A black and white photograph showing two children hugging on the back of a wooden cart. The cart is in a field, and the sky is cloudy. The text is overlaid on a semi-transparent blue and red gradient box in the upper right corner.

ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

Тягар минулого

Дві нації в 20-му столітті
у «Карті»

ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

Тягар минулого

Дві нації в 20-му столітті
у «Карті»

Перехід через історію

Вихід сотого номера «Карті» у 80-ту річницю початку II Світової війни – це нагода показати шлях часопису через призму польсько-українських стосунків у XX столітті, приділяючи особливу увагу періоду Другої світової, до чого нас змушує минуле. З перспективи останніх трьох десятиліть видно, яке значення мало порушення цієї теми у щоквартальному, редакція якого надає слово свідкам історії.

Не встигли вийти перші легальні номери «Карті» (у 1991 році), як у редакцію почали надходити листи від родин жертв з Волині з закликом взятися за вдумливий опис тамтешньої різні 40-их років. У восьмому номері «Карті» ми оголосили про збір свідчень з тих подій під назвою «Викорчувані». Однак знову з'явилися думки, що цього замало як на такий масштаб жертв злочинів, учинених українськими націоналістами. Неначе очікувалося, що ми у кожному номері будемо описувати це варварство. Тоді ми зрозуміли, що для діалогу з українцями важливо спільно окреслити ці події минулого, що не можна лише висувати претензії українській стороні, що робота над історією повинна полягати в називанні правди, а не просто визначенні винних.

Виходячи з цього постулату, ми вирішили сконфронтувати польських і українських дослідників. Ідея полягала в тому, аби сторони зробили перший крок назустріч одна одній і висловили

свою думку щодо стану знань про цей злочин. У червні 1994 року в Підкові-Лісній відбулася зустріч: «Поляки й українці 1918–48 рр. Складні питання». На цій зустрічі була зроблена перша спільна заява, яку підписали обидві групи, 11 українців і 11 поляків, наступного змісту: «Польсько-український конфлікт, що забрав так багато життів, є найтрагічнішою сторінкою в історії наших народів. Ми закликаємо українців і поляків не переносити відповідальність за злочини одиниць і груп на цілі наші народи. Польські й українські історики погоджуються з тим, що настав час об'єктивно дослідити причини і перебіг конфлікту, кількість жертв з обох сторін і написати історію українсько-польських відносин». Пізніше ми намагалися використовувати цю нову віднайдену можливість.

Конференція в Підкові надихнула нас за два роки запустити цикл «Польща–Україна: складні питання», в результаті чого протягом десятиліття вийшло десять томів, у яких польські й українські дослідники дійшли згоди з усіх ключових питань взаємовідносин у XX столітті. Проміжні підсумки цієї роботи були підведені у книзі «Польща–Україна: складна розповідь. Документація зустрічей істориків (1994–2001)», що вийшла друком у 2013 році. Однак усі ці напрацювання не були в достатній мірі впровадженні у суспільне життя країн, знання фахівців не були перенесені до колективної свідомості. Навпаки, гравці політичної сцени XXI століття звертаються до ресентиментів, не намагаючись закрити давні воєнні рахунки.

Минуле й надалі залишається головним визначником польсько-українських стосунків. Воно могло б об'єднувати, але за однієї умови: якщо обидві сторони вважатимуть жертви спільними – не «їхніми», а «нашими». Якщо взяти за основу демократичні правила і права людини, то не так вже й складно буде зайняти позицію, за якої релятивізація зла є неприйнятною. Поляк, що відчуває біль, коли бачить, як свої ж знищують українські бібліотеки чи церкви, утримують українців у таборах для інтернованих у Березі чи Явожно, примусово переселяють їх на спустошені території країни під час операції «Вісла»; українець жахається від знищення польського населення своїми співвітчизниками на Волині – адже це такі ж самі люди, незатьмарені «національними вимогами». Вони можуть думати разом: наших ув'язнювали, наших вбивали, а тепер ми спільно можемо запобігти повторенню історії.

Однак і надалі найгучніше звучать голоси націоналістів з обох сторін: «їхня» вина більша! Агресія націоналістів більш виразна, тому й заглушує тон примирення. Спільна цивілізована розмова – ось те, що найбільше потрібно полякам і українцям. Проблема Волині полягає не тільки у невшануванні жертв (про що свідчить хоча б відсутність кладовищ), а й у постійному гніві засудження й звинувачення сучасників у злочинах минулих поколінь. Звірські злочини мали місце; та рецептом є не забуття, а прямий опис в історичному контексті, без відновлення сьогодні ганебних –

з точки зору демократії – націоналістичних фронтів. Потрібно захищати пам'ять – в ім'я людяності, в ім'я прав людини, в ім'я істини, яку не можна релятивізувати.

Тому цього разу ми повертаємося до «Карті». На сторінках ста видань неодноразово висвітлювалися події 1917–47 років, які, на жаль, і донині роблять погоду у наших взаєминах. Ми, переконані, що свідчення з етапів «перед і після Волині» допоможуть зрозуміти пережите, зіставляємо ці матеріали. Коли після публікації «Викорчуваних» (1992 рік) ми повернулися у 2005 році до розповідей поляків з Волині, а в 2006 році представили перебіг операції «Вісла» з вуст українців, то почули від наших польських партнерів циклу «Польща–Україна: складні питання», що це свого роду зрада. Адже як можна «прирівнювати» страждання переміщених українців до різанини беззахисних поляків...

Польсько-польська дискусія, яку ми провели у 2008 році на тему нашої «зради», представлена в цьому томі. Це свого роду послання, що закриває свідчення про минуле. Це постулат, що повинен привести нас до звичайного дружнього сусідства, до кордону, що об'єднує дві держави, а не розділяє їх, до пам'яті, яка має застерегти нас від повторення націоналістичної ворожнечі. Адже вона завжди руйнівна.

БОГДАН ГУДЬ

Великі магнатські маєтки польських і спольщених литовсько-руських родів існували на Правобережній Україні (на захід від Дніпра) з кінця XVI століття. Після трьох поділів Речі Посполитої ці території, майже повністю, опинилися під владою Російської імперії, однак, переважна більшість урядів на рівнях губерній і повітів залишилася у польських руках. Польська мова була урядовою, а також мовою навчання у школах на Поділлі, Київщині та Волині. Царський уряд підтвердив й усі права та привілеї польської шляхти, включно з правом на землю та панщину.

Незважаючи на царські репресії після повстань XIX століття, перед Лютневою революцією 1917 року, на Правобережній Україні, близько 80 відсотків землі й надалі було у власності або оренді поляків (напр. князем Браницьким належало 167 тисяч десятин землі; 1 десятина – бл. 1,1 гектара). Тадеуш Епштейн так окреслює трагічний за своїми наслідками процес: «Основна сфера конфліктів, щодо землі, мала тенденцію до зростання. Українське село на зламі століть подвоїло своє населення [...], натомість, кількість землі, котру вони оброблювали, збільшилася лише на кільканадцять процентів. [...] Проблема «голоду землі» стала пекучим питанням».*

Тому, атмосфера сприяла чинним виступам проти польських землевласників, натомість, бракувало організаторів та можливостей, які принесли з собою Перша світова війна та Лютнева революція, і, особливо, більшовицький переворот 25 жовтня 1917.

Реальна загроза з'явилася вже після повалення царського режиму. Катастрофічну економічну ситуацію, поразки на фронті, відсутність сильної влади всередині країни доповнювало масове дезертирство солдатів. Станіслав Стем-

* Tadeusz Epsztein, *Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II poł. XIX w.*, Warszawa 1998, c. 32.

Зліва: Гелена, Юзеф і Болеслав Подгорські, Броніслава Монкевич (товаришка Гелени)

Пани
ПОЛЬСЬКІ

повський занотував у своєму щоденнику: «Манівцями, через ліси, прокрадалися загони дезертирів, села заповнили шинелі, які розносили звістку, що війну закінчено і час наводити лад з «буржуями» [...], як це вже зроблено з офіцерами на фронті».*

Ситуація на селі одразу ж загострилася. Як згадувала Зофія Коссак-Щуцька: «Тоді, об'їжджаючи такі тихі, здавалося, поля, можна було чути, вслухавшись душею, охриплий голос низів, що волав про голод землі – голод сильніший за всі інші голоди. [...] Це була стихія, стихія непереборна і невблаганна, котра здійснювалася з грізним рокотом хвилі, а, ринувши, мала все залити й уторувати».**

У березні-квітні 1917, на тлі глибокої кризи влади Тимчасового уряду, розпочалося масове випасання худоби на магнатських полях й варварське нищення лісів. У деяких місцевостях, вже у квітні, зафіксовано перші випадки захоплення земель великих власників. Влітку ситуація ще більше загострилася, а предметом конфлікту село-двір став розмір оплати за жнива. Власники пропонували кожний десятий, а зонайбільше кожний сьомий-восьмий сніп, селяни ж, натомість, домагалися 30-50 відсотків зібраного. Або цього витребувати, не пускали на поля робітників з інших сіл, псували машини...

Ця ситуація (особливо в Подільській та Київській губерніях) загрожувала зривом забезпечення фронту продовольством. Аби не дійшло до тотальної катастрофи, командував Південно-Західного фронту, генерал Лавр Корнілов віддав наказ застосувати силу проти збунтованих сіл. Після усунення Корнілова з посади у вересні 1917 (він був звинувачений у спробі повалення Тимчасового уряду й встановлення військової диктатури), вже ніхто не був у змозі стримати жахаючу стихію солдатсько-селянських бунтів.

Сигналом до погромів землевласників, переважно польських, на Правобережній Україні став рейд збільшовизованого 2-го гвардійського корпусу. Величезна зграя п'яних солдатів, здеморалізованих більшовицькою агітацією, 18 верес-

ня 1917 вирушила з-під Кам'янця-Подільського, через Кам'янецький, Ушицький, Могилівський, Проскурівський та Літинський повіти, у напрямку Старокостянтинова, дорогою знищуючи осади, двори, фільварки, винокурні. За тиждень вони знищили близько п'ятдесяти об'єктів. Подібно було й на Волині, де у першій декаді жовтня нищень зазнали сто дворів та фільварків. 1 листопада, у палаці в Славуті, солдати збільшовизованого 264 запасного полку замордували князя Романа Санґушка, а сам палац, разом із пам'ятками та архівом діянь Русі й Польщі, спалили. Відтепер нищення охопили Волинь, Поділля та Київщину. За період з 23 вересня по 5 жовтня у трьох правобережних губерніях було знищено близько двохсот маєтків, зафіксовано сотні випадків захоплення землі й масової вирубки удільних лісів.***

7 листопада 1917 Центральна Рада (що діяла у 1917-1918 роках) взяла на себе повну владу в Україні, проголошуючи утворення Української Народної Республіки. III Універсал, прийнятий Радою, оголошував, зокрема, й те, що на території УНР скасовується «існуюче право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння». Усі польські спільноти на Русі негайно оголосили протест проти цього «акту кривди поляків». Реакцією українського уряду було ухвалення коментаря до Універсалу, котрий роз'яснював, що скасування панської власності на разі означає лише заборону розпоряджатися землею – великі маєтки є загальнонародною власністю, що не підлягає парцеляції.****

Як свідчать донесення з провінції, після оголошення Універсалу настав короткотривалий період видимого спокою серед селян та солдат:

«[...] населення повіту починає більш свідомо підходити до своїх громадянських обов'язків. [...] почали повертати інвентар, просити передати зерно бідним. У Зятківцях вдалося стримати грабунок у зародку. Універсал пробуджує серед свідомих людей надію на спокій, порядок, близький мир.

* Stanisław Stempowski, *Z pamiętnika (Wojna. Pogrom – 1914–1917)*, «Zeszyty Historyczne» nr 23, 1973, s. 132.

** Zofia Kossak-Szczucka, *Pożoga. Wspomnienia z Wołynia. 1917–1919*, Kraków 1922, s. 20–21

*** Див. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), фонд 1792, інв. № 1, т. 40, 41, 43, 44; к. 1598, інв. № 1, т. 6; т. 10; з. 1390, інв. № 1, т. 46, 47, 48, 50; Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІА), з. 717, інв. № 1, т. 51.

**** ЦДІА, з. 717, інв. № 1, т. 51, к. 11–12.

Всюди в селах з'явилися агітатори, котрі називають себе більшовиками. Вони організовують шайки, грабують людей, підриваючи довіру до місцевої влади. Комітети й гмінні народні управи не можуть з ними боротися, бо не мають збройних сил. Усі ці шайки мають зброю, навіть ручні гранати, і складаються з дезертирів.

У селах повіту борються тенденції до порядку й самоволі. До мене звертаються про допомогу у військовій силі. У міліції сил немає, аби це стримати, бо її замало й вона піша.»*

Центральна Рада України, не маючи військових сил, не була в змозі втілити своє розпорядження в життя. Тим часом, майже кожне село на Правобережній Україні нагадувало військовий загін,

часто маючи автоматичну зброю, а інколи, навіть, й легку артилерію. Після більшовицького перевороту в Петрограді, від початку грудня 1917 безлад посилювався, чому сприяла українсько-російська війна та більшовицька агітація серед українських селян: «Усюди суцільні розруха, грабунки і самосуд. Пішли в хід карабіни, бомби й револьвери. Вирубка лісів шириться дедалі більше. За тиждень знищено десятки арів. У селах [...] стільки дерева, що вулицями проїхати важко. [...] Банди все ростуть, вони дедалі все краще й краще озброєні. [...] Жодного порятунку. Немає сил [аби витримати]».**

Представлені далі документи із українських архівів демонструють, у якій ситуації опинилася польська спільнота взимку 1917/1918.

Депеша губерньського комісара до Генерального секретаріату внутрішніх справ Української народної республіки

Депеша губерньського комісара до Генерального секретаріату внутрішніх справ Української народної республіки

Наступили насправді темні дні. [...] [Новоушицький] повіт опанували загонами ненаситних головорізів, [...] які руйнують [цю] землю сліз і смутку.

В повіті безлад. Грабують залишки майна, комітети самі сприяють цьому. У Сиворогах сільський комітет видав жителям довідки про пограбування і т. д. [...]

Все вищевказане стосується всього Кам'янецького та Могилівського повітів. Про Проскурівський я мовчу – там, вибачте [за вислів], панують «народні комісари». Я чекаю, як на милість, відповіді, яка надасть мені сили і оживить, бо важко, ой важко мені на душі, руки опускаються. Рятуйте. Телеграфуйте.

12 січня 1918

(ЦДАВОВУ, фонд 1792, інв. № 1, т. 43, к. 348–349)

Кость Широцький в листі в Міністерство внутрішніх справ (Відділ охорони правопорядку) УНР

Я, працівник Міністерства освіти України, перебуваючи в даний час в провінції в справі

охорони пам'яток культури, не можу не повідомити Центральну Раду про ту жахливу картину знищень, яку я виявив у селі Білоусівка в Гайсинському повіті на Поділлі та в його околицях.

У Білоусівці знаходився центр одного з маєтків ключа графа Собанського. [...] У багатьох панських садибних будинках та флігелях проживали управителі та челядь, серед яких були люди, прихильні до української справи, завдяки яким у селі віддавна діяла українська бібліотека «Просвіти»***, а крім того [село] збагатилось рідкісними та церковними фресками українського характеру, що мають художню цінність. Однак, в даний час жителів села Білоусівка та околиць менше орієнтуються на українство, крім того тут з'явилися різні агенти загарбників та погромників. Це сталося після того, як з фронту прибуло кілька солдатів, які почали агітувати проти Центральної Ради та українського уряду. Село проголосило себе більшовицьким, значна його частина відмовилась брати участь у виборах до українських законодавчих зборів і почала порушувати всі розпорядження української влади, правду кажучи, при повній байдужості місцевої влади.

З Різдва «більшовики» з Білоусівки розбили горільню (винокурню) у Ладжині, розграбували винні склади виноробному господарстві певного

* Звіт з 21 грудня 1917, там само, к. 331.

** Звіт з 21 грудня 1917, *ibidem*, к. 331.

*** Помилка: в Бартагові – прим. Авт.

громадянина в сусідньому селі Василівці, а потім у нетверезому вигляді взяли за своїх «панів», тобто працівників графа Собанського, яких Земельний комітет зобов'язав залишатись на місці і здійснювати управління раніше поміщицьким, а в даний час – народним майном.

Почалося з будинку лісника; у ніч на 7 січня банда, що складалась з місцевих солдатів насильно викинула на холод культурну, нічого не винну сім'ю лісника і негайно розграбувала всю її приватну власність – меблі, їжу та інше, а потім зірвала дошки, бляху, вікна та двері з усіх будівель і занесла в хати. Цього дикого вчинку ніхто не зупинив і далі все продовжувалося в тому ж дусі. Людям, викинутим на вулицю, з милосердя дав притулок місцевий священик, але йому це заборонили, погрожуючи такими самими знищеннями.

Коли сім'я лісника виїхала, а багато хто з грабінників з її майна нічого не отримав, на товп пішов і розтросив канцелярію садиби, змусив виїхати з села касира, попередньо пограбувавши його, а потім взявся за управителя, якого пограбували та довели до смертельної хвороби. Людська жорстокість дійшла до того, що вони не лише не дали господарських коней, щоб привезти лікаря, але теж не допускали лікаря до хворого, а хворобу управителя використали, щоб розділити між собою і продати (щоб не залишити слідів) господарських коней, волів та вози. Всі сільськогосподарські машини – жниварки, сівалки, плуги, молотарки – поламали і знищили. Вирубали дерева, звалили огорожу, не давали управителю спокійно померти, а коли наступила смерть і покійник лежав, готовий бути похованими, навколо відбувалась дика, огидна оргія глузування над пам'яттю померлого та тероризування його вдови та сиріт. [...] Вдова вивезла тіло до сусідньої місцевості, до Ладжигина, тоді дика юрба почала безжално грабувати господарські будівлі. Від численних садибних будинків, комор, флігелів, стаєнь, корівників, підвалів залишилася лише купа глини – вони забрали все дерево, залізо, черепицю, дошки, крокви, розібрали підвали, тепер вони взяли за стіни, що оточують фільварок, щоб знести все, «щоб нічого це не залишилося», а тим часом у селі потрібні будинки для школи, кооперативу, для читального залу. [...] Вони також розграбували всю солому, роздрпали все зерно, призначене для посіву і все, разом з

бляхою та деревиною, продали за горілку у містечку Ладжигин.

Це спустошення триває вже тиждень, і з цієї причини немає навіть навчання в школах – діти допомагають батькам у розоренні. Однак на цьому це не закінчиться, бо затуманені бажанням здобичі, вони наказали місцевим євреям покинути село, і кожен з них тепер, з упакованим майном, чекає щоб втекти, коли настане його черга. Така ж ситуація і щодо громадського магазину, який вважається непотрібним. Млин і дерев'яна каплиця на кладовищі, школа та церква з забудовами також приречені на знесення, бо «прийшло таке більшовицький розпорядження», оскільки «тут не Україна, а царство більшовиків». А церква, повторюю, прикрашена дорогоцінними творами нашого національного мистецтва, і цього не можна допустити.

Можна уявити, як почувають тут себе свідомі українські громадяни, євреї та придвірні челядь, які залишилися без шматка хліба та даху над головою. Сумна і дика пуста огортає село, де наступило панування п'яної солдатні. Слід додати, що навколо вирубано ліси, зметено господарські посіви [...]; загалом солдати мають багато зброї, якою закривають уста свідомому елементу.

Цим нещасним затероризованим людям потрібна негайна і рішуча допомога, про яку я маю сміливість, честь і обов'язок шанобливо просити Центральну Раду. [...] Потрібно рятувати те, що є ще цілим – млин, школи та церкву.

Повторюю, що місцева влада виявила повну недбалість, хоча їй (в особі повітового комісара) про все було повідомлено.

Київ, 19 січня 1918

(ЦДАВОВУ, фонд 1390, інв. № 1, т. 45, к. 158–159а)

—

Станіслав Горватт (очільник Партії національної праці на Русі, що виникла після Лютневої революції і об'єднувала польських землевласників на Правобережній Україні) у листі до президента Польського кола у Відні

Як президент Ради землевласників і колишній депутат Державної Думи та Державної Ради Російської імперії, дозволяю собі звернутися до пана президента від імені усіх польських землевласників на Русі з палким проханням про порятунк. Якщо у нас не буде негайного й дуже активного захисту у Відні та Берліні, польська справа в Україні буде повністю ліквідована, а

польська культура на Русі стане історичним спогадом. Не залишиться тут від нас ані сліду, хіба що якісь вцілілі, без ваги ані політичної, ані економічної; не буду казати про те, що таким чином ми назавжди втрачаємо територію експансії, так потрібної Польському королівству, що заподіє великої шкоди нашій національній справі. Ще гіршою є справа з усім національним доробком, що підступно нам його з рук видають.

Фактичний бік справи, напевно, пану добре відомий. Українська Центральна Рада, цей орган ніким не обраний, ця маленька групка людей, котрі не мають ані найменшого досвіду державного управління, належать, виключно, до соціалістичних партій і шанують свої утопічні гасла для того, аби триматися ілюзії влади, коли ж фактично ніколи її не мали, змушена була улестити усі найгірші інстинкти натовпу, особливо селян, і тому, через необхідність, мусила ступити на шлях найфатальнішої демагогії й перевершення більшовиків у даванні нездійснених обіцянок. Операцію розпочали дуже задалегідь, ще в липні [1917], проводячи в країні несамовиту агітацію брати третій сніп за самі жнива й підняти ціну за працю до казкових висот. Однак, величезні ціни на збіжжя врятували землевласників.

У листопаді видатним Універсалом (третім) проголошено державну самостійність України у федерації із рештою Росії, а для здобуття прихильників, одночасно, конфісковано усю земельну приватну власність (середню й велику) на користь «працюючого люду». У січні з'явився новий Універсал (четвертий), що передбачає вже повну незалежність і, одночасно, повну соціалізацію усєї землі, бо й дрібної селянської теж, а двома тижнями пізніше ухвалено відповідний закон.

В умовах цієї безперервної агітації стосунки між паном та селянами постійно загострювалися. У жовтні розпочалися поодинокі випадки руйнування садіб та маєтків громадян, котрі, зазвичай, розпочиналися загонами дезорганізованих військ, а закінчувалися місцевими селянами. Далі, під впливом означених Універсалів, руйнівна хвиля доходить до казкової потужності. 85 відсотків дворів та фільварків вщент знищено [...]. Решта 15 відсотків чекає своєї черги і, якщо нічого не стане на заваді, їх спіткає така ж доля. Разом з тим, ліси зазнали надзвичайно

завзятого й варварського вирубування. У лютому цей нищівний рух набрав нової форми. До тоді вдовольнялися нищенням, з лютого додалися знущення й різанина. У нас була ціла низка вбивств, при чому єдиною провинною жертви було те, що вона була власником землі. Усі землевласники, а значною мірою й адміністрація, змушені були поспіхом тікати до міст та містечок. Сьогодні повернення до села пов'язане з небезпекою [втрати] життя.

Цю роль злого духа й агітатора Українська Рада мала зіграти для позбавлення від конкурентів на владу. Змушена була обіцяти, улещувати, аби втримати свій ефемерний авторитет. Коли ж нарешті було проголошено незалежність, коли Рада захотіла перейти до управління, до запровадження такого-сякого порядку, тоді виявилось, у всій красі, що ніхто до Української Ради не дослухається, ніхто про неї не дбає, і за два тижні, покинута всіма, вона змушена була тікати з Києва й благати держав-опікунів про порятунок. Її сьогоднішня сила – це багнет друга.

Поточна ситуація землевласників – просто драматична. [...] Ще донедавна квітучий край, завдячуючи теж польській праці, високій продуктивності – зрівняний із землею. Ми самі живемо у містах, рятуємось від голоду крихтами готівки, що в нас ще лишилася. Ми спрагло чекали на прихід нової влади. Здавалося, що принесе вона з собою лад, порядок, закон. На це ж сподівалися й селяни. Частково почали відносити розграбоване майно.

Яким же був подив селян і приголомшеність землевласників, коли очікування не здійснилися. Німецькі й австрійські можновладці відповідають одне: «ми – друзі українського уряду, ми прийшли захистити його від більшовиків, ми не втручаємось у внутрішні справи». Тож, Українська Рада розсилає на всі боки циркуляр, що земля залишається задарма при селянах. Хвилинний спокій, котрий був запанував на селі, внаслідок побоювання заслуженого покарання, порушено. Піднімається нова хвиля руйнації і могло б здатися, що війська цивілізованих держав прийшли до України лише для того, аби гарантувати селянам право на різанину землевласників й нищення їх добра. А й дійсно, справжня суспільна робота.

Якою ж є мета цієї тактики? Коли ми зверталися до нової влади, нам неодноразово

↑ Палац в Стрижавці біля Вінниці на Поділлі (власність графа Тадеуша Грохольського і Зофії Замойської), знищений більшовиками 18 січня 1918

пояснювали, що вона є заслабкою, аби навести лад і, власне, має єдину ціль – забезпечення продовольством. Хибне припущення. У теперішніх умовах на селі не вдалося провести весняну посівну, і сумнівно, щоб вдалося утримати цілим посів, зроблений восени; найімовірніше, його буде знищено й витоптано. Ми глибоко віримо, що лише спеціальні політичні погляди можуть успішно відвернути цей, націлений на нас, удар. Тож, ми звертаємося до Шановного пана, як президента Польського кола у Відні, як до природнього речника наших інтересів. Якщо Коло за нас не вступиться, то нашу роль тут скінчено. Вся наша надія на Панство!

Йшлося б, насамперед, про скасування третього і четвертого Універсалів, а також Закону про землю від 18 січня 1918, як нормативно-правових актів та можливість повернення на село, для чого необхідні: роззброєння селян, відновлення роботи судів, запровадження ладу та порядку.

Представники військової влади, австрійської й німецької, зазвичай висловлюють занепокоєння, аби така політика не викликала опору селян, що доходить до збройних виступів і, що на це треба значні сили, яких у них немає.

Досконало знаючи тутешнє селянство, ми впевнені, що встановити порядок в країні можна дуже легко. Значна частина, бодай чи не три чверті, селянства, такою ж мірою як і ми, втомлена теперішньою анархією, котра їм так само завдає кривди, на додаток вона зовсім не згодна із соціалізацією землі, однак є затероризованою анархічними і злочинними елементами. Запровадження порядку зустрине у них цілковите прийняття. Щодо збройних сил, то обрахунки військових можновладців дуже перебільшені. Знаючи психологію тутешнього люду, ми переконані, що 50 тисяч дисциплінованого війська, при планомірності розпоряджень, зможе встановити такий порядок у наших трьох губерніях (Київська, Подільська, Волинська).

Ця непевна позиція німецької й австрійської влади у той час, коли, насправді, ніхто не вірить в оголошену конфіскацію приватної земельної власності, викликає в країні великий неспокій, сотні пліток і припущень, одним словом, створює економічно шкідливе й нездорове підґрунтя. Одночасно, ця ситуація спричинила цілковите завмирання економічного життя. Банки майже не працюють, фабрики – бездіяльні або на межі зупинки, кредитування повністю

завмерло, оскільки ніхто не знає, що на нього чекає завтра. Грошова криза дійшла до такого напруження, що з поточних рахунків видають на тиждень заледве 55 рублів, хоч би клієнт мав і мільйони. Кількість безробітних зростає з вражаючою швидкістю, почався голод – не через відсутність продуктів, а через відсутність засобів їх придбати. Ми знаходимося на межі цілковитої катастрофи. [...]

Київ, 31 березня 1918

(ЦДДА, з. 717, інв. 1, т. 51, к. 14–15а)

Лист щодо землеробства Партії національної праці на Русі, підготовлений для Регенційної Ради

Польська власність у Київській, Волинській, Подільській, а також, частково, у Чернігівській губерніях та у Бессарабії, спирається, переважно, на землеволодіння, із їхнім виробництвом становлячи від 40 до 60 відсотків сегменту великої власності. Дрібна власність селян-поляків розосереджена поміж руськими селами і, якщо вона дотепер зберегла свою віру, мову та національну ідентичність, то завдячує цим впливові польських осередків, якими є двори.

Польське населення налічує близько 2 мільйонів людей [фактично бл. 1 млн – Б. Г.], котре, окрім землевласників, складається з величезної, бо становить вона 400 тисяч осіб, армії працівників та чиновників, зайнятих у господарствах. У містах польське населення зайняте у вільних професіях, частково у торгівлі та у праці на фабриках і в майстернях.

Величезна родючість ґрунтів, численні цукрові заводи та цінні ліси становлять таке колосальне багатство, забезпечують добробут стільком полякам, що для бідної корінної Польщі, Русь є тим, чим Східна Індія для Англії. Етнографічна Польща, обмежена кордонами Конгресового королівства, без Русі й Білорусі, стала б рахитичною державою, приреченою на анемічну екзистенцію, оскільки приплив до неї грошей, разом із торгівлею поляків, які тут мешкають, із Королівства припинився б.

Поляки з Кресів найохочіше задовольняють свої особисті потреби у материнській країні, а варшавські фірми мають тут всюди своїх представників, а також філіали, склади, бази і майстерні.

Якби зникнув громадянин-землероб, разом із ним змушені були б зникнути сіль-

ськогосподарські й фабричні посадовці на селі, а в містах – усі ці поляки та фірми, котрих село забезпечувало клієнтурою.

Росіяни та українці однаково заповнюють маєтки своїми родичами, а поляки мусили б емігрувати з Русі до Польщі або закордон, збільшуючи конкуренцію пропозиції праці в Королівстві або поповнюючи шереди її позбавлених, або теж зменшуючи чисельність польського населення, лише малий відсоток котрої повертається до країни, здебільшого для неї пропадаючи.

Через десятирічну дію закону 10 грудня 1864 польські землеволодіння значно скоротилися, оскільки, там, де були дозволені лише видатки, а дохід свідомо було заборонено, інакше бути не могло.

Однак, енергія й уміла праця на землі землевласників змогли створити настільки сильні господарства, так їх індустріалізувати і так організувати, що вони досягли дуже високого технічного рівня, а тому стали стійкими; надалі польська власність не зменшувалася, а лише росла у силі та значенні.

Останні роки зменшення утисків з боку російської влади дали можливість зайнятися розвитком культури та національним усвідомленням селянських мас, і польськість на наших Кресах очікували значний розвиток й прекрасне майбутнє.

Європейська війна, котра вогнем і мечем знищила Королівство, заливаючи Креси хвилею вигнанців, помилувала Русь, і цей багатий край надав притулок та працю багатьом з них. Однак, чого не вчинила війна, того ще в більшій мірі і більш безжально вдалося зробити російській революції.

Ця революція була і є такою, якою тільки вона й могла бути, тобто демагогічною та соціалістичною. А політичні маси темного селянства можна було зачепити лише такими гаслами, котрі вдовольняли б інстинкти тварини й розбійницькі.

[...] Від донедавна квітучого краю залишилися попелища, будинки без дверей і вікон, господарства без знарядь, запасів реманенту, а підвалини нового устрою, шляхом нищення колишньої культури й викидання на вулицю однаково, що власників, що працівників – було закладено. Зрідка, де-не-де стоїть якийсь фільварок, і керує у ньому комітетник-комісар, котрий поняття не має про господарювання, але

натомість є заслуженим діячем революції. Коли більшовицькі війська вигнали війська українські, вони дограбували й донищили те, що тим не вдалося.

Більшовицький уряд оголосив соціалізацію будинків, капіталів і заводів, й, розстрілявши близько 6 тисяч людей лише в Києві, забравши 40 мільйонів з Державного банку, стягнувши 10 мільйонів контрибуції з міста, розграбувавши безліч складів та приватних помешкань, після трьох тижнів панування в розбомбленому ними місті, залишив столицю України.

Українські й німецькі війська, повернувшись назад, насправді зупинили самосуди й грабунки, мешканці бачили, що їм врятовано життя, але економічні відносини залишилися без змін. Й надалі селяни та солдати грабують і нищать двори, банки не видають грошей – бо їх у них немає, голод забирає численні жертви, а панове міністри ще раз підтвердили, що усі соціалістичні реформи, визначені в Універсалах, будуть ретельно виконуватися.

Час весняної сівби вже надходить, але власники не можуть повернутися до маєтків, бо наразили б своє життя на небезпеку, а без знаряддя, насіння, тягової сили й грошей не змогли б господарювати.

Вони думали, що прихід німців передбачає повернення до нормальних відносин і, що буде сильна рука, котра приведе до покарання й порядку розгуляне селянство. Однак, ця надія не здійснилася, оскільки німці увійшли як союзники, тобто лише аби вигнати більшовиків, і – за їхніми словами – були абсолютно неправильно поінформовані про стан країни. Вони розраховували на обіцяні їм Українським урядом 30 тисяч вагонів збіжжя, м'яса і т. д., що мали бути доставлені їм до 15 квітня цього року. Тим часом селяни не думають про те, аби бодай щось давати із своїх і нагробованих запасів, чинячи сильний збройний опір німецьким загонам. Села треба брати штурмом, і, напр., у Сеняві бій тривав три доби, протягом яких селяни, озброєні карабінами, кулеметами і кавалерією, із-за окопів вели справжній бій.

Озброєна вся Україна і, допоки її не роззброять, важко розраховувати на послух владі; та й вона солідарна з селянами у своїй соціалістичній політиці.

Міністерство землеробства скликало нараду землевласників, цукрозаводчиків, купців

і фінансистів, а коли усі вони одноставно виголосили думку, що в цих умовах ані капітал, ані люди працювати не можуть і не будуть, що лише скасування Універсалів та повернення права власності, а також запровадження правового порядку шляхом сильної влади дадуть таку можливість – міністр Ткаченко сказав, що ані на йоту не змінить Універсали, заявлені реформи проведе й, незадоволений, не прощаючись, покинув залу нарад.

А отже, польська власність перестала існувати: громадяни землевласники втратили всю свою маєтність й працю багатьох поколінь, а всі працівники залишилися без даху над головою й заробітку, промисловість завмерла, торгівля припинилася. Польський селянин залишився без керівництва й допомоги. Хто зараз може давати на школи та інші інституції, коли ті, хто давав гроші, сьогодні часто й самі потребують термінової допомоги.

[...] Холмщина знаходиться під загрозою, оскільки вона є другою оборонною лінією, ми ж на Кресах Русі й Білорусі – сильною першою лінією. Втрата цієї позиції відкриває дорогу до самої твердині: втрачаємо також численну й заргатовану армію.

Ми не можемо цього дозволити!

Шукати виходу із цієї ситуації є нашим святим обов'язком, та забувати не можна, що й уся Білорусь опинилася у таких самих умовах. Ми прагнемо приєднання до Польщі територій двох інших поділів, але там, принаймні, нашої власності немає загрози. Там живемо й будемо жити, а лишень той, хто живе може розраховувати на краще майбутнє. На Русі й Білорусі ми гинемо й втрачаємо національне буття, а з ним, безповоротно, й усі надії на майбутнє.

Сьогодні ці наші Креси знаходяться в руках німецьких окупантів й лише центральні держави мають можливість нас врятувати, якщо нам вдасться скоординувати їхні інтереси з нашими, і шляхом домовленостей здобути їхню допомогу. Захист нашого існування наказує йти на ці домовленості, аби не втрачати для Польщі цих величезних територій, що дають у майбутньому можливість експансії та польського впливу для творення могутності держави.

Тому ми з впевненістю звертаємося до Найдостойнішої Регенційної Ради з проханням про захист і порятунк, вірячи, що нашої Найвищій Владі вдасться знайти шлях порятунку

для цієї землі й громадян, котрі є й назавжди залишаться вірними синами Польщі.

(ЦДДА, з. 717, інв. 1, т. 51, к. 46–48)

Лист Станіслава Горватта та лист Партії національної праці у 1918 році мали бути передані до Відня, президентові Польського кола в австро-угорському парламенті, баронові Яну Гетц-Окоцімському, ймовірно, за посередництвом когось з «українських» поляків. Дійшли вони лише до Львова. Зміст першого листа був відомий очільникам Української Центральної Ради. Президент Ради Михайло Грушевський на шпальтах української преси звинувачував польських землевласників з Правобережжя у заохоченні німецького й австрійського урядів до окупації Київщини, Волині та Поділля. Однак, силою Берестейського мирного договору, УНР не лише зберегла владу над Київщиною, Волинню і Поділлям, а й розширила її на Холмщину.

Після приходу на територію Правобережної України австро-німецьких військ, лише нечисленним польським власникам вдалося повернутися до своїх маєтків чи повернути вкрадене майно. Восени 1918, після повалення підтримуваного німцями уряду гетьмана Павла

Скоропадського – одночасно з початком нової хвилі анархії й громадянської війни в Україні – більшість польських землевласників рятувала-ся втечею до Речі Посполитої.

Богдан Гудь

народився у 1956 році, доктор історичних наук, політолог, директор Інституту європейської інтеграції Львівського національного університету ім. Ів. Франка; займається польсько-українськими відносинами у XIX і XX ст. Автор: «Нелегка дорога до порозуміння», Львів 1997, «Українці-поляки: хто винен?», Львів 2000 та сценарії документальних фільмів «Важке братерство» й «Братерство зброї на службі миру».

переклала на українську мову Юлія Целер-Щепаняк

Матеріал походить з «Карти» 41/2004.

Екзекуція

Палац в Славуті перед 1917 роком

ФОТО З КОЛЕКЦІЇ ЯНУША ПШЕВЛОЦЬКОГО

ЕВА ЖИШЧЕВСЬКА

Славута, що лежить над річкою Горинь на Волині, стала власністю роду Сангушків у XVII столітті. Містечко на цілий світ славилось розведенням арабських коней, було також великим промисловим осередком (там була фабрика сукна, сільськогосподарських знарядь, воскових свічок, паперова фабрика, ливарня заліза). В славуцькому палаці містилася бібліотека, що налічувала кілька тисяч томів, архівів з документами від XIII століття й колекція творів мистецтва (картин, порцеляни, тканин, зброї).

Ева Жишчевська, племінниця й пасербиця князя Романа Сангушки – власника Славути, в книжці Славуцьки вбивство у висвітленні наочного свідка (Львів 1918) описала події, які трапилися там 1 листопада 1917.

Унікальний екземпляр публікації, з поправками, внесеними вручну авторкою, надав нам Януш Пшевлоцький (ред.).

Вже протягом кількох місяців квартирував [збільшовичений] полк піхоти № 264. Його називали «запасним», а складався він із найгірших покидьків суспільства, переважно каторжників, звільнених із сибірських копалень. Поводились вони дуже свавільно, припускаючись різноманітних порушень. [...] Ця банда грабувала запаси зерна у фільварках, у формі реквізиції для коней, напала на лісників і власників фільварків, збурюючи проти них нижчу службу. [...]

Князь [Сангушко] звернувся до військової влади по допомогу (штаб генерала Брюсова стояв у Рівному, кілька годин залізницею від Славути). Щораз частіше доходили чутки, що солдатня кружляє довкола палацу, дивлячись на нього із заздністю й закидаючи князеві, що він займає таку велику будівлю, в той час як вони, «товариші», мешкають по хатах і сараях.

У вересні до Славути прислали сотню козаків із трьома офіцерами. [...] Але присутність цієї сотні, нібито приватної князевої *охрани*, ще більше осатанило цей здичавілий полк. Піхотинці почали виключно поглядати на донців, а ті на них, на свій пай, зневажливо, зрештою сумлінно виконуючи свій обов'язок. Одначе до конкретних дій щодо цих шкідників так і не дійшло. «Нагайка наша – казав нам то один, то другий – неодмінно присмирила б злочинців-солдатів і селян, однак розважливіше буде стриматись від суворих засобів, не збурюючи їх. Ми собі завжди дамо раду, але коли ми відійдемо, ви лишитеся з ними сам-на-сам».

За місяць опікунчу сотню викликали на північний фронт. Князь тоді просив, щоб її лишили в Славуті, або дали іншу. Марно. Пішли натомість чутки, що прибудуть драгуни. І справді приїхали, але від них нам дістався лише звід, тобто 25 чоловік.

Драгунами нашими командував старий ротмістр. Необізнаний у ситуації, поривчастий, він діяв достоту навпаки, ніж обережні донці. Князеві відразу сподобалася енергія ротмістра, тим паче, що він її спрямовував на захист лісу, припинення там постійних грабунків, відбиранню краденого дерева. Гнані селяни й піхота називали драгунів «сангушківським військом» і не скупились для них і для мене, коли я проїжджала кінно, на брудні лайки.

Ще перед цим почалися «ревізії» в палаці: перша перед приходом козаків, друга зі їх

присутності, тепер третя. [...] Серед диких криків будинок перевертався догори дном, відкривалися двері, замкнені на ключ, усі шафи й шухляди. На питання, чого вони шукають, звучала стереотипна відповідь: «дезертирів, зброї, набоїв і запасів їжі», які ми нібито ховали для німців.

*

1 листопада я виїхала конем у товаристві ротмістра й трьох конюших. Бо напередодні нас повідомили, що в Дубенецькому гаї, поблизу фільварку, до лісо вїхало двісті селянських фір і що грабіжники рубають дерева. [...]

Під лісом я зауважила досить числений загін солдатів. Йшли до нас, а отже на Слауту. [...] Побачивши нас, моментально вистроїлись у густий ланцюг, поперек вулиці, так ніби мали намір перекрити нам дорогу. І тут офіцер, що стояв перед піхотою й був зайнятий живою розмовою із солдатами підбігає до ротмістра, хапає його коня за вуздечку й блідий, нажаханий кидає йому: «Господин ротмістр! Ваші драгуни сьогодні вранці зарубали солдата в лісі над Дубенкою. Втікайте щодоуху, бо вони йдуть помститися на вас за смерть товариша».

Ясна річ, ми завертаємо, прискоритися нас змушують ще й пущені за нами постріли з карабінів. Я відчула струмені повітря від куль коло моєї голови, схилена під лопатки коня, щоб він міг швидше чвалувати. А тут простір цілком відкритий на пів версти, тож ми є доброю мішенню для залпів! Вони нас переслідували аж до стіни, що оточує палацовий парк, де врешті ми змогли схватитися під костелом і на подвір'ї конюшні. [...] Ротмістр одразу скочив до палацу, турбуючись винятково про власну безпеку. [...]

Я попрямувала до конюшні, щоб віддати спіненого коня. Обійшла манеж іззовні, маючи намір дітатися палацу. Стишений на хвилю галас раптом вибухнув із подвоєною силою. Як з-під землі виростили озброєні солдати, що прямували до будинку. Вони заступили мені дорогу. Я вирішила перечекати момент, сховавшись тимчасом до конюшні. Але нові СОНМИЩА влилися через браму на подвір'я конюшні. Вигляд у них був дикий. Оточили мене колом і чую хриплий голос: «Вот она!» [Ось і вона!]. Один із них прицілився в мене й хотів вистрілити, але вочевидь не вмів упоратися з рушницею. Кілька з них підскочили ближче. Вимагають, зараз же видати їм драгунів!

Не знаю, справді, як мені вдалося втекти від тієї зграї й ускочити до помешкання кучера,

одразу при брамі, що від вулиці. [...] Всередині нікого, всі втекли.

[...] До хати без перерви долітало відлуння пострілів. Без сумніву з-під палацу... Кожен постріл рвав мені серце, неспокій відбирав мені притомність. Що робити? [...] Минали довгі, сповнені муки години. Минуло їх п'ять. [...] Трохи втихли крики, не чути пострілів. [...] Хтось стукає – наш чоловік. Просто вбиває мене своєю розповіддю! Вкрай озвірілі, вони дали кілька залпів по палацу, впоперек і вздовж парку, відлякуючи тих, хто хотів би прийти з допомогою. Були вже й всередині, грабуючи й безладно викидаючи речі, все ламаючи й б'ючи. «А князь?» – питаю в розпачі. Про князя він нічого не знав.

За хвилию прокрався хтось другий, і третій. Мені порадили, щоб я перевдяглася в прості сукні, що знайшлися в помешканні. Мені грозила особлива небезпека, тим більше, що розійшлася чутка, нібито якась жінка стріляла з револьвера з палацових вікон, а цією жінкою в їхньому розумінні міг бути ніхто інший, як тільки я. [...]

Стало зовсім темно. Я хотіла звідти якнайшвидше вирватися. [...] Переодягнена, я пішла до плебанії. Я так змінилася, що мене не впізнав навіть парафіяльний ксьондз. Він наполегливо радив мені не лишатися в нього на довше, солдати все ще шукають, не приховуючи намірів убити всю родину. [...]

Я вже минула фабричне подвір'я, коли це при брамі мене спинив натовп солдатів, що люто сварилися. Не було й мови, щоби якимось тудию продертися. Отже довелось повернутися й зайти до дому комірника складу збіжжя, Моравського. Там перебувала частина персоналу військового шпиталю, від них я довідалася, що пів години тому мої родичі вирушили до Острога, врятовані з палацу якимось солдатом – поляком. [...]

Я відчувала, що для всіх я була справжньою халепою. Одна зі шпитальних сестер, полька, перевдягла мене в свій костюм, не пожалівши для мене паспорта, грошей. О десятій годині, не знаючи, як викрутитися, вирішено замкнути мене в темній кімнаті.

Тимчасом розпочалася пожежа палацу. Якого ж треба пера, щоб змалювати цю дантивську картину. Жаху додавало гасання наших

арабів* Славутою. Розпущені солдатнею, перелякані, вони іржали й скаженно носилися навкруги. Солдати збиралися також підпалити конюшню, але не втигли через прибуття драгунів із Острога.

О другій годині ночі з 1 на 2 листопада офіцер із того полку, розташований до нас по-людському, встиг затримати на вулиці кількох запряжених коней, відібрав їх у солдатів, що везли ними награбоване й привів до шпиталю. Тут мені дали телігу (віз), зі мною сіла монашка полька й офіцер, правив шпитальний солдат.

Дорогу через Славуту освітлювала немовби неронівська пожежа дому, що роздирала душу... Стільки років, проведених тут, і таких щасливих, тепер же все перетворено на попіл! Були хвили, коли я закривала очі, не в стані дивитися на нищівну працю полум'я, коли все в моїй голові мішалось. До вух моїх долітали якісь гуркіт, зойки чи плачі. А піднявши повіки, я знову бачила снопи іскор, язика вогню, звої диму, одержиму біганину вбивць і злодіїв, грабіж великої, історичної спадщини...

[...] Офіцер і сестра монашка відпроварили мене до гарбарні, звідки я вже поїхала сама, діставшись Острога о шостій ранку. Брат мій із сестрою перебували в шпиталі. Він, бідний, виглядав страшно, дуже мучився від болю, в сестри лице було скалічене склом. [...] З уст родичів я дізналася подробиці катастрофи.

Мій брат власне прийшов з конюшні, сестра була вдома. Раптом розлігся галас солдатів, що вже згромадилися біля палацового в'їзду. [...] вимагали видачі ротмістра драгунів, що сховався в палаці. Леон відповів: «Тут його немає», а коли йому стали погрожувати багнетами, відштовхнув їх від себе. Через що велика образа! Оскільки дискусія з цією черню не давала результату, брат із сестрою зайшли до палацу, а Фемця** затраснула скляні, заграбовані сходові двері. Стрижений цим князь також зійшов униз.

Хвиля по тому, як затраснулися двері солдатня дала залп крізь вікно. Тоді Леон отримав поранення в плече, а Фемця поранилась уламками скла, що розлетілось від куль.

В цій розпачливій ситуації Фемця чимскоріше запровадила князя на гору, а Леон, стікаючи

* Арабів – арабських скакунів (прим. перекладача).

** Фемця – скорочена форма імені Еуфемія (прим. перекладача).

кров'ю, потягся за ними. Всі троє замкнулися в кімнаті князя. Зі служби з'явився слуга Юзеф, а за ним підчаший, але скоро зникли без сліду. Стрілянина тривала. Князь укланув [із Леоном і Фемцею] біля ліжка, впевнений у своїй і їхній смерті. Молитву перервав стукіт. [...]

Це був поляк [генерал Гавронський], котрий упродовж кількох місяців жив у нас із жінкою, управляючи залізничною бригадою. Зранку він був зайнятий, а коли йому дали знати про те, що відбувається в палаці, поспіхом зібрав п'ятдесят своїх людей і прибіг на поміч. По дорозі дав також сигнал тривоги комендантові полку піхоти й кільком офіцерам. Коли їм відчиняли, за ними увірвалася до кімнати піхота, домагаючись... обшуку, й брутально його розпочали.

Генерал Гавронський із енергією цьому заперечив. Вилаяв їх російською, порозтавляв своїх людей по всіх кімнатах, намагаючися стримати солдатню, що напірала звідусіль. Але намарно. «Убирайся, а то уб'ємо» [забирайся, бо вб'ємо] – крикнули генералові. А коли намагався втрутитися їхній комендант, а за ним офіцери, гримнуло безцеремонне: «Ви нам здесь не мешайте, вон!» [не заваджайте нам тут, геть!]

В офіцерів опустили руки – їхній авторитет пропав. Вони мовчки пішли геть. [...] Леон, вичерпаний, пішов до себе, на другий поверх, щоб лягти до ліжка. Там уже солдатня грабувала речі. [...]

Вірні генералові Гавронському люди, намагаючися утруднити нападникам доступ до покоїв, замикали їх на ключ, але двері з червоного дерева швидко тріскались під ударів прикладами, гуркіт і тріумфальне виття банди розлягалось по всьому палацу. [...]

Князь із сестрою, зійшовши вниз, перейшли до їдальні, зимової, але тут уже з буфету до них долетіли голоси солдатів: «Где Сангушко... давайте нам Сангушку!» Перевалившись через сходи згори до їдальні, побачили князя. «Вот он! Ми вас арестуем. Руки вверх!» Лише всміхнувся на це князь. Він був блідий, однак спокійний. Підійняв руки, але одна трохи опала, вони знову закричали: «Вверх, а то уб'ємо!». І вже націлились на старця... Фемця крикнула, щоб не стріляли, але в крику її було стільки сили, що вони відхилили рушницю. Обшукавши обох, чи не мають при собі зброї, потягли князя до передпокою.

Його охопила велика втома. Він нічого не їв зранку, а підходила вже четверта. Тож він сів

на лавці, біля сходової галереї, й попросив води. Один із присутніх солдатів звелів своїй сестрі принести звідкись води. [...] Минуло кілька хвилин, поки Фемці в уже розбитому буфеті нарешті знайшла склянку. Але повернувшись... не застала князя! [...]

Вона помчала до брата. Там у непевності й моральних муках минула довша хвиля. Її перервав офіцер, що швидко ввійшов до покою, той самий, що пізніше вночі привів мені коней. З ним був солдат, поляк, із полкового оркестру. Обидвоє, дуже розгублені, остерегли сестру й брата про небезпеку, що загрожувала їхньому життю, радячи негайно залишити палац, оскільки солдати, вбивши князя, неодмінно кинуться на них. [...]

Поки вони стояли, все ще німі й безпорадні, солдат накинув на Леона, що був у білизні, бурку й одяг на нього пантофлі, єдині з речей, які залишилися, а голову його накрив своєю шапкою.

Їх обережно вивели верхнім коридором, щоб не наштотхнутися на грабіжників. Вийшли збоку від буфету й кущами, вздовж алеї, що веде до костела, непомітно дісталися аж під військовий шпиталь. Солдат ввів їх до середини, а сам побіг по коней до конюшні. Котрийсь із фірманів запряг коней до брички. [...] Кількома хвилинами пізніше, разом зі своїм рятівником, брат і сестра попрямували до Острога.

Що ж сталося з князем? [...]

Там було кількасот душолюбів зі зброєю. [...] Серед насмішок, лайок, проклять князь ішов з легко похиленою головою й шепотом промовляв слова передсмертної молитви. «Дайте мені трохи часу на приготування, приведіть ксьондза», – просив він. [...] Процесія була вже біля вулиці, що веде до міста. Знесилений князь зіперся на мур, знову попросив води. Тоді то якийсь солдат завдав князеві першого удару. Той похилився до землі й сказав лише: «Вже досить!». І знову заглибився в молитву, не перериваючи її попри наступні удари багнетом і прикладом у груди, в область серця й голову. Без крику відпихував або витягав багнети з тіла, від чого порівав собі руки. Одну з них лезо порбило наскрізь. [...] Пізніше нарахували в нього понад дридцять ран...

Наші люди, що перебували поблизу, бачучи цю розправу, закривали собі очі й із жахом утікали.

І перестали знущатися допіру над трупом. Тепер скалічене, закривавлене тіло понесли за

ФОТО З КОЛЕКЦІЇ ЯНУША РАДЗИВІЛЬСЬКОГО

← 2 листопада 1917.
Князь Роман Сангушко
(1832–1917) після смерті

поли від шуби через вулицю понад ставом, до мерлецької св. Романа. Близість води навіяла вбивцям думку, чи не вкинути туди тіло для затирання слідів злочину. Чи може полити його гасом і спалити, або десь глибоко закопати... Між ними вибухла суперечка, що закінчилася покладенням тіла у мерлецькій. Її замкнули на ключ, поставили сторожу.

Так від вечора четверга 1 листопада до суботи пополудні ніхто не смів сюди наблизитись. Допіру князь Януш Радзивілл і граф Юзеф Потоцький, прибувши на йовову звістку*** з Рівного, прийшли туди без вагання. На їх плечах принесене до шпиталю тіло вмито й убрано в шпитальну білизну й чужий одяг, бо власного вже в руїнах Славути забракло. Її руйнівники не зупинились перед жодною наругою. Крім шуби не залишили нічого, викравши шапку, шлюбний перстеник і перстень із печаткою, годинник із ланцюгом, навіть медальки, що висіли на шиї.

[...]

У ніч з четверга на п'ятницю надійшла спізнена допомога з Острога. Військо це, що прибувало в нерівному порядку, складалося з: загону кінної гвардії, драгунів, врешті з Рівного рота «батальйону смерті» й дві сотні козаків.

Ці сили оточили частину того бандитського полку 264 на поштової площі, тоді як другу його частину оточили десь у полі. Розгорнули при

цьому величезний апарат: гармати, броньовані автомобілі. Й дано наказ протягом десяти хвилин видати винуватців убивства.

Полк 264 виступив густо з червоними прапорами. На заклик відповіли – гробовим мовчанням. [...] Схоплено понад вісімдесят солдатів, учасників грабунку. Після двотижневих слідчих дій, з протоколами й очними ставками – між іншими притягнуто до дачі свідчень мене й моїх рідних – суд врешті закінчив розслідування. З огляду на нещодавню відміну кари смерті й... погрози, якими решта солдатів грозила помстою за надто суворий вирок, трьох чи чотирьох убивць засуджено на пару років тяжких робіт, інших повністю звільнено.

Ймовірно що й ці засуджені уникнуть кари, хто ж бо в теперішніх ситуації міг би забезпечити її виконання?

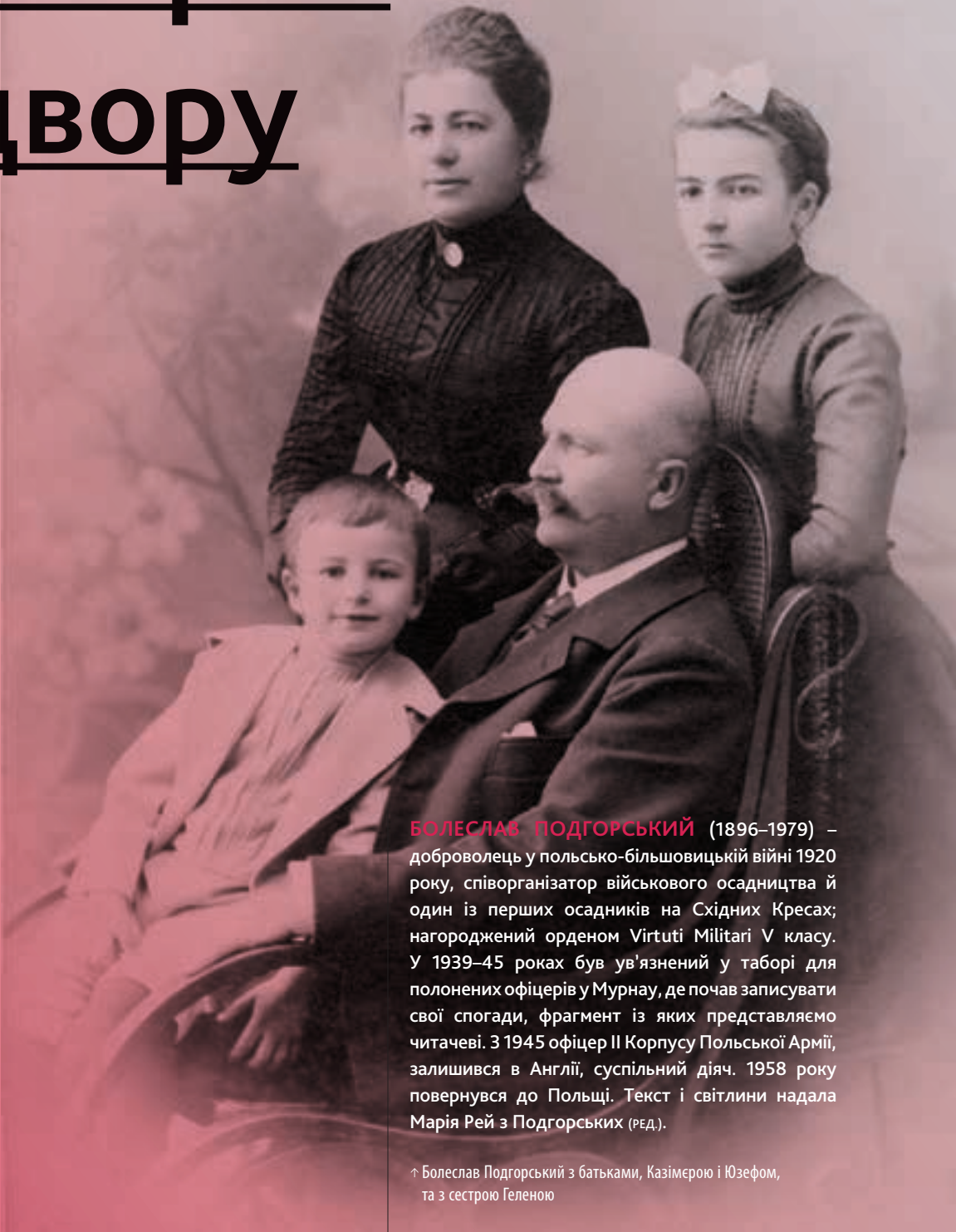
—
Ева Жишчевська
—

переклав на українську мову
Тарас Шумейко

Матеріал походить з «Карти» 41/2004.

* Йовова звістка – трагічна звістка (від імені старозавітного праведника, багатостраждального Йова, про якого оповідає Книга Йова в Біблії) (прим. перекладача).

Погром двору

БОЛЕСЛАВ ПОДГОРСЬКИЙ (1896–1979) – доброволець у польсько-більшовицькій війні 1920 року, співорганізатор військового осадництва й один із перших осадників на Східних Кресах; нагороджений орденом *Virtuti Militari* V класу. У 1939–45 роках був ув'язнений у таборі для полонених офіцерів у Мурнау, де почав записувати свої спогади, фрагмент із яких представляємо читачеві. З 1945 офіцер II Корпусу Польської Армії, залишився в Англії, суспільний діяч. 1958 року повернувся до Польщі. Текст і світлина надала Марія Рей з Подгорських (ред.).

↑ Болеслав Подгорський з батьками, Казімерою і Юзефом, та з сестрою Геленою

Болеслав Подгорський

Я народився 31 березня 1896 року в Шляховому* – маєтку моїх батьків. Шляхове – це моя перша, наскільки пам'ять сягає, закоханість. Це відчуття інстинктивної прив'язаності й замилювання своєю землею й усім, що з нею пов'язане прищеплювали мені мої батьки й уся атмосфера мого оточення.

Я походжу з київської лінії руських князів. Один із наших прадідів князь Григорій Подгорський разом із групою князів і боярів прибув до Польщі 1563 року, утікаючи з Москви від страти, яка загрожувала їм з боку Івана Грозного, володаря Московського князівства. Грамота короля Зигмунта Августа засвідчує, що князеві Григорію Подгорському надається володіння Цеценівка на Волині (тепер кременецький повіт)** зі збереженням його титулу.

Спадкоємці Григорія поступово переходять на родючіші й багатші землі України, осідаючи в повітах: Сквирському, Таращанському, Бердичівському й Уманському, стаючи заможним і згуртованим землевласницьким родом. [...] Після поділу Польщі російська влада позбавила нашу родину титулу, вносячи в книги цивільного стану як *потомственных дворян*, тобто спадкову шляхту.

Уся родина Подгорських пару сот років тому перейшла до Римсько – католицької церкви. Участь багатьох членів сім'ї у наших національних повстаннях достатньою мірою скріпила її польськість. [...]

Батько мій був землеробом не за освітою, а від народження, через захоплення й власну практику. Навчався він у Києві, де закінчив землеробську гімназію, а потім вивчав право в університеті.

[...] Шляхове було маєтком, даним у посаг моїй матері. Воно лежить на пограниччі, але вже на терені наших Диких Піль в Єлисаветградському повіті Херсонської області, посередині великого степового тракту, «чорного татарського шляху», що сполучає Умань з Єлисаветградом. [...]

Шляхове було однофільварковим господарством на 650 гектарів власної й 150 гектарів прилеглої землі, взятих нами у багаторічну оренду – все це становило одне цілісне господарство. Земля в нас була надзвичайно врожайна, з глибоким, до двох метрів шаром солодкого лесового чорнозему. Шляхове лежало майже на південній межі лісів і дерев, що поодинокі росли на рівнині. Ще на 20 кілометрів у бік Півдня простягались останні ліси, а далі аж до Чорного моря на обшарі понад 200 кілометрів тяглися степи. [...] Горизонт у нас завжди був широкий, як море.

Двір завжди був великою білою масою на тлі зелені дерев, кущів і травників, що були добрим захистом від гострого клімату (літніх спекта суворих зим). Дахи двірських і фільваркових будинків були білі – покриті фарбованою чи оцинкованою бляхою чи білою дахівкою. Всі стіни, паркани, брами завжди були старанно побілені вапном із молоком. Двір стояв над яром, оточений садом, городом і парком, що займали коло 20 гектарів поверхні. Від північної сторони двору – великий округлий заїзд, оточений завжди старанно постриженими живоплотами. Під прямим кутом до двору стояв флігель, схований поміж деревами, далі двірська стайня й возвня. На східній стороні в'їзної брами стояла схована за деревами мурована двоповерхова житниця. За флігелем уздовж приватної двірської дороги, що вела вниз до водопою й через греблю в поля, стояли будинки зі всілякими ремісничими

* В оригіналі автор подає назву села: Szlachowa (wieś), натомість українська назва села – Шляхове. Тепер це село в Новоархангельському районі Кіровоградської області (прим. перекладача).

** Тепер село Цеценівка Шумського району Тернопільської області (прим. перекладача).

↑ Степові воли в Шляховому

майстернями й приміщення для машин і сільськогосподарських знарядь, а також решта будинків, винятково двірських, таких як пекарня, пральня, молочарня, льодовня, склади для продуктів, курники, пивниці а також літні шопи для подою корів.

[...] З дитинства пам'ятаю, що з кожною поважною справою, яка з'являлася в селі Шляхове, громада завжди зверталася по пораду або рішення до мого батька. Кожна пара молодят із села перед поїздкою до церкви приходила з усією весільною процесією до моїх батьків по благословіння. Моя мати, через брак постійного лікаря, завжди була до послуг усього села з першою медичною допомогою. Отож з усіма справами, з духовними, фізичними чи господарчими негараздами шляховецькі селяни, а навіть мешканці сусідніх сіл завжди знаходили поміч у моїх батьків.

*

[...] [1917 року] політичні біди точилися в Росії вже як з гори, поглиблюючи стан цілковитої анархії. В містах і містечках утримувалась видимість порядку, натомість у селах кожна банда, що прагнула грабунку, видавала себе за «революційну владу». Найлегшим і принадним зайняттям для звиклих волочитися, озброєних

банд була «ідеологічна» руйнація дворів і вбивство їхніх власників під виглядом земельної реформи. Після знищення дворів нищили багатих селян, на тій самій zasadі. Банди склалися з молоді, так званого «сільського пролетаріату» й випадкових волоцюг – солдатів, безліч яких поверталася з фронту.

Село Шляхове було заможним, тож не брало участь у цих бандах, а шляховецький двір у січні 1918 був ніби острівцем – не ушкоджений, він давав притулок багатьом потерпілим. На той час грабунки в нашій околиці припинилися, й через добре ставлення шляховецьких селян нам здавалося, що небезпека погрому минула. В будинку жило кількадесят осіб, ми весь час мали наготові кільканадцять озброєних людей, вікна й двері були облаштовані бійницями ще з революції 1905 року; багато зброї й набоїв давали можливість відбити навіть численну банду.

17 січня [...] ми дізналися, що в державному лісництві, до якого було 3 кілометри, відбувається погром. Там мешкала симпатична польська родина лісника Сінкевича, чиї ще зовсім ще юні доньки також були вдома. Заграва пожежі за лісом підтвердила цю лиху новину. Швидко скочивши на кільканадцять коней ми прибули вже після огидних сцен гвалту й грабунків, але

ще застали кількох спізнених мерзотників. Пара з них утекли, одного застрелили, а одного легко пораненого ми ледве врятували від самосуду селян, котрі приїхали за нами на кількох фірманках. Пораненого передали, після того, як у нас зробили йому перев'язку, сільському комітетові як доказ грабіжницького нападу – теоретично революційні комітети такі напади засуджували.

Вранці ми дізналися, що у гміні* «влада» розстріляла того бандита, а точніше, його дострелив випадковий тлум. По здійсненню цього «акту правосуддя» той самий тлум і «влада» дійшли висновку, що вбитий бандит був одначе представником «трудячого народу», якого було поранено через нас – «буржуазних кровопивць». Як дальший висновок, їм спала на думку потреба арешту й подібного суду наді мною і Юзефом Рейнспергером, поляком, котрий кілька років працював у адміністрації Шляхового й був нам дуже відданий. Натомість конюші – хлопці, що зголосилися супроводжувати нас – як «трудоий народ» до уваги не бралися.

Шляховецькі селяни, що мали своїх зв'язкових на розвідці у гміні, вчасно попередили нас про зміну настроїв у гмінному комітеті, радячи нам обом виїхати. Оскільки я мусив бути в термінових справах у Києві, а до нас доходили новини про надходження з заходу німецько-австрійських військ, що давили анархію, ми вирішили, що я виїду на пару днів, тим самим зміцнюючи безпеку Шляхового.

За пів години я виїхав у військовому вбранні, в черевиках і новій кожущині, яку мені з цієї нагоди принесли від одного з селян. Без такого вбрання не було й мови про подорож потягами, що ходили без розкладу, забиті занархізованим тлумом «трудячого народу». [...]

Коли я виїжджав з повного гостей дому, якому, в нашій уяві, не загрозувала ніяка безпосередня небезпека, ми припускали, що нам вдалося щасливо пережити цю революцію й Шляхове так само, як у 1905 році вціліє від погрому. [...]

Я вскочив у якийсь потяг, що йшов у напрямку Києва, протиснувшись до вагону, переповненого «товаришами», випарами самогону, бруду й прокляттями на голову кожного нового подорожнього та неодмінним соняшниковим

насинням. [...] У таких умовах назавтра ми минули Білу Церкву, де я дізнався про свіжі погроми й спалення цілої низки дворів наших близьких друзів і родичів. Вночі заграви пожеж, які ми проминали, вказували на місця, де анархістична агітація осягла реальні результати, знищуючи доробок багатівікової культури й цивілізації, майже винятково польської на цих землях.

З наближенням до Києва до нас доходили подробиці битви, що точилася там уже другий день. Київ був у руках української Центральної Ради, його захищали всі роди українського війська. Більшовицький наступ ішов з-за Дніпра, при сильній підтримці численної артилерії, що обстрілювала місто. Мій потяг доплентався до станції Васильків, 10 кілометрів від міста, не маючи наміру йти далі. Я пішов з випадково зустрінутою бандою «товаришів». [...]

Візник, котрий взявся довести мене до лінії зіткнення, з певною байдужістю повідомив, що ніхто не знає, хто з ким б'ється, але через Дніпро більшовики ще не перейшли, бо їхня артилерія все ще обстрілює місто, а мости обороняються. На моє питання, хто тримає владу, відповів «хто їх там знає – кажуть, що петлюрівці, але й вони б'ються поміж собою» й, сплюнувши, додав: «ну их всех к черту» [до дідька їх усіх], з великоруським акцентом і спокоєм.

Я майже тиждень був у Києві, не мігши виїхати через оточення його більшовиками, котрі після десяти днів протистояння [...] здобули місто. Сцени, що розігравалися після входження до Києва «переможних» революційних військ, ще й досі, коли по багатьох роках про них думаю, викликають у мене жах і відразу. [...]

Я чекав першої нагоди, щоб вирватись до дому, сподіваючись, що туди вже дійшла окупаційна зона. [...]

На «ринку» вже можна було сфальшувати будь-яку більшовицьку довідку, залежало лише від ціни. Отримавши «перепустку», після кількох годин, проведених на станції, мені вдалося влізти на сходинку перед замкненими дверима вагону, де ми висіли вшістьох, тримаючись залізного поруччя. При близько 15 ступенів морозу ми їхали так пів дня, поки не дістались до середини. По добі такої подорожі з численними

* Тут і далі Болеслав Подгорський вживає польський термін *gmina*, під яким він (і, можливо, його оточення в 1918 році), очевидно, мав на увазі адміністративно – територіальну одиницю *волость*. На той час найближчим до Шляхового волосним центром було село Вільшанка Єлисаветградського повіту, де очевидно й відбувались описувані події (прим. перекладача).

↑ Курськ, 1904. Стоять (від права): Юзеф, Казімера та Болеслав Подгорські, перша від ліва його сестра Гелена

➤ Гелена на терасі двору в Шляховому

➔ Юзеф Подгорський з дочкою Геленою на полях під час сіяння

перешкодами, затримками й пересадками, я врешті доїхав увечері до Звенигородки, де просто з вагону пішов до заїзду, сподіваючись застати там коней, що чекали на мене. Сталося якесь замішання, й по хвилі вийшов єврей, старий Лінецький, котрий знав мене з дитинства. Вітається зі мною спантелчений, бере під руку й, ведучи до гостиного покою, каже: «Біда, паничу, я маю до вас письмо». [...] Я відкрив грубий лист, написаний мені обома батьками. [...] З нього я дізнався про перебіг подій у Шляховому після мого від'їзду.

Туди з'їхався Імінний Комітет і досить агресивно домагався розмови зі мною. Поки їх переконали, що я виїхав, і вони перенесли свою зацікавленість на пана Рейнспергера, цього останнього вже не було, бо він виїхав у останню хвилину до Єлисаветграда на моєму верховому огирі, якого непомітно вивели зі сторони саду,

через веранду. Видавалося, що жодна небезпека нікому вже не загрожує, але з ранку з кільконадцяти навколишніх сіл до Шляхового почали з'їжджатися банди чужаків, що ставали бівакми в селі, на дорогах і у фільварку. Шляховецькі господарі прийшли до батьків крадькома через город й повідомили, що треба виїжджати з дому, бо готується погром з боку тих чужих банд. Повідомили також, що Сільський і Імінний Комітет погоджується на виїзд усіх із дому й «дозволяє» вивезти дванадцятьма санями особисті речі.

Після цієї новини відразу було прийнято рішення про негайний від'їзд. За кілька годин від нас виїхали всі принагідні гості, що досі шукали в Шляховому притулку зі своїми обозами. Тим часом за допомогою хатніх слуг було спаківано особисті речі, повантажено їх на дванадцятьма санях і вислано вперед, а за ними наш дім у

← Болеслав Подгорський
(на коні) з батьком
(в екіпажі), вертаючи
з об'їзду по маєтку.
В далі будинки фільварку

чотирьох парах санок. Щохвили міг статися вибух. Всі разом вирушили вже пополудні. Батьки їхали вдвох у останніх санях.

Їм удалось успішно проїхати крізь ворожу, ще мовчазну юрму ворожих банд, крізь ряди, що розступалися перед ними, й уже були доїхали до кінця села, де було вільніше й зростала певність у можливості щасливого увільнення з-під небезпеки, коли це з боку полишеного двору долетіли крики юрби, й кільканадцять саней із озброєною сволотою наздогнали караван, вимагаючи зупинитися. Натовп поволі наближався. Йшлося нібито про неформальний дозвіл на вивезення саней, завантажених речами, а насправді про відібрання всього. Кілька наших господарів урятували ситуацію, порадивши, щоб батьки їхали вперед із рештою легких саней, а вони залагодять формальності з «Комітетом» і вишлють затримані дванадцять саней з речами,

котрі поки що тут зачекають. За кільканадцять хвилин швидкої їзди батьки були вже в безпеці.

Від тих дванадцяти саней вже по кількадесятьох хвилинах не лишилося нічого. Вони першими впали як жертви пограбунку, так довго тамованого. Це також була плата за врятування життя моїх найближчих. [...]

Всю ніч палилися вогнища в салонах і на дворі, підживлюючи їх книжками з бібліотечних шаф, рубалися й нищилися живоплоти, квіти й рослини в домі й теплиці. Найгірші катування відбувалися в стайнях. На той час більшість кобил уже ожеребилися. Переможні бійці революції розбивали прикладами голови жеребців, забираючи їхніх матерів і запрягаючи їх до своїх саней або від'їжджаючи верхи зі здобиччю. Прегарній породистій поні мого племінника, котра чудово ходила під сідлом і в упряжі й котру добре знали в околиці один із катів обрізав язика при самій основі, покинувши її отак на призволяще. [...]

Батьки з усією родиною щасливо доїхали до Златополя й почали облаштовуватись там у порожньому домі [купленому 1913 року]. Перші ночі вони спали на підлозі й хутрі з саней. Із занепокоєнням вони чекали від мене якихось знаків життя, знаючи зі слухів про київські події. Єдине, що вони могли зробити, це організувати на станціях, до яких я міг доїхати, прийом із листовними повідомленнями.

Провівши ніч у заїзді в Звенигородці й попрощавшись із Лінецьким, що страшенно переймався подіями, я доїхав першим потягом і «балагулою» (фірманкою) через Шполу до Златополя, де ми нарешті були разом. [...]

По кількох днях перебування в Златополі мене почало доймати бажання хоч на хвилю дістатися Шляхового, щоб кинути оком і відчутти, які там панують настрої, і які були б можливості в зв'язку з очікуваним захопленням країни окупаційними військами.

Вже через місяць після погрому, 20 лютого 2018 я вперше вибрався до Шляхового. Була рання весняна відлига. Я їхав у селянському вбранні парою коней. Важко описати почуття, з яким я доїхав до Шляхового. В очі кидались пустка й нелюдське сплюндрування, вже від дороги й вирваної в'їзної брами. Всі будинки – порожні, чи з рештками побитих і обдертих машин, знарядь та візків – лякали отворами вирваних дверей і вікон. Всі подвір'я, клумби,

→ Казімера та Болеслав
Подгорські з онуком
Казімером Березовьким,
переодягнені за селян
під час втечі

дороги й сад були закидані напівзогнилим у багнюці шматтям, склом, паперами, рештками розбитих меблів, книжками й масою пляшок з-під вина із нашої пивниці.

Я заїхав під ганок і зі стисненим серцем обійшов увесь будинок, оглянув усі такі дороги мені кутки, тепер зруйновані, з отворами по вікнах, дверях і дверцятах до пічок, з обдертою оббивкою стін, розписаних тривіальними написами й малюнками. Підлоги, ще не всі вирвані, були закидані рештками струхлілих, недопалених книжок, змішаних із людськими нечистотами, якими також було забруднено стіни й стелі. [...] Біля залишків великого вогнища в салоні я

підійняв із землі обгорілий томик, оправлений шкірою. Це був «Пан Тадеуш»*.

Було вже пополудні. З боку флігеля, в загальній тиші, що переривалась скрипом якоїсь віконної рами, чути було відгомін ударів. Я повільно пішов у тому напрямку. Якийсь селянин виймав у снігах флігеля дверцята із печей, де вони ще не були вирвані, а коня, на якому він приїхав, прив'язав з іншого боку будинку перед кухнею. Зайнятий цією «працею», він не почув, як я підїхав по багнюці до будинку й тепер стою кілька кроків за ним.

Я застав його в ту мить, коли, вийнявши чавунні дверцята й запхавши їх до мішка, він

* Йдеться про поему – епопею Адама Міцкевича «Пан Тадеуш» (1834).

витагнув з глибини розбитого горна слоїки з повідлами й конфітюрами, які наша ключниця часто тримала в пічках, де на той час не палилось. [...] Він почав складати повні слоїки до мішка із залізяччям. Частина слоїків уже трісла під власним тягарем у момент, коли він намагався завдати мішок на плечі, й уміст стікав струменем на землю. Бачу цю оригінальну ситуацію й мене охоплює сміх. Відрухово я сказав уголос: «Боже поможи» – наше звичне привітання при праці. Мужика ніби грім ударив, він перелякано озирнувся, кинув мішок на землю, натягнув шапку, скочив крізь отвір у вікні й за хвилину почвалував конем геть. [...]

Я не знав, які настрої панують у селі й найближчій околиці. Боявся заїхати навіть на розмову, не кажучи про ночівлю, до кого-небудь із прихильних і відданих нам слуг чи до когось із господарів [...]

Вранці я повернувся до Шляхового, вже більше не криючись і вітаючись дорогою через село із заскоченими моєю появою мешканцями. Заїхав до адміністративного будинку, де жив Юзеф Кулеша, наш господарський помічник, що пересидів у селі в укритті першу хвилину погрому. Тепер яко працівник жив тут «за згодою» Гмінного Комітету, що обіцяв на весну – згідно з революційними «маніфестами» – роздавання нашої землі для всіх слуг і працівників.

Я послав когось до старостів зі звісткою, що чекаю на громаду, котра швидко зібралася, сприйнявши мій приїзд як сенсацію. Після привітання я сказав їм, що знаю все про перебіг пограбунку й нищення. І що я навіть знаю, хто і що має в себе з наших речей і худоби. Що я закриваю очі на наміри, з якими ці речі бралися, і вважаю кожного з них за сусіда, котрий хотів урятувати все, що можна було врятувати з погрому, й за це я їм дякую, просячи зберегти все, хто що має з нашого, до того часу, коли я впорядкую місце й зможу прийняти худобу, про яку мені багато хто доповів. Я їх запевнив, що ніяких каральних загонів до Шляхового не впускаю, а вони обіцяли мені поміч у поверненні худоби, знарядь і машин, про які вони знали, хто їх узяв. Виявилось, що понад двадцять сіл брало участь у пограбунку. [...]

Через брак можливості здійснення весняних робіт і посівів я віддавав у спільне користування шляховецькій громаді під засів усі поля, приготовані під овочі, залишаючи більші

городини для слуг і працівників. Повідомив також, що приступаю до необхідного ремонту й відбудови господарства. Мені здається, що я поставив справу правильно. За кілька тижнів я оселився в Шляховому, й по спроможі лагодив господарство, забезпечуючи тим самим усю нашу родину необхідними засобами до життя в Златополі. Весь урожай 1918 року мені ще вдалося повністю продати, щоправда дешево, але це дало нам запас готівки, необхідної для життя, виплати різних контрибуцій і врешті щоб урятуватися – завдяки виїздові через Одесу до Польщі наприкінці 1919 року.

—
Болеслав Подгорський
 —

**переклав на українську мову
 Тарас Шумейко**

Після спроби відбудови Шляхового Болеслав Подгорський, попри прихильність навколишніх селян, мусив ще 1918 року втікати з маєтку. Адже більшовики призначили за його голову 100 тисяч карбованців нагороди й заочно винесли вирок смерті – за участь у обороні Златополя на прохання української спільноти. Із землевласників, що мали маєтки в Запоріжжі, вижив лише він – всіх решту було вбито.

Він намагався пробитися на захід разом із сформованим ним же партизанським загonom, вступаючи в сутички з більшовицькими групами. Здолавши кількасот кілометрів, біля села Тарнаватка потрапили в засідку, з якої врятувалися лише четверо людей. Потім він переховувався як робітник на цукровому заводі.

Його батьки, разом із 8-річним онуком, переховувалися під іншим прізвищем яко працівники в господарстві попа. Він відшукав їх лише в жовтні 1919, й після понад тижневої подорожі купленим товарним вагоном вони дісталися Львова.

СХІДНИЙ КОРДОН

Західня Україна, літо 1919.
Військові відділи переходять
річку Злата Липа під час
польської офенсиви

Януш Одземковський

У середині XIX століття у східній частині Галичини, де проживали в основному русини, почав пробуджуватися русинський національний рух. Він оживив їхнє почуття традиції й історії, започаткував боротьбу за русинськомовні школи і власне політичне представництво. Перевагу мали «народовці», які прагнули до створення незалежної української держави. Їхньою опорою була греко-католицька церква і селянство. Вони почали використовувати для позначення руського населення Галичини назву «українці», яка поширилася на початку XX століття. Вони прагнули розділити країну за етнічним критерієм. Кордон української Галичини мав проходити вздовж Сяну, а на півдні відхилятися на захід, доходячи до Нового Сончу. У містах Східної Галичини переважало польське населення, у селах – українське. Поляки домінували в промисловості, на залізниці, в адміністрації. Українська еліта була ще слабкою і нечисленною.

Коли під час Першої світової війни спроби залучити поляків провалилися, Відень і Берлін дали згоду проголосити 22 січня 1918 на землях колишньої Російської імперії Українську Народну Республіку (УНР) зі столицею в Києві.

Розпад Австро-Угорщини в жовтні 1918 створив умови для захоплення влади в Галичині поляками й українцями. 28 жовтня в Кракові була створена Польська ліквідаційна комісія, яка проголосила себе верховною владою у всій Галичині. 1 листопада передбачалося прибуття представників Комісії до Львова. У цій ситуації Українська Національна Рада пришивидшила свої дії, спрямовані на створення власної держави у Східній Галичині. Українські офіцери, пов'язані з національним рухом, підготували план захоплення Львова. З обраних для проведення цієї операції галицьких полків, що склалися в основному з солдатів української національності, демобілізували поляків, надаючи загону чисто українського характеру.

Вранці 1 листопада 1918 полки увійшли до Львова, заставши зненацька поляків, які не очікували такої блискавичної операції. До боротьби

ФОТО: ПОЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМУЗЕЙ ІМ. ГЕНЕРАЛА СИКОРСЬКОГО / ЦЕНТР КАРТА

з досвідченим фронтовим солдатом стали члени ПВО й інших польських організацій, студенти, школярі. Попри нестачу зброї й боєприпасів, відсутність підготовки, протягом двох днів частково було захоплено центр міста. З листопада, після того, як прибуло підкріплення, українці вдарили по всіх польських фронтах. Уп'ятеро слабші, польські війська завдали супернику важких втрат, захопили аеропорт і Замарстинів. У боях загинули або отримали поранення 1400 українських солдатів, 300 було взято в полон. Увечері 5 листопада була підписана угода про 24-годинне припинення вогню.

Так почалася багатомісячна епопея облоги міста. Для поляків вона стала символом патріотизму і самовідданості, розпалювала уяву, спонукала до дії. Львівські «орлята» – так називали наймолодших захисників міста – вписали золотими літерами свої імена в історію польського оружжя. На заклик на допомогу Львову відгукнулися десятки тисяч добровольців, які вступили до лав відроджуваного Війська Польського.

Одночасно з наступом на Львів українські збройні загони вдарили по всій Східній Галичині й захопили її при спорадичному опорі поляків. 9 листопада УНР проголосила створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) і закликала до об'єднання всіх українських земель. Поляки стали в українській державі громадянами другого сорту. Їх позбавили роботи, за ними стежили, замикали в таборах. Траплялися вбивства і тортури затриманих. Одночасно відсутність кадрів для заміщення посад після поляків, яких усунули з державної служби, послаблювала українську державу. Офіцерські кадри були нечисленними і якісно слабшими, ніж польські. Була оголошена мобілізація українців, втім, багато хто ухилявся від військової служби.

Інакше виглядала ситуація в Польщі. Всюди виникали добровольчі роти, загони, батальйони, які хотіли піти на фронт для «оборони Львова». Доброволець був дуже слабо вишколений, але сповнений ентузіазму й величезної жертвовності. Під сильним проводом він набирив якостей ідеального фронтового солдата. З українського боку ряди досвідчених ветеранів, однак під слабким керівництвом, швидко рідшали, а масового напливу добровольців їм не заміну не було. Військова перевага над поляками, велика на початках, зменшувалася. Вже 22 листопада захисники Львова за підтримки підмоги, що прибула з Кра-

кова, взяли під свій контроль все місто, змушуючи вдвічі сильнішого супротивника до втечі.

У січні 1919 українські сили знову намагалися оточити Львів, але завдяки другому польському підкріпленню захисники Львова зберегли зв'язок міста з країною. На широкому фронті польсько-української війни на Галичині жодна зі сторін не змогла отримати перевагу.

Паралельно велися польсько-українські переговори, кілька разів вони переривалися і відновлювалися. Українська Народна Республіка, під загрозою вторгнення Червоної армії, не розривала відносин з Польщею. З точки зору Києва, найбільшою небезпекою для незалежної України становила більшовицька Росія. Вистачало і прихильників угоди з Польщею ціною Галичини, за умови, що та гарантуватиме автономію регіону. У Польщі громадськість і парламент в один голос повторювали, що Львів – колыска національної культури, місто, «завжди вірне Речі Посполитій» – повинен залишатися польським. Юзеф Пілсудський готовий був піти на значні поступки українцям за умови передачі Польщі Львова й бориславського нафтового родовища. Переговори завершилися фіаско, оскільки, всупереч позиції Києва, політики ЗУНР не хотіли й чути про поступки і вимагали виведення польських військ за Сян. Польський уряд не міг прийняти такої позиції, адже це спричинило б загальне засудження і бунт у країні.

З березня 1919 українці почали новий наступ на Галичині. Їхня армія налічувала 37 тисяч солдатів у бойовій готовності. Польські війська (21 тисяча військовослужбовців) насилу втримали лінію фронту. Готувалася евакуація Львова, і тільки завдяки підкріпленню під командуванням генерала Вацлава Івашкевича вдалося опанувати ситуацію.

У довготривалу війну були втягнуті значні польські сили, що були так необхідні в боях з Червоною армією в Білорусі і для захисту польсько-німецького кордону. Тому було прийняте рішення використати всі засоби, аби максимально швидко її завершити. Після прибуття в країну з Франції армії генерала Юзефа Галлера польське командування сконцентрувало в Галичині сили, що налічували 50 тисяч солдатів у повній бойовій готовності. У розпорядженні українців було близько 39 тисяч військовослужбовців. 14 травня Польща розпочала наступ під командуванням генерала Галлера. Фронт дав тріщину, й українські війська почали швидкий відступ. Успіх викликав у Польщі ейфорію, однак командуван-

ня переоцінило розміри втрат суперника й не дотрималося необхідної обережності. Українці зібралися з силами і 8 червня напали на розпо- рошені польські війська. Поляки втратили понад 2 тисячі солдатів (убитих і поранених) і були змушені до часткового відступу. Однак ці бої вичерпали можливості української армії. Наступ- ний наступ Польщі, що розпочався 29 червня, без зусиль прорвав оборону противника на всій лінії. 17 липня польські війська дійшли до колишнього австрійського кордону на Збручі, взявши близько 10 тисяч полонених.

Спогади Єжи Конрада Мацеєвського – це досить рідкісний у польській літературі приклад мемуарів молодшого офіцера, який показує війну з точки зору вояків, нижчих за званням. Автор вступив до I Варшавського Батальйону Добро- вольчого Загону Підмоги для Львова, який 7 груд- ня 1918 виїхав з Варшави на фронт під команду- ванням капітана Антонія Ольковського. Перший бій батальйону відбувся в Різдово. 28 грудня він добрався до Львова і зайняв позиції між Кульпар- ковом і Персенківкою. 11 січня у результаті сміли- вого наступу батальйон здобув Бартатів, захист якого був дуже міцним, і втримав цей насе- лений пункт, попри запеклі атаки утричі чисельні- шого супротивника. Він згадувався у хвалебних наказах, отримавши назву Батальйону «Орлят» і здобувши славу одного з найвидатніших загонів тактичної групи Львова.

У березні на фронт прибув II батальйон Добровольчого Загону Підмоги для Львова, організований у підваршавському селі Зеґже під командуванням капітана Людвіка Шимана. 12 квітня обидва батальйони було об'єднано і сфор- мовано з них 19 Піхотний Полк Підмоги для Льво- ва, який увійшов до складу львівської 5-ї Піхотної Дивізії і швидко отримав звання одного з найкра- щих полків на галицькому фронті.

Полк під командуванням капітана Євгенія Жонголовича взяв участь у травневому наступі Польщі на Галичині. 1 червня він змусив до капіту- ляції українську 6 Бригаду і разом з батальйоном 22-го Полку захопив Тернопіль. У кінці травня з Радома на фронт прибув III батальйон Добро- вольчого Загону Підмоги для Львова, який також був включений до 19 Полку. Відбиваючи контр- наступ українців, 19 червня полк вступив в один з найзапекліших боїв польсько-української війни – бій за Поморяни. В останні дні червня він стримував наступ одночасно двох українських бригад,

тим самим допомігши військам ген. Галлера і ген. Даніеля Конажевського прорвати фронт і вийти в тил противника. За це він отримав похвалу в нака- зах командира 5-ї Дивізії генерала Владислава Єнджеєвського і полковника Владислава Сікор- ського. У серпні полк утримував 35-кілометровий відрізок фронту на ріці Збруч.

У міжвоєнний період у львівській і вар- шавській пресі з'являлися короткі згадки про 19 Піхотний Полк Підмоги для Львова. Наприкінці 20-х років вийшов нарис військової історії 19-го Піхотного Полку, але він був не настільки деталь- ний, як записки Єжи Конрада Мацеєвського. Його мемуари – це перші опубліковані спогади солдата цього полку. (Вся спадщина знаходиться в архівах Центру КАРТА.)

Війна за Галичину завершилася перемогою Польщі. Всупереч легковажним думкам деяких військових і політиків, це був важкий бій з відваж- ним противником. Польські війська поплавилися кров'ю, а українці – втратою всієї галицької армії. Мирна угода була можлива за умови обопільних поступок. Поляки були до них готові, натомість галицькі українські політики твердо стояли на своєму. Своєю безкомпромісною позицією вони занапали шанси, що вимальовувалися, на створення спільного сильного фронту проти біль- шовицької Росії – найгірнішого ворога польської й української незалежності. Це зумовило крах Української Народної Республіки, придушеної Червоною армією над Дніпром. Ідея польсько-у- країнської співпраці ожила в 1920 році, одначе часу на відновлення Наддніпрянської України за підтримки польських військ не вистачило. Після 1920 року гіркота поразки й образа розпалили серед частини українців Галичини націоналізм, який в роки II Світової війни став причиною бага- тьох трагедій і злочинів.

Януш Одземковський

(нар. 1950) – професор, доктор наук, завідувач кафедри історії військової справи на факультеті історичних і суспільних наук Університету Кардинала Стефана Вишинського. Автор багатьох книг і статей, присвячених новітній історії Польщі й історії польської зброї, зокрема, «Лексикон битв Війська Польського 1914–1921 рр.», «Армія і суспільство II Речі Посполитої», «Польська піхота у війні з більшовицькою Росією 1919–1920 рр.».

ФОТО З КОЛЕКЦІЇ Є. К. МАЦЕЄВСЬКОГО / ЦЕНТР КАРТА

НА ГАЙДАМАКІВ

ЄЖИ КОНРАД МАЦЕЄВСЬКИЙ (1899–1973) – солдат, письменник (псевдонім – Конрад Йотемський), публіцист. У 30-ті роки працював секретарем редакції, потім заступником головного редактора у «Польському солда-ті», пізніше – співробітником Військового науково-видавничого інституту. Під час Другої світової війни був інтернований у Швейцарії. У 1946 році повернувся до Польщі. Працював у редакціях, зокрема: «Вечір Варшави» й «Озброєна Польща». До участі в польсько-українській війні зголосився добровольцем у віці дев'ятнадцяти років. (РЕД.)

↑ Бартатів біля Львова, березень 1919. Єжи Конрад Мацеєвський в рогатівці жовніра Великопольської армії, яка брала участь у битві за Львів від березня 1919

ЄЖИ КОНРАД МАЦЕЄВСЬКИЙ

*Війнонько, війнонько! Що ж ти за пані?
Одні за тебе гинуть, другі – під периною,
звільнені...*

Коли 21 листопада 1918 я записувався у I Варшавський Батальйон Добровольчого Загону Підмоги для Львова, що формувався полковником [Станіславом] Скшинським, я отримав наказ з'явитися 26 листопада о 12.00 в Мостовських Казармах. У зазначений день я з'явився до офіцера-інспектора казарм, і той відправив мене до сержанта Яскевича – який, люб'язно змірявши очима мене і мій майже військовий убір, визначив маленьку кімнату, що тимчасово стала моїм притулком.

Там я застав чотирьох кандидатів до війська. Двох школярів старших класів середньої школи, одного єврея, який записався з бідності, і одного підмайстра шевця, запеклого соціаліста, який не мав уявлення, що таке соціалізм, і вступив до армії лише через чутки, що у Львові під час вуличних боїв можна добряче нажитися. Втім, таких «патріотів», як пізніше виявилося, було значно більше. [...]

Ми отримали форму. Це були добротні довгі плащі, довгі штани з червоними вставками, сірі (як і решта форми) толстовки з низькими викладними комірами, шапки «мацеївки», «орлики», ремені, нові черевики на шнурівках, дві пари білизни, дві пари вовняних шкарпеток і ранці. Все це було вилучено зі складів

німецької інтендатури і послужило для перших військовослужбовців Польщі. [...]

На вулиці я почувався орлом. З якою радістю я вітав офіцерів – ба, навіть побачивши на другому боці вулиці полковника Скшинського з рукою в чорному бандажі, я свідомо перейшов дорогу і, проходячи повз нього, завзято віддав честь. [...]

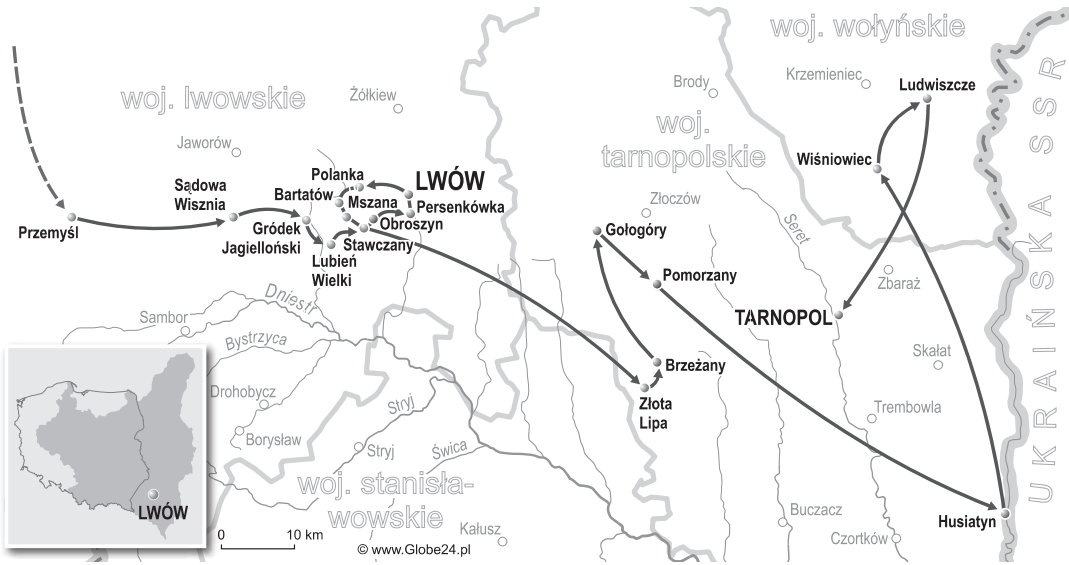
12 грудня 1918 ми отримали наказ збирати речі і пакуватися в поїзд. [...] Вагони були вантажними і холодними, а дорога – важкою, поки ми нарешті не прибули до Любліна на кількадечну зупинку. Люблін був червоним, революційним! На вулицях – червона міліція, на будинках – червоні прапори, біля будинків і в будинках – червоні агітатори, ополченці грабували і обеззброювали солдатів...

Вже на місці ми віддали свої маузери, отримавши взамін манліхери. В казармах, у спортзалі, ми влаштували пробну стрільбу кулями з целюлози, причому один любитель стріляв гострими кулями... Був такий гвалт і гуркіт, що зі штабу вокзалу і казарми вислали гінців, щоб перевірити, чи це була не заколот. [...]

З Перемишля я звітував мамі:

Перемишль, 18 грудня 1918

[...] *В дорозі мене призначили взводним, тобто командувачем. Я маю право носити на погонах по три галони – вирізняюся з маси! Та дуже легко можу скласти голову, хоча не хотілося б лежати десь в полі, далеко на Галичині... [...]*

↑ Бойова діяльність 19-го Полку Підмоги Львова в 1918–19 роках

Все тоді було новим, таким незвичайним, на все я дивився з цікавістю дитини і навіть вмів ще тоді червоніти. Пам'ятаю, як я блукав по крутих вулицях Перемишля, вслухався в нову для мене галицьку говірку, співочу, мелодійну і спотворену такими жажливими германізмами чи іншими австріяцизмами...

Одного разу ввечері Ліберадзький, Краузе і я поверталися з міста до казарми. Поруч з казармою, в глибині двору, був невеликий будиночок, а про те, що там не спали, свідчило криваве с'яйво, що пробивалося крізь червоні полотняні фіранки.

– Ходімо на фіглі-міглі! – запропонував один.

– На що? – здивувався я.

– А, то ви в нас незаймані! – обидва зареготали. – Ходімо, подивитися, що і як, і можливо, станете нашим зятем!

З цікавості я пішов за ними. Низькими, темними сінми треба було пройти до просторої кімнатки, де сиділи дві жінки, а на столі біля вікна коптіла лампа. Одна з них, молодша, мала на голові пов'язану за народним звичаєм червону хустку. Було душно і в повітрі стояв специфічний запах чогось огидного... чого я не знав. Молодша, побачивши солдатів, відкинула голову назад, опершись об стіну, старша – закинула ногу на ногу так високо, що я побачив її до половини оголені стегна. Я швидко підняв очі і уважно подивився на обличчя повій. Все ж

такі це були вони? Ті, повз кого я стільки разів проходив, не наважуючись придивитися до них уважніше? Ті, чия сама присутність пробуджує або відразу, або тваринну хіть, а іноді, у істот невинних, викликає питання: хто вона, ким була раніше, про що думає?

Зараз вони думали про солдатів і торгувалися з ними. Просили вісім-десять крон, потім шість, і в кінці кінців зійшлися на чотирьох! У кривавім тьмянім світлі на їхніх обличчях можна було побачити апатію, втому, і зрештою бажання: зробіть своє і йдіть геть! Скільки вас тут сьогодні було... Широкі нафарбовані губи, грубий голос, цинічні торги, дешеві історії з казарм і лупанарів, і ця нудьга, нудьга...

Я взяв кашкет.

– Куди ви йдете?! Залишайтеся! Хіба ви не хочете? Пропустимо вас першим. Він ще незаймані, – ніби пояснюючи вони звернулися до проституток.

Молодша на це:

– Та що ви кажете? І виріс такий в армії? Ходи, малюче, я позбавлю тебе корони... – сміялася вона, а її сміх нагадував затяжний кашель.

– Та ні, я вже піду. До побачення! – я натягнув на голову «мацівку» і вийшов в морозну ніч під супровід хорового сміху. [...]

23 грудня прийшов несподіваний наказ негайно виходити в поле. Розпрощавшись зі своїми різдвяними планами, ми збиралися в

дорогу, втішаючись лише надією на впевнені і швидкі перемоги над гайдамацькими дикунами. Потягом, який повз зі швидкістю черепахи, ми рушили з Перемишля через Сондову Вишню (де я був присутній при розстрілі українського шпигуна) до Грудка Ягеллонського. А там – обід, і знову в дорогу.

З важкими ранцями на плечах, продмішками, маючи по двісті патронів кожен, ми волочилися кудись вперед. Дорога була важкою, сніги лежали жакливі, на полях – по лікоть і глибше. Нарешті, вже добре ввечері ми вирушили в село, де жили поляки. Тут і переночували. [...]

Наступного дня – знову дорога і перший бій. Під градом куль ми здобули село і фільварок Любінь Великий. Під час нападу за десять кроків від мене вибухнув шрапнель...

[...] Настав Святвечір. Десь перед нами час від часу загорялася ракета, що заблукала, праворуч гриміли постріли, а ось – село, майже геть засипане снігом, що стане нашою штаб-квартирою! Галас, страшна тіснота (село була спалене під час війни), але треба якось поміститися. У хижині площею 3 на 5 метрів – селянська родина і нас четверо. Сумний, голодний Святвечір, на столі – солодкий сон і вимарш ще перед сходом сонця. Потім перший бій, перший убитий в батальйоні – Теодор Трубай, позивний «Труба». Отримав кулю в саме серце.

Сніги на полях були високі, розсипним строем ми насилу пробиралися через замети, хлопці кидали ранці, провіант, один навіть згубив черевик, про що сам і не здогадувався, і лише після захоплення села, в графському палаці (якийсь ц. к. граф) друзі побачили і засміялися: «Кошуте! Де ваша нога?!».

Нічліг був розкішний – в теплих, просторих будинках багатих любенецьких селян. По 8 крон за фунт можна було придбати сало, курей та інші делікатеси. Наша ватага придбала на дві курки – казковий вийшов бульйон – і ми, ситі славою та враженнями, полягали спати до нового пробудження і продовження походу, аби прорватися через кільце українських військ, що оточило Львів.

Для нас, молодих солдатів, ті бої й походи мали смак справжньої війни, хоча були, по суті, хаотичним партизанським рухом. Обидві воюючі сили, і наша, і українська, були лише на стадії організації. Від нас на захист Львова та Малопольщі ринулись добровольці з усіх трьох окупованих частин. Гайдамакам допомагали українці під Петлюрою – закордонці*, але наша перевага була в національній зрілості, патріотизмі, яких не вистачало широким масам українських вояків. [...]

27 грудня вранці ми відбили сильні атаки українців. Вони проходили під німецьким командуванням. Незалежна – *самостійна* – Україна не була в змозі сформувати власну військову термінологію.

Мій взвод був під командуванням лейтенанта Костянтина Лаховича на прикритті батареї п'ятнадцяток. З нами взаємодіяли 10-й полк піхоти, живецький батальйон, і, ймовірно, ротмістр Абрагам.

Кава, яку я отримав з кухні 10-го піхотного полку, стала приводом для мого знайомства з лейтенантом Лаховичем. Сиджу я в рові, смачно заїдаю солодку каву житнім хлібом, аж тут, бачу, мій лейтенант лупає на мене очима... У якийсь момент він боязко запитав: «Командувачу, може, у вас є ще кава?». Я дав йому флягу і хліб, який він жадібно ум'яв. Бідак не носив з собою провіанту і фляжки – мабуть, не мав. [...]

28 грудня, сформувавши з чотирьох рот батальйону дві тактичні роти, ми, під командуванням капітана [Євгенія] Жонголловича, який ішов, шкутильгаючи, на передовій загону, увійшли до Львова. Перший привал був у передмісті, перші знайомі – якась руська [українська] сім'я чиновників. Вони не були шовіністами, пригощали нас сигаретами, чаєм, ба – навіть чаркою і до чарки. У розмові вони висловили думку, що польсько-російський спір має вирішуватися мирним шляхом, що досить з них чотирьох років війни, вони прагнуть спокою і можливості працювати. [...]

Зі Ставчан ми везли доволі великі польові склади, а в них – всяку здобич у вигляді

* Закордонці – тут: українці, що живуть «за кордоном», тобто на схід від Збруча – річки, що розділяє Росію і Австрію на Галичині. Після поділу поляки називали «кордонами» межі держав-окупантів на польських землях і, наприклад, для поляків з Королівства Краків не лежав «за границю», а «за кордоном». Таким чином, намагалися підкреслити тимчасовість окупації і надію на відновлення Речі Посполитої. Назва «кордон» поширилася в XIX столітті і була прийнята руськими (українськими) діячами на Галичині. У їхньому понятті «кордон» розділяв дві частини України.

вилучених – безкоштовно – продуктів у Ставчанах і Оброшиному. Особливо багато було свиней. Я ходив від саней до саней і, піднімаючи ковдри, заглядав на величезні м'ясні туші. Біля одних раптовий подих смерті заморозив кров в моїх жилах. На саях лежали два трупи, один з них – Базила... Його великий ніс, сплющений під вагою тіла візника, скривився, майже заламався на бік, і обличчя прийняло вираз жахливої блазенської маски з кривавою діркою в лобі. На наступних саях – знову трупи. З мене було досить. Жажіття війни і рівність людей з худобою після смерті... Та що я кажу! Така правда – що свиняча тушка була бажаним набутком, а тіла товаришів по зброї – багажем, від якого хотілося якнайшвидше позбавитися, – зводила з розуму, тому я зітхнув з полегшенням, коли віддали наказ продовжувати марш. [...] Ми зайняли школу ім. Чацького. Тут повинні були бути наші казарми.

Вночі сталася з нами пригода. Гахнув постріл, за ним ще один, караул вибіг перед будівлю, а постовий (якийсь Зелінський) повідомив, що стріляли з будинку навпроти. Вискочив увесь батальйон зі зброєю. Оточили ріг вулиці – три або чотири будинки. «Провести обшук!»

У будинку, визначеному для нашої роти, не хотіли відкривати ворота. На грюк прикладами відповідали істеричними криками й жіночим плачем. У цих будинках жили в основному євреї. Після короткої наради ми вибрали найнижчого солдата, стали в піраміду, і хлопець видряпався на браму, вальнував прикладом кілька разів – забрязкотіло скло, й гучною луною в тиші сплячого міста роздалися стогони жінок. Він вибив віконце, просунув крізь нього ноги, ненадовго повис на руках, стрибнув – і вмить через широко відкриті ворота увірвалася хмара солдатів і розлилася по величезному будинку.

Хіба це був обшук? Це, скоріше, нагадувало справжній погром і грабіж. Чи так обшукують будинок, в якому хочуть знайти того, хто стріляв? Таку перевірку треба було проводити спокійно, систематично, вдень, під пильним наглядом офіцерів!

Я пам'ятаю, як вривався в окремі кімнати і їв все, що було їстівним. Взводний Крист і сержант Яськевич розповідали, що знайшли 3000

крон поміж якихось тканин, з яких потім веліли щось їм пошити. У квартирі якогось адвоката чи лікаря згвалтували його дочку або сестру, нібито з її згоди і на її велике задоволення, нібито вона говорила в екстазі, що це так «романтично» бути поневоленою за таких обставин... Я знаю, що в ревізованих будинках пропала білизна, столові прибори... Потім, наступного дня, через це зчинився великий гвалт, офіцери шукали те, чого знайти вже не змогли. Донині я не можу позбутися відчуття, що стріляв Зелінський у якогось нічного прибуду, який привидівся йому в темряві вузьких вулиць, а на протилежний будинок, з якого нібито стріляли, він вказав, тому що злякався відповідальності, почувши переполюх у казармах.

Наступний лист до дядини [Юлії Мацеевської] доповнюють наведені тут спогади.

Львів, казарми (тимчасово) в школі ім. Чацького, 3 січня 1919

[...] Ми пробули тут до 30 грудня і цього дня вирушили стрийським шосе на Переснівку, Бетонярню. Ми змінили «галичан», які сім тижнів займали цю позицію. Боже, що це була за позиція! Добра, це факт, але: рів, в ньому сніг по пояс, під снігом – вода, і в цьому сніжно-мокрому конгломераті потрібно лежати протягом 18–24 годин без перерви, під безугавним ворожим вогнем. На третю добу наші солдати, попри смерть, що неухайно чатувала над ними, засинали в окопах, двоє з них поплатилися за це життям. Найгіршою була остання ніч – некельні моменти... Якби хоча б сухо було! Але ні, плавали у воді, в снігу. Нам дуже допомогли ручні гранати.*

Коли нас змінив радомський полк, я спочатку не міг іти, мене схопила судомо. Але ми витримали: нас 36 відбило атаку 320-и українців!!! Львівські газети пишуть: «Хвала героям-варшав'янам!». [...]

Я пам'ятаю свої перші спроби кидати гранати. Несміло я взяв з ящиків одну, відмотав швидко засмолену ганчірку з рукоятки і, швидко відрахувавши святе «21–22–23», кинув її за штабель [стіс дощок]. Вона застукотіла по дошках і – тиша. Питаю якогось старого солдата, що відбувається. «Ви зірвали картонну прокладку?

* «Галичани» – солдати польського загону, сформованого на Галичині. А солдат з Варшави поляки з Галичини називали «королев'яками».

← Мшана 1919. Польські офіцери на залізничній станції, у світлому пальто ген. Тадеуш Розвадовський

Ні? От бачите». Я беру другу гранату. Розгортаю ганчірку, зриваю картонну прокладку, снаряд летить на іншу сторону. Тиша... «Боже мій! Мабуть, ви не вирвали мотузку з кільцем?! » Мені було соромно, тому я потягнувся по третю гранату, і коли вирвав кільце й щось всередині засичало і з'явився синій дим, я, не полічивши «21–22–23», швидко й далеко закинув смерть, закриту у бляшанці. Цього разу гахнуло несамовито, спалах освітив на мить обриси фабричних споруд і блідо-сині лиця солдатів; я вже знав: я вмю кидати сконцентровану смерть. [...]

Дзедзице, 17 січня 1919

Дорога дядинко! Я в Дзедзицах на Цешинській Сілезії. Час від часу дивлюся на моє розбите коліно і міркую, як скоро я зможу повернутися на фронт, щоб помститися і за них, і за мого друга, якого якийсь хамський хам-українець вбив!

Дзедзице. Це величезний батальйонний запасний госпіталь, досить охайний, тільки, на жаль, годують тут не дуже, на що сильно скаржаться наші браття-добровольці,

непривичаєні до такої їжі. [...] Тому я лежу в ліжку цілими днями, читаю і їм, витрачаючи по 10–15 крон в день на прожиток, а лікар погрожує, що якщо я буду ходити, то колінні суглоби почнуть псуватися і мені ампутують ногу. [...]

У ніч з 5 на 6 січня ми переночували в Рясна-Польській, розташованій за 5–6 кілометрів від Львова. Наступного дня на світанку ми рушили далі і вервечкою через величезний ліс наближалися до місця бою, про що свідчили наростаючий гуркіт гармат і тараккотіння танкових кулеметів і ручних гвинтівок, яке ми образно називаємо «булькотіння картоплі». Не дійшовши до кінця лісу, ми розтянулися у розсипному строю, і мені вперше випало особисто бути прикладом для численних новобранців. [...] Піднімаємося на гору, де розляглося село. Потрапляємо якраз на передсвятковий приготування, через деякий час наші хлопці тягнуть купи хліба, пирогів і вареників, починається хаотичне об'їдання. Лейтенант, що командує нами, зауважив, що в бою я тримаюся, як належить старому солдату.

Рушаємо далі. Наступне село вже захоплено іншими підрозділами, тут у нас буде кілька-годинний привал. Крім захоплених полонених і станкових кулеметів, ми забрали в Рясна-Польській польову кухню, вози з ручними гранатами і 60 тисяч гвинтівкових набоїв. [...]

Село, яке нам визначили для проживання, називається Вроців. Я займаю хатину зі своїм підрозділом, що налічує вісім осіб. Господиня – русинка, чоловік – в українських лавах, вона скаржиться на бідність, перед нами на столі тільки половина буханки хліба і огидні вареники з капустою. Я беру голос:

- Бабо, дай їсти!
- Нема, паночку...
- Бо якщо знайдемо, то заберемо все!

Я підморгнув одному із солдатів. Вмить знайшлися буханець хліба, глечик молока, пироги, сметана... Наказуємо приготувати курячий бульйон з трьох курей, розгоряється жвава бесіда, а баба тим часом лементує, плаче, мовчки проклинає нас, але «скачи, враже, як пан каже!». [...]

У селі Мишана ми стояли три доби й 11 січня о четвертій ранку вирушили в бік Сухой Волі. Відразу за селом – сумне військове кладовище з хрестами з необтесаних кілків... Фе! Бути похованим в такій глушині, й ніколи-ніколи добра рука не прибере твоєї могили, ніколи добрі уста не помоляться за спокій твоєї душі... [...]

Лейтенант Кшемінський, командувач нашої роти, відправив 1 взвод у розсипному строю вліво, інші два повинні були розтягнутися вправо, коли на нас посипалися гвинтівкові постріли й заграли кулемети. «Лягай!!!» Ми всі лежимо в мокрому снігу, кулі співають: ти-и-и... ти-и-и... Іноді шмагоне, як батогом, в сусіднє дерево або бризне багнукою чи снігом над головами.

Інші роти формуються без нас. Ворожий вогонь трохи стих. Нова команда: «Встати! Вперед, братіє!». На цей заклик правий фланг нашої роти розсипається і, заходячи з правого боку, біжить вперед. Вогонь з села, на яке ми наступаємо, посилюється, але ми не зважаємо, я лечу, як божевільний, вперед і волаю: «Вперед, хлопці, рівняйся!». Першим впав тяжко ранений взводний 4 взводу, потім – один рядовий, я бачив, як кров била ключем з його голови. Ми падаємо, через деякий час різко підіймаємося і наступаємо далі. При падінні у мене виникли труднощі: ранець звалився мені на голову, продмішок – під живіт, граната випала з-за пояса...

Під час цієї гонитви зі смертю, під свист куль і тарахкотіння станкових кулеметів у голові крутиться лише одна думка: «Я ще живий? Не поранений?». І більше нічого. Перед нами рівне поле, порите кротою, і на відстані 600–700 метрів – село Бартатів, яке ми атакували. Стоїть густий туман, перед нами видніють якісь лежачі постаті. «Українці?» – промайнула думка, як раптом новобранці почали обстріл в їхній бік. «Не стріляти, чорт візьми! – Прогриміло вздовж лінії. – Це наші!» Ми підбігли ближче: це «галичани» зі станковими кулеметами.

Свист куль посилюється, чути щось на кшталт дзижчання рою бджіл коло голови, рук, ніг – всюди! [...] Потім я відчув пекучий біль у лівій нозі і повалився на землю. У строю кричали: «Мацеєвський поранений!». Хтось, проходячи повз, гукнув: «Лежи, не вставай, бо помреш!». Інший взяв мою гвинтівку і кинув свою зламану. Перша лінія, наче хвиля, прусувалася далі. Прибігли кілька «галичан».

– Ти поранений, брате? Дай, я тебе перев'язу!
Вони обрізали штанину і кальсони.

– Прострелено коліно. Але нічого страшного.

Мені перев'язали ногу, я мугикав собі під ніс: «Вперед, стрілецька дружино!».

– Варшав'янин! Не те що наші «галичани» – плачуть, стогнуть. А цей тобі співає!

Вони пішли далі. Переді мною лежить мій приятель взводний Крист. Бідолаха, важко поранений в груди і руку, жажливо стогне. Ще вранці він розповідав мені про свої любовні пригоди. Я простягнувся якомога зручніше на снігу й мерзлій землі і чекаю, коли ж прийдуть прокляті санітари. Вони, як гієни, чатують, чи скоро хтось із поранених відійде у вічність, а потім ретельно обшукують його, щоб, бува, не станув перед Господом Богом, обтяжений своїми нікчемними набутками!

Я пролежав у снігу чотири години, перш ніж мене перевезли в село, звідки через годину забрали саньми на станцію у Мишану. Дорогою я аж плавав, бачачи, як мої товариші йдуть і йдуть, а я – каліка – безпомічний.

[...] Після одужання я відніс в Національну скарбницю останню копійку і вийшов з будівлі Державного банку [у Варшаві] у піднесеному настрої. Я бачив, як люди складають на олтар Батьківщини свої заощадження за довгі роки, я

бачив, як старці вигрібали з гаманців по кілька срібних монет, інші приносили з собою срібло. Польща не помре, поки має таких громадян!

Тим часом по вулицях їздили броньовані машини з кулеметами, готовими до стрільби, йшли робітничі ходи з червоними прапорами, перед якими треба було – бо наказували – знімати головний убір, марширувала червона міліція в чорних довгих плащах під командуванням військових інструкторів... Дивною мішанкою була тоді столиця. [...]

23 лютого 1919 ми прибули до Бартатова. У роті відбулися великі зміни, багатьох не стало. Командиром був лейтенант Кретович, офіцер колишньої російської армії. Прийняв мене він вкрай неприязно – схоже, на зборах офіцерів його здивувало, що такого «гівнюка» призначено взводним. Лейтенант Ляхович, підпоручик Карпінський, лейтенант Магольд гаряче боролися мене. [...]

11 березня 1919 [...] я увів взвод в окопи, і в них, попри досить сильні заморозки, ми дочекалися ранку. Щоб підбадьорити хлопців і чимось їх зайняти, й тим самим справити враження на гайдамаків, я велів співати. І тоді, досить навіть мелодійно, зазвучали «Вперед, стрілецька дружино», «Війнонька» й інші пісні.

Тим часом у штабі роти трапився казус. Лейтенант Кретович спав без задніх ніг, коли один за одним вгатили залпи. Він послав денщика дізнатися, що відбувається. Той, заспаний, виходить з хати і чує за водою гучний хоровий спів. Він хутко повертається й доповідає, що українці атакують, і співають, і кричать! Лейтенант зривається з ліжка, миттєво здійснює тривогу для решти роти, заспані кулеметники відкривають цілу серію вогню. Трохи запізно я згадав про існування телефону, й лише тоді зміг заспокоїти розхитані нерви мого начальства.

Так, у той час у мене вже був телефон, два телефоністи і кулемет з обслугою. Вона розміщувалася разом з усім взводом в одній чи двох хатах, зрештою весь Бартатів кишив військовими. Перенаселення було страшне, в кімнатах лежали просто один на іншому, отруювали життя селян, які не могли й пальцем кивнути, аби не накликати на себе кількох незваних свідків.

Множилися воші й крадіжки. З села змели всі продукти харчі. Солдати в перший день після захоплення проводили реквізицію, потім

намагалися купувати, а коли селяни зі зрозумілих причин продавати не хотіли, крали, розкопували ночами навіть кагати з картоплею.

Верхівка за зібрані гроші купувала телят – так харчувалися. Між тим, буханець армійського хліба коштував 50 крон, яйце – 10 крон і так було доти, поки навесні не почали надходити американські консерви, цигарки, сало і, нарешті, пшеничний хліб і бразильська квасоля.

[...]

28 березня 1919. Ввечері знову обступаю зі своїм взводом Махонь. Вночі дощ, а вдень у перспективі – оточення позиції дротом. Ці колючі дроти вже завдали нам чимало клопоту! Як тільки наша рота займала якусь позицію, необхідно було захистити її колючим дротом. Тому ми різали руки і рвали форми, цілими днями товклися в гидкій багнюці, а коли робота була завершена, нас переміщали на іншу позицію, і знову *da capo* [з самого початку]! [...]

Ми здобули Ставчани і стали в Полянці, але про це я пишу в листі до дядини.

Ставчани–Полянка, 22 квітня 1919

[...] *Ми заздалегідь знали, що операції будуть масштабними, що зібрано велике військо, багато артилерії, що будуть задіяні аероплани. Тому нам всім веліли повисити на спини білі хустки або ганчірки, які б відрізняли наші війська від українських. У зайнятих населених пунктах на відкритих майданчиках нам велено розкласти простирадла чи полотна у шаховому порядку, щоб уникнути бомбардувань.*

У Великий четвер після обіду ми вирушили з Бартатова у Волю-Бартатівську. Там ми провели залишок дня, відпочиваючи, опівночі була кава, а потім збір. Вишикувавшись в шеренгу, ми заспівали «Вперед, стрілецька дружино» і «Присягу», потім пішли оклики на честь 2 роти та її командира, після чого для нас почалася нова епоха – ми вирушили на Ставчани.

Відразу за дорогою ми увійшли в ліс і мовчки просувалися вперед у колоні по двоє. Ніч була дуже світла, місяць своїм м'яким сяйвом заливав околиці, які тут дуже мальовничі. Голосно кумкали жаби, час від часу узукали сови... Солдати пошепки ділилися своїми спостереженнями, а я жартами намагався відігнати від них сумні думки про битву, що наближалася.

Ми обійшли осторонь село Яцько, потім Генриківку і Калинку, де зустріли полк великопольян.

Виглядають вони прекрасно: в сталевих шоломах, з гвинтівками і багнетами, що мерехтять у місячному сяйві, однаково вдягнені й озброєні, по кілька ручних гранат у кожного, ритмічний крок. Створюють враження грізної чорно-синьої хвилі, що свідомо просувається до задалегідь визначеної мети. І взагалі, познанці – це чудові вояки!

Далі проходимо Бондарівку, входимо в нейтральну зону, займаємо тимчасово фільварок Магдалинівка. Тут ми відпочиваємо деякий час (офіцери завзято п'ють, а ми, оскільки нам нічого пити, перекушуємо хто що має, а хто немає нічого – дрімають) і, знову перейшовши луг, йдемо краєм лісу до цегельні, відомої нам з попередніх сутичок. Тут ми шикуємося в розсипні строї. [...] Нами пробігається під пагорб, хребет якого займають гайдамаки. Їхні окопи й колючий дріт було видно, як на долоні. Все це виглядало як розтривожений мурашник: чорні фігурки зникали, з'являлися, нарешті, почали тікати. На це з грудей наших солдатів вирвався бойовий клич «Ура!» – і з подвійним запалом ми рушили вперед.

Я йшов лісом з одним підрозділом, коли раптом обізвалися кулемети й затріщала ручна зброя. Кулі голосно зацокотили над головами, тому ми впали, але вода змусила нас піднятися – і знову вперед! Ось закінчується ліс. Всюди лежать зрізані грубі сосни і ялини, а їхні рясні гілки захищають нас від очей українців. На жаль, мій манліхер спершу відмовився стріляти, а потім взагалі заклинив. [...] Під градом куль, під обстрілами ворожої артилерії, перед лицем гайдамаків, що сидять в окопах за 200 метрів від краю лісу, я був беззахисний.

Зате я мав можливість вільно спостерігати за поведінкою окремих солдатів. Я бачив, як один з них стріляв в землю на чотири кроки вперед, аж грудки розліталися на кілька метрів. Другий – сховавши голову між колінами і випнувши сумне обличчя вгору, безбожно смалив навмання. Третій стріляв вправо по діагоналі, прямісінько в солдатів з 1 роти. «Чому ти, мавпо така-сяка, стріляєш туди? Там наші!» Він звів на мене свій порочний погляд і прошепотів: «Бо ж з того боку надходять русини». [...] Прогріміло «Ура!» – і наша братія ринула до дротів. Частина хлопців кинулася таємним ходом, інша зосередилася на дротах, але безуспішно, адже ножиці зушили. Я приєднався до них, прикладом

→ Ставчани, квітень 1919.
Жовніри 2 компанії
1 Варшавського Батальйону
Добровольчого Загону
Підмоги для Львова
(від квітня 1919 19-го
Полку Підмоги Львова)
під час офенсиви на
польсько-українському
фронті. Третій зліва Єжи
Конрад Мацеєвський

попідсовував дроти до кілків, і солдати, як зайці, по черзі почали перестрибувати через них, а я пробрався правіше – дроти тут були французькі, натягнуті дуже міцно, що дозволило мені перелізти по них, як по драбині, і разом з групою бігти до окопів.

Скільки тут валялося патронів і ручних гранат! Всюди були розкидані продмішки, ранці, плащі і солдатське спорядження. Наша рота здобула два кулемети – біжимо далі. Бічна траншея, бліндаж, під ним щось ворушиться: «Виходь! Хто там?!» Тиша, за мить – знову шєрєх. Солдати, що зібралися навколо, кричали все голосніше, нарешті, один вистрілив всередину укріплення. Звідти долинув нелюдський крик, і з'явилися двоє, простягнувши до нас благально руки, – один в неглиже й накинутому цивільному

ФОТО З КОЛЕКЦІЇ Є. МАЦЕЄВСЬКОГО / ЦЕНТР КАРТА

пальто, інший у російській зимовій уніформі (утеплений) й австрійській шапці. [...] Не надто охоче я відвів їх до краю села, і, дійшовши до останніх хат, спантеличено зупинився: «Де штаб? У якому боці?»

[...] Приїхав польовий склад познанців, що везли вилучені кирки, лопати, гвинтівки й вели полонених. Я віддав їм своїх двох, і, зрадівши свободі, рушив туди, звідки лунав безперервний гуркіт ручної зброї. Але як знайти невеликий загін військ під час бою в такому величезному селі, як Ставчани? Я блукав близько двох годин. По дорозі баби стояли з діжками молока й запрошували напитися. Ми пили досхочу. Біля церкви я знайшов скриню з 1500 яйцями (українці готувалися до свята), але що ж мені було з ними робити? Я випив два, а решту лишив. [...]

У завоюванні Ставчан, Полянки й інших сіл головна заслуга належала великополян. Вони йшли, як буря, до того ж злагоджено, як солдати німецької муштри. Навіть вже зайнявши Полянку, в повернутому в бік українців придорожньому рові – імітації окопів – ми знайшли два трупи великополян: закривавлені, застигли в передсмертній судомі – страх. Полягло їх безліч. Я без зусиль міг би одягнути весь мій взвод в сталеві шоломи, частина солдатів навіть приміряла їх, але спека була така, що близько полудня біля потоку, наперекір мені, більшість «кастрюль» опинилися на дні. На щастя, цього марнування державного майна не бачив полковник Конажевський, який власне над'їжджав на чудовому коні в оточенні свого штабу.

ФОТО: ПОЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ І МУЗЕЙ ІМ. ГЕНЕРАЛА СІКОРСЬКОГО / ЦЕНТР КАРТА

↑ Район Бартадова. Полковник Владислав Сікорський (третій зліва) на польсько-українському фронті

У нас було кілька пораних і вбитих, в тому числі й наш батальйонний фотограф Артур Віненберг, славний хлопець, тихий, добрий службовець, а загинув так марно... Ставчани вже були захоплені, лише на околицях села відстрілювалися групки втікачів-українців. Кілька з них сховалось в одну з хат, а кілька зі станковим кулеметом – за стодолю. Віненберг, вирвавшись поперед роти, розігрітий, кинувся в зловісну хату, щоб напиться молока, де його зустріли декількома пострілами, а потім, лежачого, перед будинком пронизали з кулемета, мов решето. Здається, на його тілі нарахували сімнадцять ран. [...]

Янково, 2 травня 1919

Дорога Дядинко! Завтра кілька друзів їде у відпустку, так що надсилаю тобі з ними цю «хроніку». [...]

Село [Глінна] дуже гарне, веселе, місцеві жителі – переважно поляки, що відразу помітно. Будинки охайніші, чисті, між хатами (переважно цегляними) – квітники, у вікнах – часто фіранки, в цілому все планування зовсім інше. Нам набагато приємніше чути скрізь польську

мову, а особливо нас тішило, коли польською говорили діти. Це справжнє польське село! Тому що вже не раз ми сумнівалися у правильності нашої справи – чи це дійсно ще Польща? Чому скрізь видно лише русинів? Навіщо нам наживати собі найгірших – внутрішніх – ворогів держави? [...]

Полянка, 6 травня 1919

Дорога Матусю! [...] Я вважаю, що сили і життя мої були потрібні Батьківщині у скрутну хвилину, але зараз, у зв'язку з призовом новобранців, ця необхідність відпадає. Нехай мама розпочне процес мого звільнення з війська. [...] Якби мама змогла надіслати мені якусь посилку, я був би такий вдячний! А як би я виріс в очах друзів, коли б вони дізналися, що там, у країні, є серця, які про мене пам'ятають. Адже ми віддаємо Батьківщині найцінніше – життя!

Докучає мені відсутність спідньої білизни, у мене є лише дві пари, шкарпетки порвалися, гризуть комахи – як то на війні, а на відпочинок нас відправити не хочуть. Ордена «За доблесть» я ще не отримав, але скоро це станеться, орден буде називатися «Орлята».

З моєї ініціативи ми заснували взводну бібліотеку, що складається з 50 книг, так що читати є що. У мене є фотоапарат, я багато фотографую, звідси й ті світлини, які я вислав Мамі.

У карти я зараз не граю, тому що місяць тому програв 500 крон, і відтоді дав собі слово, що більше в «очко» грати не буду. Граю іноді в «бб», але лише щоб згаяти час.

Коли я пишу ці слова, три українські батареї бомбардують Гараець (позицію, яку ми займали раніше). Гаряче там! Але якби приїхав Галлер – ми б їм дали жару. [...]

Напередодні наступу нас перенесли на правий фланг відрізка, по сусідству з 22-м піхотним полком (седлецьким) в Калинівці. Прекрасне село, погода також була воістину весняною і теплою, сонячною, все розцвітало, молодією зеленню поростали сірий бруд на полях і свіжі могили, висихало захливе всюдисуще багно. В повітрі витав дух завзяття, що спонукав до дії! [...]

Нове і Старе Хрусно, Монастир, Карчма Раковецька. Поруч б'ється 2 батальйон, до складу якого входить і 8 рота під командуванням лейтенанта Костянтина Лаховича. Мені зі взводом веліли тимчасово оточити Карчму Раковецьку, і тут стався випадок, яким, незважаючи на бажання залишитися байдужим, я пишаюся.

Я якраз грав у карти з кількома друзями, коли в просторі кімнату увірвався солдат, повідомивши, що «якісь офіцери їдуть в машинах і запитують про коменданта поста!». Я схопив пачку банкнот і, не встигнувши навіть сховати її в кишеню, підійшов до машини, що стояла поруч з будинком на дорозі. За нею виднілося ще кілька менших автовок, в них – офіцери коаліції, а в цій сидів сам [ген. Юзеф] Галлер і полковник [Владислав] Сікорський!

Першого я знав з фотографій, другого пам'ятаю з того часу, коли я був комендантом в Бартагові і полковник Сікорський відвідував наш відрізок. Тоді капітан Жонголлович чи майор Ольковський представив мене: «Взводний Мацеєвський. Один з наймолодших і найкращих моїх унтерофіцерів! Був поранений при захопленні Бартагова». Витягнувшись, як струна, я закричав перед взводом: «Струнко! Рівняйся

ліворуч!», і відзвітував. Все це миготіло в моїй пам'яті, коли я проходив за кілька кроків від машини, де сидів вождь. Він був у нас, а маршал Пілсудський за майже три роки мого перебування в полку не заглянув, хоча неодноразово вітав полки, що стоять поруч.

– Здрастуйте, пане генерал!

– Здрастуйте, взводний, – відповів Галлер, простягаючи мені руку.

Я піднявся на сходинку авто, відчув, що почервонів і що перед трактиром стоять всі мої товариші по зброї... Полковник Сікорський люб'язно запитав:

– Як ви, пане взводний? Пане генерале, це хоробрий хлопчак, був поранений при захопленні Ставчан*!

Потиснули руку, запитали про розташування штабу батальйону і поїхали. [...] Потім мені довелося детально розповідати колегам, про що він запитував, що говорив полковник, чи дійсно це був Галлер.

Через годину гра знову перервалася, карта щось не йшла.

– Що таке?!

– Пан генерал просить.

Я йду до машин, де Галлер, вітаючи мене, як старого знайомого (треба визнати, що він вмів схилити до себе людей), вручив мені велику коробку шоколадних цукерок – прямо з Парижа – з проханням, щоб я розділив їх між солдатами. Цю сцену відразу сфотографували кмітливі англійці, але я не знаю, де знайти цей знімок. [...]

1 червня ми вирушили до Бережан. Це було дуже гарне місто, але страшенно зруйноване під час Великої війни. Ми всі сподівалися, що після такого довгого маршу нам дадуть відпочити, але, коли визначали тимчасове житло, ці надії розбилися в друзки. З одним із друзів я перш за все відправився до перукаря. Нас порадували дзеркала, яких ми так давно не бачили, блискучі щітки, мисочки, білі фартухи обслуги... Тут починається цивілізація! Пізніше ми зайшли в першокласну цукерню на каву й тістечка. Інша справа, що магазини були сумлінно спустошені, можливо, товар сховали від українців, а може, й від нас. Якщо хтось із торговців і діставав щось зі своїх запасів, то він дійсно не знав, скільки рахувати за товар. [...]

* Помилка, в Бартагові – прим. Авт.

2 червня, вийшовши на широкі, рівні п'ясковогір'я, на сільські, але тверді, дороги, ми поспішали вперед. Наша ціль – Тернопіль. [...] Під селом Забойки тріскотіли постріли гвинтівков. Батальйон зупинився. Селяни повідомляли, що з того боку села стоять значні сили українців. Ситуація була дуже непевною. Перед нами – ворог, трохи позаду зліва – українське військо, кажуть, ціла бригада, праворуч – Бог знає що. Відправили на патруль лейтенанта Домбровського з 1 роти разом з кількома людьми.

Далі я пишу на підставі розповідей учасників патруля, які розказували, що, наближаючись до села, чули жажливий гамір, крики і поодинокі постріли. Між будинками було видно групу вояків, що гаряче сперечалися. Всі були впевнені, що вони оточені. Це була справді ціла бригада: понад 2000 осіб в повному озброєнні. Одні хотіли прориватися на схід, інші кричали, що з них досить цієї безглуздої війни, де повсякчас трапляються пастки, що не тільки Батьківщина існує на світі, кожен з них хоче повернутися додому, до дружини й дітей. «Досить вже цього багатолітнього кровопролиття, ми оточені!»

Патруль за стодами наблизився майже до самого села, і тут їх помітили. Почався божевільний переполох. Вояки в паніці кидали зброю, уніформу й утікали на всі боки. Групка сміливців наблизилася до наших, і, впевнившись, що це дійсно ненависні поляки, повернулася в село, відчайдушно закликаючи: «До зброї, до зброї!». Юрби солдат кинулися на зустріч. Зі зброєю наготові наші хлопці чекали, а лейтенант, згорнувши руки трубкою, кричав російською: «Здавайтесь! Ви оточені! Боротьба марна, Тернопіль вже захоплено!».

Вислані переговорні заявили про готовність до капітуляції. З тріском вони скидали на купу гвинтівки й відстібали ремені. Патруль привів ще гарячу юрбу на дорогу, звідки наша рота після ночівлі повинна була відвезти їх в Бережани. Ніч ми провели неспокійно, присутність маси людей, хоч і роззброєних, не втішала: вороги вже зараз розуміли, що їх взяли обманом.

Сірйй світанок застав нас за приготуваннями до дороги, а полонених – лежачими покотом біля розпалених вогнищ. Вони вставали, потягувалися і роздивлялися нас з цікавістю, теж саме робили і ми. Дехто з наших намагався виміняти у них деякі деталі гардеробу, але спіткалися з таким грізним виразом обличчя, що

швидко відмовилися своїх намірів. Командування теж виступало проти обдирання українців, говорили, що це не по-лицарськи... Ану побачимо, як інші ставилися до лицарства. Я лише попросив одного з солдатів ворога його кокарду – круглий значок, який носили на кашкеті. На ньому був український лев, обрамлений написом «Українські Січові Стрільці».

Показово, що їхні офіцери, зірвавши відзнаки, лишилися в лавах, як прості солдати; це вони, в основному, підбурювали сіру солдатську масу до опору, закликали вірити, що «сонце вільної України ще зійде». Ми нічого не могли вдіяти, втім, вояки були солідарні й офіцерів не видавали.

Відправлення. Простяглася довга колона полонених, а поряд крокували розкидані фігурки наших солдатів. Сміх і страх, адже якби вони хотіли, то розчавили б цих кільканадцять конвоїрів, як щурів, а самі розсипалися б у різні боки, що при слабкому обсаженні фронту й поганій організації відрізків дало б їм можливість з 90-відсотковою вірогідністю пробратися за Збруч. На щастя, ця ідея не спала їм на думку, але скільки втекло по дорозі один Бог

ФОТО: ПОЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМЗЕЙ ІМ. ГЕНЕРАЛА СІКОРСЬКОГО / ЦЕНТР КАРТА

← Західня Україна, літо 1919.
Українські полонені взяті
у полон. Зліва вахмістр
Броніслав Гадзін

знає. Точну кількість полонених ніхто не знав, ми опиралися лише на слова українських офіцерів. При такому нечисленному конвої бранців під час проходження через села зникали в хатах і хлівах, і ми нічого не могли вдіяти, хоча й знали про це, адже можливості приставляти наших солдатів до кожного полоненого, який біг напиться води або справити нужду, не було.

Солдати, які поверталися потім з Бережан, з гіркотою розповідають, як одразу після прибуття колони в місто етапні війська, особливо жандармерія, накинулися на полонених, немов зграя круків. Їх замкнули в казармах, перекрили виходи, і почався грабж – здирали все, навіть ліпшу спідню білизну, віддаючи взамін найгірше лахміття. Всі реквізовані предмети й одяг, без сумніву, стали особистою здобиччю грабжників.

У цьому плані малопольські загони були найгіршим елементом армії. Ще під час зимових боїв під Львовом у війську ширилися розповіді про загін ротмістра Абрагама й інші, які, захопивши руське село, забирали в селян все, що могли винести або вивезти, аж до брудної білизни з горищ, яку вантажили на сани і вивозили «до Львова». Тепер, коли ми захопили

східну частину Малопольщі, скрізь правління перейняли місцеві чинуші. Було широке поле для задоволення приватних інтересів. Мстилися за минулі образи – тепер польський «орлик», так само як колись українська жовто-блакитна стрічка, давав право робити все, що заманеться. Так, малополяни пройшли хорошу школу життя в лавах австрійської армії і тепер широко застосовували свої навички. Горезвісними рисами війни за Червону Русь в 1918–19 роках були часті вбивства й обдирання полонених. [...]

У Тернополі ми захопили величезну здобич, але потрапитися там нам не дали – ми стояли за декілька кілометрів від міста. [...]

Ми поверталися. Військо всю ніч просувалося на захід через зруйновані села й пориті окопами поля, іноді ми робили десятихвилинні привали на вкритій памороззю землі, поки на світанку не зупинилися під горами навколо долини, в якій розляглося містечко Поморяни і плинула річка, притока Золотої Липи. Тут, над цією водною греблею, на нас чекав бій з гайдамаками і створення нового фронту.

Близько полудня на лівому фланзі розгорілася сильна боротьба, цей відрізок займав

З батальйон, що складався з новобранців. Цей батальйон прибув до полку кілька днів тому. На нас теж наступали шеренги, але ми впевнено стримували їх вогнем. Раптом з того ж таки лівого флангу лабіринтами старих окопів почали насуватися українці, і ми й не зчулися, як нас вже обстрілювали з двох сторін. Дали наказ повільно відступати за річку. [...] Міхал Гейніш разом зі мною і кількома солдатами до останнього прикривав відступ роти. [...] Нарешті втікаємо й ми. Лечу з гори стрімголов, вітер гуде у вухах, а свист куль підганяє. Тарахає в землю і стіни будинків, за якими ми нарешті можемо уповільнити крок.

Я страшенно задихався, насилу хапаю повітря. Дехто з солдатів стріляє в бік гори, у лави бійців, що спускаються з неї, але ми відступаємо швидко і беззаперечно. На возах їдуть поранені, в тому числі й підпоручик Гутковський і капрал 1 роти Махчинський. Останньому не щастить: у кожній битві його ранять. Вичухається, повернеться в полк – і знову поранення в першій же сутичці.

Ми переходимо міст через річку, вони намагаються розібрати його чи спалити, але не вистачає часу. Ми ледве пнемося на гору, кулі якось рідше лясають в землю, лише на горі, в лісі, ми видихаємо з полегшенням. На питання, хто винен, з лав долинає, що це «новобранці з 3 батальйону дозволили собі розімкнути фронт». [...]

Увечері ми проходимо Дунаєв на річці Золота Липа і маршируємо далі. Гори, долини, ліси, зруйновані села, сільські дороги. Багнюка. Втома така, що досить сісти ненадовго, і вже солдат спить непробудним сном. Ледь-ледь волочу натомлені, зранені ноги в тісних черевиках. Скільки вже днів ми йдемо? Скільки ночей? Скільки днів ми йшли до Скалата, Збруча, Золочева?

Нічну тишу перериває лише глухе гупотіння численних ніг, гуркіт возів і тупіт офіцерських коней. То тут, то там загоряється вогник сигарети. Солдати тримаються за коней, вози, їм здається, що так легше. Йдуть і дримають. Крізь сон не дає спокою лише одне питання: як так сталося, що досі непереможний 1 батальйон утік від банд гайдамаків?

Ранок 20 червня застав нас біля містечка Лиса Гора. Потім ми добралися до траси Золочів-Львів, де батальйон повантажився на колону возів. Галопом ми домчали до Львова. На одному возі сиділо по вісім-десять осіб, більшість спало.

Безвладно похилені голови, закриті очі, часто роззявлений рот – це символ втоми і знемоги армії, що відступає. У цьому сні губилися шапки, іноді навіть гвинтівки. Дехто мляво перешіптувався, хтось кинув фразу, яка вмить облетіла весь батальйон: «19-й полк 19-го червня 1919-го вперше отримав прочухана!». [...]

Коло Львова, у великому церковному селі, батальйон раптом зупинився. Визначили квартири, підїхали польові кухні. Тим часом у штабі настав судний день. У цьому селі нас зустрів ген. [Вацлав] Івашкевич, який зажадав пояснень, чому ми так швидко відступаємо – ба, навіть тікаємо – і чому так далеко. Подейкують, що капітан Луковський і ще хтось отримали від генерала в морду, і що він пригрозив відправити їх під суд. Того ж дня, під вечір, ми поверталися, присоромлені, тією ж дорогою, якою ми так швидко їхали раніше, по дорозі зустрічаючи стомлені загони 17-го піхотного полку. Вони насміхалися й презирливо кричали, мовляв, ось ці герої, після яких інші повинні дірки на фронті латати. Ми обзивали їх образливим «галілеї», але що правда, то правда! Чому ж ми так втікали, якщо це не в нас, а у 3 батальйону прорвали фронт? [...]

Надійшов наказ вирушати на схід. Полк марширував з оркестром на чолі, та все ж дотримуючись певних запобіжних заходів. Ми йшли в пустку, адже українці вже зслизнули через паралельний напад на наших флангах. Лишень у селі Сировари нас зустріли артилерійським вогнем, і полк прямо з маршової колони розгрупувався в розсипний стрій. Нас обстрілювали досить рясно, але майже без втрат, а коли ми дісталися до села, за його захисникам вже й слід захолюнув. [...] Україна була розчавлена, викинута за межі Збруча, а тимчасова тиша на більшовицькому фронті не віщувала нічого поганого. [...]

Після прибуття до Гусятина на Збручу полк зайняв лінію окопів вздовж річки ліворуч і праворуч від міста, а перед містом – опори мосту з російської сторони. [...]

Продовольство постачала наша польова кухня, але мало кого цікавили бразильська квасоля, маргарин і хліб з мамалиги, кожен викручувався, як міг, хоча іноді з цього виникали досить неприємні конфлікти з місцевими жителями. [...]

Потім нас перевели в село, розташоване прямо на Збручі, відразу зліва від Гусятина. Обіцяли тривалий постій. Ми вислали гінців у

Львів по музичні інструменти, закуплені з фондів роти, відвідуваність бібліотеки зростає, ми навіть придбали кілька книг, переважно легку белетристику. Я започаткував курс для неписьменних, яких в роті було чимало, а що в хатах було тісно, то займалися ми в затінку дерев на моріжку біля річки*. [...]

Про початок наступальних операцій з боку українців не було й мови. Ба більше, вони зверталися до нас по боеприпаси на боротьбу з більшовиками, з якими билися з перемінним успіхом.

Ці їхні гомерівські бої були гідні пера найвидатніших драматургів чи гумористів світу. Що ж могла вдіяти зграйка інтелігенції без підтримки величезної маси українського селянства? [...] На нас вони все ще дивилися з недовірою – надто добре в пам'яті закарбувалися нещодавні бої на Галичині, а ті, хто походив зі Східної Малополющі, звісно ж, обіцяли нам неминучу розправу: дайте-но нам лишень нам справитися з червоними...

Місце привалу, 22 жовтня 1919

Дорога Дядинко! Ми стоїмо в місті Вишнівець вже понад два тижні. [...] Тут панує російська мова, хоча польську розуміють. Більшість жителів містечка, як зазвичай, – євреї. Гроші ходять різні: польські, російські, австрійські. [...]

Тут є старовинний палац князів Вишневецьких з галереєю портретів, більшість з яких була знищена, і це зробили нібито наші солдати. Сам замок стоїть на мальовничій річці Горинь і вимагає, щоб хтось про нього подбав. Величезні зали викладені майолікою, стародавні обладунки, старанно вирізьблені з дерева позолочені статуї, які використовуються для розпалювання в грубах, кількаторічні гармати і гаубиці – ось побіжний перелік речей, вартих уваги і ретельного догляду. [...]

Вишнівець справив на мене колосальне враження [...]. Гігантські кам'яні блоки в стінах палацу, мури, покриті пліснявою минулих століть, величезне подвір'я, помпезність залів і їхня мінута розкіш захоплювали.

З якоїсь нагоди полк влаштував гуляння в замкових залах. Вже кілька днів туди звозили підводи ялинових гілок, з яких плели гірлянди

й чіпляли у великій залі, завішеній сімейними портретами Вишневецьких, Мнішків та інших вельмож. Під портретами хитромудрими каракулями мовою римлян виведено родоводи, герби... [...] Прибираючи зали, ми переставляли з місця на місце дерев'яні скульптури заввишки з людину. Як же сумно виглядали ці античні божества з повідбиваними носами і руками, як же не вписувалася їхня позолота в простоту і сірість обшарпаних стін порожніх покоїв.

На бал були запрошені поміщики (дуже небагато) з околиць і міська знать. Однак жінок було як кіт наплакав, та й ті були зайняті офіцерами. Наше сіре товариство розгулювало групами від залу до залу, танцювало один з одним, слухало музику. [...] Був буфет і було навіть весело, але без дівчат така туга охоплювала, що вже після півночі я дримонув до себе на квартиру. [...]

На початку жовтня 1919 року цілком нашої експедиції стало село Людвице, розташоване за кільканадцять кілометрів від Вишнівця. Ми вирушили вночі, а оскільки попередні походи нас дуже виснажили, багато хто, в тому числі і я, намагався спати, йдучи. І це навіть потроху вдавалося, потрібно було тільки триматися за когось, хто йде попереду, хоча б за краєчок форми. З кожною п'ятихвилинною зупинкою цілі ряди полку миттєво валилися на покриту білою памороззю землю і міцно засипали, щоб після цих довгожданих п'яти хвилин встати і рухатися далі.

На сході сонця ми звернули зі шляху на широку сільську дорогу, що простяглася вершинами пагорбів, а коли підійшли до досить крутого схилу, то побачили внизу велике село з церквою, а в селі переполох: люди бігали туди-сюди. На горизонті, під лісом, виднілися окремі фігурки з важкими багажем – це ті, хто завинив найбільше, рятували своє життя, заздалегідь попереджені про те, що на них чекає.

Чому ми сюди прибули? Що стало причиною каральної операції? У нас подекували, що через Людвице до Кременця проходив табір «галлерців», що став на площі перед церквою. Солдати пішли по корм для коней, а місцеві жителі, скориставшись цим, напали на них, кількох вбили, іншим ледь вдалося врятуватися.

Ми не могли пробачити селянам смерті кількох наших товаришів, ми хотіли помститися,

* У серпні 1919 автор став освітнім референтом 2 роти.

але потім, після логічних роздумів, у мене виникло питання. Невже солдати й справді нічого не зробили, а селяни лише з нелюбові до поляків накинулися на них? На той момент на кресах поляки ще не встигли розбудити ненависть до себе. Ой, тут, мабуть, солдати добряче сала хлопам за шкіру залили, якщо вони наважилися на групове вбивство, знаючи, що навколо польські війська, які, звичайно ж, не залишать цього просто так.

Наші колони швидко спускалися з гори, котилися кулемети, а внизу селянство задалегідь виносило з хат постільну білизну, скрині й усі найцінніші речі. Вмить солдати залили все село, й відразу в декількох місцях спалахнули пожежі... Почалися грабежі. Офіцери дозволяли це, нехай, мовляв, краще служить солдату, ніж згорить. Рилися в хатах, хлівах, сараях, перевертали винесені на двір скрині – а село було дуже заможне. Бачили, як наші хлопці несли білизну, верхній одяг – довгі жовті кожухи, величезні бочки з маслом, сири, цілі кошики яєць і буханки хліба.

Мужики і баби ходили мовчки, з боєм і ненавистю в очах, не намагалися захистити своє майно, адже красномовний рух прикладом гвинтівки був надто вагомим аргументом. Проте видно було мало кого – поховалися.

Поки що всі їли й пили, потім думали про інші потреби. Деякі офіцери в пограбуванні не брали участі. Маючи дуже мало білизни, я підійшов до однієї зі скринь і наказав відкласти для себе дві або три пари спіднього, а докори сумління заспокоював тим, що власник реквізованого білизни теж узяв її самовільно, покидаючи лави російського війська.

Стовпи диму й вогню здіймалися в декількох місцях, особливо старанно палили майно відсутнього селянина, який нібито був ватажком усіх антипольських акцій у селі. В палаючих будинках знову і знову тарахкотіли постріли, їх було багато, одного разу навіть бабахнула ручна граната, тому-то ми й дійшли висновку, що в камарках сховано багато боєприпасів.

Час вирушати. Ось тепер справедливість восторжествувала... Тягнуться ряди солдатів з набитими рюкзаками й мішками. Несуть птицю, діжки масла і згортки старого сала, женуть свиней і корів – справжнє повернення озброєних варварів з походу. Ми повернулися на триста років назад! За нами – попелища, плач, прокляття і трупи... Так, ми вибрали серед чоловіків, що лишилися, десять–дванадцять

молодиків, вивели їх за село, поставили під паргорбом перед кулеметом: ррраз по ногах, а коли попадали – в голови. Ось вони й лишилися там як вічне нагадування про те, що солдата на захисті свого майна чіпати не можна.

Забрали двох чоловіків, які завинили найбільше й були відповідальні за ці інциденти, одним з них був староста (солтис). Молодий брюнет, вродливий, енергійний, і, мабуть, його сумління не було чистим, тому що, коли колони вийшли назад на дорогу, він вирвався від двох солдат, що його супроводжували, і почав на очах у всього загону втікати в молодий, густий лісок неподалік. Гвинтівки спокійно висіли на плечах конвоїрів, тому, перш ніж ті оговталися, взяли в руки зброю і почали стріляти, хлоп був уже досить далеко. Затарахкотіли постріли – він біг далі. Один з офіцерів вистрілив з револьвера – біг далі. Аж під самим лісом його догнав верхи якийсь офіцер, утяв шаблею, а солдати остаточно скоротили його страждання пострілами з відстані одного кроку.

Після цього інциденту ми спокійно тягнулися далі. Повстання було приборкане, солдати обзавелися білизною і кожухами, здобули кращу їжу – гору взяла влада «сильної руки». [...]

Полк перебрався до Тернополя, а наш батальйон зайняв приміське село Загребелля. Ми зупинилися на квартирах у селян, я разом з трьома моїми колегами поселився в одній хаті, власник якої працював у залізничній майстерні й щодня виходив на роботу в п'ятій чи шостій ранку. У нього була молода дружина, а оскільки одружилися вони лише кілька місяців тому, то була вона досить привабливою («смазливою», як сказав би москаль) жінкою витонченої статури. Мала одну ваду: косоокість і більмо на оці.

Змушений зізнатися, хоча й визнаю всю недоречність цього, що кінець 1919 року приніс мені дві основні зміни. По-перше, я прийняв католицизм, по-друге, – втратив цноту, а винуватицею цього стала якраз-таки ця кілька місяців як заміжня жінка.

2 грудня я встав раненько, відразу після виходу нашого господаря і, одягнений, чекав приходу зв'язкового батальйону, який мав позовати нас на збори. Надворі ще панувала напівтемрява раннього світанку, а мороз аж тріщав. Мої товариші спали покотом на вистеленій соломкою землі. Я збирав свої речі, тихенько ходячи по хаті. Моє ліжко стояло в кутку біля печі,

↑ Гора Роха, 1919. Польські жовніри під час відпочинку

а ложе господарів – у сусідньому кутку. Я подивився туди: господиня стежила за моїми рухами. Я вже зачіпав її раніше, й вона, здається, не була проти. Тому зараз я, подивившись уважно на сплячих товаришів, підійшов до неї і сів на край ліжка. Я злегка погладив її підборіддя, і вона вдала, що прокинулася. Я опустил руку вздовж шиї до грудей. Можна... Але далі – стоп! Я почав наступ з ніг. Пружні литки, коліна, потім стегна, і знову – стоп! Повертаюся наверх, а потім до колін, вище, вище, аж переривчастим голосом прошу її: «Розстав ноги!». Дивлячись на мене хтивим поглядом, вона все повторювала: «Ах, ти ж бешкетник...», але, розпростерши ноги, впустила мене під ковдру.

Ситуації, в якій я опинився, не позаздриш: повністю одягнений, в чоботях, ліжко жакливо скрипить, до того ж, я поняття не маю, що і як робити. Вона допомогла мені, але це не дуже заридило. Я скочив, перелякавшись скрипу ліжка, і якраз вчасно, бо двері широко відчинилися, і в клубах пари увірвався зв'язковий з доповіддю: «Пане сержанте! Виїзд скасовується!». Я ледве встиг перед його приходом вскочити в своє ліжко. [...]

А в полку все йшло утоптанюю колією. Нечасті і досить недбалі навчання, важка гарнізонна служба, просвітницька робота в ротах. Я продовжував свій курс для неграмотних, яких

прибувало й прибувало. Почав у Гусятині, потім відновив уроки у Вишнівці, але тут було найкраще, адже рота була зосереджена в невеликому районі і командування нам сприяло. Тому невдовзі я міг похвалитися хорошими результатами. [...]

У цьому ж таки славному місті Тернопіль наш полк отримав давно очікувані відзнаки «Орлята». Урочисте вручення відбувалося публічно, на площі перед костелом. Тих, кому випала честь носити цю нагороду, було безліч, тому ми, стоячи на морозі, замерзли, як цуцики. У дипломі було написано наступне: «Товаришеві по зброї сержанту Єжи Мацеєвському за доблесть і вірну службу Батьківщині в пам'ять про минулі бої на захист Львова і Східних Кресів у 1918–19 роках почесну відзнаку 'Орлята' вручає Командир Армії 'Схід' (–) Розвадовський».

—
Єжи Конрад Мацеєвський
 —

**Переклала на українську мову
 Тетяна Гомон**

DELEGACJA WOJTÓW
pow. KOLOMYJA
wojew. STANISŁAWÓW

Вежхославіце, серпень
1925. Делегація селянських
громад (в тому числі
українських) під час
урочистості присвяченої
Владиславові Реймонтові

ДВАДЦЯТЬ РОКІВ ПІСЛЯ ЗДОБУТТЯ ПОЛЬЩЕЮ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ, ЦЕ ЧАС, КОЛИ ПОЛЬСЬКА
ДЕРЖАВА ВИРІШУЄ, ЯКОЮ МАЄ БУТИ ПОЛІТИКА
ЩОДО УКРАЇНЦІВ – НАЙБІЛЬШОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
МЕНШИНИ В ЇЇ РЕЧІ ПОСПОЛІТІЙ. ТЕ, ЯК
СКЛАДАЮТЬСЯ ВІДНОСИНИ МІЖ ПОЛЬСЬКОЮ
АДМІНІСТРАЦІЄЮ ТА УКРАЇНЦЯМИ, ВІДБІВАЄТЬСЯ
НА СТОСУНКАХ МІЖ ДВОМА НАРОДАМИ.

ДРУГА РІЧ ПОСПОЛИТА І УКРАЇНЦІ

Мрія українців про утворення власної держави, як здавалося, здійснилася в 1918 році. В січні було проголошено створення Української Народної Республіки, але постійно її шарпали війна з більшовиками та проблеми внутрішнього характеру, а в листопаді 1918, після закінчення Першої світової війни, вона була позбавлена важливої для неї підтримки Центральних держав. Одночасно у Галичині, також у листопаді 1918. Було оголошено про створення другої української держави – Західноукраїнської Народної Республіки, яка не мала постійних кордонів, оскільки з самого початку знаходилась в стані війни з Польщею. У січні 1919 ці дві українські держави об'єдналися. Польсько-українська війна тривала до літа 1919, коли українські війська були витіснені за річку Збруч. У квітні 1920 було підписано союз, який мав гарантувати визнання державності України за підтримку Польщі у війні з більшовиками. В результаті відбувся спільний наступ на Київ навесні 1920. Однак, мирний договір з Радянською Росією, укладений у березні 1921 у Ризі, проігнорував обіцянки утворення української держави. Українці, всупереч своїй волі, стали громадянами – або Української Радянської Соціалістичної Республіки, або II Речі Посполитої. З польської точки зору Ризький договір запевнював початок мирного існування II РП (Речі Посполитої) з визначеним кордоном на сході. Ставлення польської влади до етнічно непольських мешканців не було заздалегідь вирішеним. Формально воно регулювалось Малим Версальським договором щодо захисту національних меншин, прийнятим у червні 1919, та Березневою Конституцією 1921 року. Ці документи гарантували право на освіту рідною мовою меншин та створення власних товариств, але на практиці воно строго не дотримувалось. Розкол між двома концепціями поведіння з українським населенням, пов'язаними із колами Польської соціалістичної партії (PPS) та Народно-демократичної партії (ND), ще більше посилювався через вбивство першого президента Польщі у грудні 1922, якого критикували, як кандидата меншин [коаліції національних меншин – прим. перекладача]. (РЕД.)

Православний
Великдень. Освячення
сільськогосподарських
плодів греко-католицьким
священиком

Тадеуш Голувко – політик, публіцист, член Польської Соціалістичної Партії

Польська держава лише тоді буде сильною, тоді лише вона зміцниться і закріпить своє існування, якщо всі її громадяни почуватимуться в ній добре, якщо вони будуть любити Польщу за цю свободу і турботу про своє існування, коли взамін вони, з найбільшою радістю відстоюватимуть при необхідності польську державність, жертвуючи своїм життям чи майном. [...]

Що потрібно зробити, щоб у Польщі всім було добре? У нас є Річ Посполита, тобто республіканська та демократична система, у нас є ліберальна Конституція, яка проголошує рівність усіх громадян перед законом, не дає пільг жодному класу, релігії чи національності, у нас є «п'ятиприкметникове» [дотримання п'яти принципів – таємниці голосування, прямого

ФОТО: ЦЕНТР КАРТА

ВСТУПНЕ СЛОВО

голосування, рівного голосування, загального виборчого права і пропорційності представництва – прим. перекладача] виборче право до Сейму. І все-таки, далеко не кожному громадянину в Польщі є добре, а навпаки. [...]

Національні меншини можна прилучити до Польщі не за допомогою надзвичайних станів і «намордникових» законів [«ustawa kagańcowa» – «намордниковий закон» – в Польщі так називають дискримінаційні закони, що не дозволяють висловлюватись. Вживаючи це термін Т. Голушко має на увазі названий так акт німецького парламенту від 1908, який забороняв використовувати польську мову на зборах там, де проживало менше 60% поляків – прим. перекладача], не шляхом репресій, а за допомогою максимально широких свобод та розумної, доброзичливої толерантності. Нехай кожен українець, єврей, німець та

білорус почуватимуться добре у Польщі – і тоді вони обов'язково прилучаться до Польщі, та будуть добрими її громадянами. [...]

Абсурдно думати, що ми зможемо асимілювати всі національні меншини. [...] Даремно буде витрачена енергія польського народу, вкладені будуть величезні ресурси, а результат буде протилежним через посилення ображеного та скривдженого національного почуття, розпалення жажливої ненависті до польського народу та держави. [...] Теж безнадійною була б політика «сильного кулака» – утримання за допомогою армії та поліції в покорі провінцій, де національні меншини складають переважну більшість, як, наприклад, на Волині.

Тому ми повинні застосовувати іншу політику [...], завдяки якій національні меншини почуватимуться добре у Польщі. [...] Іншими

ФОТО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИФРОВИЙ АРХІВ ПОЛЬЩІ

↑ Млодеч. Учні та вчителі початкової школи. На стіні дошка з написами польською та українською мовою

словами, щоб для цих національностей польська держава стала б необхідністю. [...]

Яким шляхом цього досягнути? Надати повну свободу та можливість національного розвитку всім національним меншинам, але в такій формі, щоб ці свободи не послаблювали, а зміцнювали польську державу. Щоб так сталося, ми повинні уважно та доброзичливо подивитися на національні відносини в окремих районах Польщі. А в першу чергу – в Східній Галичині. [...]

Польська соціалістична партія (PPS) висуває та пропагує ідею щодо автономії Східної Галичини. [...] Відповідно до цього проекту, Східна Галичина мала б свій парламент (сейм) та власний національний уряд, але водночас обирала б депутатів до Сейму та Сенату у Варшаві на загальних принципах. [...] [Для Східних кресів] Найкращим рішенням буде надання тієї ж автономії, що і для Східної Галичини. [...]

Коли місцеве українське та білоруське населення матимуть в своїх руках власну освіту, гмінне та повітове самоврядування, тобто цілий спектр питань місцевого значення, а також

церковне самоврядування – тоді вони, безумовно, будуть задоволені, будуть благословляти Польщу, яка дає можливість вільного розвитку та творення власної культури. Я переконаний, що молоде покоління, яке виросте в таких умовах, буде прихильно ставитися до Польщі. [...]

Будьмо амбітні у великих справах. Буде в сто разів краще для Польщі, якщо привабливість її культури буде впливати на білоруський, український, латвійський, естонський народ так само, як на нас впливає привабливість французької культури. Краще завоювати симпатію та приязнь 35 мільйонного українського народу, ніж за допомогою батога колонізувати 2 мільйони, але збудити ненависть у величезної решти.

Варшава, 1922

[6]

З програмної промови Прем'єр-міністра ген. Владислава Сікорського на засіданні Сейму

Польща – це національна держава. [...] Відповідно до справжньої польської традиції, нашої Конституції, прийнятої суто суверенним польським Сеймом, вона гарантує всім громадянам без будь-яких різниць не лише безпеку, мир і

* Spis źródeł na stronie 89.

рівність перед законом, але й повну можливість культурного розвитку, а також свободу культивувати свої мовні та релігійні відмінності.

Конституційний уряд, який я маю честь представляти, завжди і абсолютно дотримуватиметься цих гарантій стосовно тих громадян, які є лояльними щодо безперечної польської державності та щиро її підтримують. [...] Однак уряд ніколи не проявить слабкості до тих, які не хочуть бути слухняними синами Польської Республіки. [...]

Я як військовослужбовець рік тому бачив нашого молодого солдата родом зі Східних кресів [офіційна назва «Східні креси» – Східна країна – стосувалася заселених українцями, білорусами і литовцями східних воєводств Польщі – прим. перекладача], якого було призвано до війська. З радістю можу стверджувати, що цей солдат є не лише ревним, вмілим, слухняним, але також є вірним і надійним. Ці молоді сини руського (українського) та білоруського народу є для мене провісниками нових часів: братнього співіснування іншомовних кресових воєводств з польським народом, братньої співпраці [...], яку слід здійснювати в ім'я могутності Речі Посполитої та на користь кресових народів.

Варшава, 19 січня 1923 [19]

Самійло Підгірський – депутат Українського сеймового клубу – виступ на засіданні Польського Сейму

Відповідно до волі населення наших земель і виходячи із загально призаного права народів на самовизначення, [...] ми заявляємо з парламентської трибуни, що прагнення українського народу полягає у відродженні незалежної української держави. (Оплески на місцях депутатів Українського клубу. Голос з залу: «Іредента»). Але, враховуючи сучасний стан справ, ми заявляємо про готовність співпрацювати з польським народом та всіма народами, які входять до складу Республіки Польща, за наступних умов. (Голос з залу: «Жодних умов!»). [...] Республіка Польща, як національно неоднорідна держава (Голос з залу: «народна, а не національна»), буде перебудована таким чином, щоб кожна національність, яка є її частиною, особливо та, що проживає на певній території, зокрема, українське населення, мала повну можливість реалізувати своє право на самовизначення, а це запевнило б її повний вільний національний

розвиток у всіх сферах життя. [...] Ми чотири роки проживаємо в польській державі. [...] Нас раніше не виховували і ми не готові до того, щоб почувати себе польськими патріотами, і це повинно всім вам бути зрозумілим. Адже ми, українці, прагнемо того, про що я вже говорив. Але сталося, так як сталося. І ми це признаємо. [...] Ми все виконуємо. Ми є лояльними до польської влади. Що ви ще вимагаєте від нас?

Варшава, 20 січня 1923 [21]

Повідомлення Українського сеймового клубу

В наш час, коли панує велика ідея самовизначення нації, коли ціла низка завойованих народів створює власні національні держави, українські землі: Волинь, Холмщина, Полісся та Підляшшя – були відірвані чужоземними силами без згоди на це корінного українського народу, який складає на цих землях абсолютну більшість. [...] Ці землі становлять етнічне ціле і разом зі Східною Галичиною, Буковиною та Підкарпаттям не відмовляються від свого національного зв'язку з усім українським народом.

Варшава, 21 березня 1923 [13]

Прем'єр-міністр ген. Владислава Сікорський про проект керівних принципів урядової політики щодо Східних кресів

Території східних воєводств мають вирішальне значення для майбутнього сильної [польської] держави. Зважаючи на відкриті та великі кордони РП (Республіки Польща), зважаючи на її складне стратегічне та політичне становище, вони мають суттєве значення для оборони держави у випадку війни з Росією. Без них, при переміщенні східних кордонів держави вздовж Німану та Бугу, доля майбутньої польсько-російської війни завжди вирішуватиметься всередині країни на Віслі. [...] У разі переходу лінії кордону на т. зв. лінію Керзона, Польща перетворюється на третьорядну державу, позбавлену того впливу, який їй належить відповідно до історичної традиції, а також у зв'язку з сучасними матеріальними надбаннями та моральними цінностями Польської держави. [...]

Зважаючи на це, Уряд зробить усі можливі кроки для здобуття [прихильності] кресового місцевого населення для ідеї державності і з метою тривалого злиття Кресів з Батьківщиною.

Варшава, квітень, 1923 [26]

З парламентської інтерпеляції депутатів Українського сеймового клубу

В останніх днях переслідування українського руху на Волині набрало характеру терору. Адміністративні та судові органи знищують, руйнують тут українську культуру та блокують культурний, освітній, економічний та політичний рух.

Українське населення остаточно переконалося, що польська держава не тільки не має наміру задовольнити його слухних життєвих вимог, хоча в межах польської держави проживає кілька мільйонів українців, але систематично прагне колонізувати українські землі та збудити населення на цих землях.

Недавно Волинське воєводське управління без жодних причин закрило у Рівному на Волині українське Культурно-освітнє товариство «Просвіта». А пізніше закрило філії «Просвіти» у Володимирі [Володимирі-Волинському – прим. перекладача]. В Ковелі та Мацейові [сучасна назва – Луків – прим. перекладача] проведено [...] обшуки. [...]

Чи міністерства мають намір видати відповідні розпорядження, щоб українське населення мало запевнені політичні, культурно-освітні права тощо, які гарантовані йому Версальським і Ризьким договорами та Конституцією Республіки Польща?

Варшава, 24 травня 1923

[7]

Депутат сейму від Народно-національного союзу Станіслав Грабський – у статті в газеті «Слово польське»

Фактом [...] є існування русинського населення, русинської мови та русинського правопису [русини – назва українців на західноукраїнських землях до початку ХХ століття – прим. перекладача]. І реальною проблемою польської політики є справа не України, а русинського населення, що проживає в Речі Посполитій [...]. Тому вся проблема нашої політики у Східній Малопольщі та на Волині зводиться до питання: як польська держава повинна регулювати це польсько-русинське співіснування?

Немає звичайно відповідального польського політика, який би думав про винищення русинів чи про те, щоб відібрати їм силою мову або пригнічувати їх культурний розвиток. Але не має жодного сенсу, щоб Польща продовжувала австрійсько-німецьку політику створення з русинів окремої української нації.

→ 1920-і роки. Початок військового осадництва на Кресах

Незаперечним імперативом державного інтересу Польщі є найтісніше злиття Кресів з корінною польською національною територією [...]; посилення у східних воєводствах «натурального проникнення» польського населення, [польської] мови та культури; зміцнення серед «русинів» усвідомлення своєї приналежності до польської держави шляхом послідовного дотримання принципу – все, що знаходиться у польській державі, є польським; запевнення економічного, соціального та культурного співіснування «руського» [українського – прим. перекладача] та польського населення, а не створення бар'єрів у сфері освіти, місцевого самоврядування, товариств та господарських товариств; підвищення поваги національної меншості до органів влади польської держави шляхом їх ефективної, рішучої та справедливої дії, караючи при цьому будь-яку нелояльність до держави та запевнюючи рівний захист усіх лояльних громадян незалежно від їх віросповідання та національності.

Львів, 1924

[25]

ФОТО: ПОЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМУЗЕЙ ІМ. ГЕНЕРАЛА СІКОРСЬКОГО / ЦЕНТР КАРТА

ПОСЛАНЦІ

Східні райони в межах II Речі Посполитої, які до 1918 року перебували під російським пануванням, утворили Волинське, Поліське, Новоградське, Віленське та Білостоцьке воєводства. У грудні 1920 було прийнято закон про передачу покинутих земель, які раніше належали до Російської Імперії, польським військовим. Метою польського військового осадництва [осадництво – мовне запозичення з польської, означає створення польських поселень з селян і колишніх військових було зміцнення польської присутності на Кресах. Цю місію мали здійснювати ветерани Війська Польського, які отримали земельні наділи, переважно на Волині – території, населеній переважно українським населенням. У роки найбільшого активізації акції переселення, в 1920–23 роках, земельні наділи отримали загалом 9 тис. військових, що разом із їхніми родинами становило десятки тисяч осіб. (РЕД.)

Маршал Польщі і Начальник держави Юзеф Пілсудський – з наказу про закінчення війни

Воїни!

Ви провели перші два довгі роки існування вільної Польщі у важкій праці та кривавій боротьбі. Ви закінчуєте війну славними перемогами, і ворог, розбитий Вами, нарешті погодився підписати перші та основні принципи бажаного миру. [...]

Я дякую Вам, воїни, за працю та стійкість, за жертву та кров, за мужність та сміливість, від імені всього народу та нашої Батьківщини. [...]

Військовий, який стільки зробив для Польщі, не залишиться без нагороди. Вдячна Батьківщина не забуде про нього. [Нами] були зайняті величезні території, покинуті та перетворені війною майже в пустелю.

Я вже запропонував уряду, щоб частина здобутих земель стала власністю тих, хто невимірними зусиллями, проливши польську кров, зробив ці землі польськими. Ця земля, виснажена

ФОТО: ЦЕНТР КАРТА

↑ Володимир-Волинський, перша половина 1920-х років. Військові осадники (переселенці) перед зайнятою садибою (сіно складене для тимчасового зберігання)

через кривавий засівом війни, чекає посіву миру, чекає тих, хто замінить мечі на орала, і я хотів би, щоб у цій майбутній праці Ви стільки ж мирних перемог здобули, скільки у боях.

Варшава, 14 жовтня 1920

[14]

Богдан Васютинський – публіцист, наближений до Народно-національного союзу

Поспішно ухвалене та проведене військове осадництво на сьогодні завдало більше шкоди польським інтересам. Розкидане по величезних територіях, часто не готове до важких місцевих умов, це осадництво не створює джерел польскості. А в результаті це ефективно протидіє політичному задуму – здобуття прихильності місцевого населення. Воно, можливо, погодилось би зі спонтанною польською колонізацією, але цю державну акцію вважає спрямованою проти себе. Закон про здійснення земельної реформи, надаючи пріоритет економічно слабким та залежним елементам, водночас гальмує експансію на схід польського селянства. Туди повинні спонтанно їхати заможніші та енергійніші особи, а єдине, що держава повинна – це дбати про релігійні, освітні та культурні

потреби польських сіл, які мають виникнути, щоб захистити осадників (поселенців) від втрати національної самосвідомості, як це у великому масштабі мало місце в попередніх віках. Однак через незадовільний стан державної казни неможливими є навіть такі запобіжні дії. [...]

Тому необхідними є продумані, тактовні та вмілі дії у цьому напрямку. Такі дії взагалі слід розвинути для закріплення польського правління на Волині. Не граючись в пробудження національного руху та підтримку українських партій, не зачіпаючи національну фізіономію руського (українського) населення, слід шукати підтримку в елементах поміркованого та мирного характеру, сільських господарях та, якщо можливо, у цій частині духовної та світської інтелігенції руського (українського) або російського походження, яка бажає миру та нормальних умов життя. Замість того, щоб займатись радикальною політичною пропагандою, представники польського суспільства найбільше послужили б польській справі, якби вони розпочали економічну та соціальну роботу серед місцевого населення.

Варшава, січень 1923

[27]

Публіцист Константи Сроковський – зі звіту про подорож по Східних кресах для прем'єр-міністра Владислава Сікорського

Місія військових осадників (поселенців) видається найбільш проблематичною. З підрахунку голосів, поданих на виборах, з'ясувалося, що навіть певна частина військових осадників (поселенців), які повинні би бути на Кресах сучасними «Могортами»*, проголосувала разом із місцевим населенням за кандидатів з польських списків... Це, мабуть, сталося через побоювання протиставитись місцевому елементові. Реальні мотиви цього, враховуючи місцеві умови, індивідуально є зрозумілими, але сама ідея військового осадництва при цьому втрачається. [...]

Ставлення місцевого населення до військового осадництва є становчо ворожим. Воно вбачає в осадництві найбільшу кривду собі, оскільки вважає, що цим осадникам (поселенцям) не належать такі щедрі дотації на землю, на якій вони до цього не працювали і яку зазвичай не вміють обробляти. [...]

Польська цивільна колонізація становить – до 1 лютого 1923 – 3128 сімей, які приїхали на Волинь з-за Бугу, придбали тут землю, поселилися та господарюють або перебувають у процесі організації господарства. [...]

Спроби перешкодити українській пропаганді зі Східної Малопольщі шляхом перешкодження контакту галицьких українців з волинськими насправді дратують і нервують, але жодної мети не досягають. [...] Як можна ефективно перетнути контакт між Бродами та Радзивіловом [сучасна назва – Радивилів – прим. перекладача], оскільки немає ні кордонів, ні жодної іншої прикордонної служби? [...]

У чотирьох східних [...] воеводствах польський уряд поки що не створив жодної помітної та логічно зрозумілої політичної та адміністративної системи. [...] Тому, якщо говорити про загальнополітичну тенденцію, то вона однозначно є колонізаційною та впроваджується в життя у двох воеводствах з повною рішучістю. [...] На Волині тенденція колонізації слабшає і зазнає певних коливань. [...]

Щодо відношення до національних питань та їх вирішення в державах нових часів теоретично розроблені та практично

використовуються різні методи. Усіх їх, однак, можна звести до одного з двох принципів – або ліберального, який визнає права кожної національності, яка такою себе вважає, до кожного розвитку з усіма його наслідками, або уніфікаційного, який передбачає те, що держава повинна прагнути до національної єдності, тобто що воно може і повинно використати всі наявні засоби, щоб придушити розвиток прагнень інших народів на своїй території і, якщо це можливо, повністю викоренити їх. [...]

У своєму чистому вигляді жоден із цих принципів ніде не був здійснений. Оскільки ліберальний принцип [...] рано чи пізно стикався з інстинктом самозбереження держави. [...] Принцип уніфікації, навпаки ж, натрапляв на певний пункт у колективній психіці народу, що зазнавав процесу уніфікації, якого в жодному разі не можна порушувати. Уніфікований народ в залежності від натиску, з яким відбувався процес уніфікації, втрачав більше або менше своїх сил, часто втрачав всі створені ним суспільні шари, вона скорочувалась територіально та економічно, вмирала культурно, але врешті-решт не загинула. [...] Люди повинні щось отримувати від держави, якщо вона повинна становити для них якщо не якусь цінність, то хоча б запевнити стан, який можна знести. Тож, якщо вони не отримують ідейних цінностей, то повинні отримувати блага матеріальні. [...]

Здійснювана до цього часу офіційна політика на Східних Кресах не дотримується жодного з описаних вище методів, не враховує права на компенсацію в будь-якому напрямку, але намагається створити новий тип національної політики, заснованої на принципі уніфікації та національного гніту, не застосовуючи жодної компенсації в відношенні матеріальних благ. Слов'янські меншини на Кресах національно утискуються та знищуються економічно. [...] Не варто сперечатись про наслідки цього факту. Бо серед нормально мислячих людей не може хіба бути дискусії щодо неминучих наслідків застосування методу екстермінації (докорінного винищення) та уніфікації в національній політиці після того досвіду, який мали Пруссія, Росія та Угорщина. Якщо хтось вірить, що польський націоналізм дійсно доведе те, на чому спіткнулися

* Могорт – герой поеми Вінченца Поля, польський поручник на Кресах, який захищав Річ Посполиту перед її поділом у XVIII столітті.

пруський, російський та угорський націоналізми, то ці слова взагалі не для них.

Краків, квітень, 1923

[22]

Колишній волинський воєвода Станіслав Сроковський, в місячнику «Przegląd Współczesny»

Визнання кордонів Республіки Польща на сході Союзними та Асоційованими державами щасливо закінчило 15 березня 1923 період наших зусиль на міжнародній арені щодо формального підтвердження, зокрема належності до Польщі чотирьох кресових воєводств, що знаходились на схід від лінії Керзона. [...]

Ми отримали Креси тому, що: 1) колись, протягом сотень років, вони належали до Польщі перед її розділом; 2) ми вклали в них протягом декількох століть багато зусиль в сфері культури, 3) на їх території донині залишається значний відсоток польського населення, 4) ці землі потрібні нам, якщо Польща має бути великою державою, а не малою країною, яка не має значення та сили, 5) вони хотіли належати Польщі, або принаймні не висловлювалися вгледі проти про приєднання до нашої держави.

Цей останній, найбільш сучасний погляд є чи не найважливішим із усіх. Що важливо, він є найбільш зрозумілим за межами Польщі. Тому що воля мешканців перестала бути тим фактором, не зважаючи на який дипломатія могла перейти до порядку денного. Ця воля має значення – і то велике значення. [...]

Якщо ми не застосуємо мудру і цілеспрямовану політику щодо Кресів, якщо ми не пожертвуємо там нашу національну енергію, яка так потрібна державі та в інших місцях – рано чи пізно ми Креси втратимо. Усі титули власності, в тому числі визнання великих держав, нічого не допоможуть. [...]

Ми до сьогоднішнього дня ми не знаємо, як повинні виглядати на Кресах інструменти державних дій, а отже, влада та організації, якими, як жилами, повинна пульсувати державна політична думка. [...] Деякі справи були покинуті, як недогризок. Так сталося, наприклад, з військовим осадництвом. Переконавшись, що це починання за наданою йому формою є не лише без сенсу, але навіть шкідливим, його формально не скасовували, а відкладено, як щось непотрібне, разом з іншими спробами нашого мистецтва керувати Кресами. Залишився лише

неприємний присмак організації, дуже схожої на діяльність пруської колонізаційної комісії, щоправда незрівняно більш німеччиною, не кажучи вже про те, що надання військовим земель не було особливою нагородою за їх заслуги. [...]

Наявне на сьогодні досягнення – це 3881 польських цивільних та 2997 військових осадників (поселенців) не відіграло також будь-якої ролі в тому, щоб покрити цей край, а особливо села «польським лаком», тим більше, що знову ж завдяки цим зусиллям, здійсненим найбільш невідповідним чином, відбулось відоме загострення взаємовідносин між корінною польськістю та українською масою. Зрештою, військові осадники, за винятком кількох більш позитивних випадків, до недавнього часу майже повністю, а сьогодні все ще значною мірою, через відсутність кваліфікації та матеріальних оборотних коштів, а також недостатньої допомоги у сільському господарстві, є найменш можливим колонізуючим елементом. У своїх поселеннях вони здебільшого не проживають і не поєднуються з польськими цивільними осадниками. Підкреслюючи свій військовий характер, вони грають роль такого привілейованого козацтва, чим дратують українського селянина. [...]

Військові осадники залишаються повністю байдужими до органів самоврядування. Як правило, вони не беруть участі у виборах і не обираються до органів влади гміни. Завдяки численним так званим зразковим 45-гектарним земельним наділам, які зазвичай перебувають у руках офіцерів і які яскраво контрастують із звичайними солдатськими 10–20-гектарними наділами, осадники навіть між собою не завжди солідарні. [...]

Література сусідніх з нами «кресових» народів, коли прокидається, то починається з пісні ненависті до Польщі, найкрасномовнішим доказом цього є мабуть Тарас Шевченко. Коли починають палаюти в них релігійні почуття, хрест загострюється в клинок, готовий власти на польські шиї; коли організується економічне життя, то переважно, щоб бути незалежним від польськості – йти з швидше з її ворогами, ніж з нею.

Може, навіть виникнути тимчасове примирення між цими людьми та нами. Але до глибин серця воно ніколи не досягне. Це завжди буде поверхневим актом, якщо не однобічним. [...] Не може бути згоди між паном і рабом, між

ФОТО З КОЛЕКЦІЇ Є. К. МАЦЕВСЬКОГО / ЦЕНТР КАРТА

↑ Лосятин (Волинське воєводство), 1930-і роки. Військові осадники

володарем і позбавленим спадщини, між ситим і голодним, між горою і підніжжям. Таке відношення, а точніше його видимість, на жаль, існує між нами та нашими сусідами зі сходу.

1924

[23]

Делегат Міністерства військових справ з питань військового осадництва майор Александр Деринґ, з рапорту до міністра

Повідомляю, що 3 грудня до мене звернувся осадник з поселення Єзьорани-Беляєвске [Луцький повіт], що володіє повним земельним наділом Кайетан Савіцький, просячи втручання влади з метою отримати набої – оскільки селяни, підтримувані диверсійною бандою, спалюють поселення військових осадників. Три вже підпалені, а решта осадників чекають своєї черги, бо захищатись не мають чим, адже без патронів самими гвинтівками захистити себе не можна. [...]

Я скликав З'їзд делегатів військових осадників Луцького повіту, щоб обговорити засоби запобігання нападам селян та диверсійних банд, які ставлять перед собою завдання перемістити

польський елемент з Волині, викоринивши військових осадників.

Враховуючи вищевикладене, я вважаю своїм прямим громадянським обов'язком ще раз повідомити, що необхідно нарешті взяти до уваги перелякані очі жінок та дітей наших краян, переселених на Креси.

Луцьк, 5 грудня 1924

[2]

Депутат сейму Степан Маківка (Український клуб) – з виступу на засіданні Польського Сейму

Військове осадництво навіть частково не є вирішенням питань сільського господарства. Військове поселення має виключно політичну мету – воно становить знаряддя колонізації українських та білоруських земель, тобто так званих Кресів. [...] Український народ ніколи не припинить боротьбу з осадництвом і ніколи не визнає законними власниками земельних наділів, тих осадників, яких польська влада з кривдою для українського селянства поселила та збирається поселяти на українських землях.

Варшава, 9 лютого 1927

[18]

ПАЦИФІКОВАНІ

Закон про шкільництво від 1924 року, який теоретично запроваджував двомовне навчання у східних воєводствах, фактично віддав перевагу польській мові. Не дотримано також обіцянки відкрити у Львові український університет. У той же час консервативна земельна реформа, яка по суті не покращувала долю селян, у тому числі значної української громади, а також подальший вплив військових осадників. Така ситуація спричинила радикалізацію українців. У 1929 році у Відні, на базі створеної раніше Української військової організації (УВО) була заснована Організація українських націоналістів.

Її підпільна діяльність, в тому числі саботажна та терористична, викликала різку реакцію польської влади. У вересні 1930 польська влада розпочала паціфікацію (умиротворення) у Львівському, Тернопільському та Станіславському воєводствах. (РЕД.)

З Хроніки терористичної діяльності УВО, опублікованої в часописі «Сурма» – друкованому органі організації

Дня 30 липня в полуднє біля Бібрки напали члени УВО на поштовий амбуланс, що віз біля 50 тисяч зл. Поліція Маєвського, що ескортував віз, вбито. По розбитті скриньок, справники забрали

← Вересень 1929.
IX Міжнародний східний
ярмарок у Львові,
приміщення після
бомбового замаху

гроші й втікли до поближких лісів. В часі погоні, що невдовзі зачалася завдяки тому, що поліцію заалармував візник, якого життя виконавці пощадили, поліція надібрала в хлібовицькому лісі одного із справників, студента прав Г. Пісецького [...]. Вивязалася обопільна стрілянинаЮ в часі якої ранено Пісецького, двома кулями; не можучи далі втікати та не бажаючи потрапити в руки лядських посіпак, Пісецький револьверовим стрілом відібрав собі життя. [...]

16 серпня поперетинано телефонічні і телеграфічні драти навколо Львова, який залишився від 11 години в ночі до години 10 рано відрізаний від світа.

Ковно, серпень 1930

[15]

З розпорядження Воєводської комендатури поліції в Станіславові для повітових комендатур

Випадки, що трапились останнім часом, показують, що УВО розпочала на території всієї Східної Малопольщі більш інтенсивну, ніж раніше, диверсійну та саботажну діяльність, щоб продемонструвати своє існування [польським] державним органам та закордону. [...]

Ці замаху [...] підривають авторитет державної влади, а навіть самої держави. [...] Тому це є антидержавна акція, дуже небезпечна [...] і така, що шкодить життєво важливим інтересам держави. Саме тому повинна наступити максимально ефективна реакція з боку влади і органів громадської безпеки.

Станіславів, 20 серпня 1930

[12]

Міністр внутрішніх справ Феліціян Славой Складовський – з записів в щоденнику

Я отримав наступні вказівки та розпорядження: [...] підпали, диверсії, напади та зґвалтування у Східній Малопольщі не повинні розглядатися як якесь [українське] повстання.

Слід уникати кровопролиття, але у разі добровільного чи недобровільного підтримки замаховців населенням, застосувати поліційні репресії, а там, де це не допомагає – розквартирування війська з усіма тяготами, пов'язаними з цим. Сама присутність війська не дозволить замаховцям тероризувати населення. Населення повинно знати, що повинно слухати владу, а не замаховців.

Варшава, 1 вересня 1930

[17]

Зі службової записки з конференції Тернопільського воєводи Казімежа Мошинського з начальниками Відділів безпеки Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств

Невідкладні заходи щодо пацифікації регіону включають: мобільні підрозділи поліції [...], вимушене розквартирування війська [...], гмінну охорону та відшкодування [...], обшуки та арешти. [...]. Слідчі управління невідкладно повинні скласти списки всіх затримуваних до цього часу учнів середніх шкіл, що брали участь у антидержавних акціях, та надіслати їх офіційними каналами до Відділу громадської безпеки Львівського воєводського управління, щоб повідомити їх освітнім органам влади.

Львів, 5 вересня 1930

[12]

Феліціян Славой Складовський – з записів в щоденнику

Я представив [Пілсудському] ситуацію в Східній Малопольщі та необхідність ліквідувати «Пласт» [українську скаутську організацію], який діє особливо несподівано. Пан Маршал [...] передусім заборонив роздмухувати значення випадків та маніфестацій як у центральних регіонах держави, так і у Східній Малопольщі. У Польщі повинен панувати спокій, без будь-яких виняткових станів.

Варшава, 15 вересня 1930 [17]

З парламентської інтерпеляції депутатів Українського сеймового клубу

О четвертій ранку до села прибуло 75 поліціантів, якв становили так звану каральну експедицію. Поліціанти, оточивши село, не випускали нікого, не дозволяючи навіть дітям виганяти худобу на пасовище. Хто, незважаючи на заборону, намагався втекти з села, до нього стріляли. Потім поліціанти, прорвавшись до будинку читальні «Просвіти» [...], кричачи, що це «українська кузня», знищили вхідні двері, а в театральній залі понищили портрети українських князів [...], потім знищили шафу з бібліотекою, що складається з 1100 томів, перетворюючи книги на купу паперів; вони також знищили задник сцени та театральний гардероб. Після цього вони знищили магазин місцевого Кооперативу, розташований у будинку Читальні, зсипавши товари в одну купу і заливши їх гасом, оцтом та олією. Поліціанти пішли до домів окремих мешканців села, здійснюючи позірні обшуки – нищили їхнє [майно] та били.

[...] Мешканці села повинні були зібрати для пацифікаційного підрозділу 400 яєць, 75 літрів молока, 35 буханок хліба, а крім того власними підводами в кількості 75 підвод відвезти цей відділ із села, при чому на кожній підводі їхав один поліціант, вимагаючи, щоб підвода був вистелена свіжою соломною, покритою білим простирадлом.

Бережанський повіт, 21 вересня 1930 [5]

Львівський воєвода Броніслав Наконечніков-Клюковський – з циркуляру воєводи

Протягом найближчих днів я використаю [...] військові навчання підрозділів кавалерії, з метою опосередковано здійснення пацифікації

в тих повітах, які викликають найбільше застережень у зв'язку з акціями саботажу. [...] Розквартирування [підрозділів] та запевнення продуктів харчування місцеві жителі повинні сприймати, як певний тягар, [...] як правило він не повинен торкатися осіб польської національності. Цю вищевказану особливість слід підкреслювати нарочито.

Львів, 25 вересня 1930 [12]

Василь Турко, мешканець села в львівському воєводстві

В часі пацифікації 1930 року до нашого села приїхали чотирифурами польські поліцаї з Радехова і ін. Разом з місцевими поліцейськими було їх усіх коло 20. Раніше місцева поліція вже стягнула до гмінної канцелярії (що знаходилася поруч читальні «Просвіти») свідоміших господарів і активніших хлопців. Всім веліли ждати аж до приїзду чотирьох підвод з поліцейськими.

Тоді почали брати по кількох арештованих і йшли до їх господарств «шукати зброї». При обшуках перевертали все догори ногами в хатах, коморах, стодолах, зривали стріхи і т. п. До цієї роботи заставляли нас — хлопців. Але при тому ще нікого не били. По закінченні обшуків знов забрали арештованих до гміни на дальші «переслухання». Насамперед брали старших господарів. Кожному веліли йти поміж двома рядами поліцаїв, а ті били їх палицями по плечах і головах.

Між битими був поважний свідомий господар Гриць Возняк. Коли повітовий комендант поліції звелів йому приступити до стола «до протоколу», Гриць Возняк зложив піднесеним голосом таку заяву: Заки почнете списувати зі мною «протокол», я хочу списати при свідках тестамент, бо я маю жінку і діти.

Ця нечувана для польської поліції заява виразно заскочила і привела до певної застанови бундючного коменданта; Гриця Возняка не важились більше вдарити.

Іншого господаря — Василя Обушка збили до непритомности і винесли надвір під фігуру (статую з гіпсу). Жінки і матері, що стояли на дорозі, підняли страшний крик і гвалт. Тому, що вже смеркало, комендант велів усіх пустити домі.

Чергового дня раненько всі поліцаї відїхали до Радехова, але кожного пацифікатора мусіла громада відставити окремою підводою.

Незабаром після того наскочило на наше село польське військо, яке якраз спаціфікувало недалекий Вишів (Сокальського повіту). Однак цим разом нам минулося без бешкету. Але інший польський відділ наскочив від Сушна. Подорозі захопили одного господаря, неактивного, привели до читальні, знищили всю бібліотеку, а тоді звеліли «полоненому» бити палицею образ «В'їзд Б. Хмельницького до Києва», що висів на стіні. Господар відмовлявся, мовляв, за образ «треба буде заплатити», але коли йому добре «всолили», він палицею розбив образ і роздер на-четверо. Потім наші люди образ зложили і наново склеїли, а на зворотному боці помістили опис пацифікації, і знов повісили в рамках за склом на стіні.

—
Працівник МЗС Станіслав Лось, речник польсько-українського порозуміння – з листа до дипломата Тадеуша Ромера

Я не позбувся, і поки що не можу позбутись враження, що хоч ми дійсно досягли тимчасового успіху на місцях, але заплатили за це більше, ніж було варто. [...] Те, що акції саботажу на даний час припинились і що населення під загрозою пацифікації (умиротворення) маніфестувало лояльність до держави (а що ж воно ніби мало маніфестувати в подібних умовах?), можна вважати лише малою компенсацією за негативні обставини всієї проблеми, яка пролягає в тому, що насправді завоювати серця та уми населення [...] ми можемо лише організувавши повсюдну розправу, що, окрім механічної сили, ми не можемо ні на що там покладатися, що у нас немає жодної підтримки морального характеру. Це яскраво проявило перед усім світом, зокрема перед очима більшовиків та німців – і це буде предметом обговорення в Раді Ліги Націй. [...] За відсутності морального авторитету нам залишається використання [щодо українців] лише механічної сили.

Немце (Любартовський повіт), вересень 1930 [10]

—
Зі статті в часописі «Україна», що видається в США

Почалось з окремими акціями саботажу проти маєтків відомих польських осіб – генералів, колишніх воєвод, міністрів тощо. Акції незабаром поширились на всіх без винятку землевласників та колоністів, а також державні установи. Чому приділялась увага знищенню майна

землевласників та колоністів? Перш за все, тому що колонізація наших земель польськими прибульцями, яка підтримується польською державою, представляє для нас найбільшу небезпеку, а тому потрібно відлякати польських колоністів від поселення на українських землях. А по-друге – у випадку масових акцій це найкращий спосіб вплинути на маси українського сільського населення. Пожежі, які, як видно з кількох чи кільканадцяти сіл, нищення маєтків безпосередніх ворогів нашого селянина, які забирають йому землю, більше переконують селянина і мають більший вплив на нього.

Чикаго, 17 жовтня 1930

[12]

—
Прелат Тит Войнаровський, греко-католицький священник – з доповідної записки (меморандуму) до Станіслава Лося

У сотнях українських сіл, повністю знищено сільські читальні, кооперативні магазини, молочарні та всі інші наявні там будь-які українські установи та товариства, які існували там, незалежно від їх характеру, діяльності та призначення. У гмінах, на території яких не було жодних антидержавних виступів з початку існування Речі Посполитої, знущалися над українським населенням, їх били навіть за визнання наявності української національності. У сотнях сіл рвали на клаптики портрети Шевченка, які для інтелігента чи українського селянина є національним символом і певною недоторканою святістю, спалювалися бібліотеки.

Замість того, щоб виявити важливих підпалювачів та притягнення до відповідальності винних в саботажних злочинах, акція пацифікації з усією жорстокістю була направлена на масу українського населення, перевершивши іноді жорстокістю в подробицях навіть жадливі події воєнних років. [...] В результаті цієї акції, проведеної під назвою пацифікація, маси українського населення є шарпані тепер почуттями безумного страху та жаху, а також шаленого розчарування та відчаю, що завжди є поганим порадином.

Львів, 22 жовтня 1930

[10]

—
Міністр Феліціан Славој Складовський – виступ на засіданні Бюджетної комісії Польського сейму

В результаті обшуків, проведених на всій території [Східної Малопольщі] було виявлено: гвинтівок різного типу – 1208, різних рушниць

ФОТО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИФРОВИЙ АРХІВ ПОЛЬЩІ

↑ Ценів (Тернопільське воєводство), вересень 1933. Напис на стіні, виконаний Організацією українських націоналістів

– 460, револьверів – 735, багнетів – 714, стилетів – 59, шабель – 82, а також значну кількість пороху, вибухівки та легкозаймистих матеріалів, петард, ножиць для перерізання дроту, десятки метрів запального шнуру та приблизно 28 возів різної військової техніки. Крім того, виявлено значну кількість нелегальної літератури, бланків, звернень та квитанцій в плати на бойовий фонд УВО (Української військової організації). Варшава, 9 січня 1931 [9]

Депутат сейму Степан Баран, Українсько-Білоруський блок – виступ на засіданні Польського Сейму

Ми всі свої сили черпаємо з віри в наше воскресіння. Ми віримо і ми впевнені, що так само, як і ви, як кожний інший народ, який отримав те, чого прагнув, ми теж отримаємо це. Кожен з нас впевнений, що це наше прагнення буде здійснене. Одночасно ми усвідомлюємо, що діємо на законному ґрунті, як легальна партія, ми стоїмо

на позиції законної боротьби і – враховуючи цю позицію – засуджуємо такий спосіб боротьби.
Варшава, 26 січня 1931 [20]

Депутат сейму Станіслав Дюбуа, Польська соціалістична партія (PPS), підсудний на берестейському процесі* – виступ на засіданні Польського Сейму

Я думав, що серед вас [представників влади], коли будете говорити про ці болючі для нас та українців справи, ви проявите певну серйозність щодо цих питань. Тим часом ми спостерігаємо у вас лише якийсь веселий, чорний гумор та цинізм. Коли ви сміялися з того, як над людей палицями змушували молитися за коней, і коли ви сміялися і говорили українцям: «Ще вам мало» або «Зараз ви вже не будете підпалювати» – я прийшов до висновку, що на вашій совісті не слід шукати честі та якогось почуття гідності держави. [...] Після Берестя [Берестейського процесу – прим. перекладача], ми, на жаль, бачимо, що в Польщі можуть діятись речі, здавалося б цілком неймовірні. [...]

Пан [Здзіслав] Стронський [референт Адміністраційної комісії] сказав, що метою всієї пацифікаційної акції було піклування про населення, [...] що уряд не мав іншого шляху. Як це? Уряд, цей сильний уряд, цей диктаторський уряд не має засобів, щоб покарати цей злочин за незаконне зберігання зброї чи злочин підпалу, або злочин саботажу в нормальному порядку, дотримуючись правосуддя? Чи уряд повинен обов'язково, пане міністре, направляти для цього військо? Чи уряд повинен масово катувати людей, чи державні чиновники повинні зривати портрети Шевченка, чи повинні вони нищити приміщення та проводити «добровільну» ліквідацію всіх українських товариств з погрозами та примусом? [...] На цьому закінчується трагедія українського народу, на цьому починається трагедія польського народу.

Варшава, 26 січня 1931 [20]

Олександр Буній, мешканець Трускавця

Роки 1927–29 були багатими у виступи УВО у формі протидержавних, протипольських акцій. Раз-у-раз часописи приносили повідомлення

про різні бойові акції і акти та процеси над членами УВО. Саботажні акції та судові процеси полонили нашу увагу і ми з захопленням перечитували часописні звідомлення про їх перебіг. Молодечий запал і порив до чину, романтика боротьби і жертвості для батьківщини, аж до жертви життя включно, це був зміст нашого життя. З яким захопленням ми читали потайки, криючись навіть від наших найближчих, «Сурму» й якими щасливими почували себе тому, що «Сурма» була підпільним часописом – органом УВО, і вже за саме її читання грозила тюрма. Вже через саме читання «Сурми» ми уважали себе членами УВО».

Прийшов рік 1929/1930 – рік ганебної пацифікації по наших селах. Ми в Трускавці не зазнали ніякої біди від пацифікації, бо це був курорт, купелева місцевість, і до того часу не було там ніяких протипольських чи протидержавних виступів. Все, що ми знали про той польський терор, це були вістки з преси, дуже скупі й неясні, бо польська цензура не дозволяла писати про те ясно й відверто. Однак з часом, різними дорогами й способами, ми таки дізналися про ті неймовірні звірства польської поліції та війська, про їхні знущання над нашим безборонним населенням, і ми ще більше запалювалися, прямо палали жадобою відплати.

Я працював у пансіоні українських Сестер Служебниць. Це був дуже гарний, тільки що збудований будинок-вілла, а мешканцями в ньому були літники з всієї Польщі. Було багато українців, але були також і поляки. Одним з таких літників-поляків був посол Тадеуш Голуфко. Якимсь способом, не пригадую, чи то з адреси його листів, чи може він дав мені свій документ для виповнення поліційного зголошення, я дізнався, що він був у головному державному уряді начальником відділу для східних справ. Мені відразу прийшло на думку, що він хіба мусів мати якесь відношення до пацифікації. Отже я рішив негайно повідомити про те Організацію. Я розказав про те Василеві Біласові, згадавши при тому про моє припущення щодо можливої причетності Голуфка до пацифікаційної акції. Білас погодився зі мною, що треба про те зголосити куди слід, але водночас

* Йдеться про арештування противників санації у вересні 1930.

ФОТО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИФРОВИЙ АРХІВ ПОЛЬЩІ

↑ Трускавець, серпень 1931. Початок подорожі труни Тадеуша Голувко до Варшави

сказав, що така справа тепер не на часі, бо приготується щось інше, про що я незабаром дізнаюся. Через декілька днів сказав мені Білас, щоб я чергового дня не йшов на пошту в поплудневих годинах, бо там буде напад, і краще, щоб я в той час там не показувався.

До моїх обов'язків у пансіоні належало надавати листи та полагоджувати різні справи тих літників, якіжили у віллі, тому я часто по кілька разів денно був на пошті. Поштовий уряд був віддалений від нашого пансіону не більше, ніж 70 - 80 метрів у повітряній лінії. За різними справами я забув про те, що мені говорив Василь Білас. Аж другого дня, почувши стрілянину біля пошти, я пригадав собі про те.

Яких два тижні після нападу на пошту я пригадав Біласові про Голуфка і зазначив йому, що час його перебування вже кінчається за два або три дні. Через день В. Білас повідомив мене, що одержав наказ вбити Голуфка. Але те, що він одержав такий «наказ», якимось так вийшло, ніби він одержав не наказ, а дозвіл, та немов би остаточне рішення залежало від нього. В кожному разі я був тим трохи дещо

заскочений і навіть перестрашений. Але що я досі так наполегливо про те Біласові пригадував, мусів іти послідовно далі. Ми встановили годину і я зобов'язався дати Біласові знак, чи Голуфко є у своїй кімнаті. Також я розповів йому, як найскоріше знайти кімнату Голуфка, щоб не треба багато розглядатися по коридорах. Це мало статися ввечері о восьмій годині, коли всі літники бувають в їдальні при вечері. їдальня містилася в окремому будинку. Голуфко звичайно вечеряв у своїй кімнаті. Його кімната мала число 5 і була на поверсі. Білас ще розпитав мене докладно, як ідуть сходи вгору, і на тому ми розійшлися.

Чергового дня в означену годину я помітив В. Біласа і пішов перевірити, чи Голуфко є в своїй кімнаті. Він вже лежав у ліжку і – як ніколи досі – почав зі мною якусь розмову. Про що саме він тоді говорив, сьогодні, по сорока роках, не пригадую. Пригадується мені тільки, що він почав розмову словами: «Цу ж там, гайдамако». Я щось відповів, а в душі подумав, що він мабуть щось підсвідомо прочуває. Побажавши йому доброї ночі, я зійшов униз і з входових дверей

ФОТО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИФРОВИЙ АРХІВ ПОЛІЦІЇ

↑ Львів, грудень 1932. Судовий процес над бойовиками ОУН – виконавцями нападу на поштове відділення в Городку – перед Окружним судом. З ліва направо: Дмитро Данилишин, Василь Білас і Маркіян Жураківський

дав Біласові знак, що Голуфко є в кімнаті. Білас був на вулиці. Тоді я пішов до їдальні і сів їсти вечерю.

За кілька хвилин вбігла до їдальні одна з дівчатпокоївок з криком, що вбито Голуфка. Я схопився від стола і, так, як передтим собі те уплянував, побіг шукати лікарської помочі. В першій лікарській консулторії я не застав лікаря, бо це вже було десь після восьмої години вечора. В другій лікар ще був, і колия йому сказав, що хтось застрелив одного з літників, він сей час зібрався і пішов зі мною. Несподівано впав сильний дощ і зірвалася така буря, що ми добре промокли, заки зайшли на місце, бо віддал була около 400 м. Коли ми з лікарем піднялися сходами на поверх, в коридорах вже було трохи

людей, навіть поліцаї вже стояли і мовчки обсервували поведінку переляканих людей. Люди гуторили між собою і кожний висловлював свої припущення. Деякі почали відразу в голос висловлюватися проти мене, мовляв, чому я не був у будинку в тому моменті, коли сталося вбивство, певно я є в змові з убивцями, та що мене треба негайно арештувати. Мої виправдування, що чейже ті літники, які їли вечерю в їдальні, бачили мене при вечері, та що я побіг по лікаря, трохи їх переконали. І я уявляю собі їхню сатисфакцію, з якою вони пізніше, слідкуючи в пресі за перебігом процесу, згадували ті свої припущення і домисли. Мене таки було арештовано тієї ж ночі.

Трускавець, 30 серпня 1930

[3]

ПРЕДСТАВНИЦТВО

Поліське воєводство у II Речі Посполитій було периферійним регіоном, який традиційно асоціювався з крайньою бідністю та відсталістю. Державна адміністрація посилювала загальну думку про те, що мешканці Полісся не мають скристалізованої національної свідомості. Перепис 1931 року виявив у цьому регіоні компакту групу з понад семисот тисяч «місцевого» населення, нібито позбавлених національних прагнень. У 1930-х роках статистичні дані були зручним приводом для здійснення політики асиміляції, що проводилася в Польщі – призначений в 1932 році воєвода Вацлав Костек-Бернацький, адміністрація якого находилась у Бересті, був її безжалювим виконавцем.

Загострення національної політики привернуло увагу до Полісся українських політичних

еліт Східної Галичини. Навесні 1934 туди вперше приїхала Олена Кисілевська з Коломиї – сенаторка та діячка українського жіночого руху, журналістка, публіцистка та головний редактор українського журналу «Жіноча доля». Під час одного з своїх приїздів Кисілевська познайомилася з Мартином Вакульчиком – столяром з Дорогочина – їх листування, яке тривало принаймні до кінця 1938 року, відображало форму цього «українського редуту». (п.А.)

Староста Пінського повіту – з рапорту до Поліського воєводи

Повідомляю, що 20 вересня 1934 о 20:45 з Берестя до Пінська приїхала О.К. [Олена Кисілевська] [...]

Приблизно о 11:00 вона пішла на берег річки Піни, де спілкувалася з селянами, що сиділи в човнах. Таким чином вона обійшла близько

← Пінськ, 1920-і роки.
Ринок на березі Піни

30 човнів і розмовляла з кількома десятками осіб. Сенаторка представлялась кожній групі, як представниця української та білоруської меншин у Сенаті Польщі, додаючи, що – перебуваючи на цій посаді та як українська письменниця – вона відстоює інтереси цих меншин у Сенаті і тому намагається контактуватись з місцевим населенням, щоб познайомитись із його життям.

Місцеве населення охоче її слухало та відповідало на питання, що стосувались економічних умов, стану шкільництва, наявності руських (українських) шкіл, розміру податків та способів їх утримання, цін на сільськогосподарську продукцію, інструкторів з сільського господарства, ставлення населення до влади та навпаки, адреси політично (національно) обізнаних людей в окремих селах, зацікавлення читанням серед населення та які часописи доходять до села.

Говорячи про пресу, сенаторка роздала присутнім близько 50 одиниць українських брошур та журналів і повідомила, що вона надсилатиме різні часописи рідною (українською) мовою на записані нею адреси, щоб вони завжди пам'ятали, що є українцями. Вона закликала присутніх, що за відсутності шкіл з рідною мовою навчання вони намагалися вчити своїх дітей вдома українською мовою та знайомили їх з українською літературою, прищеплюючи любов до своєї країни та народу. Сенаторка у своїх розмовах зазначала, що Польща та поляки на «кресових» землях є гостями.

Вона зробила кілька фотографій поруч із човнами, сказавши, що вони будуть ілюструвати життя українців на Поліссі у спеціальній українській пресі. На закінчення сенаторка сказала селянам, що через невігластво в місцевих селах різні особи паразитують на населенні, але вона спробує цю ситуацію виправити.

Пінськ, 28 вересня 1934

[28]

Староста Дорогочинського повіту – з повідомлення

14 березня цього року О.К. приїхала поїздом з Берестя в Дорогочин, де на ринку роздала групі селян український журнал «Свобода» та видання «Рідної Школи».

Після перевірки працівниками поліції її документів, вона пішла на вулицю Ожешкової (передмістя Старосілля), населену головним чином «комунізованим» елементом, де вона відвідуватиме господарів і спілкувалась з ними – не заходячи в квартири. Була лише в квартирі [Мартини] Вакульчика, який вже був караний місячним ув'язненням за комуністичну діяльність, і просиділа там близько 20 хвилин, після чого сфотографувала всю його сім'ю перед будинком. Повертаючись від Вакульчика, вона завітала до ресторану Забокльцького на обід і в під час цього розпитувала його про депутата Сейму [Антоні] Вислоуха, колишнього посла в Лондоні [Костанти] Скірмунта та інших, про національні відносини в Дорогочині та навколишніх селах, про ціни на продукти, економічний стан населення, їхню культуру, політичну свідомість тощо, при цьому кожну подану їй інформацію записувала в блокноті.

Дорогочин, 14 березня 1935

[28]

ФОТО З КНИЖКИ ОЛЕНИ КИСЛІВСЬКОЇ ПО РІДНОМУ КРАЮ / НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА У ВАРШАВІ

→ Сім'я Вакульчиків на фотографії
Олени Кисілевської

Олена Кисілевська, сенаторка, редакторка, у книжці *По рідному краю*

Ще кілька хаток, ще городи, і мала столярня. Здалека пахне сосиною. Перед хатою в'ються стрічечками білі стружки. Крізь відчинені двері бачу: над варстатом, над сніжно-білою дошкою, схилився з рубанком у руках майстер; невеликий, дрібний, здається з першого погляду молоденьким хлопцем. Крім самого симпатичного господаря, здивавло мене в цій маленькій майстерні ще одне: на стіні портрет Шевченка й український відривний календар теж із Шевченковим портретом. Це перша того роду несподіванка на Поліссі.

Знайомимося. Розуміється, розмова наша легка й цікава. Моє прізвище й становище не чуже господареві. Він передплачує наші часописи й недавно читав мою промову в сенаті. Довідуся, що за український часів і ще деякий час по війні була в Дорогичині читальня «Просвіти»*. Народ цікавився нею, читав. Звідси й залишилася оця цікавість дорогичан до свого

друкованого слова. На жаль, читальня тут, як і всюю інде, вже не існує.

З розмови бачу – майстер не тільки цікавиться всім, але й сам людина освічена, досить начитана.

Прийшла дружина з двома діточками. Фотографую їх, і розлучаємося добрими друзями, обіцяючи не забувати одні одних.

Староста Пінського повіту – з рапорту до Поліського воєводи

В той час, коли Олена Кисілевська вирушила з готелю «Железнякава» на ринок, в її номері з дотриманням максимальної обережності було проведено огляд її ручного багажу, при чому з кількох примірників брошури, що знаходились там, забрано два примірники та дві картки.

Пінськ, 25 березня 1935

[28]

Мартин Вакульчик у листах до Олени Кисілевської

Листа я Вашого зі знімкою одержав за це я Вам

* Українські школи та культурно-просвітницькі організації з'явилися на Поліссі влітку 1917 року, під час німецької окупації. Вони існували теж після того, як цей регіон ввійшов до складу Української Народної Республіки в лютому 1918 року.

щіро дякую. [...] Газетки мені подобалися і я їх зберігаю, буде мені памятка що колись була у мене українська сенаторка.

Мушу зазначити що про Вас довго в Дорогичині говорили, все мене питали що сенаторка говорила? Я все оповів. Казали чом я не говорив Вам про наше бідове життя і взагалі про всі болячки.

Просите мене написати де-що із життя українців у Дорогичинщині? Одже що можу пишу. До світової війни переважно писались в Дорогичинщині білорусами чому так писались я не знаю, бож наша мова зовсім не підходить до білоруської. По війні дещо змінилося по бували наши люде по світі було багато на Україні в беженцях* і там побачили що наша мова така сама як і наша українська., а найбільше познали хто ми є як стали у нас українські біб[ліотеки]-читальні, як почали ми читати українські газети і книжки.

Я самий до 1926 року скрізь писався білорусом, але як зложена стала в нас українська біб[ліотека]-читальня, то від того часу я уважаю себе українцем. Тепер в Дорогичинському повіту немає ні одної української біб[ліотеки]-читальні, люде залякані як би хто і хотів передплачувати українські газети так боїться. На місто Дорогичин тільки я зі своїм сусідом передплачуємо українськи часописи. Знаю кількох і з села що передплачують українськи часописи, а решта сел не читають і не бачать ні книжки ні газети української. Хто винен цьому не знаю, думаю що полішукі українці менш винні. Як би українськи біб. читальні були довший час**, то може б виробили б у полішуків національну свідомість, але їх нема. Мушу з жалем ствердити, що ще більша половина не знає хто вони є. Як їх пишуть так і згоджуються. Цьому лихові може дати раду тільки українська книжка і часописи. А як їх тут розповсюджувати не знаю.

Щоб хоч полішук був заможнійший, то може міг би про щось подумати, але ж у нас так є, як прислів'є каже; що біда на біду лізе і бідою поганяє. Мені здається що ніхто такий не бідний як полішук особливо в сучасну пору.

Майже всі задовжені як не в банках, то в ліхварів жидів і ради собі не можуть дати з ціми довгами. Як у кого зі збіжа що і зародить, то в осені продає на довг, а весною собі купляє платить дорожий. То добре як найде за що купити, а як нема то йде до жида просити на насіння. Жид дає, але восені треба віддати в півтора, або й два рази більше. Селянин мусить згодитись, бо немаї другої ради.

Два роки тому в Дорогичинському повіті поробили при гмінах так звані «шпіхліри гміні». Кожний селянин під примусом дає жито у той шпіхлір, а весною гміна позичає тим селянам у котрих забракло, а що багатьом на переднівку не хватає, то гміна і дає всім по малий кількості жита. Тумчасом то є мала поміч, як буде далі побачимо.

Що торкається яка в нас земля! Переважно лиха кращі землі маєткові, осадників військових і кольоністів польських. Сіють усього по трохи, найбільше сіють бараболі і жита. Щоб не бараболя, то не знаю з чого полішук і жив би. Селяни навіть сміються, кажуть що в нас село стільки споживає бараболь як у Росії ціла губернія. [...]

Ще одну річ буду просити Вас, чи не можна б у Галичині дістати грамофонових кружків «Ще не вмерла Україна» і «Заповіт». Я маю сякого такого патефона і дуже хотів би ці дві пісні мати. Дорогичин, 30 квітня 1935

Спішу повідомити Вас, що я вже маю I том У[країнської] З[агальної] Е[нциклопедії] і отсім складаю Вам подяку, бо щоб Ви то не знаю чи я коли мав би таку цінну книгу. Давно я з часописів знав що є У.З.Е. і все мріяв якби то мені її мати, бо я бачив і читав російську енциклопедію, а мені хотілось У.З.Е. і те про що я мріяв вже маю. Як одержав я У.З.Е. то не міг відірватися від неї і такий був радий, що здається ніколи таким не був. Я мався її мати з товаришем, але так сталося, що сам буду платити, хоч буде мені тяжко, але ж якось постараюсь. Мені У.З.Е. знизили на 75 зол. і по 10 зол. місячно, але я за

* «Біженство» (рос.- *беженство*) – масштабна евакуація цивільного населення із західних регіонів Російської імперії у глибину Росії навесні-восени 1915 року. Більшість біженців складали особи православної релігії, які покидали свої домівки – найчастіше під впливом пропаганди царської влади, побоюючись можливих репресій з боку наступаючої німецької армії (див. кварталник «Карта» 86).

** Йдеться про читальню українського товариства «Просвіта» на Поліссі – соціально-просвітницьку організацію, що діяла на території Польського воєводства у 1923–38 роках. В Дорогичинському повіті в 1928 році існувало дев'ять читальень товариства, в яких брало участь 86 членів. Структурні підрозділи «Просвіти» були остаточно ліквідовані в повіті наприкінці 1933 року.

ФОТО: LOUISE A. BOYD / UNIVERSITY OF WISCONSIN-MILWAUKEE LIBRARIES

↑ Хотиничі (Поліське воєводство), 1934

перший том післав зразу 25 зол. а на решту два томи буду посилати по 10 зол. місячно.

Дорогичин, 19 серпня 1935

Дружини моєї вже не стало, умерла 16 червня о 4 ранку, залишаючи мені двох маленьких діток. Що мені робити з ними не знаю. Чи не можна б П. Редакторко віддати їх до української захоронки? Я згідний був би платити за них грішки. Але знов я без них не міг би бути, бо я дуже їх люблю. А хотілося б бачити щоб мої діти були чесними і свідомими українцями. Прошу Вас, порадьте мені що робить? Щоб не діти поїхав би десь, бо мені тут впрост не можливо жить, не одержуючи ще української преси.

Дорогичин, 21 червня 1936

А що до того щоб мати свідому дружину з Галичини, то Ви П[ані] Редакторко впрост угадали мою думку. По смерті дружини я усяк міркував. І вийшло що ні як не можна щоб не жиниться, бо діти хто їх догляне. Але жиниться не штука. Не вспіла моя дружина умерти, а вже

мені знаходять, аж трьох дівчат і вони пйдуть за мене, але що я з того. Коли вони хоч і грамотні алеж може думки не такої як я. Візьми її, а вона тобі буде голову гризти, по що даеш гроши на газети, книжки. а я цього ніколи в життю не зрічуся. Одже в мене впала думка знайти собі дружину з Галичини і Ви мою думку вгадали і вперш подали мені як я Вам. Тільки мені не віриться щоб хто з Галичини найшовся іти заміж на Полісся та ще на двох дітей.

Однак я буду просить Вас щоб мені пошукали свідому жінку. Як би не найшлася дівчина, то я згідний взяти і вдовицю, тільки без дітей. Маю я 30 років, одже і пару мені шукайте більш-менш під мої літа. [...]

Яка то радість П. Редакторко не мати довший час української преси, а потім дістати! Я як дістав, то сховав усе як найдорожій скарб. Думав що відберуть від мене. Як сплю, то сниться що вже здається відбирають, а я не даю, боронюся. Діставши пачку з пошти я не пішов до дому, а у поле, в жито і там читав, гадав що прийдуть до дому і заберуть мій скарб, так як забрали другому Вакульчикові, але не прийшли

ФОТО: НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА У ВАРШАВІ

↑ Полісся, 1935

і тепер я в дома дочитую усі часописи і книжки і другим даю читать, а читаю я їх від слова до слова нічого не пропускаю. Хоч є і старші числа, але для мене усі нові.

Чудово Ви П. Редакторко закінчили про Полісся. Ми усі читали і дякуємо Вам. Що так гарно закінчили*. Не осудили Ви нас в описі про Полісся, а описали так як воно в дійсності є. Ми також віримо що прийде час і Полісся національно пробудеться. Хоч нас називали не українцями, а тутешніми, православними і т.д. то тим нас не збаламутять, ми добре знаємо: «Хто ми, чиї сини яких батьків ким за що за кути»**. І знаємо добре для чого нас не хочуть звати українцями, а вигадують інші ймена.

[...]

Я і діти мої дякуємо Вам і Вашим внучатам за книжки. Діти мої не на тішаються. Віршики

в тому букварику, котрого Ви дали як були у мене, мій синок майже всі знає я його навчив. Як розкаже «Учітєся брати мої», а як я питаю хто цей вірш написав, то скаже Талас Шевченко і на образ покаже що на стіні. Він Вас запомятав як Ви фотографували. Кажє ми стояли, а пані на нас щось наставила. Старший в мене хлопчик 4 роки зветься Зінько, менша дівчина 2 роки зветься Гаїна. Ці імена я взяв з книжки Грінченка «Під тихими вербами».

Дорогичин, 6 липня 1936

Нового у нас немає нічого, живемо відірвані від усього українського і не знаємо що робиться у Галичині. Час від часу що небудь довідаєшся з польської чи російської преси про українські справи. Недавно читав в польській газеті, що москвофіла з Народного Дому у Львові уснули,

* Кисілевська дала для циклу своїх репортажів про Полісся характерний епілог: «Я переконаний, що ця частина нашого народу, яка віддалена від нас, але тісно кровно-мовно і історично пов'язана з нами, рано чи пізно об'єднається з нами духовно – так має статись! – в одному українському морі».

** Тарас Шевченко, *І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє*.

а на його місце назначили поляка і двох радних українців. Згадана газета зазначає, що з того поводу Народній Дім перейде до українців і що це початок з боку поляків у справі нормалізації відносин україно-польських*. Чи дійсно воно так є? Я дуже тим цікавлюсь.

ДОРОГИЧИН, 20 ВЕРЕСНЯ 1936

Робота в зимі поліських жінок відома, переважно прядуть зібравшись на вечорницях. У мене кілька разів були на вечорницях. Я для них дещо читав з українських книжок і грав на патефоні. А головне, то я Вам й не пишу. Я вже жинився 28 лютого ц. р. Взяв собі дівчину з села 14 кілометрів від Дорогичина, має 23 роки, бідна сирота, жила з братом. Дітям мати і господиня здається буде добра, тільки найгірше те що малопісмена і то по польську. Брав її з умовою що навчу читати і писати по українську, але не знаю чи вдасться. Називається Зося. Я ще може й не спішив би жинитись, але не можна було самому далі бути.

ДОРОГИЧИН, 10 БЕРЕЗНЯ 1937

Що до мого життя, то тим часом усі живі здорові і все було б добре як би не чіплялися до мене і хоч вже заборонили все що українське, але ще на тім не кінець. Цієї весни я купив апарата фотографічного і зробив коло 300 знімок, був у кількох селах і робив знімки. Мені трохи з цього зіставалось хоч я давав виробляти до фотографа. Майже апарат сам себе виручив. Але мабуть їм не подобалось це, а можливо що й друге, тільки що сьогодні прийшли до мене забрали кілька українських книжок і апарата. Апарата забрали для того що в ньому була не вся висвітляна блоча і вони побачать що там насвітлено. Блочки також усі забрали. Апарата сказали за три дні вернуть. Мені здається вони думають, що я фотографував таке що забороняється напр. колію, мости і т.п. і може шпіонажем займаюся, але я цього не робив, бо [...] і воно мені не потрібне. З книжок забрали календар «Жіночої Волі» і кілька книжечок видав. Дешева книжка як «Більшовизм і селянство» Конституція в С.С.С.Р. Певно гадали що щось комуністичне. Шукали у

→ Дорогичин,
міжвоєнний період

мене зброю. Вже цього року вже другий раз це роблять.

ДОРОГИЧИН, 2 СЕРПНЯ 1938

Я таки хочу виїхати до Аргентини і частично землі вже продав. Братови продав садибу з хатою. Маю в Аргентині двох братів двоюродних. Я до них писав в справі виїзду і вони мені порадили їхати. Тільки мені до Аргентини не хватає грошей, одже я хочу їхати до Парагваю, а звідти до Аргентини. Так радять брати.

Дуже боляче мені кидати свій край, своїх людей, але що зробити, тут мені тісно. Мене не виганяють силою. Я хочу їхати по своїй власній волі. Може бути що мені там буде матеріально

* У 1935 році між польським урядом та Українським національно-демократичним союзом (УНДО) було укладено договір з метою нормалізації польсько-українських відносин на території Східної Галичини.

гірше, але може хоч духово буде краще. Брати пишуть так: «Тут не є рай, але хто працює, той має хліб і ніхто його не зачепить». Я не боюсь що вони мене усім страшать, що мене застрелять, або виженуть це мені нічого, а біда мені що я відірваний від усього українського життя. Як пічну читати листа від братів, де вони пишуть що належать до української «Просвіти» в Аргентині і гляну на український хор до котрого і вони належать, то здається литів би туди. А тут я нидію, сохну. На кожнім кроці прислідують, до коменди позивають, страшать, а за що? Невідомо. Хіба тільки що не зрікаюсь назви українець. Нехай би прислідували і що хотіли робили, тільки щоб ішла українська преса, книжка, а то немає нічого і жити не дають. От чому я рішив виїхати. А як що я виїхав би, то думкою я завсіди буду тут і як буде кликати Україна, то приїду як буду мати за що.

ДОРОГИЧИН, 27 БЕРЕЗНЯ 1938

Ще раз дякую Вам, що я через Вас не поїхав до Аргентини, бо один від нас поїхав після Великодня, з котрим і я мав їхати (не той про котрого я Вам оповідав) прислав листа заїхавши і між іншим пише що: «Мартин має щастя». Дякую Вам, завдячуючи Вам я пізнав Львів, життя українців. Мушу Вам сказати, що є добрі сторони і злі. Є ще й у Галичині багато темних.

Львів, 4 вересня 1938

[11]

вибір матеріалів та приготування до друку:

Павел Абламський

(1988 рік народження) – випускник

Східноєвропейських студій Варшавського університету, аспірант Інституту Історії ПАН.

Автор наукових статей, співавтор публікацій

Обертин, 1977-88. – оповіді про життя містечка, Вроцлав 2018.

▸ Полянка (біля Кросно),
19 березня 1935.
Урочистість з нагоди
дня народження маршала
Юзефа Пілсудського
в українській початковій
школі

ФОТО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИФРОВИЙ АРХІВ ПОЛЬЩІ

ПОЛОНІЗАЦІЯ

У 1930-х роках авторитарна реальність здавалася заздалегідь вирішеною. Після смерті Юзефа Пілсудського ця тенденція загострилася ще сильніше і вкрай виродилася. Проекти державної асиміляції українців – з одночасним збереженням їх національної, мовної та культурної відмінності – були витіснені [польськими] націоналістичними концепціями. Закритий був волинський експеримент [Волинського воєводи] Генрика Юзевського, який у цьому воєводстві, відокремленому «сокальським кордоном» від політичних

впливів радикальної Галичини, підтримав українське культурне життя, освіту, товариства. Новий воєвода Александр Гауке-Новак зосередився на інтенсифікації осадництва та полонізації. Антиукраїнська політика набула форми акції проти православ'я, яка досягла свого апогею влітку 1938 року. Вона мала звести до мінімуму вплив [православної] церкви, яка асоціювалась з російським імперіалізмом, але теж зміцненням національної відмінності українців. [Православні] церкви піддавались «ревіндикації» [акції руйнування православних церков під приводом примусового навернення православних Польщі до римо-католицької віри – прим. перекладача]. (РЕД.)

Колишній міський голова Луцька підполк. Мечислав Венжиқдо Міністра військових справ Тадеуша Каспшицького

На мою думку, державні інтереси Польщі в східних воєводствах базується на містах, садибах та костелах. Без Львова та Вільна, без польських землевласників та костелів у східних воєводствах, ми були б лише окупантами, оскільки село не польським.

Якщо ми хочемо будувати Польщу у східних воєводствах, ми повинні зміцнювати там міста, помістя та костели, а заодно розбудовувати промисловість, запрошуючи для цього західних робітників та опановуючи торгівлю, наповнюючи її польською комерцією. Парцеляція польських маєтків є допустимою лише за умови, що польську культуру садиби замінимо польською культурою села – шляхом створення на парцельованих територіях зразкових високоіндустріалізованих фермерських господарств (таких як чеські та німецькі господарства на Волині).

Варшава, 3 грудня 1936 [16]

З публікації про хід судового слухання стосовно образи Польської Народної партії редакцією журналу «Волинь» (стаття Без Юзефа Пілсудського)

Генерал Маріан Янушайтіс [...]: «Польське населення ділиться на племена, такі як кашуби чи курпи. На Волині живуть русини, які є таким самим племенем, як кашуби. Лише це населення Волині існує для мене, яке таким себе вважає. Решта – це іредентистична група – українці. Я признаю русина, але воюю проти українця. Кожен українець – це кандидат на державну зраду. Все життя українців організоване під знаком мобілізації. Навіть такі організації, як кооперативи, є не що інше, як військові мобілізаційні кадри. Українські впливи з Малополющі все глибше і глибше проникають у Волинь».

Луцьк, 13 червня 1937 [16]

Командир 3-ї піхотної дивізії Легіонів ген. Брунон Ольбрихт – з основних вказівок щодо полонізації Холмщини

А) Усі православні на Холмщині – це зрусифіковані поляки, які через пригнічення чужою владою відійшли від польськості. Православних, які розмовляють польською мовою та ідентифікують себе, як поляки, слід вважати поляками, а діяльність повинна здійснюватися з точки зору релігійної ревіндикації. [...]

Б) Полонізаційну акцію щодо православних, прив'язаних до православної релігії та до поляків, які ідентифікують себе, як русини (українці), слід здійснювати не з точки зору релігійної ревіндикації, а з точки зору полонізації православ'я, оскільки релігійний підхід до православного населення може негайно відштовхнути людей, які виростили в цій релігії, і прив'язались до неї. [...]

В) При полонізації православної церкви необхідно домогтися того, щоб проповіді здійснювались польською мовою, що релігія викладалася польською мовою, а священник звертався в щоденних розмовах з оточенням польською мовою. Самі ж богослужіння повинні проводитись староцерковною мовою, так як проводяться латинською мовою у римо-католицькому обряді. 20 січня 1938 [24]

Ген. Брунон Ольбрихт до Міністра військових справ в Варшаві

Я категорично зазначаю, що Православна церква в Хелмщині є русифікаційною установою, і її вплив, а також її зростання необхідно становчо зупинити. Це одностайний голос влади та населення незалежно від їх політичних поглядів. Для цього якомога швидше слід здійснити наступні кроки:

1) Польський уряд повинен змусити Православну церкву на Холмщині (як і на Підляшші), щоб проповіді та молитви, окрім богослужіння, та розмови були лише польською мовою. Зрештою, це не повинно скласти жодних труднощів, оскільки ця церква утримується за польські гроші і Росія не буде заступатись за неї. [...]

3) Необхідно негайно розібрати і частково передати Католицькому костелові 54 церкви, що є зачинені та стоять порожніми, бо вони є фактором антидержавної агітації, як для православних священників, так і для комуністів.

Замосць, 6 березня 1938 [16]

Полк. Маріан Турковський, керівник ревіндикаційної акції на Холмщині – до повітових керівників акції

21 травня 1938 я прийняв на себе керівництво ревіндикаційною акцією на Холмщині від ген. Ольбрихта.

[...] Наказую наступне:

[...] Акція проти православного духовництва повинна вестись так, щоб вістря діяльності був

спрямоване проти неофіційного православно-го духівництва, яке проводить антипольську роботу.

а) Не виступати проти православного населення, а рішуче та виразно зазначати, що не виступаємо не проти православних, як таких, а проти русифікаційних дій їх духівництва. Тому православних, щодо яких підтвердилась прихильність до польськості, слід приймати до польських організацій.

б) У заходах проти православного духівництва слід уникати вчинків, які роздмухані православними священиками, могли б зробити їх мучениками за віру. Однак дії суспільства повинні робити неприємним їх життя в даному регіоні і змусити їх усунутись з нього, або припинити свою антипольську діяльність. Найближчим часом в цього напрямку вийдуть зверху розпорядження щодо основних дій.

в) Важливо ретельно збирати матеріали про порочну діяльність усіх православних священиків.

Замосць, 27 травня 1938

[16]

Полк. Маріан Турковський до повітових керівників ревіндикаційної акції

Через розпочату адміністративними органами акцію з усування з регіону неофіційних православних священиків, цю акцію слід максимально підтримувати, роблячи неприємним життя православних священиків в цьому регіоні, аж до переслідування один одного. Я чекаю щотижневих звітів від повітів, як ця акція прогресує. [...] Я підкреслюю, що слід утримуватися від використання будь-яких радикальних методів, таких як спалення церкви тощо. Це можна застосовувати лише в крайньому випадку, але я повинен зазначити, що військові не можуть жодним чином брати участь у цій акції. Слід передбачити точну організацію та здійснити підготовку до фінальних кроків, орієнтуючись на двох-трьох осіб із сусіднього району. В районі, де слід провести цю акцію, ніхто про це не може бути повідомлений.

Замосць, 5 червня 1938

[1]

Євстахій Сьвежавський – власник маєтку Голембе (Грубешівський повіт)

Лише у мене був телефон у цьому селі. Село майже чисто українське, п'ять польських родин, знаходилось в широкій долині Бугу. [...]

→ Білосток, 1938. Знесення церкви Воскресіння Христового

Я працював у своєму кабінеті, коли гул голосів за вікном змусив мене встати з-за столу і пройти через сіні до вхідних дверей. Перед сходами стояло кільканадцять моїх сусідів, українських селян. Запрошені мною, вони заповнили кабінет. Їх очі, налякані, невпевнені, і в той же час, ніби чогось очікуючи, звернулися до чорного пристрою, що висів на стіні – на телефон.

– В якій справі? – запитав я.

– Поліція приїхала в село – відповів таким, трохи задиханим і хрипким голосом старий Панько Гурський, колишній лавник (судовий засідатель) – гарний, статурний селянин, з сірими очима, темними короткими вусами та молочно-білим кучерявим волоссям.

– Приїхали автомашинами, привезли драбини, такі як пожежні, гаки; ну і кулемети мають. Кажуть, що мають наказ розвалити нашу церкву. Господи, чи це можливо?! У Вас є телефон, Ви знаєте пана старосту, запитайте його, що це означає.

[...]

З'єднали мене швидко; розмова була короткою. Староста підтвердив повідомлення. Вчора, за його словами, поліція розібрала кілька церков, роблять це швидко, мають добрих фахівців; сьогодні черга вашого села та кількох сусідніх. [...] На мою увагу, що церква в нашому селі залишається під опікою державного консерватора, як пам'ятник дерев'яної архітектури кінця XVII століття, він відповів, що, на жаль, це її не

врятує. Він шкодує, що є такий, на його думку непередуманий, наказ, але наказ є, це наказ з воєводства, наказ щодо невідкладного виконання і він повинен швидко його виконати.

[...]

Йшло все село. [...] Вони знали, що я католик, що я керую Католицькими акцією (Actio Catholica) в повіті, але вони відчували, що мене пов'язує з ними і християнство [...], і нарешті старий дух цієї спільної землі, дух Речі Посполитої. [...]

Церква була оточена рядом людей у темно-синіх мундирах. Два кулемети погрожували тим, хто хотів би перешкодити їх діям. Довгі драбини стояли сперті на сірі, модринові стіни, а на порослому мохом черепичному дах звивалися

люди з сокирами, відбиваючи крокви та надягаючи міцні, товсті мотузки. Довкола збирався щораз більший натовп – стояв мовчки.

Люди з даху сковзнули по драбинах вниз і відставили їх. Кінці мотузок, що звисають з-під стріхи, прикріпили до автомобілів. Двигуни загарчали на повному газі. Затріщали розривані з'єднання старих зрубів і зламались з тріском, стіни захиталися. Але перш, ніж вони впали, на коліна впав натовп і довгий стогін, ридання та голосіння заглушили гуркіт спадаючих на купу балок даху. Прекрасні царські врата з липи, оригінальна робота місцевих різьбярів по дереву з XVIII століття, розписані та позолочені, лежали розбиті. Натовп стояв на колінах, молившись і плачучи. Люди у темно-синіх мундирах та ті з сокирами забирали кулемети, інструменти, мотузки, склали жрабини та сідали в автомобілі. Вони від'їжджали виконувати наступні накази. [24]

Товариство розвитку східних земель до керівника ревіндикаційної акції в м. Замосць

Розібрано [православні] церкви в таких місцевостях: Моратин, Ликошин, Кмічин, Зимно, Радків, Вітків, Новосілки, [нерозбірливо], Типін, Жабче, Дутрів, Пеняни, Ратичув, Гопке та Леховці. Всього 16 церков. Залишилось 7 неофіційних парафіяльних церков та 4 молитовні будинки.

Знесення, як правило, відбувалося спокійно і без перешкод. Лише в с. Жабче населення не хотіло допускати знесення, але поліція усунула всі перешкоди і церква була розібрана. Що стосується думок [серед населення], то вони різні. Деякі кажуть, що так має бути. За Росії руйнували костели, а за Польщі – церкви. Інші повністю солідаризуються, кажучи, що якщо би мали стояти закриті, то краще, що їх розібрали. [...] Серед православного населення відчувається ненависть і обурення, які не проявляються в маніфестаціях чи офіціальних виступах, а лише між собою. Вказані вище знесення мали позитивний вплив на поляків і гнітюче діяли на русинів (українців). Я чув від поважних православних господарів голоси зневіри та підпорядкування. Нехай все це закінчиться і наступить згода та єдність. При невеликому натиску багато хто змінив би свою релігію з полегшенням і задоволенням.

Томашів-Люблінський, 30 червня 1938 [1]

З офіційного звернення мешканців Томашівського та Замойського повітів до уряду, Сейму та Сенату

Ми, громадяни православного віросповідання, що проживають в Томашівському та Замойському повітах в Люблінському воєводстві, подаємо наступне звернення до Високого уряду та законодавчих палат Сейму та Сенату Найяснішої Речі Посполитої.

Староста Томашівського повіту пан Казімеж Веляновський, організував загін нищителів та руйнівників православних храмів та парафіяльних будинків, а також інспірував напади на духівництво та населення православного віросповідання. [...] Деякі коменданти Державної поліції та поліціянти занадто строго та брутально виконують накази (розпорядження) старости Веляновського при знесенні храмів – вони б'ють і катують православне населення, яке молиться, знущаються і пригноблюють духівництво. [...]

Цей же п Веляновський під час свого дворічного терміну перебування на посаді в Томашівському повіті не лише не зміг пом'якшити антагонізму католицького населення до православного, але саме кинув кістку ненависті між населенням обох віросповідань і своїм нестримним прагненням до закривання і бездумного знесення храмів спричинив безладдя та хаос.

[...] В селі Шароволя 2 липня 1938 з'явилась поліція та сотня робітників католицького віросповідання та розібрали православну церкву, яка була відкрита до війни та після війни, і в якій відбувалися богослужіння. Святі таїнства та церковне начиння знаходяться під руїнами знесеної церкви.

Початок липня 1938 [16]

Із парафіяльної хроніки приходського священика Антонія Калішевича

О 16:00 розпочалося варварське знесення церкви в м. Біла Підляська. В цей час там не було приходського священика чи іншого священнослужителя. Поліція та найняті люди увійшли до церкви з цигарками в зубах та з шапками на голові. Староста разом з комісаром поліції змусили дяка винести з вівтаря Святі Дари. В іншому випадку – вони погрожували, що розкинуть їх по підлозі. Під конвоюванням поліції Святі Дари були перевезені до с. Носув.

Носув, 11 липня 1938 [1]

Начальник відділу Командування округу корпусу ІІ кап. Пьотр Пелка до начальника Відділення ІІ Генерального штабу в Варшаві

На цей час знесено православні церкви у наступних повітах: Томашівський – 23 церкви, Грубешівський – 15, Холмський – 10, Білґорайський – 1. До знесення церкви була залучена польська молодь, в основному з числа членів місцевих добровільних пожежних загонів. Православне населення згаданих сіл не протистояло знесенню церкви, але вони обурені польською владою, лише вони висловлюють своє обурення в розмовах між собою. У деяких місцевостях під час знесення жінки православного віросповідання збиралися поруч із церквою і плакали, дивлячись на це.

Люблін, 11 липня 1938

[16]

Ніна Луцюк, мешканка с. Мендзилесе (Більський повіт)

Приїхали автомашини. З них вискочили поліцейські. Вони оточили церковну площу. Люди із села та околиць прибігли до церкви. Але там, до церкви не можна було підійти. Того, хто наважився, били нагайками. Ми підійшли до вїта з Матяшівки. Його батько був православним, він же є католиком. «Пане вїте – кажемо ми йому – рятуйте нашу церкву». А він лише моргнув до поліції. Одразу одна із літніх жінок так отримала нагаєм, що аж сорочка тріснула на спині. І вони викинули з церкви все – чаші, ікони, Боже мій! Така образа Божа! Потім вони розрізали церкву на чотири частини. А наша церква була красивою, просмолена п'ятидюймовою деревиною. На даху бляха. Тож вони туди заскочили. Зірвали бляху і скинули на землю. Вони зробили те саме з дзвіницею. Народ плаче. Одні розмовляють, інші кричать. Все на нашій місцевій мові. А поліціанти говорять нам: «Будемо вам роти шматами затикати за вашу мову». А ми їм: «Хто знає, може, не встигне».

[1]

Іван Коровицький, викладач університету

Було знесено церкву в с. Мендзилесе. Люди здогадувалися про це напередодні, коли була знесена церква в сусідньому Захорові. Люди зібралися разом, винесли і поховали деякі більш цінні речі. Знімаючи дзвони, куплені кілька місяців тому, тричі на прощання вдарили в великий дзвін. Зібрані почали плакати і не виходили зі свого храму всю ніч. І всю ніч у селі,

відчуваючи нещастя, вили пси. Вранці, о сьомій годині, на восьми вантажівок у село приїхали поліціанти та польські робітники. Поліція почала розганяти людей гумовими кийками та щільно оточила церкву. Вїт почав шукати священнослужителя, який сховався у сусідньому селі. Робітники почали зривати дах, ламати та викидати з церкви ікони та іконостас. Близько дванадцятої години вони перекинули великий купол, потім почали пилами розрізати стіни церкви зверху вниз і розтягувати їх мотузками. Близько третьої годин ночі, закінчивши свою каїнову роботу, поліція та працівники відїхали.

Більський повіт, 15 липня 1938

[24]

З меморандуму Собору єпископів Святої Автокефальної Православної Церкви в Польщі до найвищих органів влади РП

Жахливі випадки, які сталися останніми днями в Холмщині та Підляшші, шокували всіх православних у Польщі. За короткий час було знищено понад сто православних храмів, частина з яких була побудована ще за часів польських королів. [...] Польща, яка тепер піднялася до нового життя після поразок Великої війни, в основному в релігійним ревності знаходила втіху у своїх попередніх турботах і сподівання на краще майбутнє.

Ще зовсім недавно ніхто не міг подумати, що наступить такий сильний і незаслужений удар, який отримають християнські храми в християнській країні, який можна порівняти з тим, що відбувається в безбожних країнах. І за що це? В ім'я чого допущено в нас таке варварство та несправедливість? Адже в Люблінщині спокійно мешкає 250 тис. найвідданіших православних громадян Польщі, предки яких впродовж століть були православними, а вони самі своєю відданістю, своїм розумінням необхідності мирного співіснування з громадянами інших віросповідань у Польщі заслуговують на кращу долю та інше ставлення до своїх найважливіших потреб, а особливо духовних потреб. [...]

Здійснено страшно несправедливість, жодні благання не могли змінити ці жорстокі та неправомірні розпорядження та дії. Стогони та гіркі сльози пригнобленого народу, який на власні очі бачив руйнування та осквернення своїх храмів, ріками плывуть до нас.

Варшава, 16 липня 1938

[16]

Депутат сейму Степан Баран (УНДО) в інтерпеляції до прем'єр-міністра Феліціяна Славоя Складовського

Останніми днями, до 18 липня, було багато нових випадків знесення православних храмів, навіть у широко відомих відпустових місцевостях, де під час паломництва збиралися десятки тисяч православних вірних, наприклад у Турковичах (Грубешівський повіт).

Від 4 до 7 липня, за розпорядженням старости Томашівського повіту Казімежа Веляновського, [була знесена] православна церква в містечку Лащів Томашівського повіту, під особистим керівництвом війта гміни Лащів Казімежа Хмеля та за сприяння чисельного підрозділу державної поліції, озброєної гвинтівками з багнетами. багнети, під командуванням коменданта постерунку з м. Тишівці. Знесення цієї великої дерев'яної церкви, відремонтованої та відновленої у 1936 році, що коштувало понад 3000 злотих, яка знаходилась в доброму стані, здійснили польські робітники, яким платили 5 злотих за день.

У понеділок, 4 липня вранці біля церкви в Лащеві з'явився війт Казімеж Хміль в супроводі великого підрозділу державної поліції з поліційним собакою та польських робітників з навколишніх місцевостей, і вони негайно приступили до знесення церкви – єдиного православного храму у всій околиці, де проживає кілька тисяч православних вірних. При вигляді знесення церкви збіглось кількох сотень осіб з місцевого українського православного населення. Прибігли маленькі діти, прийшли дуже літні люди, з'являлася молодь, жінки та чоловіки. Серед зібраних православних почувся страшний плач та голосіння. Тоді державна поліція пустила свого пса на малих дітей, а старших почали бити гумовими кийками та прикладами гвинтівки, намагаючись відігнати їх від церкви. Багато людей тоді було побито. Поліція утворила навколо кордон та весь час асистувала при знесенні церкви, яке тривало ти дні. Місцеве українське православне населення було, очевидно, безсиле проти чисельного озброєного підрозділу поліції і лише гучним плачем та риданнями вони протестували проти знищення своєї церкви. [...] Серед жінок, які голосно плакали, була теж місцева 25-річна дівчина Анастасія Коза, яка серед спазматичного плачу крикнула: «Люди, рятуйте церкву, бо не будемо мати де молитися». За це

її привезли до місцевого відділення державної поліції, де комендант відділення Мечислав Матчинський перед допитом побив її гумовим кийком, зневажаючи її при цьому теж словами. До відділення поліції по черзі привезли також інших місцевих православних. Їх страшили виселенням, якщо вони не змінять свого віросповідання та не перейдуть на римо-католицьку віру, погрожуючи при цьому адміністративними карами. [...]

Церква в Лащеві була повністю зруйнована. Війт Хміль частину матеріалу продав місцевим та навколишнім полякам, решту було зібрано та призначено для продажу.
Варшава, 21 липня 1938 [4]

Станіслав Цат-Мацкевич в тижневику «Słowo Wileńskie»

У червні та липні цього року у східних повітах Люблінського воєводства за розпорядженням органів влади було знесено 114 православних церков та молитовних будинків. У деяких випадках органи влади використовували для знесення кримінальних в'язнів. [...]

Автор цих слів володіє низкою документів, листів та описів того, яким чином на очах православного населення відбувалося руйнування їхніх храмів. Людям, які вирости в епоху, недалеко до тієї, коли москалі забирали нам наші костели і карали наших священників, буде прикро: до такої міри нинішні події своєю брутальністю і безжальністю щодо релігійних почуттів інших людей нагадують ті часи.

Насувається питання: навіщо це було потрібно? [...] Оскільки в Польщі проживає 3 762 500 православних, той факт, що [православна] церква та її ієрархи, не маючи підтримки більшовиків, не маючи підтримки українців чи білоруських сепаратистів, ставала все більш і більш залежною від наших урядів, був для нас сприятливим фактом і треба повністю втратити розум, щоб позбутися цієї переваги, отримавши українізацію або білорусизацію цієї церкви. Однак ми це зробили. Які ж наслідки цього недавнього «подвигу державного розуму»? Отож після знищення 114 церков:

1) Митрополит Діонісій, цей ультралояльний митрополит Діонісій [митрополит Православної Церкви в Польщі – прим. перекладача], видав пастирський лист з іншими православними архієреями, який був конфіскований.

Справді, потрібна неабияка майстерність, щоб штовхнути такого переконаного конформіста, як Діонісій, на роль єпископів Красінського або Гринецького.

2) Українці та росіяни, між якими досі була гостра незгода, примирилися та йдуть пліч-о-пліч захищати Православну церкву, голосно заявляючи про її переслідування. Нехай хтось з польських публіцистів, напише, що це звинувачення про переслідуванні є безпідставне – я цього не напишу!

3) В ролі захисника скривдженого православ'я виступив в Сеймі український націоналіст д-р Баран. Козир православ'я у нас забрано, його тепер мають українці.

4) Знесення церков набуло широкого розголосу у румунській, німецькій та російській емігрантській пресі, і цю пресу конфіскувати не можна.

Вільнюс, 31 липня 1938 [24]

З ситуаційного звіту Люблінського воеводи Єжи де Трамекурта

Українська преса надалі цікавиться Холмщиною та Підляшшям. Окрім статей, які повідомляють про колонізаційно-ревіндикаційні акції та статей, спрямованих на пробудження українського націоналізму в цьому регіоні, були помічені спроби повалення «сокальського кордону». [...] На тлі знесення церков серед православного населення поширюються різні чутки, які навмисно роздуваються агітаторами з метою неприхильного налаштування населення до [польської] влади.

Населення лякають тим, що державна влада накаже позабирати з церков ікони, що кладовища будуть переорані, а поховані останки будуть перенесені на одне загальне кладовище, що радянський уряд має втрутитися через зруйновані храми, і що польському уряду доведеться відбудувати ліквідовані церкви, що справою церкви [в Польщі] зацікавились інші країни, головним чином Німеччина, що у випадку війни справа церкви буде виведена українцями на перший план.

Люблін, серпень 1938 [24]

Майор Шиманський від імені начальника Суспільно-політичного відділу Воеводського управління до повітових старостів та міського старости в Любліні

Воеводське управління повідомляє, що Прем'єр-міністр та Міністр внутрішніх справ

[Феліціян Славой Складовський] вважають справу ліквідацію деяких православних споруд у східних повітах Люблінського воеводства, як справу, що стосується найважливіших потреб держави та релігії. З цієї причини Прем'єр-міністр не може вважати прийнятною будь-яку критику в пресі дій уряду щодо цього. У випадку, якщо якийсь з часописів виявить непорозуміння цієї справи, Прем'єр-міністр має намір застосувати до відповідних редакторів або журналістів репресії, включно з Березою [польський концентраційний табір Береза-Каргузька – прим. перекладача].

Люблін, 1 вересня 1938 [24]

З інформації парафіяльного священика з с. Войславичі до Декана Холмського округу о. А. Киселя

Було знесено каплицю у с. Войславичі. Знесення виконувало п'ятеро робітників, відірваних від будівництва шосе, їх охороняв поліціант, який відганяв людей та дітей. Каплиця не мала великої цінності, але населення сприйняло знесення, як переслідування православної віри у відродженій Польщі. Відношення православних до сусідів-католиків відразу стало ворожим, чого раніше не було, а одна православна жінка кілька разів ударила в обличчя католика, який щось зі злісною радістю говорив про руйнування церков.[...]

Гольшув, Володавський повіт [...]. Жінки захищали церкву, поліція біла їх палицями, травила собаками. На питання жінки: «Хто ж нам і де тепер буде правити службу Божу?», поліціант відповів: «Твій хлоп в хліві на снін тобі відправить». Опис знесення 400-річної церкви. Це звіт о. Степана Халимон: «Серед руїн всю неділю чути плач. Стирчачі стовпи, ніби здійсняті до неба руки, кричать про помсту».

Войславичі, 19 жовтня 1938 [16]

Анна Шмігель, з дому Каліш, жителька колонії Сьвеже

Зі сторони м. Березне до колонії Сьвеже доносило гучне гурчання [...]. Разом з іншими однолітками та деякими дорослими ми поспішили подивитись, що там відбувається. Я побачила стоячий танк з великими ланцюгами, прикріпленими до високого купола церкви. Солдати вже закінчували підрізати великі і міцні дерев'яні балки, що підтримували конструкцію

↑ Крилів, 1938. Нищення церкви

вежі. Навколо зібралось багато людей, які спостерігали за цим жахливо сумним видовищем зі сльозами на очах. Коли танк з гучним гурчанням рушив з місця, купол церкви з тріском почав повільно падати. Гучне виття двигуна змішувалося з відчайдушним плачем зібраних глядачів. Незабаром найвища частина будівлі, увінчана великим православним хрестом, лежала на землі, і наша прекрасна церква перетворилася на безформне дерев'яне звалище. Люди ще довгий час оточували її в гнітючій тиші, не в змозі погодитися з тим, що сталося. Потім вони наповнені скорботою розходились по домівках, ніби вертались з якогось дуже трагічного похорону. Ніхто не наважився голосно заявити про свою незгоду чи протестувати.

1938

[24]

Міхал Каровіч, керівник школи

Поміщик з с. Тихобіж «навернув» своїх найманих робітників. Він просто наказав їм перейти на католицизм. Я випадково був присутній при цьому, коли ці робітники приїхали до Крилова, щоб скласти в костелі «визнання віри». Признаюсь, що коли я побачив цих людей, мене

охопив страх. В їхніх обличчях було виразно видно гнів і ненависть. З того часу ворожість до Польщі та поляків можна явно відчутти при тіснішому контакті з православним населенням, яке тепер вже називається українським. Я відчув також холод і ненависть у школі з боку старших учнів.

Багаторічна праця польської школи є змарнована.

Крилів (Грубешівський повіт)

[24]

Полк. Маріан Турковський, керівник ревіндикаційної акції

Надаю наступні вказівки щодо колонізаційно-ревіндикаційної акції. [...] Слід твердо займати становище, що в Польщі господарями, повноправними громадянами є лише поляки, і лише вони можуть щось говорити в Польщі. Усі інші можуть лише толеруватись. Слід створити серед польських мас комплекс вищості перед непольським населенням. Польська мова повинна бути вираженням як культурної, так і громадської вищості. Поляк повинен звертатися до непольських населення лише польською мовою. А тим більше державний чи місцевий

урядовець ні за яких обставин не може користуватись іншою мовою, ніж польська мова. Необхідно організувати просвітницько-пропагандистську акцію щодо величчя та могутності Польщі та привести до того, щоб збудити в непольського населення бажання стати поляком та католиком.

Замосць, 24 січня 1939 [24]

Тадеуш Хшановський, мешканець Морочина (Грубешівський повіт)

З того часу я згадую таку реакцію мого батька – з пурпуровим обличчям він кричить, хоча йому не можна було нервувати, бо він мав важку хворобу серця, але в той час він кричав на уряді, на

Славоя і на Мосціцького, і навіть на Ридза, хоча мене вчили в школі, що вони розумні та добрі. І я переляканий слухав, як він пророкує, нас русини (українці) без жодного жалю виріжуть, що ніколи нам цього не забудуть. [24]

якщо не вказано інше,
вибір матеріалів та надання
до друку зробила:
Анна Ріхтер (с. 50–89)

при співпраці з
Мартою Марковською,
д-ром Маріушом Савою

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. «1938. Jak burzono cerkwie», red. Eugeniusz Czykwin, Anna Radziukiewicz, Białystok 2018.
2. Jerzy Baluch, «Życie na stos rzucone», Warszawa 2007.
3. «Бойові друзі», упор. Володимир Макар, Торонто 1980.
4. «Cerkiew prawosławna na Chełmszczyźnie. Przemówienia i interpelacje posłów i senatorów ukraińskich w Sejmie i Senacie», Lwów 1938.
5. Tomasz Grajżul, Michał Swędrowski, «Pacyfikacja Galicji Wschodniej w 1930 roku w świetle interpelacji posłów Klubu Ukraińskiego z dnia 24 kwietnia 1931 roku», «Meritum», nr 1/2009.
6. Tadeusz Hołwko, «Kwestja narodowościowa w Polsce», Warszawa 1922.
7. Interpelacja posłów Klubu Ukraińskiego do panów Ministrów Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych w sprawie masowych rewizji i aresztowań na Wołyniu, Biblioteka Sejmowa, RPII/1/648.
8. Олена Кисілевська, «По рідному краю», Коломия 1935.
9. Lucyna Kulińska, «Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939», Kraków 2009.
10. Stanisław Łoś, «Sprawa ukraińska we wspomnieniach, korespondencji i publicystyce. Wybór pism», Kraków 2012.
11. Матеріали від Олени Кисілевської, Національна бібліотека, mf 69743 (перекле фрагментів з української мови на польську Зузанна Грабовська).
12. Adam Adrian Ostanek, «Wydarzenia 1930 roku w Małopolsce Wschodniej a bezpieczeństwo II Rzeczypospolitej», Warszawa 2017.
13. Mirosława Papierzyńska-Turek, «Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926», Kraków 1979.
14. Józef Piłsudski, «Pisma, mowy, rozkazy», t. 5, Warszawa 1930.
15. «Хроніка», «Сурма», ч. 8 (35), серпень 1930.
16. Mikołaj Siwicki, «Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich», t. 1, Warszawa 1992.
17. Felicjan Sławoj Składkowski, «Prezydent Mościcki», «Kultura» nr 10/1956.
18. Sprawozdanie stenograficzne z 321. posiedzenia Sejmu II RP z 9 lutego 1927, Biblioteka Sejmowa, RPII/3/7.
19. Sprawozdanie stenograficzne z 7. posiedzenia Sejmu II RP z 19 stycznia 1923, Biblioteka Sejmowa, RPII/3/7.
20. Sprawozdanie stenograficzne z 7. posiedzenia Sejmu II RP z 26 i 27 stycznia 1931, Biblioteka Sejmowa, RPII/3/7.
21. Sprawozdanie stenograficzne z 8. posiedzenia Sejmu II RP z 20 stycznia 1923, Biblioteka Sejmowa, RPII/3/7.
22. Konstanty Srokowski, «Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich», Kraków 1924.
23. Stanisław Srokowski, «Uwagi o Kresach wschodnich», «Przegląd Współczesny», R. 3, 1924, t. 11, nr 32.
24. Strona internetowa Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej www.cerkiew1938.pl pod redakcją Grzegorza Kuprianowicza (dostęp: 1 października 2019).
25. Jerzy Tomaszewski, «Rzeczpospolita wielu narodów», Warszawa 1985.
26. Ryszard Torzecki, «Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929», Kraków 1989.
27. Bohdan Wasutyński, «Uwagi nad zagadnieniem narodowości w Polsce», «Przegląd Wszepolski», nr 1/1923.
28. Група Поліського воеводського управління в Бересті, Державний Архів Берестейської області, фонд 1, опис 10, справа № 138.

Гжегож Грицюк

Період боротьби за незалежність Польщі й України в 1918–20 роках – зокрема, завершена збройним конфліктом спроба поширення влади Польщі на території, де проживало здебільшого українське населення з високою національною свідомістю – негативно позначився на подальших польсько-українських відносинах. Кривава, братовбивча війна в Східній Галичині, що тривала до літа 1919, закарбувалася в пам'яті обох народів більше, ніж союз Пілсудського й Петлюри і братерство по зброї в кампанії 1920 року.

Близько 5 мільйонів українців, що становило понад 14 відсотків від загального числа населення Польщі, всупереч своїм очікуванням опинилися в межах польської держави. Аж до кінця 20-х років вони сприймали польську владу як окупаційну. Тому частина українських політичних кіл шукала союзників серед сил, що були ворожими Польщі: спочатку в СРСР, потім – після посилення Сталініним націоналістичної політики на початку 30-х років – все частіше в Німеччині й серед радикальних рухів, що набували в Європі все більшого впливу.

Якщо йдеться про Польщу, то початок 20-х років пройшов у спробах отримати міжнародне схвалення східного кордону і втихомирити (нерідко військовими засобами) прояви невдоволення й опору з боку українців. Посилити присутність Польщі на східних «кресах» мали осад-

ницька (військові переселенці) й колонізаційна акції (польські селяни), які принесли безліч негативних наслідків, зокрема, зростання невдоволення місцевого населення. Окрім цих акцій, після 1922 року мала місце більш конструктивна політична пропозиція, але перемовини з представниками українського середовища Східної Галичини про створення українського університету зіткнулися з опором українських представницьких кіл.

Відходом від запропонованих польською національною демократією рішень, що сприяли національній асиміляції, і, одночасно, спробою нормалізації відносин зі слов'янськими меншинами був пакет «кресових» законів з 1924 року, які гарантували право використовувати рідну мову в школах, установах і судах. Ці закони мали не лише не утискати (у випадку Східної Галичини), але й подекуди навіть суттєво розширювати (на Волині й Поліссі) національні права українців у порівнянні з періодом царської Росії. На жаль, щоденна практика суперечила духові й деяким положенням цих законів. Рішення, запропоновані владою Польщі, були далекі від очікувань українців.

Після травневого теракту на зламі 1926 і 1927 років на Волині була зроблена спроба відродити ідеологію 1920 року – впровадити в регіоні модель мирного українсько-польського співіснування, і водночас створити своєрідну гавань для реставраторів незалежної України. «Волинська програма» Генрика Юзевського вела до зміни взаємовідносин між поляками й українцями – через поліпшення роботи адміністративного апарату, активізацію місцевого польського суспільства на користь польсько-українського порозуміння, організацію української інтелігенції з цією метою, розвиток місцевого самоврядування, покликаною стати інструментом згуртування широких мас обох народів, а також спроби прищепити польську культуру українському населенню. Проте лише частина українського середовища прийняла дії влади на Волині з ентузіазмом; також проект викликав критику серйозної частини тодішньої польської еліти.

Політика державної асиміляції, в рамках якої від українців очікувалася громадянська лояльність і підтримка урядових ініціатив взамін за певні економічні й культурні поступки, до кінця 20-х – початку 30-х років не принесла очікуваних результатів. Парадоксально, однак зростання напруги у взаєминах, посилення диверсійно-саботажної діяльності українських націоналістів, особливо в 1930-х роках, і поліцейсько-військовій дії польської влади призвели до деяких змін в настроях і політичній ситуації Східної Галичини. «Пацифікація» Галичини у 1930 році, яка значно ускладнила легальне українське суспільне життя, у поєднанні зі зміною радянської політики в Україні (колективізація, голодомор) і втратою після 1934 року підтримки німецьких кіл спонукали українські помірковані націоналістичні сили відмовитися від політики заперечення польської держави і спробувати зберегти те, що мали. Це призвело до укладення польсько-української угоди в 1935 році. Проте вона не витримала випробування часом. Значна частина постулатів українців не була реалізована, або була відкинута. Націоналісти під знаком ОУН, що здобували все більший вплив, не підтримали курс на порозуміння з польською стороною.

Крім того, спроба реалізації домовленостей випала на той час, коли Санаційний режим зазнав внутрішньої роздробленості і розпаду після смерті Юзефа Пілсудського. Все більшої популярності, особливо серед військових, почала набувати концепція зміцнення польськості. Згідно з нею планувалося розколоти українське суспільство шляхом підтримки сепаратизму регіональних етнічних і соціальних груп, просування ідеї поляків-греко-католиків і православних поляків, ініціювання та підтримка переходу в Римсько-католицьку церкву, полонізації Православної церкви й обмеження впливу Греко-католицької церкви. Цю концепцію доповнювали плани з переселення польського населення в села й усунення українців із постів у державній адміністрації й місцевому самоврядуванні. Символом необдуманих кроків, які не тільки завда-

вали кривди місцевій українській громаді і розпалювали ворожнечу між поляками й українцями, а й формували негативний образ польської держави на міжнародній арені, стала акція розбирання і знищення «незапланованих» церков на східній Люблінщині.

Ставлення до української меншини інших польських політичних кіл, поза частиною лівих, особливо ПСП (*Польська соціалістична партія – пер.*), і відносно небагатьма публіцистами з-поміж молодих консерваторів, об'єднаних навколо часописів «Бунт молодих» і «Політика», також не було прихильним, а націоналістичний табір пропонував ще більш радикальні кроки. На дії державних органів впливало і ставлення до українців більшої частини польського суспільства, яке не могло уявити собі врахування українських інтересів і, як наслідок, Польщу без Львова, й не хотіло визнавати національно свідомих українців повноправними співгосподарями в Польщі. Трагічним наслідком цього була поведінка й реакція більшості українського суспільства перед лицем війни у вересні 1939.

Гжеґож Грицюк

Історик, доктор наук, професор
Вроцлавського Університету,
співзасновник Східного архіву;
спеціалізується, зокрема, в історії
польсько-українських стосунків
у ХХ столітті. Автор праць:
«Поляки у Львові 1939–1944.
Повсякденне життя» (Варшава 2000),
«Трансформації національного складу
й населення в Східній Галичині й на
Волині в 1931–1948» (Торунь 2005).

Переклала на українську мову
Тетяна Гомон

Камйонка-Стара. Хрест і таблиця присвячені польській колонії, де у липні 1943 щонайменше кілканадцять поляків вбито українцями

ФОТО: ГРЕГОЖ НАЗМОВИЧ / ВІКІМЕДІЯ КОММОНС

ВОЛИНЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

«В олинська різанина» – на уникнення цієї теми нам вказували в багатьох листах та розмовах. «Чому ваш незалежний щомісячник про це мовчить?» – питав нас один із читачів, припускаючи, що це свідомий вибір. Декого непокоїв факт, що проблеми польсько-українських відносин ми записуємо через призму маргінальних справ, оминаючи те, що полякам найбільше болять: як у 1942, 1943 й 1944 роках українці прийшли до їхніх домівок...

Ми отримували численні листи з докладними описами нелюдських злочинів, скоєних у ті часи. Водночас, висувалися і претензії, що в Польщі відкрили вже майже всі похмурі сторінки історії, крім цієї – і що історики чи політики заради актуальних політичних інтересів нехтують цим минулим, применшуючи його значення.

У цій справі не йдеться про якусь змову мовчання з боку лідерів громадської думки. Це радше наслідок безпорадності. Важко осягнути масштаби тодішніх злочинів, зрозуміти їхню генезу, механізм. Інстинктивно вдаються до заміщення понять: може, це перебільшення чи пропагандистська гра. Аби тільки не приголомшувати жахом подій і дистанціюватися від них настільки, що потенційний рефлекс ненависті ставав би неможливим...

Східний архів збирав усі свідчення. Те, що ми зараз звернулися до них, як і до інших архівалій, не означає, що «ми вже все знаємо». Швидше, ми знаємо, що такий момент не настане сам по собі, що ми маємо разом шукати цих знань. Спершу треба з багатьох сторін описати події, аби колись можливо було їх прокоментувати й пояснити.

Ми представляємо тодішнє минуле з двох «польських» точок зору: дітей, які випадково вціліли після кривавого нападу, та захисників Гути Степанської – одного з найбільших осередків самооборони на Волині. Ми знаємо, що є й інші, часто зовсім протилежні точки зору: «українська», «єврейська», «німецька», «російська»... Може, якщо висловиться одна сторона, відгукнеться й решта.

Річ не в тім, щоб через стільки років виносити вирок винним – сьогодні вже не буде судових процесів. Ми хочемо дізнатися, намагаємося зрозуміти. Збагнути, що людина спроможна зробити іншій і чому. Представник будь-якої нації представникові будь-якої нації.

Кожна нація може колись вирішити, що їй належить виключне право на якусь територію. Може захотіти забезпечити собі це право... Саме так тоді подумали про Волинь.

(РЕД.)

Вирка. Хрест і таблиця у місці
давнього костела Воздвиження
Хреста, спаленого українцями
16–17 липня 1943

ФОТО: ГРЕГОЖ НАЙМОВИЧ / ВІКІМЕДІЯ КОММОНС

ВИКОРЧУВАНІ

*«Фортецю» нашу стережуть ресурси допустимі,
на них щомиті із довір'ям дивлюсь я:
щипці для вугля у замку двернім, а за дверима –
господарська сокира, геть тупа.*

*Я знаю, ніч сьогодні знов буде тягтися,
й що вічність можна пережити за коротку мить,
не заслужив ще я у «них» на милість,
щоб пострілом без мук мене убить.*

*Встає поволі ранок довгожданий,
печуть важкі повіки і гризуть думки,
по небі блідосірім гайворони линуть,
сховаю я свою сокиру – вони сьогодні не прийшли.*

Здислав Вільчек
(з листу до Східного архіву
зі спогадами про події на Волині)

Тереза Ожеховська

Одинадцятирічним дівчам я самотньо блукала чужими, опустілими помешканнями, хатами, сараями, у той час як польські родини, які там проживали, втікали до міст від смерті, що лютувала у вигляді ножа, сокири, коси.

Пам'ятаю, як взимку, інстинктивно рятуючи життя, я втекла із сараю, що був моєю кривкою, у безкраї поля – на рівнинні, а через те й беззахисні, простори. Там я заснула на голій землі, прикрита лише падаючим снігом. У темряві ночі мене розбудили людські крики, що долинали впереміж зі стогами, виттям і гавканням собак, ревом худоби, іржанням коней,

тріском палаючих вогнем сільських будівель. Заграви пожеж осліплювали мене. Небо наді мною розверзалося мінливими від вогню та диму кольорами. Побачене й почуте доводило до божевілля. Тож замість втекти якнайдалі від місця смерті, зі страху я побігла просто перед себе й опинилася на одному з подвір'їв палаючого села, де на власні очі побачила, як рубали живцем тремтячі людські тіла та голіруч роздирали дітей на шматки.

Ледве я встигла вскочити в стіг соломи, тікаючи від чоловіка з косою, як відчула уколи вістрям у різних місцях мого тіла – під носом, у ногу, у палець на руці; до сьогодні в мене

зосталися рубці. Через брак повітря, задихаючись від диму (не знаю, як довго в тій холодній ямі під соломою я навпереміну то плакала, то спала, а може і мліла), я вибралася зі стогу. Мені було вже все одно, що зі мною буде далі. Я почала йти вперед – як мені здавалося, у темряві. Тоді я почула голоси, що ніби кликали мене, відкрила очі й побачила на дорозі військову машину, повну солдатів. Двоє з них зіскочили з машини й попрямували до мене. Я йшла їм назустріч, змирившись зі смертю. Виявилось, що це були угорці, котрі збирали польських недобитків, аби під своєю охороною відвезти нас до Станіслава.

Варшава, 1990

(зі спогадів, надісланих до Східного архіву)

Владислав Кобилянський

Уже в середу вдосвіта великий загін бандерівців почав по черзі палити господарства поляків у Мар'янівці. Ми спали в укритті, у різних місцях поза домом. Казали, що коли дотримуватися цієї засади, то принаймні в когось із родини є шанс вижити. Я спав зі своїм моїм приятелем Олександром Монціком у стозі соломи українця Хордовського без його відома.

Постріли й пожежа вирвали нас зі сну, і ми кинулися навтіки в напрямку лютеранського цвинтаря. Там стояв бульбівський пост, який підпустив нас на відстань близько п'ятдесяти метрів. У нас полетіли кулі. Ми різко розвернулися і швидко побігли під впливом страху – завдяки цьому, а також поганим стрільцям і полям, що поросли доволі вже високим збіжжям, ми й вижили. Ми з Олександром розбіглися в різні боки. Я сховався в збіжжі, на відстані близько кілометра від нашого дому. Звідтіля я спостерігав, що втворюють бульбівці в окремих господарствах.

Пам'ятаю, як у мене стріляли. Хотілося кричати, та голос застрягав у горлі. Я втратив будь-яку надію. Що мені робити? Куди й пощо йти? Цей непосильний стан душі можна описати лише одним словом – розпач. Я неначе впав у якась заціпеніння, охоплений відчуттям безглуздості буття. І все це відчував дванадцятирічний хлопчина.

Не так видовище охоплених пожежами господарств, як виття собак, рев корів, іржання

коней, кувікання свиней посилювали мій розпач. Бульбівці не тільки жорстоко вбивали людей, але й не всім тваринам на прив'язі давали можливість врятуватися від полум'я.

Я лежав, наче паралізований; дививсь і слухав, що відбувається в колонії, та не мав стільки сили волі, щоб встати і втекти якнайдалі від того лиха. Мені була несила будь-що вирішувати.

Вроцлав, 1989

(з мемуарів «У пазурах трьох ворогів»)

Мечислав Ґавел

Сярковський був уже поранений у руку. Коли його наздогнав бандит, він покірно ліг на землю й чекав, поки той зліз із коня й приставив йому карабін до голови. Застрелив і стягнув із нього взуття. Чому Сярковський не боронився, не знаю. А мав шанс. Бандит був на полохливому коні й мав карабін із обрізаним дулом, який напевне стріляв не надто влучно.

Убивши Сярковського, бандит сів на коня й почав роззиратися за наступною жертвою. Тим часом ми втрьох, до пояса закопані в соломі, спостерігали за його злодіянством. Повернувшись у наш бік, він помітив нас, бо мати мала на голові білу хустку. Він підїхав просто до нас, але ми за той час добре сховалися в соломі. Я відчув, що кінські копита спинилися поряд із моєю головою. Я не рухався, аби не виказати себе. Бандит, вочевидь, не почувався впевнено, бо не зліз із храпливого коня, а поїхав собі. Перед «візитом» наступного бандита повернувся батько. На матеріні заклики сховатися він лише махнув рукою – мовляв, краще тут полягти ситим, аніж у місті помирати з голоду. І пішов до помешкання.

У хвилини відносного спокою ми вистромляли голови з-під соломи, спостерігаючи за околицями. Ми бачили шістьох бандитів, що перебігали між будинками; той, на коні, був сьомим. Припускаю, що їхнім завданням було не вбити нас, а лише вигнати, бо вбивати вони почали тільки з одного краю й усімох, хоча й мали неподалік у Пожарках великий загін.

Пізніше я побачив їх біля будинку Ґанцького – як вони стріляли у Морка, що повертався додому. На старість він мав слабкий зір, тож не міг бачити, хто в нього стріляє. Зупинившись на мить,

* Оригінальна польська назва: *W szponach trzech wrogów* (прим. перекладача).

він далі йшов у їхньому напрямку. Після одного з чергових пострілів він упав. Далі вони наблизилися до обійстя Моска, який кілька тижнів тому разом із родиною виїхав до родичів дружини за Луцьк. Наступною їхньою мішенню були ми.

Коли вони прийшли, то застали батька на подвір'ї. Почали його розпитувати – по-українськи, ясна річ – де його родина. Батько відповів, що всі повтікали. Тоді вони кинулися прочісувати все господарство. Мати була на самому краю соломи, розкиданої під стогом, тож один із них викрив її, копнувши ногою, і наказав вставати. У ту ж мить я почув, як клацнув затвор карабіна, заганяючи патрон у ствол. Встаючи, мама відкрила Сярковську, бо вони ховалися поруч. Я ховався окремо і трохи далі. Сярковська теж почала було вставати, але мама – вочевидь, помітивши, що бандит зайнятий карабіном – штовхнула її назад і прикрила соломою, немовби хотіла сказати: я рятую тобі життя, а ти заопікуйся моєю дитиною. Сама ж пішла на смерть. Їм наказали лягти й застрелили сімома пострілами.

Невдовзі після того, як вони пішли, з'явилися сусіди-українці від Вітошків та їхні кузени Ігнатюки – і почали грабувати наше майно. Обидві Саньки – дружини Нечипора і Дмитра – либонь, не наближалися до моїх родичів, бо одна з них запитала, як вони виглядають. Нечипор відповів: «Черепи геть порозлітались».

Гданськ, 1976

(зі спогадів, надісланих до Східного архіву)

Регіна Овчарчак

Однієї ночі в хуторі з'явився наш ксьондз у цивільному вбранні. Наляканий повідомленням, що його хоче вбити українська банда, він намагався намовити мого батька на втечу до центральної Польщі, але батько боявся, що ми померемо там із голоду – хотів зібрати хоч трохи зерна. Ми із сестрами просили дозволу втекти, але вирішальним був голос найстаршого брата Вацлава (він-бо знав світ), який був проти, твердячи, що ми не дамо собі ради.

У неділю, 1 серпня 1943, день видався парний, і навіть сонце було імлісте. Ми ходили по хуторі пригнічені, уникаючи одне одного. Ввечері, як завжди, прийшов до нас сусід, українець

Олександр Федосюк. Мій брат Вацлав говорив йому, що часи тепер неспокійні, але ми нікого не скривдили, тож якщо б нам загрожувала небезпека, нехай – по старій дружбі – Олександр нас попередить, і ми виїдемо до центральної Польщі. Він погодився, а о другій ночі прийшов разом з озброєним загоном бандитів УПА.

Частина моєї родини – батько, мати, сестри та наймолодший брат – протягом багатьох днів спали на сіні в stodолі й шопі. У ніч з 1 на 2 серпня нас розбудило світло ліхтарів і наказ російською мовою – піти до помешкання для здійснення обшуку, оскільки, буцімто, у нас є зброя.

Йдучи – під супроводом озброєних бандитів – стежкою, котра вела крізь кущі малини, я побачила, що всі вікна в будинку були оточені. Зайшовши до хати, вони розбудили мого брата Вацлава й наказали нам усім зібратися в одній кімнаті, щоб не заважати під час обшуку. Нас було дванадцять осіб – десятеро з моєї сім'ї та дядько Бернард із дружиною.

Бандити весь час балакали російською, видаючи себе за радянських партизанів, і лише коли вони сказали «Бліже к стенке» та «Ви хотіте самостійней України»* – ми збагнули, хто вони такі й що це кінець.

Я побачила, як зблідло мамине обличчя, і ми навіть не встигли відповісти, як із передпокою вистрілили трьома серіями пострілів із карабіну. Куля влучила в настільну газову лампу – кімната занурилась у темряву, і я втратила свідомість.

Отямившись, я молилася. Я лежала на підлозі під чийось важким тілом, котре – ймовірно, в останніх конвульсіях – втягало мене під себе. Я чула його хрипке дихання, стогони присмертних, та як мій чотирнадцятирічний брат Рисьо кілька разів прокричав: «Не хочу так». Мене нічого не боліло, а коли я підвела голову, то на тлі світла в кімнаті дядька (за передпокою) розгледіла, що вже нікого немає. Бандити в цей час кинулися грабувати господарські будівлі.

У кімнаті було повно крові. Мабуть, інстинктивно, я встала і прослизнула через бокові двері на кухню. Там я без роздумів вискочила через вікно на стежку, що вела до господарських будівель, та впала в малинові кущі прямісінько біля тієї стежки. Мої стопи були босі й мокрі від крові, а в очі стікала кров із рани на голові.

* У оригіналі: «Bliże k ścianki» і «Wy choticie samostijnej Ukrainy» (прим. перекладача).

Комарі, зачувши кров, дзинчали наді мною. Я була, немов той загнаний звір. Лежала, скам'яніла від страху, коли раптом почула, як бігли й ляялись по-українськи бандити й одночасно просвистів постріл над моєю головою. На мить я подумала, що мене викрито, і скрутилася в очікуванні удару, але вони побачили мою сестру Ядвігу, що саме втікала в бік трояндових і жасминових кущів. Вони її вбили, а потім спалили.

Згодом вони повернулися в кімнату, де були трупи, і запалили лампу. Вбили восьмиденну дитину Вацлава, що плакала в колисці. Зняли теж взуття з ніг моєї матері, що лежала на тапчані під тілом Вацлава; думали, що вона мертва. Віддали ще дві серії пострілів по трупах і, закінчивши грабунок одягу, постелі та інших речей у хаті, а також худоби в господарських приміщеннях – підпалили їх та поїхали.

Рана на голові засохла, і тільки права нога боліла все сильніше – позаяк у стегні я мала три кулі, котрі, як згодом виявилось, не пошкодили кісток. Коли надійшов день, я вирішилася піти на пошуки допомоги. Я думала, що залишилася сама, й не знала, що робити. Проходячи повз будинок, крізь вибите вікно я бачила тіло вбитого брата Вацлава з ранами на скроні, розтросчену голівоньку його восьмиденної дитинки в колисці... Ніхто не відгукнувся на мій крик. Я бачила також останки моєї сестри Ядвіги, що тліли під жасминами.

Я кульгала, уся в крові, як вампір, у бік будинків сусіда-українця, коли раптом з-за дерев почула крики й голос моєї братової Марії, що долинали з подвір'я сусіда: «Матусю, Гіна жива» (так мене називали).

Неможливо описати розпач, який охопив мою матір після втрати дітей і такого хорошого чоловіка. Вона виглядала непритомною чи божевільною. Ніхто з нас не плакав, бо від болю, мабуть, висохли всі сльози!

Сусіди-українці на чолі з Олександром Федосюком стояли, опустивши голови, а навпроти них, у самій близькі: хвора (після пологів) братова Марія з переляканим півторарічним сином на руках, моя мама та розпластана на землі, поранена в ногу дружина дядька Бернарда.

Вони вийшли з кімнати трупів, уже після від'їзду бандитів, коли мама загукала: «Вставайте, хто живий». Відізвався тоді ще живий дядько Бернард, благаючи: «Тягніть мене, я не хочу згоріти». Жінки насилу витягли його на подвір'я; в стані агонії він бився головою об сходи. За мить

він помер. У нього було багато ран на грудях і прострілена кисть правої руки. Це він вночі загортав мене рукою під себе, а куля, якою мене поранено в голову, відірвала йому руку.

Під час різанини півторарічний синок Вацлава, затиснутий на тапчані між тілом свого вбитого батька й лежачої бабусі, почав плакати, але коли бабуся шепнула йому: «Не плач, бабуся з тобою» – затих і вже не відгукнувся, лише за покликком бабці встав, блідий і переляканий, мов привид. Протягом багатьох тижнів дитина не відізналась і жодного разу не заплакала. Мовчала як німа, і лише не дозволяла відходити від себе ані на хвилину.

Зелена Гура, 1990

(зі спогадів, надісланих до Східного архіву)

Данута Конечна

Мені було вже майже десять років, коли бандерівці напали на польське село Коростятин. Тоді було ще рано, і люди не встигли сховатися.

Банда діяла трьома групами. Перша йшла й убивала. Другі крали все, що можна. Остання група – переважно 12–14-літні підлітки – відв'язувала з ланцюгів худобу і палила оселі. Я чула, як вдома казали, що тією бандою командував молодий греко-католицький священник родом із наших Монастириськ, прізвища не пам'ятаю. Люди чинили опір, але тоді загинуло 160 поляків. Пам'ятаю, як я стояла з батьками перед будинком, дивлячись на місяць.

Вранці люди на санях, запряжених кінями, вирушили до Коростятин. Я теж там була. Пам'ятаю, наче це було вчора. Те, що я там побачила, було жахливе. У зруйнованих, спалених будинках, на подвір'ях, у садах, на залізничній станції – скрізь лежали вбиті люди. Це неможливо описати. Це неможливо забути. Я бачила людей, убитих сокирами та ножами. У них були відрубані руки, ноги, розбиті голови, відрізані вуха та вирвані язики, виколоті очі, розпороті животи та випущені кишки. У жінок були відрубані груди. Не пожаліли навіть немовлят. Я бачила маленьку дитину з розтовченою об стіну головою.

Пригадую, як стара жінка, схилившись над понівеченим тілом своєї дочки, казала їй, щоб та встала й одягнула плаща, якого вона їй принесла, бо холодно й час іти додому.

Вроцлав, 1992

(з листа до «Карти»)

Яніна Стопира-Ґавронська

Окрім подарунків татусь із кожної подорожі до Львова привозив ще й моторошні звістки. «Українці вбивають!» – говорив він, щоразу суплячись. Його пригнічувало почуття безсилля, з яким він не міг собі дати ради. Мама зазвичай реагувала плачем; така була з неї плакса, катастрофістка, що нічим не могла йому допомогти, ані нічого розсудливого порадити. Удари сипалися один за одним, і вона була роздратована. Із Сибіру досі не було новин про батька й мачуху, хоч минуло вже три роки з того часу, як їх вивезли. Тимчасом над нами з дня в день нависала нова трагедія – нас вирізували впень українські шовіністи. Про це говорили все голосніше. Погані звістки розліталися зі швидкістю блискавки. По лісах і дорогах гасали озброєні сокирами, вилами, косами й ножами банди злочинців. Татко перестав їздити до Львова, бо приїжджав щоразу похмуришим, несхожим на самого себе, паралізованим страхом. Вночі від найменшого грюкоту – чи то яблуко впаде, чи галузка – він зривався на рівні ноги. Не спав, прислухався, ходив, чекав ранку, аби впевнитися, що ніхто чужий не робить вночі розбійних нападів.

Нашим найближчим сусідом був українець на прізвище Труш. Він був хорошою людиною. З його боку нам не загрожувала небезпека.

Наш будинок замикав польську частину будівель, за ним починалися українські господарства. Ми знали, що будемо першими, якщо почнеться різанина в Лопушні. Ми знали також, що повинні звідси забиратися, як і всі поляки (хоч моя мама була по батькові україною). Це було не так просто. З дня на день позбутися всього свого господарства, майна й отак собі піти – куди? Час підганяв, лихоманка посилювалася. Паніка і страх відбирали рештки здорового глузду. Уся наша ближча й дальша родина по батьковій лінії денно й нічно радилася – що робити? Вирішено, що насамперед ми маємо добратися до Львова. Почалися приготування.

Брати, сестри і швагри вигадали, що позичать моему татові коня та фіру, аби він поїхав до Милятич до млина зі збіжжям: трохи продати, решту обміняти на муку – усім був потрібен хліб у дорогу. Нас чекали поневіряння, кожен мав дітей, треба було забезпечити принаймні такий мінімум. Татко був єдиний, хто відважився. Він повірив у запевнення родичів, що з кожним домовиться, українською він говорив дуже добре,

його в околиці любили. На застереження приятелів-українців він говорив: я простий чоловік, у політику не лізу – що мені можуть зробити, за що б мали мене вбивати. З цією вірою та оптимізмом він і поїхав.

Тим часом у нас хліб у печі, білизна випрана висить на мотузках. Ми з братом викупані, торби спаковані. Плач, схлипування, прощання з усім, бо це ж останні дні й години в нашому рідному домі. Ми перебували у величезному напруженні, сповнені страху перед невідомим.

Надходив вечір, а тата не було – мав бути по обіді. Ми виглядали з вікон, вибігали на дорогу йому назустріч. Для нас було очевидно, що він зараз приїде, привітає нас і приголубить, ми вскочимо на віз. Ми їхатимемо з ним, він дасть нам потримати батога, щось там витягне з бездонних кишень і скаже: закрийте очі, витягніть руки...

Коли надійшов вечір, а його все ще не було, стало зрозуміло, що його забрали. Усередині мами наростала буря. Вона перестала звертати на нас увагу, ходила туди-сюди. Кричала: «Ставайте на коліна й моліться, щоби він повернувся, бо повбиваю і вас, і себе, та й по всьому!» Ми з братом слухняно стали на коліна біля ліжка, задерли голови до маленької ікони й зі сльозами в очах просили:

*До Тебе, Господи, рученята підношу,
Про здоров'я нашого Тата прошу,
І дуже прошу – борони його від лихого,
Нехай Ангели будуть прихильні до нього.*

Адась повторював лише закінчення, бо не мав ще й трьох років, а крім того, він охочіше говорив по-українськи. Мені було вже шість років, я вже розуміла, що я полька, і намагалася говорити польською.

Мама металася й ганяла нас із кутка в куток, у неї все падало з рук. Не знаю, чи вона взагалі нас помічала. Часом у мене було таке враження, що ми їй не потрібні, бо не можемо їй ні допомогти, ні заспокоїти. Врешті вона дала волю своєму розпачеві – почала кричати, ніби втративши розум, плакала, била кулаками по ліжку, на якому стояла навколішки. Із розпущеним волоссям вона виглядала, як привид. Врешті-решт вона впала на ліжку, волаючи: «Петрусю, Петрусю, приїдь!» За мить вона геть скам'яніла. Я підбігла до мами й почала її трясти, прохаючи: «Вставай,

встань, тато напевне зараз приїде». Вона відкрила очі, подивилася на мене й зірвалася з ліжка – у неї була своя правда. Вона погрожувала не лише українцям, а й цілому світові. «Я їм покажу!» – кричала вона. Кинулася до шухляд, де вже нічого не було. Повикидала все з мішків, гарячково шукаючи якісь папери – свідоцтва про шлюб, кенкарти. Вона даремно сподівалася, що татка затримали тільки через брак тих «добрих паперів».

Насувалася темна ніч, наші молитви були безрезультатними. Ми завжди знали, що Бозя вислухає й допоможе; зараз він був глухий і не поспішав втішити наше горе. Вочевидь, ліміт милостей вичерпався – адже стільки людей зверталося до нього зі своїми потребами. Врешті мама поклала нас обидвох до ліжка, а сама побігла до батькових родичів, що мешкали десь за півтора кілометра від нас – передусім до його брата, аби його дружина Юлія пішла з нею на пошуки, бо то ж були їхній кінь та підвода, тому вона повинна піти і їх повернути. Нещасна погодилася, що вдосвіта вони підуть разом. Мама не спала цілу ніч, певно, оббігала всіх, шукаючи порятунку. Було ще темно, коли вони вирушили до Товщева, бо доходили чутки, що саме там убивають. Стиснувши під пахвами «добрі папери», вони були впевнені, що не повернуться із порожніми руками.

Прокинулась я вранці, а в хаті пусто, мотузки з висохлою білизною як висіли, так і висять, торби стоять, хліб у печі сидить, не вийнятий від учора, на столі біля вікна стоїть банка з молоком і коржі з решток хлібного тіста.

Я знала, що мама пішла шукати тата, і що вони разом повернуться. Ми сиділи й чекали. Я заспокоювала брата, обнімаючи його й пояснюючи, що мама зараз приїде. Попереднього дня вона говорила: «Янцю, пам'ятай, – не виходь із дому, нікому не відчиняй, пильнуй хату. Пес і кіт хай будуть на дворі». День поволі минав, коржів меншало з кожним відірваним шматком, молоко в банці закінчувалося. Западали сутінки, а вони не поверталися. Ми сиділи на столі біля вікна – так, як нібито на столі було безпечніше. Плюсикіт річки неподалік, шум дерев, вітер, який вив і завивав в опустілих хатах – усе це було відлунням учорашніх страхів і жахів, що сьогодні звучало неначе з подвійною силою, даючи змогу усвідомити трагічну правду, вирок, що ось ми й залишилися самі. Я зрозуміла вчорашній мамин розпач.

Коли стало майже темно, мене охопила паніка. Насилу запаливши газову лампу, я розбила скло, і гніт коптив чорною смугою. Я наполегливо дивилася, як у лампі поволі вигоряв гас. Що буде, коли вона згасне? Гарячково шукаючи свічку, я знайшла якийсь маленький недогарок. Притулила його до лампи, що згасала, і він запалав. Але світло не стало порятунком, бо кидало на стіни зловісні тіні, які лише посилювали мій страх.

Я була здана тільки на свої сили. Докладаючи героїчних зусиль, щоб не кричати й не розбудити маленького Адасика, я тихо плакала – сльози котилися по щоках і зникали в устах. Вони не приносили полегшення й не зменшували мій страх. Свічка догасала. У мене не було іншого виходу, окрім як розревітися вголос – чим я й розбудила братика. Йому залишалось тільки істерично кричати разом зі мною, по черзі волаючи раз маму, раз тата. У моменти, коли вже було несила плакати, я пояснювала йому, що підемо їх шукати вранці – зараз-бо вже темно. Втішання мої були нікудишніми; я не могла заспокоїти ні його, ні саму себе.

Наш крик виявився рятівним, бо його почув сусід-українець. Підійшовши до нашого будинку, він приклав долоні до шиби й зазирнув у морок майже темної хати. Я побачила обличчя і, не впізнавши його, подумала: а ось і наша черга, прийшли вбити нас. Зіскочивши зі столу, я стягнула Адася, і ми залізли під стіл, трясучись, як у лихоманці.

Раптом чую, як хтось стукає у двері і кричить: «Янцю! Янцю! Не бійся, відчини, це я, ваш сусід Труш, відкрий двері і впусти мене». Він повторив це кілька разів. Я вилізла з-під столу, підійшла до дверей і спитала: «Але це справді ви?» У відповідь почула: «Я, я, не бійся» – і впізнала його голос. Я насилу відсунула важкий засув і впустила його. З плачем розповіла все, що знала.

Він замкнув халупу, ми навпомацки перейшли наше та його подвір'я – він узяв нас до себе. Його дружина дала нам трохи поїсти й поклала спати в ногах ліжка, де спали їхні діти. Ми заснули. Вранці нас нагодували з усіма. Раз у раз ми бігали додому, щоб переконатися, чи вони не повернулися, але тільки тоді, коли сусід заходив до стодоли й казав: «Ну, то можете трохи вийти». Ми сиділи там, переховуючись, цілими днями. Не вірилося, що хтось іще прагнув і нас зарізати – але така була правда.

*

Через 48 років їду до Лопушної. Серце калатає, як шалене. На місці дізнаюся, що всі будинки, де жили поляки – ця частина називалася Колонією – спалили, і сьогодні від них не залишилося і сліду. Наш будинок вистояв найдовше, бо моя бабуся повернулася із Сибіру в 1946 році. Його спалили, тільки коли вона вмерла 1956 року – певно, за звичаєм.

Сусідки-українки розповідають, що й донині ще чують наш плач і мамин розпач, коли було вже відомо, що мого батька вбили українські банди в лісі в Товщеві. Вони благали, просили, застерігали її: «Міло, не йди туди! Петра вже немає! Є ті, хто бачив його смерть! У тебе двоє діточок. Вони без тебе пропащі!» Вона дико кричала: «Нема його – не потрібні мені діти – не хочу жити – нащо мені жити». І мчала наосліп, навпростець, чимшвидше, усуваючи з дороги людей, котрі хотіли її зупинити перед неминучою загибеллю. Її психічний стан і скерована проти бандитів агресія накликали й на неї страшний кінець. Сьогодні вже відомо, як вона загинула. Її прив'язали до дерева, спочатку виколюли очі, потім відтягли груди й кололи вилами аж до кону.

На другий день ми ще раз поїхали до Лопушної. Я ж бо мусила дістатися до місця, де стояв мій дім, де залишилися Батьки. Вибієстими польовими дорогами ми добралися до місця, де народилася я та мій брат. Ніхто з родини мені не сказав, куди саме йти. Я його знайшла безпомилково. Я прямо запитала чоловіка, що косив траву: «Чи жила тут колись сім'я Пйотра й Емілії Стопирів, яких вбили 1943 року?». Він, не вагаючись, відповів: «Так, якраз тут, де ми стоїмо». Показав мені на три старі дерева, що залишилися з тих років. На місці нашого будинку – пуста, у яку я, схлипуючи, падаю на коліна. Впродовж стількох довгих років це обітоване місце являлося мені в снах, навіюючи спогади про тепло, любов та безпеку, що там панували за життя батьків. Ми ідемо далі – туди, де край дороги колись стояв будинок бандитського лісничого. Тепер тут порожнє місце, поросле високою травою, у якій біліє безліч маргариток. Довкола, як і раніше, фруктові дерева.

Праворуч у хащах бовваніє підвальна плита, заснована павутинням. Там внизу катували, гвалтували й різали на шматки жінок, а їх частини вкидали до глибокої криниці, яку тепер

засипали. По спині бігають мурашки, сльози течуть без упину.

Чим далі ми заглиблюємося в ліс – густий, темний, вологий і, попри спеку, такий прохолодний – тим більше проймає жах. Я йду на дерев'яних ногах, зі здавленим горлом, і відчуваю, як леденіє моє тіло. Старенька, яку ми тут зустріли, підтверджує – так, саме тут загинули Пйотр і Мілка. Прекрасні люди були, додає. Уява малює мені картину, як мого бідного батька прив'язали до дерева й по черзі відрізують йому частини тіла, виколюють очі, а його серце ще б'ється – про що він думав, прощаючись зі своїм молодим життям? Відповідальність за нас, покинутих вдома, певне страшно його боліла, чи не більше, ніж фізичний біль – адже він так нас любив. Я не була в стані видушити із себе ні слова, усередині мене все вило. Впала на землю з молитвою, вірячи, що це їм якось пригодиться.

Повернулася я до Львова розчавленою фізично і психічно. У голові панував хаос. Сон не йшов. Варто було заплющити очі, як переді мною поставали навпереміну – то місце, де стояв дім, то ліс, де Вони zostалися навіки. Мною оволоділа якась одержимість – розповісти про це всьому світу, викричатися, хоча б на аркушах паперу, про те, що впилося в мене, як терн, і болітиме, допоки його не усунуть.

Лодзь, 1990

(зі спогадів, надісланих до Східного архіву)

Тереза Ожеховська

Я стерла із серця, думок, а навіть із пам'яті місце свого народження, як місце безчестя. І хоч ця земля зачаровувала людей, хоч жила я там вільно й щасливо у власному домі, у добробуті й батьківській любові, то ніколи не відчувала ностальгії, пов'язаної з тим куточком світу. Це місце в мене зазвичай асоціюється з розпратою над моїми найближчими родичами та іншими людьми. У тій землі тіней разом із тілами моїх предків розірвали на шматки мою ідентичність – моє генеалогічне коріння. Рана, посипана попелом, так і не загоїлася.

**вибрали та опрацювали
Катажина Мадонь-Міцнер
і Збігнєв Глюза**

Преподобний Отче,

випала нагода переслати кілька слів від себе, як від людини, котра рятується від українських ножів. Тут тепер таке твориться, що слів бракує, аби описати всі ті різанини і вбивства польських родин. Сцени з «Вогнем і мечем» Сенкевича, чи «Пожежі» Коссак-Шуцької бліднуть у порівнянні з теперішніми.

У всьому Кременецькому повіті по селах повирізали вже майже всіх поляків, а ті, що здолали ухилитися від гайдамацьких ножів та куль, втекли до Кременця та Вишнівця, бо там досі ще стоять німецькі гарнізони – в інших-бо, як-то Шумськ, Дедеркали, Кути, Ланівці – вибили слабші гарнізони, або ж вони самі повтікали від численніших банд українців.

Наведу в хронологічному порядку кілька випадків, щоб не бути голослівним. Вбивства поляків почалися ще в листопаді минулого року [1942] і тривали впродовж усієї зими, але тоді ще це були поодинокі випадки – то в одному селі вирізали одну родину, то в другому дві чи три. Масові вбивства почалися лише після Великодня, і з кожним днем їх усе більше. Зараз по святах у селах коло Шумська вибили близько 600 поляків, решта втекла до Кременця. Потім вдарили по Кутах, де була найчисельніша парафія в Кременецькому повіті (4000 душ). Коли почали вбивати, люди разом із ксьондзом пробощем сховалися в костелі. Там вони боронилися протягом однієї ночі, уже за дня жінки з дітьми подалися до Кременця, чоловіки залишилися в костелі тримати оборону – другої ночі надійшли ще більші орди, костел знищили, а 200 поляків, що в ньому перебували – вирізали. З усієї парафії не залишилося ані однієї живої душі. Костел у Кременці перетворили на притулок для тих утікачів, потім німці забрали молодь на роботу до Німеччини, старі нині живуть у крайніх злиднях.

На початку травня ми прихистили двох ксьондзів, пробощів з Олексинця й Колодна. В Олексинській парафії вирізали й пограбували вже майже всіх поляків, пробощ, не маючи що робити, виїхав учора від нас до Генерального губернаторства, Колоденський теж. Майже щодня видно заграви пожеж – горять польські поселення, а тих, хто не втік, вбивають у нелюдський спосіб.

У ніч з 15 на 16 травня напали на достойну родину Кусів у Млинівцях. Вбили 2 дочок і 21-річного сина. Решта родини здолала втекти.

Напасники, доценту пограбувавши їхній дім, туди ж поскидали убитих, а відтак підпалили.

Біженці всі втікають до Вишнівця, де живуть у монастирі в жалюгідних умовах і в страшних злиднях. Аж серце крається, коли дивишся на цю біду й чуєш розповіді про неї.

Щоранку надходять звістки – там убили, там пограбували, там знову спалили будинок разом із людьми. І так минає день за днем – у муках та нервовому напруженні, бо немає жодних сумнівів у тому, що коли німецький гарнізон покине Вишнівець (замок), то першої ж ночі всіх поляків вимордують. Тож хто може, тікає до Губернаторства, бо ці гайдамаки грозяться, що жодної ноги поляка не повинно залишитися на Волині. Вишнівця вже майже нема, бо в місті були самі тільки єврейські будинки, а євреїв минулого року вибили до ноги, тепер же українці розібрали всі їхні будинки і крамниці – залишився тільки замок, монастир, управління ґміни та аптека – усе решту розвалили. На передмістях стоять тільки будинки гайдамаків. Що в нас тут за життя, то Ви, Преподобний Отче, можете собі з цього опису уявити – ми готові до смерті, бо тільки чудо Господнє й особлива опіка Божої Матері здатні врятувати наші голови від цього аду. Тож ми благаємо про святі молитви, щоби Господь Ісус змилювався над нами, і все заспокоїлося, бо справді жахливі поневіряння випали на долю місцевих поляків, котрих єдиною провиною є те, що вони народилися поляками і є католиками, бо навіть і тих українців, котрі за польських часів прийняли католицизм, тут вбивають.

На завершення ще раз покійно просимо про святі молитви, щоби наші нерви були спокійні й аби ми змогли знести, смиренно здавшись на волю Божу, тії тортури моральні, а може, і фізичні.

Цілуючи смиренно святий скапулярій, ще раз о молитви благаю.

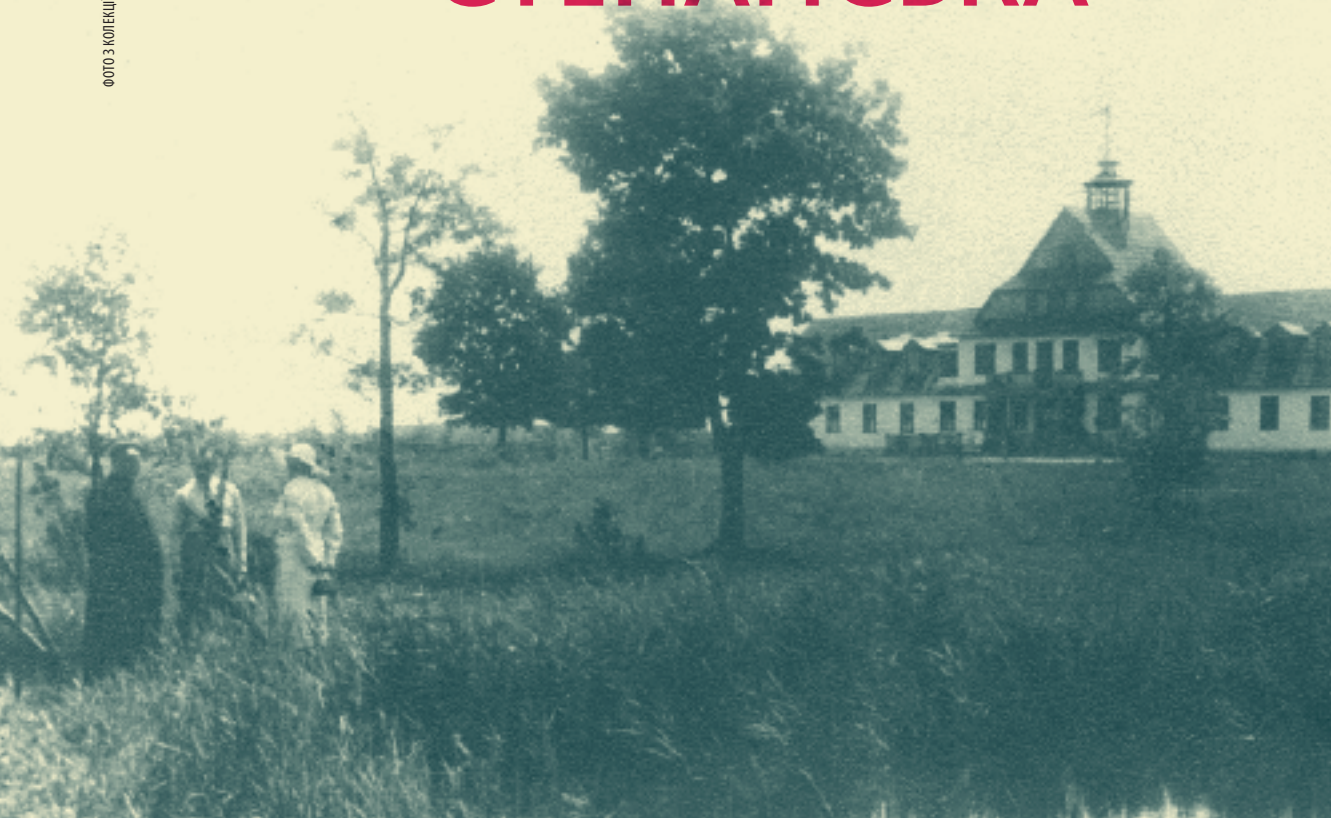
(-) Брат Ципріян

Кременець, 7 червня 1943

Лист передруковано в листівці Головної Опікунчої Ради (пол. *Rada Główna Opiekunicza, PGO*) в 1943 році (копія листівки зберігається в Східному архіві). PGO організувала допомогу біженцям з Волині – листівки мали переконати, що допомога є необхідною.

переклала на українську мову
Каріна Мельницька

ГУТА СТЕПАНСЬКА

Ґжеґож Солтисьяк

↑ Гута Степанська, 20-ті роки

Наведені тут фрагменти джерел значною мірою походять з архівів Історичної комісії Осередку 27-ї Волинської дивізії АК. Цей Осередок, зорієнтувавшись, як погано задокументованим є цей історичний період, у 1985 році звернувся до своїх членів із закликом надіслати детальні спогади. Копії вибраних історичних описів зберігаються, зокрема, у Східному архіві. Крім того, ми використали фрагменти спогадів Владислава Кобилянського «У пазурах трьох ворогів» (пол. *Wszponach trzech wrogów*), поданих до друку у видавництві «Беллона».

Спогади учасників подій доповнено цитатами з недрукованої праці Вінцента Романовського, який також спирався на матеріали Осередку Волинської дивізії АК. (ред.)

Владислав Кобилянський

Гута Степанська розташовувалася на невеликому пагорбі. Навколо розкинулися ліси та поля. На захід простягалися великі державні ліси, а за ними – українські села. На півдні розстилався Мидзький ліс, а на північ також були українські села.

Аж до вибуху війни в 1939 році українці жили в якнайбільшій згоді з поляками. Багато українських родин приїжджали зі своїх сіл до костела в Гуті Степанській. Траплялося, що наші родини родичалися з українськими, а в 1938 році чимало українських родин перейшли з православ'я на католицизм.

Яніна Ліпінська

Гута Степанська разом із невеликими поселеннями налічувала майже тисячу мешканців. Там був новий костел, гарний, дерев'яний, ще не повністю добудований; його стрільчаста вежа височіла над околицею. Ми мали двоповерхову школу, Народний Дім, пошту, поліцейський пост, молочарню, чотири продуктові крамниці. Діяло Католицьке молодіжне товариство, Спілка стрільців, Гурток сільських господинь, Рільничий гурток, шкільна харцерська організація.

Серед поляків було приблизно п'ятнадцять єврейських родин, котрі займалися торгівлею та ремісництвом. Українців у Гуті не було – вони проживали неподалік: у Бутейках, Верпчній, Мицьку, Городці, Кричиліську.

З українцями ми не сварилися, але й не дружили – не було змішаних шлюбів. Зможніші господарі часто наймали українців для польових робіт чи випасання худоби. Серед простого, нерідко примітивного українського населення, траплялися іноді освічені люди. Наприклад, у Степані, розташованому за дванадцять кілометрів від Гуті, директором школи був українець; у гміні Стидин українець був войтом.

Гута процвітала, хоч як завжди і всюди, жили там і багаті, і бідні. Рівень життя малоземельних покращився, коли в 30-их роках в околиці виявили лікувальні ропи й грязі. Тоді постав санаторій «Солоні грязі», де вони знайшли роботу та заробітки.

Невдовзі почали будувати лікарню, але на перешкоді стала війна.

У 1939 році, коли Радянський Союз увійшов на територію Польщі – головою сільради відразу став українець, що зробився великим

комуністом. У 1941 році, після вторгнення німців, інший українець (приятель комуніста), що зробився націоналістом, зайняв цю ж посаду. Для нас це були лише українці, котрі, використовуючи кожну нагоду, збирали зброю й чекали, щоби помститися полякам за всі історичні події.

Восени 1942 почали спалахувати грабежі, поодинокі вбивства на хуторах, пізніше усе частіше надходили звістки про напади на невеликі польські села, а вечірні заграви пожеж свідчили про наближення все більшої небезпеки.

До Гуті почали напливати спершу поодинокі втікачі з частиною майна та запасами провіанту, а через декілька тижнів ми приймали вже цілі довколишні села. Люди збиралися в більші громади, розпочалося будівництво сховищ, бункерів, засік.

Ми все ще сподівалися, що щось чи хтось нас врятує, хоча все частіше не поверталися ті, хто потай навідувався до своїх опустілих господарств, щоб забрати покинуте майно. Невдовзі почала зникати будь-яка надія на нашу перемогу та порозуміння з українцями. Ми дійшли висновку, що треба тікати до Німеччини. Жахливий парадокс – бути змушеним шукати допомоги в німців, аби ті позганяли нас, беззахисних і невинних волиняків, у своїх табори – як неімущих жебраків, як злиднів, що покинули свої оселі, майно та власну землю напризволяще, на поталу ворогові.

8 лютого 1943 надійшла страшна звістка, що в сусідніх Бутейках, українському селі, де мешкало кілька польських сімей, убили шістьох осіб, у тому числі двох молодят із Гуті – Євгенію Юцевич та Едварда Калуса.

На похороні в Гуті Степанській зібрався чималий натовп переляканих людей. Із наших зсудомлених горянок не видобувалися слова молитви. Лише плач, схлипи, стогони і переляк. Ксьондз перехрестив двійко жорстоко вбитих молодят. Ми зрозуміли з його прощальної промови, що повинні зорганізуватися для самооборони, інакше поодинокі нас виріжуть впень. Мусимо вночі посилити варту, але з чим вартувати? З палицею? Кийком?

З погребу я повернулася додому пригнічена. Швидко западали зимові сутінки. Вікна моєї кухні виходили на «Солоні грязі», де зі своєю сім'єю мешкала убита Геня. Я не могла заснути, мене мучила картина їх мученицької смерті.

Проживала я в центрі села біля головної дороги. Сусідами навпроти була сім'я Пйотровських: столяр Станіслав із дітьми – 24-річною дочкою Міркою, 21-літнім Генриком та 19-літнім Чеславом.

Тієї ночі Генрик стояв на варті зі своїм приятелем Збишком Гофманом, зі зброї в них були тільки якісь палиці. Коли після півночі надїхали сани з озброєними українцями, багато інших вартових десь поховалися, а цих двох затримали. Українці розпорядилися відвести їх до господаря з добрими кінями. Пішли до Гіполіта Савицького (третя хата від нас), там роздягли хлопців і сказали господареві їх стерегти, бо інакше всіх вб'ють і спалять. Син Гіполіта, Мар'ян, пішов запрягати коней і через собі тільки відомий вихід втік зі стодоли.

Тим часом, як можна було згодом зрозуміти з розповідей Мірки, до оселі Пйотровських вдерлися три українці. Мірка спершу подумала, що це брат повертається з варті, але батько промовив: «Ні, це не Геньо, я їм живим не дам-ся». Дверей він не відчинив, піднявся сходами, що вели з кухні на другий поверх. Чи хотів звідти захищатися, чи тільки втекти, ніхто не знає – його витягнули на подвір'я і вбили. Мірка та Чеслав чули відголоси боротьби. Через вибите вікно вони вискочили обое, босі, у білизні – і до нас. У миготливому світлі каганця вони помітили крізь шибу українців (ті вламалися до нас, але тільки крали й нікого не вбили). Тож обое побігли по снігу далі, у лютий мороз, до Гіполіта. Там вони застали свого брата, друга й ще одного сусіда, котрий на звук пострілів вийшов із дому, аби допомогти жертвам нападу.

Через якийсь час українська банда повернулася й розстріляла тих трьох чоловіків. Вони конали в муках на очах завмерлих від страху господарів. Мірка розповідала потім, що ніколи не забуде тієї миті. Як Геньо говорив, що йде до мами, що в нього всі нутроці виходять, благає порятунку, а вони, паралізовані страхом, не могли навіть висунутися з темряви свого укриття.

На світанку поволі почали збиратися люди, розбуджені пострілами. Усі в розпачі, беззахисні. Від тієї ночі, як тільки смеркало, ми йшли спати до школи. Не можна було залишатися у власному домі, бо не допомагав жоден замок. На сінниках, ряднах, навпомацки ми вкладалися до сну на підлозі. Чоловіки збиралися по кілька чи кільканадцять на варту.

Дедалі частіше люди з малих сіл кидали все й тікали до Гути. Ми ще жили надією, що якимось чином минеться. Ще намагалися орати й сіяти навесні, але в Гуті громадилося дедалі більше людей; у кожному більшому будинку мешкало по кілька, а то й кільканадцять осіб. З'явилися партизани, якісь парашутисти.

— Владислав Мішкевич

Поступово ширилися напади українських банд на польське населення; не було іншого виходу, як організуватися й не давати себе заскочити. Банди були добре озброєні, квартирували великими групами по українських селах. Спочатку ми мали тільки кілька карабінів. У грудні 1942 банда УПА напала на Мар'янівку. Ми тоді вступили у запеклий бій. Незважаючи на погане озброєння, ми вбили кількох бандерівців. Нападники, не сподіваючись оборони, впали в паніку й кинулися врозтіч, забираючи поранених і вбитих. З нашого боку було тільки троє вбитих.

Після цієї битви поляки почали масово покидати Мар'янівку та інші менші села, як-от Зараменне, Мошкопіль, перебираючись у місця більшого скупчення польського населення – до Перелисянки, Баярки, аж до Гути Степанської. Там, а також у навколишніх селах – Омелянці, Кам'янці, Темному, Седлиську, Вирці, Сушиках, Переспі, Уженях, Галах, Рафалівці і Ірабині – організовано самооборону.

Невдовзі в Гуті Степанській почало бракувати харчів для згромаджених людей, тож ми були змушені виїжджати до покинутих польських сіл і шукати заховані припаси. Не завше ми могли щось привезти, оскільки нам часто доводилося вступати в бій із великими українськими загонами, які контролювали околицю. До нас долинали звістки про вбивства та інші звірства. У Гуті Степанській теж було неспокоїно, часті наїзди та напади завдавали великих збитків. Ситуація погіршувалася з кожним днем.

— Луціян Пачевський

У Гуті діяла відома на всю Волинь самооборона, щось на зразок партизанського загону. Їм було далеко до цієї назви. Це була група без доброго єдиного керівництва, поділена й погано озброєна; люди здібні, із чистим сумлінням, але без дисципліни.

До цієї групи входили бідніші господарі: Вятр, Жолендзьовський, Сквибальський. Гутою ж керували інші – багатії. Мешканці не усвідомлювали, що їх чекає. Заробляли гроші, торгуючи продуктами рільництва, і тримали їх під подушками... замість купувати зброю – а тільки вона могла врятувати їм життя.

У чутках про міць гутян було більше перебільшень, ніж правди.

Владислав Кобилянський

Людей, що мали хоча б якусь зброю, в Гуті було мало. Не більш, ніж тисячу осіб. Ця зброя в принципі не була придатна до вжитку. Придатними до бою були тільки:

- два кулемети польського виробництва,
- один легкий авіаційний кулемет німецького виробництва,
- два ручних кулемети советського виробництва,
- три гранатомети, але без зарядів, а також 130 ручних карабінів різного виробництва, до яких постійно бракувало патронів.

Станіслав Шумський

У березні, а може в квітні 1943 прибув на наш терен і поселився в селі Вирка к-н «Бомба»* та його заступник пор. «Казік». Ми знали, що ці люди прилетіли з Англії й займатимуться організаційною та командною роботою на нашому

* Владислав Коханський, псевдо «Бомба» (1918–1980) – капітан, «тихотемний», під час вересневої кампанії офіцер 48 піхотного полку, інтернований в Угорщині, після втечі з табору воював на території Франції, а у 1940 році потрапив до Англії. У вересні 1942 десантований у Польщі, де скерований до II дільниці «Вахляжу» (пол. «Wachlarz» – «Віяло») на Волинь. Після падіння Гути Степанської діяв у районі Старої Гути у повіті Костопіль. 22 грудня 1943 викрадений советами, перевезений до Москви і засуджений на перебування у концтаборі. До Польщі повернувся у 1956 році.

ФОТО: СТУДИЯ ПІДПІЛЬНОЇ ПОЛЬШІ У ЛОНДОНІ / ЦЕНТР КАРТА

← Район Гути Степанської, 1943. Відділ капітана Владислава Коханського псевдо «Бомба»: Гіполіт Висоцький «Єжик», Владислав Коханський «Бомба», «Зимний», «Крук», «Ляпка», «Петро»

терені. Це додало нам нових сил, позаяк нам мали скинути зброю та амуніцію.

Вінценти Романовський

«Бомба» був статним світловолохим чоловіком з вродливим обличчям. Ходив у військовому мундирі та пілотці без відзнаки. Був чудовим стрільцем. Коли йшлося про дисципліну та послух, він без вагань приймав найсуворіші рішення. Цього вимагало благо тисяч людей, покинутих напризволяще державою та законом. Він уникав розголосу, позаяк тільки обережність у діях уможлилювала виконання доручених йому завдань.

Постій «Бомби» розташовувався на півдорозі між Гутою Степанською й селами Гали та Вирка. Ці три села поляки сполучили польовою телефонною лінією, й вони становили вісь приготованої оборони. Організатором осередка Гали за дорученням Армії Крайової був учитель

Марцін Бжозовський, псевдо «Лех». Схожу функцію у Вирці виконував учитель Леон Левицький – «Люмп».

Владислав Кобилянський

3 липня 1943 року у всій околиці Гути запалали польські села: Заулок, Галинівка, Мости. Ми поїхали на допомогу, але спізнилися. Ми застали там 20 осіб убитими; це були ті, хто не захотів сховатися в Гуті. 4 і 5 липня запалали наступні польські села та хутори: Загірці, Домброва, Балярка, Перлисянка, Дебриця, Рачиця, Півбіда й Гутвин.

Українцями командував якийсь Стецько. Кожне українське село мало свій загін. У Бутейках квартирували щонайменше 1 000 добре озброєних «різунів». У Рудні так само. Містечко Степань підтримало село Мельниці кількома сотнями бандерівців. Мешканці Гути Степанської змушені були шукати союзника, аби протистояти жорстоким бандерівським загонам. Управа самооборони Гути вирішила нав'язати контакт із комуністичною організацією. Совети вже мали власні, досить добре озброєні партизанські зағони на території Волині та Полісся. У районі Рафалівки перебував комуністичний загін, яким командував Юзеф Собесяк, псевдо «Макс». Делегація оборонців звернулася до нього за допомогою.

«Макс» обіцяв співпрацю. Уже за чотири дні він прислав до Гути 40 осіб, озброєних автоматами та кулеметами советського виробництва. Це підтримало дух мешканців Гути. Користаючи з підтримки «Макса», ми вирішили розправитися з бандерівцями. Насамперед йшлося про те, щоби розгромити українські банди, які орудували поблизу Гути.

У найближчому до нас селі Мельниця перебували 500 добре озброєних бандерівців. Після докладної розвідки наша боївка з Гути разом із партизанами «Макса» вдарила по них у складі 150-особового загону, озброєного й добре випробуваного в бою. Ми оточили Мельницю і прилеглий хутір. Бандерівці не сподівалися ніяких дій із нашого боку, після п'ятики вони спали спокійно й без охорони. Нейтралізуючи їхні пости, ми вели бої, у яких гинули й ми, і вони. Незважаючи на наказ діяти обережно, аби передчасно не підняти всіх на оборону, не обійшлося без пострілів. До будинків ми вкидали ручні гранати і стріляли у втікачів. Бандерівці запекло боронилися.

На відголос стрілянини з Мельниці їм на підмогу прийшли загони з Бутейок і Рудні. Розправившись із ворожими загонами в Мельниці, ми відступили до Гути. По дорозі натрапили на відсіч. Українці атакували нас від північно-західного та північно-східного боку. У цій сутичці троє з наших були поранені. Здобута перемога збагатила наші загони в Гуті кільканадцятьма кулеметами, кільканадцятьма карабінами та великою кількістю боєприпасів. Гута була вдячна «Максові» та його солдатам за надану допомогу. Ми приступили до розробки наступного удару на Бутейки й Рудню. Бандерівці теж байдиків не били. Вони вирішили розправитися з поляками в Гуті. Сили Стецька налічували в тих околицях понад 4 тисячі добре озброєних людей та близько 5 тисяч «резервистів» у навколишніх селах.

Ризик нападу на українців у Бутейках був дуже великий. До того ж, ми отримали інформацію, що до Бутейок у найближчий час має прибути німецька військова делегація для узгодження з українцями плану ліквідації Гути й місцевого польського населення. На цю звістку до Гути прибув «Макс» з усім своїм загonom у кількості 80 осіб. Совети мали досконале озброєння. Присутність «Макса» в селі трималася у великій таємниці. Його партизанів розквартирували так, що мало хто про них знав. У той час наша розвідка повідомила, що до Бутейок уже прибула німецька делегація, а Стецько ввечері влаштовує велику учту на їхню честь. Керівництво самооборони Гути вирішило скористатися нагодою і вдарити на Бутейки в ніч з 11 на 12 липня. Було організовано три ударні групи. Командиром операції став «Макс». Наші загони сукупно налічували 250 осіб.

Мене включили до загону, завданням якого було вдарити на школу. Цим загonom командував Конаверський пліч-о-пліч з «Максом». Ми вийшли з лісу на віддалі ста метрів від школи. Поповзли. Кущі перед нами були добрим прикриттям. Ніч була місячна, й усе видно, як на долоні. На сходах школи сидів бандерівський вартовий. Всередині будинку грав оркестр, було чути жіночий вереск. Голосні розмови і крики свідчили про гулянку. Партизани «Макса» тихенько знешкодили вартового. Кожен із нас чув биття власного серця. Раптово, за командою, усі ми вискочили з-за кущів і зусібіч кинули всередину шкільного будинку гранати. Три вибухи струсували землю. Бандерівці намагалися

вискакувати через відкриті вікна. Усі Бутейки затряслися від вибухів і шаленої стрілянини. Бандерівці як очманілі кинулися врозтіч, але їх звідусіль зустрічали вогнем. Вони падали один за одним. Намагалися, втім, чинити опір. У цей же час запалало ще кілька будівель, чудово освітлюючи терен операції. Ми мали вирішальну перевагу. На тлі паніки, що охопила групи бандерівців, їхніх командирів вдалося успішно ізолювати в школі.

У бою в Бутейках відзначився поручник Мацеєвський – «Кміциц». Саме він зі своєю ударною групою майстерно обсадив усі дороги та стежки, які вели до Бутейок. Бандерівці в кількості 300 осіб кинулися до невеликої річки. Там їх і зустрів «Кміциц», накривши перехресним вогнем із кулеметів. Вони намагалися прорватися крізь лінію оточення, але їм це ніяк не вдавалося. Досвідчені в бойовому мистецтві люди «Макса» зусібіч нищили лави бандерівців.

Після закінчення акції ми покинули Бутейки. Поле бою було всіяне трупами. Вода в поблиській річці почервоніла від крові. У Гуті Степанській, де перебувало понад 20 тисяч людей, звістка про здобуту перемогу викликала радість, яку неможливо описати. Усі – від малого до великого, від молодого до старого – дякували «Максові» та його групі за здобуту перемогу.

Тим часом наша розвідка поінформувала, що українці мобілізують сили для відплати. Мобілізація охопила Чарториськ, Велику й Малу Осницю, Полиці, Тельці, Красноволю, Колки, Кричилиськ, Румейки, Городець та інші українські села, де, починаючи з 1939 року, виганяли чи вбивали поляків.

На село повинні були вдарити 10 тисяч бандерівців. Цей напад мав відбутися в другій половині липня. Ми були налякані. Нам бракувало боєприпасів.

«Макс» скликав збори в Народному домі. Людина, про яку всього лише тиждень тому говорила вся Гута, сьогодні змінила своє обличчя. Він запропонував нам покинути село, позаяк не бачить жодної можливості оборонитися. Намовляв нас усіх піти в Пінські ліси, де знаходяться советські угруповання, котрі про всіх нас подбають. Проте люди запротестували, а «Макс», побачивши, що його пропозицію відхилено, одразу ж покинув Гуту, залишивши тільки 20 своїх людей.

Станіслав Шумський

16 липня близько 23-ї я стояв на варті в селі Тур. У певний момент почалася стрілянина, а за мить запалали будинки. За наказом Юліяна Яніцького – «Чинка» ми почали відступати всією групою на південь до села Вирки, де квартирував сильніший загін. Там перебував командир самооборони, к-н «Бомба».

Рясно падали вбиті; Вирка зі східного та південного боку вже палала, і там точилися запеклі бої. Тож ми вирішили пробиватися польовими шляхами, між Виркою та Виробками. Ці села, втім, вже майже повністю захопили бандерівці, там убивали польське населення, а будівлі палили. Наша колона все більшала, а самооборона – усі чоловіки, озброєні вогнепальною й холодною (сокири, вила, коси) зброєю – відбивала натиск бандерівців.

З величезними втратами й виснажена до решти, наша колона вранці 17 липня прибула до Гути Степанської.

Ігнацій Яніцький

У Гуті нас розмістили в заздалегідь підготовлених підземних схронах. Безперервно напливали нові втікачі з різних сусідніх сіл і колоній, зокрема, з Підселеча, Мутвиці, Гути Мицької, Ожегової, Рамашкова, Острівка, Вирки, Седлиськ, Ляд тощо. Ставало дедалі тісніше й тісніше. Водночас у парафіяльному костелі тривала відправа з безперервними молитвами та святим причастям. Ми молилися про щасливий порятунок і спасіння від ганебної смерті.

Вінценти Романовський

У п'ятницю 16 липня о 22-й годині у невеличкому селі Зелена, розташованому на південний захід від Гути Степанської, пролунали глухі удари гонгів. Сторожа повідомляла про наближення небезпеки. На костельній вежі вдарив дзвін. Сигнал цей звучав у виняткових випадках, тож одразу підняв на ноги все навколишнє населення. Хто не мав вогнепальної зброї, хапався за попередньо наготовані піки, насажені на довгі деревка вила, палиці й сокири. Жінки та діти мчали в темряві до збірних пунктів визначеними стежками й межами, або через болота й бездоріжжя. Чоловіки прикривали їхній відступ, перевіряючи, чи хто не заспав. Утікали до Гути Степанської або до розташованої за шість кілометрів Вирки.

Коли до Гути Степанської добігли перші групи втікачів, «Бомба» вже знав диспозицію сил і розміри операції, яку розпочали бандерівці. Він повідомив командування Гути Степанської про відмову від оборони Вирки. В очікуванні надто сильного натиску він не хотів ризикувати обороною у двох чи трьох менших точках. Майже вся людність вже перебувала в Гуті, і там було його місце як головного командира. Тож він вислав жителів Вирки з прикриттям, а сам на чолі загону проводив розвідку боєм. Вирка з дерев'яною школою, церквою, млином упродовж наступних кількох годин перетворилася в задимлене згарище. «Бомба» 17 липня над ранок прибув до Гути. Під час прориву крізь кільце оточення він дістав поранення в руку.

Луціян Пачевський

Ніч була ясна – ми помітили, як з усіх боків Гути спалахнули червоні ракети. Ми не розуміли, що це означає, але нас охопив неспокій – це не могло віщувати нічого доброго. За мить ми побачили нові ракети; затуркотіли кулемети, і почувся протяжний стогін костельного дзвону, що звучав особливо страшно у тиші ночі. Почалося те, чого ми всі з жахом чекали.

Ще кілька днів тому ксьондз-пробошч Броніслав Джепецький після недільної меси виголосив із запряженого воза коротку проповідь, у якій закликав до стійкості й боротьби. На наші карабіни, на нашу мужність розраховували тисячі беззахисних людей.

Гуту й усі навколишні колонії та села оточили великі сили бандерівців. Менші села, розташовані неподалік Гути, палали. Чутно було стрілянину. Пожежі червоною загравою освітлювали ніч. Видовище було жахливе – читаючи «Вогнем і мечем», я приблизно так уявляв собі напади татарів на кресові села – але побачена картина перевершувала уяву.

Над ранок розпочалася атака. Перед нашою колонією лежало польське село Седлисько, де гутяни також тримали оборону. Коли вже розвиднілося, ми чули стрілянину та гучні вигуки. Це атакували бандерівці. Стрілянина посилилася. Через якийсь час від Седлиськ у напрямку нашої колонії вирушили окремі люди, а за мить уже цілі групи людей. Це втікали мешканці села. Сила натиску бандерівців була нездоланною. За мить усе село охопив вогонь.

Зі слів гутян та оборонців Седлиськ, які проходили в бік Гути повз нас, можна було зрозуміти, що бандерівців сотні, а навіть тисячі. Ми залишилися в колонії – бандерівці не наступали, вони готувалися. Лише пополудні ми отримали наказ відступати. Гута сконцентрувала свої сили, готуючись до вирішального бою.

Станіслав Савіцький

Передові українські загони вдерлися до Гути з півдня та заходу з криками: «Резат ляхів!»*. Розгорілася стрілянина. Запалювальними кулями підпалили будівлі, криті соломкою. Виникло замішання, люди тікали хто куди, лементували, діти й матері плакали. «Бомба» віддав наказ: мусимо боротися – іншого виходу в поляків немає. Ми вирушили до бою, хто з чим – піками, косами, вилами, мисливськими рушницями. Переважні сили українців змушені були відступити. Ми здобули кілька карабінів, котрі пригодилися самообороні, а пізніше партизанському загоні. У нападі загинуло кількасот безборонних осіб, переважно старшого віку (серед них мій батько) та діти. Поранених було ще більше.

Вінценти Романовський

Головним пунктом оборони й командування була велика школа. Двір разом із садом займав понад півтора гектара. Уся територія була огорожена дротяною сіткою. Вхідні двері оббиті бляхою з розібраного танка, а вікна – сіткою, щоб забезпечитися всередині від гранат. Бійниці облаштовано за допомогою скринь й мішків з піском. Директор школи приготував приміщення для поранених. Лікар мав у розпорядженні навчених санітарок. Два літри йоду із запасів шкільного хімічного кабінету склали все його спорядження. Всередині загороди ми викопали численні схрони. На передпіллі підготували бункери та стрілецькі окопи, сполучені зі школою глибокими ровами. У школі й прилеглих сільських будинках, у схронах, у ровах та всіх закамарках терену зібралось кільканадцять тисяч людей. У темряві чи не з усіх боків продовжували надходити групки людей чи окремі втікачі. Вогонь відкривати треба було обережно, аби не поцілити у своїх.

На одній із передових точок ми почули гомін розмови. Дорогою наближалася група озброєних людей. Перед тим, як із ними зав'язався контакт, вартові почули звідкись збоку шуми і приглушений гомін. З боку полів почав напливати натовп. Перші затрималися неподалік на порожній площі на протилежному боці дороги. У темряві сутінків юрба все більшала й зосереджувалася в одному місці. Хтось вигукнув: «Хто там?»

Запанувала тиша. Сніп яскравого світла з ліхтаря в руках одного з поляків розв'язав загадку. Ми розпізнали натовп чоловіків, жінок і дітей, озброєних сокирами, вилами, косами, ломками, киями й ножами. Це була резервна гвардія УПА, призначена добивати поранених, хапати утікачів, знущатися над спійманими живцем жертвами і грабувати майно вбитих, перед тим, як їхні будинки стануть купкою попелу. Такий спосіб здобування польських поселень застосовувався у всіх районах Волині.

«Взять школу!»** – вигукнув хтось із них. Цієї миті розпочалася пекельна колотнеча. Торхкотіли кулемети, їх підтримували нерегулярні відголоски ручних карабінів, вибухали гранати. У натовпі пролунали розпачливі стогони поранених. Живі та легко поранені зі страху кинулися врозтіч, залишивши на полі кілька темних плям.

З вікон шкільного будинку та з передових бункерів тривав безперервний вогонь. Крики, стогони, благаання – польською й українською мовами – проймали жахом і паралізували тих, хто вчасно не сховався до схронів і криївок.

На шкільному подвір'ї поляки та українці зчепилися в бою на ножах, сокирах і вилах. В іще густій темряві нападали на кожного, хто йшов і хто ще міг рухатися; убивали про всяк випадок, аби рятувати себе і ближніх. Траплялося, що поляк убивав поляка, а українець – українца.

Відбито першу атаку. Українці вивезли своїх поранених і вбитих на запілля. «Бомба», знемагаючи від болю в простреленій руці, запропонував директорі школи перебрати командування. Курковський відмовився. Резервіст, він відчував, що йому не під силу керувати

* У оригіналі: «Rezat Lachiw!» (прим. перекладача).

** У оригіналі: «Wziat' szkołul!» (прим. перекладача).

такою складною обороною. Поручник з підвішеною на перев'язі рукою залишився на своєму посту.

Луціян Пачевський

Перед школою одна біля одної стояли кінні підводи з майном, яке вдалося врятувати. Довкола вільно бігали корови та вівці. Перелякані пожежами корови ревіли, плакали діти, лементували жінки. Брак надії на порятунок. Але в нас росли запал і завзятість. Вони дорого заплатять за наші життя й життя тисяч інших поляків.

Я побачив поручника в польському мундирі та конфедератці – сказали, що це командир. Він оглядав лінію оборони.

Із самого ранку нас перекинули на край села, де ми весь день тримали оборону. Бандерівці розпочали атаку з боку санаторію «Солоні грязі». Їм довелося атакувати Гуту через відкритий простір лук і полів. А їх ми тримали під вогнем.

Неозброєні мешканці Гути поповнювали наші лави, щойно відбирали зброю від бандерівців. Багато з них, озброєні вилами, піками й косами, лежали поруч, аби створити враження, що нас багато. Нам приносили харчі, але при такому нервовому напруженні їсти не хотілося.

Відбивши одну з атак контратакою, ми поверталися на позиції, збираючи по дорозі зброю вбитих бандерівців. На краю поля конюшини лежав важко поранений у живіт бандерівець. Коли він нас побачив, то вже не міг встати. Лише люто поглянув на нас й заскреготав зубами. Один із наших приставив йому карабін із багнетом до грудей, а той, процідивши кризь зуби: «Лях», міцно вхопився за багнет обома руками, намагаючись проштрикнути себе. Один із гутян добив його пострілом із пістолета.

Бій нас так розпалив, що аж щоки палали вогнем, ніби у високій гарячці. Ми не встигли навіть чогось з'їсти, коли почався обстріл школи з міномета. Бандерівці вдерлися на прилеглий до школи терен. Вогонь був сильний. Село палало, бігли коні з порваною упряжжю.

У певний момент ми зайняли оборонні позиції в самій школі. А за мить перейшли в наступ. Ми атакували з боку цвинтаря в напрямку дороги. Бандерівці відступили і затихли. Поміж нами тоді пішла чутка, що зі Степані прибули

німці й долучилися до атаки бандерівців на цій ділянці. Посилення систематичного вогню лише переконало мене в цьому. Однак я й донині не знаю, як воно насправді було.

Усе виглядало на те, що Гуту розгромили. Я знав, що години наші полічені. Розповіді про силу Гути – як тут багато кулеметів, протитанкових гармат і навіть літак з 1939 року – доходили й до українців, підштовхуючи сконцентрувати значні сили проти Гути. Єдиною надією була можливість того, що на підтримку нам прийдуть росіяни й самооборона з Пшебража.

Через кілька місяців після цього бою ми знайшли листівки, у яких українські націоналісти писали, що шеститисячне угруповання бандерівців розгромило сильне гніздо польського опору. А насправді нас була жменя, хоч і готових на все.

Вночі біля школи почали збирати всіх чоловіків, із зброєю і без. «Бомба» сказав нам, що єдиний, дуже незначний шанс захистити Гуту і врятувати людей – нічна атака сконцентрованих на одному напрямку сил, щоб, заставши їх зненацька, спричинити дезорганізацію й паніку в лавах противника. Ми знали, що серед бандерівців є сотні таких, хто прийшов грабувати – при багатьох убитих ми знаходили мотузки, упряж і поводки для вкрадених коней та корів. Такі відвагою не грішать, а втеча навіть небагатьох може потягнути за собою інших.

«Бомба», побачивши в мене фінський автомат, наказав мені йти поруч себе. Біля нього йшли випробувані гутяни: Сигізмунд Жолендзьовський, Антек Вятр та інші. «Бомба» мав десятизарядний радянський карабін. В атаку ми вирушили на світанку. Було ще темно; в імлі й диму, що низько стелилися над луками, ми були невидимими, й відблиски тліючих домівок нас не освітлювали. Ми йшли крадькома через хліба, намагаючись якомога ближче підійти до бандерівської лінії. Ми проминули вже останні будинки, сади й городи, десь збоку догоряла якась стодола. Перед нами було огорожене пасовисько, біля якого росли верби, а трохи далі на горбі стояла кузня.

Раптом пролунав голосний окрик: «Стій, хто іде?» Один із наших відповів: «Свій»*. Цією миттю скористався «Бомба» й кинув у той бік

* У оригіналі: «Stij, chto ide?» – «Świj» (прим. перекладача).

гранату. Почалося... Розлютувалися кулемети бандерівців. Ми лупили гранатами, незважаючи на те, що й нас могло зачепити. Виявилося, що бандерівці теж пішли до села, аби завдати нам остаточного удару. Їм навіть на думку не спало, що ми ще в стані атакувати. Тому вони були сильно здивовані. Нас було кількасот, тож наше «гурра» звучало дуже гучно. Я біг поруч із «Бомбою», а з-за дерев по нас стріляв кулемет. Вогонь був такий сильний, що ми мушили залягти. Наша атака затрималася, а це загрожувало поразкою.

Поранений «Бомба» поцілів із ручного кулемета в бандерівця, що стояв неподалік – тієї ж миті застрелив того «стрільця» і вигукнув до мене: «Атакувати! Піднімай людей в атаку!» На одній лінії зі мною лежав бандерівець і обстрілював наших із ручного кулемета – він мене не помітив. Я боявся поворухнутися, щоби він в мене не пальнув. Але я не мав права зволікати з виконанням наказу. Підхопившись, я скерував цілу чергу в того бандерівця, після чого вигукнув: «Вперед! Гурра!» і побіг уперед, у панічному страху, що біжу сам. Але почув за собою тупіт ніг і громево: «Гурра! Гурра!»

Ми летіли вперед усією масою. Бандерівці почали один за одним підніматися й тікати, а за мить вони вже масово втікали на «Солоні грязі». У панічному жаху, як очманілі стада диких звірів – втікаючи, вони ламали плоти, топтали городи. Ми виперли їх доволі далеко. Із санаторію почали стріляти кулемети. Нам довелося повернутися. На полях лежали десятки вбитих бандерівців.

Ця атака, як пізніше виявилося, започаткувала паніку й послаблення загонів бандерівців, що оточували Гуту. Це було людське зборисько звідусіль, навіть з околиць Львова. Загони їхні склалися переважно з невідготовлених, далеких від військової тактики, ненавчених людей, котрих силоміць мобілізували для атаки на Гуту. Їм обіцяли значну здобич. Більшість тих людей палала ненавистю до поляків, але в бою цього було замало. Ми билися за своє життя й за життя тисяч поляків – а це була набагато вища мета.

Ігнацій Яніцький

Під час нашого «в'їзду» до Гути ми натрапили на советських партизанів [із загону «Макса»], що сиділи в рові. Батько запитав їх, чому вони

не беруть участі в бою. Один із них відповів більш-менш так: «у нас замало патронів, нас замало, ми втомлені, йдемо на свою базу й може, повернемося сюди за яких п'ять днів із більшими силами». Але позаяк вони не вірять, що самооборона зможе так довго протриматися, то пропонують нам тікати разом із ними в напрямку Сарн. Пізніше, під час нашої втечі, ми натрапили на трупи вбитих із числа тих, хто зважився піти за советами.

Станіслав Шумський

Коли наша колона прибула на місце, виявилося, що всі польські села на південь і південний захід від Гути Степанської розбиті і спалені, а саму Гуту Степанську зусбіч оточили й запекло атакують бандерівці. Вони захопили частину села від південного сходу й вимордували місцеве населення. Однак пізніше ми вибили бандитів звідти. Усіх прибулих одразу було використано до бою. Я воював на східному й південно-східному боці. Це була страхітлива битва. Усі польські села палали.

Бандерівці безперервно атакували. У нас було мало зброї, про поповнення боєприпасів не було мови, тож треба було їх заощаджувати. Ми знали, що відступати нікуди, а отже нас чекає неминуча загибель.

Луція Пачевський

По обіді я був на відтинку оборони з боку «Солоних грязей». Я лежав у ланах жита на краю села. Поруч лежав один із мешканців Гути, без зброї. Я показав йому, як користуватися автоматом, на випадок моєї загибелі. Такий у нас був принцип, що поруч з озброєним був хтось без зброї, і коли перший гинув чи зазнавав поранення, другий негайно переймав зброю.

Бандерівці накрили нас різким, несподіваним вогнем з кулеметів. Певної миті все навколо вкрилося курявою. Я озирнувся – мій колега, потенційний «спадкоємець» автомата – лежав навznak убитий.

Вінценти Романовський

Ксьондзи Дзепецький, Бісецький і Помонський своєю опанованістю та словами молитви вселяли зневіреному населенню відносний спокій. Загрозливість становища була очевидна для всіх. Коли б підвела вогнепальна зброя, опір домашніми знаряддями був би даремний. Але

ФОТО: СТУДИЯ ПІДПІЛЬНОЇ ПОЛІШ У ЛОНДОНІ / ЦЕНТР КАРТА

← Район Гути Степанської, 1943. Відділ капітана Владислава Коханського псевдо «Бомба», між іншими Гіполіт Висоцький «Єжик»

командування готувало чоловіків і жінок і до таких обставин.

У суботу, 17 липня, по обіді змовкла стрілянина, що, втім, не означало припинення облоги. І справді, нападники відступили з території села, але ніхто не мав ілюзій – це було тільки перегруповання сил перед наступним ударом.

Обложенці могли подумати про їжу. У загородах було повно забитих тварин. Хто мав час, сили і здорові нерви – готував м'ясо для насущних потреб і про запас.

Командування АК та представники місцевої громадськості зібралися на нараду.

Стверджено, що в захисників закінчуються патрони. Найвних решток могло вистачити на відбиття не надто сильної атаки. Єдиним виходом із важкого становища була евакуація. Почалися приготування до нічного маршу – у ніч із суботи на неділю. Нам веліли брати тільки найнеобхідніші особисті речі.

Людам нелегко було розстатися з речами свого майна й вийти голіруч назустріч голодові та поневір'ям. Всупереч забороні, почали готувати вози й вантажити на них одяг, харчі, дрібний інвентар і деякі предмети домашнього вжитку. Кувікання свиней, кудкудахання

курей і рик худоби, яку о такій пізній порі вивели з обор, перетворив тишу ночі в галас базарного дня. Ясна річ, це не оминуло уваги бандерівців. Під Гуту знову підійшли вивідувачі, а пізніше підтягнулися й більші сили.

На ранок група з кількасот осіб, попри наказ про відтермінування евакуації, вирушила возами із підготовленим рухомим майном у напрямку Вирки. Звідти вони мали піти до залізниці, яка вела з Ковеля до Сарн, де на станціях ще підтримували порядок німецькі війська.

Владислав Кобилянський

У ніч з 17 на 18 липня серед згромаджених мешканців Гути наступив розлам. Близько тисячі людей зважилися втекти й попрямували в бік Рафалівки. Вони пішли просто на бандерівців. З ними було близько двадцяти наших людей зі зброєю. Переходячи через Вирку, вони потрапили під вогонь бандерівців. Виникла страшна паніка. Вбили близько 400 осіб. Частина втікачів щасливо дісталася до Грабіни біля Рафалівки. Інша частина відступила до Гути.

Ігнацій Ляницький

Під час нашого маршу завдяки, мабуть, провидінню, впав густий туман, який супроводжував нас майже до кінця мандрівки. Він врятував багатьох людей, оскільки в центрі Вирки розпочалася несподівана стрілянина від голови колони. Як виявилось, наш авангард (прикриття) натрапив на засідку.

Серед утікачів виникли переляк і замішання. Вози почали зачіпатися один за одного, одні розверталися, а інші звертали зі шляху. Ми з'їхали з дороги в поле, щоб якнайшвидше дістатися до лісу. Протягом усього часу втечі не вшухали бої між нашим прикриттям і бандерівцями.

Коли ми добралися до лісу зі східного боку від Вирки, нам віддали наказ іти розпошеними групами далі на північний схід. Ми були пригнічені, перелякані, голодні та спрагли. По дорозі ми проминули село Гали, спалене та знищене.

На заході сонця ми прибули до Грабіни, де помітили німецькі бункери, а в них та поруч – німецьких солдатів, що стерегли залізничну колію, аби її не висадили в повітря партизанські загони. Ми розмістилися на луці. Коли ми вже приготувалися їсти, над'їхав товарний поїзд. Німці зупинили його і веліли нам

завантажитись у вагони. Так ми й заїхали до Сарн. Нас відвели на площу поряд зі школою, де ми переночували.

Станіслав Шумський

У ніч з 17 на 18 липня бандерівцям вдалося дістатися в район схронів, де ховалося наше населення. Здавалося, що вони ось-ось доберуться до схронів, і почнеться жадлива різанина. Це була вирішальна битва – не на життя, а на смерть. Ми озброїлися, хто чим міг, використовуючи все, що було під рукою. Видавалося, що від смерті нас уже ніщо не врятує, однак надлюдськими зусиллями над вдалося відбити атаки.

Владислав Кобилянський

Вранці 18 липня з боку Бутейок над'їхало троє вершників-українців. Вони привезли листа, якого взяв Янек Дроздовський, командир відтинку, і відіслав його командуванню. Бандерівці вимагали беззастережної капітуляції, бо інакше «живої душі в Гуті не зостанеться». Капітан «Бомба» відмовив. Його рішуча позиція піднесла бойовий дух людей, тепер кожен був готовий боротися до кінця.

У цю важку мить Конаверський вчинив ганебну зраду. Він покинув свій пост разом зі своїми партизанами від «Макса» і втік, забравши з Гути ще сімнадцятьох наших захисників та прихопивши кулемети. Ми дуже болісно відчули цю зраду, бо в нас забрали зброю та боєприпаси, а вони були на вагу золота.

Вінценти Романовський

Бандерівці зорієнтувалися щодо планів захисників і здійснили ще одну атаку. Вдершись до бункерів біля церкви, вони перебили частину залоги і знищили безліч худоби. Над населенням знову нависла безпосередня загроза, і то більша за всі попередні, оскільки закінчилися боєприпаси. Хлопці з розпачу стріляли вже тільки у виразні та близькі цілі, благаючи людей вишукувати хоча б поодинокі набой.

Цей новий болісний досвід вплинув на зміну рішення щодо способу евакуації. З лісу стягнуто підкріплення. Категорично наказано залишити на місці табори. Кожен міг узяти із собою стільки особистих речей, скільки був у стані перенести на відстань близько тридцяти кілометрів.

Тимчасом про вихід не могло бути й мови, оскільки по селі вкотре протягом уже кількох годин гатили кулеметні точки УПА. Найбільшу небезпеку становили ті групи, що зайняли бункери.

Близько десятої група сміливців вирушила ровами в напрямку бункерів, де сиділи бандерівці. Використовуючи кожну заглибину терену, вони нарешті поповзом добралися до лінії противника. Браво кинувшись в атаку, вони знешкодили спочатку один, а потім і інший кулемет. Українці почали безладно тікати, а навздогін їм полетіли кулі з їх власної зброї.

У цій акції брали участь, поміж іншими, вчитель Наконечний, інструкторка довоєнного «Стрільця» Гелена Савицька та двоє братів Копіїв. Коли вони поверталися до школи з безцінними трофеями, люди вийшли їх зустрічати, як своїх рятівників. Це була єдина мить радощів і полегшення в ситуації, що залишалася напруженою до меж людської витривалості.

Невдовзі після цих виявів ентузіазму в таборі знову запанував страшний морок дійсності. Ніхто не сумнівався, що чергової атаки не уникнути й що після згромадження нових сил вона буде ще запеклішою.

Опівдні несподівано налетіла буря. Рясний дощ змив кров із землі та пилюку з тіл убитих, на які ніхто вже й не звертав уваги – їх не ховали через брак сил і часу. Поміж людськими тілами громадилися над землею трупи здутих від спеки тварин.

Минуло ще кілька чвертей години, перш ніж натовп вирушив у напрямку Вирки. Нечисленні запряги були призначені тільки для поранених, важко хворих, німецьких і старих. У селі залишилися випущені на волю тварини. Кінні патрулі пішли на розвідку вздовж визначеного маршруту. На останньому возі їхав «Бомба».

Командир наказав оминати Вирку, керуючи щільний і рухливий натовп у лісову гущавину. Тут вони почувалися безпечніше, хоча й доводилося долати багна й мочарі. Часто брели по коліна в болоті, або по пояс провалювалися в трясовину, допомагаючи один одному втриматися на поверхні.

Під вечір, оминувши українське село Полиці, людський мурашник залив край прилегло до Гал лісу. З того часу, як «Бомба» покинув Вирку, ніхто нічого не знав про долю цього села. Тепер звідтіл видніли язики пожеж. На тлі

полум'я рухалися силуети паліїв. На місці, де зупинилися поляки, лежали потовчені каструлі та інше домашнє начиння, солома й недопалені колоди. Банда, правдоподібно, затрималася тут, перш ніж підпалити село.

Влаштовано привал і нічліг. Усі були мокрі до пояса, голодні та спрагли, але не можна було ні розкласти вогнищ, ні йти по воду до ближніх криниць, бо упівці вкидали до них трупи. Хто хотів змочити уста, ковтав смердючу воду з болота чи калюж. Поставивши щільні варти та чати, виснажені люди засипали покотом на мокрій землі.

Вдосвіта колона вирушила далі на північ. Добравшись до залізниці, люди розійшлися по залізничних станціях і не спалених ще польських селах Сарненського повіту. На станціях стояли вагони, якими поляки могли їхати на роботу до Німеччини. Німецька вербувальна служба й залізничники безуспішно закликали до цього втікачів, відмовляючи їм у будь-якій іншій допомозі. Частина втікачів дісталася до Антонівки, а звідти вже, попри заборону німців, перебиралася товарними потягами на схід і захід – аби лиш якнайдалі від небезпечного терену.

— Луціан Пачевський

Евакуація людей під нашим ескортом відбулася двома групами – одна йшла в напрямку Рафалівки, інша – Видимера. Відступаючи з Гути, ми підпалили пожежну частину, куди складали наших убитих, оскільки не хотіли покидати їх на поталу бандерівцям. Вони ж бо й над убитими могли наругатися. Ми підпалили також великі будинки, що віціли від вогню під час триденних боїв. Відвівши гутян під Видимер, ми розташувалися там табором; звідти виїхали ті, хто не хотів іти до Німеччини. «Бомбу» вивезли з Гути до Видимера й там законспірували. Небагато хто знав, де він.

У Видимері згуртувалося доволі багато поляків із навколишніх сіл, котрі раніше спалили бандерівці. Після ліквідації Гути перебувати тут у такій кількості для поляків ставало небезпечно. Треба було якнайшвидше відходити.

Після кількаденного відпочинку ми вирушили в напрямку Антонівки та розквартирувалися в селі Переспа. Воно лежало край шосе, яким щохвилини проїздили німецькі автомобілі. Тому тут ми також мусили частково

законспіруватися. Вдень ми ховали зброю. До загону в Переспі прибув також «Бомба» й перебрав командування. Віднині ми називали його «Вуек».

У Переспі ми стояли майже два тижні. Квартирували в стодолах, у школі, у будинках – де тільки можна. Попри конспірацію, населення знало про наш загін, і щодня прибували до нас добровольці із сусідніх сіл, навіть із Сарн. Для поляків не було таємницею, що під Антонівкою стоять славні захисники Гути – тепер уже польські партизани. Так виник, зміцнів і набрав

розголосу загін «Вуека». Вороги також знали, що постає сила, з якою їм доведеться рахуватися.

Яніна Ліпінська

Вирушила колона фір, йшли пішки, їхали поранені – куди? До залізничної станції – до Антонівки, Рафалівки, будь-куди – аби тільки втекти від української сокири. У селах поблизу станції в Антонівці, як-от Переспа чи Видимер, люди ще мали надію вистояти, але через кілька тижнів теж були змушені втікати до Німеччини, не поховавши своїх близьких.

Зібрав і опрацював Гжеґож Солтисяк

Прагнення до незалежності українського народу, сильне в міжвоєнний період, загострилося після вибуху війни. Пронімецькі настрої, що панували в широких колах українських політиків, ускладнювали досягнення польсько-українського компромісу. До того ж, ані польський уряд у вигнанні, ані поляки в країні не виробили концепції співіснування двох народів. Помилки, зроблених польською стороною, особливо в 1935–1939 рр. (насиленіше окатоличення Волині, нищення церков на Холмщині, пацифікація українських сіл у Тернопільському воєводстві), не могли затерти загальні твердження про мирне співіснування. Провідні українські політичні сили – Український центральний комітет та Організація українських націоналістів – демонстрували тверду позицію щодо встановлення західного кордону української держави по Сяну й Бугу. Практично жодна поважна політична сила в Польщі не розглядала такої можливості.

Вибух радянсько-німецької війни обернувся для українців крахом надій, які вони пов'язували з цим конфліктом (зокрема, поразка українського повстання у Львові, арешти політичних діячів), що призвело до посилення антинімецьких настроїв та серйозного розколу в керівництві ОУН. Водночас почали формуватися добре організовані та чис-

ленні партизанські загоны – під проводом Тараса Бульби-Боровця (бульбівці) та обидві фракції ОУН – Українська повстанська армія, бандерівці (від імені очільника ОУН(б) Степана Бандери) та ОУН(м) – мельниківці (від імені лідера фракції Андрія Мельника). Деякі українські кола продовжували співпрацювати з Німеччиною, дозволивши створити українські військові формування, як-то дивізію СС «Галичина», або поліцію – особливо жорстоку та антипольську.

Наприкінці 1942 року акти індивідуального терору проти поляків почали переростати у хвилю масових вбивств. Планова акція на першому етапі охопила Сарненський, Костопільський, Рівненський та Здолбунівський повіти.

Перше масове вбивство сталося 13 листопада 1942 року в селі Обурки біля Пшебража (Переброди/Гайове), де українці вбивали всіх жителів, не щадячи нікого. (Деякі історики відкидають цю дату, вважаючи, що злочин учинила українська поліція, підпорядкована Німеччині, а не українські націоналісти). Ситуація погіршилася навесні 1943 року після масового дезертирства українських поліцейських до підрозділів УПА. У період між січнем і квітнем 1943 року різко посилювалися напади українських загонів на – як правило, беззахисні – польські села та хутори. Кульмінація атак настала

в липні 1943 року, коли було здійснено близько 300 нападів на польські села, аж 100 з яких – між 10 та 15 липня. У серпні було зафіксовано 135 акцій, у вересні – 39 (за даними Осередку вояків 27-ї Волинської дивізії АК).

На території Волині, де поляки становили виразну меншість (за даними 1938 р. – лише 16,6% всього населення, зокрема, 27,5% у містах та 15,1% у селах), можливості ефективної оборони були невеликими. Здійснено спробу формування місцевих загонів самооборони; однак вони були слабоорганізованими та переважно погано озброєними, тож не могла чинити ефективного опору проти великих та краще озброєних українських загонів, які до того ж часто мали німецьке підкріплення.

Становище дещо змінилося лише в червні 1943, коли штаб Волинського округу АК, з огляду на наявну ситуацію, «[...] почав реорганізувати свої сили та засоби дій. Частина окружних сил залишилася в підпіллі в міських центрах, тоді як значна частина командного складу, усі сільські та міські сили були направлені на боротьбу. Самооборона базуватиметься на двох елементах:

а) створенні потужних оборонних баз із кільканадцяти сіл, де є великі скупчення польського населення, захист цих баз здійснюватимуть місцеві підрозділи, використовуючи фортифікації, окопи та засіки;

б) створенні сильних мобільних партизанських загонів для зовнішньої взаємодії з охороною баз [...]» (за: «Armia Krajowa w dokumentach», т. III, с. 126–127).

Згідно з фрагментарними даними, на території Волині було створено близько сотні осередків самооборони. Незважаючи на це, поляки зазнали величезних втрат. За підрахунками, майже 100 000 людей загинули протягом року (з них близько 20 000 у липні 1943 року), і щонайменше така ж кількість осіб покинула небезпечні райони в страху перед репресіями.

Прихід Червоної армії в 1944 році ще більше погіршив ситуацію поляків – ліквідовано польське підпілля та загони самооборони; вивезення на схід

кількісно зменшили й без того вже нечисленні польські середовища. УПА, посилена дезертирами із советської армії, продовжувала здійснювати акції проти польських сіл. Важко сказати, коли закінчився український терор – експерти з цього питання стверджують, що лише на початку 50-х років, із закінченням діяльності УПА

*

Сили самооборони Гути Степанської налічували близько сорока озброєних вогнепальною зброєю мешканців під командуванням Яна Шабельського. На час атаки в Гуті перебувало 16–18 тисяч утікачів із навколишніх сіл. Командування перебрав капітан Владислав Коханський «Бомба». Під час боїв загинуло близько 40 осіб, ще 300 загинуло в ході евакуації. Досі невідомі сили ворога, тим більше що за деякими джерелами в атаці на Гуту брав участь німецький загін.

Немає ясності як і щодо участі в обороні Гути радянської партизанки, так і перебігу акцій відплат. Окремою проблемою є позиція німців і їх ставлення до цієї самооборони. Вони напевно знали про співпрацю Гути із Советами, тож мусили вважати за потрібне ліквідувати цей осередок опору.

Якими були подальші долі оборонців?

Цивільне населення після розгрому Гути перебравлося до Антонівки, де влаштувало черговий оборонний табір, а коли його розпустили, бо небезпека минулася, то розсіялося в більших населених пунктах – Ковелі, Сарнах, Рафалівці. Переважній частині вдалося уникнути вивезення до Німеччини. Загін к-на «Бомби» згрупувався в Переспі біля Антонівки під Сарнами. Там його підсилили добровольці з навколишніх сіл. Загін боровся далі. (r. c.)

—
переклала на українську мову
Каріна Мельницька

Матеріали походять з «Карти» 8/1992.

ПРИСУТНІСТЬ ПОЛЯКІВ У НІМЕЦЬКІЙ
ДОПОМІЖНІЙ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ІІ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ – ФАКТ МАЛОЗНАНИЙ. В ЗАГАЛЬНІЙ
УЯВІ ЖОДЕН ПОЛЯК НЕ МІГ БИ СПІВПРАЦЮВАТИ
З ОКУПАНТОМ. ОДНАЧЕ ДІЙСНІСТЬ
БУЛА ДЕЩО СКЛАДНІШОЮ.

Гжегож Мотика

Навесні 1943 на Волині бандерівська фракція Організації Українських Націоналістів (ОУН) й підпорядковані їй загони Української Повстанської Армії (ОУПА) розпочали широкомасштабну партизанську боротьбу з поляками, німцями й совітами. Сигналом до цього стало дезертирство з німецької служби загонів української допоміжної поліції, а також членів організації Landdienst (сільської поліції) і служби охорони залізниці. Це сталося між 19 березня й 14 квітня, коли – вже останньою – до партизанів перейшла поліцейна школа в Мацейові. В цілому з 12 тисяч поліцаїв – українців на заклик відгукнулося близько 5 тисяч, масово поповнюючи лави УПА. Частина з тієї решти, що залишилась, пізніше також дезертувала.

В рамках боротьби з німцями ОУН–УПА ліквідувала окупаційну адміністрацію, фільварки під німецьким управлінням (Liegenschafts), намагалась унеможливити концентрацію контингентів. Але не атакувала – щоб тим самим не підтримувати Совітів – загони Вермахту. До кінця 1943 року українські партизани взяли під контроль значну частку території Волині, обмежуючи владу німців великими містами й головними комунікаційними лініями.

На діяльність ОУН–УПА німці відповіли терором. В ході каральних експедицій нерідко винищувались цілі села, а в містах проводилися масові езеку-

ПОЛЬСЬКИЙ ПОЛІЦАЙ НА ВОЛИНІ

Новий Сонч, жовтень 1941.
Школа «синьої» поліції

ції. Німецька влада вирішила також використати проти українців поляків, що полегшувала кривава антипольська акція, яку проводила ОУН–УПА. Німці надали невелику кількість зброї деяким загонам польської самооборони, а також розпочали серед польського населення набір у допоміжну поліцію¹. До того ще стягнули з Генеральної Губернії (ГГ) загони поліції, що складалися з вихідців із Великопольщі й Сілезії (при переміщенні через населені пункти, заселені поляками, їм наказували співати польські пісні). Ці починання посилювали конфлікт між поляками й українцями.

Німці також перевели на Волинь поліцейський батальйон, майже повністю сформований з поляків з ГГ. Це був *Schutzmannschaftsbataillon 202*, створений у травні – червні 1942 у Коханівці біля Дембиці. Його командиром був Гауптманн Чнадер, а з польської сторони – фольксдойче, майор польської поліції Ігнацій Ковальський. Командирами трьох 120-особових рот були: З. Влчевський, Й. Колодзей та Б. Новаковський. Поліцаї носили однострій кольору хакі, тому їх часто називали «зеленими». Команди віддавалися німецькою мовою².

На початку 1943 року батальйон розмістився в Луцьку, Торчині та Олиці. У липні його перевели до Клевані, а потім розмістили в Рівненському та Костопільському повітах. На початку 1944 року батальйон розбила Червона армія, а його рештки відступили до Львова.

Із місцевих жителів було створено мережу сільських постерунків і щонайменше один незалежний батальйон – *Polnische Schutzmannschaftsbataillon 107*, сформований у Володимирі–Волинському. Загалом, включаючи з підрозділом, привезеним із Генеральної Губернії, на Волині діяло аж три батальйони польської поліції³ – щонайменше 1,5 тисячі осіб. Зі знанням справи про діяльність поліції пише історик волинської Армії Крайової Вінценти Романовський: «Польська поліція, самостійно чи під керівництвом німців протягом кількох місяців збирала до міст загрожене чи матеріально потерпіле населення, збирала тіла загиблих по нападах УПА, охороняла походи по їжу й корм, забезпечувала безпеку женців і людей, що працювали 1943 року. Брала також участь у відплатних походах на українські села, найчастіше за підтримки створюваних тоді груп самооборони. Часом це були реквізиційні чи грабівницькі вилазки, необхідні для утримання позбавлених своїх господарств польських селян.

Із насильством, на жаль, доводилось боротися насильством⁴.

Втім, один із кращих знавців історії УПА Лев Шанковський пише, що «польська поліція на Волині складалася з елементів [...], які ненавиділи все українське», разом із німцями та узбеками 14 липня 1943 вона знищила в Малині 624 чехи та 124 українці (що зрештою підтверджують інші джерела), а ще раніше, 2 липня, в селі Губки (?) вбила кількасот українців⁵. Ще один дослідник Володимир Косик звинувачує польську поліцію у спаленні 80 будівель у селі Дермань і вбивстві 70 українців. Він пише, що поліцейські на щодень примушували українців говорити польською мовою і знімати шапки; тих, хто не виконував цих наказів, били або карали на смерть. «Особливою жорстокістю» за німецькими звітами, які опрацював Косик, відзначався *Schutzmannschaftsbataillon* номер 202⁶.

Проведення польською поліцією акцій пацифікації проти українців потверджується також радянськими документами. В одному з рапортів радянських партизанів за підписом генерала Бегми¹ читаємо: «поляки разом із німцями беруть участь у операціях проти націоналістів, наприклад вони дотла спалили село Трипутін [?] і частково Грані, обидва справді націоналістичні. 11 травня [...] поляки та німці оточили націоналістичне село Цепцевичі, Володимирського повіту, розбили націоналістів і забрали українську молодь на роботи до Німеччини»⁷.

Серед польських авторів негативну думку щодо польської поліції висловлює вояк 27-ї Волинської дивізії піхоти Леон Карлович. На його думку, прибуття поліцаїв до Засмиків 1943 року збентежило жителів, котрі не знали, чи вважати їх союзниками, чи ворогами. Вони вбили в Засмиках двох жінок та командира місцевої самооборони Врубеля, звинувативши його у співпраці з УПА. Втім, як зазначає Карлович, більш імовірною причиною вбивства було змагання між Врублем та поліцаєм Курпясом за дівчину⁸.

Польське підпілля негативно поставилося до створення польської поліції на німецькій службі. В одній із доповідей їй дано таку оцінку: «поведінкою [...] нічим не відрізняється від колишньої української міліції»⁹. Попри це, до підрозділів поліції направляли багатьох членів опору із завданням перейняти над ними контроль. Своїх людей засилали туди також комуністи. За їхнім наказом Чеслав Варчоцький організував поліцейський відді-

лок у Кримні на Поліссі й незабаром перейшов з усім особовим складом до радянських партизанів¹⁰. Подібно вчинив Миколай Куніцький «Муха», вивівши до лісу цілу роту польсько-білоруської поліції (пізніше він командував радянським партизанським загоном ім. Сталіна)¹¹.

У ніч з 10 на 11 квітня 1943 в Ярмолинцях на східній Україні сталося повстання польсько-українського батальйону міліції (!), про яке докладніше нічого не відомо. Німці оточили повсталих поліцаїв і закликали їх здатися. Група з 60 поляків здалася і їх розстріляли, тоді як українцям удалось пробитися¹². В ніч з 20 на 21 січня 1944 розквартирований у Мацейові *Schutzmannschaftsbatallion* 107 заарештував німецьких офіцерів і забрав їхню зброю. Відтак 450 добре озброєних людей влилися до лав 27-ї Волинської піхотної дивізії Армії Крайової. Керівництво АК, не надто довіряючи їм, розкидало їх по окремих загонах, змінивши весь командний склад. Всього разом з поліцей-

ськими, які дезертували з місцевих поліцейних відділень, в склад 27 Волинської Дивізії Піхоти увійшло близько 700 колишніх поліцаїв, що становило близько 10 відсотків її складу¹³. (Українські поліцаї в УПА на Волині становили на певно 30 відсотків її складу).

Чи справді дії польської допоміжної поліції на Волині були лише відповіддю на починання українців? Скільки українців стали її жертвами? Наскільки частими були злочини поліції проти цивільного населення? Питання лишаються відкритими.

Гжеґож Мотика

історик, працівник Інституту Політичних Студій Польської Академії Наук; займається серед іншого польсько-українськими змаганнями на території теперішньої Польщі в 1943–48 роках.

¹ Варто подати тут фрагмент із доповіді польського підпілля: «Розслідування з боку німців має характер взаємного цькування поляків і українців. Це полягало в тому, що в одному місці вони збирали донесення на українців, а потім, викликавши українців, читали їм ці донесення й намагались витягнути з них взамін звинувачення в на адресу поляків». *Studium Polski Podziemnej w Londynie (SPP)*, 3.1.1.13.2.1, *Sprawozdanie sytuacyjne z Kraju nr 4/43*, с. 45.

² Wincenty Romanowski, «ZWZ-AK na Wołyniu 1939–1944», Lublin 1993, с. 95–97.

³ Лев Шанковський, УПА, в: «Історія українського війська», Вінніпер 1953, с. 663.

⁴ Wincenty Romanowski, *op. cit.*

⁵ Лев Шанковський, *op. cit.*, с. 663. Про участь польської поліції в пацифікації Малина писав також православний рівненсько-кременецький єпископ Платон до єпископа Полікарпа у листі від 20 липня 1943 року (Центральний Державний Архів

Вищих Органів Влади й Управління України в м. Києві, ф. 3833, оп. 1, спр. 90, арк. 13).

⁶ Володимир Косик, «Україна і Німеччина у Другій світовій війні», Париж – Нью-Йорк – Львів 1993, с. 395–396.

⁷ І. Білас, «Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953», т. 2, Київ 1994, с. 392.

⁸ Leon Karłowicz, «Od Zasmuk do Skrobowa. Wspomnienia żołnierza 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK», Opole 1994, с. 98–99.

⁹ SPP, 3.1.1.13.2.1, *Sprawozdanie sytuacyjne z Kraju nr 9*, с. 46.

¹⁰ Czesław Warchocki, «Rzeczpospolita partyzancka», Warszawa 1972.

¹¹ Mikołaj Kunicki, «Pamiętnik 'Muchy'», Warszawa 1959.

¹² Лев Шанковський, *op. cit.*, с. 664–665.

¹³ Józef Turowski, «Pożoga. Walki 27 Wołyńskiej Dywizji AK», Warszawa 1990, с. 154–157.

ЗАПИСКИ ПОЛІЦАЯ

Опрацьовані Гжеґожем Мотикою та Марекон Вержбіцьким, анонімні свідчення польського поліцая, створені в березні 1944. Існують у вигляді друкованої копії, зробленої, безсумнівно, з рукопису. Входять до складу збірки Войцеха Буката (відшукача) – знайденої в 1996 році, переданої осередку КАРТА Інститутом політичних досліджень ПАН. Збірка містить документи з 1943-44 років, що походять зі Східного бюро при Департаменті внутрішніх справ Делегатури Уряду на Батьківщині, котрий займався збиранням інформації зі Східних кресів Другої Речі Посполитої.

Першого червня 1942 сформовано польський батальйон поліції, так званий *Schutzmann-schaftsbataillon* 202. Це мав бути батальйон польської військової поліції, згідно з оголошенням, яке ми вчитали в газеті і яке звучало так: чоловіки від 18 до 30 років можуть зголошуватися до польської поліції в Кракові. Однак завербували нас до Дембиці й розквартирували в таборі 44/SS (*Truppenübungsplatz d. Waffen SS*) й до кінця нашого там перебування нас ошукували, що ми вчимося на польських поліціантів.

Батальйон цей складався переважно з молодих людей віком 18 – 24 роки, яких здебільшого переслідувало гестапо за різні порушення, такі, як утеча з Баудінсту чи Німеччини, спекуляцію, крадіжки; не бракувало тут також і таких, що покинули роботу, яка не могла їх прогодувати і в перспективі їм загрожувало вивезення на примусову працю до Німеччини. До них належав і я.

По приїзді до Дембиці ми відразу зорієнтувалися, що готують нас до боротьби з партизанами, але відмовитися вже було запізно. На наших численні протести, які тоді висловлювалися ще досить несміливо, німці до останньої хвилини вперто твердили, що готують нас до польської поліції.

Щоб це виглядало вірогідніше, в програму вишколу домішали лекції про поліційні приписи, керування дорожнім рухом тощо, що нам ніколи не могло придатися й не придалося. Так само задля вигляду прислали підфіцерів польської поліції як шкільних інструкторів, котрі здебільшого не знали німецької мови, а що вже казати про німецькі команди – а користуватись можна було лише ними – чи про німецьку тактику ведення бою. Отож ці підфіцери мали подвійну роботу: навчити в першу чергу себе, а потім нас, оскільки німці лише наглядали за всім.

Нас обмундирували в литовські однострої³, а рушниці ми отримали польські. Наш вишкіл тривав сім місяців, німці зовні були налаштовані до нас досить приязно.

В серпні ми вперше виїхали на обласу в околиці Колбушової, разом із усім табором SS. Було припущення, що в лісах біля Колбушової орудує єврейська банда разом із більшовицькими партизанами. Нашим завданням було відрізати тилі тій здогадній банді, однак з жодною бандою ми не зустрілися, так само як і СС, і повернулися за тиждень без жодних результатів. До кінця нашого перебування в Дембиці нічого незвичайного не сталося. Німці годували нас капустою, а самі їли й пили без обмежень. Наші вимоги про кращі умови успіхом не увінчалися. Ми продавали свої цивільні речі й купували хліб та інші товари в сусідніх селах. За місяць перед від'їздом наше утримання не покращилось, ми отримали два тури семиденні відпустки й 25 січня 1943 року виїхали в російську Білорусь, до міста Борисів. Тут ми отримали мундири німецької шутцполіції. Тут нас привітав генерал-майор керівник СС і поліції в Білорусі.

В своїй промові він згадав про палку приязнь, яка існувала між німецьким і польським народами за життя маршалка Пілсудського. Ідеї Пілсудського цілковито збігалися з ідеями німецького народу й аби не смерть марш. Пілсудського, ніколи не трапилася б війна між Німеччиною й Польщею. Помилку, якої припустилася Польща, розпочинаючи війну з Німеччиною, можна виправити, й до цього покликано саме нас. Ми вирішуємо майбутнє Польщі. Від нас залежатиме, як виглядатиме в майбутньому польська держава, й чи вона взагалі виглядатиме. Так звучала промова – бредня німецького генерала, котра довела нас до ще більшого жалю.

Через пару днів ми виїхали з Борисова на 20 км. до села Слон [?], де оселились у колишньому

«доме отдыха», з якого облаштували пункт опору (Stützpunkt) більшовицьким партизанам, збудувавши бункери й частокіл навколо наших будівель. Тут нас опанував справжнісінький шал. Всі говорили лише про те, як би вийти на зв'язок із партизанами й дістатися Росії, й потім з'єднатися з польською армією, яка нібито мала бути в Росії, чи може податися до Англії.

Але жоден із нас не знав, який прийом чекає на нього в згаданих партизанів. Тож ми перебували у великому неспокої, розробляючи різноманітні плани втечі. А німці, котрі завжди пильно за нами спостерігали, читали думки з наших лиць і вводили щораз жорсткіші обмеження. Нам заборонили розмовляти й зустрічатися з місцевим населенням, далі заборонили заходити до помешкань цивільних і врешті виходити поза частокіл. За вихід з казарми грозив 14-денний арешт. Та попри це ми прокрадалися до найближчих хат. Одна з наших груп домовилася з партизанами. Слід додати, що жили ми поміж лісів і розраховували лише на власні сили, що були просто смішними в порівнянні з величезними бандами, котрі кружляли навколо.

На кінець березня 1943 перші двійко з нас утекли до партизанів, а ті змушували їх переманити усю роту зі зброєю. Однак спроба ця не вдалася. Лист, якого вислали партизани – в ньому більшовики призначили час, коли оточать табір, а ми перейдемо на їхній бік – не відомо яким чином потрапив німцям до рук. Нас відразу роззброїли. В зв'язку з цим листом дванадцятьох було заарештовано, й нас звинуватили в зраді. Нас звинувачували в тому, що ми підтримуємо зв'язок із більшовиками, що прийняв прийняв присланий лист і той передавався з рук у руки і т. ін. «Якщо не можете воювати заради патріотизму, то воюйте принаймні заради власного життя й свободи ваших родин» – так говорив наш командир. У згаданий вечір партизани оточили наш табір, викликаючи варту, щоб ті підійшли до них. Однак на варті тієї ночі стояли самі німці. Бачучи, що нічого не доб'ються, більшовики пустили кілька черг над нами для остраху й відійшли.

Наступного дня нам віддали рушницю, але наші страхи не минули, ми побоювалися виправного табору. Тепер когось піймали на тому, що він повернувся вночі із зустрічі з партизанами. (Цими відомостями німців постачав командир роти, шпигун, Гардич Юзеф, якого незабаром

також арештували.) Це погіршило наше становище, бо німці намагались підкупити нас запевненнями, що бунтівний елемент у роті усунуто й вони вірять, що решта з нас не деморалізовані. Після цього випадку вони знову втрагли до нас довіру. Ставлення німців до нас загострилося ще більше.

З остраху перед табором, знову втікає один із наших, віцекапрал [unterkorporal], до партизанів. Тепер уже ми не маємо ілюзій щодо нашого майбутнього. Німці без перерви мають наради. Щоденні заняття відпали, ми лише чекаємо на якийсь загін СС, що має приїхати по нас.

Далі дізнаємося, що партизани не надто делікатно поводяться з тими трьома, що перейшли на їхній бік. Вимагають від них усього, а в першу чергу переманити решту; не залишається нам нічого іншого, як шукати згоди з німцями. З цією метою висилаємо делегацію до командира роти з запевненнями в нашій лояльності щодо служби. Командир вимагає дій, не вірячи запевненням. Відтак ми беремось за важке завдання. Увечері виходить чота без участі німців і влаштовує засідку у віддаленому від нас на 4 км селі на партизанів, що за розповідями місцевих уночі до них заходять. Прочекавши всю ніч, ми повернулися з нічим, оскільки партизани тієї ночі не прийшли.

За кілька днів трапилася інша нагода – реабілітації. А саме, вартовий затримав російського шпигуна, жінку, що вручила йому листа. Безпосередньо після цього випадку виїжджаємо на північ від Борис [слід читати: Борисова] на акцію проти партизанів, що тривала цілий місяць. В цій акції участь взяло 5 тисяч війська, більшою мірою іноземці: росіяни, естонці, французи, й лише в моторизованих і танкових частинах – німці. В цих діях ми ніде не зустріли партизанів, і – згідно з нашою інформацією – їх не зустрів ніхто.

Під час цієї акції ми отримуємо відомості про злочин під Катинню і з кожної роти виїжджає делегація на місце злочину. Решта натовість повертається й за два тижні весь батальйон виїздить до Луцька. В Луцьку поляки приймають нас зі справжнім ентузіазмом. Розповідають нам про терор українців. Розповідають нам, що німці численним делегаціям поляків відповідають – впродовж уже цілого року – «Прийдуть ваші, будуть вас захищати».

За пару днів перебування в Луцьку наша рота виїздить до Клевані. Дорога пролягала через

ліс. На всіх куцах і гілках дерев бачимо вивішені білі листи паперу. Здивовані цим, ми зупиняємо авто й знімаємо пару листівок із куців. Ці листівки – українською мовою, адресовані до українських шуцманів, що втекли до лісу зі зброєю, і звучать більш-менш так: «Українські шуцмани, ви піддалися комуністичній агітації. Повертайтеся до своїх підрозділів, вас не покарають, якщо повернетесь до зазначеного терміну». За кілька хвилин поїздки зустрічаємо укр[аїнських] шуцманів, що розвішують ці листівки.

У Клевані розміщено той самий батальйон укр[аїнських] шуцманів у чорних мундирах – ненависні для поляків, бандити. По приїзді командир звертається до нас: «Зараз ми перебуваємо на іншій території. Про все, що було в Росії треба забути, оскільки люди тут культурні, партизанів немає. Приїздимо сюди для охорони поляків, але це не значить, що хтось із нас зводитиме особисті порахунки з українцями». Після чого звертається до нас, щоб із українцями ми поводитися справедливо, забороняється зачіпатися з ними.

Український терор після нашого приїзду аж ніяк не припиняється. Поляки надалі сплять у костелі, їхні помешкання до щенту грабують чорні шуцмани, називані «круками». Вдень під будь-яким приводом арештовують поляків, котрі безслідно зникають. Що характерно, вони не мають над собою жодного контролю з боку німців. Їхній командир, майор-українець, у Клевані справжній бог. Люди зі сльозами благають нас про допомогу, якої не можемо їм дати. Адже наш командир не має права втручатися в урядування українців. Ми вирішуємо діяти на власну відповідальність. Починаємо бити українцям писки за те, що не знімають перед нами шапок. Укр[аїнських] шуцманів завертаємо, також змушуючи їх салютувати.

За якийсь час виходить наказ, що в м'який спосіб забороняє нам такі дії. Наш командир каже, що це свідчить про їхню культуру й низьку дисципліну, що не віддають честі. Наказує нам також не віддавати їм честі. Отже, це вже щось зовсім нове – відповідаємо йому. Дотепер в нас був наказ вітати всіх, хто вищий ступенем у будь-якому мундирі. Незадоволення серед нас зростає щораз більше. Щодня увечері чуємо зі школи, де окошилися українці, спів – Смерть ляхам. Доповідаємо про це нашому командирові. Кажуть, що він викликав тих, хто це чули й запевнив, що висилає про це рапорт. Втім справа

залишається без відгуку. Аж ось якось гостить у нас лейтенант Шуп, командувач польського Шуцманшафту (поліції). Після добрячої пиятики він пропонує спільний «Einsatz» [акцію].

Наступного дня від нас вирушає одна чота. Приходимо на подвір'я біля казарми наших колег, котрі вже на нас чекають. Це збіговисько хлопів різного віку в цивільному вбранні, жакливо озброєних, сповнених ненависті до українців за їхнє лиходійство. Коротка промова лейтенанта відразу западає нам у серця. Він каже: «Не стріляйте людей невинних, але ж ви бачите, що в селі кожен українець – бандит, чи жінка, чи дитина». Тож, пам'ятаючи його слова, спустошуємо село, кожного українського селянина виводимо й стріляємо. Але все це ще нічого в порівнянні з лейтенантом. Він не віддає жодних наказів, лише власноруч розстрілює українців, прагнучи перевершити нас усіх.

Повертаємось із багатою здобиччю, ведемо корів і коней, свиней на фурах, котрі згодом наш командир віддавав усім українцям, що приходили зі сльозами й скаргою. Українці подають скаргу в Штадтауптмана [Stadthauptmann, міський староста]. В результаті цього отримуємо сувору нагану від командира.

Слід додати, що розквартировані ми в замку й займаємо лише його частину. Одне крило займає українська управа й інші українські урядові установи. Увесь день, попри доволі холодний початок травня, слухають крізь відкрите вікно, що говориться в нас на кожному зібранні. Наш командир не лише не забороняє цього, але навмисне голосно нас шпетить, щоб вони це чули. Ми постійно отримуємо нагани, що має довести, що німці діють правильно, забороняючи нам те чи інше, а винні тут – лише ми. Після кожного виходу, по поверненні на подвір'я на очах українців влаштовує особисту перевірку, чи хтось буває не забрав чогось із українських халуп. Дає смішні розпорядження.

Забороняє нам під час акцій заходити до українців додому; ревізії проводять самі німці, й це виглядає так, що німці входять до халуп, чемно вітають їх словом «здравствуйте!» - потім [німець] питає: «Keine bandit?» На що їх засипають цілим потоком виправдань і запевнень у своїй невинності. В такому разі, все вже добре, [німець] велить дати собі молока, хліба з маслом, а пізніше частує укр[аїнських] дітей цукерками (котрі мають належати нам, але нам їх не дають) і

виходить, прощаючись по-дружньому, і проводжають його як доброго приятеля. У такий спосіб [німці] хочуть заслужити собі приязнь українців, щоб коли-небудь пощадили лише їх.

Далі ідіотичний наказ: стріляти нам не можна, хіба що до нас стріляють першими. Ясна річ, ніхто цих розпоряджень не виконує. Щодня чуємо про звирячі вбивства поляків по навколишніх селах. Надаємо їм першу допомогу, тобто діти, молоді хлопці, яким удалося втекти, отримують їжу, ночують, а далі доправляємо їх до Луцька, де вже ними має опікуватися німецька влада. Після кожної такої відомості відразу вирушаємо на місце злочину. Але ці дії є марнуванням часу. Приїздимо фірманками в повному озброєнні (3 гранатомети, 2 цкм-и, 7 лкм-ів), але командир не має жодного плану, вочевидь уникає зіткнення, оскільки німці панічно бояться українців. Входимо до села, а тимчасом українці всі тікають полями в протилежному напрямку, нам однак не вільно в них стріляти. Залишаються лише старі баби й діди, що не можуть утікати й зі сльозами на очах лементують, проклинаючи своїх синів і братів. Закінчується тим, що реквізуємо з порожнього дому 2–3 свині, пару корів і коней, й караваном вертаємо домів. Так виглядає кожна вилазка.

Якось прибігає до нас дванадцятирічна дівчинка з плачем, що всіх її рідних замордували й близько двадцяти польських родин блукають лісами й полями. Швидко б'ємо на сполох і вирушаємо фірманками на місце. Це село Стрилки, 4 км від Клевані, тут нашим очам представляється страшний образ. Попелища ще димляться. Напад стався о другій ночі. Об одинадцятій ранку були на місці. По нашому прибутті починають сходитися люди, яким удалося втекти. З лементом припадають до своїх малих дітей, котрі лежать у калюжі крові. Більшість забитих спалено серед руїн. Знаходимо також багато жертв, що лежать коло будинків. Всіх жорстоко катовано. Чоловіки з обрізаними геніталіями, жінкам запихають пляшки, каміння. Обрізають пальці, язики, носи, забивають дерев'яні кілки в мозок або шию. Порахувати кількість убитих неможливо.

Реквізуємо українські фірманки й евакуюємо на них решту поляків (близько 30 людей). Дорогою приєднуються інші поляки. Колона видовжується щораз більше, небезпека нападу зростає. Українці, побачивши нас, відійшли в поле не далі як на 300 м., спостерігають за

нами. Бачучи величезну колону фір, мають час випередити нас і влаштувати засідку, тим паче, що ми все ще зупиняємось і збираємо нових. Доїжджаємо до цвинтаря, і тут отримуємо раптовий вогонь із трьох боків. Українці поливають із самих автоматів (російські фінки). Передній фланг падає на місці. Зав'язується тяжкий бій – бо ми стоїмо на голій рівній дорозі – що триває дві години. Запускаємо всі ракети про допомогу, але безуспішно. З розпачливої ситуації нас рятує лише літак, який випадково помітив бій. Тож літак починає скидати бомби легкого калібру й розстрілювати з кулемету всліпу. Дві бомби падають на тили нашого табору й смертельно ранили двох наших фірманів, цивільних. Літак цей більше поливає нас, аніж бандитів, у котрих цілком добрі позиції, але сам престиж робить своє й українці починають безладно втікати⁴. Тепер маємо перед собою відкриту ціль і прекрасно бачимо маси чорних шуцманів, наших сусідів, у шоломах і повному спорядженні. Скеровуємо раптовий вогонь на тих, що безладно втікають. Бачимо, що багато хто з них падає, але не можемо їх переслідувати, адже маємо п'ятьох забитих і двох поранилих. Не рахуючи цивільних, серед яких літак також зробив спустошення. Повертаємося до казарм, дорогою стріляючи у вікна кожної халупи. На місці дізнаємося, що відголос бою було добре чути, проте командир наказав варті спостерігати, чи на горизонті не з'явиться червона ракета, яку затуляли горби й дерева.

На другий день з Луцька прибуває командувач батальйону, ми розповідаємо йому про перебіг бою й про помилки командира, що висилає чоту своїх людей в небезпечне місце й при нападі на них чекає ракети, замість негайно вислати їм допомогу.

Далі розповідаємо про наші спостереження, про те, що серед бандитів був цілий батальйон чорних шуцманів із Клевані. Тимчасом люди свідчать, що бачили, як того ж дня, через півгодини після нас чорні вирушили в протилежному напрямку, де пізніше окружною дорогою тали проти нас. Далі люди свідчать, що безпосередньо перед нападом бачили маси українців з ближніх сіл, котрі входили до казарм українців й виносили звідти зброю й набої. Про все це доповідаємо командувачу батальйону; він починає розслідування цієї справи, котре – наскільки нам відомо – не мало жодних результатів. В тому бою загинуло шість українських шуцманів.

Для виправдання їх українці влаштували вилазку й вислали рапорти до влади про те, що натрапили на бандитів і в бою втратили шістьох чоловік. Це була дуже незграбна брехня, бо всім було добре відомо, що в село вони їздять задля того, щоб забезпечувати своїх зброєю й набоями й поверталися п'яні, ніколи не зустрічаючи перешкод. Ми були впевнені, що після цього всього їх роззбродять і відправлять до табору. Але помилилися.

Похорон наших п'яти колег був дуже гарний. Навіть німці доклали всіх зусиль, щоб похорон виглядав урочисто. Момент перед відправленням процесії був прегарний. Наші полегли товариші лежать на підвищенні, вони тонуть у повені квітів і вінків, котрі принесло безмежно вдячне польське населення. Навколо тих тісняться незліченні тлуми поляків, щоб віддати останню подяку й честь тим, хто загинув, захищаючи поляків. Одні голосно схлиплюють, інші обсіпають їх квітами, ще інші в мовчання колінкують, застигнувши в молитві. Входить командир роти й лейтенант, командир другого польського шутцманшафту, якого ми назвали Жбіком⁵. Випробуваний товариш, що не раз доводив свою приязнь щодо поляків. Єдиний німець, що побачив зраду й підлість українців, але не боявся про свідчити на кожному кроці й невтомно косив українців, незважаючи на протести його керівництва.

Промову виголошує наш командир роти. Говорить він те, що зазвичай у такі моменти говорить командир – про скорботу за товаришами, які були добрими вояками. Він каже розбалакує, як і досі: «Загинули від рук людей, ошуканих жидо-більшовицькою агітацією, й наше завдання – не воювати з цим ошуканим народом, а власне з тими більшовицькими паліями». З цим ідіотизмом не зміг погодитися навіть його товариш, лейтенант Жбік, котрий виступає з енергійним протестом, прямо закидаючи йому брехню. Виводить зі своєї свити перекладача, котрий йота в йоту перекладає: «Тут у гру не входить жодна більшовицька робота. Тут убивцями є бандити, українські націоналісти, з якими ми власне будемо битися й смерть наших товаришів віддячимо з наддатком». Далі закидає нашому командирові, котрий також сказав, що перебуваємо в Україні й нашим обов'язком є підносити тут культуру, що була спотворена більшовицьким режимом. Він твердить: «Тут немає жодної української культури. Тут є лише одвічна польська культура,

культура західна, а українці були і є тут бур'яном, здатним лише до бандитизму». Закінчує свою промову пропозицією вшанування пам'яті полеглих трихвилинною паузою мовчання. Наш командувач, зніяковілий, дає далі накази й похорон відбувається вже без жодних особливих пригод.

Невдовзі трапився випадок, котрий зовсім нас підкосив. Ми дізналися від поляків, що залізничний монтер, українець, має в себе вдома вибухівку, якою висаджує поїзди. Ми зробили в нього ревізію, але нічого не знайшли. Почали його бити, так довго, аж поки не зізнався, що вибухівку закопав біля своєї будки. Ми звели йому вести нас туди.

Дорога проходила біля школи, де розташувалася український *Schutzmannschaft*. Тут же, біля школи до нас прибігли поляки, скаржачись, що українські шутцмани стріляли з подвір'я на сусідній цвинтар, де саме ховали кількох убитих поляків. Нас було семеро, й восьмий – командувач експедиції, німець, котрий взяв чотирьох і пішов до українців перевірити ці дані. В цей час українські шутцмани дали знак нашому в'язневі, щоб він тікав до них, оскільки відділяло його від них 30 кроків. Вони підійшли ближче до нас, утворивши таким чином вільний стрій, і в якийсь момент в'язень, якого ми ескортували, почав утікати, на що один із нас, керуючись приписами, прицілився й вистрілив услід, ранивши його в ногу. Бачучи, що він тікає далі, підбіг за ним і потрапив у нього вдруге. Бачучи, що він і далі втікає, він смертельно поранив його вже на українському подвір'ї.

Відтак українці кинулися на нас усіх, розброїли нас і з лайками почали гатити нас прикладами по головах і спинах, де попаде. Закривавлених і побитих, вони кинули нас до підвалу, куди незабаром привели решту – чотирьох наших разом із німцем, і почали всіх нас бити з дикою люттю, кричучи: «Ви, прокляті ляхи, ви будете вбивати наших невинних братів? Ми вас усіх повірізаємо. Ви сюди приїхали в Україну, й думаєте, що виїдете до Польщі, на вас уже вирок підписано» – й один із них вийняв різницького ножа й кинувся на одного з нас, на що наш німець відреагував, заступившись за нас. Але й щодо нього довго не роздумували, побито його до крові ланцюгом. Тоді зайшов їхній командир і наказав їм перестати нас бити, по чому вийшов, натомість його товариш, офіцер, залишився й озвався: «не

бийте цих проклятих ляхів, ми їх будемо живцем припикати разом із їхніми німцями» – й вийшов. Осатанілі українці й далі шаліли, плюючи нам у обличчя, б'ючи й копаючи нас у нелюдський спосіб.

Тимчасом ті, що проходили дорогою й бачили початок цієї пригоди донесли про все нашим. Наш командир з трьома німецькими підофіцерами вирушив до них, вимагаючи, щоб нас негайно відпустили. На що український командир відповів, що він тут командиром, і якщо вважатиме за доречне, то відпустить нас, а якщо ми виявимося винними, то накаже нас повистрілювати й ніхто йому нічого не скаже.

Наш командир вийшов, нічого не добившись, і подзвонив до Луцька до командира батальйону, доповідаючи про всю пригоду. Натомість український командир підняв по тривозі увесь свій батальйон. Наказав усім іти на пости, потім наставив гранатомет на наші казарми, а тяжкі кулемети виставив на вікнах на 2 поверсі, забезпечуючи в такий спосіб обстріл, на випадок якби наша рота напала на них з метою відбити полонених.

До цього одначе не дійшло, оскільки за 15 хвилин із Луцька приїхали три бронемашини з офіцерами SS – D.S. і нашим командиром батальйону. Командир батальйону капітан Вейдліх розлючений улетів до кімнати українського командира й, наставляючи йому пістолет до голови, почав руками бити його по обличчю. Тут же нас, закривавлених і побитих, випустили з пивниці. Далі він по телефону повідомив генерал-полковника SS і поліції в Рівному, котрий відразу прилетів літаком до Клевани. Приземлився на сусідньому полі й спершу пішов до українського батальйона, де розважався близько години. Знаменним було, як генерал привітав нас.

Нас построїли на подвір'ї в шеренгу й ми потренувались вигукувати привітання. Воно мало прозвучати на адресу генерала: «*Heil Kompanie! Heil General!*» Ми довго чекали на генерала, врешті він з'явився, командир роти подав команду: «Струнко! Рівняння праворуч!» по чому доповів: «Пане генерале, звітую про роту зі 135 людей, поміж них 22 польських підофіцери й 15 німецьких підофіцери». Відповідь звучала: «*Dank, wo sind die deutsche Unterführer?*». «*Hier!*» — гукнув найстарший із них, а вони стояли на правому фланзі; піднісши руку [генерал] привітав їх: «*Heil Hitler!*».

З нами взагалі не привітався, наказав командирові роти «розійтися». Далі подав руку командирові роти й наказав пройти на конференцію до канцелярії. Ця конференція тривала рівно сім хвилин, що потім підтвердили німецькі підофіцери, котрі так само були невдоволені поводженням генерала. Що сказав генерал, ми не знали.

В кожному разі по його від'їзді нам наказали все спакувати й на другий день ми виїхали машинами з Клевани до Торчина, 23 км. від Клевани. Тут на самопочаток командир роти виголошує промову: «Ви отримуєте притулок у містечку, де більшість – поляки. Тут уже також не так небезпечно, бо недалеко стоїть рота німецького Вермахту, а отже пильнуйтеся й зробіть знову якогось свинства, щоби вас звідси знову не викинули».

Слова його справили на нас прикре враження, однак ми втішалися думкою, що скоро з відпустки повернеться оберлейтенант, наш старий командир роти, котрий поїхав у відпустку ще в Росії.

Ще кілька вилазок на українські села, де ми ніколи не зустрічаємо бандитів. Ми безцільно вешталися по селах, бачучи, що кожного разу при нашій появі бандити втікають із села в протилежний бік, але попри це наш командир ніколи не намагається оточити село – хоч має певні відомості, що в цьому селі перебувають бандити. У селах, через які ми проходимо, бачимо підготовлені в землі позиції під кулемети, шини чи колеса вміщені на дереві, якими висилають у село сигнал тривоги про наше прибуття. В кожному селі бачимо горби з хрестами, на яких видно написи: «пам'яті героїв, що полягли в боротьбі за самостійну Україну»⁶.

Одного разу ми хотіли повалити такий горб, чому перешкодив наш командир, стверджуючи, що це – український національний пам'ятник і не можна нам його нищити.

Врешті приїздить до нас старий командир, обей-лейтенант, якого ми привітали дуже щиро. Розповідаємо йому про всі дивацтва його попередника, адже він був із нами в досить товариських стосунках. Він нас запевняє, що все зміниться.

В Торчині на одній із вулиць міста є маленька табличка «*Ukrainische Schutzmannschaft*», а в будинку – троє шуцманів. Ми дізнаємося, що невдовзі перед нашим прибуттям до лісу втекла

ціла рота цих шуцманів, й лише троє повернулися на заклик німців. До кінця нашого перебування жоден не повернувся.

В червні 1943 р. увесь наш батальйон переїжджає на нове місце. Ми приїздимо до Янвої Долини, де розквартируємося разом зі штабом батальйону. Заступаємо литовський *Schutzmannschaft*, котрий – як ми пізніше дізнаємося – гендлював з українцями зброєю за горілку.

На відрізу Янова Долина – Степань були два литовські батальйони. На підставі їхніх донесень, що цей відрізок цілком очищений від бандитів, наша рота займає *Schtützpunkt* у Яновій Долині, а III рота в Степані, натомість *Schtützpunkt* в Яполоті, що між Яновою Долиною й Степанню, було ліквідовано. У такий спосіб ми потрапили в добре підготовлений центр української банди.

Янову Долину було повністю спалено, тут залишилися лише три неушкоджені вулички. За розповідями поляків, на Великдень 1943 року українці напали на це містечко, спалили його дотла а мешканців убили. Тут загинуло близько півтори тисячі поляків⁷. Цього разу українці оперували всякою зброєю, важкою й легкою, навіть гранатометами. І ось у таке місце ми потрапили, начебто повністю очищене. Під час чотиримісячного перебування в тій місцевості ми втратили 48 чоловік – завдяки шаленству нашого командира батальйону, що вислав чоту людей у патруль. Цей патруль потрапив у тяжку засідку, і з усієї чоти поверталось шість чоловік.

Одного разу ми отримали важливий наказ встановити зв'язок із відрізаною III ротою в Степані. Вирушили туди двома машинами загonom у 30 чоловік, серед них 20 німецьких підofiцерів і 10 нас. В дорозі натрапили на розібраний міст, внаслідок чого мусили повернутися. На зворотньому шляху в Яполоті натрапили на міни, що вибухнули перед машинами. Ми потрапили в засідку з трьох боків. Із цієї засідки вийшло лише шестеро з нас, серед них троє поранені. Допомога, яка надійшла, була дуже спізнена. Вона позбирали лише трупи, з яких були здерті мундири, а тіла змасакровані. Кожного з них спершу поранено, а потім добито – вони мали відрізані носи, пальці, які потім їм запхнули в рота, чи кинуті в запалені авто. З цієї засади чудом вийшов з нами наш командир роти, котрий, прагнучи розв'язати враження фатальної поразки, влаштував у роті пиятику, під час якої виголосив до нас промову

на тему нашої поразки. Він закінчив обітницею, що з сьогоднішнього дня ми не знатимемо пощади для українців. Все одно, чи це буде жінка, чи дитина. Ми також даємо йому цю обітницю. Від сьогоднішнього дня за нами стелеться кривавий слід.

Село Поддлужне отчено й спалено, мешканців вистріляно. Злазне – спалено до останньої халупи. Село Ставки, наполовину нами спалене, здобувається на контратаку й змушує всю нашу роту відступити. Село Яполоть, місце потрійної засідки, спалено, жінок і дітей вистріляно.

Раптово налітаємо з лісу на село й робимо ґрунтовні чистки. Сильний бандитський осередок село Головин, також після засідки, частково спалено. В кожному селі насамперед палимо млини й церкви, так що скоро в радіусі кільканадцяти кілометрів ніде нема ані млина, ані церкви, ані попа, а також нищимо насипи – могили.

Однак українці врешті беруть ініціативу в свої руки. Вони зосереджують свої сили й паралізують наші рухи. Рота стає замалим загonom для ведення дій. Керівництво батальйону переносить свій штаб до Костополя. Звідтоді ніч у ніч нападають українці, сильно обстрілюючи наші бараки. Вони ведуть вогонь лише з автоматів. Ми опиняємося в справжньому пеклі. Відповідаємо лише спорадичними наскоками з лісу на ближчі села. Влаштуємо раптову стрілянину, вантажимо пару корів чи свиней на фуру й відходимо. Втрачаємо контакт із Костополем. Шлях на всьому відрізу [...] товстими деревами. [...] Казарми наші однак [...] довкола частоколом, бункерами й густими [...] до нас приїздить німецька моторизована рота [...] З великими труднощами дістаються нас машини. Починаємо будувати леговище. Далі втрачаємо електростанцію, а разом з нею й воду, якої ніде немає. Єдиний водопровідний насос забезпечує нас водою лише до кухні. Наслідком цього всього є воші й бруд.

Рота III змушена залишити Степань. Ми залишаємося самі без шансів на існування. Командування однак не хоче згодитися на виведення нас звідси.

Отримуємо більше важкої зброї, гранатомети й гарматку. Щоночі напади все ще забирають у нас по одній людині. Спусташена рота отримує в поповнення рекрутів – волиняків, ми навчаємо їх у себе. Разом із ними до нас приходять кінні обози. Й по чотиримісячному перебуванні в Яновій Долині ми виїжджаємо, попередньо спаливши

міст на Горині й свої казарми. Виїжджаємо до Деражного на підмогу II роті, на яку – як і на нас у Яновій Долині – щоночі здійснюються напади.

Під час першого нічного нападу за нашої присутності наш командир висилає дві групи до міста – як «*Ochtostrupp*»⁹, котрі після обстрілу запалюють на кінці містечка український присілок. Вони спалили 29 халуп разом зі стодолами й забили вісім чоловік. Звідтоді напади вже не повторюються. До кінця панує спокій.

За два місяці виїжджаємо з Деражного, бо II рота вийшла на зв'язок з польськими диверсійними загонами, що діяли спільно з російськими партизанами. Вони намагаються притягнути II роту до себе. Ми виїжджаємо перші й дістаємось Костополя. На другий день виїжджає II рота, на півдороги натрапляє на російських партизанів, які хочуть без жодного пострілу взяти всю роту до себе. Рота переконана, що має справу з українцями й засипає їх кулями. Більшовики закликають припинити вогонь, на що отримують ще густіші залпи вогню. Відтак більшовики переходять у атаку й розбивають у пух усю роту. Пів роти падає на місці, кінний обоз разом з усією зброєю потрапляють у їхні руки.

Наступного дня всі сили вирушають на пошуки пропажі. Вирушає близько трьох тисяч війська, в результаті чого привозять лише трупи, й вирішують, що нема сенсу шукати вітру в полі.

В Костополі лишається цілий батальйон. Ми продовжуємо здійснення мисливських наскоків. За 3 км від Костополя, у селі Янкевичі розбивають німецьку роту, вона втрачає всю зброю й обоз. Звідтоді проводимо дії усім батальйоном, за участі SS і *Schutzpolizei*.

Німці теж уже розкусили українців і довго не роздумують, чи застрелити українця.

В жовтні 1943 р. наша рота буру участь у великому котлі в районі Сарни – Чорторийськ – Колки. В цій акції участь бере 6000 поліції, котра приїхала з усіх сторін, а також бомбардувальники, що планово бомбардують села й ліси. Нашим завданням є винищення розпорошеного українського населення, йдучи широкою тиральєрою. Не зустрічаємо жодного опору. Але було розбито роту німецької *Schutzpolizei*, котра натрапила на табір російських партизанів. Вона втрачає кінний обоз разом із мобільною радіостанцією, гарматкою й тяжким озброєнням.

Повертаємось до Костополя після місяця безцільних погонь. До свят маємо сякий

– такий відпочинок. Після свят один блискуче вдалий нальот на село Берестовець, де хапаємо близько 100 бандитів і [...] аж до часу, коли як грім падають більшовики.

10 січня 1944 виїжджаємо до Янові Долини, щоб збудувати новий міст, який ми колись спалили. Після збудування моста повертаємось до Костополя, щоб вантажитись на потяг. В Костополі вже застаємо більшовиків. В місті паника й переполох. Німці все лишають і тікають. Приєднуємось й ми до колони й маршируємо в напрямку Янові Долини через Ківерці, Олику до Клевани. В Клевани отримуємо наказ повернутися назад під Рівне. Дістаємось Олександрії, де наш батальйон розбиває російська армія. Нам кажуть, що з нашого правого й лівого боку йдуть із нами танкові частини SS. На справді ми були самі на відтинку ста кілометрів. Можна було бачити лише безладну втечу німців і цілковитий брак опору з їхнього боку.

Після розгрому наш батальйон розсипався, частина втекла, а частину укомплектовано й у кількості 150 чоловік відведено до Львова, звідки вони виїхали далі до Німеччини. Згідно чуток, зараз вони, ймовірно, перебувають у Франції.

Протягом усього часу служби в *Schutzmannschaft* ми були згуртовані й спрямовані до своїх цілей. Ми то планували втечу, то поєднання з якимись польськими частинами, а в кожному разі не дали німцям підпорядкувати нас своїй волі. І коли вони використали нас на лінії фронту, ми відходили цілими групами, хоча німці кілька разів збирали нас і назад до лінії [фронту] транспортували. Перешкоджали нам у цьому зрадники, що запродалися німцям.

В першому ряду шпиг – доноситель денщик командира роти Шпенгер Юзеф, унтеркорпорал, фольксдойче з Ченстохови, котрий доносив німцям про кожне слово. Це був явний шпиг, котрий цього й не приховував, навіть пишався цим і вважав себе за німця, зрікаючись польськості.

Далі зрадник, польський шеф роти Конечний Ян, ротний фельдфебель, ненависний тиран, завзятіший виконавець німецьких дисциплінарних приписів, аніж самі німці. Там, де німці дивилися на щось крізь пальці, він жадав покарання. Нібито йдучи по нашій стороні, в розмові сварився й нарікав на німців – для того, щоб потім донести про наші настрої німцям. Щоразу нашою пайкою горілки й цукерок ділився з німцями, відповідальність за це беручи на себе,

оскільки в цих справах був посередником між нами й німцями. Коли ми жадали від нього, щоб він звернувся в цій справі до німців, він нам радив сидіти тихо й нічого не домагатися. «Ви ж знаєте, – казав, – що ви поляки й мусите бути задоволені з того, що вам дають, бо як ні, всі можете опинитися в таборі». Німцям натомість казав, щоб нічого не боялись, що він це все залагодить, а ми не підємо зі скаргою до командира, бо жоден із нас не вміє тієї горілки пити. Нам дати лише самогону. Так само з папіросами – що ми воліємо курити листя, а папіросів таких зроду не курили.

Далі Флісінський Юзеф, ротний фельдфебель, коректор листів, корий всадив кількох хлопців до в'язниці за писання невідповідних речей у листах. Він цілком сміливо міг знищити ці листи, оскільки мав тут повну свободу. Нерозлучний товариш Конечного, виконавець його задумів, зараз перебуває у Львові в шпиталі на Снопковській з увередженою ногою.

Третій з цієї громадки – віцефельдфебель Синецький Людвик з Баранова Сандомерського: доноситель, що прагнув зробити кар'єру в Шуцманшафті. В Росії видав чотирьох колег, які

розмовляли з партизанами, за що їх розстріляли. Тепер він доповів німцям про кожного, хто дезертував із фронту. Бувши командиром обозів, він зустрів на вокзалі в Дубні кілька груп, що втікали до Львова – про кожного доніс німцям. Разом із ним його брат Синяцький [sic] Ян, унтеркорпорал, начебто затятий супротивник німців; доносить своєму братові про все, про кожне слово, а той уже далі доносить німцям.

Львів, березень 1944

—
До друку подали
Ґжеґож Мотика й Марек Вежбіцький

—
переклав на українську мову
Тарас Шумейко

Матеріал походить з «Карти» 24/1998.

¹ Генерал Василь Бегма, один із керівників руху радянських партизанів (прим. перекладача).

² Мацеїв, або Матїїв, пол. Maciejów z 1557 по 1946 рік. 1946 року містечко знову перейменовано, нова назва Луків ближча до історичної. Тепер належить до Турійського району Волинської області (прим. перекладача).

³ На думку історика волинської АК й водночас свідка тогочасних подій, поліцаї були вбрані в радянську форму. Wincenty Romanowski, «ZWZ–AK na Wołyniu 1939–1944», Lublin 1993, с. 96.

⁴ Опис цієї ситочки є в документах УПА, див. «Карта» 23, с. 55.

⁵ Żbik – дикий кіт (прим. перекладача).

⁶ Українській звичай насипати символічні могили сягає часів Київської Русі й козаччини. В міжвоєнний період та під час війни часто насипалися могили на згадку про відродження української держави 1918 року.

⁷ У Яновій Долині в ніч з 21 на 22 квітня 1943 загопи УПА

забили близько 600 поляків. За непідтвердженими даними, УПА допомагала одна з рот литовської допоміжної поліції, згаданої в записках. Це начебто спричинилося до виведення німцями литовських загонів з Волині.

⁸ Далі в тексті машинопису пропуски через пошкодження оригіналу. (Ред.)

⁹ Тут, очевидно, помилка автора записки, котрий не розчув назви загону німецькою мовою, подавши неправильне: *Ochstrupp*. Der Trupp це маленька армійська група з 2 і більше солдат. Перша частина слова може відсилати до *ochs*, «бик». *Ochs* – *trupp* в такому прочитанні можна було б зрозуміти як «група тарану», «штурмова група», а частка *-to-* в такому разі, очевидно, є випадковою похибкою.

Перше слово може також відсилати до «*Orts*» (місце, локалізація): німці літеру *r* вимовляють не так, як поляки. Тоді в записках може йтися про «локалізовану групу». Ще інший варіант – *Osttrupp*, «східна група». Або ж у загоні був керівник *Otto*, а його загін звався «*Ottostrupp*». *Ottos* і *Ochtos* вимовляються подібно (прим. перекладача).

ПЛАН: ВИКОРЧУВАТИ

Ґжеґож Мотика

Тарношин (Львівське
воєводство), 18 березня
1944. Поляки, вбиті
українцями

Організація Українських Націоналістів, що постала 1929 року, а з 1940 поділилася на фракції мельниківців і бандерівців, ставила собі за мету створення «незалежної й об'єднаної», а разом із тим моноетнічної й однопартійної української держави. Спершу члени ОУН вбачали свої шанси в союзі з III Рейхом, однак німці не визнали уряду, який бандерівці створили в червні 1941, й ув'язнили багатьох його членів (зокрема самого Бандеру) в концентраційних таборах, а організацію змусили знову перейти в підпілля. Окуповані українські землі підлягали жорстокому економічному виснаженню, а за найменшу провину загрожувала смерть.

В жовтні 1942 у Львові відбулася конференція військових референтів ОУН. В ній брали участь виконавчі обов'язків провідника (керівника) ОУН-Б Микола Лебедь, військовий референт провладу (керівництва) ОУН Дмитро Грицай «Дуб», офіцер до спеціальних завдань при військовому референті ОУН Іван Климов «Євген Легенда», крайовий військовий референт «Захід» (Східна Галичина) Лука Павлишин «Вовк» та крайовий військовий референт «Північ» (Волинь і Полісся) Василь Івахів «Сом», «Сонар». Частина учасників наради виступила за створення власного партизанського руху.

Василь Івахів «Сом» сказав між іншим: «Давайте створимо повстанчу армію! Цим ми утремо носа різним партизанам, що нишпорять по лісах... Будуть збройні сили, тоді не тільки поляки, а й німці почнуть боятися нас»¹. В ході наради було створено комісію, котра приготувала докладні плани створення власних збройних сил і майбутніх повстанчих дій. Найімовірніше, їх було представлено на черговій зустрічі в грудні 1942. Опрацьовані сценарії дій не виключали боротьби зі всіма ворогами водночас, між іншим із СРСР, Польщею, Угорщиною.

Комісія також розглядала питання, як у часі вибуху повстання обійтися з національними меншинами. Коли йшлося про росіян, то загалом хотіли залишити їх у спокої, оскільки вони, а особливо ті, що жили на селі, «зжилися з народом»². Однак вирішено укласти списки російських активістів, «що борються проти українців»³. По розпочаттю відкритого протистояння їх збиралися ліквідувати. Щодо євреїв давалась

рекомендація «не знищувати їх, а виселяти з України, даючи їм можливість вивезти щось зі своїх речей. Слід із ними рахуватися, оскільки вони мають великі впливи в Англії й Америці»⁴.

«Усіх поляків – читаємо далі – виселити, давши їм можливість узяти те, що вони захочуть, оскільки їх також захищатимуть Англія й Америка. Тих же, хто не захоче виїжджати – знищити»⁵. Безумовній ліквідації за день до оголошення мобілізації підлягали тзв. «активніші поляки», тобто особи, пов'язані з підпіллям, що мали значний суспільний авторитет і були лідерами місцевих спільнот. Відповідні «чорні списки» повинні були укласти районні й повітові військові командири. Знищенням повинні були займатися жандармерія й у окремих випадках Служба Безпеки ОУН.

Вирішено було залишити в спокої інші національні меншини, зокрема угорців, чехів і румунів. Однак це не стосувалося вірменів, яких слід було «трактувати так само, як євреїв, беручи до уваги, що вони – люди, віддані Росії»⁶.

На грудневій зустрічі вирішили приступити до створення партизанського руху, тзв. «військових загонів ОУН»⁷. На Волині звістку про згоду керівництва ОУН – Б на створення партизанських загонів було прийнято з ентузіазмом. З 1942 року діяльністю ОУН – Б у цьому регіоні керував Дмитро Ключківський «Клим Савур», політичним референтом був Яків Бусел «Галина». Великий вплив на рішення «Клима» мав, імовірно, Іван Литвинчук «Дубовий», що керував ОУН – Б на Північно – Східній Волині (зокрема повіти Сарни й Костопіль). Саме на його території на початку лютого 1943 з боївок ОУН було сформовано першу сотню УПА Гриця Перегійняка, псевдонім «Довбешка – Коробка».

Вночі 7/8 лютого 1943 ця сотня провела першу збройну акцію. Партизани напали на Володимирець, убили німця й кількох козаків із допоміжної поліції, ще кількох узяли в полон. З-під Володимирця стояня перейшла до заселеного 27 польськими родинами села Паросля І. У селі українці представилися радянськими партизанами й попросили їжі. Поївши, вони сказали полякам, що загін збирається здійснити диверсію на залізниці, через що мусять їх усіх зв'язати, щоб врятувати від німецької помсти. Зв'язаних поляків убили. Загибло близько 170 жителів Парослі, серед них кілька чоловік, що випадково проїжджали через село⁸.

Акція сотні Перегійняка напевно не випадково збіглася з нарадою волинської ОУН, котру 15 лютого 1943 провів Івахів у селі Піддубці в луцькому повіті. На ній було обговорено можливості, які місцева організація мала в разі можливого збройного виступу. Говорилося про посилення дій супроти радянських партизанів. Івахів, погоджуючись на збільшення числа партизанських загонів, водночас рекомендував підлеглим не афішувати їхню діяльність. Зокрема він сказав: «В центрі є переконання про несвоєчасність організування збройного виступу. Питання збройної боротьби ще не визріло і з цим треба зачекати»⁹.

Однак скоро ситуація різко змінилася. 17–23 лютого 1943 поблизу Олеська відбулася III конференція керівництва ОУН – Б. Делегати, переконані, що війну виграють союзники, висловлювались за те, щоб якомога скоріше розпочати боротьбу з німцями. Програмний виступ виголосив Михайло Степаняк. Він остеріг, що СРСР може вийти з війни переможцем і запропонував розпочати повстання проти німців, щоб звільнити Україну з-під окупації ще до приходу Червоної Армії. Скидається на те, що концепцію Степаняка було прийнято. Вирішено розпочати відкриту партизанську війну з німцями, поляками й совітами одночасно.

В березні 1943 на Волині з німецької служби дезертувало близька 5 тисяч українських поліцаїв. В більшості вони потрапили до бандерівського партизанського руху, який став тепер називатися «Українська Повстанська Армія», «крадучи» собі назву першої так званої «УПА», яку заснував Тарас Бульба–Боровець¹⁰. Дезертуючи, поліцаї ліквідували намецьких командирів, звільнювали в'язнів і вбивали декого з поляків – тих, що напевно потрапили до «чорних списків» ОУН. Водночас у березні 1943 загоны, підлеглі «Дубовому», почали нападати на чергові польські поселення, зокрема на колонії Антонівка й Липники.

У Страсний тиждень 1943 року відбулася перша масова акція ліквідації польських поселень, котра охопила кілька повітів (Костопольський, Кременецький, Луцький). Вночі 22/23 квітня стався напад на Янову Долину, де було вбито близько 600 поляків. В акції брала участь зокрема «перша сотня» УПА, якою після смерті Перегійняка, вбитого у сутичці з німцями, командував Никон Семенюк «Ярема». В травні й

червні напади продовжувалися. У звітах однієї з сотень під датами 3, 4, 15, 19, 23 й 25 травня 1943 записано: «Ліквідовано кольонії, що співпрацюють з більшовиками та німцями, власних страт не було»¹¹.

У червні 1943 «Клим Савур» передав командирам УПА офіційний наказ щодо ліквідації поляків у західних повітах Волині: горхівському, ковельському, володимирському й любомльському. Цей факт підтверджують показання Юрія Стельмашука «Рудого», коменданта Військового Округу УПА «Турів»: «У червні 1943 представник Центрального Проводу ОУН «Клим Савур» передав мені усну таємну директиву [...] про фізичну ліквідацію усього польського населення, що проживало на території західних регіонів України»¹².

11 липня відбулося масова акція проти поляків у досі небаченому масштабі. В один день здійснено напад на 99 польських поселень, зокрема Порицьк (тепер Павлівка). Іван Гринь свідчив: «Я брав участь у розстрілах польського населення, наприклад у селі Павлівка»¹³. «[Тіла] до 200 [убитих] поховано біля польського костела. До цього мобілізували місцевих мешканців, [котрі] викопали велику яму із західної сторони костела й поносили туди трупи з костела. Трупи закопали на відстані якихось 25 – 30 метрів від костела»¹⁴.

У серпні загоны УПА здійснили багато вбивств у повіті Любомль. Один із партизанів, Степан Редеша, розповідав: «Ми оточили п'ять польських сіл, протягом ночі й наступного дня спалили ці села, а всіх мешканців від малого до великого вирізали – в сумі понад дві тисячі осіб. [...] Моя чота брала участь у спаленні одного великого села й прилегло до цього села хутора. Багатьох поляків – чоловіків, жінок, старих і дітей – ми живцем кидали в колодязь, а потім добивали їх пострілами з вогнепальної зброї. Решту кололи багнетами, вбивали сокирами й розстрілювали. Все це ми робили під гаслом 'знищуй польську шляхту, котра напливає на українські землі'»¹⁵.

Вбивства супроводжувалися наказами «Клима Савура» про розподіл польських земель серед українських селян та створення самоврядувань.

Неважко переконатися, що перебіг антипольських акцій на Волині мав значно кривавіший характер, ніж передбачали інструкції, прийняті на згаданій нараді військових референтів.

Є велика відмінність між тим, що було погоджено на цій конференції й наказами «Клима Савура». Як видається, є два можливих пояснення цієї розбіжності.

Перше – в ході III конференції ОУН – Б вирішено ліквідувати все польське населення Волині. На користь цієї версії свідчать показання Збігнева Камінського «Дона». Коли його схопила польська Служба Безпеки, він сказав, що бандерівські діячі в еміграції мають претензії до Миколи Лебеда за так званий «наказ №1», котрий стосувався «масової ліквідації польського населення спочатку на Поліссі і на Волині, а пізніше ця «акція» перекинулася й на інші території»¹⁶. Проблема однак полягає в тому, що свідчення Камінського викликають сумніви. Він займав відносно невисоке місце в ієрархії СБ ОУН, тож важко собі уявити, щоб він міг мати доступ до важливих таємниць організації.

Існує також інше пояснення – керівництво ОУН – Б на Волині з власної ініціативи вирішило знехтувати суворим наказом примусового «виселення» поляків й усе польське населення просто ліквідувати, не бавлячись у розсилання листівок із наказом про виїзд. До цього могла схилити реакція поляків на знищення Парослі. Після акції сотні «Довбешки – Коробки» польське населення в усій околиці почало створювати бази самооборони. Отже стало ясно, що воно намагатиметься чинити опір.

Якщо ця гіпотеза є слушною, то відповідне рішення було прийнято між лютим і початком червня 1943 року, найімовірніше в гроні трьох осіб: керівника волинської ОУН – Б «Клима Савура», військового референта ОУН – Б «Сома» і «Дубового», командира сил ОУН – Б і УПА на північно – східній Волині, тобто в регіоні, де мали місце перші випадки знищення польського населення. Щодо цього останнього Степан Янішевський свідчив, що він був «одним із ініціаторів і найактивнішим організатором розправи над польським населенням, ... й не раз хизувався своїми 'заслугами' в знищенні Поляків»¹⁷.

На користь цього другого пояснення свідчить зокрема той факт, що кривавий перебіг антипольської акції викликав суперечності навіть серед самих бандерівців. Про це згадував один із членів Центрального Проводу ОУН Михайло Степаняк у своїх свідченнях про рішення III конференції, які він надавав радянським органам безпеки: «у подальшому під впливом Р[омана]

Шухевича політика ОУН у питанні збройної боротьби відійшла від рішень конференції і пішла за лінією, що практично здійснювалася на Волині командиром УПА 'Климом Савуром', – боротьби проти червоних (радянських) партизанів і поляків»¹⁸. За його словами, під час III з'їзду ОУН – Б в серпні 1943 [його учасники – прим. перекладача] разом із Миколою Лебедем Лебедем у своїх виступах твердили, що «УПА скомпрометувала себе своїми бандитськими діями проти польського населення»¹⁹. Однак у підсумку УПА було визнано «головним засобом боротьби за Українську Державу»²⁰.

На користь цього вирішення можуть промовляти також сумніви Юрія Стельмашука «Рудого». Даючи свідчення в суді, він сказав: «В [...] червні 1943 року я зустрівся в колківському лісі з 'Климом Савуром' і заступником представителя головного штабу керівництва, Андрущенком. 'Савур' дав мені наказ винищення всіх поляків у ковельському окрузі. [...] я не мав права не виконати його, але й виконати мені не дозволяли мої особисті переконання. Я звернувся до Андрущенка, котрий сказав мені, що це не є розпорядження з центру, що це перекручення на нижчих шаблях [підкреслення – Г.М.]».²¹

Слушною видається думка, що на волинське керівництво могло мати вплив знищення євреїв. Воно показало, що можна цілковито усувати цілі групи людей. «Вирішення єврейського питання» вочевидь породило спокусу проведення подібної акції стосовно польського населення. Тим паче, що серед членів ОУН – Б було багато поліцаїв, залучених до ліквідації єврейського населення.

Восени 1943 року вирішено було провести антипольську акцію, хоча в дещо м'якшій формі, й у Східній Галичині. Між лютим і квітнем 1944 УПА почала нападати там на чергові польські поселення. Офіційні інструкції вимагали попереджати напади висиланням до польського населення листівок із вимогою виїзду. Лише після того, як мине вказаний в ультиматумі термін можна було атакувати – вбивати чоловіків і палити хати. Жінок і дітей слід було щадити²². На практиці українські партизани не раз нападали без попередження, вбиваючи всіх, кого хапали. Обшар акції УПА до кінця червня 1944 охопив усі повіти Східної Галичини. Контракція польських партизанів спричинилася до того, що на Люблинщині постав понад стокілометровий польсько-український фронт²³.

↑ Любича-Королівська, червень 1944. Перевезення поляків, ранених та вбитих українцями

Випадок хотів, щоб збереглися документи, з яких ми можемо дізнатися, як тогочасну ситуацію оцінювало керівництво українського підпілля, зокрема сам командир УПА й керівник ОУН – Б Роман Шухевич «Тарас Чупринка». Джерелом цієї інформації є протокол дискусії Української Головної Визвольної Ради (УГВР), що була понадпартійною політичною надбудовою УПА. З'їзд УГВР мав місце в липні 1944 у Карпатах. В ході обговорень відбулися зокрема й дискусії про відносини з Польщею й Поляками.

12 липня 1944 виникла пропозиція присвятити одну з дискусій винятково польському питанню. Пропозицію було прийнято односторонньо. Ще в той самий день Микола Лебець представив рапорт про розмови з польським підпіллям²⁴. Сама ж дискусія розпочалася наступного дня. В ході її Василь Мудрий представив польсько-українські відносини в міжвоєнному десятилітті й ствердив, що лише силою можна розв'язати назрілий конфлікт, а Українці не можуть відмовитись від Галичини, де українська спільнота є найбільш національно свідомою. Василь Потішко поклав вину за те, що сталося, на польську

сторону й дійшов висновку, що слід «шукати захисту від поляків, паралізувати їхні дії за кордоном, приховувати те, що було зроблено [...] Наш народ робить те, що роблять великі держави»²⁵.

Лев Шанковський з роздратуванням сказав, що серед самих українців з'являються думки, що вина за стан польсько-українських стосунків лежить на українських «молодих політиках». Він піддав критиці митрополита Шептицького, котрий видав звернення [до вірян – прип. Г.М.] не дивлячись на те, що польський єпископ нічого не видав»²⁶. Він вказав на потребу видання Білої Книги українською, польською й французькою мовою з описами польських злочинів. Він вважав, що після розмов із польським підпіллям чи урядом не слід було ні на що сподіватися. На його думку, «єдина можлива розмова з ними – це мова рушниць і гармат»²⁷.

Підсумовуючи дискусію, Шухевич сказав: «Ми з поляками ведемо війну на північно-західних українських землях. Коли українська поліція на початку 1943 року пішла в підпілля, німці відправили [туди] польську поліцію з СС. Польська поліція (ШУПО) з СС проводила операції,

застосовуючи жорсткі, нелюдські методи. Польський елемент, розпрошений на Волині, повністю паралізував дії УПА. Відповідь дало саме населення Волині – воно провело заходи по населенню. Поляки почали опиратися. Тоді почалася ліквідація польського населення на Волині, яка закінчилася влітку 1943 [підкреслення – Г.М.]. Лишилися тільки острови під німецькою охороною, тоді розгорнулася УПА. [...] З квітня місяця 1944 [...] командування УПА дало розпорядження виселити поляків [з Галичини], якщо самі на переселяться. Удари продовжуються. [...] Жінки потрапляли лише випадково. [...] На Холмщині в березні та квітні цього року поляками було вбито біля 2000 українців, жінок і дітей. [...] Там наші загони охороняють тепер життя українців і українську територію. [...] Творимо для себе корисні позиції, яких не можна досягнути за зеленими столами [під час розмов – Г.М.]. Не дамо себе обдурити. Українські маси в наших руках».²⁸

Після приходу Червоної Армії українські провідники переконалися, що совіти тракують претензії поляків на незалежність так само, як і претензії українців. У зв'язку з цим 1 вересня 1944 року з'явилися накази про припинення антипольської акції. Вони забороняли вбивство цивільних, допускаючи лише напади на поляків, що служили в «істребительних батальйонах» (радянській допоміжній поліції). Незважаючи на це, вже на межі 1944/45 року було знищено кількадесят польських сіл у тернопільському воєводстві. Своєю чергою, 1947 року керівництво ОУН – Б міркувало, що робити у випадку, якщо після вибуху III світової війни поляки почнуть повертатися до Східної Галичини.

Жорстокі акції УПА не раз викликали кризу польську відплату. На Волині найбільше таких акцій провела польська допоміжна поліція, яку німці мобілізували або привезли з інших регіонів замість українців, що дезертували (див. «Карта» 24). Українське цивільне населення гинуло також від рук польських партизанів. Особливо кривавий характер мала згадана Шухевичем акція польського підпілля на Люблинщині, де в березні 1944 було спалено кількадесят українських сіл (серед них Сагринь і Ласків) й забито кілька тисяч українців – при власних утратах одного вбитого й двох – трьох поранених.

Інша велика антиукраїнська акція мала місце в лютому – квітні 1945 в Ряшівському [воєводстві – прим. перекладача], де також спалено

кількадесят українських сіл, серед них Павлокома й Малковиці. Однак – й у цьому полягає принципова відмінність між акціями польських і українських партизанів – вони завжди проводились за ініціативою місцевих комендантів підпілля, й не раз були викликані бажанням помститися за трагедії на Волині й у Східній Галичині.

Підсумком цих подій стало 80 – 100 тисяч поляків, убитих у ході антипольських акцій (з чого 40 – 60 тисяч на Волині) та 10 – 20 тисяч українців, що стали жертвами польської відплати.

Варто нагадати, що українські партизани воювали одночасно з німцями й совітами. Організований спротив комуністичній владі в Західній Україні тривав до 1954 року, а останню збройну підпіллю групу ліквідовано 1960 року. За офіційними даними, опрацьованими в радянські часи, в 1944 – 51 роках унаслідок репресій, які проводилися совітами з метою знищення УПА було вбито, арештовано або депортовано 450 – 500 тисяч мешканців західної України. Число одних лише вбитих становить 155108 осіб, а депортованих – 203662. Радянські репресії торкнулися майже кожної української родини в Західній Україні.

У боротьбі загинуло багато партизанів УПА, що відповідали за знищення польського населення. Василя Івахіва було вбито ще в травні 1943 в сутичці з німцями. Дмитро Клячківський «Клим Савур», без сумніву найбільш відповідальний за антипольську акцію на Волині, був виданий схопленим Юрієм Стельмашуком «Рудим» і поліг у лютому 1945 в бою з НКВД. Стельмашука не врятували свідчення, котрі він надав радянським офіцерам безпеки – його розстріляли 1946 року. Командувач УПА Роман Шухевич загинув зі зброєю в руках, оточений у березні 1950 у своїй криївці в Білгородці. 1951 року загинув Іван Литвинчук «Дубовий».

Гжеґож Мотика

переклад на українську мову
Тарас Шумейко

- ¹ Анатолій Кентій, «Українська Повстанська Армія в 1942–1943 рр.», Київ 1999, с. 14.
- ² Державний Архів Служби Безпеки України (ДА СБУ), фонд 13, одиниця зберігання 372, том 5, арк. 21–38. Фрагменти документу див.: «Polska i Ukraina w latach trzydziestych – czterdziestych XX wieku», t. 4, «Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945», cz.1, Warszawa – Kijów 2005, с. 205–213.
- ³ Там само.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Юрій Киричук, «Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40 – 50х років XX століття», Львів 2000, с. 44.
- ⁸ Більше на цю тему див. у монографії: Grzegorz Motyka, «Ukraińska partyzanka 1942–1960», Warszawa 2006.
- ⁹ Анатолій Кентій, «Українська Повстанська Армія...», с. 20.
- ¹⁰ Тарас Бульба-Боровець створив УПА 1942 року. У 1943 року він відкинув пропозицію підпорядкуватися керівництву ОУН – Б, зокрема з огляду на ставлення цієї формації до польського населення. Влітку 1943 частина його загонів були роззброєні й примусово включені до бандерівської УПА.
- ¹¹ «Звіт за місяць травень 1943 року 1 групи УПА від 5.VII 1943 року», [в:] «Літопис УПА. Нова серія», т.2, Київ–Торонто 1999, с. 171–172.
- ¹² «Polska i Ukraina...», с. 442–443.
- ¹³ Там само, с. 548–551.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Там само, с. 414–415.
- ¹⁶ Instytut Pamięci Narodowej, sygn. 0192/354, t.1, k.195. Див. також: «Polska i Ukraina...», с. 194–195.
- ¹⁷ «Polska i Ukraina...», с. 399.
- ¹⁸ Сергій Кокін, «Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ», Київ 2000.
- ¹⁹ «Polska i Ukraina...», s. 230–231.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Wiktor Poliszczuk, «Nacjonalizm ukraiński w dokumentach – integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu», cz. 2, t. 4, Toronto, с. 475.
- ²² Цей документ, знайдений автором у Києві, вперше опубліковано в «Карти» №23.
- ²³ З питання боротьби на Люблинщині див.: G. Motyka, «Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948», Warszawa 1999; J. Markiewicz, «Partyzancki kraj», Lublin 1985.
- ²⁴ ДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 53–86. Див. також: «Літопис УПА», т. 26, Торонто–Львів 2001, с. 461–514.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Там само.

Л І Т О

1943

ФОТО З КОЛЕКЦІЇ В. ЖОНДІ / ВЕБ-ПОРТАЛ «ВОЛИНЬ НАШИХ ПЕДКІВ» / WWW.MAHOUCNIP.L

БАРБАРА ОДНОУС

Від 1991 року триває слідство у справі злочинів, скоєних на Волині у 1939–45 роках. Його веде Відділ Комісії з розслідування злочинів проти польського народу ІНП у Любліні. Наразі акти справи налічують 57 томів (близько 200 сторінок кожний) і документи постійно додаються: протоколи зі слухань свідків, розповіді та спогади (також друковані), листи приватних осіб, рапорти підпільних організацій, теж нечисленні фотографії. Представляємо вибірку із усього матеріалу, зібраного в Інституті національної пам'яті у Любліні.

Ескалація конфлікту на Волині відбувалася влітку 1943, тому ми теж оперлися на тексти з того періоду, зосереджуючись на зізнаннях та розповідях безпосередніх учасників подій. Із зібраних оповідей постає образ не лише тих сусідів українців, котрі виявилися ворогами, реалізуючи сплановану операцію смертовбивства, але й тих, завдячуючи яким, багато поляків вижило. Однак, ми не можемо розкрити їхні особи. Дотримуючись постанов прокурора, ми зобов'язалися до неподання даних, що дозволяють встановити особи, не лише винуватців, але й жертв та свідків. Це стосується також і польських прізвищ.

↑ Дермань, повіт Здовбунів,
1939. Екскурсія учнів
Педагогічного ліцею
з Острога

3 ЛИПНЯ 1943 (СУБОТА)

Пйотр В. (нар. 1928)

У колонії Гурній, між поляками та українцями, непорозуміння не було, а тим більше конфліктів [...]. Українці, як православні, ходили до церкви у поближному Губкові, натомість поляки – до костелу у Людвиполі, що був на відстані близько семи кілометрів. Йдучи до Людвиполя, ми проходили через чисто український Губков, але ніколи не траплялися нам там вияви ворожості або чіпляння. [...]

Було вже чути про мордування польських сіл на північний захід від Людвиполя. Ми боялися нападу і на ніч ховалися в полях. 3 липня теж планували йти ночувати в поле. [...] Були ми вже усі готові, хотіли лише з'їсти вечерю (стояла на столі), й чекали на брата Ромуальда, котрий ось-ось мав пригнати корів.

Заледве не разом із заходом сонця, піднявся крик і розкотилися постріли. Мати підбігла до вікна, крикнула, що вже є бандерівці і треба тікати. Ми з батьком вискочили крізь вікно до квітника, й почали тікати дорогою між житом, до пагорба. Мати не змогла забрати своєї малої сестри, чого я спочатку не зауважив.

Я вискочив на подвір'я, а там було повно українців. Бігали, кричали, підпалювали будинки, виносили із обійсть майно. Схоже, прийняли мене за українця, оскільки на мені була куртка з ременем, подібна до військової, а вони одягалися подібно. Я крутився по подвір'ю, шукаючи схованки, і побачив, як українець ліг на дорогу та почав стріляти у напрямку батьків, які тікали. [...] Мати впала, подумав, що влучили у неї і не жива, батько побіг далі. Помітив я теж корів, а отже десь поблизу мав бути мій брат.

Тоді підбігла до мене п'ятирічна сестра, схопила за ногу й почала плакати. Я наказав їй мовчати, і ми вскочили до поближного городу, де лягли у високій квасолі. Однак, котрийсь із українців, що нишпорив по обійстю чи помешканню, напевно щось помітив, бо двоє чи троє прибігли до городу і викрили нас. Вони казали, що я поляк. Я заперечував, на доказ почав молитися як православний. Один із українців сильно вдарив мене прикладом рушниці у груди, я втратив притомність.

Коли опритомнів, сутінки перейшли вже у ніч. Кругом було повно їдкового диму. Я помітив, що брат тікає із саду. Я був дуже побитий

і закривавлений, не мав сил, але закинув сестру на спину й побіг за братом, у напрямку поближного ставка для гусей та лісу, що за ним розтягнувся. [...] Щохвили я призупинявся для відпочинку або падав під вагою сестри. Добіг до лісу, там знову впав, забракло мені сил. [...]

Однак, замість того, щоб сховатися у цьому лісі, я перебіг його. Коли вискочив на широку гравійну дорогу на Людвиполь, під'їхав українець на коні і чимось твердим вдарив мене по голові. Я впав, а українець поїхав далі. Залишками сил я підвівся і добіг до лісу з другого боку дороги. Зараз же за мною прибігла й сестра, котрої я вже не мав сил нести. Заховалися ми під пнем заваленого дерева. За якийсь час територію довкола почали прочісувати українці. Нас, однак, не знайшли й відійшли. За хвилю я знепритомнів.

Прокинувся я, як було вже видно. Сестра лежала збоку і, що дивно, не плакала. Я вирішив піти до села Гурби, що було за пару кілометрів від Гурної, до дому сестри батька [...]. Там я нікого не застав. Мешканці, почувши відголоси нападу на нашу колонію, повтікали до лісу. Я взяв хліб і молоко, та планував повернутися до сестри, котру перед цим заховав у лісі. Тоді мене покликав брат, лежав у сні у stodолі. Виявилось, що ніч він пересидів на дереві у лісі. Брат сказав, що бачить якісь постаті у сусідньому будинку. Я підповз у житі у той бік і помітив кількох чоловіків із нашої колонії. Вони сказали мені, що мати жива, натомість, батька було вбито. Підводами нас завезли до Гути-Старої, де стояли частини польської самооборони.

Колонія Гурна, гміна Людвиполь, повіт Костопіль

Регіна Ф. (нар. 1929)

Вечері ми планували повечеряти, а потім вийти у навколишні поля [...]. Я пішла до нашого городу (500–700 метрів від дому) нарвати овочів на вечерю. Город був на пагорбі, звідки відкривався вид на навколишні обійстя. Певної миті я почула крики та постріли. Випросталася і завмерла, дарма, що кулі свистіли біля мене. Внизу діявся кошмар. Хмара українців підпалювала будинки й господарчі будівлі, вбивала людей. [...]

За хвилину я дійшла до тям і вирішила тікати. Помітила стрія Яна В., котрий мешкав по сусідству. Він біг у напрямку пагорба, на яку му я стояла й кликав сина. Разом ми вирішили

тікати в бік, віддаленої за кілометр, річки Случ. Коли ми вже переправлялися через річку і були десь приблизно на її середині, я побачила, що на іншому березі, навколішках, стоїть українець і цілиться у нас із гвинтівки. Ми завернули назад, а він у нас стріляв, та не влучив. Вирішили заховатися у поближніх ярах.

Коли ми підходили до ярів, звідти вийшов інший українець, із наведеною на нас гвинтівкою. [...] Забачивши націлений ствол, я стрибнула вбік і заховалася у скелях поблизу яру. Українець вистрелив і вбив стрія. Потім кілька хвилин ходив довкола скель, хотів мене знайти. Далі пішов, але я сиділа у розщелині аж до полудня наступного дня, тоді вийшла й побігла до свого села.

Кол. Гурна

11 ЛИПНЯ 1943 (НЕДІЛЯ)

Аліна Д.

Того вечора мама шила мені сукенку і через це не пішла спати до криївки, що робилося постійно, з огляду на нічні напади банд УПА та організовані німцями лови на роботи до Німеччини. Як закінчила шити, вона сказала, що, напевно, банда сьогодні не прийде і лягла спати зі мною. Однак, доля виявилася невблаганною, і вбивці під знаком ОУН-УПА, опівночі, загнукали у двері. Коли їх відкрив дідусь Ян Р., його, одразу, на порозі мешкання, застрелили.

Мама, почувши постріл і скрик дідуса, вискочила із ліжка й почала кричати. Я так само зірвалася з ліжка, підбігла до мами й трималася за її спідницю. Раптом обидві ми впали на підлогу, бо в маму, крізь вибите вікно, влучила куля. Коли постріли стихли, я почала кликати маму й шарпати її. Тоді почула голос бабці Марії Р.: «Не клич мамусю, мамусю вбито! Тітку Данусю теж вбито, дивись!» Вже був ранок. Я роззирнулася, побачила наймолодшу сестру моєї мами, усю в крові, яка лежала біля ткацького станка, і бабусю, котра сиділа на ложку, теж закривавлена. Бабця сказала: «Йди, Алінко, до дядька з тіткою, тільки обережно, й розкажи їм, що тут сталося».

Я вибігла з дому і, бачачи, що нікого немає, побігла до дядька з тіткою, на другий бік вулиці. Дядько М. лежав вбитий у кухні, тітка Доміцела, мертва, сиділа, сперта на скриню і стіну, поколота багнетами чи ножем. Як пізніше я

довідалася, тітка спала, сховавшись у stodолі, але на ранок повернулася додому, думаючи, що нападу не буде, й натрапила на вбивць. Після оглядин дому дядька й тітки я побігла до П. Там побачила молоду невістку П. з немовлям на руках, обоє були мертві. Поблизу лежав її мертвий тесть.

Я повернулася до бабці, розказала їй все, що бачила. На її прохання принесла із іншої кімнати фіранку, котрою бабусю замотала свої рани. Я взяла подушку й деко із спеченими попереднього дня дріжджовими булками, й ми пішли сховатися у житі за садом.

За якийсь час прийшли до нас двоє бабусиних синів, котрі спали на горіщі над стайнею, п'ятнадцятирічний Флорек і трохи старший за нього Чесек. Бабця наказала їм принести кожуха, аби вони могли лягти на землю. Вони побігли у бік дому, а за хвилю пробігли біля нас, переслідувані українцями на конях. Коли бабуся це побачила, сказала мені: «Тікай, Алінко, і то швидко, біжи до тітки Ядзі». Тітка жила у колонії Богудзенька. Я спромоглася лише запитати: «Бабусю, а ти, з тобою що?». Я завагалася, бабця сказала: «Тікай, я тут залишуся, з твоєю мамою і дідусем», і впала на подушку.

Побігла я межею в інший бік, ніж мої дядьки. Добігаючи до Богудзеньки, змушена була пройти поблизу українського обійстя. Стояла там група жінок і дітей. Дивилися на дорогу, котрою їхали вози із награбованою здобиччю, а банда УПА гнала стадо корів.

Непоміченою я зайшла до будинку тітки. У ньому нікого не було. Я побігла далі, до незакінченого будинку тітки Ванди Я. Там побачила тещя тітки, усього у крові. Думала, що він вбитий, але, як потім виявилось, він був тільки поранений. Я злякалася і побігла до бабці В. у Вітольдівку. [...]

Коли я бігла через поля, мене помітив дядько Чесек, котрий чагував на дубі у полі. [...] У житі сиділа група поляків, вцілілих від погрому. Серед них також і тітка Ванда Я. з дітьми.

Вночі дядько Чесек пішов поховати бабусю, котру добили українці, та дядька Флорка, застреленого під час втечі. Поховали їх під грушою в полі. [...] Дідуся, мою маму Анієлу В. і тітку Данусю Р. не було поховано й ніхто не знає, де спочивають їхні тіла.

Дядько Чесек дістав коня й віз, на який завантажилася наша групка і під потоками дощу,

польовими дорогами та через ліси, вирушили ми в бік Сокалю.

Гурув, гм. Грибовиця, пов. Володимир

Наталія О. (нар. 1936)

В суботу 10 липня, ми з батьком і сестрою Алою були [...] в селі Романувка. Коли поверталися назад підводою, на дорозі минули віз із українськими бандитами. [...] Батько, побоюючись, що його можуть забрати на т. зв. підводу, на ніч пішов у жито. [...]

Коли 11 липня о третій ранку я прокинулася, в помешканні знаходилося шестеро українських бандитів. Усе було порозбиване, речі покидані на середину кімнати. Українці без перерви кричали: «Де господар?». При цьому били маму, домагаючись відповіді. Мама залякла і казала, що чоловік не повернувся із Романувки. Тоді один із бандитів почав у неї стріляти. У неї влучило сім куль, вона померла у крові на підлозі. Бабусю Станіславу Б., котра спала тієї ночі у нас, теж було застрелено.

Разом із сестрою Алою, вражені, ми благали, аби дарували нам життя. Я загорнулася в перину і вся зіщулилася. Душогуб вистрелив. Куля злегка торкнулася моєї скроні й прошила ліве плече. Я отримала ще удар прикладом і втратила притомність. Ала кричала, закриваючись руками. Прострелено їй праву долоню, побито прикладом, теж знепритомніла. Сімнадцятирічну Ядзю було застрелено.

Не знаю, як довготривала різанина. Коли я опритомніла, наді мною сиділа Ала, уся в крові і в червоній постелі. Ми встали і пішли до дому нашого діда Болеслава Б., який мешкав якісь 150 метрів далі. Довкола було чути стрілянину. На дорозі ми помітили віз, на котрому сидів озброєний українець. Побачивши його, ми заховалися на грядці густого квітучого маку. Коли віз від'їхав, ми зайшли до дому дідуся. Він лежав убитий, а коло нього – його син Зигмунт, із дружиною Вікторією і їх синопками, Вацеком і Лешком. Вбито було також аптекарку Х. і її дочку Гізу – єврейок, котрі переховувалися у дідуся. (Втік дев'ятирічний Халек Х., блукав два тижні і німець застрелив його у потязі.)

З будинку дідуся ми пішли до дому шевця В. Там побачили тіла: В., його дружини та двох дітей, Болка (8 років) і Аделі (15 років) [...].

Далі йти ми не могли, бо помітив нас українець, котрий гнався за молодим чоловіком і

стріляв йому вслід. Крадькома, ми повернулися назад додому, там лягли під ліжками. [...] Потім прийшло троє жінок із чотками і нас забрали.

Гурув

Чеслав С. (нар. 1918)

О третій рано я був у своїй stodolі, де була в мене зроблена криївка. Почув як під'їжджає підвода. Крізь шпарину між дошками побачив двох чоловіків із рушницями, котрі зіскочили з возу в бік будинку. Третій сидів на возі. Біля підводи я помітив хлопця (16-17 років) [...] української національності, котрий жив близько мене у Вітольдіві. Мій пес почав страшенно валувати, вбивці скерували на нього стовли гвинтівок.

До дому вони зайшли крізь незамкнені двері. Стріляли зблизька в голову. Мозок був на стінах кімнати. Усі лежали на підлозі у крові. Чеслава З. було вбито на канапі. Моя дружина Яніна стояла навколішках із розведеними руками. Видно, залякла, просячи дарувати життя. Свекруха впала під стіл, перевертаючи посуд і пляшки.

Після того, як вимордували мою родину в домі, вбивці вдерлися до stodolі, шукаючи мене. «Нема його, втік», – казали. [...] Я почув, як від'їхала підвода, запряжена двома кіньми. Хотів було тікати до сусіда Костянтина С., але, оскільки, вбивці поїхали в бік його обійстя, передумав. Зміг розгледіти, що С. виводить двох коней та річне лоша на луку коло саду. [...] За кілька хвилин я побачив, як вбивці хапають його біля коней і ведуть до будинку. Переляканий, я повернувся до власного двору й заховався у підвальній криївці обабіч stodolі, де й просидів до десятої години. [...]

[Потім] я бачив помордованих С., постріляних і порубаних сокирами. Костянтин лежав на підлозі з розбитою головою [...], поруч лежала [...] Бальбіна С. і їх донечка Вероніка (11 років).

[...] Протягом трьох днів після трагедії панувала тиша, я нікого не бачив. Переховуючись у житі, час від часу визираючи, що діється навколо будинку, вдалося мені зустрітися із сусідами-українцями [...]. Вони зробили з дошок труни та викопали яму на могилу [...]. Поховали ми трійко замучених коло будинку, у саду, ставлячи на могилі хрест, який зробили українці. Українка принесла мені буханку хліба на дорогу і розплакалася, кажучи: «Ми нічого вам не винні, як будеш жити, то дізнаєшся, хто вбивав». [...]

Того дня, коли ми поховали у саду мою родину [...], до обійстя С. прийшли якісь озброєні люди у залізничних формах. Українці залишили труни і втекли, побоюючись, що з ними може трапитися щось лихе. Чуючи, що це приїхали поляки, я побіг привітатися із ними і, зі сльозами на очах, побачив польських залізничників із зброєю, котрі приїхали з Володимира-Волинського. [...]

Юліан С. із братом Феліксом [сини вбитих С.], з племінником Зигмунтом М. [...], підготували могилу на подвір'ї обійстя, недалеко від криниці. Поклали в неї три труни й поставили три хрести. Одразу після цього похорону й відходу поляків [...], українці бігали від одного польського обійстя до іншого, розпалюючи пожежі. Залишилися згарища та випалені сади.

Вітольдув, гм. Порицьк*, пов. Володимир

Зигмунт М. (нар. 1925)

Коли я потай зайшов до дому [С.], то застав страхітливу картину. Двері були повідкривані, кури ходили по кухні й дзьобали, спечений бабцею, хліб, лежали гільзи від вистрелених набоїв. У великій кімнаті я знайшов тіла. Дід [Костянтин С.] лежав на підлозі у калюжі крові, у кожусі, босоніж і, практично, без голови. Рештки мозку я бачив на стінах і стелі. Частина голови була вбита обухом сокири в шию так, що видно було лише частину бороди. По всьому тілу у нього були рани – вогнепальні та від сокири. Поряд лежала бабця та Вероніка, обидві у калюжі крові. Мали сліди від куль та колоті рани голови й ніг. Бабця була перерубана сокирою вздовж грудей. [...]

14 липня, перед полуднем, сонячного дня, потай, межами полів, поміж житніх ланів, підійшли ми групою до обійстя діда з бабою, аби на подвір'ї поховати їхні тіла. [...] Я ніс тіло мого дідуса без голови. Кожух був просякнутий кров'ю і рідиною з мозку. Ми дуже поспішали, бо, з боку лісу Громош, вже було чути перші постріли бандитів з УПА.

Вітольдув

Марія Б.-Ч. (нар. 1923)

Жили ми на Волині впродовж багатьох поколінь. [...] Я була вже заміжня і мала річну

донечку Регінку. Ми з чоловіком жили у будинку моїх батьків. З нами була ще Тамарка, восьмирічна дівчинка, яку у 1941 році, тікаючи від німців, покинули росіяни. Не знала свого прізвища. Дали ми їй у себе притулок [...].

На початку 1943 року, до Тересіну, почали доходити понурі новини. [...] Не хотілося у це вірити [...], але коли в церкві у Свйчові українці посвятили коси, сокири, лопати, вила, [...] мешканців парафії Свйчів огорнула тривога. Вдень ми працювали в полі й на обійсті, ночі проводили в житі, у копицях сіна, стодолах або, збираючись по кілька родин і виставляючи варту, аби не дати бандитам заскочити себе зненацька. [...]

11 липня прийшли вони під кінець ночі. Біля третьої я почула різкий гавкіт собак. Вибігла з чоловіком на подвір'я. З боку українських сіл Інойно та Могильно йшла широким ланом, в бік нашого поселення, неначе хмара людей. Чути було тупіт кроків. [...] Ми відійшли назад до дому. Я схопила донечку й заховалася з нею у підвалі, під підлогою кухні, за рядом діжок. Тоді Регінка була хвора на коклюш і дуже голосно кашляла; я боялася, що кашель викаже криївку, але дитя відчуло загрозу й сиділо тихенько. Я чула плач і крики розпачу моїх близьких, котрих витягали з дому й вбивали на подвір'ї. Чула також крики кривдників. Не пролунало жодного пострілу – забивали сокирами, вилами. Перелякана, чекала я своєї черги. Коли плач і благання моїх близьких припинилися, побачила, як відхиляється лаз до підвалу й [почула] чоловічий голос: «Немає нікого».

За якийсь час, коли повністю затихли голоси українських бандитів, я визирнула крізь вікно в кухню. Моїм очам відкрилася жахлива картина. Мама, батько, сестра, чоловік, діти: Крися і Тамарка – лежали на подвір'ї із повідрубаними головами, у морі крові. Повернулася я назад до криївки. [...] Просиділа там цілий день [...]. Коли, по сутінках, я вдруге визирнула на двір, тіл моїх рідних вже не було, закопали їх на обійсті. Усе наше добро було розграбовано.

Вночі я вибралася з донечкою на річку, як була, в самій сукенці, без окрайця хліба в дорогу. За одну мить втратила все – родинний дім, найближчих [...]. Повзучи, я віддалилася у бік полів. Вночі йшла через болота, звані

* Сьогодні Павлівка (прим. перекладача).

рудками, вдень сиділа в лозах. Знала, що, аби жити, маю подолати 17 кілометрів дороги до Володимира-Волинського.

Тересін, гм. Верба, пов. Володимир

Веслав Вітольд Г. (нар. 1937)

Я йшов із мамою на месу на 11.00 до Хринува. З кущів, при дорозі в лісі, визирнув українець і почав махати руками: «Вертайся, вертайся!». Мама запитала: «То що, до костелу йти не можна?»; відповів: «Не балакай, а вертайся». Біля 11.30, з боку Хринува, чути було постріли й вибухи.

Хринув, гм. Грибовиця, пов. Володимир

Зигмунт А. (нар. 1925)

Я прислужував до Святої Меси [в Хринуві] о дев'ятій ранку. Ксьондз, занепокоений ситуацією, відслужив месу швидко, без проповіді, й повернувся до пресвітерію. Люди вийшли, а невдовзі почали повертатися, налякані тим, що загони бандерівців завертають їх до каплиці. Додатково почали прибувати віряни на богослужіння об одинадцятій.

Тим часом до плебані прийшла пані П. зі Стасіна (обійстя, розташоване неподалік), просячи ксьондза сповідати її дуже хворого чоловіка. Ксьондз взяв віатик і втрьох ми пішли. Недалеко від каплиці, із жита вийшли бандерівці й не хотіли нас пропускати. Однак, на прохання пані П. й мої запевнення, що одразу ж ми повертаємося на богослужіння, нас пропустили. Після надання хворому Святого Причастя, ми повернулися з ксьондзом до плебані, вже не затримувані численними українськими постами.

Ксьондз розпочав месу. Разом із людьми, повернутими назад із попередньої меси, у каплиці було близько двохсот осіб, переважно жінки та діти.

З товаришем Янком Ж. ми стали за дверима, котрі відкривалися всередину. Після піднесення я помітив біля дверей підозрілі рухи. Кілька бандерівців встановили ручний кулемет і почали стріляти в людей; також кинули дві гранати, які, на щастя, не вибухнули. Сховалися ми з товаришем за товстими дверями каплиці. У храмі піднялися паніка та вереск поранених. Люди тікали боковими дверима, біля ризниці та хору. Однак, каплиця була щільно оточена й без перерви розлягалися постріли. Стояв крик, [я чув] стогони й несамовиті верески дітей.

Ксьондз, разом із жінками, тікали від вітвара через ризницю, але назовні усіх їх було вбито. Мій батько, котрий був органістом, тікав разом із іншими через двері біля хору. Підбіг бандерівський бандит й вистрелив у нього чотири рази, але то були осічки й батько зміг втекти.

За якийсь час, коли у каплиці залишилися лише вбиті та поранені, бандерівці, мабуть чимось сполохані, відступили до поближного лісу. Нам вдалося втекти до розташованого коло каплиці будинку органіста. Довкола лежало багато тіл, поранені повзли у жито. У будинку органіста ми заховалися у підвалі, однак боялися, що українці можуть повернутися і знайти нас. Назовні вже панувала мертва тиша. Перевіряючи, чи немає поблизу ризунів, ми втекли до жита й, наперемін, повзучи та біжучи, дібралися до віддаленого за два кілометри Октавина.

Хринув

Ян Б. (нар. 1936)

Ми жили у колонії Олін, що за чотири кілометри на південь від Порицька. У неділю подалися ми підводою до нашого парафіяльного костелу в Порицьку. Їхало нас шестеро: дідусь Юзеф Б., батько Казимир, сестри Валерія (9 років) та Геновефа (11 років), а також брат Юзеф (15 років). [...]

Коли доїхали, коні з возом залишилися прив'язані до дерева біля паркану, на костельному внутрішньому дворі, а ми самі зайшли до костелу. [...]

Ксьондз-настоятель Болеслав Ш. розпочав месу. [...] Раптом я почув відголос пострілів кулемета, що доносився з боку головного входу. Тато миттєво всадив мене до ніші, де раніше була вкрадена совітами статуя Матері Божої. [...] Сам завмер коло сповідальні, але вгледів його котрийсь із бандерівців. Куля влучила йому в щоку. Сконав на моїх очах, нічого не кажучи. Я сидів закам'янілий. Бандерівці між лави кидали гранати. Вони призводили до страшного спустошення, розривали тіла вірян, від вивалених нутроців йшов жахливий запах [...]. Підлога між лавами була вся залита кров'ю. Українці, не можучи докинути гранати до хору, обстріляли його із гвинтівки. Поляки відкрили головні двері й хто був живий, біг до виходу. Але перед костелом було встановлено кулемет. За хвилину у проході утворилася гора вбитих та поранених. [...]

↑ Костел в Поричьку (сьогодні Павлівка)

Я вийшов із ніші й побіг до дідуса, який лежав між лавами. Він був поранений у коліно, сказав мені тікати до тітки Валерії В., котра мешкала близько костелу. Я продирався крізь стіс вбитих у головних дверях. Виходячи на внутрішній двір, завмер, бо побачив двох українців при кулеметі. Несподівано один сказав іншому: «Пусти, його й так вовки з'їдять». Мій, зранку ще білий, одяг просякнув кров'ю від тіл, по котрим я мусив пробиратися, прагнучи вийти з костелу. Я побіг до будинку тітки, але в дім не зайшов, бо, зразу за порогом, лежала жінка із розбитою головою. Мозок та кров були розбризкані по всьому передсінку. Я відступив до дерев'яного сараю.

Розійшлася злива. Тим часом бандерівці пішли від костелу, почали бити й грабувати мешканців Поричька. Схований за дверями сараю, я спостерігав за нашими кіньми та возом, чекаючи, коли хтось прийде. За якийсь час з'явився мій брат Юзек із сусідом. Вжив, сховавшись у гробівці [катакомбах під костелом]. Я вибіг до них і розказав, хто де лежить.

Йдучи до костелу, ми знайшли Тоська, сина тітки Валерії. Занесли його на нашого воза, котрий українці покинули, побачивши зламане сполоханими кіньми дишло. Сусід вирішив, що батька ми не заберемо, бо кожної хвилини можуть повернутися українці, тому забрали ми лише дідуса, після чого він нам сказав швидко вирушати. До возу підбігла ще одна дівчина від А. з нашої колонії. Юзек сів на зламаному дишлі й звідти правив. Ми лежали на возі лежма, аби схоже було на те, що коні злякалися. Так, несучись через поля та луки, добралися ми додому.

Будинки в колонії Олін стояли спустошені. Хтось, хто спізнився на месо, повернувся назад до поселення й повідомив про різанину в Поричьку. Тож не застали ми ані дідуса з бабусею Ш., ані мами з рештою дітей [...]. Вони втекли у напрямку Сокалю, бо там у німців був пост на Бузі. Зате ми зустріли наших дядьків [...], котрі спостерігали за селищем і здивовані нашою появою крикнули: «То ви живі, а казали, що різуні замордували всіх у костелі!».

Дядько Костек наказав одразу змінити пораненим перев'язки. Юзек мав допомогти замінити дишло, а мені випало розтопити в печі, аби підігріти води омити рани. Однак, рани нам вже не вдалося промити і перев'язати. Побачивши дим, що йшов з комина, із сусіднього села, у наш бік, вирушила юрма українців.

Дядько Костек крикнув: «На віз!», а дядько Куба переніс Тоська. Дідусь не дав себе забрати. Сказав, що вже старий і поранений, тож нічого йому не зроблять. Залишився в будинку на ліжку. Юзек закінчив із заміною дишла й лагодженням упряжі. Дядько Костек кинув ще на віз мішок гороху, прикрив нас сіном й сказав їхати до Сокалю, але тільки лісовими дорогами. Обое дядьків залишилися, заховавшись у саду, щоб спостерігати за долею будівель і майна.

До лісу було неповні 50 метрів, тож українські хлопці не змогли нас наздогнати. Юзек, знаючи лісові дороги, котрими часто ходив на закупки до Сокалю, щасливо довів нас до Бугу. Німці [...] направили нас до пункту санітарної допомоги. [...] Яким же було наше здивування, коли ми застали там тітку Валерію. Біжучи, здолала 22 кілометри, що відділяли Порицьк від Сокалю. Зрадівши, взяла пораненого сина на руки й занесла до лікарів. Ці, побачивши, що потрібна операція, бо в голові Тоська застряг осколок гранати, направили його назавтра, першим поїздом, до віддаленого за 100 кілометрів Львова. Після операції він прожив іще місяць. Дводенна наявність осколку призвела до зараження крові.

Ми із Юзеком чекали поблизу монастиря [бернардинів у Сокалі], маючи надію, що прибуде ще котрась із [наших] сестер, оскільки ми не бачили жодної – ані живої, ані вбитої. За два дні ви вирушили до Варяжу, де жив наш дядько Адам Б. Розказали ми йому про різунів. Сказав нам почекати, а сам пішов переконувати двох німців, поїхати з ним до колонії Олін. [...] Вдалося йому домовитися за відповідну оплату. Дядько застав у селі вже лише спалені хати й будівлі, а на місці, де стояло ліжко, – обвуглені кістки дідуся. Порицьк, пов. Володимир

Ришард Я. (нар. 1930)

11 липня, на месу об одинадцятій, до Порицька приїхало багато людей. Я був на цій месі з батьком та дідом Юзефом Я. [...]

Батько став у проході, я, натомість, із іншими дітьми, перед самим вівтарем. У якийсь

момент, під час меси, відкрилися головні двері й ми почули постріли. Люди почали падати на землю і кричати, інші кинулися до бокових дверей. Зчинився такий гамір і безлад, що практично нічого не було ні чути, ні видно.

Я тікав, як і інші, у напрямку бокових дверей. Туди ж тікав з проходу і бій батько, котрий піймав мене за руку й потягнув за собою в бік вежі костелу. Дібралися ми до рівня клуатрів, котрі обрамовували костел. Вихід на піддашшя було замуроване тонким шаром цегли. Батько про це знав і цизориком видовбав цеглини. Внизу весь час було чути крики та постріли. Коли батько зробив у стіні отвір, ми зайшли на піддашшя. Було нас там близько десяти осіб. Ми побігли довкола костелу, аж до другої вежі, де не було сходів. Там ми заховалися. Увесь час ми чули постріли, а також вибух всередині костелу. [...]

Аж ось ми помітили двох чоловіків із гвинтівками. Розмовляли вони українською. Хотіли йти далі, але побачили, що з іншого боку немає сходів й не стали. Нас не помітили. Просиділи ми в тому укритті близько чотирьох годин, до четвертої після полудня. Тим часом почалися буря й злива. Внизу, в костелі, вже не було чути пострілів, тільки стогони. Вирішили ми зійти вниз.

На сходах минули тіло жінки, котре треба було відтягнути, аби пройти вниз. У головній наві костелу лежало багато жінок і дітей. Деякі ще рухалися й кликали на допомогу. Я був так наляканий, що послизнувся на крові, розлитій на підлозі. Йдучи далі коридором, я побачив, як лежать двоє дівчаток у білих сукенках й жінка, вся у крові. Мусив через них перескочити. [...] Виходячи з костелу, з боку ризниці, за дверима, ми зустріли дідуся Я. У нього було обпалене волосся й піджак. Він був приголомшений, стояв нерухомо. Запитав у батька, куди ми йдемо. Батько сказав дідусеві, аби той вертався додому до Старого Порицьку й переказав братові Генкові, щоб забрав усю родину і тікав до Сокалю. [...]

Ми з батьком додому не повернулися, а також втекли у напрямку Сокалю. Надвечір ми дібралися до обійстя нашого давнього сусіда, українця Кірика М. Там нам дали поїсти й переночувати. Наступного дня Кірик М. поїхав до нашого будинку в Порицьку й привіз валізи з речами, котрі ми мали приготовлені про всяк

випадок, а також заховані гроші та документи. Ввечері 12 липня ми вирушили до Сокалю. Порицьк

Зофія Яніна С. (нар. 1930)

У неділю вранці прийшла група озброєних українців, ходили по будинках й наказували чоловікам їхати підводами до лісу. Говорили, що мають щось возити для українських партизанів. [...] Із мого дому ніхто не поїхав, бо того дня приїхали до нас гості, подружжя К. із тринадцятирічним племінником.

Після одинадцятої ми почули постріли з боку Порицька. [...] Ми подумали, що це навчання партизанів. Вийшли на хвилю з хати й повернулися назад всередину. За мить двері відчинилися й зайшло кілька озброєних чоловіків. Один був у шоломі, у інших на головах були пілочки. Той, який був у шоломі, мав перекинутий через плече кулемет. Сказав, аби ми вийшли з дому. На питання батька – навіщо, відказав, що від Грушева йдуть німці, а вони нас будуть захищати. На що мій батько запитав – від кого. Одразу ж чоловік звів зброю й сказав, що якщо не вийдемо, буде стріляти. Ми вийшли з будинку. На нашому подвір'ї стояли інші сусіди, частина стояла на дорозі.

Пан К. підійшов до чоловіка у шоломі й хвилю з ним розмовляв. Я здогадалася, що він видав себе за українця (ніхто в околиці його не знав), бо за якусь мить той у шоломі дозволив йому запрягти віз. Наказав йому їхати до Самоволі, там зупинитися і піти до солтиса. Коли наш гість сідав на віз, забираючи свою дружину й племінника, мій батько підійшов до українця і попросив, аби дозволив забрати на віз мене і брата. Той якийсь час роздумував, а потім погодився. Сказав ще панові К., аби, їдучи до Самоволі, той зупинився біля статуї [придорожнього хреста] й залишив нас там. Казав, що наші батьки прийдуть туди.

Ми вирушили. Коли доїхали до статуї, я попросила пана К., аби нас висадив, але він відповів, що ніде ми не будемо висідати і, щоб взагалі ми не відзивалися. Коли ми доїхали до першого будинку за хрестом (це була друга частина Ожешина), з будинку вийшли українці й оточили віз. Запитували пана К., хто він і куди їде. Він відповідав, що є українцем і їде до солтиса у Самоволю. Тоді я помітила, як з боку Самоволі йде велика група людей. Бачила я також, що людей з

нашої частини Ожешина було зібрано в одному місці.

Нам українці сказали злізати з возу й випрягати коней. Казали, що мусять перевірити, хто ми такі. Увесь час пильнували за нами. Коли люди, що йшли від Самоволі, наблизилися, я помітила, що їх ретельно охороняли озброєні українці. Вони звернули до лісу. Одразу ж українцям, котрі нас стерегли, заспішилося. Сказали, аби ми їхали до Самоволі і чекали там у солтиса. Коли ми трохи відїхали, то почули з лісу постріли та страшні крики.

Ми швидко їхали вже пустою дорогою. Поблизу полів, що відділяли Ожешин від Самоволі, із жита вийшло двоє озброєних українців. Знову затримали нас й розпитували, куди ми їдемо. Пан К. відрізав, що їхні старші казали йому їхати до солтиса, до Самоволі, і, що раніше всі нас пропустили. Увесь час говорив українською. Вони сказали нам їхати, але я бачила, що дивилися нам услід. Коли ми доїхали до невеликого лісочку, пан К. завернув до Сокалю. Дорогою ми зустрічали людей, котрі тікали з Волині, переважно жінки та діти. Деякі були поранені. Ми забирали втікачів на віз.

Ожешин, гм. Порицьк, пов. Володимир

12 ЛИПНЯ 1943 (ПОНЕДІЛОК)

Леокадія П. (нар. 1935)

Того дня, з бабусею і сестрою Терезою, ми пасли корів. Бабця здалеку помітила пожежу і сказала, що треба йти додому, дізнатися, що діється. Тим часом, мама виносила найнеобхідніше [речі] з дому в поле. Забрала мене й Терезу. Ми лягли на межі, між ланами жита, і спостерігали за будинком. За хвилю почули постріл, а мама крикнула: «Діти, тікайте, бо я вже поранена». [...] Ми підвелися і побачили чоловіка, який стояв на відстані кількох десятків метрів, у військовому однострої і високих чоботях. Ми втекли у жито. Чоловік почав стріляти нам навздогін.

Я почула, що бабуся, яка ховалася поблизу, почала хрипіти, мабуть її поранили. Ми й далі сиділи тихо, а біля нас падали кулі. За хвилю ми почули кроки, а потім із місця, де лежала мама, звук тупого удару. Здогадалися, що той чоловік добив маму. Потім він пішов. Запанувала тиша. Старша сестра Крися почала кричати: «Мамо, мамо!» й вибігла на межу. Ми з Терезою вибігли

за нею, побачили, що у мами розбита голова. Вже була нежива. Перечекали на полі, аж стемніло.

Крися провела нас до П. [українців, які жили в селі]. За хвилину [приїхали] українці на конях, почали кричати, аби всі виходили з будинку із документами. Українка П. сказала, що може заховати лише Крисю. Мене й Терезу наказала старшій сестрі вивести у поле.

За якийсь час, двоє українців на конях знайшли нас у житі. Вели нас повз будинок П. і питали, чиї це діти. Раптом з'явився наш батько і крикнув, що то його. Тоді українці почали батька штурхати й бити. Наказали йому швидко йти перед ними. Батько кричав, що ми не встигаємо. Привели нас на подвір'я до обійстя Н. Там була ціла банда українців з косами, сокирами та вилами. Я бачила, як українці з підвалу витягли бабцю Н. Це була більш як 80-річна старенька, не ходила, українці тягли її по землі. Поклали її голову на пеньок і відрубали сокирою. Це мене нажахало. Батька забрали до стайні.

Один із українців підійшов до нас. Я впізнала у ньому знайомого батьків [...]. Просила його, щоб нас не вбивали. Подивився на нас і звернувся до ватажка банди: «Не вбиваймо їх, хтось інший їх спіймає, то й заб'є». Ватажок наказав йому запитати у нас, чи ми польки, чи українки. Ми відповіли, що польки. Тоді він крикнув: «То бери їх!». Знайомий відвів Терезу до стайні, а потім повернувся по мене.

Я зайшла до стайні й побачила стіс трупів, кількадесят тіл. Мене вдарили по голові, я знепритомніла. Дійшла до тямі тоді, коли стайня почала горіти. Я почала кричати: «Тату! Тереню!». Батько не відгукувався. Відізвалася Терезка, сказала, що її розрубано сокирою поперек і вона тікати не може. Кричала мені: «Тікай сама, Лодзю!». Я вилізла навколішки, усе горіло. Відповзла до городу і там заснула. Вранці я побігла до П. [...] Старша сестра мною зайнялася. Військове поселення Уланівка, гм. Мікуліче, пов. Володимир

13 ЛИПНЯ 1943 (ВІВТОРОК)

Францішка Б.-Дз. (нар. 1921)

У Юзефіні ми мешкали з чоловіком, трьома дітьми: Халінкою (4 роки), Хеньою (2 роки) та народженою у травні 1943 Альдоною. З нами жила також свекруха Марія Н. (70 років).

У липні 1943 я вирішила відвідати свого батька у Калинівці; мати вже не жила. У неділю ми не поїхали, бо дуже лило. У понеділок я сказала чоловікові, що після такого дощу в поле він не піде і, щоб поїхати до батька. Я взяла опікунку для дітей і ми поїхали. Усю дорогу, близько 20 кілометрів, усі населені пункти, через які ми проїжджали, виглядали вимерлими, ми не бачили жодних людей. [...] Доїхали ми Беліну, де жила моя найстарша сестра Марія К., підїхали під її будинок. Вона вибігла до нас, сказала, що це справжнє щастя, що ми не приїхали днем раніше, бо вчора на Белін напали українці [...].

Сестра розказувала мені, що вона, після того, як повернулася з костелу і нагодувала дітей, лягла і читала книжку. [...] Аж ось помітила під вікном якісь постаті. Подумала, що може хтось заховався від дощу. Однак, встала з ліжка і подивилася крізь вікно на будинок сусіда. Побачила, що під його вікнами також стоять якісь люди у семирягах. Замислилася вона над цим, відкрила двері й побачила на порозі українця. Коли хотіла вийти, той її не пустив і сказав, щоб не виходила, бо вб'є її. Вона злякалася й залишилася в домі. Усі польські будинки були так оточені. [...] Коли, за якийсь час, українці відступили, виявилось, що того дня нікого не вбили, але обікрали майже все село. Приїхали возами й брали, що їм подобалося. Коли забракло їм возів, примусили частину польських господарів, аби своїми возами привезли їм награбовані речі. [...]

Ми вирішили з чоловіком повертатися додому. У населених пунктах, що ми минали, як і раніше, ані живої душі. Лишень за якийсь кілометр від дому побачили ми підводу. На возі їхали українці, хлоп попереду, жінка ззаду. Одночасно помітили ми заграву над Юзефіном й страшну пожежу далі на обрії. Чоловік запитав українця, що це так горить. Хлоп опустил голову й не відізвався, натомість, жінка склала руки і сказала: «Ой, біда, паночку», – та й поїхали.

Приїхали ми на подвір'я. Якраз там був брат чоловіка Францішек. Він вказав на заграву й сказав, що там вже горять польські села. [...] Сказав, що, можливо, цієї ночі ще до нас не дійдуть, але треба виставити варту. Чоловік із братом домовилися, що пильнуватимуть вночі, а жінки та діти спатимуть. [...] Брат пішов додому.

Після вечері я вклала дітей спати, а чоловік вийшов на подвір'я пильнувати. Вранці він прийшов у дім, сів біля столу, запалив цигарку й

сказав, що день стає, то вже, хіба, нічого не буде. Я прокинулася, почали ми розмовляти. Раптом відчинилися двері й до будинку ввалилося кілька українців. Хтось крикнув: «Насамперед господаря». Схопили чоловіка, скрутили йому руки і двоє забрали його на двір. Двоє інших підійшли до свекрухи, котра лежала на ліжку. Вдарили її прикладом і витягли на двір. Біля мене залишився один хлопець, віком близько двадцяти [...]. Почали ми говорити польською, був ввічливий. Сказав, аби я швидше виходила із дітьми. Почала я їх одягати. Бачачи, що я не даю ради сама, крикнув до своїх, аби привели свекруху. Свекруха взяла Хеню, наймолодшу донечку я загорнула у ковдрочку і взяла на ліву руку, а Халінку взяла за ручку. Халінка зіщулилася і не хотіла йти. Я їй сказала: «Йди, бо там татко залишився».

Назовні я побачила чоловіка, обличчям до стіни. Біля нього стояв українець [...] і тримав націлений ППШ. Коли ми вийшли, він відпустив чоловіка, той підійшов до нас і взяв Халінку на руки. Тоді я помітила, що українців кілька. Вони були одягнені в цивільне, не мали ані одностроїв, ані видимих відзнак військових. Частина обшукувала будинки. Я здогадалася, що вони одразу хотіли нас вбити, тільки не знали де. Дому, стодоли та стайні було їм шкода. За хвилину, один, котрий грібся по обійстю, вказуючи на сарай, сказав: «Там нічого немає». [...]

Почали нас пхати до сараю. [...] Поспішали, були знервовані, бо ставало вже на день. У сараї був стіс цегли. Перед війною ми планували збудувати цегельню. Стали ми біля цієї стіни із цегли, справа від мене чоловік, з іншого боку – свекруха. До тієї миті я була переконана, що українці хочуть лише провести у нас ревізію, тепер зрозуміла, що це кінець. У останню секунду подумала, що дізнаюся, як там воно на тому світі, й побачила, що той ввічливий молодий українець, котрий стояв коло мене у будинку, прицілювався на нас з ППШ і почав стріляти.

Чоловік, здається, загинув одразу, разом із Халінкою. Я тримала дитину у лівій руці. Куля прошила мені руку за якісь 15 сантиметрів від зап'ястку. [...] Куля, що пробила руку, зробила значно більшу рану у місці виходу, ніж входу. Далі, ймовірно, пробили тіло моєї донечки, від чого поверхнево розірвався в мене м'яз над правою груддю. [...] Мабуть я після пострілу зомліла.

Коли прийшла до тям, зовсім не пам'ятала, що сталося, побачила лише вогонь. Сарай горів. [...] Рачки я почала відсовуватися далі від вогню. Сарай був нещільний і я знайшла отвір, через який вибралася до городу. Не орієнтувалася, що роблю. Впала у велику яму, в котрій взимку ми тримали вичавки для скотини. У ямі усвідомила, що я щось тримала у руці, за хвилину дійшло до мене, що я тримала дочку. Миттєво все мені пригадалося і тієї миті з руки полилася кров. Я затиснула рану накладкою. Подумала, що якщо мої діти живі, будуть пищати, але сарай згорів, а я жодного звуку не почувала. [...]

Я почувала розмову на подвір'ї; думала, що бандити повернулися, але розрізнила голос сусіда П. [...] На наше подвір'я почали сходитися нечисленні вцілілі. Я попросила людей відшукати у попелищі тіла моїх рідних. Свекруха, чоловік і наймолодша дитина були повністю спалені. Від двомісячної Альдонки знайшли стільки тільця, що на моїй долоні. Старші дівчатка були ціленькі, мали необпалене волосся, шкіру. Я бачила місця, куди їх поцілили – середню в ротика, а Халінку вже не пам'ятаю, пам'ятаю лише, що з ротика у неї був висунутий язичок.

Тіла ми вклали у скриню із спіжарні, а скриню поставили в городі. П. застріг наших коней – хотів тікати із родиною і взяти мене. Я зайшла ще в дім, де у відкритій шафі побачила одягу дітей. Не була в змозі нічого забрати. [...]

Тієї ночі українці вимордували майже все польське населення Юзефіна та прилеглого до нього Фундуму. Залишилися лише недобитки, як я. [...]

Українці, якщо не змогли вбити господарів, палили їхні будинки, натомість, якщо вбили всю родину, не підпалювали, оскільки планували, що то буде їхнє. Наше обійстя, окрім сараю, не спалили.

Юзефін, гм. Хотячів, пов. Володимир

14 ЛИПНЯ 1943 (СЕРЕДА)

— Станіслав М. (нар. 1935)

Пан Б., котрий приятелював із сусідом, українським хазяїном І. С., сказав нам, що всією родиною маємо виїжджати, бо І. С. застеріг його, що українці будуть вбивати у Лаврові. Б. забрали на віз трохи одягу та їжі, й виїхали із дочкою до Луцька. Я не поїхав, бо мав кроликів і

голубів, крім цього у Лаврові залишилася бабця Б. із дочкою-калікою. Так ми жили ще місяць. До дому вселилася [...] пані Я., з чоловіком і сімома дітьми. Було нас на господарстві дванадцятєро осіб.

14 липня почали ми жнива. Коса була тупа і пан Я. пішов до І. С. її виклепати. Я сидів на дереві та рвав черешні. Побачив, що якесь німецьке військо – так мені здавалося, бо бачив людей у одностроях німецьких – йде до нашого обійстя. Було їх, хіба, шістнадцятєро. Антек, син Я., казав, що може йдуть по батька, аби їхав до Луцька. Я сказав, що це, мабуть, українці-бандити і буде краще, якщо заховаємося. Коли ці солдати наблизилися, покликали Антка, щоб привів батька. Антек пішов до І. С., я, натомість, побіг додому сховатися.

Я розпізнав, що двоє, одягнені у німецькі однострої, чоловіки – це наші сусіди, сини чеського господаря [...]. Було їм десь по 25 років і я знав, що вони вступили до українських банд. І. С. не приєднався до банди, бо прострелив собі ногу, кульгав, то його не взяли. [...]

Бабця, її каліка-дочка, Я. та її діти – усі були вдома. Я зайшов і сказав, що треба сховатися, бо прийшли українці. Протиснувся за ліжко в кухні, на якому був сінник із соломи, й заховався за дерев'яним шафликом. Зі мною сховалася Казя, одна із дочок Я.

Усе сталося дуже швидко. Увесь дім оточили українці. Всередину зайшло двоє [...], говорили польською, запитували, хто є поляком, почали бити й наказували усім лягати на підлогу в кухні. Здійнявся лемент. У українців були гвинтівки з багнетами. Першими вбили бабцю Б. і пані Я. Діти бігали по кухні, хотіли десь заховатися, стояли писк, крик, плач, але не було жодних шансів на втечу. Українці всіх дітей перекололи багнетами, багаторазово. Потім штурхали багнетами під ліжком, де сиділи ми з Казєю. Туди втекло ще троє її молодших сестер. Це бачили українці і один із них нахилився [...], вдарив кілька разів багнетом і тих дітей вбив. У Казі були поколоти руки, ноги й груди, з неї лилася кров, але ці рани не були серйозні. В мене багнет не влучив, бо я був прикритий шафликом. [...]

Коли українці пішли й зробилося тихо, ми з Казєю вийшли з криївки. [...] На подвір'ї біля пенька я побачив тіла пана Я. та Антка, котрим бандити відітнули голови сокирами. Лежали

вони біля пенька. Ми заховалися у житі й вирішили тікати через поля.

Прийшла ніч, ми зайшли до якогось дому, де горіло світло. Виявилось, що у бандерівців тут зібрання. Переночували ми поряд. Казя була поранена, тому залишилася, а я вранці повернувся через поля до нашого обійстя.

Із укриття я побачив, що якісь люди у цивільному одязі завантажили на підводі тіла вбитих і поїхали. Полями я йшов за ними. Вони доїхали до села Косцюшків, де раніше мешкали Я., там вкинули вбитих до криниці на подвір'ї Я.

Я повернувся до Лаврова і зустрів пана Б., котрий прийхав побачити, що діється у господарстві. Разом ми поїхали за Казєю. Дорогою нас зупинили німці із загону, котрий бореться з українцями і допомагає тікати полякам. Ми з'ясували, куди й навіщо їдемо. Німець наказав оточити будинок, у якому була Казя; забрали її [...]. Німці знайшли у тому будинку зброю, а українці, які там укрилися, почали стріляти. Тоді німецькі солдати підпалили будинок, кинули всередину гранати і ніхто з нього не врятувався. Лаврів, гм. Полонка, пов. Луцьк

— Станіслав К. (нар. 1931)

Після полудня я пас худобу на лузі біля села і побачив, що люди в селі тікають у різних напрямках. Думав, що це німці ловлять на роботи, бо раніше так бувало. Коли я гнав худобу додому і йшов повз українські будівлі, почали до мене долимати відголоси неначе пострілів, але на вулиці видно нічого не було. Коли я зайшов із худобою на подвір'я, прибіг поляк, не пам'ятаю, як його звали, і сказав: «Тікайте, українці вбивають!». [...] Брат Антоній утік до городу й заховався, але мама сказала, що вона стара і тікати не буде. Дружина брата, Катажина, була української національності – втекла з дитиною до своєї родини. Я залишився із мамою.

Коли ми йшли доїти корів, на подвір'я зайшло троє озброєних бандерівців у цивільному, з пов'язками і тризубами, і один українець із нашого села [...], котрий показав на нас пальцем: «Це ляхи». [...] Тоді ці троє наказали нам зайти до помешкання, оскільки, як сказали, хочуть зробити у нас ревізію. Коли за зайшли, одразу один із цих трьох, наказав мамі лягти на землю. Мама почала просити, щоб нас не вбивали. Другий сказав мені, аби я теж лягав. Я хотів схопити маму за руку, але він відштовхнув мене

↑ Перехрестя доріг, повіт Горохів

прикладом. Я ліг першим, а мама далі просила. Тоді один із трійки штрикнув мамі в груди багнетом, далі я почув чотири постріли із гвинтівки. Я не бачив хто стріляв, бо зі страху лежав обличчям до землі. Просив Бога, аби я не страждав. У мене було закриті руками обличчя і під час пострілів я нічого не відчував.

Коли українці вийшли з дому, я встав і взяв маму за голову. Побачив море крові й дірку величиною з кулак. Тіло ще билось в конвульсіях. Також я помітив, що у мене всі штани закривавлені, думав, що це кров мами. Вийшов на горище, щоб заховатися. Я чув, стогони сусіда, який жив за 30 метрів від нас, він конав на своєму подвір'ї хіба з півгодини. Раптом я побачив, що з лівої ноги в мене тече кров й почалося робитися мені млясно, та разом подумав, що можуть спалити дім. Я спустився з горища і, коли вже був у коридорі, втратив силу в ногах. Вдалося мені лишень вийти з дому й на дорозі я знепритомнів. [...]

Мене знайшов сусід-українець Антоній Г. й забрав додому. Його родина заховала мене у

кропиві за будинком і розказала про мене моєму братові, котрий після нападу теж прийшов до цього сусіда. Брат пішов до села Нетреба, вже у галицькій частині Волині, організувати транспорт. Він попросив українця на ім'я Ярсен, котрий був перед ним у боргу, щоб той привіз мене підводою. Він дійсно прийшов і взяв віз у Антонія Г., більше того, Антоній Г. дав свого сина провадити.

На дорозі спіймали нас українці [...]. Вигребли мене з соломі й хотіли застрелити. Я чув, як Ярсен торгувався за моє життя. Зрештою нас відпустили і привезли мене до Нетреби, а потім до шпиталю в Збаражі. Лікар, котрий мене оглядав, сказав, що в мене на голові – дві смуги від куль, звідти знаю, що два постріли призначалися мені.

[...]

Син Антонія Г., котрий віз мене до Нетреби, постав за це перед бандерівським судом і був засуджений до смертної кари, але втік від них й ховався, навіть, після війни. Колодно, пов. Кременець

17 ЛИПНЯ 1943 (СУБОТА)**Халіна Т. (нар. 1929)**

О десятій вечора ми почули сигнал тривоги [билося у залізні бруси, підвішені перед будинками], били костельні дзвони. Жінки, діти та старі сховалися у костелі, чоловіки займали позиції до оборони. У мого батька була гвинтівка; коли він почув сигнал тривоги, побіг до свого загону. Спочатку ми заховалися в окопах, але мама ще побігла з пані С. винести пару речей із дому, бо-ячись спалення.

Я, тим часом, разом із тіткою Ядвігою О., сиділа в окопі. До нас підїхали на конях радянські партизани і сказали, щоб ми сховалися у школі або поближніх будинках, бо як прийдуть українці, закидають окопи гранатами. Коли частина людей вийшла, здійнялася стрілянина. Ми заховалися з тіткою поблизу якогось будинку, під остовом недобудованого ганку. Біля нас ліг одинадцятирічний незнайомий хлопець.

З'явилися українці. Я їх не бачила, бо голова в мене була схована під балкою, тільки чула, як вони кричали: «Хлопці, тут». Я почула постріл, влучили у тітку. [...] Відчула, на шиї та спині, уколи, були болючі й глибокі. [...] Голову мені прикрила балка. [...] Коли так було мене колото, збоку я чула пронизливий крик, теж колотого піками, хлопця, котрий кликав свою маму. Цей хлопець мав терпіти страшенні муки, оскільки, як виявилось, був поранений у живіт. Боже, як він кричав!

[...] Українці відступили [...]. Я ще не втратила свідомості, почала шепотіти, аби відізналася тітка. Хлопчик увесь час пронизливо кричав, я попросила його, щоб перестав, бо вони прийдуть знову, і врешті він замовк. Тітка взагалі не відізналася. Я відчувала, як по спині й шиї тече в мене кров.

Минула може година, коли почалася чергова атака українців. Я чула, що вони йдуть. Навіть не намагалася дихати, не рухалася, нічого не бачила. Почула українською: «Ці то всі готові, а ету сабаку – йшлося про хлопця – застрелі!». Тоді один сказав іншому, що той дурний, що шкода набойів і знову почали того хлопця колоти піками. Тоді я зомліла. Коли опритомніла, вже світало. Почула польську мову. Цей хлопчик ще був живий, помер опівдні. Тітка була мертва. Партизани потім мені сказали, що вона не страждала, куля влучила їй в серце, проте вона й так була поколота.

[...] Поляки-партизани організували транспорт, щоб вибратися із Гути Степанської [див. також: «Карта» 8]. Прийнято рішення про евакуацію на возах дітей, поранених та старих людей. Коли, близько полудня, вирушив транспорт, відбулася чергова атака українців. Я лежала на возі, разом із двома іншими дітьми. Візник кинув поводдя і почав тікати. Мій батько із гвинтівкою дострибнув до коня й повернув віз. Нас занесли до школи. До неї ввалилася юрба втікачів. Батька при мені не було, десь бився. Відбито атаку й знову організовано транспорт. Коли ми залишали Гуту, розійшлася страшна буря, в житті не бачила такої. Тоді вдалося нам відступити до лісу без стрілянини.

Ночували ми в лісі. Незабутнє враження. Табір розтягнувся, скільки око сягне. Охоронявся партизанами польськими й, хіба, радянськими. Матері мусили дивитися за дітьми, аби вони не плакали і не видали нашого розташування, а господарі стали біля коней і пильнували, щоб жоден не заржав. Коли так ми їхали, бачила я, як палають польські села [...]. Мама дорогою збирала яблука, бо мені дуже хотілося пити. 20 липня дібралися ми до Сарн. [...] Мене помістили в шпиталь, де я лежала три місяці. [...] Лікував мене німець, дуже мною опікувався.

Гута Степанська, гм. Степань, пов. Костопіль

18 ЛИПНЯ 1943 (НЕДІЛЯ)**Веслав Вітольд Г. (нар. 1937)**

Поляки їздили із зброєю у вилазки до своїх господарств, за харчами та іншими речами. Яюсь вдалося мені прослизнути на віз, котрим у вилазку їхав мій батько. Окрім нього тоді їхало ще восьмеро-десятеро возів сусідів.

У селі [поблизу Хринува] усі будівлі ще стояли, не були спалені. Заїхали ми до обійстя М., бо знали, що вони не втекли. Біля будинку, котрий не мав підвалу, був т. зв. земляний льох. У ньому ми знайшли подружжя. Батько мене не підпускав на це дивитися, але я бачив, як витягли тіла. Обое були порубані сокирами. На полі, при господарстві, було знайдено нашого близького сусіда Б. З двох сторін його було обкладено дошками, у котрих [стирчали] цвяхи, а дошки обов'язано колючим дротом. Його тіло було наколоте на цвяхи, у такому стані я його бачив. Я

знаю, що в полях та обійстях було знайдено кілька осіб із розтятими животами.

Вже у Володимирі, я був із батьками об одинадцятій у парафіяльному костелі. Під час меси ввійшла до костелу може дванадцятирічна дівчина. У неї до плеча було відтято праву руку. Підбігла до головного вітваря й кричала: «Матінко найсвятіша, дякую тобі, що дозволила мені врятуватися».

Пізніше я довідався, що було замордовано усю її родину, вона одна врятувалася й бігла 10 кілометрів через ліс.

19 ЛИПНЯ 1943 (ПОНЕДІЛОК)

Ядвіга Я. (нар. 1937)

Ми з мамою тікали [...]. За нами гнався один українець і стріляв. Я отримала кулю ззаду в стегно. Куля пройшла на виліт, вириваючи м'язи, але не пошкодивши кісток. Моя мама взяла мене на руки й ми тікали далі. Українець наздогнав нас. Мама вклякла перед ним і благала, щоб нас не мордував, лишень застрелив.

Поміркувавши, він наказав мамі сісти, взяти мене на руки й пригорнути. Відійшов на кілька кроків, прицілився, вистрелив. Куля пройшла через моє праве плече, знову пошкоджуючи м'язи, але не зачіпаючи кісток, а маму влучило в серце. Вона впала навзнаки й померла. Я впала на маму, закрила очі й притулилася. Українець підійшов, вдарив мене прикладом у ліву долоню (залишився у мене від цього шрам між пальцями) й пішов. [...] Після того, як українці пішли, мене знайшла родина, яка причаїлася на полі жита, й перенесла, разом із мамою, на межу. Перев'язали мені рани, поклали на віз і залишили.

Наступного дня проходила там група озброєних українців, котрі забрали з возу все, що залишили мої рідні. Повз мене й маму пройшли байдуже. Лише один, що йшов позаду, зупинився і сказав до мене польською, що я схожа на матір і що я повинна сказати тітці, щоб мене звідси забрала, бо загинемо. За кілька днів повернувся й сказав, що знає, що я сама, що тітки немає. Хотів, щоб я з ним порозмовляла. Я не відповідала, затримувала подих – вдавала, що нежива. Була занадто мала, не усвідомлювала, що жива людина тепла. Той українець заніс мене на поле гречки. Приходив ще кілька разів, хотів розговорити мене, зрештою пішов.

За кілька днів я почула як поблизу косять жито. Знову прийшов той українець і сказав, що забирає мене до своїх. Взяв мене на руки, заніс до женців жита, поклав на землю. Я й надалі не хотіла говорити. Українці поставили коло мене їжу й пішли. Я не знала, що ззаду залишилася одна українка. Коли я потягнулася за їжею, вона крикнула, що я жива. Тоді усі збіглися і я вже не могла прикидатися, розказала про себе. Ймовірно, лежала так сама близько десяти днів.

Вирка, гм. Степань, пов. Костопіль

2 СЕРПНЯ 1943 (ПОНЕДІЛОК)

Анна О.

Ми забрали дітей і поїхали до костелу у Тучині [...]. Повернулися лише під вечір, трохи втомлені. Повечеряли, я ще пішла з дітьми на розарій до сусіда. Прийшло майже все село.

Повернулися ми додому й так балакаємо з чоловіком, що, може, не підемо сьогодні на ніч до лісу, що так стомлює це спання на вулиці. Ночі холодні, а діти малі, плачуть, що холодно і, що хотіли б спати у ліжечках. Може, цю одну ніч переночуємо у stodолі, відпочинемо трохи...

І так ми вчинили. Діти були дуже раді. У stodолі було трохи сіна, я роздягла дітей, одягла на них нічні сорочки, щоб відпочили, бо в лісі чи у лузі вони спали в одязі. [...] Stодола була дерев'яна, тож ззаду ми відбили дошку, щоб, у разі чого, швидше вийти. За stodолою було жито, може вдасться легше втекти.

Зайшли ми до дітей і сидимо на сіні. Чоловік почав непокоїтись, мав якісь погані передчуття. Казав, що не буде спати до другої, потім я буду пильнувати. Я погодилася, але й ока не стулила; й мене огорнув якийсь страх. Здавалося мені, що хтось ходить біля нашого дому. Пес почав голосно гавкати, потім вити. Біля півночі почали вити усі собаки, аж луна ген йшла.

А наші діти сплять. Я намагаюся їх розбудити, може вийдемо в поле, але ніяк не можу. «Боже, не покидай нас!» – молюся до Божої Матері Неустанної Допомоги – «Рятуй нас, Панно!». Надходить перша. Яка довга ніч! Аби скоріше дочекатися ранку. Раптом почали зриватися гранати й вибухла пожежа. О, Боже! Стогін і крик, постріли із гвинтівок, село оточене бандою українців із зброєю – ніхто не втече.

«Мати Найсвятіша, не покидай нас!» – видихнула. Чоловік кричить: «Буди дітей і швидко тікай, а я ці речі у мішках викину зі стодоли» і крутиться по тоці, не може нічого знайти. Я не можу розбудити дітей, штурхаю їх, кажу до чоловіка, що будемо виносити їх сплячими. Чоловік виніс найменших, а я якось добудилася старших. Відбігли трохи від дому, у жито. Я взяла лише одну ковдру, бо від страху нічого більше не знайшла. Діти дрижали у нічних сорочках, ніч була холодною. Загорнула всіх у ковдру і наказала сісти на землі, хоча й була досить вологою, а сама дивлюся, чи стоїть ще наш дім.

Кури літають, тварини ричать, ржуть, виють, а люди... кричать нелюдськими голосами. [...] Полум'я бухає до неба. Дерев'яні будинки, солом'яні дахи горять як сірники. Ох, аби нашого дому не спалили!

Діти починають плакати, що довго немає татка. Я теж непокоюся. Нарешті приходять чоловік, приносить одяг, діти швидко одягаються й біжимо до лісу, близько півкілометра. У лісі вже зібралось багато недобитків, розказують. [...]

Тієї ночі було вбито понад сто осіб із села Леонувка.

Розвиднилося, чоловіки пішли на розвідку. Швидко повернулися і кричать: «Наші будинки [в колонії Леонувка] стоять, вщент спалено лише село». Повертаємося з лісу. Якраз сонце вставало, неясне, червоне, неначе викупане в крові. Немає вітру, тихо, погідно, тільки смердючий дим йде від попелищ. Що робити? Куди тікати?

Я швидко готую сніданок, а тут вбігає син сусіда й кричить: «Їдуть на конях українці». – «Воля Божа – кажу – не дамо ради втекти», але нас вони оминули. Заїхали до сусіда й кажуть, що не будуть нас вбивати, бо були ми добрими господарями, але щоб нас тут до дванадцятої не було, ані жодного, бо інші прийдуть нас вбивати.

Ми залишили усе добро – новий дім, стодолу, корівник, криницю бетонну, сад, корови, свиней, стадо гусей [...]. Маємо один віз, а вантажаться три родини – що можна взяти? Малих дітей теж треба посадити на віз. Я запакувала до мішка кращий одяг, трохи їжі. Взяла ікону Ченстоховської Божої Матері, а дітям дала по маленькій іконці. Зняла зі стіни хрест місійний, взяла чотки й кажу, що вже забрала все найважливіше.

Ікона Богоматері, котрою мої батьки благословляли нас на шлюб, була завеликою, аби

забрати її з собою, тож я зняла її зі стіни, поставила на столі, накритому білою скатертиною, прикрасила квітами. Завмерли ми всі, проказали Під твій захист і попросили у Богоматері благословення, не на шлюб, як колись, а на життя блудне. Із сльозами на очах вийшли ми із дому, котрий я закрила на клямку. Я перехрестила хрестом дорогу і ми вирушили.

Тільки Рекс залишився. Не могли ми забрати його з собою, бо у нього не було намордника, а був він дуже грізним. Коли ми виїжджали із двору, то почав страшенно вити, а діти – плакати, у нас теж сльози текли по щоках. Ми відїхали 6 кілометрів й ще було чути його виття.

Швидко ми їхали через спалену Леонувку. Скільки ж там лежало трупів, а в селі ані жодної живої душі. Хто залишився живим, утік, про похорони не було й мови. Тут і там ще диміли садиби. Пасіка на сто пнів спалена, рої бджіл сиділи на меді з розбитих вуликів. Біля дороги, на лані жита, лежав вісімнадцятирічний син Миколая М. Було в нього страшенно обгоріле тіло й одяг. Кликав на допомогу, але це було неможливо, вмирав. [...]

Ми доїхали до Тучина, у якому був німецький пост. Сюди зїхалися поляки із усієї гміни. [...] Німці визначили місце на лузі, над річкою Горинь, й сказали, що маємо ми тут переночувати, а на завтра їхати далі.

Допоки світило сонце, було спокійно. Після сутінок приїхали німці й сказали швидко виїжджати на інший бік річки, бо сила українців йде, виб'ють нас або втоплять, а в них немає таких сил, щоб з ними воювати.

Не можна описати, яка зчинилася паніка. А коли ще ми почули стрілянину з кулеметів, як це швидко вирушило [...], навіть серед людей були втрати.

Леонувка, гм. Тучин, пов. Рівне

29 СЕРПНЯ 1943 (НЕДІЛЯ)

Божена П. (нар. 1927)

Вночі 29 серпня ми спали в полі, з мамою і братами, лише батько залишився у домі. На сході сонця, повернулися ми до господарства. Старший брат Мечислав зайшов до кривки у скирті сіна на подвір'ї, а молодший Альфонс заховався у сінні на горіщі корівника. Ми з мамою були ще на дворі, коли мама помітила, що з колонії

вибігло декілька чоловіків із сокирами, косами й топорами за спинами, і побігло до сусіда П. Оскільки там вже нікого не було, побігли до іншого сусіда К., де теж нікого не застали, бо та родина спала у житі. Ми побачили, як вони летять у наш бік.

Мама забігла в дім, розбудити батька, нато-мість, я заскочила до криївки брата в скирті со-ломи у дворі. Я встигла лише сказати, що летять до нас бандити, коли мама з батьком вийшли на поріг і закричали, аби ми тікали з обійстя. Бать-ко залишився на подвір'ї, а мама з Мечиславом побігли за стодолю, сховатися у копицях пшени-ці. [...]

Бандити були вже близько, я заскочила на-зад до скирти соломи. [...] Почула двократний тупий удар і скрик батька. Почали вони шукати решту членів родини. Всюди заглядали і знайшли маму з Мечиславом. Один із українців сказав: «Ну, то ці двоє вже лежать». На горіщі вони знайшли Альфонса, вивели його на подвір'я. [...] Я почула два удари, як і з батьком, й скрик. Коли вбили брата, почали між собою говорити, щодесь ще має бути дівчина. Шукали мене [...], зрештою пішли.

За дві-три години знову прийшли якісь українці й почали копати ями на подвір'ї й за стодолю. Раптом я почула голос Альфонса: «Боже! Боже!». Вони підійшли до нього й ска-зали: «Алусь, ти спиш, спиш». Брат ще два рази повторив: «Боже, Боже мій!», тоді один відізався: «Візьми сокиру та добий його». Знову я почу-ла два удари. Брат перестав скрикувати. Вкину-ли тіла до ям [...] і кудись собі пішли.

Пополудні на подвір'я приїхали підводи й почалося забирання інвентарю, знаряддя, одягу. Забрали, що вдалося, й поїхали.

Вночі я думала, щоб вийти і дістатися якось до Володимира, але заснула. Прокинулася я вранці, коли почула, що хтось ходить по по-двір'ю. [Українці] Збирали яйця й випустили на подвір'я двох поросят. Поросята почули, що я у скирті, просунулися через солому й лягли біля моїх ніг. Підкопався до мене також пес. Вони витягли пса й дивилися, чи нема там когось. З іншого боку було тих двоє поросят, хтось їх штурхонував і вони почали сунутися до мене. Я їх сильно відіпхнула і вони собі пішли, а украї-нець – за ними. Якось мене не знайшли. Сиділа я у скирті до наступного дня. Відчувала голод, але найбільше хотілося мені пити.

У вівторок перед ніччю я вирішила знайти собі щось попити. На подвір'ї вже ціле пополу-дня було спокійно. На плоту сушилася кастру-ля, я набрала нею води з корита, хоч й була вона вже позеленіла. Повернулася до скирти і через соломину пила воду з дна. Пересиділа я так чер-гову ніч. Хотіла тікати, але одразу тряслася й засинала.

У середу вранці я подумала, що, якщо не вийду, то помру з голоду або мене сплять у цій скирті, бо деякі господарства палили. Тому вийшла і взяла граблі, вдаючи робітницю, яка йде в поле. Коли я дійшла до повороту дороги, що вела до колонії (ми жили за якісь 300 метрів вбік), побачила як на возі їдуть українці з гвин-тівками. Не дивлячись на них, пішла дорогою на Володимир, а вони звернули [...]. Не затримали мене, не знаю чому. [...]

Коли я пройшла з 3-4 кілометри, побачи-ла, як в господарстві польського військового поселенця С. українці щось вантажили на віз. [...] Один зупинив мене й запитав, куди я йду. Зі страху я не могла нічого сказати, пролепетала, що гребти овес. Запитав, чия я є. Я набрехала, видавши себе за дочку Г., то була українська ро-дина, жили в колонії й мали трьох дочок, при-близно, мого віку. Чоловік сказав, що я брешу, бо він знає дочку Г. [...] Додав, що мені пощас-тило, бо він ще нікого не вбив і не хоче вбити, а переконаний, що я полька. Наказав мені кинути граблі й, аби було безпечніше, йти через поля й лісом, а не дорогою.

Граблі я не викинула, але пішла у напрямку лісу. [...] Здалеку я побачила довоєнне військове стрільбище, крутилося там кілька осіб. Не бача-чи, ким вони є, я почала гребти скошену гречку і овес, та ставити в копиці. Ті особи рушили у моєму напрямку. Коли перший наблизився, я впізнала у ньому сільського скрипаля, вивезено-го українцями до лісу, але за хвилину здалося мені, що то якийсь німець, а за хвилину, що українець, лише коли він відізався польською: «Боженка», виявилось, що то знайомий. Це були поляки, котрі приїхали з Володимира за харчами для худо-би. Подалася я з ними.

Людмільпіль, гм. Верба, пов. Володимир

— Казимира Я. (нар. 1931)

Про те, що українське населення мордує по-ляків, ми чули з розмов дорослих. Дорослі боялися актів насилля, тим не менш, усі вели

ФОТО: ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ, ВІДДІЛ У ЛЬВІНІ

↑ Польська сім'я вбита українцями

господарства й мусили працювати. Крім того вважали, що у їхній місцевості немає приводу до того, аби сталося щось погане. [...]

У неділю вночі ми почули, як наближаються постріли й галас з боку лісу. Мама розбудила нас й наказала одягатися. Пішли ми до дядька Яна, який мешкав неподалік. Вони також не спали. Дядько вирішив, що може йдуть по чоловіків і сховався до стодоли. Ми стали на подвір'ї. Нас оточило десятеро чоловіків, серед них був мешканець Глембочиці [...]. Вони були озброєні молотками, косами, сокирами, один мав стару зброю. Заспокоювали нас, що нічого нам не зроблять. Я пам'ятаю, що в них були закривавлені холоші штанів. У якийсь момент, я почула голосне «Ура!» й відмітила, що вони б'ють нас тим, що кожен з них тримав у руці. Українець, який стояв коло мене, замахнувся на мене сокирою, я впала, знепритомніла.

Не знаю, скільки я лежала, але досить довго. Я чула якийсь плач, стогони, думала, що сплю. Кілька разів приходила до тями і непритомніла знову. Пригадую собі, що бачила матір

із розрубаним черепом. Батько лежав убитий, тримаючи наймолодшу сестру, теж мертву. [...]

Це міг бути третій день. Я почувалася дуже голодною, слабкою. Якось я дійшла до саду бабці, назбирала яблук й з'їла. Українці нищпорили й надалі. Я вирішила заховатися у копиці жита на полі бабці. Не знаю, скільки я там просиділа, але три рази бачила українок, як йшли до церкви у святковому одязі. Зрештою знайшли мене у тій копиці українці. Я була змучена, вони думали, що я нежива. Викопали яму й сперечалися, котрий має мене зіпхнути. Могло бути їхдесь шестеро. Один взяв лопату й зіпхнув мене, при цьому ще вдарив лопатою збоку в голову. Я відчувала, як закидають мене землею. Зрештою вони пішли.

Вдалося мені згорнути з обличчя землю і я встала. Спостерігав за мною якийсь українець, допоміг мені вийти. Я дуже боялася. Провів мене до річки, де я помилася, бо все обличчя було залите кров'ю. Запитував, що сталося з моєю родиною. [...] Його звали Х., здається мені, що він був серед тих, хто напав на нас на подвір'ї

дядька. [...] Він відвів мене до свого дому, його сестра перев'язала мені рану і я якось прийшла в себе.

Глембочиця, гм. Олеськ, пов. Володимир

30 СЕРПНЯ 1943 (ПОНЕДІЛОК)

— Ядвіга П.

Погнали нас у бік костелу. Коли ми дійшли, вигнали з костелу, переважно, жінок з дітьми й погнали всіх в бік цвинтаря, через куці. [...] Біля цвинтаря побили старого органіста з дружиною, бо не могли вони швидко йти. Було жарко, нас заливав піт. [...]

Прогнали нас кілька кілометрів кущами і почалося.

Ева Ш. із села Марія-Воля виказувала їм: «За що нас вбиваєте, після жидів набрали золота, а після нас що візьмете?». Почали ми промовляти Ангел Божий і Вічний відпочинок даруй нам, Господи. Наказали лягати родинами, потім десятками – і в кожного окремо стріляли. [...] Я лягла як до сну. У мене була велика хустка і я накрила нею голову, щоб нічого не бачити. Постріли наближалися, я чекала на смерть, а тут чую, що постріли віддаляються, а я ціла.

Сестра – з одним братом, я – з другим, моя голова була оперта об її ноги, мусила чути, що я дихаю, і запитує, чи важко мене поранено. Я ще не відгукуюся, боюся, може стоять у куцах. Вона питає вдруге, підвела голову й каже, що нікого нема. Я побачила, що її поранено. Ми встали, подивилися на братів (9 і 13 років), у них у головах дірки від куль. Дотепер маю на совісті, що

наказала їм викинути шапки, може, якби були у шапках, то в них би не влучили.

Куди йти? Пішли ми кущами у напрямку Любомля. Зустріли старого українця з дівчиною. Сестра почала просити, щоб взяв нас додому, він не хотів. Ми вийшли на дорогу на Заполе, сестрі стало погано. Я сказала: «Почекай на дорозі, а я піду, попрошу води українською». На щастя, найближчий дім був зачинений, з корита ми попили води й пішли далі. [...]

Почалося наше кочове життя.

Воля-Островецька, гм. Гуща, пов. Любомль

— підбір та опрацювання Барбара Одноус

— переклала на українську мову Юлія Целер-Щепаняк

У тексті було використано матеріали Інституту національної пам'яті, Відділу Комісії з розслідування злочинів проти польського народу у Любліні, матеріали розслідування S.1/00/2.

Редакція висловлює подяку прокурору Пйотру Зайонцу, який веде слідство, за допомогу у наданні та підготовці матеріалів.

Матеріали походять з «Карти» 46/2005.

ФОТО: ЦЕНТР КАРТА

Українська дивізія

Гжегож Мотика

Значна частина українців, що жили в Польщі, привітала вибух Другої світової війни з надією, сподіваючись, що це призведе до створення незалежної Української держави. Вони вбачали в Третьюму рейху протектора українського питання. Пронімецькі симпатії посилювалися в 1939–1941 роках через безжалісний терор на територіях, окупованих радянською владою. Отож не дивно, що українське підпілля (переважно Організація українських націоналістів – ОУН) в 1941 році активно підтримало війська Вермахту, атакуючи радянські війська, що відступали. На боці німців воювали також Дружини українських націоналістів, тобто батальйони «Нахтігаль» та «Роланд».

Однак політика Третього рейху швидко розчарувала українців. Німці не погодилися на жодні політичні поступки, а членів українського уряду, стихійно утвореного з ініціативи бандерівської фракції ОУН, було заарештовано та ув'язнено в концтаборах. Повною несподіванкою для українців стало включення Східної Галичини до «польської» Генеральної губернії та ведення грабіжницької економіки в інших регіонах України. Батальйони «Нахтігаль» та «Роланд» були виведені з фронту, а потім приєднані до дивізії поліції, яка до початку 1943 року боролась з радянськими партизанами у Білорусі.

← Львів, 18 липня 1943.
Парад добровольців
в 14-у добровольчу
дивізію СС «Галичина»

У відповідь на політику німецької влади бандерівці знову пішли у підпілля і наприкінці 1942 року взяли участь у створенні Української повстанської армії (УПА). Вона діючи, як партизанська формація – відома в Польщі переважно з кривавих погромів польського населення – з 1943 року вела обмежену боротьбу з німцями, атакуючи будинки окупаційної адміністрації та відділи поліції. При цьому УПА уникала, ударів по комунікаційних лініях, не бажаючи таким чином опосередковано підтримувати СРСР. Однак, деякі українські середовища, переважно в Галичині, все ще бачили в Третньому рейху єдину силу, яка могла запевнити створення незалежної України. До політиків, які періодично звертались до гітлерівців з пропозицією щодо створення українських військових частин, належали, зокрема, Володимир Кубійович та Андрій Мельник. Відповіддю на ці пропозиції було, однак, мовчання німецької сторони.

На початку 1943 року зростаючі втрати спонукали німецьке керівництво переглянути своє безкомпромісне ставлення до створення українських військових підрозділів. З ініціативи губернатора дистрикту Галичина Отто Вехтера було прийнято рішення про створення галицької дивізії Ваффен СС, призначеної для регулярних боїв на Східному фронті. Вона отримала назву 14-а добровольча дивізія СС «Галичина» (14. SS-Freiwilligen Division «Galizien»). Створення іноземних підрозділів СС на той час не було чимсь особливим. Під гаслом боротьби проти комунізму під час війни було створено, зокрема, французькі, голландські, латвійські, естонські, хорватські та білоруські військові формування.

Закладалось, що дивізія буде мати галицький, а не український характер. Німці не довіряли українцям, які жили на Волині та на сході України, але по іншому відносились до мешканців Східної Галичини, яка тривалий час належала до Австро-Угорщини. Враховуючи це, дивізія не отримала української символіки – тризубу та синьо-жовтого прапора; символом дивізії був жовтий «галицький лев» з трьома золотими коронами на синьому тлі.

Інформація про створення дивізії, оголошена 28 квітня 1943 року, була позитивно прийнята українцями, що проживали в Галичині. Хоча німці не погоджувались на жодні політичні поступки, створення українського військового формування СС широко сприймалось, як перший крок на шляху до створення української держави. На вербувальні

пункти зголосилось близько 80 тис. добровольців. Однак на навчання було направлено лише кілька надцять тисяч.

Про ентузіазм частини українського населення Галичини свідчить той факт, що, наприклад, у Мостиськах зголосилося 20 відсотків усіх українців, які там проживали. Були випадки, коли добровольцям роздавали хоругви українських військових частин з часів Першої світової війни. Аббревіатуру СС часто тлумачили, як «Січові Стрільці» (назва української військової формації в 1914–1919 роках, яка була аналогом Польських легіонів, створених Ю. Пілсудським).

З першого набору добровольців в дивізію німці сформували кілька (4-й, 5-й, 6-й, 7-й і 8-й) полків поліції СС. Вони були включені в склад дивізії на початку 1944 року. Перш ніж це було зроблено, два з них – 4-й і 5-й – взяли участь в акціях проти партизанів. Малолітніх добровольців направляли до так званих СС-юнаків, а потім до підрозділів протиповітряної оборони на території Німеччини.

Командування дивізії СС «Галичина» було німецьким. Воїни дивізії проходили навчання в десятках навчальних таборів у Польщі, Німеччині, Австрії, Франції та Нідерландах. У травні 1944 року в таборі в місцевості Нойхаммер (з 1945 року Сьвентошув) поблизу міста дивізію відвідав рейхсфюрер СС Гайнріх Гімлер. Результати інспекції переконали його, що дивізію можна направити на східний фронт у Галичину. І наприкінці червня 1944 вона була перекинута в район Бродів. У той час вона складалася з трьох піхотних полків. 13 липня розпочався наступ Червоної Армії і в результаті 18 липня дивізія потрапила в оточення. Близько 7 тис. українців загинуло або потрапило в полон. Деякі приєднались до УПА, це дозволило приблизно 3 тис. воякам дивізії вирватись з пастки.

Німці швидко поповнили дивізію резервними підрозділами, завдяки чому на початку вересня вона знову нараховувала біля 10 тис. вояків. Наприкінці вересня 1944 дивізію було направлено для придушення повстання у Словаччині, а у січні 1945 її перекинули до Словенії, де вона воювала з партизанами Тіто, з 1 квітня 1945 до кінця війни – вела важкі бої з Червоною армією в районі міста Грац в Австрії, втративши там біля тисячі вбитими та пораненими.

На початку 1945 року поразка Німеччини стала очевидною. Незважаючи на це, 17 березня

було створено Український національний комітет (УНК), який представляв інтереси українців перед Третім рейхом. Тоді ж було створено Українську національну армію (УНА). В її склад повинні були ввійти усі українські військові, що воювали на боці німців, а насамперед члени дивізії СС «Галичина». Головнокомандувачем УНА був призначений генерал Павло Шандрук.

До 1939 року він служив у польській армії. У оборонній війні 1939 року відмінно командував 29-ю Піхотною бригадою Війська Польського, за що після війни був відзначений генералом Владиславом Андерсом польським орденом *Virtuti Militari* (Військової доблесті). До осені 1944 року не займався політикою і працював у кіно-театрі в місті Скерневіце. Ставши командиром УНА, поставив перед собою єдину мету – врятувати якомога більше українських вояків від радянського полону, і тим самим, від депортування до таборів. Відразу ж після призначення Шандрук прибув до дивізії СС «Галичина» і добився перейменування її на 1-у Українську Дивізію УНА. Під його впливом 7 травня 1945 ця дивізія відійшла з лінії фронту, відірвалася від радянських військ і незабаром капітулювала перед англійцями та американцями.

Найбільші емоції в історії цієї дивізії викликають дійсні та підозрювані воєнні злочини, вчинені її вояками. Йдеться про бойову групу «Байерсдорф», а також 4-й та 5-й полки поліції СС. Група «Байерсдорф» та 5-й полк поліції СС, якими командував підполковник СС Франц Лехтхалер, у першій половині 1944 року проводили акції проти польських та радянських партизанів в Люблінському дистрикті, після чого бійці обох цих підрозділів були знову включені до складу дивізії. Не виключено, що під час операцій проти партизанів, здійснювались також репресії проти мирного населення. Наприклад, дослідження Кшиштофа Ясевича показують, що 5-й полк поліції в районі села Масломічі (Masłomęcz) спалив у stodoli близько сотні поляків*.

Однак, найповажніші звинувачення у вчиненні воєнних злочинів висувуються 4-му полку поліції СС під командуванням майора Зігфріда Бінца, який діяв у Східній Галичині. Особливо важке звинувачення стосується спалення села Гута Пеняцька. Це село було польським осередком самооборони від УПА. Деякий час там розміщувався підрозділ радянських партизанів. У ньому переховувалась теж група євреїв. 23 лютого 1944 в це село для розвідувальних цілей прибув підрозділ 4-го полку поліції СС, що складався з українців. Поляки, думаючи, що це переодягнені бійці УПА, атакували нападників, убивши двох з них – Олексу Бобака та Романа Андійчука (це були перші вбиті бійці дивізії СС «Галичина»). На допомогу 4-му полку прибув місцевий підрозділ УПА Дмитра Карпенка (псевдо «Яструб»), який заатакував поляків збоку. Це дало змогу підрозділові СС відступити і, ймовірно, врятувало його від повного розгрому. Довідавшись про вбивство двох військових СС, німці організували їм демонстративний похорон та провели карну експедицію, яка зрівняла село з землею. Загибло кілька сотень цивільних мешканців.

4-й полк поліції СС ймовірно дозволив також УПА здійснити масове вбивство цивільного польського населення, яке ховалось у монастирі в містечку Підкамінь. (див.: *Німці та УПА*, «Карта» 23). Не виключено, що полк брав участь теж в інших репресивних акціях на території Східної Галичини.

Історія 14-ї добровольчої дивізії СС «Галичина» постійно викликає масу емоцій і не піддається простим оцінкам. Дехто звинувачує її вояків та організаторів у германофільії та колабораціонізмі. Злочини, вчинені частиною вояків, поширюють теж на всю дивізію. Інші наголошують на патріотичних мотивах українських добровольців та звертають увагу на відсутність на той час альтернативи українському руху за незалежність.

Гжегож Мотика

* Krzysztof Jasiewicz, «Lista strat ziemiaństwa polskiego 1939–1956», Warszawa 1995, с. 397.

Мобілізація у Львові

Представляємо фотографії, зроблені 18 липня 1943 року у Львові під час урочистого параду добровольців 14-ї дивізії СС «Галичина». Варто звернути увагу на пропагандистський характер представлених фотографій. Вони зроблені таким чином, щоб створити враження, що все українське населення Галичини беззастережно підтримує нацистів. Це не було правдою. На це вказують, наприклад, репресії, які німці вчинили в цей час проти українців. У 1943–44 роках в них загинуло близько 15 тис. мирних жителів.

Опис урочистості був опублікований в українському часописі «Воля Покуття» від 25 липня 1943. Фотознімки невідомого автора можна знайти в фондах Центру KARTA. (РЕД.)

ФОТО: ЦЕНТР KARTA

→ Львів, 18 липня 1943

ВЕЛИЧАВА МАНІФЕСТАЦІЯ ЛЬВОВА З нагоди від'їзду перших добровольців СС. Стрільцької Дивізії Галичина

Неділя, 18-го липня, впишеться великими буквами в історії Галицької області, а в ході цієї світової війни значитиме для Галичини етапно-важливу дату: того дня столиця нашої Облaстi прощала перші відділи добровольців СС. Стрільцької Дивізії Галичина, старшин, підстаршин та стрільців, що від'їжджали на військовий

перевишкіл. Було це глибоко-величаве звітування, насичене драматичною свідомістю і тих, що відходили і тих, що їх прощали, про те, що для українського народу вибила історична година: захищати свою Батьківщину зі зброєю в руках, що українському народові приходится даліше виконувати ту місію, що її він сповняв від віків – ставати живим оборонним валом для всієї Європи перед варварством Сходу, тепер перед большевизмом. Недільне звітування

→ Львів, 18 липня 1943

залишитися яскравим спогадом у кожного, хто в ньому брав участь, а для історії української військової думки буде одним із кращих моментів.

[...] Година 8-ма. Починається Полева Служба Божа. Відправляє її Преосвященний Никита разом з о. крил. Василем Лабою та о. Северином Сапруном. Співають злучені хори «Сурма» і «Боян» під проводом дир. Ом. Плешкевича. Гучномовці розносять Слово Боже по всьому просторі, залитому людською масою. Оце вперше українці Львова – города слухають Полевої Служби Божої у стіп львівської цитаделі.

Чується вояцький характер цього торжественного акту: важливіші моменти Богослуження сповіщає сурма і тоді паде відповідна військова команда.

Після Служби Божої, після відспівання злученими хорами «Боже, Великий Єдиний» – самбірська духовна оркестра під проводом д-ра Рабія грає український національний гімн.

Промовляє головний полевий духовник СС. Стрілецької Дивізії Галичина, о. д-р В. Лаба:

«Ви, дорогі браття вояки, старшини, підстаршини і новобранці, – каже він – розпрощалися з своїми матерями та дружинами, тими українськими спартанками, що здавили біль у грудях, виправляючи Вас на важкий, кривавий шлях. Ідіть, казали вони до Вас, туди, куди Вас кличе народний обов'язок. А тепер приходите по друге материнське благословення – по благословення рідної Церкви, бо йдете в похід не тільки за Батьківщину, але й за віру, за Христа, за Христову моральність, за свободу совісти, за культуру людства. Йдете боротися проти орди, що шляхом татарви суне на наші землі. Будемо молитися, щоб Ваш військовий час був щасливий, щоб опікувалася Вами Пречиста Матір.

Стадо Ваше невелике. Але будемо просити Всевишнього, щоб за Вами йшли далші, щоб Ваші ряди зростали. Памятайте, що на Ваші

→ Львів, 18 липня 1943.
Добровольці 14-ї дивізії
СС «Галичина» у дорозі
на парад

↓ Львів, 18 липня 1943.
Грекокатолицький
священик промовляє
до добровольців
14-ї дивізії СС «Галичина»
Strzeleckiej SS «Galizien»

діла ждатимуть і глядітимуть розсипані могили по всіх кінцях України, що їхні лицарські духи вимагатимуть від Вас забезпечити їм спокійний спочинок, що на Вас глядітиме багатоміліонний український народ. Не забудьте, що на Вас глядітимуть чужинці, зокрема славні воїни Німецької Армії. Вашим обов'язком є високо поставити ім'я українського воїна. Оставайтесь під опікою Всевишнього і Пречистої Матері, яка «кулі вертає, голови спасає». І здобуйте славу для себе, для своєї рідні, а для нашої Батьківщини, для нашого народу – дорогу волю і кращу долю.»

Полева Служба Божа скінчена. Зібрані уставляються у похід, який відкриває відділ ранених українських вояків у німецькій армії. За ними поступають прапори, відділ національної ноші, хори, командант полку, оркестра з Самбора, полк від'їжджаючих добровольців, за ними оркестра «Зорі» зі Львова, відділи Української Служби Батьківщині, відділ Української Поліції, два курені добровольців Львівської округи, оркестра з Золочева і непроглядні маси українського громадянства шітками. Вулицями: Гербст-штрассе, Коперника та Адольф Гітлер Рінгом посувається перед будинок Львівського Оперного Театру. [...]

У маніфестації взяло участь около 50.000 людей. Уся площа від Оперного Театру по Академічну і Галицьку була одно море людей.

Заповняється теж трибуна. На ній представники Партії й Уряду з його Шефом, Д-ром Бауером у проводі, німецька генераліція, військ. старшини, представники міських військових та міських цивільних установ, міський і окружні старости. Провідник, заступник Провідника і керманічі підвідділів УЦК, члени Військової Управи, німецькі медсестри, представники Церкви і українських громадянських установ, представники Уряду Пропаганди, представники преси та інші.

[...]

Год. 10.00 – гримлять фанфари і авто Губернатора. Його вітає, між іншим, група українських дівчат в національних строях та вручає йому китиці квітів. Губернатор займає місце на трибуні, а самбірська оркестра рідіграє вязанку українських пісень.

На мовниці встає полк. Ал. Бізанц. [...] говорить:

«Пане Губернаторе, Високі гості! Вітаю Вас і дякую Вам, що Ви прибули, [...] Ледве проминули

ФОТО: ЦЕНТР КАРТА

↑ Львів, 18 липня 1943.
Трибуна перед театром

ФОТО: ЦЕНТР КАРТА (3)

← Губернатор Галичини
Отто Вехтер

→ Львів, 18 липня 1943.
Відпава добровольців
до дивізії СС «Галичина».
Другий зправа – майор
Євген Потігущий

↓ Львів, 18 липня 1943.
Трибуна перед театром

три місяці, а перші добровольці, Пане Губернаторе, стали тут до відмаршу. Це треба завдячувати тій спільній праці всіх німецьких і українських службових станиць. [...]».

До слова приходить д-р Кость Паньківський, заступник Провідника УЦК:

«Пане Губернаторе, мої Панове! Подяку Воєнній Управі Галичини – каже він – що її нам саме висловив пан полковник Бізанц, приймаємо ми з радістю. На те відповідаємо заявою, що ми тільки сповнили свій обов'язок, бо справа СС. Стр. Дивізії Галичина була не тільки справою Військової Управи, але одночасно і УЦК. та всього українського громадянства. Зате почувуємося зобов'язаними до подяки на першому місці п. Губернаторові Галичини. Його ініціативі, Його енергійним зусиллям і Його щирій відданості маємо завдячити, що СС. Стр. Дивізії Галичина стала сьогодні дійсністю, Пане Губернаторе! Прийміть від Вас за те, прошу, нашу найсердечнішу подяку!

Панове Товариство! [...]

Ви знаєте, що достойне місце в новім світі, в Новій Європі, матимуть тільки ті, що разом з

іншими європейськими народами воюють за ту нову Європу з її найлютішим ворогом. І тому, коли воля Фірера німецького народу і особливо щирі старання Пана Губернатора Галичини дали Вам змогу стати плече-об-плече з славною німецькою армією і її союзниками, то всі ми, а зокрема Ви, що відходите під військові прапори, мусимо показатися гідними того довір'я. У спільнім зусилля – ми на фронті праці, а Ви на фронті збройної боротьби – хочемо допомогти в будові Нової Європи.

[...]

Батьківщина кличе Вас до бою!»

Злучені хори «Сурма» і «Боян» співають «Гей, у лузі», після чого на мовниці з'являється Губернатор Д-р Вехтер, який такими словами промовляє до добровольців:

«СС-добровольці! Ваш маршовий крок пролунав сьогодні перший раз вулицями старого міста Львова. Ви тут стали збіркою, старшини, під старшими і стрільці, які у першій світовій війні 1914–18 років. боролися завзято і хоробро, гордо і радісно. Ви також зібралися тут збіркою, комбатанти Галицької й Української

Армії 1918–20 років. Далше – Ваша бодра молодь з усіх сторін того гарного краю Галичина.

[...]

Удар німецьких вояків прогнав большевицького руйницького молоха з його бездушним зрівнюванням, що також тут стиснув терпінням Ваші серця і намагався все згасити, що означало життя, радість і самосвідомість. Це було тому два роки. Сьогодні стоять тисячі кілометрів відси на Сході німецькі панцерні армії у боротьбі. Німецькі вояки охороняють своїми грудьми також і Вас, також і Ваші родини, також і цей край. І тому, добровольці, Ви пізнали, де Ваше місце. Ідіть у бій і вертайтеся, як горді переможці, до краю!»

[...]

Останній промовляє полк. Альфред Бізанц.

«Добровольці СС. Стрілецької Дивізії Галичина! За три години, – каже він, – від'їздить перший транспорт з львівського двірця. За ним поїдуть дальші транспорти після 25-річної перерви на захід до вишкільних таборів. [...]

У приявності Ваших добровольців обіцюю Вам, жінки та члени родин покликаних до Дивізії Зброї СС, про Вас дбати та Вам кожночасно приходити з поміччю, щоб Ваші батьки, мужі та брати могли спокійно виконати свій обов'язок, щоб після вишколу причинилися на фронті до кінцевої перемоги Європи.

Ми не стояли б тут і не могли б почати того діла, якщо б Фірер зі своєю збройною силою не звільнив цей простір та тисячі кілометрів на схід. Наша подяка належиться Фірерові і Найвищому Командувачеві Адольфові Гітлерові! Вітаємо його окликом «Зіг Гайль!»

Могутньо тричі відповідає людська маса на привітання Адольфові Гітлерові. Самбірська оркестра грає німецький національний гимн та «Горст Вессель Лід».

На тому кінчається маніфестація перед Оперним Театром. В год. 11.30 перед будинком колишнього Галицького Союму [...] починається дефіляда всіх учасників великого святкового звітування.

ФОТО: ЦЕНТР КАРТА

↑ Львів, 18 липня 1943.
Жінки в народному одязі вітають сановників на трибуні окликом «Зіг Гайль!»

Через рік

ФОТО: ЦЕНТР КАРТА

Польське підпілля дуже уважно спостерігало за формуванням дивізії СС «Галичина». Докладались зусилля, щоб з'ясувати настрій її вояків і відслідковувалось, що про це пише українська преса. Це, зокрема, було наслідком ворожості між поляками та українцями, яка панувала в той час. Більшість вважала, що після Другої світової війни, як і після 1918 року, відбудеться польсько-українська війна за Львів. Виникнення дивізії посилювало українські сили у разі такого конфлікту. Це також послаблювало на міжнародній арені польські претензії до Східних кресів, оскільки, вступаючи до цієї дивізії, українські громадяни Польської Республіки однозначно не проявляли зв'язку з польською державою. Німці були добре знали про ці польсько-українські суперечки і намагалися використати їх в інтересах Третього рейху. Саме в цьому контексті слід сприймати промову Генріха Гімлера перед офіцерами дивізії СС «Галичина». Знаючи про криваві акції УПА проти поляків та симпатії вояків дивізії до українського підпілля, він включив до своєї промови антипольські мотиви, що повинно було запобігти можливості дезертирства вояків дивізії до лісу. Німців турбувала можливість втечі бійців дивізії СС «Галичина» до УПА. (Г. М.)

Львів, 18 липня 1943.
Один із добровольців
на дефіляді 14-ої дивізії
СС «Галичина»

**Огляд щоденної української преси
[виконаний, ймовірно, Східнім бюро Армії
Крайової при Делегатурі (Представництві)
уряду Польщі на Батьківщині]**

№ 15 (27 квітня – 1 травня 1944)

Газета «Львівські вісті» № 95 від 28 квітня свою редакційну статтю присвятила річниці створення Галицької дивізії СС.

28 квітня 1943, коли в селах та містечках Галичини з'явилися плакати про вербування, автор статті називає історичним днем. День оголошення про набір добровольців до дивізії – це яскравий момент історії, що дає підставу для національної гордості.

Створення дивізії було реальним ділом, коли, за словами автора: «Український народ Галицької землі здав іспит своєї політичної зрілості».

Крім того, автор продовжує:

«Створення Галицької дивізії СС – це не лише продовження традицій українського народу, це не лише прояв того чи іншого сентиментально-патріотичного відчуття – це перш за все прояв здорового політичного розуму українського народу, який чітко усвідомлює, що його майбутня доля та національне існування залежать від теперішнього моменту.

Галицька дивізія СС – це не лише еманация українських національно-визвольних традицій, це не лише романтизм козацьких чи стрілецьких пісень, а передусім велике творення українського політичного розуму та історичного, національного розвитку».

№ 17 (11–16 травня 1944)

«Вперед на ворога»

У «Львівських вістях» регулярно публікуються репортажі про діяльність Галицької дивізії СС, в даний час газета починає також описувати бойову діяльність окремих підрозділів дивізії в тилу проти більшовицьких банд. Так звучить офіційна версія. Однак, з описів конкретних акцій видно, що це були виступи проти окремих сіл за начебто прокладання

шляху більшовикам, і від цього реально страждало польське населення.

Один такий досить чіткий репортаж з «Львівських вістей» № 105 від 1 травня абсолютно однозначно підтверджує співпрацю Галицької дивізії СС з українськими партизанами, тобто з УПА.

Ось опис такої зустрічі. Переконавшись, що зустрінуті особи не є більшовицькою бандою, автор – український військовий кореспондент СС, пише:

«Перед нами стоять люди, одягнені в цивільний одяг, озброєні різноманітною зброєю. Це групи українських партизанів, що ведуть боротьбу з більшовицькими бандами, очищаючи від них окремі села. Вони рушили далі, і ми йдемо вперед на чолі колони разом з провідниками партизанів.

«Ми маємо тут – розповідає партизан – багато роботи, вороги зайняли кожну хату і не допускали нас у село вогнем своїх рушниць. Але нам вдалося знищити їх так само, як це було в селах Г. та Дз.»

Після прибуття в українське село командир підрозділу йде до так званого повстанського штабу.

«Ми знищили бандитів у трьох селах. В даний час вони перебувають в трьох селах – М., Ч. і С. Ми повинні їх знищити, бо вони прокладають шлях більшовицькій армії» – каже начальник штабу. На карті, що лежить на столі, вони позначають місця, які слід звільнити від ворога. Після наради, що тривала годину, підрозділ дивізії СС разом з повстанцями вирушив далі».

Можна серйозно підозрювати, що таке загальне визначення ворога як «більшовицької банди», окреслюючи їх назвами сіл – може відноситись до польського населення.

У будь-якому випадку, цей репортаж є першим публічним підтвердженням співпраці Галицької дивізії СС з УПА.

№ 18 (19–26 травня 1944)

Бойові дії Галицької дивізії СС

В газеті «Львівські вісті» № 115 від 21/22 травня знову з'явилися подальші описи дій

Галицької дивізії проти «радянських банд» у Східній Малопольщі.

І знову не можна позбутися відчуття, що жертвами тих дій є не радянські банди, а польське населення. Ці описи показують, що підрозділи дивізії на акцію в дане село скеровуються на підставі відомостей, отримуваних від місцевого українського населення. Інформовані таким чином бійці дивізії завжди закінчували свою дію знищенням та спаленням всього села (!). Останній опис такої сутички з бандитськими радянськими військами зі сторінок «Львівських вістей» закінчується таким абзацом:

«Між хагами ловили бандитів. Всі мешканці цього села були активними партизанами більшовицької банди. Кожна хата була очищена від них, а полонених передали охороні. Бій тривав п'ять годин. Взяли сотню полонених. Був вечір. Третя рота першого батальйону Галицької дивізії СС без страт поверталась з першого бою на свої позиції».

(Східний архів, Колекція В. Буката, т. 41 і 107)

2. Політичне та військове становище в Східній Малопольщі в світлі останніх подій [1944 рік]

[...] Українцям вдалося, однак, проштовхнути власні плани. Було визначено що, дивізія СС «Галичина», всупереч надіям польської сторони, буде переведена в Східну Малопольщу. Хоча насправді прибули лише два батальйони, але початок було зроблено, чутки щодо мотивів призначення цих батальйонів явно підтверджувались конкретними діями. З привітального виступу губернатора Вехтера до цих батальйонів випливало, що дивізія буде використовуватися для боротьби з бандами та бандитами. Оскільки в районі діють підривні більшовицькі банди та банди УПА, проти них мають використовуватись власні військові – навчені і відмінно озброєні. Наразі важко ствердити або передбачити, як насправді виглядатиме реальна роль української дивізії на території Східної Малопольщі. Можливо, якийсь час вона буде ліяти відповідно до регламенту та розпоряджень, буде показово ганятись за партизанами, бо ж «не випадає», щоб щойно прибувши, на наступний день втекти до лісу, до підрозділу УПА. Однак, те, що українська дивізія, окрім здійснення акцій утихомирення більшовиків, буде теж співпрацювати – як наприклад, українська поліція, яка

бере участь у нападах на польські села та вбивствах польського населення – з українськими групами, підпорядкованими УПА, не викликає, здається, найменших сумнівів. Незабаром ми зможемо зафіксувати нові обставини, пов'язані з нападами на польські села. Не слід забувати, а скоріше – нагадувати, що на вагонах поїздів, які на початку літа 1943 року перевозили дивізію СС «Галичина» на захід на навчання, великими літерами виразно був написаний споконвічний український лозунг «Смерть ляхам» (Смерть полякам). [...]

(AW (Східний архів), Колекція В. Буката, т. 48)

3. Звіт про ситуацію на Східних землях [Польщі], квітень 1944

[...] Дивізія СС «Галичина» доповнює діяльність УПА.

Підрозділи Стрілецької дивізії СС «Галичина» (SS-Schützendivision «Galizien»), які були розміщені в деяких повітах Східної Малопольщі, під виглядом боротьби проти радянських диверсій криваво доповнюють дії УПА, вбиваючи польські селища настільки ж криваво і жорстоко.

До злочинів, скоєних цією військовою формацією раніше – у Гуті Пеняцькій, Завої та Підкамені, долучаються тепер нові. У першій половині квітня нею повністю було спалено село Язениця Польська поблизу міста Кам'янка-Струмилова (назва Кам'янки-Бузької до 15 серпня 1944 – прим. перекладача).

В даний час ми отримали більш детальну інформацію про жакливу різанину, здійснену підрозділом Стрілецької дивізії СС «Галичина» 27 лютого [1944] щодо польське населення в селі Гута Пеняцька, про що ми повідомляли у березневому звіті.

Наразі зі всього населення цього села знайдено 49 осіб, решта загинули. Загальну кількість жертв важко оцінити, оскільки в селі перебувало чимало польських біженців з навколишніх сіл, таких як Пеняки, Гутисько та інших. Однак, у будь-якому випадку треба враховувати, що загинуло понад 500 осіб.

Каральну експедицію підрозділу спричинило відділення української поліції в Підгірцях, яке повідомило, що поляки в Гуті Пеняцькій переховують євреїв, підтримують більшовицьких партизанів, мають зброю тощо. Коли прибули українські вояки СС, щоб провести обшуки, вони почали грабувати, розмовляючи між

собою українською мовою. Поляки, думаючи, що це переодягнені українські бандити (УПА), обстріляли їх. Після цього більший український підрозділ СС вирушив з Підгорець, оточив село і приступив до знищення мешканців села. Українські вояки – здебільшого п'яні – жорстоко знущались над людьми, вбиваючи їх, зокрема, в костелі, а в цей час один із них пригравав на гармонії. Все населення було загнано в стодоли, переповнені так сильно, що стиснуті люди були змушені перебувати там стоячи. Потім все облили бензином та підпалили. Вид такої спаленої стодоли мав страхотливий вигляд – серед згарища ще довго стояли кілька десятків склеєних між собою людських трупів.

Цю картину ще 5 березня бачив чисельний підрозділ радянських партизанів, який проходив через Гуту Пеняцьку. Радянські бійці з жахом оглядали звалища трупів. У відповідь на втручання польських представників у Львівському дистрикті німці пояснили що «ця розправа була наслідком помилки». [...]

(AW (Східний архів), Колекція В. Буката, т. 105)

4. Політичний та військовий звіт про подорож, що відбулась з 1 по 18 червня 1944 [...]

Стрілецька дивізія СС «Галичина». Ця дивізія (офіційна назва: 14 SS-Schützendivision «Galizien») перебуває в даний час у великому навчальному таборі в місцевості Нойхаммер (Neuhammer, з 1945 Сьвентошув), що знаходиться на відстані 90 км на північний захід від Вроцлава та 15 км на південь від міста Саган (Sagan, польська назва Żagań – Жагань), що знаходиться на залізничній лінії Вроцлав–Легниця–Франкфурт-на-Одері. Це величезний табір, розрахований приблизно на 80 тис. осіб. Окрім дивізії «Галичина», є там ще й інші німецькі підрозділи та табір для радянських військовополонених.

Дивізія складається з 29-го, 30-го та 31-го моторизованих піхотних полків. Артилерія має кінну тягу. Моторизованими є лише протитанкова і зенітна артилерія.

[...]

Командиром дивізії є генерал Фрейтаг. Його особистим ад'ютантом та референтом до справ персональних є лейтенант Паліїв, який раніше був членом Військової Управи; йому закидають схильність до інтриг. Полки та самостійні підрозділи очолюють частково німці, а частково

– галицькі українці. Офіцери з Наддніпрянської Великої України є небажаними, в першу чергу через їх погане володіння німецькою мовою. [...]

Підготовка українського офіцерського складу дивізії швидше за все, є дуже слабкою, особливо це стосується офіцерів артилерії, яких, окрім того, є недостатньо. Сержантський та старшинський склад, начебто, добрий.

В Нойхаммері проводяться інтенсивні навчання дивізії перед відправкою на фронт, яка невдовзі має відбутись. Навчання з короткими перервами тривають, начебто, з 5-ї ранку до 9-ї вечора. Часто відбуваються нічні навчання та тривалі марші.

[...]

Найближчим часом (якщо вона вже не є в русі) дивізія буде перекинута в Галичину, перед відправленням на фронт. Від вояків дивізії я чув про два варіанти відправлення з Нойхаммера. Згідно з першим – дивізія буде в пішому порядку переміщена через територію Генеральної губернії, щоб приготувати її в бойових умовах до відправлення на фронт. Для цього вона використовуватиметься на цій території для боротьби з «бандитами», тобто партизанами. Згідно з другим варіантом – дивізія повинна прибути прямо в Галичину, а саме до Львова, Станіслава та околиць, де повинна зупинитись перед відправленням на фронт. Особа з сержанського корпусу цієї дивізії 10 червня повідомив мені, що військовослужбовці, які вирішують житлові справи дивізії, вже прибули до Львова для організації її розміщення. У будь-якому випадку вояки дивізії передбачають криваву розправу з поляками.

Настрої у дивізії є антипольськими, але і ставлення до німців явно вороже. Джерелом антинімецьких настроїв є політичні причини у вигляді «нездійснених надій» та поганого поводження німців з українцями в прифронтових районах – тобто забирання в українського населення харчів, худоби, виселення з домів, відправлення на роботу до Німеччини тощо. У самій дивізії серед її вояків є незадоволення тим, що німці всюди є головнішими. Вони також скаржаться, що дивізія «Галичина» гірше оснащена, має гіршу форму та харчування, ніж інші підрозділи СС. Бійці незадоволені тим, що начебто їм не дозволяють спілкуватись з німецькими дівчатами. Ходять також чутки про те, що вояки дивізії начебто насильно змушують

здавати кров для німецьких солдатів. Останнє не є певним, але навіть у вигляді чуток воно викликає супротив та невдоволення щодо німців. Ось чому солдати дивізії обіцяють відплатити німцям на фронті, зокрема за їх погане поводження з ними, за часті і суворі покарання (за запізнення на два тижні з поверненням з відпустки начебто карають смертю) тощо. Нерідко трапляються також випадки дезертирства з дивізії. На моє конкретне питання до групи вояків дивізії, чи німці є друзями чи ворогами українців, вони відповіли, не замислюючись ні хвилини: «німці, без сумніву, наші вороги», і сказали, що у відповідний момент охоче будуть їх бити.

Велику прихильність серед вояків дивізії має УПА (Українська повстанська армія) і вони переконані, що після переведення дивізії в Галичину почнеться масове дезертирство з дивізії до УПА. Прецедент такого дезертирства показали вояки полків поліції СС, велика кількість яких вже перейшла в УПА.

У другій половині травня до Нойхаммера для проведення інспекції прибув Гімmlер і виступив з промовою для солдатів. [...]

Дивізія «Галичина» має у своїх рядах значну кількість галицької української інтелігенції, яка за закликом та пропагандою Військового управління «Галичина» приєдналася до дивізії. Багато з них стверджують, що їх обдурили, оскільки мета їх використання мала полягати лише в тому, щоб дати хороший приклад широким масам галицького населення, а після виконання цієї акції вони мали повернутись на свої робочі місця та професійні посади. Тим часом обіцянки не були дотримані, за невеликими винятками, а ці люди залишилися в лавах дивізії, як «вимушені добровольці». Звичайно, в даний час вони становлять в дивізії прошарок незадоволених. Інтелігентні українці висловлюють побоювання, що таким чином кращі представники галицької інтелігенції будуть винищені на фронті. Таким чином – з обіцянками, які не були виконані – потрапили, зокрема, в дивізію всі молоді українські галицькі лікарі.

Про неприхильність до дивізії «Галичина» німецького населення свідчить такий факт – на території Рейху німець запитав вояка дивізії, до якої військової формації він належить. Українець відповів, що є добровольцем дивізії СС «Галичина». На це німець відповів, що німців примусово забирають до армії і їм доводиться

воювати, а йти добровольцем до війська є великим свинством, особливо якщо він – українець, не мусить воювати; і що, через таких українців продовжується ця війна. При цьому, німець, начебто, з обуренням плюнув воякові дивізії в обличчя. Стверджують також, що австрійці начебто не подають руки воякам дивізії з тієї ж причини.

Цікавим є погляд, який мають деякі вояки щодо результату війни. Інтелігентний представник (артист театру) сержантського корпусу дивізії сказав мені, що він з цього приводу думає: «Німеччина програє війну. Переможуть англійці та американці. Польша, як держава після війни не підніметься, бо союзники після Першої світової війни переконались, що Польша не здатна до існування і може утримати мир. На сході буде великий хаос, на тлі якого виникне держава Україна завдяки збройним силам у формі організованих в даний час українських підрозділів».

(AW (Східний архів), Колекція В. Буката, т. 67)

5. Виступ рейхсфюрера СС Генріха Гімmlера перед офіцерами Дивізії

Привал, 17 травня 1944

14-а добровольча дивізія СС «Галичина»

Інформаційна служба

Друзі!

Приблизно року тому – 28 квітня 1943 було оголошено добровільний набір на службу до єдиної дивізії, створюваної на Вашій батьківщині. Цю дивізію названо 14-ю добровольчою дивізією СС «Галичина», а точніше Галицькою добровольчою дивізією. Оскільки я звик відкрито обговорювати всі питання з офіцерським корпусом, я хотів би сьогодні відверто обговорити з Вами наступне.

Я знаю, що декого із вас пригноблює те, що ця дивізія називається Галицькою і що Вас часто називають Галичанами. Я, звичайно, знаю, що мешканці Галичини, такі як Ви, є українцями. Так само, як і в Німеччині, німець, що живе в Померанії, називається померанцем, або той, що живе в Баварії, називається баварцем – так само виникла ця назва «Галичина», яка походить від назви Вашої чудової батьківщини, якою Ви справді можете гордитись.

Ваша батьківщина стала ще прекраснішою в той момент, коли вона втратила, я б сказав так, з нашої ініціативи, тих мешканців, які часто плямували добре ім'я Галичини, а саме – євреїв.

Я знаю сумну історію вашого народу. Протягом століть Ваш щирий і порядний народ мусів страждати під утиском москалів та поляків. Та його частина, що проживала у Галичині, після поділу Польщі у 1772 р. потрапила під панування Австрії. Лише ця частина відчула щастя більшої свободи, а водночас німецького порядку та справедливості. Ви є тими серед Вашого народу, хто повністю погоджується із Заходом і можете передавати цю згоду своїм землякам. Майбутнє вашого народу багато в чому залежатиме від Вашої дисципліни та Вашого здорового глузду. Після війни, з 1918 року вам довелося пережити дуже важкі часи під правлінням польської держави. Поляки переслідували і однаково пригноблювали, як українців так і німців, але ще гіршими стали 1939–1941 роки під владою москалів-більшовиків.

Три роки тому наш фюрер Адольф Гітлер вирішив нанести удар по більшовиках Росії. Кров'ю Ваших німецьких друзів, німецьких солдатів, Вашу батьківщину було звільнено від більшовизму. Однак, серед Вас були такі, хто наповнений великою любов'ю до свого народу, очікував від Німеччини більших подарунків та більших прав.

Фюрер, керуючись здоровим глуздом, в останні роки вирішив інакше. Оскільки ми вже знаємо, як фюрер, якого нас послав Бог, правив Німеччиною за весь цей час і як визволив Європу – він все робив з розумом – отож сьогодні ми жодним чином не можемо бути незадоволеними. На мою думку, найкращим для нас буде, якщо ми дочекаємось до кінця війни його рішення щодо порядку для народів Європи.

У 1941 році фюрер вирішив, що частина українського народу, яка проживає у Галичині і яка 150 років належала до Рейху, повинна належати до Генеральної губернії. Друга частина, яка протягом 25 років перебувала під владою більшовиків, за рішенням фюрера отримала іншу форму правління. Дехто був незадоволений, і сьогодні, коли більшовики тимчасово знову завоювали цю країну, вони на власні шкірі відчувають гірку долю, що спіткала їх.

Тепер поговоримо про Вас – про Дивізію. Рік тому пролунав заклик і український народ Галичини добровільно вступив до її лав у великій кількості – старі та молоді, батьки та сини. І негайно почалась пропаганда проти Дивізії та проти всіх Вас Це робили ті – завжди незадоволені,

ті, кому ніколи не залежало на порятунку свого народу, які завжди встигають і хочуть збирати врожай, хоча самі нічого не посіяли.

Тоді говорили так – що для німців ті, хто добровільно вступає в Дивізію, стануть «гарматним м'ясом». Такі чутки з'явилися рік тому, а сьогодні кожен борець Дивізії може підтвердити, що це було наклепом. Тут я хочу додати наступне – ми, німці, як воїни, ніколи не змушували інші народи воювати більше від нас. Ми наказали Вам протягом одного року пройти ретельне навчання. Я знаю, що деяким особам поза Дивізією це теж не подобалося і вони стверджували, що німці будуть вас змушувати лише до навчань. Можна це сформулювати так: хто має недобрі наміри, завжди придумує якісь звинувачення. Але тут лише ми – військові маємо що сказати, а не вони – бо вони не воїни.

Існує величезна різниця в тому, чи Ви самі підете в ліс, чи підете на фронт разом із Дивізією. Стріляти з-за кущів і кидати образи може будь-який дурень. Хто це робить, той не є жодним патріотом. Лише той, хто практикує дисципліну, муштру, вчиться військового ремесла, навчається сам та навчає своїх бійців, він справді робить щось для свого народу. Тільки тоді, коли Ви підете на фронт зі своїми знаннями, здобутими під час навчання, Ви почуете себе у відповідному місці. На 20-, 30- або 40-кілометровій ділянці, яку призначать Вам для захисту чи атаки, Ви будете щитом для своєї батьківщини. Коли Ви це зробите, ви будете славою для свого народу, носіями миру, носіями наказів та слухняності. А Ви, напевно, знаєте, що добро народу будується на наказах і слухняності.

Наші, так звані «друзі» стверджували також, що німці не допустять Вас вище. Що жоден з Вас не стане справжнім офіцером, командиром батальйону, командиром сотні, не буде допущений до керівного складу. Я вірю, що Ви можете посвідчити що це не так. Кожен займає таке місце, на яке заслуговує. Ані я, ані Ваш командир, ніколи не дивимось, чи це українець чи німець, але питаємо, чи Він поведе свій батальйон так, щоб уникнути зайвих кривавих жертв, і чи є він особою, яка зможе виховувати в своїх підлеглих чесноти та бойові здібності. Чи ця особа поведе свій батальйон до перемоги чи на знищення, чи ця особа буде платити за перемогу смертю великої кількості своїх бійців, чи буде воювати так, щоб було якомога менше полеглих.

І Ви, мої офіцери, Ви – командири цієї дивізії – повинні це запам'ятати, як найвищу заповідь, адже Ви відповідаєте за життя та здоров'я кожного зі своїх бійців, Ви – незалежно від того, чи Ви є німцем, чи українцем.

З рядів цієї дивізії 250 осіб було направлено до офіцерської школи, і я хочу надалі вибирати та підтримувати найкращих та найздібніших серед галицької молоді. Я щасливий і пишаюся кожним з Ваших рядів, хто стає офіцером у спільноті європейських підрозділів СС. Я не підтримую тих, хто дає Вам якісь обіцянки на майбутнє, щоб справити Вам приємність. Це не мало би жодної вартості, якби я сказав Вам, як це роблять англійці, що після війни Ви отримаєте такі чи інші права та свободи. Якщо я щось обіцяю, я повинен бути впевненим, що я дотримаю свого слова, і тоді я обов'язково його дотримаю.

Я можу сказати Вам лише одне. Статус, вартість та значення кожного народу у майбутній Європі будуть оцінюватись лише на підставі його дій під час цієї війни. Базікання – це не наша риса. Ми, солдати та офіцери СС, можемо стверджувати, що дивізії СС здобули неймовірну славу у цьому нелегкому змаганні. Для мене пропозиція Вашого губернатора було непростю – мені довелося ретельно продумати цю пропозицію щодо створення дивізії з українських синів Галицької землі. Ви повинні це добре зрозуміти: що коли створюється дивізія солдатів СС, якою командуватиме Рейхсфюрер СС, то пляма, яка може впасти на цю дивізію, заплямує також бойову славу тисяч, десятків тисяч загиблих солдатів СС. Якщо якась окрема дивізія не виконуватиме своїх обов'язків, то буде знищена незаплямована слава всієї групи дивізій, які ніколи не підвели. Я також думав над цими питаннями, коли створював естонську дивізію, дві латвійські дивізії, коли я створював першу, а тепер вже другу дивізію з боснійців та албанську дивізію. Коли я запитав тоді Вашого губернатора, чи цей народ є порядним та вірним, цей досвідчений офіцер СС відповів мені, як це належить військовому СС: «Рейхсфюрере, Ви можете вірити цьому порядному народові землеробів». Тоді я сказав «так» і я ввів своє рішення в дію.

Ви є представниками свого народу в Європі, тому що лише Ви, згідно з Вашими правами, будете носити на комірці герб Вашої землі, а в майбутньому будете носити на своєму плечі

належні кольори своєї Батьківщини. Я пішов ще далі, я вирішив, що кожен, хто належить до цієї Дивізії – і кожен українець, і кожен німець, повинні носити військову форму, визначену для Дивізії, як свою власну.

Я довіряю Вам і знаю, що Ви не будете зловживати моєю довірою. Я вимагаю від Вас, від мого офіцерського корпусу, від сержантського корпусу та солдатів дотримання певних засад, а саме:

1) У Дивізії немає місця для жодної політики. Наша єдина політика – це боротьба проти ворога, який хоче знищити всіх нас, і в першу чергу Ваш народ. Політикою буде лише наступне – коли Ви будете йти на першу лінію фронту, коли Ви будете думати про свій народ, коли будете воювати не промовами, не газетами, не листівками, а дією, гранатою, гарматою – віч-на-віч з ворогом. Тоді Ви скажете тому чи іншому, з тих хто хотів Вам щось нашептати: «Мій дорогий, найкращу політику, як українці, ведемо ми – воїни цієї Дивізії, бо ми уособлюємо честь, славу та досягнення нашого народу».

2) Друге, що я вимагаю від Вас – це порядок – як у великому, так і в малому. Порядок є основою цивілізації та культури, він є опорою держави. Військовий, одяг якого не є в порядку, сам теж не є в порядку. Якщо рано чи пізно з'явиться в нас неслухняність серед військових, буде у нас так, як у більшовиків.

В майбутньому, коли ця війна закінчиться, я хотів би долаючи нові і нові кілометри Вашої батьківщини, впізнавати кожного воїна цієї Дивізії, навіть в одязі мешканця міста чи селянина, я хотів би, щоб він був чистим і охайним. Якщо Ви не будете дотримуватись порядку, не будете дбати про свою зброю або не наказуватимете підлеглим доглядати за нею, то цей нелад і занедбаня завтра можуть коштувати Вам та Вашим бійцям життя. Ваша зброя не зможе стріляти, якщо Ви не будете дбати про неї та чистити її. Ваші молоді бійці не робитимуть цього, якщо Ви – офіцери не будете постійно їх виховувати в цьому дусі. У нас є звичай, що якщо боець занедає свою зброю або забуде її, то буде покараний його сержант чи старшина та командир батальйону. Унтерштурмфюрер СС має більше честі, більше поваги, більше прав а, отже, більше зобов'язань – чим вище звання офіцера, тим більше обов'язків.

3) Трете, чого я вимагаю – це послух. Послух починається тоді, коли Ви отримуете наказ

зробити щось, що є неприємне для Вас. Я знаю, що якби я дав Дивізії наказ: «знищити в тій або іншій місцевості поляків» – тоді б я був би для Вас дуже приємною особою. Коли я дам інший наказ: «Дивізія в повному складі має вирушити по цьому або іншому маршруту і воювати на фронті проти москалів, бо порядок з поляками, які Вас та нас – німців обдирали за Польщі, фюрер зробить сам». І це станеться лише тоді, коли ми отримаємо такий наказ зверху, не раніше.

Отож я надіюсь, що Ви – офіцерський корпус, чи німці, чи українці – у своїй, гідній доброго прикладу слухняності – буквально в усіх відношеннях – будете зразком для своїх бійців.

4) Четверта моя вимога – це дружні відносини. Якби я вимагав, щоб усі вихідці з одного села, трималися разом, це не складатиме труднощів, але буде складніше, коли я скажу, що вся сотня, незалежно від того, з якого села родом її бійці, повинна триматись разом на смерть і на життя. Це ганьба, коли один покидає іншого, це ганьба, якщо один обкрадає іншого, це ганьба, коли один відмовляється допомогти іншому. Це справді непросто, коли я вимагаю, щоб усі українці цієї Дивізії допомагали один одному на смерть та життя, а ще складніше, коли я вимагаю, щоб усі в цій Дивізії допомагали один одному – чи українці, чи німці. Це те, що я вимагаю від Вас, мої офіцери та бійці СС, щоб Ви були такими товаришами для інших, ніби Ви разом народились. Щоб все, що Ви знаєте і чого навчилися в Німеччині, Ви могли донести вашим товаришам та підлеглим, які теж є Вашими товаришами. Я вимагаю від Вас, мої німецькі офіцери та солдати, щоб Ви свого пораненого українського товариша, виносили з бою, як свого брата. І відносно Вас – українські офіцери та бійці дивізії, і відносно Вас – німецькі воїни, я сподіваюся, що Ви покажете один одному, хто є кращим другом, і, зрештою, я сподіваюся, що Ви не дозволите жодним підбурювачам і агентам вбивати клин розбрату між собою. Що Ви ніколи не дозволите роз'єднати Вас жодних пропагандистам, яких

не має там на лінії фронту, де Дивізія повинна воювати, як одне ціле, там, де московська куля чи граната не питають, чи потрапить цього разу в німця, чи в українця, щоб знову вбити та знищити когось в сірій формі з орлом на рукаві.

Будьте братами, будьте друзями в цій Дивізії Європи, в цій Дивізії, яка склала священну присягу на вірність фюрерові, який є вождем для всіх нас – для німців, з нації яких він походить, а також для усіх, хто живе в Європі.

5) І п'яте, останнє, що я чекаю від Вас – це вірність вождеві, про якого я говорив Вам, який буде рятівником Європи та творцем Вашого майбутнього. Через кілька тижнів дивізія закінчить своє навчання та відправиться на фронт. На цьому, я звільняю Вас, мої офіцери, від присутності на цьому зверненні, на цій офіцерській конференції. Завтра я виконаю інспекцію одного або іншого батальйону – щоб перевірити, що Ви знаєте і чого Ви навчилися. Невдовзі після цього на фронті – проти нашого ворога – москалів та більшовизму – Ви складете іспит на свою бійцівську якість, вміння, мужність, послух, вірність і святість Вашої присяги, яку Ви склали перед Богом. Я знаю, що Ви не підведете формування СС і мене – того хто створив Вашу дивізію, і що фюрер зможе сказати в кінці цієї війни: «Дивізія, яка представляла порядний народ Галичини, весь час виконувала свій обов'язок, і цей народ заслуговує на те, щоб зайняти належне місце в Європі». На цьому я закінчую це звернення*.

(AW (Східний архів), Україна – 40-ві роки. Німецькі рапорти з окупованої України, Дивізія СС «Галичина», М/П/30/2)

—

**Опрацювання та підготовка
всього документу до друку:
Гжеґож Мотика**

Матеріали походять з «Карті» 35/2002.

* За словами Андрія Болянського, після промови Гімлера, виступив капітан Дмитро Паліїв, який, зокрема, заявив: «Дозвольте мені тут, у Вашій присутності, Рейхсфюрере, ствердити, що ми, українці, не маємо наміру різати поляків, і не для цього ми вступили до лав дивізії Галичина». Див.: Андрій Болянський, «Дивізія «Галичина». Історія», Львів 2000, с. 202.

ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

УКРАЇНСЬКА

О Р І Є Н Т А Ц І Я

Гжегож Мотика

У 1929 році у Відні була заснована Організація українських націоналістів (ОУН). Її метою було створення в результаті безкомпромісної боротьби незалежної і об'єднаної української держави з системою правління, подібною до фашистської. Своїми ворогами ОУН вважала тодішніх «окупантів» України – насамперед СРСР та Польщу, меншою мірою – Румунію та Чехословаччину. У своїй діяльності вона неодноразово використовувала допомогу розвідки Німеччини та Литви.

ОУН з задоволенням сприйняла падіння Польщі в 1939 році; відтоді замість двох основних ворогів, у неї залишився лише один – СРСР. Однак сила організації була послаблена фракційною боротьбою між «старими», згрупованими навколо Андрія Мельника, та «молодими», яких навколо себе зібрав Степан Бандера. Це привело в лютому 1940 до поділу організації на дві окремі фракції, що згідно прізвищ своїх лідерів називались мельниківцями – ОУН(м) та бандерівцями – ОУН(б). Ідеологічні відмінності між ними спочатку були невеликими і часто виражались в дрібницях (наприклад, в ОУН(м) на офіційне партійне привітання відповідали «Вождеві слава!», а в ОУН(б) – «Героям слава!»).

З деякими тактичними відмінностями обидві фракції орієнтувалися на Третій рейх, розраховуючи на його допомогу в здобутті незалежності, але бандерівці у своїх контактах з німцями намагалися зберегти більшу незалежність. ОУН(б) у 1939–1941 роках мала найбільший вплив у Західній Україні, маючи там на початку 1941 року майже 20 тис. членів. Вже восени 1939 бандерівці розпочали активну боротьбу проти радянської влади – зокрема, шляхом ліквідації партійних активістів. Щоб показати світові, що українці не згодні на втілення до СРСР, у грудні 1939. було піднято повстання в Збаражі.

Найбільш інтенсивні виступи відбулися після початку німецько-радянської війни. Бойові загони ОУН атакували війська НКВС та міліції, обстрілювали групи червоноармійців. Загалом було проведено майже сотню боїв. Найбільші зіткнення відбулися 24 червня 1941 у Львові, який ОУН(б) намагалася безуспішно зайняти. 30 червня, після вступу німців до Львова, бандерівці проголосили створення Самостійної України та уряду Ярослава Стецька. Однак проголошення незалежності суперечило намірам німців, вони категорично

ФОТО: ОТТО РОЗНЕР / НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИФРОВИЙ АРХІВ ПОЛЬЩІ

↑ Червень 1943.
Генерал-губернатор
Ганс Франк перед строєм
підрозділу добровольців
Дивізії СС «Галичина»

вимагали відкликати це проголошення. Коли українці відмовились це зробити, німці арештували близько 80 відсотків керівництва бандерівців. Степана Бандеру та Ярослава Стецька було ув'язнено в концтаборі Заксенхаузен (були звільнені лише осінню 1944). Багато менш важливих членів ОУН(б) через в'язницю Монтелюпіх у Кракові потрапило в Освенцим (Аушвіц). Розформовано також українські органи управління та поліцію, що стихійно повстали в Західній Україні. Після цього німці створили українську допоміжну поліцію, яка була підпорядкована виключно їм.

У листопаді 1941 гітлерівці почали переслідування також мельниківців, багато з них було заарештовано та розстріляно. Таким чином німці позбулися їх з Києва, де прийняли на себе адміністрацію.

Чашу гіркоти доповнили рішення Гітлера щодо поділу України. Землі по річку Південний Буг були передані Румунії. Східна Галичина була включена до складу Генеральної губернії (ГГ), а інші території (в тому числі Волинь) утворили Рейхкомісаріат Україна (РКУ) на чолі з Еріхом Кохом, відомим своєю брутальністю. (Йому приписується таке висловлювання: «Якби я зустрів українця, гідного сісти за один стіл зі мною, я мусів би його застрілити»). Жорстке проведення заготівлі та вивезення з українських земель продовольства, масова депортація молоді на примусові роботи до Німеччини та криваві умиротворення стали в РКУ щоденним явищем.

Незважаючи на безжальну експлуатацію України німцями, мельниківці залишалися лояльними до них, оскільки не бачили іншої реальної можливості для себе. Натомість вони намагалися зайняти якомога більше посад в адміністрації і час від часу зверталися до німців із пропозицією співпраці – в обмін на незалежність України. Особливо сильний вплив вони мали в Східній Галичині, де їх підтримувала значна частина працівників впливового Українського центрального комітету (УЦК), створеного німцями в ГГ (Генеральній губернії) на межі 1939 та 1940 років. Передбачалось, що УЦК матиме «характер організації соціальної допомоги, але став [...] установою з широкою культурно-просвітницькою діяльністю, оснащеною конкретними правами в галузі освіти та економіки»*.

На початку 1943 року з ініціативи губернатора дистрикту Галичина Отто Вехтера німці запропонували створити галицьку – а не українську – дивізію Ваффен СС. Діячі ОУН(м) брали активну участь в її організації, тоді як бандерівці були однозначно проти цієї ініціативи та закликали бойкотувати вербування. Дивізія СС «Галичина», створена в червні 1943, через рік була відправлена на фронт, а в липні 1944 розбита Червоною армією в околицях Бродів. Потім була відновлена і брала участь у придушенні повстання у Словаччині та в боротьбі проти партизан Тіто в Югославії. У березні 1945 була перейменована в 1-у Українську дивізію Української національної армії, невдовзі була виведена з фронту та здалась військам союзників. Деякі підрозділи дивізії, в основному полки поліції, брали участь у умиротворенні польських сіл (спалили, зокрема, село Гута Пеняцька).

З наближенням Східного фронту популярність мельниківців різко зменшилась. Їх спроби створити власні партизанські підрозділи закінчилися фіаско. Ті нечисельні підрозділи, що з'явилися, були насильно включені до створюваної бандерівцями Української повстанської армії (УПА).

ОУН(м) займала негативне становище стосовно антипольських дій бандерівців. Вона засудила методи «антипольських акцій» ОУН(б) і звинуватила своїх конкурентів у провокуванні кривавої польської помсти.

Після закінчення Другої світової війни мельниківці продовжували свою діяльність в еміграції, надалі конкуруючи з бандерівцями. Під впливом інших українських груп їх погляди все більше наближались до демократії. (Після повернення Україною незалежності в 1991 році вони розпочали легальну політичну діяльність під старою назвою ОУН).

По іншому на гітлерівську політику в 1941 році реагували бандерівці. Вони знову пішли в підпілля і почали відбудовувати свої підпільні структури, частково зруйновані німецькими арештами. У лютому 1943 вони вирішили розпочати масштабну партизанську війну, спрямовану одночасно проти німців, радянської влади та поляків.

Перший «лісовий» підрозділ ОУН(б) розпочав акції у жовтні 1942 на Поліссі, а дата його створення вважається початком діяльності УПА. У березні 1943 бандерівці зумовили дезертирство

* Ryszard Torzecki, «Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej», Warszawa 1993, с. 51.

5 тис. членів української допоміжної поліції, що суттєво зміцнило ряди УПА. Втечі з поліції та з дивізії СС «Галичина» в загоны УПА відбувались також пізніше, але в меншому масштабі.

Починаючи з березня 1943 ОУН-УПА провела на Волині багату акцій проти німців. Вона спрямовувала їх в основному проти німецької адміністрації та поліцейських формувань, завжала також проводити заготівлю та вивезення до Німеччини сільськогосподарської продукції. Дослідження історика Чеслава Мадайтчика показують, що в 1943 році німецька адміністрація усувалась часом навіть на рівні повіту. Постачання м'яса та молока впали на 75 відсотків, постачання масла – на 40 відсотків, меншою мірою зменшилось постачання зерна.*

На операції УПА гітлерівці реагували кривавими умиротвореннями, під час яких були винищувались цілі українські села. Були навіть випадки бомбардування місцевостей авіацією. Варто згадати, що після дезертирства кількох тисяч українських поліціантів, німці почали створювати на їх місці польську поліцію, перекидаючи частину підрозділів з Генеральної губернії, а частину створюючи на місці. Загалом у її лавах опинилось, ймовірно, 1,5–2 тисячі осіб. Вона здійснювала вбивства українського населення, але все це, схоже, свідчить про те, що це була помста за вбивства поляків.

Після того, як Червона армія захопила в 1944 році Західну Україну, ОУН-УПА, яка тоді нараховувала в своїх партизанських підрозділах близько 30 тис. осіб, почала нещадну боротьбу проти комуністичної влади, намагаючись перешкодити створенню цивільної адміністрації. Радянська влада скерувала проти УПА десятки тисяч бійців НКВС, які з великою жорстокістю проводили широкі чекістсько-військові операції з очищення територій від симпатиків ОУН і УПА. Організована боротьба українського підпілля тривала до 1954 року, а останній окремий підрозділ УПА був ліквідований КДБ у 1956 році на Поліссі. ОУН(б) продовжувала діяльність на еміграції до часу, поки Україна не здобула незалежність.

У 1943–1944 роках своїм головним ворогом бандерівці, вважали, здається, поляків. Вони були впевнені, що повториться сценарій 1918 року, тобто війна закінчиться поразкою як для Німеччини,

так і для СРСР, а українці знову опиняться на самоті проти поляків. Вони побоювалися (не без підстав), що в такій ситуації, щоб утримати Східні креси, поляки, перекинуть з заходу свої війська, які українські партизанські підрозділи не будуть в стані поклати.

З цих причин, швидше за все, на III конференції ОУН(б) у лютому 1943 було прийнято рішення про негайне усунення силою всіх поляків зі спірних територій. Факт прийняття цієї резолюції часто заперечується, але теза про те, що вбивства поляків були наслідком провокацій німців та радянських органів, не має в даний час надійного підтвердження. А щодо видання наказу про усунення поляків відкрито написав один з тодішніх лідерів ОУН Микола Лебедь. У своїй книзі, присвяченій УПА, він зазначив: «Українська повстанська армія намагалася залучити поляків у спільну боротьбу проти німців та більшовиків. Коли це не принесло жодного результату, УПА дала польському населенню наказ покинути українські території Волині та Полісся»**.

На жаль, ми не знаємо змісту самої резолюції ОУН(б), оскільки бандерівці ніколи її не оприлюднили. Тому про те, що вона містила, можна робити висновки лише на підставі подій, які відбулись пізніше. Це досить ненадійні висновки, оскільки не відомо, що саме було виконанням вказівок ОУН-УПА, а що було їх порушенням. Тому невідомо, чи у випадку відмови поляків покинути місце проживання, передбачалося вбивати все польське населення чи лише чоловіків. Найімовірніше – як свідчать матеріали, опубліковані нижче – принаймні у Східній Галичині, керівництво ОУН-УПА передбачало вбивати чоловіків після попереднього попередження через листівки. В той же час, не робилось жодних висновків щодо «несвідомого» порушення (перевищення) цього наказу нижчими організаційними підрозділами. Не виключено також, що на Волині місцеве командування прийняло рішення про ліквідацію всіх поляків – дорослих та дітей. Крім того це було здійснено без попередження – про це може вказувати перебіг подій у цьому регіоні (які часто відрізнялись високою жорстокістю).

Так чи інакше, «антипольська акція» на Волині розпочалася у березні–квітні 1943. Дві чергові великі хвилі вбивств відбулися там у липні–серпні

* Czesław Madajczyk, «Faszyzm i okupacja», t. 1, Poznań 1983, s. 629–631.

** Микола Лебедь, «УПА», Дрогобич 1993, с. 53.

та грудні 1943. У Східній Галичині масова бандерівська операція розпочалася пізніше – у лютому 1944. Після надходження фронту та окупації Західної України Червоною армією, командування ОУН-УПА вирішило припинити подальшу антипольську діяльність. Найпізніше 1 вересня 1944 було видано заборону нападати на беззбройне польське населення. З цього моменту УПА мала знищувати лише тих поляків, що належали до «*истребительных батальонов*». Цей наказ через впертість окремих командирів, однак, часто порушувався.

Однак, можна чітко зауважити зміну характеру дій УПА у 1945 на території сучасної Польщі. Це особливо поглибилося після підписання у квітні та травні 1945 угод з польським антикомуністичним підпіллям. З цієї причини грубим спрощенням є ставити знак рівності між «червоними ночами» на Волині (від назви книги зі спогадами Генрика Цибульського «Червоні ночі» – прим. перекладача) та «загравами в Бещадах» («Заграви в Бещадах» – повість Яна Гергарда – прим. перекладача), як це робило багато авторів.

Антипольські акції 1943–1944 років виправдувались ОУН-УПА співпрацею поляків з німцями та радянськими силами. Не заперечуючи існування таких випадків, слід підкреслити, що вони, напевно траплялись не частіше, а швидше рідше, ніж у випадку самих українців. Важко також стверджувати, чи цей аргумент викладався на підставі внутрішнього переконання чи лише з пропагандистською метою. Без сумніву, для цієї другої мети створювалась версія про те, що операція УПА на Волині була прямим наслідком антиукраїнських дій польського підпілля на Холмщині. Тим часом, за словами О. С. Садового у пропагандистській брошурі «Куди прямують поляки?», опублікованій ОУН(б) у 1944 році, у 1942–1943 роках на Холмщині від рук поляків загинуло 394 українців. Враховуючи, що на Волині в той час було вбито 30–40 тис. поляків, важко вважати ці цифри порівнюваними. З інших джерел видно, що більшість українців на Холмщині загинуло у другій половині 1943 року – внаслідок реакції на звістку про події на Волині*. Інша справа, що поляки часто здійснювали акції помсти, в яких гинули цивільні

українці, включаючи жінок та дітей. Загалом загинуло (за оцінками) до 100 тис. поляків та 15–20 тис. українців.

Одне з досі невияснених питань, що стосується польсько-українського конфлікту під час Другої світової війни – це участь у ньому німців. В період комуністичної Польської народної республіки (PRL) поширювалася думка, що це німці провокували і навіть контролювали різанину польського населення. Згідно з цією концепцією, УПА вважалась «прибудовою» до німецького окупанта. Але так насправді, німці не були зацікавлені в масових вбивствах населення, тому що такі дії по своїй суті анархізували територію, заважаючи їм повністю контролювати її та проводити заготівлю і вивезення сільськогосподарської продукції, і в результаті – ускладнювали боротьбу на фронті з Червоною армією. Інша справа, що завдяки своїй політиці використання одних проти інших вони сприяли розпалюванню ненависті між поляками та українцями.

УПА з самого початку свого існування (що підтверджується поданими нижче документами) вела обмежену партизанську війну з німцями – обмежену, оскільки не бажаючи опосередковано підтримувати СРСР, українці не напали на війська вермахту. Лише в січні 1944 відбулися німецько-українські переговори щодо співпраці. Вони проводилися окремо з вермахтом і окремо з поліцією безпеки. Їх кінцевий результат подається по-різному. За словами польського історика Ришарда Тожецького, було укладено неофіційні угоди, згідно з якими в обмін за зброю та боєприпаси українці погодились надавати Німеччині «інформаційні матеріали, зразки російської зброї та спеціальних засобів»**. Крім того, УПА перекрила деякі перевали в Карпатах, перешкоджаючи таким чином діяльності радянських партизанів.

По іншому бачать цю справу українські автори. Володимир Косик стверджує, що переговори відбулись, але, за його словами, вони не вплинули ні на антинімецькі акції УПА, ні на масштаб гітлерівського терору проти українців, внаслідок якого між 10 жовтня 1943 та червнем 1944 в самій лише Галичині загинуло 15 780 осіб українського походження***. У свою чергу, як згадує Микола

* Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в Києві (ЦДА України), фонд 3833, інв. № 1, т. 135, к. 3.

** Ryszard Torzecki, «Polacy...», с. 244.

*** Володимир Косик, «Україна і Німеччина у Другій світовій війні», Париж – Нью-Йорк – Львів 1993, с. 419–432.

↑ Станіславів, 17 липня 1943. Велика маніфестація українського населення на площі Адольфа Гітлера

Лебідь, на початку 1944 року Головне командування УПА видало категоричну заборону на контакти з німцями. За порушення цього наказу 7 березня 1944 на Волині був розстріляний курінний Антонюк (псевдо: «Сосенко», «Кліщ»), а у Велику суботу 1944 року – в повіті Кам'янка-Струмилова – сотник УПА «Орел». Цей останній був засуджений до смертної кари за «узгодження зі старостою повіту (*Kreishauptmann*) Нерінгом і проведення за його згодою антипольської акції»*.

Представлені документи, схоже, підтверджують версію Ришарда Тожецького. Вони показують, що німці загалом були проти вбивств польського населення, хоча на місцеві акції, такі як масове вбивство в Підкамені, вони не лише закривали очі, але навіть брали в них участь. Не вияснено залишається справа сотника «Орла». Зі звітів ясно видно, що Нерінг є противником антипольських акцій УПА (тобто «Орел» не міг узгодити з ним дій

проти поляків). Тим часом в наказі маловідомого «Ореста Карата», який наказує здійснити ліквідацію польського населення в повіті Кам'янка-Струмилова, згадується про те, що німці знають про заплановані дії УПА. А може з Нерінгом була усна домовленість? Але тоді чому ліквідовано сотника «Орла», а не «Ореста Карата», який схвалював ці акції? Ми надто мало знаємо про внутрішні розколи в ОУН-УПА, щоб можна було відповісти сьгодні на ці питання.

Але представлені документи не залишають сумнівів щодо одного – бандерівська фракція ОУН несе відповідальність за вбивства польського населення в ті часи. Помилялися ті, хто заперечував існування документів, які підтверджують цю відповідальність.

Гжегож Мотика

* Микола Лебедь, «УПА...», с. 120; *Kreishauptmann* – староста повіту.

ФОТО: ОТТО РОЗНЕР / НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИФРОВИЙ АРХІВ ПОЛЬЩІ

Документи

↑ Львів, серпень 1941.
Будинок Галицького сейму
– резиденція адміністрації
дистрикту Галичина

Слід вказати, що представлені тут документи, знаходяться в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ), фонд 3833, інв. № 164 та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), фонд 4628, інв. № 1, т. 10. Вказані теж інші джерела, які були знайдені в рамках координованої Центром «KARTA» програми «Спільне місце – Східна Європа», фінансованої Національним фондом підтримки демократії (National Endowment for Democracy, США). Більшість з них (крім вказаних трьох) до цього часу не публікувались. Німецькі документи, ймовірно, захоплені НКВС наприкінці війни на території Третьому рейху, були перекладені російською мовою і зберігаються в архівах у такому вигляді. Українські документи залишено на мові оригіналу. Копії документів зберігаються у Східному архіві (в Польщі).

Бойові дії УПА

22 березня 1943 загін УПА звільнив із в'язниці в Луцьку 40 в'язнів. Усі вони вступили до УПА. [...]

Операції в Кременецькому окрузі

[...] У селі Новостав в Шумському районі німці зробили облаву на шуцманів [полицейських], що втекли. Підрозділи УПА прийняли бій, в якому загинуло 38 німців та знищено два автомобілі. Решта німців відступила в паніці. Під час бою було знищено 10 господарств. З цивільного населення загинуло кілька осіб. Жодних втрат зі сторони УПА не було.

У селі Кути в Шумському районі спалено цілу польську колонію (86 господарств), а населення було ліквідовано за співпрацю з гестапо та німецькою владою. [...]

Операції в Дубенському окрузі

У селі Смига у Вербському районі були знищено меблеву фабрику та лісопильню. У бою загинуло 40 німців, 15 взято у полон. З нашого боку – 1 вбитий.

У Вербському районі було спалено польську колонію «Нова Новіна» [?] (40 господарств) за співпрацю з німецькою владою. Населення було ліквідовано. [...]

Операції в Рівненському окрузі

Німецькі та польські підрозділи поліції, що повертались з грабіжницької експедиції в українські села, потрапили в засідку поблизу села Жуків (в районі місцевості Клевань). Ворожий табір був розбитий. З боку ворога було 35 загиблих та 10 поранених. На допомогу їм прибули нові підрозділи та один літак. Загін УПА припинив бій і відійшов. З нашому боку було 5 загиблих та 2 поранених. Наш трофеї – 1 кулемет, гвинтівки та 2 підводи, завантажені трофеями.*. [...]

Операції в Костопільському окрузі

Поблизу села Бичаль [?] в Деражненському районі сталася сутичка між загonom УПА та

німецькою поліцією у складі 200 осіб. Ворог в страшній паніці розпорошився, покинувши велику кількість зброї та боеприпасів, 2 вбитих та 7 поранених. В загоні УПА не зафіксовано жодних втрат. Солдатів, захоплених в полон, звільнено. За активну співпрацю з німцями знищено польську колонію в тому ж селі. [...]

RSNA [Головне управління імперської безпеки (*Reichssicherheitshauptamt*)] – III-В CHdF Sturmführer dr Elich, Берлін

[...]

Начальник поліції безпеки [BdS – *Befehlshaber der Sicherheitspolizei*] та СД [служби безпеки (*SD – Sicherheitsdienst*)] в Генеральній губернії Оберфюрер СС Біркамп, Краків

Зміст: Інформація з комунікаційної мережі Вермахту [...]

Витяг з рапорту Командування групи армій «Південь» від 11 березня 1944 про становище банд, за лютий 1944.

[...]

3. Відношення УПА до німецького Вермахту:

Оскільки УПА виявляє на фронті бажання співпрацювати з німцями, командування 4-ї моторизованої армії видало наказ, згідно з яким переговори з групами УПА можна розпочати на таких умовах:

а) Можливими є спільні дії лише з малими групами. Загальні переговори, особливо переговори політичного характеру, є заборонені.

б) Мета: використання банд УПА проти Червоної армії та радянсько-російських та польських банд за таких умов:

– Банда УПА проводить власні операції проти Червоної армії. Захоплених в полон росіян вона передає у розпорядження німців на допит. Інформація, отримана УПА про російські групи та Червону армію, негайно передається в Вермахт.

– Німецькі полонені повинні бути звільнені, а за це німці залишають банди в спокої.

* В описаній сутичці на боці польської поліції брав участь, найімовірніше, один з підрозділів батальйону *Schutzmannschaftsbattalion 202*, У сутичці загинуло п'ять поляків.

с) Там, де банди УПА не приймуть ці умови, з ними необхідно боротися. Вони повинні також бути атаковані у разі пограбування польських сіл.

Виходячи з цих принципів, успішно вже проведено польові переговори між малими військовими частинами та окремими бандами УПА. Наприклад, 13 лютого 1944 один з німецьких підрозділів у Тернополі повідомив наступне:

Одна із груп УПА вже заявила, що буде вести боротьбу проти радянських росіян, передаючи німцям полонених на допит.

УПА заявила про свою допомогу в ревізіціях [продуктів], здійснюваних німецькою стороною, якщо вони не будуть виконуватись із застосуванням зброї. УПА видала розпорядження старостам, яким вона довіряє, щоб вони підтримували такі ревізіції. Якщо УПА зіткнеться з випадком здійснення ревізіції із застосуванням зброї, то вона нападе на німецький підрозділ. Ця розвідувальна мережа володіє такими донесеннями.

[...]

Штурмбаннфюрер СС д-р Вітиска

13 березня 1944

Цілком таємно, інформація державної важливості

Начальнику поліції безпеки та СД в Генеральній губернії Оберфюреру СС та полковнику поліції Біркампу (особисто), Краків

Протягом деякого часу я отримую від посередників відомості, що група ОУН на чолі з Бандерою хотіла б обговорити на зустрічі можливість спільних дій проти більшовизму. Спочатку я не погоджувався на жодні переговори, натякаючи на те, що політичні переговори не мають сенсу. Однак через деякий час я погодився ознайомитись з вимогами бандерівської фракції ОУН.

5 березня 1944 відбулася зустріч мого референта Н. з певним українцем, який представився, як Герасимовський* і заявив, що має повноваження від центрального приводу групи ОУН(б) вести переговори від імені політичного

та військового сектору цієї організації, яка представляє всі території, населені українцями. Таким чином, він підкреслив, що представляє не лише організацію в Галичині, а й всю Велику Україну, а також регіони, де українці становлять національну меншину. Його організація зацікавлена в переговорах, тому вони готові відкласти на пізніше обговорення всіх політичних цілей українців. Переговори на таких умовах повністю відповідають організації, оскільки вона вважає, що тепер не час для політичних переговорів. В результаті відступу німецьких військ на Східному фронті значна частина українського народу знову опиниться під владою більшовиків. Якщо німецька сторона згодиться на якісь політичні поступки українській організації, Сталін використовує це, щоб звинуватити всіх без винятку українців, які перебувають під його владою, в тому, що вони є німецькими поплічниками та агентами, і знищить їх фізично.

Він заявив, що український народ, займаючи друге місце в Європі за чисельністю, має право на власну державність. Але історія довела, що цього права українському народу постійно відмовляли, а відмова надходила зі сходу, з Москви. Тому він уповноважений однозначно заявити, що його організація, послідовно і наполегливо відстоюючи право українського народу на незалежність та власну державність, визнає своїми виключним і єдиним ворогом москалів [росіян] і більшовиків, а вся її нелегальна [підпільна] діяльність спрямована на їх знищення.

Фракція (група) ОУН на чолі з Бандерою ніколи не вважала німців та поляків своїми противниками. Нелегальна боротьба проти поляків велася лише тому, що вони тероризували українську національну меншину. Якби не було терору з боку поляків, безсумнівно, можна було б жити в мирі з ними. Про ворожість до німців ніколи не було навіть мови, про що неодноразово свідчить сама історія. Українці, а особливо бандерівська фракція ОУН, чітко усвідомлюють, що здобути незалежність вони можуть лише за допомогою німців. [...] Політична ситуація на російській території могла б виглядати зовсім інакше, якби Німецький рейх визнав в 1941 році право українців на власну державну адміністрацію. Українців,

* Під псевдонімом «Герасимовський» виступав о. Іван Гриньох. З німецької сторони з ним розмовляв офіцер СД Папе (Papee). Див.: Ryszard Torzecki, «Polacy...».

← Плакат проти Сталіна, 1941

без сумніву, задовольнила би така форма державності, як протекторат. Однак, оскільки ці сподівання не здійснилися, фракція Бандери була змушена продовжувати свою нелегальну (підпільну) діяльність, дотримуючись наступного принципу: не виступати проти німців, а зосереджувати всі свої зусилля на підготовці до рішучої боротьби проти москалів.

Бандерівська фракція ОУН почала формувати військові підрозділи лише в лютому 1943, саме тоді, коли події на Східному фронті показали, що Німецький рейх не зміг перемогти більшовиків у визначений час. Нинішній хід операцій на Східному фронті повністю підтверджує обґрунтованість планів фракції ОУН на чолі з Бандерою.

Герасимовський вважає помилкою те, що поліція безпеки відноситься до цих військових формувань з дедалі більшою недовірою, бо вони мають лише одне завдання – мобілізувати всю

активну молодь проти більшовиків. Справді, він змушений був визнати, що ці підрозділи не завжди зупинялись на виконанні відповідних завдань, іноді вони здійснюють акції, спрямовані проти інтересів Німеччини, але перш за все вони здійснюють жорсткі акції терору проти поляків. Однак, ці ексцеси трапляються не за наказом керівництва бандерівської фракції ОУН. Ці випадки слід розглядати, як самовільні дії територіальних інстанцій, організацій або окремих осіб, здійснювані, як акти помсти. Він не хоче таким чином виправдовувати ці порушення, він хоче лише їх вияснити.

Відповідальність за терор між українцями та поляками він покладає лише на поляків. На початку окупації колишніх польських територій між поляками та українцями певний час панували мир і спокій. Але потім, з ініціативи Варшави, розпочався нестримний терор, який торкнувся багатьох місцевостей України*.

Спочатку фракція ОУН намагалася спонукати поляків прийти до тями, зробивши багато конструктивних пропозицій. Але поляки недооцінили силу українців, особливо силу фракції Бандери. Посилення терору, спрямоване проти українців, змусило бандерівську фракцію ОУН чинити опір цим діям, наказувати бойовим підрозділам реагувати на польський терор актами помсти, за які організація бере на себе повну відповідальність. Терор проти поляків негайно припиниться, як тільки будуть усунені всі перешкоди на шляху до досягнення організацією своєї основної мети – боротьби проти більшовизму, а українці отримають з боку Німеччини гарантії захисту проти польського терору.

Бандерівська організація ОУН особливо зацікавлена в успішному розвитку політичної ситуації в дистрикті Галичина. Хоча Українська Центральна Рада** не відповідає амбіціям організації, вона [бандерівська організація ОУН] свідомо утримується від виступу проти цього позірного представництва українського народу. З часом питання про можливу участь [бандерівської] організації в цьому представництві в якійсь формі буде розглянуто ще раз.

Герасимовський сформулював лише наступні вимоги ОУН (фракції Бандери) до поліції безпеки:

1. Поліція безпеки більше не буде арештувати українців за нелегальну (підпільну) політичну діяльність, якщо бандерівська фракція ОУН строго дотримуватиметься своєї обіцянки вести активну боротьбу лише проти більшовизму та припинить будь-який терор, саботаж та всі спроби замахів.

2. Німецька поліція безпеки звільнить усіх політичних в'язнів, щоб вони могли брати активну участь у вирішальній битві українців з більшовизмом. Бандерівська фракція ОУН хоче довести свою добру волю та щире прагнення до співпраці, тому вона не вимагає звільнення окремих політичних в'язнів, якщо поліція безпеки з певних причин зацікавлена утримувати їх під вартою. Фракція [ОУН] є достатньо розважлива, щоб в жодному випадку не вимагати звільнення [Степана] Бандери. Організація хоче цим

ФОТО: DEUTSCHES HISTORISCHES MUSEUM, БЕРЛІН

→ Берлін, 30 вересня 1942.
Перший поїзд
з продовольством
з України

підкреслити, що вона не вимагає безумовного звільнення всіх політичних в'язнів, але мусить вимагати звільнення всіх жінок, дітей та заручників. Українцям, які утримуються у в'язницях та концтаборах, повинні бути запевнені такі умови життя та праці, які гарантують такий їхній фізичний стан, щоб вони у відповідний момент, у повній фізичній та духовній силі могли взяти участь у вирішальних зіткненнях із більшовиками. Звільнення не обов'язково має відбутись до

* Інформація про хвилю антиукраїнського терору перед початком бандерівської акції проти поляків на Волині не підтверджена жодними надійними джерелами.

** Йдеться про Український центральний комітет.

якогось точно визначеного терміну. Достатньо, якщо це буде здійснюватись поступово. Бандерівська фракція ОУН особливо зацікавлена у звільненні дітей, заарештованих разом з батьками, і вважатиме цей крок вираженням доброї волі та щирих намірів поліції безпеки.

3. Не можна дозволяти, щоб українські офіційні інстанції, такі як Український центральний комітет, зводили наклеп на ОУН, як агентуру, повну більшовиків, тому що такі неправдиві та несправедливі виступи ображають честь ОУН та ганьблять її. Також інші офіційні інстанції – німецькі та українські – не повинні висувати подібні звинувачення щодо залежності організації від більшовиків та їх підтримки.

4. Рух ОУН, очолюваний Бандерою, повинен мати можливість утримувати свободу дій в рамках своєї організації. Ця діяльність складається з пропагандистських, організаційних та військових заходів – з єдиним явним обмеженням: вони жодним чином не можуть завдавати шкоди німецьким інтересам. Щодо підготовки до війни, то вони можуть стосуватися лише майбутньої боротьби проти більшовизму чи виконання бойових завдань, які німецька сторона поставить перед організацією.

5. Поліція безпеки повинна запевнити українцям захист від терору та провокацій з польської сторони.

II.

У випадку отримання гарантії щодо виконання вказаних вище вимог, фракція ОУН очолювана Бандерою, приймає такі зобов'язання:

1. Фракція Бандери дотримується безумовної та повної лояльності щодо всіх німецьких інтересів, особливо тих, що стосуються транспортних служб та постачання, німецьких об'єктів на сході та дотримання необхідної дисципліни в сфері оперативної бази групи армій.

2. Бандерівська фракція ОУН передасть у розпорядження поліції безпеки отримані нею розвідувальні дані щодо більшовизму, комунізму та польської сторони та дозволить поліції оцінювати та використовувати їх на власний розсуд.

3. Бандерівська фракція ОУН не здійснюватиме жодних кроків у відповідь на провокації та теракти з боку поляків; вона обмежиться сповіщенням поліції безпеки про всі дії, вчинені поляками на шкоду німцям та українцям, і залишить поліції право розслідувати всі дії терору та засудження військових до покарання.

4. Бандерівська фракція ОУН буде використовувати свої військові сили проти радянських банд та для інших бойових дій подібного типу. Герасимовський заявив, що передасть зміст переговорів своєму керівництву і через тиждень повідомить про результати. Щодо самого себе, то він вже сьогодні може запевнити, що серед вищого керівництва панує глибоке розуміння необхідності тісної співпраці з німцями.

Повідомляю про зміст цієї розмови та прошу надіслати цей рапорт начальнику поліції безпеки та СД, щоб прийняти рішення щодо дальших дій. Зі свого боку, я вважаю, що деякі вимоги бандерівської фракції ОУН можливо виконати, і я сподіваюся, що в ході подальших переговорів мені вдасться отримати їх згоду на прийняття вимог поліції безпеки і таким чином досягти відносного спокою в цьому регіоні.

Я прошу надати мені повноваження, щоб на наступних переговорах представити наступні вимоги, які підтверджують наше лояльне ставлення до фракції ОУН, очолюваної Бандерою.

III.

1. Бандерівська фракція ОУН негайно припиняє будь-яку діяльність, що шкодить інтересам Німеччини та будь-який терор проти польсько-го населення.

2. Бандерівська фракція ОУН зобов'язується надати в розпорядження поліції безпеки всі розвідувальні дані, якими вона володіє, щодо більшовизму, комунізму та польського руху опору.

Я думаю, що слід піти на наступні поступки:

1. Припиняємо здійснювати арешти – за умови повної лояльності зі сторони українського руху опору. Однак, при найменшій ворожій акції маємо повне право застосувати будь-які засоби.

2. Звільнення всіх українських політичних в'язнів ніколи не буде предметом переговорів, однак ми готові випустити на свободу окремих осіб, особливо жінок і дітей.

3. Ми припинимо всі переслідування та цькування українців, якщо лише буде дотримана повна лояльність з їх сторони.

4. Щодо подальших дій УПА повинні відбутись спеціальні переговори.

Я прошу якнайшвидше передати рішення Служби безпеки, оскільки слід врахувати, що представник бандерівської фракції ОУН – ймовірно, майбутній міністр закордонних справ української держави – незабаром знову приїде до мене.

ЦДАГОУ, фонд 4628, інв. № 1, т. 10. Документ опублікований в Києві – «ОУН і УПА в Другій світовій війні», [в:] «Український історичний журнал» № 6/1994.

Телеграма BdS [начальника поліції безпеки] Краків, 15 березня 1944

Львів

Начальник поліції порядку надіслав старшим командирам СС та поліції такий лист:

12 березня 1944 з відділу жандармерії... [так є в ориг. – ред.] отримано наступне повідомлення посту жандармерії:

11 березня 1944 в околицях місцевості «Підламія» [Підкам'янь] [...] 200 членів українського руху за незалежність заявили, що воюватимуть проти більшовизму разом із німецьким вермахтом. 12 березня 1944 їх кількість сягнула 1200 осіб. Вони походять з РКУ [Рейхкомісаріат Україна] і в основному озброєні. Близько 500 польських втікачів перебувають у монастирі в П.

12 березня 1944 цей монастир був обстріляний з гранатометів українськими бійцями за свободу. Крім того, вони намагалися прорватися в монастир, але не отримали на це дозволу вермахту. Постові жандармерії не вдалось з'ясувати, що сталося потім.

[...] BdO [правильно: BdS] і SD в Генеральній губернії Оберфюреру СС, полковнику поліції Біркампу

Рапорт щодо Східних земель [Польщі] Східного бюро при Департаменті внутрішніх справі Делегатури уряду Польщі на Батьківщині

Різня в Підкамені

Лише тепер ми отримали детальний опис інцидентів у Підкамені, які за своєю жажливістю є одними з найтрагічніших, і водночас яскравим прикладом співпраці німців з українськими бандами, без якої ця різня у Підкамені взагалі б не відбулася. Українська банда безкарно бушувала в Підкамені протягом цілих 5 днів. Вона з'явилася 10 березня в містечку, в якому в цей час дислокувався підрозділ дивізії СС та німецьке командування. Одразу, на наступний день німецькі офіцери та дислокований там підрозділ дивізії СС покинули містечко, а банда УПА, доповнена підкріпленнями, оточила Домініканський монастир, в якому переховувалось польське населення, що складалось переважно з біженців із сусідніх спалених польських сіл. Бандити вимагали, щоб їх впустили в монастир, але отримали відмову. Протягом усього дня 11-го та до полудня 12-го березня банди обстрілювали монастир, але поляки, маючи кілька рушниць, не впустили би їх всередину. Ситуація змінилася лише біля 13-ї години, коли біля Підкаменя з'явився німецький підрозділ, що повертався з каральної експедиції в польське село Паликорови (Palikowu). Командир цього підрозділу відправив гінця до польського населення, що переховувалось в монастирі, наказавши негайно покинути монастир під загрозою бомбардування. Перелякані люди почали виходити за стіни монастиря і з цього моменту почалася різня. Українські банди вбивали людей, які втікали, ввірвалися в монастир та жорстоко повбивали тих, хто там ще перебував. Потім, вже

разом з німцями з військового підрозділу, який прибув, вони накинулись на польське населення в самому містечку. Перевіряли посвідчення особи і кожного виявленого поляка негайно вбивали. Вбивства та пограбування тривали впродовж 13 та 14 березня. Німці пригнали в Підкамень аж 200 підвод та кілька вантажних автомобілів, щоб вивезти награбоване майно.

[...] Лише 15 березня ввечері банди УПА покинули місто, а 16 березня повернулось нормальне німецьке командування і прикидалось здивованим, що такі події трапились, висловивши припущення, що це, мабуть, була більшовицька банда.

Інститут політичних досліджень Польської академії наук,
Колекція Войцеха Буката, Рапорт щодо Східних земель
[Польщі] № 41, к. 4.

Львів, 24 березня 1944 Цілком таємно, інформація державної важливості Рапорт

Відбулась затримка другої зустрічі з Герасимовським, оскільки Г. з незрозумілих причин поїхав до Снятина, а по дорозі назад до Львова затримався довше, ніж необхідно, через перевантаження Східної залізничної лінії військовим транспортом Вермахту. Затримка була спричинена також тим, що внаслідок відсутності у Львові посередника Боллуха він не міг налагодити контакт. Йому вдалось це зробити лише 23 березня 1944 через українця Мудрого. Зустріч з Герасимовським була запланована 23 березня 1944 о 15:00 в квартирі Мудрого за адресою вул. Войтовська, 8/1.

На початку розмови Герасимовський заявив, що стосовно всіх питань, які він обговорював зі мною на першій зустрічі 6 березня 1944, в організації є повна ясність і всі пункти остаточно визнані та прийняті. ОУН дуже багато очікує від цієї угоди, як для самої організації, так і для подальшого розвитку подій по всій Україні, але головним чином з точки зору ситуації, що склалася, та організації спільної боротьби з лютим ворогом – більшовизмом. [...]

1. ОУН готова негайно припинити всі дії, що завдають шкоди німецьким інтересам та будь-який терор щодо поляків.

ФОТО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИФРОВИЙ АРХІВ У ПОЛЬЩІ

↑ Українське населення під час (нерозпізнаних) урочистостей, німецька окупація

Щодо терору проти поляків, то ОУН погодилась, що до поліції належить приймання рішень у всіх питаннях, пов'язаних із польськими провокаціями та актами терору в містах та селищах. Зі свого боку, ОУН буде лише надавати інформацію та докази щодо провокацій та актів терору та спокійно чекати, коли поліція безпеки живить необхідних запобіжні заходи.

Щодо провокацій на місцевості, [яка знаходиться] за межами населених пунктів, у лісах тощо, зазначені вище правила є неприйнятними. Якщо ОУН почне спочатку надавати поліції безпеки* інформацію про появу, чисельність та озброєння польської банди, а потім буде чекати згоди на здійснення проти неї бойових дій, ця контраатака чи акт помсти проти польської банди, що вчинила злочин проти українців, відбудуться зі значною затримкою і можуть взагалі виявитися неможливими, а банда, використовуючи свою мобільність і те, що вона не пов'язана з конкретними місцевостями, зможе уникнути покарання. Передача інформації та розвіданих

займе стільки часу, що банда встигне покинути своє місцезнаходження та зникне, уникнувши загрози контратаки. Тому ОУН (фракція Бандери) вважає, що вона повинна отримати згоду на ведення бойових дій проти польських груп, що діють за межами населених пунктів, і дає повну гарантію, що це буде відноситись лише польських банд, і ні в якому разі не поширюватиметься на поляків, які проживають у даній місцевості. Поляки чи довколишні польські села, які не мають нічого спільного з бандою. Після кожної сутички з польською бандою ОУН є готовою надати докази того, що ця банда вчинила злочини проти українців, та надати інформацію про те, як і за яких обставин розправились з нею.

2. ОУН (фракція Бандери) зобов'язується надавати поліції безпеки всі розвіддані що стосуються більшовизму, комунізму та польського руху опору. Крім того, ОУН готова співпрацювати з німцями з усіх військових питань, які виявляться необхідними у боротьбі із загальним ворогом (більшовизмом). ОУН запустить в акцію

* В оригіналі є: *охранной полиции*. У російських перекладах німецьких документів Sicherheitspolizei вказано по-різному: *полиция безопасности* або *охранная полиция*. (РЕД.)

свої бойові загопи в тилу радянсько-російських військ з метою завдати шкоди радянсько-російській системі транспорту та постачання, резервним базам, центрам постачання зброї та боєприпасів, складам тощо – шляхом здійснення диверсійні дії, пропагандистського впливу на Червону Армію, який послабить її бойовий потенціал, але насамперед шляхом постійного терору, завдаючи максимальних фізичних втрат органам НКВС. Крім того, вона використовує всі способи та засоби (радіо, кур'єри) для надання в німецькі руки інформації військового та політичного характеру з районів, що знаходяться з тилу радянсько-російських військ.

[...]

Наступна зустріч з Герасимовським повинна відбутися у суботу, 26 березня 1944 у Львові або в середу, 29 березня 1944 у Перемишлі. Г. повідомить точну дату зустрічі нижчепідписаному по телефону.

Наприкінці розмови Герасимовський звернувся з проханням до поліції безпеки, щоб звільнити з-під варті пані Лебедь, її дитину та родичів, і таким чином зробити примирливий жест щодо одного з урядовців організації Бандери [ООН], який є в даний час одним з провідних діячів організації. Зараз, звичайно, у нього є відчуття особистої кривди, завданої поліцією, тож такий крок допоможе здобути його підтримку для переговорів між поліцією безпеки та ОУН.

Оберштурмфюрер СС і комісар кримінальної порліції (–)

ЦДАГОУ, фонд 4628, інв. № 1, т. 10. Документ опубліковано в Києві – ОУН і УПА в Другій світовій війні, [в:] Український історичний журнал, № 1/1995.

Цілком таємно Слава Україні! Спеціальне розпорядження

Наказую вам негайно здійснити очищення свого регіону області від польського елемента та українсько-більшовицьких агентів. Очищення повинно здійснюватися на станицях, малонаселених поляками. З цієї метою створити в районі

боївку з наших членів, завданням якої буде ліквідація вищезазначених. Ваші більші станиці будуть очищуватись від цього елемента нашими військовими загонами навіть в білий день.

Я вже повідомляв у наказі від 5 квітня, і ще раз нагадую вам про проведення на своїй території систематичної розвідки з метою виявлення більшовицьких банд. Ви повинні щоденно відправляти кур'єра з повідомленням до нашого загону. Якщо не відбувається ніяких дій (рухів), про це також слід повідомляти. Повідомлення надсилати щодня в Сокаль побратимові Орлу. В повідомлення відповідати на наступні питання:

1. Місцезнаходження більшовицької банди.

2. У який час банда знаходилась там і звідки вона прибула.

3. Чисельність цієї банди.

4. Яку вона має важку зброю.

5. В якому напрямку вона відійшла і звідки прибула.

Про все слід повідомляти з кожної станиці.

Мобілізувати всіх членів на цю роботу, а також молодь та жінок. Дотримуватись усіх розпоряджень точно і негайно. Чому ви постійно занедбуєте це? Очищення місцевості має бути завершено до нашої Великодня, щоб ми могли святкувати його без поляків. Пам'ятайте, що якщо більшовики застануть нас з поляками на нашій території, то вони усіх нас повбивають*. Діяти швидко та мудро. У нас є конкретні довіреності з Німеччини щодо цих справ. Вам не потрібно дотримуватись конспірації для виправдання свого неробства. Чому ви взагалі не інформуєте мене про виконання наказів та різних інструкцій, що надсилаються вам? Про виконання кожного розпорядження необхідно детально прозвітувати, вказавши дату та деталі виконаної справи. Я хочу все це мати.

Надсилайте мені детальну інформацію про чистку, яке здійснюється на вашій території. Наближається 10-те, тому нагадую про щомісячні звіти. Не надсилайте мені поки що звітів з числовими даними, до часу відкликання цієї вказівки. Детально інформуйте про переміщення поляків та їх евакуацію з наших районів. Вести з ними жорстку, нещадну боротьбу. Не щадити нікого, навіть у разі змішаних подружніх пар, витягати

* Це, мабуть, посилання на побоювання українського населення про те, що після приходу Червоної армії поляки поінформують НКВС про всіх тих, хто в 1941 році підтримав або навіть привітав вторгнення німецької армії.

з домівок поляків, але українців та дітей у цих домах не ліквідувати. Нагадую ще раз, що це треба робити до наших свят.

Вийняти всю зброю, а також боеприпаси, бо вони будуть зараз потрібні. Нехай зброя не лежить на горищах. Адже відбувається революція і вона осягає високий рівень [розвитку] по всій країні.

До зброї! Смерть полякам!

Слава героям!

Стоянка, 6 квітня 1944

Орест Карат (-)

PS Негайно відправляйте будь-яку кількість людей до загону Орла. Завжди інформуйте мене про кожний марш людей зі зброєю. Не тримайте без діла людей, здатних носити зброю.

Сокальщина Політичний звіт за період 7–15 квітня 1944

[...]

Поляки. Поляки – це найгірша зараза на місцях. Вони служать усім чортам у світі, щоб знищити українців. Вони приєднуються до більшовицьких партизанів, через фольксдойчів вислужуються перед німцями, пишучи різні доноси. Останній місяць вони присвятили на розширення свого імперіалізму і зміцнення його на Холмщині. Вони повністю або частково спалили до 30 українських сіл, убивши при цьому до 2 тис. українського населення, переважно жінок та дітей*. Їх бандитські набіги на Холмщині були зупинені нашими збройними загонами УПА-3 [УПА-Захід] та УПА-С [УПА-Схід]**, в тому числі (малі) загони місцевої самооборони. Здійснювана на території Галичини антипольська акція вигнала поляків до міст, де під захистом німців та жандармерії вони формують боївки. Вигнати їх з міст можна лише, якщо ми здійснимо більшу акцію на цій ділянці. Поляки, які залишилися на місцях, починають переходити на греко-католицьку

релігію. У зоні військових дій чистка території є ускладнена. Польські партизани висилають на місця жінок, яким доручають відстежувати переміщення УПА-3. У звітному періоді ми спіймали таких польських розвідниць. Польська інтелігенція не вірить у антипольське відношення більшовиків, а комуністичні листівки вважає українською провокацією.

[...]

Львів, 8 квітня 1944 Таємно, інформація державної важливості

Згідно з угодою, 7 квітня 1944 в квартирі старости повіту Нерінга в Кам'янці-Струмиловій відбулася зустріч «командира банди» [сотника] УПА Орла та підписаного нижче кримінального секретаря Стрейхера, якого він взяв із собою як свідка. Окрім того, були присутні староста повіту [Kreishauptmann] Нерінг та військовий комендант полковник Мейлер. Наприкінці прибули ще гауптштурмфюрер СС і оберштурмфюрер СС танкової дивізії СС «Гогенштауфен», які розмовляли з Орлом лише про військові справи і хотіли укласти угоду, на основі якої підрозділ гауптштурмфюрера СС, розміщений у цій місцевості, не буде воювати проти банди Орла. [...]

Перш за все, староста повіту Нерінг заявив, що попередні переговори між ним та Орлом призвели до того, що Орел буде надавати інформацію про радянсько-російські та польські банди, а в обмін за це його банда не буде атакована німцями, якщо він залишатиметься лояльним щодо німецьких інтересів. Староста повіту Нерінг повторив уже відому інформацію про те, що він передав Орлу певну кількість зброї та боеприпасів. Він попросив мене продовжувати переговори, оскільки я маю на це повноваження, а я надав слово Орлу, щоб я зміг сформувати свою думку про нього та визначити, чи є сенс далі обговорювати його погляди та вимоги.

* Йдеться про т. зв. партизанський наступ, розпочатий у березні 1944 підрозділами АК в Грубешові та Томашові, метою якого було не допустити здійснення проти поляків дій, подібних до Волинської акції. Під час наступу було спалено понад двадцять українських сіл, у тому числі Сагринь, Ласків, Бересть. Хоча згідно з наказами АК було заборонено вбивати цивільних осіб, не викликає сумнівів, що їх не виконували. Було вбито понад тисячу українців. У наступні дні в ці райони увійшли значні сили УПА, і відбулися запеклі польсько-українські бої. В результаті виник регулярний фронт протяжністю понад 100 км.

** Назвою УПА-3 позначені, ймовірно загони, що підпадають під територіальне угруповання УПА-Захід, що охоплює Східну Галичину, а назвою УПА-С – загони, що належать до угруповання УПА-Схід

Це викликало здивування, але Орел не висував абсолютно жодних вимог щодо винагороди, створюючи враження, що він надзвичайно серйозно намагається переконати всіх учасників переговорів, що його підрозділ УПА аж ніяк не ставиться вороже до німців, а навіть готовий допомогти німцям наскільки це можливо, звичайно без шкоди чи втрат для українських національних інтересів. Єдине прохання, яке, як і раніше, було подане Орлом, стосувалося звільнення поліцією безпеки з в'язниці кількох членів його підрозділу УПА; він теж наголосив, що доброзичливі почуття його та його людей до німців ніколи не слабнули, навіть тоді, коли поліція безпеки не хотіла звільнити заарештованих.

Потім я повідомив Орлу вимоги, аналогічні тим, які були на інших переговорах з націоналістичною стороною, наголосивши на наявній ситуації, що склалася на війні, коли, за однозначними оцінками, український елемент, ймовірно, упустив можливість довести, що готовий разом із німецькими силами боротися проти більшовизму. Я ніколи не спостерігав цієї готовності; навпаки, в ті важкі часи та перед загрозою більшовизму український національний елемент витрачав свою енергію для продовження актів терору проти польського елемента, ведучи інтенсивну боротьбу проти польських жінок, дітей та сіл. Такий стан обов'язково повинен змінитись, також згідно з думкою поліції безпеки. Я представив Орлу вимоги, від яких не можна відступити ні на крок.

1. Повна лояльність щодо німецьких інтересів.

2. Припинення терору проти польського населення.

При цьому я зазначив, що Орлу та його підрозділу УПА не заборонено за власною ініціативою вести боротьбу з польськими бандами в лісах. Однак ця боротьба за жодних обставин не може поширюватись на польські поселення та села, або на тих польських чоловіків, жінок та дітей, які не належать до банд. Якщо Орел є в стані довести, що місцеві поляки діють незаконно або підтримують банди, він повинен такі розвідувальні дані представити поліції безпеки, і вже вона буде їх використовувати, а обвинувачених поляків та польок притягувати до відповідальності.

3. Відмова від будь-якого натиску на українську поліцію.

4. Відмова від впливу на піхотну дивізію СС «Галичина».

Орел без зайвих слів заявив, що готовий прийняти ці чотири вимоги, крім умови, що міститься у другому пункті, щодо позбавлення виконавчої влади стосовно підозрюваних чи винних місцевих поляків та польок та їх поселень. Щодо цього питання він хоче спочатку отримати згоду свого керівництва і знову обговорити його на наступній зустрічі.

[...]

Полковник Мейлер нагадав, що про наступну зустріч з Орлом щодо ставлення до поляків, староста повіту повідомить мене, кримінального секретаря Стрейхера та нашу охорону.

На прощання Орел запросив мене та Стрейхера на українське Свято Великодня, запропонувавши провести його спільно з його підрозділом. Я вважаю, що це запрошення слід прийняти, як службове завдання, яке дозволить безпосередньо ознайомитися з життям банди УПА.

[...]

Оберштурмфюрер СС і кримінальний комісар (–)

15 квітня 1944

Таємно, інформація державної важливості

Головне управління імперської безпеки
Группенфюрер СС Мюллер (особисто),
Берлін

Начальник поліції безпеки та СД в Генеральній губернії
Оберфюрер (Oberführer), полковник поліції
Біркамп (особисто),
Краків

Начальник СС і поліції бригадефюрер СС і генерал-майор поліції Дім [Diehm] (особисто),
Львів

Зміст: Контакти УПА (Української Повстанської Армії) з вермахтом, поліцією та органами цивільної адміністрації.

[...]

Наприкінці січня 1944 численні підрозділи УПА почали шукати прямих контактів з бойовими частинами (Вермахту).

Начальник відділу розвідки та контррозвідки (1s) бойової групи «Прютцман» (*Prützman*) штурмбаннфюрер СС Шмітц вміло скористався ситуацією, що змінилась. Він налагодив контакт з окремими командирами банд в районі місцевостей: Постійне (33 км на південний захід від Рівного), Кременець, Верба, Когильне, Бережці, Підкамінь та Деражне, отримував від них розвідувальну інформацію про радянсько-російські та польські банди, а також про радянську армію та використовував ці підрозділи, як диверсійні групи проти Червоної армії. Його зусилля виявилися дуже придатними для бойових частин. На його думку, ці підрозділи суттєво допомогли збирати розвідувальні дані та значно розширити відомості щодо радянських банд.

Шмітц переконався, що підрозділи УПА слід використовувати лише для розвідувальної та підривної діяльності, а не як бойові одиниці на фронті. Він вважає, що запит підрозділів УПА щодо оснащення їх важкою зброєю не повинен бути задоволений. За його розпорядженням підрозділам УПА було видано 70–80 гвинтівок, 4 кулемети та близько 10 тис. одиниць боєприпасів.

[...]

III. Щоразу, коли між підлеглими командирами УПА та іншими інстанціями (з нашого боку) проходили переговори, чітко висувалися однакові вимоги, але перш за все справи слід було вести так, щоб протилежна сторона не мала враження, що вона може вважати себе рівноправним партнером.

Хоча контакти з Герасимовським та командирами УПА нижчого рівня тривають вже довгий час, здається, що всі ці зусилля поліції безпеки не дають практичних результатів. Хоча Герасимовський, як представник авторитарного керівництва бандерівської фракції ОУН надалі запевнює, що організація негайно видасть накази заборонити наносити шкоду німецьким інтересам, проводити підривну роботу проти української поліції, що залишається на німецькій службі, та проти добровольчої піхотної дивізії СС «Галичина», продовжувати нещадний український терор проти польських жінок, дітей та цілих поселень, дії підрозділів УПА в дис-трикті Галичина зовсім не підтверджують того факту, що вони отримали від свого центрального керівництва директиви, які відповідають

домовленостям, укладеним під час переговорів між референтом Н. та Герасимовським.

Крім того, продовжується підпалювання будинків та іншого нерухомого майна, яким володіють німці, українська сторона здійснює напади та вбивства службовців німецької поліції, які виконують розвідувальні завдання на місцях. Дезертири та втікачі з добровольчої дивізії СС «Галичина» надалі приймаються в УПА і не повертаються до своїх підрозділів, все більше посилюється терор з української сторони стосовно польського населення.

Враховуючи це, стає зрозумілим, що бандерівська фракція ОУН не контролює повністю багато своїх бойових підрозділів, розкиданих по великій території, і що не всі підрозділи підпорядковуються наказам центрального керівництва, а діють самостійно. Ці факти підтверджують моє припущення, що для бандерівської фракції [ОУН] дотримання німецьких вимог та зміцнення співпраці з німецькими інстанціями не є найважливішими. [...]

Львів, 21 квітня 1944

Цілком таємно, інформація державної важливості

Головне управління імперської безпеки
Группенфюрер СС Мюллер (особисто),
Берлін

Зміст: Контакти УПА (Української Повстанської Армії) з вермахтом, поліцією та органами цивільної адміністрації.

Попередні документи: Мій рапорт від 17 квітня 1944 з аналогічним номером у вихідному журналі.

На першій зустрічі з Герасимовським, референт відділу Н. відповідно до отриманих вказівок чітко і категорично заявив, що під час переговорів бандерівська фракція ОУН обіцяла обмежити терор проти поляків та відмовитися від негативного впливу на українську позицію [поліцію] та особовий склад Дивізії СС «Галичина». Проте, німецька сторона змушена констатувати, що банди УПА продовжують здійснювати каральні акції проти поляків і приймають в свої лави втікачів з української поліції та добровольчої дивізії СС «Галичина». Ось чому в поліції безпеки складається

враження, що бандерівська фракція ОУН не збирається добросовісно співпрацювати з нею.

Герасимовський на це відповів, що польське питання та проблема втікачів з української поліції та добровольчої дивізії СС «Галичина» є найскладнішими для вирішення. І хоча він сам після закінчення переговорів неодноразово підкреслював в штабі [ОУН], що політична поліція надає їм особливого значення, він щоразу наштотував на опір. Непорозуміння та розбіжності неможливо вирішити одним махом, а поліція не перестав вести боротьбу проти українських націоналістів.

Герасимовський заявив, що невиконання певних очікувань бандерівської фракції ОУН під час переговорів з поліцією безпеки може виявитися надзвичайно небезпечним для нього, як для особи, якій доручено підтримувати контакти з поліцією безпеки, оскільки тільки він без будь-якої підтримки та гарантій, представляє в штабі ОУН вимоги поліції безпеки. Для Герасимовського, як і для всієї організації, важливим є отримати таку підтримку, дозволивши Бандері викласти свою позицію щодо питання переговорів між поліцією безпеки та бандерівською фракцією ОУН. Організація переконана, що Бандера не вагаючись підтримає та схвалить наявні контакти, спрямовані на взаємну співпрацю в боротьбі з більшовизмом. І організація, і сам Герасимовський вважають за необхідне щоб Бандера сам підтвердив цю точку зору.

У зв'язку з цим Герасимовський звертається з проханням, щоб компетентні інстанції дозволили представнику бандерівської фракції ОУН, наприклад, саме Герасимовському, зустрітися зі Степаном Бандерою. Час і місце зустрічі з Бандерою може бути визначено поліцією безпеки. Очевидно, що один із представників поліції, який знає мову, може бути присутнім на зустрічі, а потім скласти поліції безпеки звіт про її результати.

Я прошу якомога швидше передати інструкції стосовно цієї пропозиції, щоб я міг дати остаточну відповідь Герасимовському*.

ЦДАГОУ, фонд 4628, інв. № 1, т. 10. Документ опублікований в Києві – «ОУН і УПА в Другій світовій війні», [в:] «Український історичний журнал», № 2/1995.

«Троян», 5 травня 1944 Цілком таємно

Копія наказу ОРКП № 7/44

Для повітових провідників – Наказ [Головного проводу ОУН]

[...]

Враховуючи офіційну позицію польського уряду щодо співпраці з Советами, необхідно усувати поляків з наших земель. Прошу розуміти це так: необхідно наказати польському населенню протягом кількох днів виїхати ні корінні польські землі. Якщо це не буде виконане, тоді посилати боївки, які будуть ліквідувати чоловіків, хати та майно спалювати (розбирати). Ще раз звертаю увагу, щоб закликати поляків покинути землю (місце проживання) і лише потім ліквідувати, а не навпаки. (Прошу звернути на це особливу увагу). Зокрема, слід виганяти зі змішаних сіл тих поляків, які не схильні до асиміляції. Однак не рухати тих, які мають українські сім'ї і особливо не тягнуться до поляків, дотримуючись лише релігії. Накази щодо виселення можна передавати (місцевими) листівками без нашого організаційного підпису. Підкреслювати в них ставлення польського уряду та населення у районах, окупованих більшовиками.

(Детальні протоколи про антипольські акції надсилати до окружних проводів ОУН.)

ЦДАВОВУ, фонд 3833, інв. № 1, т. 3, к. 53.
Збереглась лише одна сторінка документу.

Привал, 11 травня 1944

Пане старосто повіту!

Я шкодую, що до 10 травня 1944 я не зміг з'явитись у Вас особисто, через те, що мені не дозволяється зустрічатися безпосередньо з Вами, не маю на це згоди свого керівництва, тому прошу вибачити, але у нас є сувора дисципліна і порядки відповідно до Вашої уяви.

* Зустрічі СД з «Герасимовським» відбувалися ще у травні та червні 1944. На зустрічі 7 червня було обговорено можливість виділення з лав УПА груп агентів-радистів та підричників, які безпосередньо співпрацюватимуть з німцями. «Герасимовський» запропонував також німцям утворити склади зі зброєю, боєприпасами та медикаментами, які вони передадуть УПА у разі, якщо Галичину треба буде здати Червоній Армії. Він гарантував, що до приходу радянських військ УПА не буде захоплювати ці склади. Див.: «ОУН і УПА в Другій світовій війні», [в:] «Український історичний журнал», № 2/1995.

Якщо я отримаю відповідні повноваження від мого керівництва, я з'явлюсь у Вас для нашої взаємної користі. Я був радий почути від Вас, пане старосто повіту, що ми не мусимо ховатися від німецьких солдатів, бо вони знають, що не повинні стріляти в нас і вступати в сутички з українськими партизанами, адже вермахт є союзником УПА у боротьбі з головним ворогом – більшовизмом.

На жаль, німецькі солдати постійно заважають українським воякам у зоні наших операцій проти більшовицьких банд, що послаблює обидві сторони, а ми ж прагнемо використати ці операції у боротьбі із загальним ворогом. Водночас поляки, як свідчать факти, готові допомогти більшовикам проникнути в тил німецького фронту. Третина поляків належить до більшовицьких банд, а місцеве цивільне населення охоче шпигує для більшовицьких банд. Тільки за допомогою польського населення більшовики можуть проводити операції в Галичині.

Якщо б німецька влада не створювала нам, українським бойовикам, перешкод, то більшовицькі банди навіть тиждень не могли б утриматись в Галичині.

[...]

Хміль

Кам'янка-Струмилова, 19 травня 1944

Пане командире групи Хміль

Стосовно солтиса Стрептова

З вдячністю підтверджую отримання Вашого листа від 11 травня 1944

Відповідаю на нього, наступне:

1) Сутичок між підрозділами німецьких збройних сил та окремих груп УПА неможливо повністю уникнути, поки вище керівництво УПА не буде готове до співпраці та не подасть мені відповідні пропозиції.

2) В інших питаннях я особисто не бачу можливості позитивної співпраці, якщо окремі групи УПА надалі, ймовірно, за наказом керівництва УПА, самовільно підпалюватимуть польські села, а навіть нерухоме майно. Я вважаю нищення майна недопустимим не лише під час війни, а насамперед як злочин щодо майбутнього українського народу. Якщо під час теперішньої рішучої

мобілізації зусиль у боротьбі з більшовизмом, замість того, щоб концентрувати всі сили проти більшовизму, українські націоналістичні групи спалюють польські села, то після перемоги Німеччини український народ буде строго за це покараний. Як щирий друг українського народу, я дуже шкодую про це; Ви знаєте, що я проявив на практиці бажання серйозно співпрацювати і, що УПА мало велику користь від цього. Таким чином, я взяв на себе велику відповідальність, оскільки [командир УПА] Орел, не приховуючи своїх націоналістично-українських цілей, проявив і щодо мене, і щодо німецьких збройних сил зразкову дисципліну. Однак, я з жалем мушу зазначити, що дії інших груп УПА надзвичайно ускладнюють, якщо не роблять неможливими, як для мене, так і для інших друзів українського народу, представлення вищим німецьким інстанціям вимог українського народу.

[...]

Староста повіту (Герінг)

Політичний звіт за період 13 – 28 червня 1944

[...]

Останнім часом німці у великій кількості п'ють самогон. Мораль німецьких солдатів на дуже низькому рівні, вони крадуть все, що їм попадає на очі (в с. Перв'ятичі вони викрали полотно з берегу річки, в с. Спасів 27 червня цього року вони вкрали близько дванадцяти метрів полотна, яке вибілювалось в селі Гурки (Гірки) [?], 17 червня цього року, від'їжджаючи вони вкрали чоботи з халявами та нові черевики). Крадіжка відбулася також в с. Яструбичі, де троє кабардинців вкрали у селянина пару коней. Він своїх коней впізнав і відібрав, а кабардинців заарештували.

Останнім часом німці все більше розширюють свою адміністрацію, ведуть облік майна, худоби тощо.

Спійманих втікачів, які працювали на копанні окопів поблизу Стоянівки, німці засудили до смертної кари. Розстріляли одного [нашого] прихильника з с. Яструбичі, якого гітлерівські бандити перед тим жорстоко знівечили.

Ставлення німців до УПА є підступним та неоднозначним. В одному випадку спійманих у

↑ Бой на захід від м. Кросно, 26 вересня 1944. Командир німецького батальйону нагороджує відзнаками

німецьких мундирах із зброєю в руках розстріляють, в іншому випадку – відпускають, ймовірно, з пропагандистською метою. Таким чином було відпущено разом зі зброєю п'ятьох стрільців із сотні Недолугого, яких спіймали під час облоги в Павлові, одного затримали, як заручника, бо хотіли розмовляти з сотником. Тоді як гестапо розстрілює всіх спійманих.

[...]

Поляки. Поляків на нашій території немає. Залишилися лише змішані сім'ї та ті, хто перенесли свої метрики до [греко-католицької] церкви та хочуть асимілювати. Це звичайні люди, які ніколи активно не виступали, як поляки, єдиною ознакою їх польськості була римо-католицька релігія.

Поляки, які втекли до Сокаля, часто повертаються в село разом з фольксдойчами, викопують свою власність, а заодно грабують українців і погрожують їм.

Після «привітання», яке було їм зроблено в селі Комарів 15 червня 1944, поляки більше в селі не з'являються. У німецьких підрозділах є поляки з Познанського. Їх дуже цікавить, хто побив

поляків, вони переживають за долю поляків, які виїхали з західних земель України.

Багато поляків із заходу (з Кракова) які не мають матеріальних умов для проживання там, повертаються до Сокаля, кажуть – нехай нас тут повбивають, але ми не хочемо вмирати з голоду. Однак після розкидання антипольських листівок, багато поляків, які нікуди не виїжджали, вибираються на захі, незважаючи на голод на заході.

[...]

Слава Україні!

Реф. Проп. (Роберт)

Стоянка, 27 червня 1944

Пов. П. [нерозбірливий підпис]

**вибрав та опрацював
Гжеґож Мотика**

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СОТНІ УПА,
ЗАПИСУВАНЕ ПО ХОДУ ЇЇ ХРОНІСТОМ
– БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНУ
З СОВСТАМИ І З ПОЛЬСЬКИМ НЕЗА
ЛЕЖНИЦЬКИМ ПІДПІЛЛЯМ

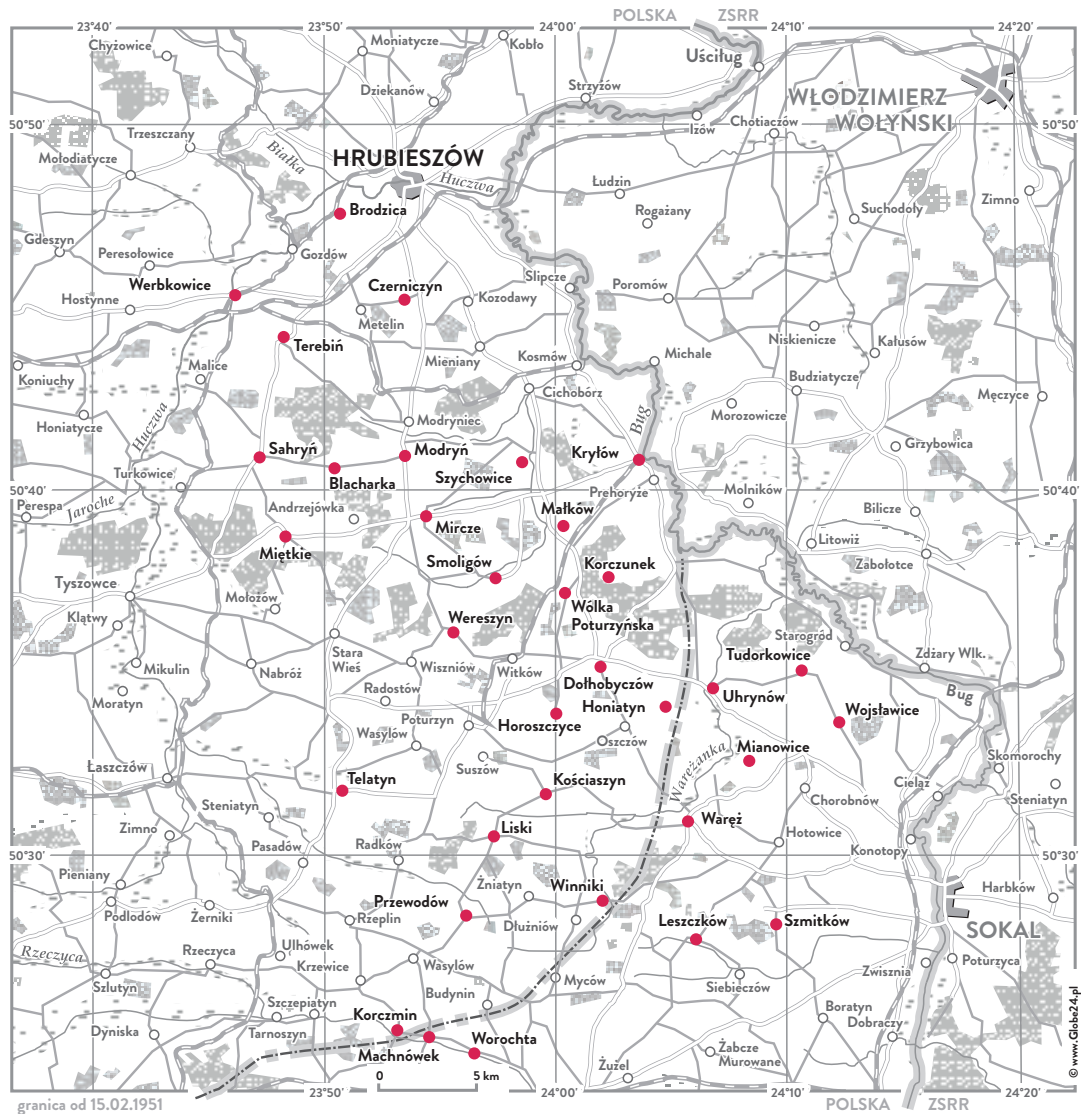
Сотня «Вовки»

Маріуш Сава

Підрозділ Української повстанської армії «Вовки» виник в середині березня 1944 року в Бродзиці (тогочасній Богородиці) Грубешівського повіту. Він функціонував як сотня (рота) у складі приблизно 120 людей, а від осені 1945 року – як підрозділ більшої сили: курінь (батальйон). До його складу входили українці з Холмщини, Східної Галичини та Волині. Раніше частина з них воювала у складі 5 полку поліції СС (звідки дезертувала) та у локальних боївках Українського легіону самооборони, підпорядкованих Організації українських націоналістів. Його першим командиром був Мар'ян Лукасевич, псевдо «Ягода» та «Черник»¹, що загинув у вересні 1945 року². Підрозділ функціонував до акції «Вісла» у 1947 році.

По-українськи *Хроніка* вийшла щонайменше тричі. Вперше її фрагменти видали українські ветерани у Франції наприкінці 40-х років³. Це була неповна версія, де з конспіративних причин не вказувалися назви населених пунктів. В ній були змінені декотрі слова, наприклад регіоналізми; викидалися цілі речення. Вдруге вона вийшла в такому ж вигляді кількома роками пізніше у збірці документів, що стосувалися УПА⁴.

Повністю її було видрукувано в *Літописі УПА* кільканадцять років тому⁵. Польською мовою сфальсифіковані фрагменти *Хроніки* опублікував Владислав Шеляговський у книжці *Псевдонім Мирон* понад сорок років тому⁶. Тут представлено оригінал, що знаходиться в Архіві Інституту національної пам'яті⁷. Ми вибрали найбільш суттєві фрагменти. (МАРІУШ САВА)

Територія діяльності сотні «Вовки»

9 вересня, субота

Доходимо до села Теребінь. Коло хат зустрічаємо молодих дівчат, які роблять порядки. Завтра ж 10 вересня, 1944, неділя. Хлопці, яким рідко доводиться перебувати в жіночому товаристві оточують дівчат та починають з ними жартувати. Але ця приємна хвилина минає скоро. На наказуючий голос ройового всі віддаляються на вечерю, а по ній до стодоли спати. Спимо довго. По сніданні нав'язуємо бесіду з селянами. Вони всі сумні й задумані. Їх мучить брак певности, під чією окупацією

доведеться їм жити. Під час розмови довідуємось, що воліли б большевиків (про вільну Україну важко їм думати). Це село не знало ще большевицької дійсности. Воно вважало їх майже за визволителів. Зрештою в цім немає нічого дивного. Большевики до нічого не втручалися, крім побирання невеликого м'ясного й хлібового контингенту. Міліція була з місцевих хлопців. А хлопці були покищо непогані. Того ж дня к-р Карпо веде з міліцією довшу розмову. Вони зобов'язуються виконувати все, що їм накаже провід УПА, лише щоб не

сталась їм яка кривда. Вони свідомі того, що за заподіяний злочин від українського повстанця не сховаються. Дезертирів з ЧА чим раз більше. Знов задержуємо трьох. Це теж волиняки. Їх силоміць забрали до армії й щойно з фронту вдалося втіти. Оповідають, що таких як вони буде переходити багато більше. Хто зна чи це не спричинить заломлення фронту. Пополудні в цю частину села, де ми квартируємо приходять двох червоноармійців. К-р Карпо дає наказ їм не чіпати. Такий наказ маємо з вищого проводу. Вбивати можемо лише енкаведистів і партійців, а звичайних червоноармійців тільки тоді, коли він кинеться на нас.

16 вересня, субота

[...] Ніччю розвідка доносить, що до с. Терєбіня мають прийти цивільні поляки і міліція жати збіжжя. Спокійно переводимо день. На ніч лишаємось далі на Бляхарці. Перед сніданком 1-ий і 3-ий рої одержують наказ від к-ра Карпа зібратися в повному бойовому виряді. По кількох хвилинах залишаємо 2-ий і 4-ий рої та відходимо в напрямі поміщицьких піль. Дорога веде лісом. Дійшовши до краю, займаємо становища і ждемо на ворога. Коло 10-ої години з-за горба показується одна підвода з кількома польськими міліціантами. Вслід за нею друга, третя і четверта. На двох останніх бачимо жінок, мужчин в цивільному убранні, але зі зброєю. Вони під'їжджають до гарної пшениці, задержують підводи й починають жати. В цій хвилині паде команда: «Огонь!» Град куль сиплеться по поляках. А вони, мов огнем попарені, скакають взад і щосили втікають. Це бачуть свіжо наїжджаючі поляки. Вони не ждуть довго, скоро наворачтають вози й що кінь вискочить женуть назад до Вербкович на станцію. Сцена ця викликає великий сміх між стрільцями. Перестаємо стріляти та очікуємо, чи хто не прийде по залишені підводи. Одначе ніхто не прийшов. О год. 4-ій пополудні повертаємо на Бляхарку.

17 вересня, неділя

[...] Населення с. Вілька [Потужинська] досить прихильно ставиться до нас. Воно боїться лише, щоб большевики не довідались про наш постій і не спалили села. Хлопці скоро миються, чистять зброю та упорядковують убрання. Вистроївшись підходять до дівчат.

А ті давно вже в святочній ноші (сьогодня неділя) крутяться біля кватир, щоб з ними пожартувати. Вони не звертають уваги на те, що в кожного з нас часто в полатаному убранню мусить бути кілька «шістьногих приятелів», їм подобається, що ми є повстанцями і що боремося за добро загальної справи. А на тих, що ховаються за спідницями матері й сидять дома, дивляться з погордою та зневагою. [...]

21 вересня, четвер

Ввечері 4-ий рій відходить до Шихович на похорон впавших друзів⁸. На нього сходяться усі дівчата й багато старших селян. Вони востанне прощають тих лицарів, які віддали своє молоде життя в боротьбі для кращої долі народу. Плачуть старші господарі, плачуть і дівчата. Стрільці в думці присягають перед мертвими тілами пімстити їх смерть. Це їх найкращі друзі й незрівняні бойовики. Втрату 4-ох стрільців і одного заступника к-ра Карпа відчуває не тільки цілий відділ, але й ті, що їх знали, або тільки чули. [...]

8 жовтня, неділя

[...] Вечором подаємось до кол. Сагринь і тут лишаємось ночувати. Ця колонія положена на захід від модринської колонії. На південний схід від неї є с. М'яке – ціле, крім кількох хат, спалене поляками⁹. Ще ніччю довідуємось, що там стаціонує один відділ АК (Армія Крайова). АК, яку очолює еміграційний уряд в Лондон і, охоплює своїм підпільним рухом усі польські землі. АК виступає і проти большевиків і проти німців, через що польське населення ставиться до неї прихильно. Останньо розвідка донесла, що багато поляків місто в «Військо Польське», яке спільно з большевиками бореться проти німців та поневолює багато інших народів, ідуть до АК. АК держить зв'язок майже з усіма польськими станицями. Цілий день сидимо законспіровані в стодолах. Дощ не перестає. На поблизьких полях жнуть жито, орють та виконують ряд інших польових робіт. Чіпати їх не вільно, такий маємо наказ від командира.

16 жовтня, понеділок

Вечором, разом з командиром Яструбом переходимо на кол. Бляхарку. Другого дня на сході і півночі чуємо стріли кулеметів і мінометів. Це напевно відділи УПА б'ються з большевиками.

Тут в південній Грубешівщині є лише наш відділ та СБ. Багато хлопців з цих теренів, які повинні були зголоситися до УПА, пішли до ЧА. Є й такі, що до сьогодні сидять дома, ховаються від більшовиків, поляків і нас. Для них байдуже, буде Україна, чи ні? Вони всім однаково будуть служити, лише щоб бути дома. У війну просидіти на печі є важко. От недавно таких кількох зловили поляки і невідомо, що з ними зроблять?

[...]

Населення села Богородиця своєю гостинністю перевищує село Терebinь, а під оглядом національним займає перше місце на Холмщині, а навіть у великій частині Галичини. Це село не дало ні одного сина до ЧА. Ні один селянин не пішов служити ворогові. Молодші в УПА, а старші вдома боряться за вільну Україну.

26 жовтня, четвер

[...] О год. 16-й к-р Яструб і ще кілька стрільців зловили на шосі 7 поляків міліціантів і дві польки. Міліціанти були з долобичівської станиці. К-р Яструб підійшов їх підступом, задержуючи словами: «Стаць, таку вашу матю, бандеровци». Поляки без стрілу здались. Здобуто 5 крісів і 2 ППШ. Сталінських слугів розстріляно. Вечоріє. Лягаємо вчасно, бо знаємо, що нічю відійдемо. [...]

2 листопада, четвер

[...] на місце нашого постю прибуває д. Зенко¹⁰, який був в околицях Грубешова. Він оповідає, що в долобичівським лісі разом з кількома друзями зустрівся з підводою польської міліції. По короткій перестрілці поляки покинули підводу й втікли. Дальше оповідає, як в околиці Грубешова польська міліція разом з польськими підпільними боївками¹¹ тероризує українське цивільне населення. В селі Богородиця в білий день вбили трьох селян, спалили с. Пересоловичі вбиваючи 10 осіб. В с. Черничин вбили около 10 осіб та багато арештували. Крім того роз'їжджають по терені й роблять в українських селах облави.

Тероризуючи населення, поляки мають на меті примусити наших людей виїжджати за Буг, бо «там Україна, а тут демократична Польска¹²». Велике число українців уже записалося на виїзд за Буг¹³. Чи хто поїде – невідомо. Історія Польщі не навчила ще своїх синів. Вони всіма

способами вислугуються червоному окупантові, стараючись знищити українців, відвічних власників цієї землі. Полилось вже багато крові на Холмській Голготі і ще багато поллеться. Але кров цю ми зуміємо пимстити, як вже не раз на протязі нашої історії мстили. Ми зуміємо пригадати клятим польським тупоголовцям гайдамацькі бенкети, під час яких не стало на Україні «ні ляха, ні жида». Хай ворог гуляє у своїй сліпій дурноті, ми холоднокрівне сприймаємо всі вісті про їх звірства. [...]

22 листопада, середа

[...] По одногодинному відпочинку відходимо. Сива імла покрила землю. На дворі темно. Під ногами слизько. Сходимо в долину на луку. Відійшли вже від хат понад 100 м., коли почули легкий стріл в нашому стрілецькому ряді. Хвилину пізніше повітря стрясє сильний гук. Не знаючи що є, залягаємо на становищах. «Ой, ой, ой» – пронеслось в повітрі. Біжимо в напрямі зойків і бачимо якусь розтягнену на землі постать та чуємо притишений зойк. «Хто ранений» – спитав хтось із стрільців. – «То я, Підкова¹⁴, я не ранений, я забитий», – простогнав він. Темно, нічого не видно. Хтось підбіг з електричною ліхтаркою і засвітив. Дивимось і біль стискає серця. На землі лежить розтягнений кулеметчик Підкова. Лице біле, мов стіна, очі відкриті і вдивлені в темноту листопадової ночі. Ліва рука відірвана за кістку, цілий лівий бік вирваний, так що внутренності висунулись на верх, ноги також поранені. «Що сталося?» – спитав хтось. «Граната розірвалась, дав мені Соловій¹⁵, ах довоювався, довоювався. Україно, вже здається вільною тебе не побачу!... Здобудеш Українську Державу, або загинеш в боротьбі за неї¹⁶», – говорив ранений піднесеним, але дрожачим голосом. Збіглися хлопці, прийшов к-р Яструб. «Друже Підково, що з тобою?» – питає командир. Стрільці присвітили. На вид понівеченого тіла стр. Підкови по мужньому лицю к-ра Яструба потекла сльоза. «Я боку не маю? – спитав Підкова командира. «Ні, вирваний» – відповів. «І руки не маю?» – «Ні.» Підніс ще цілу праву руку, глянув на неї, поворухав пальцями, випростував ноги й занімів на хвилину. По хвилі промовив благуючим голосом: «То добийте, добийте». К-р Яструб взяв Підкову за руку: «Прощай, друже Підково. Таких людей як ти нам треба більше...

» «Поховайте мене ближче дому, повідоміть батька, що я не живу!» – просив Підкова. Командир просив ще Підкови пробачення за це, що мусимо його власною рукою застрілити. Після цього чот. Дуда¹⁷ двома стрілами вкоротив терпіння стр. Підкові.

Стрільць «Підкова» – холмщак, від 1942 року член ОУН, взірцевий бойовик. Довший час був на становищі районного. Коли зав'язалися перші вузли боївок, став активним бойовиком і жорстоко відплачував ворогам за кривди, заподіяні нашому народові¹⁸. Між стрільцями був дуже люблений. І не дивно, коли смерть покрила його очі, не одному закрутилися сльози в очах. Тіло стрільця Підкови заховуємо тимчасово там, де загинув. Самі з великим жалем по втраченому другові відходимо. Підчас вибуху гранати, крім вбитого стрільця Підкови, зістало ранених ще двох стрільців: Борсук¹⁹ і стр. Євген.

[...]

Вечором хлопці виходять з сіна та повечерявши, дехто відразу іде спати, інші сидять на тоці та провадять розмову на різні теми. Чотовий закликає до себе німця-повстанця та переказує йому найновіші вісті з фронту. З цього виникає весела сценка. Дещо пізніше приходять другий повстанець Міша – азербайжан. Він в добрім настрою, дає хлопцям закурити та оповідає своєю ломаною українською мовою веселі речі про себе. Нараз Міша перестає сміятись і питає: «Де є німець?» Йому показують. Він іде туди і сміючись каже, що хоче йому дати табаку. Німець встає. Міша встає, дає йому тютюн і починає розмовляти, їхня розмова виходить дуже смішно. Німець вмів кілька слів по-українськи, по-польськи та по-російськи, все це мішає з німецькою. То саме Із Мішою. Він рівнож говорить по-німецьки: «гут, капут, камрат». До цього домішує слова російські та українські. Ця розмова викликає сміх поміж друзями, бо й справді, почувши таку розмову, не вдається вдержати сміху.

[...]

По обіді приходять до нас пропагандист, який інформує про теперішні події на фронті й загально начеркує, як виглядатиме теперішня європейська війна в найближчій будуччині. Пізніше оповів про бої японців з американцями на Далекому Сході. З черги розказав про дії УПА на сході і наше сучасне положення.

Найцікавіше було для стрільців це, що передбачувано скорий розклад совітів, а тим самим скорше осягнення нашої цілі. Після цього ідуть на ці теми розмови, кожний зі стрільців висловлює свої думки. Вечором розстрілюємо енкаведиста-розвідчика, якого перелапали ще попереднього дня. По вечері лягаємо спати.

1 грудня, п'ятниця

Ранком відходимо на кол. Бляхарку. На місце приходимо майже днем. Дещо пізніше приїждить підвода з провіантом. Хлопці завдяки гостинності селян покищо не голодні. Господарі в яких квартируємо, записались на виїзд за Буг. Це не тільки тут, але й в інших селах люди записуються на виїзд, рішаючи покинути своє майно, щоб більше немати стичности з поляками. Одначе жаль за родинним селом та тяжко запроцьованим майном відбирає охоту до виїзду. Тому то й виїжджати не дуже спішаться. Багато з них говорять: «Поїдемо, а буде щось, вернемо». Люди нічого не роблять в господарствах. «Так і так покинемо» – кажуть. Тут-то там стоїть групка людей, нараджуються, що робити. Кожний з нас, де тільки не заїдемо, радить людям залишатися на місці, бо кращої долі в сьогоднішній час не знайде ніде, а все лихоліття з часом минеться.

[...]

Довідуємося, що під час постою першої чоти на кол. Корчу нок утік стр. Ваня і стр. Василь. Ваня – східняк²⁰, дезертир з ЧА. При відході забрав годинник свого чотового й автомат стр. Вишні. Василь – холмщак, 17-літній юнак, втік мабуть тому, що батька арештували поляки.

8 грудня, п'ятниця

Ніччю к-р Яструб ще раз прощається з нами і відїжджає лікуватись. На дворі мороз і сильний вітер. Дарма що ми палили в хатах, холод не дає спокійно заснути. Розходимось знова за дровами. Старенька бабуся пореається зі сніданням. Користаючи з вільного часу читаємо книжку ген. Н. [вірно М.] Капустянського «Українська збройна сила²¹». Книжка дуже подобається усім стрільцям. Коло год. 11-ої ловимо одного місцевого сексота²², який одного разу навів на село облаву. Крім того мав він ще інші провини. К-р Карпо дає наказ його розстріляти.

16 грудня, субота

Стоїмо на затишній колонії [Бляхарка]. Совіти на добре взялися за виселення українського населення з Грубешівського і Холмського повітів. Затурбовані селяни тільки говорять про нього. Дядьки зглядаються один на одного й як кількох запишеться, пишеться майже ціле село. Залишки майна та збіжжя совіти при переселенні забирають собі. Дотепер виїхали слідуєчі села: Вербковичі, Сагринь, Молодовичі, Бересть, Стрільці.

18 грудня, понеділок

[...] Сидимо спокійно у селі. Довідуємося, що переселенча комісія вже викінчує переїздові паспорти. Дядьки приготують скрині, в які укладують своє майно. На українські хати до села Вербковичі наїхали вже волинські поляки. Це лише старики, жінки і діти. Молодих немає.

2 січня 1945, вівторок

В хаті дуже гамірно. Азербайджанець Міша, розвеселившись, співає в рідній мові пісні, розповідає про свій край і народ. Він дуже радий, що ми його слухаємо. Коло год. 13-ої стійка повідомляє, що недалеко від хати йде підозрілий тип. Чот. Крапка з одним стрільцем доганяють його і приводять до хати. Убрання його обдерте й завошивлене. В кишені дві гранати. Чот. Боян²³ з рой. Приблудою проводять слідство. Він вдає втікача з ЧА, та вневдві признається, що є висланий в розвідку. Сам є енкаведист. По списанні протоколу, чот. Боян дає наказ його розстріляти.

3 березня, субота

[...] О год. 16-ій вертаємо на колонію та просимо тітку, щоб приготувала нам щось з'їсти. Навкруги хат розставляємо стійки. В ліс виставлено застави. Коло год. 18-ої застава²⁴ ловить на дорозі трьох підозрілих типів, які їдуть підводами. Переглядаємо документи. Чот. Крапка знає одного особисто. Він щось шепоче командирові Кропиви, який є в світському уніформі. Двох інших відпроваджує до сусідньої кімнати. З першим починається розмова на політичні теми. Дядько виявляє себе великим українцем-патріотом. Він твердо вірить, що Україна мусить бути та що большевики проваляться. Оповідає теж про своїх дітей, одна донька Марія в Сокалі, в школі. «Про

другу добре не знаю. Може вона десь у вас, «бандерівцях», санітаркою» – оповідає він. «У мене самого не раз перебували хлопці. Я вповні співпрацюю з «бандерівцями» – продовжує він. Раптом к-р Кропива робить зворот розмови: «Товариш сержант, пішіте всьо что он гаварить етот бандеровец». Дуже поважний він є, та все таки мішається і не знає, що має дальше робити. Чот. Крапка пише все, що допитуваний говорив. З черги к-р Кропива зазначає, що зараз приїде НКВД. Написаний протокол зістане переданий в їх руки. Підписати це, що він зізнав, не хоче. Ні просьбою, ні грозьбою до цього його

змусити не можна. К-р Кропива наказує зав'язати йому руки. «Не в'яжіть, як хочете знати, то моя доня працює в НКВД в Томашеві машиністкою. А син ще за Польщі сидів у в'язниці за те, що працював в комуністичній партії» – говорить він. Його очі пильно скачуть і допитливо слідять за командиром, а він тоді до нього: «Було відразу говорити, а то тільки часу змарнували на одному допиті». «Та я не знав, що то свої, я думав, що то бандерівці.»

Дядько ставить на стіл водку й просить пити на знак доброго закінчення справи й стрічі зі «своїми». Починається «баль». Наш «гість» п'є келишок за келишком. Ми також вдаємо, що п'ємо. В дійсності горілку виливаємо на землю. «Гостеві» розв'язується язик. Він виказує усіх бандерівців у своєму селі. Оповідає теж про «добрих» людей. Пізніше цілує командира і просить, щоб ще сьогодні приїхав до його дому в Телятині, Там він нас ще краще погостить.

Оповідає про свого товариша, який находиться в іншій кімнаті, що це є свій чоловік. Він подається до Люблина до НКВД. Там вислав прохання, щоб його прийняли до служби. Коли приймуть, буде працювати в м. Люблині. Про третього говорить, що це «неутральний». По кількох годинах довідалися ми від нашого «гостя» все, що нас цікавило. Час нам відходити. К-р Кропива підходить до нього і каже роздягатись. Він спочатку гупо кліпає очима, а дальше береться роздягатись. Роздягаємо його до білизни. Тепер він зрозумів, куди заїхав. Його лице на зміну біліє, то червоніє. «Через таких, як ти зрадників терпить весь український нарід» – каже командир і твердою рукою мастить по пузатій пиці. Пізніше виводимо

↑ Мар'ян Лукасевич «Черник», «Ягода»

його в ліс та розстрілюємо. З другим робимо те саме. Відходимо. В свіжому снігу лишаються дуже помітні сліди. [...]

11 березня, неділя

День гарний і соняшний. На колонію, де ми квартируємо, привозимо дві «торпеди» і йдуть далі до приготування. К-р Черник переглядає ще раз зброю. Коло год. 16-ої приїздить до нас 6 саней. Приготовляємось до від'їзду. Чот. Сушко²⁵ робить збірку бойової частини і здає звіт к-рові Чернику. К-р Черник пояснює нам завдання, яке маємо виконати. Їдемо зараз на одну малу роботу. Маємо зліквідувати «ґалянтів²⁶» в с. Махнівок. Група в совітських уніформах про своє завдання є вже поінформована. Вона піде до середини села. Я і Орлик²⁷ зі стрільцями в цивільному одязі зробимо застави від с. Будинина і Ворохти. Групи, які від'їхали вчора, зроблять застави в лісі на південь від с. Махнівка й від с. Корчмина.

Від кількох місяців в цьому селі під проводом місцевого комуніста Ґалянта створились т.зв. «істребітелі». По кількох місяцях «праці» «істребітелі» стали лютим ворогом українського самостійницького руху. Вони одержали від большевиків зброю та військову кличку. Без «пропуску» ні з села, ні до села нікого не пускали. До тепер в селі вже ок. 50 озброєних

осіб. Щоденно їздили вони до довколишніх сіл і шукали за «бандеровцями». При цім арештували невинних селян, грабували майно, та навіть підпалювали селянські будинки. Подібні станиці почали засновувати на інших селах. Для довколишніх сіл через свій терор і грабежі стали великим пострахом. Зухвальства цих комуністів, званих «ґалянтами», не було меж.

Сідаємо на сані і від'їздимо. Сонце ще досить високо в небі. Віддаль між саньми 40–50 м. Їдемо долинами. По півгодинній їзді опиняємось на одній гірці. Перед нашими очима розтягається панорама кількох сіл. Теренові пояснюють: що село на ліво – це Ворохта, село на право – Махнівок, а ще далі на право – це Корчмин. Всі ці села розложені на одній лінії зі сходу на захід. На південь від села Махнівок видимо ліс, де стоять наші застави. Їдемо далі. До с. Махнівок ще пів кілометра. З села доносяться веселі безжурні пісні – вибухи. 150 м перед селом наші коні потопають в глибокому снігу. На краю села видно кількох людей. В'їздимо в село. Ці люди – це ворожа стійка. Вони задержують нас голосно питаючи: «Кто ви такі?» – «Бойці красноармейци» – відповідає відразу кілька голосів з нашої сторони. «Ґалянтам» видається це підозрілим. Один із них пускає серію з автомата. Ми наганяємо коні й в'їжджаємо в село. Коні ставимо за спаленим костелом. Тут рой. Орлик робить заставу. Друга стає від села Ворохти. Група в совітських уніформах іде в село і зараз на краю ловить двох «ґалянтів», які пробують нас задержати. Їх заводимо до спаленого костела. Сонце давно зайшло й почало темніти. Співи в селі втихли. Група в совітських уніформах посувається в напрямі хати Ґалянта, де містився «штаб». По дорозі б'ються з малими групами «ґалянтів», які починають ставити опір. Коло станиці мотається кільканадцять комуністів. Побачивши нас, починають стріляти. Пускаємо кілька серій з кулеметів і вони панічно розбігаються. Паніка в селі велика. Наші стрільці весь час «ругаються» на совітський лад [...] Суматоха в селі велика. Перелякані жінки вибігають на двір і побачивши «своїх», не знають, що діється. По дорозі ловимо всіх мужчин і відпроваджуємо до спаленого костела. Зразу ж починаємо палити за собою хати всіх «істребітелів». Знялась велика пожежа. Небо набрало червоної краски. Трищать падаючі хати.

ФОТО: ВІЙСЬКОВЕ ІСТОРИЧНЕ БЮРО (3)

Члени відділів УПА на Підкарпатті й у Бещадах

- ↑ Зима 1946, Ямна Горішня (повіт Перемишль).
Відділ Володимира Щигельського «Бурлаки»
- Район Комановиць (повіт Перемишль).
Офіцери УПА з сотні «Бурлаки»
- ➔ Район Затварниці (Бещади), 1946.
Члени сотні «Біра» (Василя Шишканинця)

То тут, то там лопоче автомат, або відзиваються поодинокі крісові стріли. За деякий час чути густу стрілянину в напрямі лісу. Це наші застави б'ються з надходячою ворожою допомогою.

По двох годинах 40 хат стоїть в полум'ї. По селі валяються трупи «істребітелів». В костелі стоїть багато наловлених мужчин. До будинку Гаянта (мурованого) підвозимо торпеду. По кількох хвилинах вона зривається і з великим шумом ударає об мури хати. Сильний вибух стрясає повітря. Коло костела к-р Черник та інтендант Сатана²⁸ провірюють папери зловлених мужчин. Усіх «істребітелів» розстрілюємо. Невинних розпускаємо домів²⁹.

В один момент і біль і ненависть стишає душу кожного стрільця-повстанця. Ми власними руками мусимо стріляти своїх братів-зрадників, одурманених комунізмом. Ми довго терпіли і ждали, поки ці люди опам'ятаються і заперестануть свою руйніницьку роботу, та кінця їхньої оргії не було видно. Вони чимраз відважніше бралися переводити свої задуми в діло. Перелякане населення, молячись, ждало хвилини, коли прийде пімста за заподіяні кривди. Сьогодні збройним чином показуємо всім катам українського народу, що месників не бракує. За кожну кривду, як не сьогодні, то завтра прийде пімста. Зрадницькі трупи і згарища хай будуть пересторогою для кожного, хто хоче стати на перепоні визвольного змагання. О год.

23-ій к-р Черник дає знак триколюровою ракетою, що робота закінчена. Застави хай опускають свої становища. Біля костела сходяться стрільці й приготавляються до від'їзду. Далеко за селом, оглянувшись, бачимо ціле село перетикане вогняним полум'ям. [...]

25 березня, неділя

[...] На подвір'ю відбувається збірка відділу. Стрільці в совітських уніформах стають окремо. К-р Черник говорить, що сьогодні буде одна робота. По збірці відбувається відправа з командним складом, на якій всі чотові і ройові одержують окремі доручення. О год. 22-ій відходимо до Шихович і там в одній порожній хаті задержуємося. Пів години пізніше до нас приїжджає к-р Черник. Довідуємося, що ціллю нашої роботи є: зліквідувати польську міліцію – сталінських слугів в містечку Крилові. Там на станиці є їх понад 30 осіб. Крім

того багато зброї має цивільне населення. Усі ройові зі стрільцями розходяться в різних напрямках. Ройовий Ярослав робить заставу від с. Малкова, рой. Клен³⁰ під самим містом Крилів на дорозі, яка веде до с. Космова. Чот. Крапка робить заставу першим роєм в лісі від с. Тихобіжа. До сходу сонця застави вже на своїх місцях. Недалеко в густій мряці маячить м. Крилів зі своїм високим костелом.

Коли розвиднілось, пробоева чота в совітських уніформах входить до містечка. Міліцію рішено взяти підступом. Одного нашого стрільця Манька, знаного вже віддавна поляками в Крилові, як завзятого ворога поляків, ведуть стрільці закованого в кайдани на чолі стрілецького ряду. Поляки вибігають з хат і вдоволені тим, що стр. Манько «сотенни попадл сен», не замічують нашого підступу. З вікон усміхаються молоді польки. За стрільцями біжить зграя дівчорі. Недалеко від станиці МО перед повстанців виходить один узброєний міліціант-стійковий. Чот. Сушко, який грає ролю совітського капітана, наказує йому, щоби завів на станицю. Він радо погоджується. Підійшовши під станицю, починають стукати в двері, щоби відчинили. По кільканадцятьох хвилинах, зібрані міліціанти запрошують стрільців до середини. Дві маленькі групи в совітських уніформах, які відлучилися в середині міста, зробили недалеко від станиці заставу. Шиковні поляки спокійно переходять попри хлопців. Польки кокетливо усміхаються до стрільців та пробують нав'язати з нами розмову. Інші запрошують на снідання. На станиці є лише 8 міліціантів, решта знаходиться в приватних помешканнях. Арештованого стрільця Манька стрільці передають міліції та наказують замкнути до пивниці. Поляки дуже вдоволені, кричать та хочуть його бити. Але їм наші не дозволяють. Заступникові команданта міліції (комендант від'їхав до Грубешова) наказують, щоби негайно замовив 15 фірманок та снідання. Міліціанти починають сходитися на станицю. Вже їх є около 25. За тими, які ще не прийшли, пошукують наші «совіти». Деякі стрільці ідуть на снідання. Готові фірмани під'їжджають під станицю. В цей час стрільці, які стояли навкруги міліції, майже всі разом крикнули «руки вверх!» та спрямували до них автомати. Всіх поляків пов'язано і положено на підлозі. Інші стрільці приводять «Басая³¹», відомого поляка-терориста, який палив села на

Холмщині, та трьох з його охорони. Важніших пов'язаних поляків відводимо на підводи, всіх інших розстрілюємо³². Один міліціант, якого щойно привели, кидається на чот. Сушка та хоче вирвати від нього автомата. В цей час стрілець Гонта вбиває його зі свого автомата й одночасно раниць в руки чот. Сушка. Усіх поляків розстріляно³³. К-р Черник дає наказ пустити червону ракету на знак, що робота скінчена. Застави опускають свої становища. Пробоева чота забирає підводи, на яких пов'язані поляки та здобує воєнне майно й відходить в напрямі с. Малкова. Збірний пункт в угринівському лісі.

[...]

З тієї причини опускаємо село й відходимо даліше до села Лісок. Тут довідуємося, що минулого дня поляки робили на с. Переводів облаву. Там заскочили наших стрільців: Сірка (східняка)³⁴ і Андрія (волиняка) в криївці. Вони підпалили хату. Стр. Сірко і Андрій висунулись з криївки і почали бити по ворогові, між яким зробилась зразу велика паніка. Але пізніше, опам'ятавшись, цілою масою почали наступати на наших двох героїв.

Окружені зі всіх сторін були змушені знов зійти до криївки. Озвірілі з люті ляхи почали кидати до криївки гранати. Андрій гине відразу від вибуху гранати, а стр. Сірко зістає тяжко ранений і по від'їзді поляків, проживши ще до трьох годин, замикає на віки очі. [...]

23 квітня, неділя

[...]

Харчі беремо даліше від Угринова. Вечеряти ідемо до згаданого села. Дещо проспавшись по півночі відходимо знов до лісу й тут проводимо весь день. Цього ж дня до відділу долучив новий військовий інструктор та прийшов пропагандист з окружного пропагандивного осередка. Цей другий зробив виклад для цілого відділу дещо з історії націоналізму, коротко з'ясував платформу УГВР³⁵, а накінець розповів про сучасне міжнародне політичне положення. Коли стемніло, переходимо до с. Вільки й тут вечеряємо. По вечері відходимо до с. Войславичі й тут у двох хатах заквартируємо. Стрільці позанурювались в солому й за короткий час усі поснули. По сніданні політвиховник почав даліше продовжувати виклади. Темою викладів були «Постанови III-ого НВЗ ОУН³⁶». Виклади тривають до полудня. По

кількагодинній перерві продовжуються даліше. Вечором відходимо до с. Гонятина. Тут відпочиваємо. В цьому селі квартирували ми вже давно. Вечором к-р Крапка повідомляє нас, що завтра відбудеться сповідь нашого відділу. По вечері відходимо до с. Угринова. Ввесь час падає дощ. Хоч дорога недалеко, але стрільці перемокли до сорочки. Відділ розквартирує в крайних хатах.

4 травня, п'ятниця

Рано відходимо до лісу. На широкій поляні серед зелені дерев будуємо з молодих берізок вівтар. Перед ним поставили стіл і накрили вишитим обрусом. Коло год. 16-ої приїжджає священник. У святочному настрої відбувається загальна сповідь усіх стрільців. По сповіді священник виголошує палку проповідь до стрільців, закликаючи до боротьби проти окупанта. Сонце починається котитися за обрій. Темніє. Ліс почорнів. Священник, побажавши нам успіху в визвольній боротьбі, від'їжджає. [...]

6 травня, неділя

Ось, ось зійде сонце. Сьогодні перший день свят Воскресіння Ісуса Христа. Ми, хоч находимося в лісі віддалені від сіл та людей, але все ж таки в своїй повстанчій душі відрізняємо чим можемо цей веселий для світу день. Кількох стрільців береться за упорядкування кімнати. З дощок роблять столи. Стіни прибирають молодую березою. П'янкий запах берези заповняє кімнату. Годину пізніше приїжджає підвода, яка привозить із села свячену паску. З нами є к-р Черник, але, на жаль, він зараз зранку захворів, через що при спільному столі не може бути.

Стрільці сходяться до кімнати, займають місця. Відспівуємо молитву. По молитві д. пвх. Осип³⁷ виголошує палку промову до стрільців. Усі своїми думками полинули до своїх рідних, інші знов згадали про гірку долю вивезених на Сибір батьків. Пригадалися минулі Великодні, коли то ще безжурно під батьківською опікою святкували. В кімнаті великий святочний настрій. Під час промови багатьом стрільцям блищать в очах сльози, не знати – радість це, чи сум? Через пвх. Осипа к-р Черник передає найщиріші побажання для стрільців у цей веселий Великодний день. По промові пвх. Осипа за традиційним прикладом ділиться зі

стрільцями свяченим яйцем. На столах не бракує нічого: ковбаса, шинка, тісточка, до того свіжа кава. В кімнаті веселий настрій. Стрільці співають, сміх і жарти не устають. Дещо пізніше скрізь по подвір'ю видно гуртки стрільців, які про щось гуторять. Мабуть в їхній пам'яті віджили давні-давні літа й вони про них тепер балакають. Дуже весело минає день. Вечера знов при спільному столі. По вечірній молитві відходимо до стодоли спати.

7 травня, понеділок

Другого дня зараз з рана відбувається збірка. Стрільці одержують чисту білизну. Харчів нам не бракує. На столах весь час стоять святочні присмаки, які можемо їсти, коли тільки захочемо. Вечором к-р Черник від'їжджає.

К-р Крапка призначає кожному роєві окремий терен, в які вони розходяться із спеціальним дорученням.

В цьому часі в тих околицях шаліє терор польської міліції й «штурмівки». Над селами довкруги Варяжа, Белза і Угнова зависло марево польського терору. Українське населення щоденно жахається на вістку про підпали сіл та тероризування невинного українського населення. З великим ляком питають, що буде далі. Хто заборонить озвірілим ляхам їхні дикі оргії? «Де наші хлопці, де вони ділися?» – так питає себе безборонне українське населення. А села горять. Люди гинуть враз зі своїм майном. Не помагають криївки на збіжжя – і там ворог його відшукує. Бракує середників до життя. Згоріла половина села Войславич, село Костяшина, велика частина Переходова, Винник. Доценту ограблено Ниновичі, Хоробрів, Тудорковичі, Сулимів, Жлятин, Переводів і багато інших сіл. В кожному селі щораз падають жертви польського терору. В'язниці заповнюються невинними чоловіками, молодцями і дівчатами. [...]

23 травня, середа

Сьогодні національне свято – Роковини смерти нашого вождя Євгена Коновальця, який впав з рук комуністів на далекій чужині³⁸. Наш відділ, хоч дуже скромно, та все ж таки відсвятковує цей сумний день. Ввесь день настрої сумно святочний. Свято відкриває пвх. Осип 1-ою точкою Декалогу. Пізніше відчитує він короткий реферат, в якому є навітлене життя,

боротьба і значення Вождя для українського народу. По рефераті 3-хвилинною мовчанкою вшановуємо пам'ять героїчно впавшого Вождя.

1 червня, п'ятниця

Ранком заходимо до клунь під телятинським лісом. Поки сонце зійде, лягаємо дещо відпочивати. Коли сонце піднеслося і почало пригрівати, під клунами зарілося. Наші стрільці почали знайомитись зі стрільцями Гайдука. Між ними знаходимо знайомих. Одні одним оповідають свої пережиття. Між стрільцями веселий настрій. К-р Крапка дозволяє тихо поспівати. Розтягаються тихі та ніжні мельодії стрілецьких та народних пісень.

Хоч сьогодні зійшлися на цьому місці сини двох країн України, а саме Галичини і Холмщини, різниці поміж ними немає, їх лучить спільна ідея, спільна боротьба й один провід. Границі, витворені ворожими окупантами, заперті внівець³⁹.

[...]

15 червня, п'ятниця

Рано стрільці з усіх відділів стають до спільної молитви. По молитві загальне чищення зброї. На подвір'ю гамірно та весело. Хлопці пізнаються один з одним⁴⁰. Вечором відходимо [з колонії Смолигів] просторим степом знищеної Холмщини. Йдемо в західньому напрямі.

16 червня, субота

Коло ранку зупиняємося на краю теребинського лісу і ждемо, поки розвидниться. Коли розвиднілось, входимо далі в ліс і в відповідному місці розташовуємося. Стрільці скоро беруться робити шатра, бо на небі появляються темні хмари. Ще не всі були скінчені, коли почав падати дощ. Крім стійкових, ніхто не висаджує голови з шатра. Та й вони небагато помагають. Під вечір дощ устає. Ніччю на місце нашого постоя прибуває чот. Лис з чотою і тут в поблизу закватирвує. Чота ця має долучити до вишкільної чоти Багряного⁴¹. Ночі стають холодні.

17 червня, неділя

Слідуючий день минає спокійно. Під лісом на полях працюють цивільні поляки. Під маскою аковців⁴² входимо до них та розмовляємо на

різні теми. Вони дуже раді, що бачуть своє військо. Оповідують про все, про що тільки їх питають. Про наш постій присягають, що нікому не скажуть. Вони хваляться, що вповні розуміють справу.

[...]

Вечором, коли стемніло, к-р Крапка зі стрільцями в польських уніформах їде до с. Терешівка, де в польського населення⁴³ розвідує про ситуацію в терені. Поляки вважають його та стрільців за аковців, радо уділюють усіх інформацій. К-р Крапка просить солтиса, щоб він завів його до якогось пачкаря, який міг би відпродати тютюну. Солтис радо це виконує та заводить до одної багатой «спекулянтки». К-р Крапка звертається до неї, щоб вона відпродала

йому частину тютюну. Та «спекулянтка», впираючись, не хоче відпродати. Тоді командир наказує ввесь тютюн зареквірувати. Поляки із сусідних хат, які повиходили, чуючи крик польки, є задоволені з того, що так сталося. Пізніше шепочуть нам на ухо, що «она єст комуністка, забезеє ей вшистка». К-р Крапка сповняє волю симпатиків аковців та реквірує все майно.

Пізніше входимо до сусідньої хати, до якої перед кількома днями повернули з польсько-червоної армії. Застаємо їх в ліжках. Побіч на кріслах лежать їх зелені уніформи. Представляємось, як АК і вимагаємо від них польських уніформів. Вони погоджуються, лише просять, щоб дати їм цивільне убрання. Робимо заміну. По довшій балачці вони висловлюються, що хочуть мати Польщу без НКВД, таку як і аковці. Нарікають дуже на тих, які служать большевикам. До відділу повертаємо по півночі [...]

18 червня, понеділок

Коло полудня стрільці к-ра Штиля переловлюють в лісі двох озброєних поляків, які вертали з грабевів українських сіл. Поляків бандитів розстрілюємо. Крім двох крісів, вони ще мали одного пістоля та награвовані речі. Ще перед сумерком відходимо до с. Варешина на замовлену вечерю. Це село числить ок. 20 родин, решта виїхали за Буг. Селяни ще не бачили за большевицької дійсности стільки нашого війська. Населення радо витає нас і мов діти тішається. Дівчат тут мало, а ті, які є, усі зайняті

при розпровадженні наших стрільців на квартири. По вечері відбувається збірка відділу. К-р Штиль переводить в селі пропагандивний «мітінг» та переконує селян, щоб не від'їжджали за Буг⁴⁴. [...]

28 червня, четвер

З самого ранку падає рясний дощ. Та не довго. Скоро ховаються хмари і починає світити ясне сонце. Недалеко від нашого місця постою перепливає річка Варяжанка. Протягом цілого дня стрільці по черзі купаються. Вимившись лягають на траві та вигріваються на сонці. Вечором по спільній молитві наш відділ разом з відділом к-ра Штиля та Шумського відходять до лісу, який простягається між Вількою та кол. Корчунок. Тут стрільці зразу беруться до будови шатер.

30 червня, субота

Сьогодні наше революційне свято. Це пам'ятний день, коли то 1941 року в городі Льва Степан Бандера проголосив універсалом волю цілого українського народу, жити вільним, самостійним життям⁴⁵. Чотири роки тому по українських містах та селах замаєчили синьо-жовті прапори. Цього дня українське населення оп'яніле щастям вітало давно очікувану хвилину. Сьогодні ми, спадкоємці чину 30 червня 1941 року, скромним святом постараємося згадати цей день та віддати честь тим, які цей чин творили. О год. 14-ій всі три відділи сходяться на широку поляну та стають, творячи чотирикутник. По середині стоять командири всіх трьох відділів. Свято відкриває вступним словом к-р Шумський. Пізніше відчитують реферати політвиховники всіх трьох відділів. Палкі слова до стрільців виголосив наш політвиховник Осип. В карних лавах стоять наші стрільці, слухають слів політвиховників. Їх запалені лица вказують, що кожний з них розуміє повагу теперішньої хвилини й свою боротьбу зв'язує з боротьбою тих, які творили чин 30 червня 1941 року. Після рефератів усі відділи відспівали пісню «Не пора, не пора⁴⁶»... По відсвяткуванні розходимося на свої місця постою.

4 липня, середа

[...] Десь коло обіду к-р Крапка висилає Діброву з трьома стрільцями в польських уніформах,

↑ Кватера членів УПА на цвинтарі в Шировичах

щоб вони на польських селах роздобули дещо з убрання, бо деякі стрільці вже пообдиралися. Пополудні одержуємо дозвіл іти на спалені польські колонії по черешні. Вечором повертає Діброва з рештою стрільців. Вони були в Старому Селі, де в українських хатах мешкають поляки. Там, вдаючи аковців натрапили на поляка, який займає пост, званий у нас станичним⁴⁷. Він не знаючи, що під польськими уніформами криються українські повстанці, інформує про всю організаційну роботу та виказує псевда організаційних людей. Крім того вказує тих, які не хочуть співпрацювати з АК. Він просив, щоб тих останніх покарати. Стрелець Діброва, сповняє його волю, реквірує майно в тих, які показав станичний «Іскра». Коли відїжджав зі села, з лісу вертала «пляцувка» в числі 50 осіб.

Станичний заспокоїв, що то є свої. Зі співом і веселими прощальними окликами Діброва віддалився від села. [...]

10 липня, вівторок

З самого ранку беремось до сушення убрання. К-р Крапка турбується, чому так довго не повертає зі стрільцями Діброва. Щоб перевірити, що сталося, висилає в напрямі, куди він поїхав, кількох інших стрільців. Пополудні вони повертають разом з Дібровою. Виявляється, що вони вдаючи совітів, їхали до села Лещкова, в якому кількадесят польських міліціантів грабило українських селян. Наші стрільці наказали віддати все награване майно селянам і негайно опустити село. Поляки, думаючи, що мають до діла зі справжніми совітами, без

жодного слова виконали наказ. Відтак наші стрільці подалися з метою зробити засідку. Та на місце, куди переїжджав ворог, приїхали з опізненням. Стріляючи здалека, вбили лише кількох, а решта сталінських виступників вспіли втекти.

11 липня, середа

Стоїмо даліше на тому самому місці [Ліскі]. Цього дня починаємо робити приготування, зв'язані з празником, який має відбутися 13 липня в Лісках на честь Матері Божої Страдаючої. К-р Крапка задумує в цей день зробити там пропагандивний мітинг. Стр. Зенкові доручає вибрати стрільців з кращими голосами та підготувати кілька революційних пісень. Політвиховник Осип та пис. Новина виготовляють реферати, а стрільці зі східних областей України – Діброва і Андрушка скажуть про життя в СССР. Закипіла робота: стр. Зенко

безперервно навчає вибраних стрільців співати, пвх. Осип пітніє над рефератом. Він крім свого реферату має ще помогти стр. Андруші та Діброві. День минає дуже весело.

ДЖЕРЕЛО: Архів Інституту національної пам'яті, сигн. IPN BU 1552/9

вибрал і опрацював Маріуш Сава

(нар. 1985) – доктор історії, працівник Бюро національної освіти Інституту національної пам'яті в Любліні, автор книжки «Український емігрант. Діяльність і думка Івана Кедрина-Рудницького (1896–1995)», Варшава 2016.

¹ Другим головним командиром був Анатоль Сидорук пс. [псевдо] «Яструб», третім Павло Пилипчук пс. «Карпо», четвертим Василь Колтонюк пс. «Кропива», п'ятим Мирослав Курас пс. «Крапка». Для ідентифікації осіб використані публікації: I. Hałagida, «Prowokacja 'Zenona'», Warszawa 2005, M. Zajaczkowski, «Wobec 'polsko-bolszewickiej władzy okupacyjnej...' Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie po lipcu 1944 r.», [Rocznik Chelmski], машинопис, а також «Закерзоння. Спогади вояків Української Повстанської Армії», т. 1, за ред. Б. Гука, Варшава 1994.

² M. Zajaczkowski, «Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944», Lublin 2015.

³ П. Новина, «Вовки. Фрагменти з хроніки одного відділу УПА 'Вовки'», Ліон–Париж 1948.

⁴ «УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу

1942–1950 рр. (збірка документів)», ч. 1, 1957 [місце видання відсутнє], с. 390–446.

⁵ «Хроніка відділу 'Вовків'», в: Літопис УПА, т. 39, Торонто–Львів 2003, с. 59–121.

⁶ W. Szelagowski, «Pseudonim Myron», Warszawa 1974. Ймовірно не користав з оригіналу, а з однієї з версій виданих на Заході, тому що додає до них вступ, якого немає в оригіналі, а також цитує фрагменти вказуючи зашифровані назви місцевостей. Тим не менш, він вказав номер справи МВС, серед яких була *Хроніка*.

⁷ AIPN, sygn. IPN BU 1552/9.

⁸ Загинули в бою з радянськими відділами біля Вільки Потужинської 20 вересня 1944.

⁹ Село М'яжке було спалене 10 березня 1944 року відділами Армії Крайової і Селянських Батальйонів. Під час тієї акції було здійснено напади на кілька десятків українських сіл.

¹⁰ Андрій Рибичський пс. «Зенко».

¹¹ Фрагмент не зрозумілий, про які «польські підпільні боївки» йдеться. Міліція могла атакувати Українців за участі штурмових відділів, тзв. «штурмувок», але ніколи разом з «польськими підпільними боївками». Можливо автор пропонує вважати що з польською комуністичною міліцією співпрацювали польські підпільні незалежницькі організації, хоча в реальності були вони комуністами переслідувані. Треба також розуміти що в Громадянській Міліції в той період служили також бувші члени Армії Крайової і Селянських Батальйонів.

¹² 9 вересня 1944 року польська комуністична влада (ПКНВ) підписала договір з урядом УРСР про обмін населенням, в наслідок якого розпочався перший етап переселення українського населення до УРСР.

¹³ Для тих українців, які записалися до переселення, Польський Комітет Національного

Визволення анулював податкові, страхові заборгованості і контингенти, але одночасно відмовив українському населенню права на землю з парцеляції в рамках земельної реформи.

¹⁴ Михайло Грома пс. «Підкова».

¹⁵ Євген Ліборський пс. «Соловий», «Роман».

¹⁶ Перша заповідь з «Декалогу українсько-го націоналіста».

¹⁷ Євген Ящук пс. «Дуда»

¹⁸ Владислав Шелонговський в книзі «Pseudonim Muto» [Псевдо Мирон] додає про «Підкову»: Не жалів навіть своїх рідних, які пішли на співпрацю з ворогом. (Warszawa 1974).

¹⁹ Олександр Білевич пс. «Бурсук».

²⁰ Уродженець східних областей України.

²¹ «Українська збройна сила й українська національна революція» – публікація, яка вийшла 1936 року в Канаді. Її автор Микола Капустянский, ветеран царської армії, член армії Гетьманату (Української держави в 1918 році підлеглої Німеччині), армії Української Народної Республіки, від 1923 році в еміграції, член ОУН-М. Його книга розповідає історію України від XVI до XX ст., показує український націоналізм, як єдиний шлях до здобуття незалежності.

²² Сексот (скорочено з російської *секретний співробітник*) – таємний співробітник, шпигун або колаборант.

²³ Михайло Ульяновський пс. «Боян».

²⁴ В оригіналі *застава*, тобто група з двох-трьох вояків, які обслуговували кулемет і знаходились поза головним обозом.

²⁵ Гриць Руденко пс. «Сушко».

²⁶ Винищувальний батальйон (рос. «истребительные батальоны»), допоміжний відділ радянської міліції, підлеглий НКВС) під керівництвом Григорія Галана, в яких діяли також його сини: Василь, Матвій, Михайло. Формування створене з українців, але також з поляків, займалася грабунками родин українського націоналістичного підпілля (А. Леськів-Кіт, «Закерзонські долі. Спогад про село Корчмин», ред. М. Іванек, Торонто 2002).

²⁷ Роман Ковальчук або Теодор Заблоцький пс. «Орлик».

²⁸ Євген Гура або Євген Нидофорук пс. «Сатана».

²⁹ Проф. Г. Мотика посилаючись на звіт УПА вказує, що сотня «Вовки» розстріляла тоді «74 більшовиків» («Od rzezi wołyńskiej do akcji 'Wisła'», Kraków 2011, s. 367).

³⁰ Василь Юрків пс. «Клен».

³¹ Станіслав Басай пс. «Рись», в період німецької окупації командир відділу Селянських Батальйонів, який брав участь

в боях з українцями (від весни 1942, а в більшості від початку 1943 року до весни 1944), після приходу Совітів від середини 1944 року організатор Громадської Міліції (пол. *Milicja Obywatelska*).

³² Ймовірно йдеться про 16 міліціонерів (інформація з пам'ятника).

³³ Ймовірно йдеться про 25 цивільних (інформація з пам'ятника). Гжегож Мотика і Маріуш Зайончковський, посилаючись на дані польської адміністрації подають кількість вбитих: 8 міліціонерів і 49 цивільних.

³⁴ Микола Кащавалов, пс. «Сірко».

³⁵ УГВР – Українська Головна Визвольна Рада, скликана частиною бандерівців і деяких демократів в половині 1944 року з метою зовнішнього політичного представлення (еміграції), залучення до ОУН прихильників, пов'язаних з різними політичними традиціями (такими як продовження петлюрівської Української Народної Республіки). В якій насправді домінували бандерівці (G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, Warszawa 2006, s. 131–136).

³⁶ Ймовірно йдеться про III Надзвичайний З'їзд ОУН в серпні 1943. В його тракті частина бандерівських діячів постулювали відхід від інтегрального націоналізму (включаючи тоталітарну символіку) і часткову демократизацію у функціонуванні партії. Одночасно постульовано єдність і співпрацю всіх Українців, також з петлюрівцями. Крім того, робився акцент на боротьбу з Совітами (а не з Совітами і Німцями). З'їзд змінив владу Романа Шухевича відповідального за екстермінацію польського населення (G. Motyka, «Ukraińska partyzantka 1942–1960», Warszawa 2006, s. 115–118, 123–125).

³⁷ Осип Нийко пс. «Осип».

³⁸ Євген Коновалець (1891–1938) – засновник Української Військової Організації (УВО) і Організації Українських Націоналістів (ОУН), був убитий у Роттердамі в результаті спецоперації НКВС.

³⁹ Кордон між Польщею і СРСР був предметом дискусії під час Ялтинської конференції (лютий 1945), остаточно затверджений згідно умови в Потсдамі в серпні 1945 року.

⁴⁰ В колонії Смолигів «Вовки» зустрілися з 70-ти особовою чотою зібраною з ново змобілізованих стрільців командира «Багряного».

⁴¹ Євген Дацюк пс. «Багрянний».

⁴² Варто звернути увагу, що відбулося це вже після укладеного перемир'я між УПА та поаковським підпіллям в травні 1945.

⁴³ Українське населення Терембіня виїхало до УРСР весною 1945. В червні у селі вже могло не бути українців.

⁴⁴ Вважається, що до березня 1945 року в т.зв. добровільних виїздах з Польщі виїхало понад 80 тис. українців. З середини червня 1945 р. українське населення по-трібно було вже примушувати до виїзду. До Польщі, в тому числі і до грубешівського повіту, на той час повернулося багато осіб, які привезли з собою негативний досвід з побуту в СРСР.

⁴⁵ «Акт 30 червня 1941 року» або «Акт відновлення Української Держави» проголошений 30 червня 1941 року у Львові Степаном Бандерою і Ярославом Стецьком, наслідком якого були німецькі репресії і арешти керівництва ОУН.

⁴⁶ Українська повстанська пісня, яка починалась зі слів: «Не пора, не пора, не пора Москалєві й Ляхові служити!».

⁴⁷ Станичний в ієрархії ОУН стояв на чолі станиці (села).

⁴⁸ «Діброва», з чотирма стрільцями в радянських мундирах був раніше висланий «Краккою» (вже після акції в Старому Селі) до Лещкова і Шміткова.

Маріуш Сава

«**Т**игри», «Месники», «Вовки» – зловісні назви бандерівських підрозділів Української повстанської армії, що діяли в 40-х роках на Люблінщині, асоціюються з жорстокістю, безжалісністю, фанатизмом та злочинами проти цивільного населення. Стереотип про українських націоналістів посилюють, хоч би, образи з фільму «Сержант Калень» з 1961 року: напівдикі, зарослі виродки, що з'являлися неначе з-під землі, відрубували голови сокирами і очманіло вигукували під час своїх містичних урочистостей гасло «Бандера!». На це накладаються свідчення людей, котрі вціліли з різанини на Волині і в Східній Галичині, коли за жахливих обставин їхні близькі загинули від українських рук. До цього додається ще й сьогоденний контекст – історична політика Польщі і України, в тому числі польсько-український конфлікт щодо пам'яті.

Хроніка «Вовків» охоплює період з 24 серпня 1944 року до 11 липня 1945 року. Територіально опис стосується сьогоднішніх Грубешівського і Томашівського повітів Люблінського воєводства та околиць Угринова, що на початку 50-х років був включений до Української РСР. Автором тексту був один з членів підрозділу Іван Сивак «Босфор», що брав безпосередню участь в описаних собою подіях. Представлене джерело не є єдиною хронікою підрозділу УПА на теренах Польщі (також існує звіт з рейду сотні «Галайда 2» на Підляшшя), але єдиною на терені Холмщини.

Для українського підпілля терени сучасної Польщі ніколи не були найважливішими. Як зауважив Гжеґож Мотика,

першорядне значення мали західні області України. Однак, з огляду на інструкції ОУН, вони також мали увійти до складу майбутньої української держави як «етнографічні українські землі». Саме тут розігрався останній акт «антипольської акції», чим було зумовлено зацікавлення у Польщі одним з підрозділів УПА, що вплинув на перебіг цього конфлікту.

Грубешівська сотня УПА під командуванням «Ягоди» виникла у березні 1944 року (точна дата невідома) і була першою на Холмщині. Невипадково місцем формування цього підрозділу була Богородиця (теперішня Бродзіца). Українське населення цього села, як про це свідчить сама хроніка, віддано підтримувало своїх партизанів. Не без значення є також час виникнення на цих теренах «Вовків». На той момент польсько-українські бої досягли на Люблінщині свого апогею. 10 березня об'єднані сили Армії крайової і Селянських батальйонів атакували кільканадцять сіл, вбивши майже сімсот українських цивільних, зокрема під час нападу на Сагринь. Як зауважив Маріуш Зайончковський, дослідник цієї теми, удар по українцям мав стримати «антипольську акцію» – таку, що мала місце роком раніше на Волині, і прояви якої на початку 1944 року стали помітними на Люблінщині. Отже на виникнення сотні «Ягоди» і подібних до неї мали вплив антиукраїнські акції польського підпілля. Було воно, однак, пов'язане як з планами «антипольської акції» на Холмщині, так і, – на що звернув увагу Гжеґож Мотика, – з необхідністю приготуватися до загального польського повстання, що про нього, як припускається, українці знали. Надходив час воєнного зіткнення, що зрештою принесло польському підпіллю великі втрати. Свою роль у цьому конфлікті відіграла сотня «Вовки».

Після навчання цього відділення на Волині воно повернулося на Холмщину на межі березня і квітня. Його особовий склад зріс до 150 стрільців, передусім за рахунок дезертирів з таких німецьких підрозділів, як 5 полк поліції СС та Дивізія СС «Галичина». Окрім цього, поліпшилося озброєння. Сотня увійшла до складу Холмського

об'єднаного фронту УПА, ведучи бої здебільшого з АК і німцями – передусім влітку 1944 року під час переходу через лінію фронту. На територію, де вона діяла, неодноразово також заходили підрозділи УПА з Волині, аби битися разом. Першим серйозним боєм за її участі була переможна для українців битва з польськими партизанами під Посадовим у квітні 1944 року. Бої супроводжувалися вбивствами польських цивільних. 19 квітня відділення знищило село Стенятин. Командування Холмського об'єднаного фронту УПА планувало перекинути частину сил, у тому числі сотню «Ягоди», на територію Південного Підляшшя, аби боротися з комуністичними партизанами, проте вторгнення Советів до Люблінщини завадило цьому плану. В липні частина сотень, що діяли на Люблінщині, перейшла на схід від лінії фронту, але декілька з них, зокрема «Вовки», не очікуючи такого розвитку ситуації, залишилися на Холмщині.

Советська окупація принесла нові реалії, змушуючи упівців до глибшої конспірації і обдумування нової стратегії. Головні зусилля були спрямовані на боротьбу з Советами та власними і польськими комуністами. «Вовки» завдали удару по відділках міліції в Черничині, Мірчі і Крилові, а також заподіяли сильної шкоди советським співпрацівникам у Махновику. На той час серйозною проблемою стали також виселення українського населення до СРСР, що розпочалися восени 1944 року. Сотня «Вовки» проводила серед українського населення агітацію, що мала за мету уповільнення початково «добровільних» виїздів. Вона намагалася паралізувати діяльність комісій з переселення, наприклад, у Вербковицях. Бої з НКВС, Військом польським і міліцією, а також ліквідація агентів, супроводжувалися злочинами проти польського цивільного населення в околицях Тереміні, Малкова і Репліна – як проти місцевих, так і проти репатріантів з-за Бугу, котрі займали господарства, що залишилися після українців.

У серпні 1945 ця сотня була тільки одним з двох підрозділів УПА, що функціонували на Люблінщині. На території Поль-

щі знаходилося також декілька сотень з України. Як з'ясував Гжеґоґж Мотика, на таку ситуацію мали вплив домовленості, підписані у травні 1945 року між післяєківським підпіллям і УПА. В Любачівському повіті було впроваджено перемир'я і мораторій на напади на цивільне населення. Командування УПА зосередилося на Західній Україні і боротьбі з Советами. В ситуації, коли українське населення декотрих сіл було вже виселене, сотня зайнялася підпалами залишених українських домівок. В самій лише Тереміні в жовтні 1945 року їх спалили аж триста. У цей час сотня «Вовки» не була вже численною. У певні періоди число партизанів падало навіть до 50 осіб, тоді як інші підрозділи мали в декілька разів більші особові склади.

Наприкінці 1945 року колишній підрозділ «Ягоди», засновник якого загинув у вересні цього року в Жнятині, було реорганізовано. Він розрісся до куреня, що складався з двох, а згодом і з трьох сотень – «Вовки I», «Вовки II» і «Вовки III». В середині жовтня 1945 року цей підрозділ опинився на Підляшші. З Підляшшя він повернувся на Холмщину наприкінці листопада. Чимало солдатів куреня загинуло в битві з НКВС у лютому 1946 року в селі Білосток під Довгобичевом. Серед загиблих був також і «Босфор», автор хроніки. Декотрі з «Вовків» пліч-о-пліч з колишніми ворогами з АК боролися проти НКВС у Грубешеві в травні 1946 року. Сотня проіснувала до літа 1947 року. Зазнавши втрат, вона була розпушена.

**Тексти з польської мови
переклала на українську мову
Юлія Марчинська**

Матеріал походить з «Карті» 89/2016.

↑ Меморіал на могилі членів УПА, в тому числі сотні «Вовки», що загинули у лютому 1946 у битві з НКВД у Білостоці біля Долговичева. У 2015 році напис, що воїни УПА загинули «за волю України», та їхні псевдо були затерті, а на меморіалі з'явився напис «11 липня 1943» – символ апогею акції на Волині

А К Ц І

САМОСТІЙНЕ РІШЕННЯ
ЛОКАЛЬНОГО ПІДРОЗДІЛУ
АК ПРО АКЦІЮ, ЩО МАЄ
«ЗАТУПИТИ УКРАЇНСЬКЕ ЖАЛО»,
ПРИЗВОДИТЬ ДО РІЗАНИНИ
МЕШКАНЦІВ СЕЛА.

Конфлікт на Холмщині у 1944 році своїм корінням сягає кінця 30-х років, коли влада, що встановилася після Травневого перевороту, загострила політику щодо національних меншин, зокрема українців. Після 1939 року консолідоване проти поляків православне населення цих теренів розраховувало на допомогу з боку III Рейху, який приєднав Холмщину до Генеральної Губернії. Польсько-українським відносинам, а також самій суспільній структурі Грубешівського і Томашівського повітів завдали шкоди виселення поляків з Замойщини (див. «Карта» 54, 62), що велися з кінця 1942 року, та зайняття їхнього місця німецькими, а також українськими (початок 1943 року) поселенцями. Така доля торкнулася й Сагрині. Антагонізм у відносинах між поляками і українцями у цьому регіоні посилювали новинами, що напливали разом із втікачами, про вбивства поляків на Волині. Своєю чергою, УПА з 1944 року посилювала свою діяльність у цьому регіоні. Місцеві польські партизани вирішили придушити таку активність, здійснюючи пацифікацію сіл, які підтримували український рух. (РЕД.)

→ Сагринь, 2018. Православний цвинтар, місце поховання жертв з березня 1944

Я С А Г Р И Н Ь

Стефан Квасневський «Віктор», Комендант Району V в Облaсті АК Грубешів

Представив [комендантові Району Грубешів Мар'яну Голембйовському¹] необхідність радикальних дій, у формі жорстоких акцій з метою змусити Українців відмовитися від кровожерної політики проти польського населення.

З цією метою подав думку коменданту Району «Стеру», що планують збройну акцію, з ознаками повної брутальності, на українські скупчення, які є базами збройних випадів на польські села: Сагринь, Шиховичі, Ласків. Комендант «Стер» повністю схвалив моє бачення. Обговорили план акції в подробицях [...]. Прийняли рішення підключити до запланованої акції томашівські відділи. Поїхав до контактної пункту – до «Віктора» томашівського (Яхимек Зенон)². [...]

Ми детально обговорили дії, власну локацію, місце розташування ворога. Назначили акцію на день 10 березня 1944, година 4.00 ранку. [...] Українці страхувалися достатньо добре, були пильними. Але їх пильність була найбільш чутлива до півночі, ну ще кілька годин після півночі. [4]

Євгеніуш Вишневецький «Бужа», командир чоти в Облaсті АК Томашів-Любельський

4 березня 1944 о годині 13.00 мене сповістив зв'язковий колега Пінташек з третьої чоти Майдан-Сілець, що сьогодні о годині 18.00 в помешканні Галана (Майдан Криницький) відбудеться нарада підфіцерів з командирами чот а також з командиром першої сотні колегою «Ренетою» [Францишкем Беднарським]. Наряду скликає «Віктор» [Зенон Яхимек], на якій буде присутній. [...]

Колеги голосно обговорюють сьогоднішню нараду. Усі впевнені, що готується якась більша операція, з того приводу [планує] загальне задоволення. В цьому загальному гомоні вдається почути голос коменданта «Віктора».

Всі затихають і слухають його слів з найбільшою увагою, пояснює: «Наближення наступу радянських військ змушує українські банди до відступу [з] загрожених воєнними діями територій на наші терени. Збройні відділи АК [з] тих теренів не в стані запевнити цілковитої безпеки цивільного населення. Керівництво грубешівського району, а конкретно комендант «Кораб», «Ірка» звернувся до нас з проханням

про збройну допомогу з метою знищення головних українських баз, які знаходяться в Сагрині і Шиховичах. Не зволікаючи звернувся до керівника нашого району коменданта «Другака»³ про дозвіл на проведення цієї акції. По довгих роздумах і консультаціях з Інспектором⁴ такого дозволу не отримав. Пояснено мені, що не можуть дозволити воювати з братнім українським народом [...]. Я не можу підкорятися таким наказам, хоч погрожують мені, що за цю акцію після визволення буду судимий польськими судами. Перекоаний, що в мій захист на цьому суді являться численні свідки, яких я врятував від українських вбивств. Прийняв рішення надати допомогу грубешівським відділам в цій акції. Всі диверсійні сотні візьмуть участь в цій акції, а також деякі чоти з III Району дадуть нам підтримку [...].

Ознайомившись із програмою майбутньої акції учасники перейшли до широкої дискусії, в якій всі присутні схвалюють план майбутньої акції і жоден не мав сумнів що до її доцільності. Всі були задоволені, радіючи, що хоч частково зможуть помститися за смерть своїх земляків. Пізньої ночі всі розійшлися по своїх домівках. [11]

Стефан Квасневський «Віктор»

На нараду [...] викликав всіх командирів беручих участь в акції, до командирів чот включно. Сюди ж запросив командира відділу БХ (Батальйонів Хлопських або Селянських Батальйонів), «Рися» [Станіслава Басая] з Малківа. [...] Обговорив з командирами спосіб виконання нападу, з думкою про брутальність – як я це собі уявляю. Мета була зрозуміла; прийняті кроки великого масштабу я назвав кесаревим розтином. Мали вони допровадити своєю несподіваністю і жорстокістю до затуплення українського жала. Ніхто з присутніх офіцерів не вніс поправок щодо запропонованого мною способу виконання. В баченні технічному, як і формальному моя точка зору пройшла без уваг. А отже приділив завдання конкретним особам, а також і громадянину «Рисю» з БХ. [4]

Зенон Яхимек «Віктор», комендант Району VII в Облaсті АК Томашів-Любельський

Ми боролися не стільки з українським націоналізмом, скільки з українським варварством,

↑ Частина району польсько-української боротьби на Холмщині (жирним шрифтом позначені місця, які виступають у тексті)

їх вбивством польського населення. Прийняли збройний самозахист.

Вночі 5/6 березня 1944 до Району I Облaсті **Томашів-Любельський** прибув комендант Облaсті АК Грубешів капітан Мар'ян Голембйовський псевдо «Ірка», «Стер», «Кораб» і комендант Району Південь-Схід, поручник Стефан Квасневський псевдо. «Люкс», «Віктор» – грубешівський⁵. Зустріч наша відбулася в Ликошині у «Мотора» – Станіслава Свержавського. Приїхали до мене з проханням, як до командира східного протиукраїнського відрізу в Облaсті

Томашів, допомогти в розгромлені, в знищені дуже сильно озброєного українського гнізда, яке знаходиться на їх території – Сагрині. [...] На спільній нараді прийнято рішення: що відділи АК Облaсті Томашів і Відділи Облaсті АК Грубешів проведуть збройну акцію проти Українців в днях 9 і 10 березня. [3]

Євгеніуш Вишневський «Бужа»

8 березня 1944. [...] Вечір, що наближається, є сигналом до вирушення, всюди пожвавлений рух, брязкіт зброї, заклики командування. [...]

ФОТО: СТАНІСЛАВ МІНОР / ВСЕСОДІСЬКА БІБЛІОТЕКА ПУБЛІЧНА У ЛЮБЛІНІ

↑ Розвідка відділу ОблАК Томашів-Любельський, район Сагрині, 9 березня 1944

Перед нами якась колонія, входимо на терен великого господарства, розлогий сад. Йдемо алеєю, по обидва боки ряди ялин. Перед нами в тіні ночі вимальовується великий житловий будинок. Як нас зорієнтовано, знаходимося в колонії М'яжке. Господарство Реймака. Військові командири входять до помешкання. Не можемо зрозуміти, для чого вояки заходять в середину і як змістяться. Помалу зближаємось до вхідних дверей, жовте слабке світло пробивається через вікна будинку. Будинок великий, приміщень немало. Заходимо всередину, комендант «Віктор» [Зенон Яхимек] квапить до поспіху. Очам нашим відкривається жахлива картина, у великій кімнаті на підлозі лежать один біля одного тіла замордованих мешканців, їх було семеро. Діти, люди похилого віку та жінки. Голови, руки потяті сокирами. Діти з повикривленими від плачу ротиками, в синцях, ймовірно побиті кийками чи кольбами гвинтівок. Видно колоті сліди від багнетів чи ножів.

Вперше ми безпосередньо стикаємось із вбивством поляків українцями, яке вони вчинили минулої ночі. Йдемо один за одним з відкритими головами з жахом та ненавистю до

вбивць. Тиша навколо, ніхто не наважується відізватися голосніше. Годинник, що вісить на стіні з поламаними дверцятами показує 10.30, вчора о цій годині скоєно жорстокий злочин. Входимо в одні двері, а виходимо іншими і так через той будинок пройшли ми всі. Не знаю, чи то була випадковість, чи комендант «Віктор» навмисно показав нам замордованих для того щоб збудити ненависть. Довго не можемо відійти від побаченого, але через деякий час тут і там чути голоси, що вже незабаром вбиті будуть помщені.

Так був переломлений бар'єр толерантності. Жоден хлопець з-під Замостя, який вважав за смертельного ворога Німців, до Українців, з якими не стикався, не мав жодної образи. Вигляд цього злочину спалював у ньому всі відчуття поміркованості та жалості [...]

9 березня 1944. [...] о годині 22.30 моя чота вирушає першою, командири груп йдуть при своїх групах. Є певна зосередженість, не чути розмов. Напевно всі думають, що може статися з ним у цій акції. Остатні звіти нашої розвідки донесли, що в селі [Сагринь] знаходяться мундурові есесмани. [...] Йдемо один за

одним «гусячим кроком» в західному напрямку. Пришвидшуємо крок, щоб скоріше з'єднати ланки стрілецького ланцюга. Незабаром село буде оточене кільцем. Командир «Віктор» залишається на командному пункті з групою посланців і зв'язкових, а також охороною. Наближається час початку акції. [...]

Минаємо цвинтар, який вдалині і сірої ночі чорнів деревами. Це відтінок колеги «Орла» [Станіслава Гонтажа]. Несподівано нічну тишу порушує серія з автоматичної зброї, за нею друга і третя. Вже не відрізниш, скільки одиниць стріляє, коли починається, а коли закінчується серія. Ураганний вогонь. Українці були чуйними, заатакували нас усією вогневою міццю. [...] Бої на цвинтарі точаться за кожну могилу. Метр за метром просуваємось вперед, витісняючи супротивника з укріплень. Противник несе значні втрати в людях і техніці. Серед вбитих був мундуровий есесман, імовірно командир. Вживши Українці перелякани відступають з цвинтаря до села. Наш наступ по цілій лінії просувається вперед, але отримуємо сильний вогонь по нашій лінії, кулі вбивалися в ґрунт то перед нами, то позаду нас. Піднімаю вояків до наступу, обстріли стихли. Значна частина вояків уникає падіння з приводу великої грязюки. Вигукую: «Лягати, лягати!». Не всі напевно чують.

Село вимальовується щораз ближче. [...] До забудовель села маємо близько 300 метрів. Українці відступили з передполя до села і зайняли позиції в помешканнях і на стріхах будинків, але їх оборона погано скоординована і не так дієва. Наша зброя обстрілює забудови, серії не затихають. [...] Дістаємось парканів, коротка передишка серед гуркиту залпів, уважно спостерігаємо за найближчими забудовами, з яких видно спалахи вогнів від вистрелів противника. Треба підпалити забудови і викурити з них озброєних Українців.

[...]

10 березня 1944. Світанок прокинувся у світлі кривавих заграів і клубів чорного диму. Як далеко сягне зір, всюди навколо видно бухаючі дими і чути залпи зброї. Ланцюг стрільців з автоматичною зброєю залишається на місцях. Штурмові групи входять у село, вогонь розширюється, полум'я бухає до гори і горить як смолоскипи. [...] В західній частині села в мурованих будівлях група українських

есесманів відчайдушно захищається, стріляють з автоматичної зброї і карабінів, набоїв мають достатньо, бо їх не шкодують. Під криттям нашого вогню хлопцям вдалося підійти і закидати їх гранатами. Ефективність була несподівана. Велика частина загинула від вибухів. Інших оглушених, напівпритомних витягнуто з укріплень.

Комендант «Віктор» прибув на місце акції, особисто керує ліквідацією українських пунктів опору. Українці вже розбиті, шукають схову в різних криївках, стріхах, схронах, льохах, з яких наші вояки їх витягають. Усім воякам нагадуємо, щоб поодинці не входили досередини. Небезпека смерті криється у кожній будівлі. Озброєні Українці поховалися, де могли, а навіть попередягалися в жіночий одяг. [...] Увійшовши до помешкань зустрічаємо в них нечисленних мешканців. Як виявилось, всі чоловіки під землею. По всій довжині села розбудовані бункери, схрони і криївки під землею, добре замасковані і важкі до викриття, заповнені по береги Українцями. З деяких Українці по відкритті виходять, з інших не хочуть виходити. Вояки закликають до виходу цивільне населення. Це дає результат. Інші це озброєні, нищені гранатами. [11]

Ежи Гільдебрант-Вільський, вояк АК

Опинився праворуч дороги і стріляю побачивши якийсь рух. Поза стріляниною чув крик [...]: «Підпалювати! Підпалювати!». Затримався, витягнув сірники і шукав солому. Нарешті знайшов, зробив скрутня, намагаючись його підпалити. Загубив сірники, але скрутень вже горів. Раптом почув свист куль і зорієнтувався, що я добре освітлений через ту палаючу солому. Скочив за першу халупу, намагаючись підпалити дах. Нарешті запалився. Знову чути вигук – наказ: «Підпалювати! Підпалювати». Холе-ра, не знав, що то така важка робота підпалювати сільські хати. Встиг виробити собі метод підпалу. Стоячи за рогом будівлі, підпалював солом'яні дахи. Коли бачив якусь постать кидав скрутня і стріляв. Деякі будинки було дуже важко запалити, треба було їх підпалювати з середини. Найкраще палали господарчі будівлі, стайні та обори. Бачив в них коней і корів. Намагався виганяти тварин, але чувши наказ: «Вперед, вперед!», мусив бігти з іншими. Просувалися ланцюгом, від хати до хати.

ФОТО: ФОНД СТАНІСЛАВА МІНОРА / НИЖЖКА: І. САВАН, З. МАЙКОВСКИ «ZNZ I ARMIJA KRAJOWA W OKRĘGU LUBELSKIM 1939–1944», LUBLIN 1971

→ Жовніри АК після
пацифікації Сагрині, ззаду
село 9 березня 1944

Зсередини села посилилася стрілянина ворога, треба було ховатися і відскакувати. Нарешті викинув скрутня, подумавши: нехай підпалюють ті, що йдуть за нами. Біг вперед з колегами, час від часу стріляючи. Деякі з нас перевіряли будинки з середини, аби не залишити позаду прихованих Українців. Немов судний день настав! Все навколо палає. Квичать свині, ревуть корови, галопують якісь коні. Страшний безлад і хаос – а ми весь час вперед. Зробилося повністю видно, Українці, відступаючи, стріляють по нас. Відповідаємо і ми вогнем з усілякої зброї яку мали. [...] Надалі перевіряли будинки, аби не дістати у спину. Стрибками просуваємось вперед, від хати до хати, стріляючи до кожної людської постаті, яка потрапила нам на очі. За нами пожежа. Село горить.

[2]

Зенон Яхимек «Віктор»

Тягнуся в напрямку цвинтаря, де – мені здається – буде найтриваліший пункт опору неприятеля. Село вже палає – в кількох місцях, від запалювальної зброї і від підпалів в колонії Сагринь – наші підпалюють.

Поширюються луни пожеж, аж починає видніти з південно-західної сторони. Там «Депко» [Антоні Плізга] і сягає ліве крило лісових під командуванням «Ліготи» [Вітольда Копца]. Спокійний щодо результату. Розві'ємо гніздо вбивць навколишнього польського населення. По-перше – дуже велика наша сила. По-друге – якась велика завзятість на обличчях наших вояків. По-третє – боєць вже заправлений і вишколений. Велика різниця між солдатом сьогоднішнім і тим, який починав два роки тому боротьбу у відділах – при виселені

Замостьщини. По-четверте – безперечно – ми мали перевагу над нашим неприятелем – Українцями – вишколом вояка і командуванням [...] Напевно вже більше першої дня, а може друга. Висилаю гінців по лініях з наказом, про збереження цивільного населення. Перед акцією були роздані такі ж накази. Зажди в нас були обов'язковими і суворо дотримувалися, виконувалися. Я усвідомлюю, що в Сагрині не всі їх дотримувалися. Деякі хотіли помсти, відплатити тим самим. Але накази про збереження цивільного населення врятували життя багатьом мешканцям. [3]

Стефан Квасневський «Віктор»

Найбільше запам'яталися в бою польські поліціанти з Волині, яких ми відбили в Німцях в Долгобичеві. Бо вони вже втратили родини,

найближчих, на Волині, в найрізноманітніший спосіб помордованих Українцями. Тих людей треба було притримувати, закликати до порядку. [4]

Ольга Шидловська, перед Українським Допомоговим Комітетом в Грубешові:

Дня 10 береня 1944 рано, біля четвертої години побачила я, що село горить і сильно стріляють запальними кулями. Я збрала свої діти, Софію, літ 9, Марію, літ 3, Анну, літ 6, і старого батька, літ 69 і сховалися до зовсім знищеного льоху. З льоху видно було, що діється кругом нас. Я бачила, як польські бандити шукали сховищ кажучи: «Тша шукаць, бо тут може биць». Я бачила і чула, як нападали бандити на мою сусідку – Марію Носаль і вбили її, віддаючи в неї три стріли. Хотіли кинути ще Марію Носаль у вогонь, але один з них сказав, що вона і так згорить. Дитина Марії Носаль – Єфросина, літ 7, почувши, що мати її вже вбита, почала дуже кричати. Була вона в схроні. Бандити підійшли до схрону і наказали вилазити зі сховища проклинаючи. Вилізло трое: Тимощук Антонина, Євстафій Тимощук і Ліда Тимощук. Всіх їх бандити постріляли. Пізніше трупи їх погоріли, а рештки поростягали свині. В цьому самому схроні було ще 7 чоловік. Бандити наказували ще вилазити, але ніхто не показався. Бандити кинули у схрон гранату, яка ранила двоє людей. Бандити ще довгий час були біля сховища і розмовляли поміж собою. Були певні, що в схроні граната всіх побила. Я чула, як радилися між собою: «веце хлопци, тшеба добже шукаць по льохах і схронах». Після цього вийшли на дорогу і приглядалися до нашого льоху, але якось нічого не робили. В цей час підійшов до них якийсь старший і сильно почав кричати на них: «Курва ваша маць, ви тилько чекаєце, жеби за вас ктось працювал, паліць і биць. До тей пори вшистко повинно биць спальоне. Добже шукаць по льохах і схронах». Підбіг до вікна нашої хати, бив прикладом у вікно і кричав «на Україне, на Україне» і підпалив хату. З них я пізнала двох наших колоністів, Тутку і Бздиру. Вони цілий час кричали: «Біць і паліць». Тутка і Бздира показали схрон Яцюка. В цьому схроні забили 15 осіб. З льоху чула я, як банда вбивала людей. Чула, як 6-літній хлопець просив їх, щоб його вбили. Казав: «Моя мама не жие, і я не хочу жити». Банда мала місцевих провідників. Ця

партія бандитів в числі сімох, мала за провідника двох малих хлопців, одному – 14, а другому – 12 літ. Я чула, як банда обіцяла тим хлопцям добру заплату, тільки щоб показували їх сховища. Обидва хлопці – поляки, які виховувалися у Яцюка, господаря-українця. Батько хлопців поляк – Білик Ян, імен хлопців не знаю. Ці хлопці показали ще сховище Стельмашука, з якого бандити витягнули 9 осіб і вбили. Після того зв'язали солому, запахали в льох і підпалили. В сховищі були ще люди, але якось не подушилися. Малі Білики водили бандитів по селу і показували сховища. [5]

Надія Мельник Новосад, жителька Сагриня:

О 4-й годині ранку, коли ще було зовсім темно, село спало. Раптом почулися постріли. В той час ми тимчасово проживали в селі Сагринь, бо надіялися, що у такому великому українському селі буде безпечніше. Постріли частішали. Від запальних куль запалили солом'яні стріхи. Люди почали тікати вполе, за полем був ліс, думали сховатись в ньому, але даремно. З лісу озвалися кулемети, поваливши і вбитих і живих на землю, яка вже по-весняному розставала. Через кілька годин пішов живий ланцюг польських бандитів по полю. Вони стали добувати тих, хто ще був живий. Підійшли і до нас, де ми лежали у видолинку. Там був мій тато, маленька доченька і я. Коли підійшли ближче тато мій, як та пташка, що відводить ворогів від свого гнізда, встав і пішов їм назустріч. Вони потребували документи, тато показав. Коли побачили, що українець, вистрелили прямо в голову розривною кулею. Підійшов до нас і запитав, хто ми. Я кажу:

Пане я полька, за що мене вбивати, що я вам поганого зробила.

Стали вимагати документи. Я просутись почала, кажу, що не маю документів, zostалися вдома. Один із них каже:

Бій хамські леб, бо то сен tego розмножи.

А другий:

Не, нех жие, їдзь, жеби-сь ведзяла, же ці поляк жице даровал.

От так я лишилася з дочкою жива серед мертвих на березневому чорному полі. [8]

Лариса Саєнчук, жителька Сагрині

Мої батьки жили у великому і красивому селі Майдан Невирків, господарювали на землі.

Крім того, тато був вчителем українських початкових класів, керував гуртком «Рідна хата»⁶.

Наприкінці зими 1944 року ми переїхали у Сагринь. [...] Власне під захист до Сагриня втікало багато людей з навколишніх сіл. Ми поселились у приміщенні школи. [...]

Навколо лунала страшна стріланіна. Поляки підпалили школу. Ми чули, як перед смертю розпачливо кричала жінка із сусідньої хати. Мені здається, що якраз після цього мама зрозуміла, що нам не вдасться врятуватись. У пивницю зайшло троє поляків, один із них сказав:

Стжелай.

Мама заховала мене за себе – це врятувало мені життя, хоча я й була поранена у ліве плече. Мати померла у мене на руках. На той час я мала всього 7 років... У цю ніч в Сагрині загинуло лише з нашої родини 12 чоловік.

Олексій Стахурський, переселений з Замійщини до Сагрині

Під ранок польська банда кинулась на село Сагринь. Вони відкрили шалену стрілянину і підпалили всі будівлі в селі. [...]

Ми почали втікати до Грубешева: я, мій брат, братиха і дві сестри. Добігли до хутора, а він теж оточений поляками зі зброєю в руках. [...]

Далі бігти було не можливо. Вбігли у двір господарства Циц Івана. Жінки сховались до льоху на підпвір'ї, а ми з братами та господар залізли на вишки хліва і там заховались. Батько Циц Івана, Петро, був дуже хворий і лежав в хаті на печі, він не зміг втекти. [...]

На хуторі зібралась вся згряя бандитів. [...] Пили, обідали, співали польські національні пісні. Ми все це чули та бачили через щілину. Прибіг якийсь посланець та й питає у старшого: «Паліць чи не паліць?». Відповідь: «Не». Через деякий час знов прибіг з такими ж питаннями. Відповідь: «Паліць». І через декілька хвилин все завокло димом. Поляки залишили подпвір'я. І ми спустились на землю. Перед тим пролунав постріл в хаті. Циц Іван побіг до хати і на руках виніс батька, тяжко пораненого, ще живого, який невдовзі помер. Після пожежі надворі залушилися неспаленим лише той хлів, в якому ми переховались. Коли ми повернулись до села Сагринь, перед нашим зором постала страшна картина: згарища і маса трупів, які валались на землі в крові в різних позах. Віднайшли своїх

↑ Жовніри АК відділу Облaсті АК Томашів-Любельський, район Сагрині

родичів: Шокала Івана, його дружину Ганну, тітку Ющук Ольгу з дочкою Любою. Їх витягнули зі сховища. В живих залишився тільки дядько Ющук Йосип, який не виліз зі сховища. [8]

Євгеніуш Вишневський «Бужа»

Акція на цьому відрізку добігає кінця. Обороняється ще постерунок української поліції, в якому знаходяться есесівські командири. Ці не здадуться. Вогню не підкладеш, мурований будинок, поверховий, критий дахівкою. Зброї, набоїв і гранат мають в достатку, тому що вогонь з вікон і отворів даху не припиняється. Наші кулеметники не дозволяють їм вихилитись, ведуть вогонь по отворах. Вікна покриті кулями, дахівка побита, але біля дверей не можна довше працювати, тому що згори летять гранати. Не можна скупчувати всі сили при здобуванні одного гнізда. Комендант «Віктор» [Зенон Яхимек] залишає частину вояків з лісового відділу і східної групи для продовження бою аж до повної ліквідації української залоги на постерунку.

Трубач, колега «Заглоба» [Александр Вронко] подає сигнал на збір. Відділи збираються у визначеному місці. Вояки змучені, заболочені, брудні, але усміхнені і задоволені з перемоги. Короткий відпочинок. Жоден не може їсти. Бачення крові і трупів відбирає апетит. Під час короткої перерви комендант «Віктор» на очах у всіх зібраних ліквідував вояка з лісових відділів, псевдо «Смешни», за скоєні гвалтування і збройні пограбування. Неодноразові уваги не дали результату. Невиліковний рецидивіст, небезпечний бандит. Закопали на місці, перед тим зірвавши гудзики з мундиру. Вирок був вірним, але я на екзекуцію не пішов і багато моїх колег не брало участі. Ми його ганьблячих вчинків не знали, але в бою був відважний, дружній. Бачення смерті нашого вояка не справляло приємного враження. [11]

Єжи Гільдебрант-Вільський

В глибині села було видно той уфортифікований будинок – постерунок української поліції. Навколо будинку також вже були наші, ведучи

сильний обстріл тієї фортеці. Ми затрималися, ховаючись за паркани і обстрілюючи відступаючих Українців. Побачив велику групу упівців [українських захисників чи цивільних], які бігли в напрямку лісу, але хіба всі загинули, наткнувшись на наше прикриття. Деякі Українці сховалися в якихось заглибинах і стріляли по нас. Викурили їх звідти. [...]

Постійна стрілянина і вибухи гранат тривали надалі навколо того уфортифікованого будинку. Довго наші не могли здобути того мурованого, поверхового будинку. Був там і «Віктор». На кінець «Могилка» [...] якимось дивом підскочив до стіни будинку з драбиною, піднявся на дах і вкинув в середину гранату. Це передрішило успіх. [2]

— Стефан Квасневський «Віктор»

Дуже пізно, бо тільки о 13.00 годині, здобуто відділ української поліції, розташованого в мурованому будинку. Також близько 13.00 години, при допомозі штурмових саперів зліквідовано, українській відділ, що оборонявся в мурованому костелі. Штурмові сапери, під прикриттям власного вогню, підповзали до обох об'єктів в яких оборонялися українці. За допомогою вибухового матеріалу – пластиду – зроблено виломи, через які штурмові групи влилися до середини об'єктів. Вогнем автоматичної зброї зліквідовано самостійну Україну в Сагрині. [4]

— Український Допомоговий Комітет у Грубешеві до Українського Центрального Комітету у Львові, Любліні, Кракові⁷.

Подаємо до відома, що від дня 9.III.44 до 11-го III.44 згоріло 11 українських сіл та зістали помордовані не лише мужчини, але й жінки та діти в дуже жорстокий спосіб.

[...] В цім селі [Сагрині] сконцентрувалося понад 3 тисячі українців зі всіх околичних сіл. Село та кольонія спалені, дуже багато є побитих українців (коло 500). Рано 10-го та сама банда прийшла до кольонії Терєбінь, спалила її та помордувала людей. Інша знова банда спалила село Стріжовець де також були жертви в людях. По полудні від год. 2-гої банда спалила село Терєбінь (10 км від Грубешева) а о год. 4 запалила село Маличі, вибираючи лише самих українців. Дальше банда відійшла до села Вербковичі, але у Вербковичах була застава укр. ортшувців та поліції, що змусило її відступити.

Друга банда пішла на район крилівської волости, спалила та вимордувала українців в с. Сиховичах, де є понад 200 трупів та ранених, вернула до села Ласком і, помімо сильної оборони, село спалила та побила багато людей. Третя банда спалила Старе село, телятинської волости. Де тепер є банди – невідомо, в кожному разі, на терені волости Сагринь в тамошніх лісах та в польських кольоніях. Банда прийшла з волости ладовецької, тишовецької, кітлицької та з околиць Комарева, замиського повіту. Місцеві поляки були для них за провідників та підсобили їх харчами та зброєю. Зазначаємо, що польське населення з тих місцевостей, де були напади, перенеслося до Грубешева та до околичних фільварків, яких бандити не палили ані грабували. Від весни минулого року в кожному звіті ми показували звідки приходять банди на наш терен, але до того часу ніхто в центральних властей цього не представляв як слід, аж тепер прийшло до такої страшної катастрофи. Ще звертаємо увагу, що на терен грабовецької, уханської та молодятицької волостей приходять банди з війславецької волости. пов. Холм та красничинської волости (бонецькі ліси) пов. Красностав. Коли дальше центральні власті не звернуть на ті місцевості уваги то українці в грубешівським повіті перестануть існувати. На наші прохання і представлення у місцевої влади про небезпеку в повіті від польських банд, в часі нападу банд і до тепер влада нічого не робила та не робить, хоча в місті є військо, жандармерія, частини СС Дивізії Галичина, а в околиці Грубешева є три сотні Волинського Легіону⁸.

Просимо щоб негайно наші центральні представили це все у відносних властей безпеки, щоб це більше не повторилося. Рівночасно просимо прийти нам з якнайбільшою допомогою, бо маємо вже більше як 3 тисячі родин без даху над головою, голих та голодних. Нам лишилося на удержанні майже половина дітей, які вчашають до фахових та середніх шкіл в Грубешеві та інших містах. Слава Україні! Грубешів, 11 березня 1944. [7]

— З німецьких звітів з березня 1944 року

В ночі 10 березня 1944 бандити заатакували українські села Сагринь, М'яжке, Турковичі, мешканців вбито, а села спалено. Відділок української поліції був заатакований кулеметами, і не міг відступити. Частина групи 10 березня

1944 близько години 7.30 дісталася Грубешіва. За їхніми свідченнями, загальна кількість банди близько 400 осіб, з яких частина на конях. Частина банди прийшла 9 березня 1944 з повіту Замостя до повіту Грубешів.[...]

Бандити кінними групами оточували села. Людей правдоподібно не розстрілювали, а заколювали багнетами. Бандити розмовляли польською, носили цивільне вбрання. Група в кількості 100 осіб прийшла зі сторони повіту Замостя. [6]

Стефан Квасневський «Віктор»

Важко сказати, що мене підштовхувало, що було опором в моїх думках, щоб власне на день 10 березня 1944 визначити акції на Сагринь, Шиховичі, Ласків. Той бо період був дуже важким, найгірша відлига. Кілька моїх колег власне зауважили ці труднощі, радили, щоб акцію відкласти на кращі часи. Якесь внутрішнє відчуття наказувало мені опиратися, дотримуватись власного рішення [...]. Після здобуття українських документів, вивченню їх, зорієнтувався – то була внутрішня сила, відчуваюча небезпеку яка висіла над життям Поляків в цьому регіоні після 10 березня 1944. Описуючи ту акцію, пропоную бачити в ній два аспекти. Змусити Українців припинити вбивства польського населення, а також матеріального нищення у вигляді підпалів. І другий аспект: випередження української акції, назначеної на день 16 березня 1944. Акція, яку я влаштував, [...] знищила у зародку українські мрії, тому що, практично беручи, повністю спаралізувала акції проти Поляків. [4]

Архієпископ холмський і підляський Іларіон до Проф. д-ра Володимира Кубійовича, провідника Українського Центрального Комітету у Кракові

Православне населення вбивається сотнями, церкви паляться та профануються, майно пускається з димом. Тисячі людей zostалися без даху над головою. В жорстокий спосіб вбиваються поляками православні діви, жінки та старці. Вимагають переходу на католицизм. Польська боївка спокійно мордує навіть удень. Самих забитих є понад 500. В імені всього православного населення благаю про якнайскоршу оборону нашого життя й майна. Холм 12 березня 1944 р. [5]

Юзеф Бласяк «Гром» в звіті Командування Обл[асті] Грубешів БХ (Селянських Батальйонів) до Командування Округу БХ

Інспірована окупантом [німецьким] міжнаціональна боротьба на терені Обл[асті] № 5 [Селянських Батальйонів] принесли польській стороні цілковиту поразку. [...] Цей сумний стан речей приписати слід не тільки підступному натхненню окупанта [німецького] чи ненависті і варварству Українців – як прийнято вважати – але і цілком помилковій тактиці, застосованій в цій боротьбі рішенням польського війська [АК].

Наша позиція в цьому питанні була така: організувати самооборону польських сіл і не проводити зачепних акцій стосовно українських сіл (pol. *wsł ruskich*), а вдаряти по окремих одиницях, які керують акціями українців. Також СЗБ⁹ [АК], початково йшовши по цій лінії, змінив тактику і почав стосувати відплатні акції підпалюючи українські села які попадались на очі та вбиваючи їх мешканців при допомозі зтягнутих з цією метою людей з томашівського повіту. Такі акції спричинили контракції від Українців і окупанта і замість того щоб бути поміччю для польського населення, ослабили його, тому що відділи СЗБ не захищали населення, а відступали в безпечні місця. Після кожної такої акції з польської сторони польське населення покидало свої садиби і втікало на захід. 29 КВІТНЯ 1944 [1]

Стефан Квасневський «Віктор»

З української сторони ганебна поразка. Як я вже згадував вище, перший раз в історії польських збройних сил ми вирішили діяти з повною брутальністю. [...] І це лише в наслідок ситуації, яку створили українці в цьому регіоні Польщі. Ми прийняли таке рішення, з думкою про загальнолюдське правило, [що] потрібно вчинити менше зло, щоб уникнути зла більшого. Маючи власне на увазі знищення більшого зла, ми були змушені атакувати з повною жорстокістю. З огляду на боротьбу з брутальним ворогом було прийнято таке рішення. [4]

Єжи Собещанський «Вулкан», вояк АК

Після того подвигу поляків осередок українських боївок перенесено з Сагрині до Мірча та Масломичів. Спалення Сагрині не вплинуло на заспокоєння українських сіл, населення

постійно підбурювалось агітаторами і поліцією. Неодноразові напади, поєднані з вбивствами та підпалами, зробили життя села нестерпним. [9]

З польської листівки До українського і православного населення

Закликаємо українське населення припинити злочинні дії проти польського населення. Польський народ не хоче пролиття братньої крові, а якщо і виступає проти українського населення, то лише щоб помститися за багато злочинів і вбивств польського населення в Грубешівському повіті. Нам відомі прізвища озброєних злочинців, яким не дамо спокою і будемо винищувати на кожному кроці.

Закликаємо українське населення наших сіл (Замойського повіту), негайно вигнати зі

своїх сіл всіх Українців прибулих з Грубешівського повіту, аби уникнути тих подій, які мали місце в Грубешівському повіті.

Якщо згадані залишаться на цій території – ми будемо безжалюно полювати на них, а винних в їх утриманні покараємо за співпрацю з українськими бандами і вбивцями з Грубешівського повіту.

Виженіть їх як шкідників та ваших ворогів! Чекаємо до 30 березня цього року. Місце тих злочинців [є] за Гучвою і Бутом на попелищах і могилах вбитих ними поляків. [10]

Опрацював
колектив редакції

¹ Мар'ян Голембійовський «Ірка», «Стер», «Кораб» (1911–1996) – «тихотемний», зкинтий до Польщі в 1942 році, від 1943 комендант Облaсті Грубешів АК. Після війни був засуджений до довічного ув'язнення (звільнено в 1956 р.), в 70-х роках заангажований в діяльність антикомуністичних організацій Рух Захисту Прав Людини і Промадянина (ROPCiO), пізніше «Солідарності».

² Зенон Яхимек «Віктор» (1912–1986) – з весни 1943 комендант VII Району в Облaсті Томашів-Любельський, командувач відділів, які брали участь в пацифікації Сагрині. Після війни заарештований, засуджений до смертної кари (заміненa на 15 років ув'язнення), звільнений в 1956 році.

³ Вільгельм Щепанкевич «Другак» (1901–1960) – комендант Облaсті Томашів-

-Любельський, після війни був керівником Округу Люблін.

⁴ На чолі інспекторату АК Замостя, який обіймав Облaсті: Замостя, Томашів-Любельський, Білгорай, Грубешів, був Станіслав Прус «Адам» (1905–1944 або 1945).

⁵ Так називаємо для розрізнення від Яхимека – «Віктора» томашівського.

⁶ Українське культурно-просвітницьке об'єднання, яке діяло з 1920-х років у Другій РП - на Холмщині та Підляшші. «Рідна Хата» керувала книгарнями, хорами, бібліотеками, читальними залами, театральними колективами та навчала української мови.

⁷ Український Центральний Комітет – організація, яка діяла в Генеральному

Губернаторстві як представництво українців перед німецькою владою. Комітет очолював Володимир Кубійович. УЦК мав відділення у містах – Українські Допомогові Комітети, які проводили навчально-видавничу діяльність.

⁸ SS «Galizien» – українська дивізія, що боролася під німецьким командуванням з СРСР; Волинський легіон (Український легіон самооборони) – утворений Організацією українських націоналістів (мельниківці), підтримував німецьку армію у боротьбі проти Сопітів, а з 1944 року – також проти АК та БХ.

⁹ Союз (Спілка) збройної боротьби (пол. *Związek Walki Zbrojnej, ZWZ*) – назва польських збройних формувань у період Другої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ВИКОРИСТАНІ В ТЕКСТІ

1. Józef Blasiak, raport Komendy Obwodu Hrubieszów Batalionów Chłopskich do Komendy Okręgu ВСh, Archiwum Państwowe w Lublinie, Raporty sytuacyjne Obwodu nr 5 Hrubieszów Batalionów Chłopskich, sygn. 68.
2. Jerzy Hildebrand-Wilski, «W trybach historii...» [zbiory prywatne], cyt. za: Mariusz Zajączkowski, «Українське подziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944», Lublin 2015.
3. Zenon Jachymek, wspomnienia, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Dział Zbiorów Specjalnych, Rękopisy, sygn. 2079.
4. Stefan Kwaśniewski, «Relacja z lat okupacji», rkps w zbiorach Tomasza Gołębiewskiego.
5. Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, «Від депортації до депортації. успільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження, спогади, документи», Т. 2, Чернівці 2014.
6. Meldunki niemieckie z marca 1944, Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół Komendantura Placu w Lublinie, III 1944, sygn. 23.
7. Лист Українського Допомогового Комітету в Грубешеві до Українського Центрального Комітету у Львові, Любліні, Кракові, avr.org.ua (доступ з 19 грудня 017).
8. «Сагринь: біль і печаль наша», упорядник Іван Банашук, Львів 2007.
9. Jerzy Sobieszcański, wspomnienia, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Dział Zbiorów Specjalnych, Inspektorat Zamojski АК, Obwód Tomaszów Lubelski, teczka 23.
10. Ulotka «Do ludności ukraińskiej i prawosławnej», Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Dział Zbiorów Specjalnych, Inspektorat Zamojski АК, Obwód Tomaszów Lubelski, teczka 33, Placówka АК Tyszowce.
11. Eugeniusz Wiśniewski, «Wspomnienia uczestnika АК z terenu Komarowa i okolic», Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Dział Zbiorów Specjalnych, Inspektorat Zamojski АК, Obwód Tomaszów Lubelski, teczka 39.
12. Mariusz Zajączkowski, «Sformować dywizję siekierników – postrach Lachów'. Przyczynek do genezy i charakteru akcji antypolskiej OUN-B i UPA na Chełmszczyźnie w pierwszej połowie 1944 roku», «Pamięć i Sprawiedliwość» 1 (29)/2017.

Контекст

Польсько-український, а водночас католицько-православний антагонізм на Люблінщині під час II Світової війни різко загострився.

Початково на ці відносини сильно вплинула німецька акція виселення, розпочата наприкінці 1942 року. Німці хотіли створити на Замоїщині власну поселенську зону. На її межах вирішили, однак, поселити українське населення, аби саме по ньому вдарила очікувана месницька акція польського підпілля. Сотні українських родин було виселено з їхніх сіл і переселено до господарств, з котрих, своєю чергою, власне викинули поляків. Нацисти створювали враження, що акція, яку вони проводять, є першим кроком у напрямку створення у Генеральному Губернаторстві етнічно однорідних українських кантонів, у що повірила частина українських політичних діячів.

Від початку 1943 року польське підпілля, у рамках самозахисту від виселень, почало організовувати – паралельно з безпосереднім спротивом німцям – також замаху на українських війтів, вчителів та поліціантів, вважаючи їх німецькими колаборантами. У травні 1943 мали місце три перші масові вбивства українських цивільних у Стрільцях, Моложеві і Туханях (загалом там загинуло декілька десятків осіб). У результаті цих нападів до кінця 1943 року – як випливає з документів Українського центрального комітету – загинуло 500–600 українців. Ці акції напевно би поволі вгамувалися, якби не антипольські чистки, що проводилися від початку 1943 року Українською повстанською армією на Волині.

У другій половині 1943 року на Люблінщину прибуло дуже багато втікачів з Волині. Вони принесли приголомшливі вісті про масові вбивства поляків, що відбувалися на волинській землі. Тому, коли на межі 1943/44 року з'явилися невеликі підрозділи УПА, почалися побоювання, що невдовзі вони почнуть у Люблінському воєводстві здійснювати волинський сценарій. Аби цьому протидіяти, польське підпілля вирішило провести операцію на випередження. При тому – оскільки головний комендант АК дав дозвіл, аби німецьких колоністів, що поселилися на Замоїщині, «вирубати під корінь» – місцеве командування самовільно вирішило розширити цей наказ на деякі села з українським населенням.

Польський напад розпочався 10 березня 1944 року захопленням і спаленням трьох селищ: Сагрині, Ласківа і Шиховичів (перше з них сьогодні служить символом трагедії польських українців). Оборона цих сіл була слабкою, тому факт, що серед жертв АК і БХ (Батальйони хлопські, Селянські батальйони – прим. перекладача) було багато цивільних, не міг бути випадковим. Тільки 10 березня загинуло близько 700 осіб, за вельми промовистих власних втрат польських підрозділів: 1–2 вбитих, 3–5 поранених. Протягом цілого місяця число вбитих українців зросло до щонайменше 1,1–1,2 тисяч.

Треба зазначити, що побоювання комендантів АК, аби на Люблінщині не дійшло до втілення у життя «волинського сценарію», не були безпідставними. «Антипольська акція» УПА мала охопити також частину Люблінщини (зокрема повіти Холм, Грубешів і Томашів-Любельський). Частина поляків, що мешкали у цьому регіоні, мала бути вбита, а частина – змушена до втечі. Вже 30 травня 1943 бандерівці вбили декількох людей у Набружі. Чергові випадки такого роду були зафіксовані у вересні і грудні того самого року. У ніч з 15 на 16 грудня 1943 у Старому селі члени українського підпілля вбили 25 осіб.

Більше того, польська акція 10 березня 1944 на кілька-кільканадцять днів випередила наступ УПА. В середині березня 1944 на Люблінщину увійшло декілька куренів

УПА зі Східної Галичини й Волині, котрі розпочали розправу з польським населенням (вони здійснили різанину зокрема у Потуржині, Любчі і Репліні). Одночасно відбулися запеклі бої з польськими партизанами, котрі призвели до виникнення на межі квітня/травня 1944 своєрідного «польсько-українського фронту», що розтягнувся на близько 100 км. По один бік стояли підрозділи АК і БХ, по інший – УПА. У цих боях брало участь загалом кілька тисяч партизанів з обох боків. В результаті дій УПА, про що не завжди пам'ятають, у 1943–44 роках на Люблінщині загинуло приблизно 1,7 тисяч поляків. У той самий час від польських рук у цьому регіоні загинуло близько 2,2 тисяч українців.

Як видно, у результаті цих дій втрачено цивільного населення на цих територіях були високими з обох сторін, але – хоч українців загинуло більше – водночас досить схожими. Це єдиний регіон у 1943–44 роках, охоплений польсько-українським протистоянням і водночас «антипольською акцією» УПА, де ми бачимо такий баланс втрат. На Волині й у Східній Галичині число жертв серед поляків було суттєво більшим.

Це не змінює факту, що «польський наступ» у березні 1944 був на той період найбільш кривавою акцією помсти, здійсненою польським підпіллям у відношенні до українців. Застосування колективної відповідальності викликало контрверзи навіть серед його керівництва: командування Люблінського округу АК розкритикувало те, що сталося в Сагрині, відмежовуючи себе від вчинених вбивств. Ймовірно було розпочато якесь слідство для з'ясування обставин. Один з організаторів акції, капітан Мар'ян Голембєвський, пізніше жалівся: «Мені погрозували судом за так званий геноцид».

Попри це, навіть сьогодні можна почути голоси, що применшують польську відповідальність за вбивства цивільних. Подеколи, отже, знищення Сагрині в березні 1944 року і вбивство декількох сотень його цивільних мешканців представляють як напад на озброєне до зубів село, у котрому нібито дислокувалося сильне угруповання УПА. Натомість смерті беззахисних людей

представляють як випадкові жертви бою, що вівся двома озброєними сторонами.

Такої позиції, як це підтверджують представлені свідчення, жодним чином не можна захистити. Вдало оцінку цим подіям дав Маріуш Зайончковський, автор монографії, що описує події у цьому регіоні найбільш вичерпно і з надзвичайною скрупульозністю: «Я хотів би виразно підкреслити, що акції АК і БХ у відношенні до українського населення, навіть якщо вони тільки у мінімальному ступені нагадували дії бандерівських партизанів у відношенні до польського населення, незалежно від намірів злочинців, також не знаходять виправдання і заслуговують на суворе засудження, адже їхніми жертвами були у переважній більшості невинні люди».

Гжеґож Мотика

(нар.1967) – проф., директор Інституту політичних досліджень ПАН, історик, що займається головним чином польським та українським підпіллям і польсько-українськими відносинами під час II Світової війни і після неї, автор, зокрема, книг «*Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła*» (2011) та «*Wołyń '43*» (2016).

**Тексти з польської мови переклали на українську мову
Юлія Марчинська і Маріуш Сава**

Відділ партизанів «Грома»,
чинний у лісах в районі
Сеняви. Зліва: Фелікс Пардус
«Піаст» з Юзефова, поручник
Влодзімеж Гасцевич
«Вар», керівник школи
в Александрові. Зправа
сержант Мурв, Едвард
Блащак «Гром», Макелло
«Сосна»

Засідка

Міхал Кусий

Представляємо слід, що в невеликому обсязі відображає долі вояків Армії Крайової з південно-східної Польщі, котрі в 1944–45 роках вирішили, що найкращим «притулком» для них стане приєднання до загонів Війська Польського.

Ситуацію, у якій вони опинилися, добре характеризують дві інструкції Головного політично-виховного управління ВП. У загальній інструкції «До Війська Польського» читаємо, що „[...] для них сформовано перші резервні батальйони в Любліні, Ярославі, Білостоку та Вільно, які призначені виключно для членів підпільних збройних організацій».

З таємної інструкції до політично-виховних офіцерів 2-ї армії ВП: «Кожен пол.-вих.

працівник повинен зрозуміти, що сьогодні в армії немає місця на жодні компроміси з АК. Якщо колишні аківці хочуть із нами працювати, ми не укладаємо з ними жодних «пактів про ненапад» щодо їхньої старої ідеології. Вони повинні порвати зі своїм минулим, засудити його і відгородитися від нього, отоді буде для них місце у Війську Польським. Це не угода рівних із рівними. [...] Прихильників нейтрального чи примирливого курсу щодо АК слід трактувати як аківців, допоки вони не відзначаться найближчим часом активною боротьбою проти АК».

Ми сподіваємося доповнити картину тих подій – описами служби у 2-й армії Війська Польського, дезертирства, а також боротьби з українським підпіллям на східних землях Польщі – боїв, що досі приховують багато таємниць. (Б.Б.-Ф.)

Я народився 1927 року в Раніжуві (Ряшівське воєводство). У 1944 році мешкав у моєму селі. За кілька кілометрів від нього – у місцевостях Цмоляс і Вільча Воля – згуртувалося багато партизанів. Околиці були лісисті, від Соколува до Венцлова ліси простягалися на дванадцять кілометрів. Там розміщувалися підрозділи зі Львова та Волині. На території Кольбушової, Нової Демби та Раніжува діяли загони «Лиса». Тоді як німці відступали й наступали росіяни, ми саме проводили акцію роззброєння німців.

Мій дядько, Якуб Кусий «Жбік», та командир «Нога» переховували в себе амуніцію до пістолетів-кулеметів, яку ми привозили від партизанів. Їхні склади були добре замасковані в лісі в

місцевості Вілки. Тітка шила партизанам сорочки з парашутів, хоча ми самі ходили обдерті. Треба було пильнувати порядок. Дядько, старший сержант, колишній командир кулеметної сотні, спільно з нашим підрозділом «Ноги» створили відділення міліції. Дядько командував відділенням, ми вночі вартували. Коли ввійшли росіяни, не було жодних боїв. Вони нас лише зацікавили, бо їхні кулемети тягнули собаки, тож для дітлахів це була неабияка втіха. Росіяни розглядали наші пов'язки, харцерські форми (ми ще тоді їх мали) – і не чинили жодних ворожих жестів. Ми знали, на що вони здатні, бо чули про Катинь і отримували підпільні газетки з Ряшів. Незважаючи на це, ми пригощали їх усім, чим тільки могли. Було добре, ніщо не передбачало арештів.

* J. Blum, *Sprawa 31 pp*, «Wojskowy Przegląd Historyczny» nr 3, 1965.

Але коли проголосили «люблінський уряд»¹, дійшло до створення іншої міліції й УБ². Наприкінці липня 1944 нам довелося піти в підпілля. Спочатку, однак, нічого підозрілого не відбувалося. Військові навчання проходили нормально. Коли нам наказали здати зброю, ми цього не зробили. Ми її сховали. Проводили навчання вночі. Це продовжувалося до вересня, поки котрогось дня міліція не вийшла на патруль і не натрапила на нас. Хтось виконав серію пострілів і застрелив міліціанта – не знаю, як це сталося, можливо, помилково. Ситуація почала загострюватися. Частина людей із підрозділів довелося вивести. Деяких забрали в армію. Арештів не було, але ходили чутки про розслідування. У жовтні 1944 року в акцію вступило НКВС.

Вони мали свої філії в Ряшові. Спільно з УБ розробляли наші підрозділи. Знали, хто й де живе. Деякі енкаведисти ходили в уніформах і шапках із синіми обвідками, але були й таємники. Частина ж убівців була з місцевих.

На допомогу Варшавському повстанню мали вирушити сусідні загони, ми про це дізналися. І раптом з'являється гінець із новиною, що всіх аківців вбило НКВС. Поховали їх – тисячу двісті осіб – у лісі, у селі Туржа, неподалік Соколова Малопольського³.

Ми відразу ж отримали наказ замаскувати зброю. Через кілька днів НКВС оточило Раніжув. Зранку прибіг до мене молодший братик: «Міхале, втікай, дядька вже взяли». Я вискочив через вікно, бо вони вже заходили до кухні. Дядька мого арештували й разом із багатьма іншими вивезли до Сибіру. З того заслання повернулися одиниці; хворі та запухлі, вони швидко помирали. Нам сказали, що коли дядька привезли на місце, то зразу завели його за барак і застрелили.

Я переховувався в сусідньому селі, згодом у Ряшові, де було більше знайомих. Ми вирішили, що немає чого далі ховатися й що зголосимося до армії й там якось укриємося.

5 лютого 1945 я зголосився до ряшівського військкомату⁴ як доброволець. Пройшов комісію і був скерований на службу в 28-й полк ІХ дивізії 2-ї армії ВП. Після двох тижнів вишколу я мав іти на фронт. Уже в березні нас, сорок новобранців під командуванням молодших офіцерів, відвели на вокзал. На нас чекав вантажний потяг. У ньому були польські та російські війська – поранені, недобитки. Нас туди погрузили, й потяг рушив. Але не на захід, до Кракова, як

нам казали, а на схід. Ми прибули до Любачева. Після прибуття, за наказом молодшого офіцера, ми вишикувалися в зімкнутий стрій і четвірками промарширували через місто, до казарм. Нам влаштували сердечний прийом. Ми дізналися, що тут розташований пункт збору, й невдовзі ми вирушимо на фронт. Після обіду отримали повне обмундирування. Перукар обстриг нас наголо. Помившись, ми переодяглися в мундири. Кожен з нас отримав зброю – короткий карабін зі знімним багнетом.

Нас розділили, я потрапив в іншу роту, інший взвод. У казармах були двоярусні ліжка без сінників і підголівників, ми спали на голих дошках. Польові навчання проходили в казармах, навчальні стрільби – у залах. У моєму відділенні було зборисько звідусюди, найбільше було вихідців із Вільно, Львова, Самбора, Станіславова та інших кресових міст.

Ще в березні нас почали висилати на акції – проти УПА. У Любачеві розташовувався 2-й незалежний батальйон внутрішніх військ, озброєний кулеметами, мінометами, карабінами, «папашками», ручними оборонними та наступальними гранатами. Мав у своєму розпорядженні також кінні підводи й російські авта. Банди УПА мали кращу зброю й постійно отримували передачі від німців. Нас підтримували загони АК, що діяли неподалік Любачева – вони знали, коли ми вирушаємо в акцію, тож ми ніколи не стріляли один в одного.

Всі офіцери носили польські мундири. Переважно це були українці, а також росіяни, вишкolenі НКВС, що мало свою спецгрупу на терені казарм.

Найближчими містами, у яких розквартирувалися війська, були Олешичі та Чесанів⁵. У квітні якась чесанівська частина везла з Ряшова зброю й обмундирування. Дорога пролягала через ліс, куди офіцер конвою, українець, наказав в'їхати без передньої й задньої охорони. Автоколона опинилася в зоні ризику без забезпечення. Це суперечило як регламенту, так і воєнним умовам. УПА чудово знала, де влаштувати засідку. Вони заскочили їх на краю лісу й убили всіх. Солдатам повиколоювали очі, постягали з них мундири та взуття – якщо не могли розшнурувати, то сокирами відрубували стопи. Жажлива різанина, а командира навіть пальцем не торкнулися. Приїхав, дав якісь свідчення, солдатів таємно поховали.

З того часу ми вже знали, що командування співпрацює з бандами УПА.

Схопимо, бувало, полонених, а їх відведуть у казарму й за кілька годин випустять. Раз якось стояв я на варті біля головної брами. Дивлюся – з казарми прямує велика група недавно взятих полонених на чолі з нашим офіцером. Затримав я їх перед брамою й не пропускаю. А цей офіцер – українець – підходить до мого начальника варти й наказує відчинити браму. І вони виходять, повертають ліворуч у напрямку до лісу. За мить повертається офіцер, але вже сам. Таких сцен було чимало.

Бандерівці, яких ми брали в полон, мали сучасну російську зброю. УПА не мала власного збройового заводу, а німці, у міру того як фронт доходив до Берліну, припинили постачання та допомогу УПА. Відомо було, що НКВС постачає їм зброю й амуніцію. У них були навіть протитанкові рушниці, новісінькі «папашки», прями-сінько з фабрики.

У наступних акціях нам заборонили стріляти в УПА. Наказали брати їх живими і привозити до штабу. Потім обмежили кількість боеприпасів – п'ять штук набоїв до карабіну, п'ятнадцять – до ручного кулемету, тридцять – до важкого кулемету. Ми запротестували. Ну ще б пак! Вони озброєні до зубів, а ми?

Ми скликали збори в ідальні. Питаємо командування: чому нам дають так мало зброї? Чому ми маємо брати їх живими, тоді як вони в нас стріляють і можуть із нами робити все, що їм заманеться? Відповідь була короткою: «В нас нема боеприпасів». Та невдовзі виявилось, що на складі повно боеприпасів та зброї. Ми питали полковника і штаб: «Є ж авіація, артилерія, можна було б протягом чотирнадцяти днів зробити порядок з УПА, чому вони цього не роблять? – *Нельзя*. Треба їх повилонювати і виховати». 20 квітня 1945 року близько чотирнадцятої години я сидів біля вікна на другому поверсі й дивився на навчальний майданчик, де муштрували роту. Раптом чую команду: «льотчик, крийся!». Впали на землю. Було кілька вибухів, а потім хмара диму. Майданчик був замінований, і офіцер про це чудово знав. Сам він стояв здалеку, а потім сховався так, що ми не могли його знайти. Останки розірваних солдатів збрали, склади на вози й відвезли на цвинтар. Наступного дня відбулися похорони, з ксьондзом. Я ніс варту біля труни. Прийшло трохи шкільної молоді,

цивільне населення й лише один офіцер, який у своїй промові сказав, що треба пам'ятати про солдатські могили.

Ясно було, що росіяни хочуть нас знищити різними хитрощами. Солдати добре в цьому розбиралися – кожен другий був з АК.

Ми домовилися з доволишніми загонами Армії Крайової. Нам сказали, що якщо ми хочемо жити, то маємо змінити казарму. На знак – три серії з карабіну – ми мали виходити. Сталося це 22 квітня. Усі роти рушили. Ми роззброїли склади, забрали зброю, амуніцію та гранати; завантажили на коней. А скільки ще залишилося! Місцеві теж доозброїлися. По парі кулеметів пішло на села. Цивільні мали чим захищатися. Пізніше цю зброю розшукували, почалися репресії, облави.

Коли ми покидали казарму, офіцери пробували нам завадити. Ми їм трохи всипали, але ніхто не загинув. Полковник відступив за Любачів, а хто його застрелив – я не знаю. Ті офіцери-українці, що залишилися в казармі, вдавали героїв, які не піддалися на вмовляння й надалі хочуть служити у ЛВП⁶. А ввечері в Любачів увійшли енкаведисти і всіх їх розстріляли.

Перед тим, як ми покинули Любачів, нас обстріляли з кулеметів. Хто саме – не знаю. Дорогою ми роззброювали росіян, недобитки із загонів. Зброї ми не брали, лише викидали замки. Вони були приголомшені. Казали: «Ми ж дружня армія». А ми їм у відповідь: «Ви – російська армія, а ми – польська, і ви маєте звідси забиратися».

Пізніше я чув різні поголоски, чого тільки та армія з Любачева не виробляла.

Ми прибули до Сеняви. Там на нас чекав провідник, що відвів нас до табору в селі Пшимярки, де розквартирувалися загони «Мева», «Радван» і «Волиняк», розбиті в боях з УПА.

3 травня відбулася велика урочистість. У костелі в сусідньому селі Цеплице ми облаштували польовий вівтар. Після меси, у присутності місцевих ксьодзів і безлічі цивільних жителів, ми склали присягу Армії Крайовій, котру завершили урочистим парадом. Забава тривала до вечора, прийшло багато гарних дівчат. Під ранок на нас напала УПА, але ми дали їм добру відсіч. Їм не вдалося застати нас зненацька, були виставлені варти. Наше командування панувало над ситуацією.

Розпочалася напівофіційна польсько-більшовицька війна. Вони насилали на нас солдатів у

польських мундирах. Не знаю, чи це була армія, чи НКВС, але точно росіяни. Нами командували старі досвідчені партизани, частково ще довоєнні молодші офіцери.

Командиром мого загону був капітан «Мева», а взводу – підпоручник «Бонк». Я став «Срокою».

Терен поділили між собою загони «Меви», «Радвана» і «Волиняка». Маршируємо ми якось зімкнутим строєм із нашого табору в селі Пшимярки до колонії Покшиви, а назустріч також йде зімкнута група. Ми розсипалися між парканами. Раптом пролунало: «Здоров, Толеку». А це брати – один був у нашому загоні, а другий – в іншому.

Першою нашою великою акцією була ліквідація агентів і зрадників у Терногороді, де квартирували НКВС і УБ. Вранці ми оточили все місто й окремі будинки. Ми з хлопцями зайшли до кількох помешкань. Там валялися полишені в поспіху біжутерія, каблучки, годинники, гроші – усе награване. Ніхто з нас нічого не взяв, ми дотримувалися дисципліни.

Під час відступу на нас напали. Підїхала советська машина з кулеметом і стріляла з горба, а нам залишалося відступити на болота. Добре хоч кулемет перестав таракати. Щойно почалася друга серія, як перегрівся ствол і кулі полетіли боком, тож ми вже не боялися. Але з'явилося більше росіян. Чуємо команду: «Назад». А там село. З-під дахів нас обстрілюють із пістолетів – поодинокі українці, що були по селах. Неясно, від кого захищатися. Врешті-решт ми зайняли оборонні позиції на краю лісу й пустили їх у це кільце. А потім як дали їм жару зосередженим вогнем! Одна серія, друга! Добряче ми їх потріпали.

Через кілька днів ми дізналися, що на нас напали НКВС і УБ із Ярослава і Пшеворська.

В околицях Сеняви діяли УПА, НКВС, якась регіональна російська армія, УБ. Усі вони прагнули ліквідувати наші аківські підрозділи та місцеве населення, особливо селян. Невідомо було, хто й на яке село напав. Там орудували бандерівці, бульбівці й УПА. Співпрацювали одні з одними. Були там і ті, кого ми називали «вимітальниками»⁷, бо вони вимітали із сіл усе, що можна було завантажити на вози. Оточили ми їх одного разу. Їхній командир навіть собі відзнаки почіпляв. Усе, що вони награвували, ми роздали людям.

Після постою в Сеняві настав час переходів із місця на місце й усе жорсткіших боїв. Всюди

ліс. Постійно хтось стріляв, то звідси, то звідти; властиво невідомо, хто, бо зімкнуті загони на нас не нападали.

У червні ми перейшли через міст на Сяні. Командування розмістило нас загонами по сусідніх селах, зброю ми здали командувачу. У липні 1945 року підрозділ демобілізували. Ми отримали по три тисячі злотих, цивільний одяг та документи – фальшиві кенкарти. Кожен виїжджав на власний кошт. Я отримав наказ, згідно з яким після двох тижнів відпустки мав повторно відмітитися в капітана «Меви». У серпні я повернувся до Сеняви. Отримав зброю й житло. Ми заправляли там усім, навіть місцева МО⁸ нам підпорядковувалася.

Ввечері 15 жовтня приїхав кінний гінець із Пшимярки з новиною, що банда УПА паціфікує село Цеплице та колонію Покшиви. Нам пізно повідомили, що відбувається. «Хлопці, час підганяє» – кричав командир. Усе бігом. На склад, узяти боеприпаси й карабіни. Ми завжди мали хоча б один патрон у кишені. Відомо було, що виривали язика, виколювали очі, знімали шкіру живцем. Краще було пальнути собі в чоло, ніж потрапити до них у руки. Вони знали нашу тактику. Знали, що ми боротимемося до останнього, що ми підрозділ, який не надто воліє когось боятися.

Ми відразу ж вирушили на кількох возах. Я їхав на першому, керував кулеметом. Поки ми доїхали, село вже знищили. На подвір'ях лежали трупи жінок, дітей, чоловіків. Ми врятували тільки кілька будинків від спалення. Коли ми відкрили вогонь, то напасники відступили до сусіднього лісу. Деякі навіть у паніці покидали зброю. Не вступили в бій, не стріляли в нас. А їх було багато, понад сотню людей. Їх було добре видно, коли вони збігали з пагорба через поле в напрямку лісу.

Це село межувало з іншим – колонією Покшиви, де був костел. У ньому врятувалося трохи людей. До нас вибіг ксьондз, люди нам мало руки не цілували. Ми їх неабияк обрадували своїм вчасним приїздом.

У селі Цеплице загинуло дуже багато людей. Ми не допитувалися, хто напав, бо на це не було часу. Через кілька днів до Сеняви прийшли двоє селян. Принесли нашому командирі кілька російських військових книжечок. Це були посвідчення НКВС. Не знаю, з якого відділу, але напис був «НКВС». Ми здогадалися, що це якийсь

секретний підрозділ. Посвідчення були надіслані польському уряду в Лондоні як речовий доказ того, хто тут був.

Завданням НКВС була пацифікація – вони вбивали всіх. Сім'ї на цих теренах часто-густо були змішані, а УПА своїх щадила, прагнучи вбивати тільки поляків. По цьому ми їх і розрізняли.

Приїжджало до нас УБ із Ярослава. Вони казали, що хочуть разом із нами йти на акцію проти УПА. Капітан приділив їм кількох партизанів. Коли почався бій у Ястшомбі, убівці, замість стріляти в УПА, цілилися в наших. Як тільки наші зорієнтувалися, то повернули з ними на возах до Сеняви, до командира. Дорогою убівці втекли, а потім наслали на нас НКВС.

Одного дня приїхав до нас селянин з-за Сеняви. Сказав, що має там шматок землі й хоче засіяти озимину. Але в лісі неподалік є УПА, тож він просить, аби йому надати охорону, і то сьогодні. Капітан вислав мене та мого приятеля «Словіка». Ми підїхали під ліс. Фермер почав засівати шматочок свого поля, а ми зайняли позицію неподалік у кущах і встановили там гвинтівку. Я ходив собі поруч, «Словік» мене прикривав. Раптом хтось виходить із лісу, виряд напівцивільний, напіввійськовий. Взуття німецьке, озброєний пістолетом-автоматом. Підняв руку вгору й махає тим пістолетом – «Сроко, – каже «Словік» – глянь, що він хоче». Я наблизився на якісь п'ятнадцять метрів, а він ставить пістолет на землю й підходить до мене. Напівпольською, напівукраїнською передає мені в заклеєному конверті повідомлення для мого командира. Дав – і до побачення.

Коли ми приїхали, я віддав лист, а командир читає, що нас просять про прощення й поєднання, аби ми разом боролися проти спільного ворога – Червоної армії. Командир повідомив про це в Лондон. Прийшла відповідь, що ми не маємо права об'єднуватися з УПА; з ними треба

боротися до останнього, через те, що вони вбили стількох поляків.

Через кілька днів підрозділ НКВС вдерся в Сеняву. Невідомо, звідки вони прийшли. На лінії Сенява–Ярослав не було сполучення, бо міст на Сяні спалили, а на саморобний пором можна було тільки віз завантажити. Це було неочікувано. Вони приїхали на конях, з автоматичною зброєю. Їм було відомо все: як виглядає наш командир, де ми проживаємо. Повідомили наших людей. Лейтенант у шапці із синьою обвідкою почав обзивати нашого командира польським бандерівцем, контрреволюціонером. Після попереджувальних пострілів розгорівся бій. Обидві сторони боролися однаково рішуче... Росіяни не припиняли вогонь, спалахнули два будинки. З огляду на безпеку цивільного населення, ми мусили відступити. Ті, хто брав безпосередню участь у бою, були змушені негайно покинути Сеняву.

Коли я покидав підрозділ «Меві», Армію Крайову вже офіційно розпустили. Потім було ВіН⁹: інша назва, та сама боротьба.

—
розмову провів і підготував до друку
Бартомеї Біндер-Фрич
 —

переклала на українську мову
Каріна Мельницька

Текст підготовлено на основі авторських нотаток, а також магнітофонних записів розмов і їхніх стенограм (Варшава, 1990). Повний опис подій передано до Східного архіву.

Матеріал походить з «Карти» 1/1991.

¹ Тимчасовий уряд Республіки Польща, проголошений 31 грудня 1944 (прим. перекладача).

² Управління безпеки (пол. *Urząd Bezpieczeństwa, UB*) (прим. перекладача).

³ Нині в селі Туржа виявляють невідомі досі могили (прим. перекладача).

⁴ У оригіналі: *RKU – Rejonowa Komenda Uzupelnień* (прим. перекладача).

⁵ Пол. *Cieszanów (Цешанув)*, серед українських відповідників трапляються такі варіанти, як *Цішанів, Тишанів* (прим. перекладача).

⁶ Польська Народна Армія (пол. *Ludowe Wojsko Polskie, LWP*) – неофіційна назва польських Збройних сил в 1944–89 роках (прим. перекладача).

⁷ У оригіналі: *pełdzarze – «Byli też tam ta-*

cy, cośmy ich nazywali 'pełdzarze', bo opędzali wioski ze wszystkiego...» (прим. перекладача).

⁸ Громадянська міліція (пол. *Milicja Obywatelska, MO*) (прим. перекладача).

⁹ Свобода і Незалежність (пол. *Wolność i Niezawisłość, WiN*) – польська цивільно-військова антикомуністична організація (прим. перекладача).

Українські стежки

Анджей Хмеляж

Спогади Міхала Кусого, опубліковані в першому номері «Карти» під назвою «Засідка», де автор висуває Українській повстанській армії звинувачення в співпраці з НКВС, викликають інстинктивний протест. Кшиштоф Шрам у листі, опублікованому в третьому випуску «Карти», навіть зазначає: «Аналізуючи факти, які навів Міхал Кусий, я не можу погодитися з тезою про те, що УПА співпрацювала з НКВС». Це категоричне твердження – аргументом на користь якого є те, що НКВС жорстоко переслідувало підрозділи УПА – у цілому є слушним. Однак залишається питання, що ж насправді криється за фактами, котрі у своїй спогадах наводить Кусий.

Інструкція Центрального Комітету ППР № 1/26/45 – Z

Отримують: Z-J-Sk-S-D-P.

Строго конфіденційно

Подати до відома лише тим членам, які були присутні на останньому засіданні штабу «S» в Глогуві.

Застосувати абсолютну таємницю щодо членів нашої Партії, тим не менш слід використовувати найздібніших людей у терені для розповсюдження інформації, що міститься в інструкціях та наказах.

Щодо Міліції поводитися вмילו, оскільки згідно з [донесенням] зі штабу «S», багато шпигунів з АК проникнуло в наші ряди. [...]

До всяких інцидентів на пограниччі, між українцями та поляками, слід ставитися байдуже. Можна навіть умילו провокувати інциденти, оскільки наша справа від цього не постраждає.

У нас є три варіанти. По-перше, не можна виключати індивідуальних випадків співпраці солдатів і радянських офіцерів, як з армії, так і зі служби безпеки, з українським підпіллям; по-друге, оборонна позиція Війська Польського, де на керівних посадах переважали радянські офіцери, а також МО й УБ (радянські радники), могла інтерпретуватися як розкриття захисної парасольки над УПА; по-третє, провокаційні дії з боку підрозділів НКВС і ВП, тобто маскування під загони УПА (див. «Карта», № 2, Eugeniusz Misito «Polskie 'bandy UPA'»).

Про масштаби так зрозумілої «співпраці» НКВС з УПА сьогодні важко сказати щось більше. Ми можемо тільки підтвердити, що це явище мало місце – про це свідчать наявні документи. (А.Х.)

Зброя українців спрямована виключно проти фашистів з АК. У порозумінні з НКВС не допускати втручання із боку армії чи міліції на цьому напрямі. Діяти при цьому дуже ОБЕРЕЖНО.

Усіх тих, що діють проти нас, знищувати в порядку, визначеному циркуляром від 18.2.45/457/у, причому про кожен випадок слід спочатку повідомити голову НКВС у даній місцевості.

У разі зростання масштабів та рівня конспірації діяльності АК на даному терені, слід провести загальну пацифікацію. Усі злочини, що мають місце в терені, відносити на [ахуно] к АК. [...]

Делегат Начальника штабу «S» (–) Ж.

Центральний Комітет ППР

Відділ організації боротьби

[АРХІВ ПОЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ ТА МУЗЕЙ ІМЕНІ ГЕНЕРАЛА СКОРСЬКОГО В ЛОНДОНІ А 48.4/A5 Ч. III]

Українські різні під советською окупацією

Українська повстанська армія займає терени Лиського та Сяноцького повітів. Нараховує там приблизно 5000 солдатів. Три штаби розташовуються в трьох різних пунктах на території цих двох повітів. Корпус має зв'язок з іншими загонами, які оперують в околицях Перемишля, та з рештою УПА, що займає територію всього Прикарпаття, причому головний осередок та організаційний центр розташований на так званому Покутті.

Крім того, УПА має свої збройні загоны на території сов[єтської] України під назвою «чорна кішка». На зайнятих теренах УПА організовує українські органи місцевого самоврядування та адміністрації, збирає податки відповідно до польської системи оподаткування, здійснює правосуддя через свої військові суди: громадський порядок підтримує українська військова жандармерія. УПА рекрутується зі штабних офіцерів та німецьких технічних підрозділів – напр., саперів. Крім того, до її складу входять власівці, туркмени, члени колишньої дивізії СС «Галичина»¹, а також українських військових та націоналістичних організацій. Є там селяни, інтелігенти та українські фахівці – напр., лікарі, які були призвані до війська призовними комісіями УПА.

Часто в загонах трапляються навіть советські високорангові офіцери, які рекрутуються, ймовірно, з українських націоналістів із советської України. У Лиському та Сяноцькому повітах УПА просувається все далі, спалюючи польські села, вбиваючи поляків, руйнуючи дорожні та залізничні сполучення. Громадянська міліція згортає свої пости. Органи місцевого самоврядування евакуюють управління гмін. Інспекторати наказали прибрати документи та шкільні печатки з небезпечних територій. Місцево самоевакуюється, боячись втратити життя від українських рук. УПА оточила міста Сянок, Лісько, Риманів, пошкодила залізничну лінію Загір'я-Хирів, підірвавши там три залізничні мости; лінію Загір'я-Луків, де підірвала міст, замінувала водонапірну вежу та водокачку, а також знищила на вказаній лінії верхню будову [колії] на відрізку завдовжки з кільканадцять кіломет[рів]. На лінії Загір'я-Ясло УПА повністю замінувала станцію в Новосільцях. На зайнятих територіях УПА палить споруди постів

Громадянської міліції, забирає зброю та мундири в міліціонерів, а спорядження відправляє на власні військові склади². Саме тому часто буває так, що підрозділи УПА мають польське обмундирування, чим дезорієнтують мешканців польських сіл. Військо Польське не відбирає зайнятих територій і займає щодо УПА оборонну позицію.

До поляків, постійних мешканців цих двох повітів, УПА ставиться жорстоко, однак не вбиває – виганяє в одній білизні, палить хати та майно. Водночас розкидає листівки, що закликають поляків покинути Ряшівське воєводство, як споконвічно українське. Поляків зі сходу, що осіли на теренах цих двох повітів, українці вбивають, посилаючись на спеціальні вказівки.

Це було точно встановлено після того, як УПА вбила Владислава Лещинського з-під Підгайців, що останнім часом проживав у Збоїських неподалік Буківська. УПА стягає контингенти не тільки з підвладних собі територій, але й із сусідніх теренів, що залишаються під контролем нинішньої польської влади, та навіть і з польських сіл. Позиція УПА – націоналістична й антисоветська. Про це свідчить не тільки те, що УПА знищує залізничні лінії на східному напрямку, якими Совети перевозять у Росію транспорт із Заходу, але і зміст упівських листівок та збройні акції проти Советів. Слід теж зазначити, що влітку 1945 р. на території Східної Малополющі Совети провели пацифікаційну акцію проти УПА, яка обернулася для них [Советів] великими втратами. Вони її згорнули, аж до подальших «приказов».

Незважаючи на це, Совети постачають амуніцію загонам УПА, напр., у районі Одрехової вислали українцям два авта боеприпасів у бочках. Орієнтовно в районі Команчі, під час бою підрозділу Війська Польського (Військової охорони пограниччя) [з] УПА, советський літак скидав для УПА зброю. Бандерівців, спійманих та переданих до відділу ВОП, місцеві совети випустили, незважаючи на докази, що затримані позбавили життя трьох молодших офіцерів ВП (розповів четвертий, який зумів утекти). На інструктажах комендантів постів МО советський інструктор із [Управління] безпеки в грудні 1945 р. повчав, що слід переслідувати не стільки бандерівців, скільки АК і польських селян, які мають зброю.

З цього випливає, що офіційні советські кола, хоч на своїй території борються з

бандерівцями, то на польських теренах їх підтримують, аби викликати безлад і неспокій. Водночас, аби налаштувати польське населення проти Армії Андерса, розповсюджують інформацію, що Андерс постачає зброю бандерівським убивцям поляків. Вищі офіцери ВП – совети – під час нападу не приходять на допомогу польським селам, дозволяючи, щоби їх повністю знищили. У перших днях серпня 1945 р. під час нападу на Середнє Село полковник Війська Польського, на прізвище Кирилюк, не прийшов на допомогу з розташованого за 9 км Ліська. Тієї ж ночі УПА знищувала сусідні села та містечка, такі як Гічва та Балигород³, вбиваючи поляків та спалюючи господарства. 29 грудня 1945 р. банда УПА напала на Новосільці, Пильне та Длуге. Полковник Плуто із Сянока (також совет) не поспішив на допомогу. Українці тоді в одних лише Новосільцях спалили 200 хат, убили 20 сімей та підірвали залізничну станцію.

У селі Длуге, яке відбило напад, триває розслідування щодо володіння зброєю. Звернення місцевого населення до головних органів влади через народні ради та партійні органи влади є марними. З цього приводу навіть пепеєривець Гол, голова районної народної ради, мусив поступитися. Всі прошарки українського населення (навіть т. зв. старі русини), беззастережно підтримують Українську повстанську армію – як морально, так і матеріально – та виконують розвідницькі функції для українських штабів.

Подальший реєстр злочинів

У січні бандерівці спалили 87 хат у Дильонгівій, пов. Березів⁴, були поранені й убиті. [Докно] неподалік Риманова – 46 спалених господарств, 6 осіб загиблих у вогні. [Волтажево] біля Риманова – повністю спалене село. У Риманові-Здрю спалили три помістя, в яких перебували сироти, чийх батьків вбили українці на сході. Новосільці, пов. Сянок – бандерівці спалили 158 господарств, 16 осіб застрелили, 2 тяжко поранили. Залізничну станцію спалили й висадили в повітря. Бірча, пов-ти Сянок і Лісько, майже щоночі пожежі. У Германовичах біля Перемишля спалили частину села та двір. У Куп'ятичах також спалили частину села і двір. У лісі поблизу Коровників убили кількох польських солдатів. Під час стрілянини спіймано 6 советських прикордонників, що співпрацювали з бандерівцями. 20 січня спалили двір

Ушице. Українці продовжують виїжджати по польських документах на Захід.

[ФРАГМЕНТИ НЕДАТОВАНОГО (ЛЮТИЙ–БЕРЕЗЕНЬ 1946 Р.)

ЗВІТУ ВІН (?) З ТЕРИТОРІЇ РЯШІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА

(С.18–20). АРХІВ ВІН ІІІ/35/24 С. 13–15.]

Додаток № 3 до звіту № 32 від 5 IV 1945 р. про ситуацію в Краківському окрузі АК

Дня 15.III.[1945] ввечері до м. Лубно прибув із південного напр[ямку] загін чисельністю приблизно 80 осіб. По дорозі до Ніздрця цей загін роззброїв міліцію, знищив телефони. На вигляд скидався на український загін, тим більше що в ньому були втікачі, [або ж] виселені з тих теренів місцеві українці, до того ж одягнені в основному в цивільне, частково в польські мундири, а частково – у советські. Громадська думка дійшла висновку, що це бандерівці, що було підкріплено тим фактом, що жоден із навколишніх постів міліції не був повідомлений про його прибуття⁵. Міліція в Динові разом з органами безпеки шукали вирішення цієї загадки. На їх запит старство в Березові та органи безпеки в Пшеворську, Сяноку, Перемишлі та Ряшові одностайно заявили, що нічого не знають ні про який військовий загін – а отже, це українська банда. Староста в Березові закликав до оборони: «Вистойте, земляки, допомога прийде». Допомогу гарантували також Ряшів та Перемишль. Керівник «Союзу» організував самооборону серед к[олишніх] солдатів АК, щоб відбити потенційний напад, які в тих околицях є частим явищем.

Дня 16.III згаданий вище загін почав арешти поляків та грабунки на території м. Лубно. Арештували 43 особи й закрили їх у церкві. Розшукувану зброю не знайдено. Наступного дня загін відправився до Динова, але на передмісті потрапив під сильний вогонь з боку міліції та цивільних. Н-ль [неприятель] втратив 1 вбитим і 4 пораненими. З нашого боку був 1 поранений. Обстріл викликав паніку в н-ля, чим скористалися арештовані й частина з них втекла. Водночас інший загін н-ля в складі 30 осіб спробував переправитися через Сян, проте відступив у паніці під вогнем, втративши при цьому кількох убитими (приблизно 15) та ще декількох пораненими. Тим часом н-ль отримує допомогу чисельністю до 400 осіб, зі станковими кулеметами, гарматами й табором, одночасно з Ряшова надходить допомога від ПКНВ чисельністю

80 осіб та залізнична міліція з Пшеворська в складі 80 осіб, а також авто з більшою кількістю берлінгівців. У цей момент із Сянока надходить повідомлення про те, що н-ль – це підрозділ НКВС. За мить до отримання цього повідомлення ми накрили к[ома]ндування додаткових сил н-ля сильним вогнем, що згодом, за наказом [органів] безпеки, міліція взяла на себе. Незважаючи на це, міліція, котрій загрожувало арешт, повним складом втекла. Наші загони самооборони також розбіглися, а ворог вийшов із Динова. Як і в самому Динові, так і в сусідніх селах залишилися тільки чоловіки, які вважали, що з огляду на їхній вік чи інші обставини їм нічого не загрожує.

Вночі 17.III передмістя Динова – Бахір, Гарту, Уляницю, Футому, Каролювку, Баткувку – було оточено. Дня 18.III рано в цих місцевостях відбулися арешти. Затримано всіх чоловіків віком до 50 років і пограбовано майно. Загалом було заарештовано до 500 осіб. Їх усіх тримали в Ніздрці, а недавно переправили до Сянока. Загалом, приблизно 20% затриманих становлять вояки АК. Над заарештованими знущалися. Як заявили в НКВС, ці чоловіки мають бути включені до лав сов[єтської] армії і негайно відправлені на фронт, а метою акції, крім охорони виселених у цей час українців, була ще й пацифікація цих теренів у відповідь на опір проти мобілізаційних розпоряджень. Акція тривала до дня 24.III, причому охопила також Футому. Встановлено, що акцію провів підрозділ НКВС із Сянока. Планували її потай, маскуючи під напад бандерівців. Акція ввела в оману Ряшівське воєводство та місцеві органи безпеки. Ряшівський воєвода Ткачов тоді звернувся до Осубкі-Моравського⁶ і посилався (в телефонній розмові) на § 8 угоди між ПКНВ та СРСР зі словами: «або ми керуємо, або хтось інший. У такому випадку я не хочу бути воєводою».

Після втечі міліція переховується й віддає нашим людям свої мундири та зброю. К[оманд]

иру берлінгівців повідомили, що це НКВС, і він, лаючись, звертався до наших людей зі словами: «втікайте, хто може, від тих мерзотників. Це страшний підступ із боку НКВС, чорт їх забирай». Берлінгівці на цю акцію отримали тільки по 5 н[а]б[оїв] на карабін та по одному магазину на автомат.

[АРХІВ WiN III/22/29 С. 32]

Інструкція Центрального Комітету ППР № 3/28/111/45 – ЗК

Отримують J-T-D-P

Конфіденційно

Стосовно останніх подій у Диновським розповіджувати версію, що це була акція відплати бандерівців щодо АК, а також що АК напала на підрозділи сов[єтської] безпеки й це стало причиною арештів і санкцій.

Якщо є втрати серед наших людей, слід одразу повідомити Ц[ентральний] К[омітет], і їх негайно відправлять додому.

Стежити за рухами народних активістів, оскільки згідно з інформацією радянської розвідки, у Польщу має прибути один із селянських діячів як делегат еміграційної санаційної кліки з Лондону.

Центральний Комітет ППР
Відділ організації боротьби

[АРХІВ ПОЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ ТА МУЗЕЙ ІМЕНІ
ГЕНЕРАЛА СІКОРСЬКОГО В ЛОНДОНІ А 48.4/A5 Ч. III.]

Опрацював
Анджей Хмеляж

Переклала на українську мову
Каріна Мельницька

Матеріал походить з «Карти» 1/1991.

¹ У оригіналі: *Chawajczyzna*. До цього подано примітку: «Дивізія, що складається з українців. Офіційна назва в структурі німецьких військ – SS Galizien, просторічна – Галичина (Hałuszyna)» (прим. перекладача).

² У оригіналі: *do własnych magazynów wojskowych lasów poborowych* (прим. перекладача).

³ Пол. *Hoczew* і *Baligród* (прим. перекладача).

⁴ Пол. *Brzozów* (прим. перекладача).

⁵ Див. також: Stanisław Kluz, «W potrzasku dziejowym. WiN na szlaku АК», Londyn, 1978, с. 265–269.

⁶ Едвард Болеслав Осубка-Моравський (пол. *Edward Bolesław Osóbka-Morawski*), у той час обіймав посаду прем'єр-міністра і міністра закордонних справ Тимчасового уряду Польської Республіки (прим. перекладача).

Українське «повстання»

ФОТО: СТАНІСЛАВ ПОТОЦЬКИЙ / ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ В СЯНКУ

↑ Буківсько після нападів УПА, вересень 1946

Ґжеґож Мотика

Командир Української повстанської армії у Східній та Центральній Галичині Василь Сидор «Шелест» 1 вересня 1944 дав своїм підлеглим наказ про заборону нападу на польське населення. Дозволялось боротись лише з тими поляками, які служили в «*истребительных батальйонах*» (винищувальних батальйонах) НКВС та співпрацювали з комуністами. Це рішення стало початком процесу зміни тактики УПА щодо поляків.

Однак багато місцевих командирів відмовлялось виконувати накази свого командування. Тому продовжували відбуватись вбивства, особливо помітні навесні 1945 в колишньому Тернопільському воеводстві. Однак, поступово вони траплялись все рідше. Зміна відношення УПА до поляків найкраще помітна на землях сучасної

Польщі. Ще восени 1944 тут діяли цілком таємні вказівки командування ОУН-УПА, які дозволяли ліквідувати вибрані польські сім'ї, включаючи жінок та дітей. Через рік, восени 1945 такі дії були вже заборонені.

Землі сьогоднішньої Польщі мали для УПА другорядне значення. Основні її зусилля завжди були зосереджені на Волині та Східній Галичині. Всупереч поширеним міфам, УПА не мала наміру створювати в Бещадах «Українського П'ємонту». Вона ставилася до цих земель як до «вікна у світ», важливого каналу зв'язку між Україною та Заходом. Крім того, вона повинен була протидіяти здійснюваному комуністичною владою виселенню українців до СРСР.

Переселення українського населення стало результатом угоди, укладеної 9 вересня 1944 між Польським комітетом національного визволення та урядом Української Радянської Соціалістичної

Республіки. На його основі українці повинні були покинути Польщу, а поляки – покинути СРСР. Оскільки українці – що навряд, чи дивно – не хотіли добровільно виїжджати, влада Польської Народної Республіки вирішила застосувати силу. Примусове переміщення до СРСР розпочалося у вересні 1945 і тривало до кінця 1946 року. Виконували його підрозділи Війська польського, які часто застосовували брутальний терор. Часто траплялися пограбування, зґвалтування та вбивства. Завдяки цим методам – порівнюваних до тих, що застосовувались до поляків, які «репатріювались» зі сходу – за офіційними даними, виїхало 488 612 осіб.

Акція примусового переміщення викликала контрдії з боку ОУН-УПА. Восени 1945 її партизанські загони почали стрімко розвиватися. Кількість сотень, що діяли у Польщі, збільшилася з кількох до кільканадцяти. У лавах УПА було багато добровольців, які хотіли захистити своїх близьких від вигнання з рідної землі. З цієї ж причини значна частина українського населення підтримувала діяльність партизан.

З метою запобігання виселенню, УПА провела десятки бойових дій. Знищувались залізничні колії та мости, спалювались переселені села, організовувались засідки на військові підрозділи потрапили, вирізалась кілометри телефонного зв'язку. Нерідко атакувались військові гарнізони і проводились відкриті бої з сильними групами переслідування. Спалювались також місцевості, заселені поляками, але на відміну від ситуації на Волині в 1943 році, цього разу принаймні докладались зусилля, щоб не вбивати цивільних осіб. Масштаби опору проти виселення були настільки великими, що здається є сенс говорити про щось на зразок «українського повстання».

Підрозділи УПА не могли зупинити виселень, але вони досягли багатьох тактичних успіхів. Траплялись переможні сутички рою (підрозділу) з ротами ВП (Війська польського), чоти (взводу) з батальйоном!

Безперечно, на ці успіхи впливав високий бойовий рівень сотень [УПА]. Однак це лише частина правди. Сьогодні боротьба проти УПА в 1945–47 роках часто представляється, як пріоритетна справа для тодішньої польської держави. Проте так не було. Насправді для комуністів головним ворогом було польське підпілля та опозиція. У спеціальному рапорті, складеному навесні 1946 Верховним командуванням Війська Польського, було вказано, що існування УПА має «швидше всього скоро-

минучий характер». «Діяльність 'реакційних банд' NSZ [*Narodowe Siły Zbrojne* – Національні збройні сили – підпільна військова організація руху Опору в Польщі – прим. перекладача] та АК (Армії Крайової) має більш постійний характер (з перспективою на більш тривалий період). Вони мають найвищу густину банд і становлять головну небезпеку [...], особливо під час виборчої боротьби»¹. У 1946 році командування Війська Польського передбачало використання для боротьби з «реакційними силами» шістнадцять піхотних дивізій (1–12, 14–16 та 18), 1-у кавалерійської дивізії, 12-у та 13-у артилерійські бригади, 76-й полк легкої артилерії, 24-й, 25-й і 28-й полки штурмової артилерії, 24-й, 27-й і 28-й самостійні дивізіони важкої артилерії, та 1-й, 6-й і 9-й танковий полк. З цих підрозділів до боротьби з УПА були скеровані лише 3-я, 8-а і 9-а піхотні дивізії, а також та деякі підрозділи 2-ї, 6-ї і 15-ї піхотні дивізії². Всі інші воювали проти «польських фашистів».

Комуністична влада [Польщі] вирішила більш рішуче зайнятись УПА лише у 1947 році, після сфальсифікованих виборів до Законодавчого сейму та знищення основних сил польського підпілля. Щоб полегшити виконання цього завдання, було вирішено здійснити чергове масове виселення українського населення – цього разу на західні землі; ця операція отримала кодову назву «Вісла». Операції проти партизанських загонів, що проводились одночасно з виселеннями, призвели до сильного ослаблення підрозділів УПА. Залишки підрозділів були розформовані або перейшли до СРСР чи Західної Німеччини.

Під час операції «Вісла» в 1947 році для ліквідації українських партизанських загонів було використано достатньо військових сил – загалом 21 тисяч солдатів Війська Польського (WP), Корпусу внутрішньої безпеки, Військ прикордонної охорони (WOP), Громадянської міліції, Служби охорони залізниці та Управління безпеки. Тим часом у заходах, що супроводжували референдум у 1946 році, брали участь 36 тис. солдатів Війська Польського та 7970 солдатів Корпусу внутрішньої безпеки (KBW), не рахуючи Громадянської міліції (МО), Добровольчого резерву громадянської міліції (ORMO) та Управління безпеки (UB). Взимку 1947 проти польського підпілля та PSL (Польська Народна Партія) воювало вже 56 тис. самих лише солдатів Війська Польського.³

Боротьбу проти польської опозиції часто здійснювали ті підрозділи, які повинні були боро-

тись з УПА. Наприклад, 9-а піхотна дивізія в рамках «запевнення» виборів до Сейму в грудні 1946 і січні 1947 (найкращий час для боротьби з партизанами!) організувала 555 мітингів, «обслуговувала» 542 сільські громади, проводила «індивідуальну роботу» з 9940 особами.

Художньо-пропагандистські бригади дивізії мали 84 виступи для 35618 глядачів. Аргументація військових 9-ї піхотної дивізії була настільки «переконливою», що «під час мітингів члени Польської Народної Партії публічно рвали свої посвідчення члена організації»⁴. В результаті «саморозпустився» 51 осередок Польської Народної Партії (PSL) Станіслава Міколайчика, а 2092 членів цієї партії залишили її лави. Крім того, армія усунула з посад 44 війтів та солтисів, пов'язаних з PSL, замінивши їх на прокомуністичних діячів⁵.

Навіть під час антиукраїнської операції «Вісла», не хетували діями, спрямованими на те, щоб позбутись поляків, незручних для влади. Були

Наказ командира УПА-Захід Василя Сидора «Шелеста» № 7/44 з 1 вересня 1944

[...] Ми призупиняємо масові суто антипольські акції. Однак слід послідовно вести дії проти всякого польського елемента, що співпрацює з НКВС, а також з тими органами московського імперіалізму, які прагнуть морального і фізичного знищення українського народу (приклад [акції, спрямованої проти таких поляків – прим. Г.М.]: напад на польську міліцію в певному осередку, що налічує 20 осіб. Треба знищити третину або половину з них, решту роззброїти і попередити, що якщо вони не припинять співпрацю з більшовиками, направлену проти нас, то наступного разу також будуть знищені)⁷.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ (ЦДАВОВУ) В КИЄВІ,
Ф. 3833, О. 2, Д. 3, Л. 64–68)

Інформація заступника начальника 6-го відділу управління боротьби з бандитизмом НКВС СРСР майора державної безпеки Чугунова, 28 листопада 1944

Цілком таємно

Про ставлення українських націоналістів до поляків

У ході розслідування націоналістичної діяльності ОУН-УПА було встановлено, що

випадки, що «в одному транспортному засобі їхали українські родини, члени яких були в УПА, та польські родини, які втратили своїх близьких внаслідок діяльності українського фашизму»⁶.

Наведені нижче документи показують зміну позиції УПА щодо поляків. З багатьох українських бойових акцій вибрано лише найбільш характерні. Українські звіти доповнені звітами польських органів місцевого самоврядування (додатково у посиланнях вказано доступні праці, що містять опис вибраного бойового зіткнення чи акції).

З документів чітко видно, яке значення комуністична влада надавала знищенню польського підпілля, навіть у районах, охоплених діяльністю УПА та в період найсильніших її ударів. Військо Польське не мало сил, щоб створити військові гарнізони в місцевостях, яким загрожували напади УПА (наприклад, у Буківську), але вони завжди знаходили їх для проведення операцій, спрямованих на зміцнення тоталітарної влади. (ГЖЕГОЖМОТИКА)

останнім часом оунівці різко змінили своє ставлення до поляків, намагаючись залучити їх до спільної боротьби проти радянської влади. [...]

Заарештована учасниця Станіславського обласного проводу⁸ ОУН Шлемко під час допиту у цій справі розповіла:

«ОУН по-новому розглядає проблему ставлення до поляків. Якщо раніше був наказ знищувати поляків як колоністів, то тепер постає питання спільної боротьби ОУН і польських націоналістів проти радянської влади з метою не допустити радянзації Польщі».

Командування УПА видало наказ, яким забороняється застосування репресій проти поляків.

Агент «Войнов», що діє в банді «Бистрого» УПА, повідомив, що на одній із нарад штабу куреня «Бистрий» оголосив:

«Ми отримали наказ, згідно з яким категорично забороняється застосовувати репресії проти поляків, що не входять до польських бойових груп і не замішані в шпигунстві. Цей наказ повинен бути переданий кожному солдату УПА і місцевим ополченням, адже ми відрікаємося від минулого; байдуже, хто – поляк, росіянин чи чех – головне, аби допомагав будувати 'Незалежну Україну'».

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (ДАРФ) В МОСКВІ, Ф. 9478, ОП. 1, Д. 117, Л. 49

Наказ ОУН-УПА, 10 травня 1945

До командування підрозділів УПА, районних проводів і кушів⁹

Оскільки й досі трапляються непорозуміння з приводу нової тактики стосовно поляків і більшовиків на території Польщі, ми ще раз відправляємо наказ щодо цього.

На українських землях, які тимчасово увійшли до складу Польщі під більшовицькою окупацією, на нас і всю організацію, а також збройні групи, поширюється нова тактика стосовно більшовиків і поляків.

1. Нема потреби вести будь-які дії проти поляків. Нема потреби починати збройні зіткнення з польською міліцією, польською армією, а тим паче з польським цивільним населенням.

2. У разі нападу польської міліції та інших банд, а також у разі засідок необхідно вести активну збройну оборону. [...] в тому числі й у випадку, коли противник має перевагу.

3. Слід провести інтенсивний допит щодо походження банди, що напала [...].

Забороняється без дозволу діяти у відповідь проти польського населення, яке залишається під впливом брехні цих банд, однак необхідно вжити всіх можливих заходів, щоб знищити банду, що напала.

Акти відплати проти осіб польського походження, які продовжують свою терористичну діяльність, також будуть проведені, але тільки після ретельного аналізу й підготовки, за розпорядженням компетентних органів політичної влади організації.

4. Поодиноких поляків, затриманих в українських населених пунктах, не належить вбивати, але необхідно провести суворо перевірку. Тих, кого сусіди-українці добре знають як місцевих незакопослушних мешканців [тобто тих, хто не співпрацює з «совітами»], – передавати в руки поляків з найбільшого [сусіднього] села, наказуючи їм ніколи більше не ходити по чужій території, тому що існує небезпека більшовицької провокації.

Про кожен такий випадок необхідно доповісти в організацію і передати точні дані особи: прізвище, ім'я, місце проживання, освіта, рід занять, хто його знає, кому і коли передали. У момент передачі взяти розписку від приймаючої сторони. Тих, кого місцеві селяни не знають, а також тих, кого знають, але підозрюють у співпраці з більшовицькою розвідкою, затримувати (але

не бити). Для останніх організувати належну охорону і нагляд, негайно повідомити [про них] вище, надаючи всі необхідні дані особи.

5. Серед польського населення проводити організовані рейди підрозділів, поширювати літературу, вести сильну пропаганду спільного звільнення всіх народів, поневолених і заляканих більшовицько-московським імперіалізмом.

За жодних обставин не загострювати польсько-українські стосунки.

Забороняємо поодиноким стрільцям і членам організації з власної ініціативи брататися і заводити будь-які розмови [з поляками].

Ставлення до більшовиків:

1. Підтримувати антибільшовицькі виступи мас. Пояснювати, що за масовим польським терором стоять в першу чергу більшовики.

2. Ухилятися і не проводити у своїй місцевості жодних дій, спрямованих проти більшовиків (збройна боротьба).

На територіях, що відійшли до Польщі, не висувати українців як головну антибільшовицьку силу. Це завдання виконують на території України. На польській території залишити активні озброєні групи, які діятимуть у разі терору й інших дій, спрямованих проти нас.

3. Захоплювати більшовицьких розвідників, явних і неявних, яких масово висилають у наші ліси; передавати їх у компетентні інстанції організації.

Невиконання наказу суворо каратиметься¹⁰.

Слава Україні!

Місце зупинки, 10 травня 1945

К.П.

ДАРФ, Ф. 9478, О. 1, Д. 292, л. 80–82.

Інструкція УПА про те, як поводитися з полоненими, серпень 1945

Підрозділи УПА, СБ [Служби безпеки ОУН] [...] часто виконують бойові завдання, в яких вони беруть або мають можливість брати полонених. Схоплені солдати ворожих армій відповідно до чинних інструкцій передаються організаційним та слідчим органам для допиту, пропагандистської підготовки та звільнення. Таким чином на сьогоднішній день було звільнено сотні полонених. Незважаючи на це, трапляються випадки, коли таке поводження не знаходить достатнього зрозуміння. Трапляються випадки, коли коменданти [служби безпеки УПА] та стрільці, які виконують бойову операцію, не приділяють належної уваги захопленню полонених, а

якщо їх мають їх, вважають тягарем для себе. [...] З іншого боку, трапляються випадки, коли звільнені [полонені] приводять облаву на місце, де вони утримувались. Такого роду факти викликають ще більше незадоволення. Чому ми повинні звільняти цього пройдисвіта, часто кажуть стрільці, якщо він нам нової біди наробить.

Незважаючи на це, нагадую, що захоплення та звільнення згідно наказу з попередньої інструкції солдатів ворожих армій, які не несуть індивідуальної відповідальності за злочини проти українського населення, – це обов'язок. Таке поводження має для нас велике пропагандистське значення. Звільнення полоненого, навіть у тому випадку, якщо він пізніше приведе облаву, абсолютно не втрачає свого великого пропагандистського значення. Навіть якщо солдат ворожого війська не змінить свого вороже відношення до нас, його все одно його товариші дізнаються, що ми не ставимося до них з особистою ворожістю, що ми їх звільняємо – і вони швидше здаватимуться. Солдат, який буде знати, що його напевно чекає розстріл, не здасться, а буде битися до останньої кулі.

Ось чому кожен командир і кожний стрілець повинен пам'ятати, що захоплення в'язнів дуже істотно збільшує успіх будь-якої бойової операції [...]. З цієї метою до всіх в'язнів слід поводитися ввічливо. Не бити, не погрожувати, перев'язати поранених, нагодувати, запевнити, що нічого поганого з ними не трапиться [...], і передати їх слідчим та організаційним органам. Не можна забирати будь-які речі, що становлять приватну власність, за винятком зброї та документів.

Документи слід запечатати та передати слідчим органам разом з полоненим.

Можна також переодягнути їх з військової форми у пошкоджений цивільний одяг, пояснивши, що ми забираємо обмундирування, оскільки воно є військовим майном [...] і тому конфіскується відповідно до інструкцій, які діють у нас. При цьому слід себе поводити ввічливо, так щоб це не виглядало на здріство, щоб взагалі не тероризувати полоненого. Слід, однак, пам'ятати про дотримання всіх вимог безпеки та конспірації:

- a) щоб полонений не міг втекти,
- b) що він не бачив і не зорієнтувався, де він знаходиться, скільки нас є, як ми озброєні і які в нас панують правила. Тому, якщо це необхідно,

слід полоненим зв'язати руки з-заду, а навіть – ноги.

Зв'язати так, щоб не можна було розв'язати. При необхідності слід зав'язати також очі. [...]

Якщо при цьому ми будемо ввічливими і пояснимо полоненому, що це є необхідним, оскільки у нас діють такі правила – це жодним чином не зашкодить нашій репутації. Суворе, офіційне, але в той же час ввічливе та справедливе поводження лише посилить повагу до нас.

[...]

Ситуація іноді вимагає утримувати полоненого деякий час, перш ніж можна передати його відповідним органам [ОУН-УПА]. Для цього повинні бути готові відповідні криївки (землянки), спеціально підготовлені так, щоб не вести полоненого до табору та пунктів збору. Там слід утримувати полоненого під строгою вартою, видавати йому воду і їжу. [...] Руки можна розв'язати лише на короткий час прийому їжі або задоволення інших найнеобхідніших потреб. При розв'язуванні повинні бути на варті принаймні два стрільці, підготовлені до всіх можливих випадків [...].

Слідчі органи також повинні мати приготівані приміщення для полонених і повинні застосовувати всі запобіжні заходи, включаючи зав'язування очей, зв'язування рук і ніг. Після виконання швидкого розслідування слід належним чином покарати відповідальних за вбивства, пограбування та терор. З іншими слід провести пропагандистські розмови, причини строгого поводження (зв'язування, конфіскації обмундирування) пояснити необхідністю нашої боротьби, партизанської тактики та правилами, що діють у нас, що жодним чином не зменшує гуманність нашої поведінки відповідно до міжнародних законів та звичаїв ведення війни. Дати йому наші матеріали та відпустити.

Якщо командир підрозділу, який захопив полонених [...], не в змозі утримувати полонених і передати їх для подальшого розслідування [...], він може, за потреби, зробити це самостійно – тобто допитати полонених для отримання військової інформації та встановлення того, чи є серед енкаведистів чи інших людожерів-терористів, провести пропагандистську розмову, видати листівки та звільнити¹¹.

АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ І АДМІНІСТРАЦІЇ (AMSWIA), МАТЕРІАЛИ СЛІДСТВА ПРОТИ МИРОСЛАВА ОНИШКЕВИЧА, X-15, Л. 61 I 61 BIS.

← Солдати 36-го піхотного полку Війська Польського

Спогади лейтенанта Війська Польського Юзефа Ярецкого

[...] 15 грудня 1945 я виїхав з місцевості Ясель [неіснуюче лемківське село – прим. перекладача] до Команчі на навчання командирів підрозділів Прикордонної служби. Після закінчення навчання 16 грудня і після залагодження всіх службових справ я вирушив у зворотну подорож тією самою підводою, якою я прибув. Приблизно о 17:00 я приїхав до місцевості Вислік Великий. В певний момент, коли я був посеред села, з домів вискочили якісь люди, крикнули «стій!» і зробили один постріл. Оскільки підвода з'їжджала з гірки, коні бігли швидко і зупинились лише через кілька кроків.

У банді, яка мене затримала, було 18 осіб. [...]

Одразу після затримання мене та капрала Стромьяша, який їхав зі мною, повертаючись із відпустки, до нас підійшов старший цієї банди і запитав, хто я такий і куди їду, а також запитав візника, звідки він є. Я відповів йому, куди їду, а тоді він запропонував мені залишитися в цьому селі на ніч, бо по дорозі весь час кружляють патрулі, тож я можу потрапити в чужі руки. Він нічого більше мене не питав. Він вказав мені місце ночівлі, двоє людей пішли зі мною до того будинку, де я мав переночувати. Коли ми там прибули, командир цієї банди польською мовою наказав господарю, щоб приготував для нас ночівлю та вечерю.

Близько 21:00 прибули якісь люди, їх було близько десяти осіб. Я відразу визнав, що вони

бандерівці. Вони попросили документи, провели особистий обшук і сказали, що не вірять у те, що мої документи справжні, адже сьогодні дуже багато шпигунів і документи можна підробити. Під час обшуку забрали пістолет ТТ і 1010 злотих в мене та 950 злотих в капрала. Оглянувши наші речі, вони забрали гаманці, зав'язали їх в хустки і дали конвоїрові.

Наказали нам одягатися і ми поїхали нібито до їх штабу, з метою встановлення нашої особи та перевірки документів. Де це було, я не знаю, бо було темно – я їхав до цього штабу з 21:30 до 1:00. Конвоювали мене шість бандерівців.

Після прибуття бандерівці вказали мені приміщення, де я перебував до 3:00. О 3:00 ми виїхали і їхали далі в невідомому мені напрямку до 6:00. У цій місцевості вони забрали наші військові головні убори, а замість них видали советські зимові. Я пробув тут цілий день, було зі мною шість нових конвоїрів. Вночі приблизно о 23:00 вони розбудили мене, наказали мені одягнутись, вивели мене в сні, де одягли мені та капралові наручники. Потім накрили нам голову ліжником, щоб – як вони сказали – з підпільних причин ми не могли впізнати місцевість.

Вони попросили вибачення за це і повели нас до саней. Я їхав до 3:00 до нової невідомої мені місцевості, де я перебував аж до звільнення. Я сидів там без діла три дні.

Ніхто взагалі не приходив до мене, мене нікуди не кликали. [...] На третій день прийшов до

мене командир банди, принаймні я сам зробив такий висновок. Він дав мені знати, переконував, що ми поляки – це не Польська армія, а більшовицька, що ми є московськими прислужниками. Він закликав мене до дезертирства з Війська Польського, до саботажу, не виконувати накази своїх начальників, бо вони видаються НКВС, а також не виконувати накази, що стосуються депортації українського населення до Росії. Він закликав мене приєднатися до Армії Крайової, оскільки це справжня Польська армія, з якою вони є союзниками і мають спільну ідею боротьби з советським окупантом.

Нинішня влада не визнається ні польським народом, ні ними. Вони не дозволять продовжувати виселення українців з Польщі, будуть протидіяти навіть з використанням зброї. Вони будуть боротися з більшовиками до останнього, аж до здобуття незалежності. Вони будуть спалювати, нищити польські села та міста, в помсті за спалені та знищені українські села. Їх повстанці, які борються за незалежність України, розсіяні, починаючи від Словаччини та Угорщини аж до Балкан, Кавказу та Сибіру. Їх є близько 3 мільйонів. До повстання вже долучилися інші народи, а саме узбеки, азербайджанці, киргизи та інші, які хочуть спільним фронтом повалити більшовицький режим.

Він продовжував розповідати мені, що в Росії панує голод, бідність, дезертирство з армії та послаблення військової дисципліни. Американці підтримують їх (бандерівців) і навіть запропонували їм кредити на проведення бойових дій, але вони відмовились від цієї пропозиції, оскільки честь не дозволяє її прийняти.

Їхня армія не є жодною бандою, а повстанською армією, легалізованою союзниками. Під Львовом був скинутий англійський десант, озброєний сучасною зброєю. Він весь постачається англійськими літаками і чекає чіткого наказу щодо початку активної боротьби з більшовиками в певний, визначений час. Він попереджував мене, щоб я відмовитися від теперішньої служби в Війську Польському, бо прийде інший уряд, і я втрачу зірочку.

Бандерівці вербують до своїх лав чоловіків з нинішніх та колишніх польських територій. Обмундирування зазвичай мають німецьке або також цивільний одяг. [...]

Під час мого перебування там конвоїри співали різні пісні про Сталіна, Молотова,

Ворошилова, що вони нічого не допоможуть. [...] Відносились до мене дуже добре, давали їсти, були ввічливими. Капрала, як я помітив, не прослуховували зовсім.

Під час мого звільнення був присутнім командир бандерівців, який раніше зі мною розмовляв, і сказав, що вони будуть роззброювати всі польські військові підрозділи, будуть вилучати в них обмундирування, оскільки так було вирішено. Не хотів повернути мені гроші та пістолет, оскільки, за його словами, їх зароблено сумлінною працею для більшовиків. Вони забрали мій плащ, пояснивши, що він конфіскується, оскільки не є польським. Видали мені дві квитанції українською мовою за забрану зброю та обмундирування.

На кінець вони попередили мене, що там, де мене приведуть конвоїри, я повинен зупинитися, переночувати і наступного дня продовжувати переміщення до мого підрозділу. Причиною мого затримання була – як стверджували – пізня година моєї їзди та необхідність встановити, чи я не зловживав владою в своєму підрозділі Прикордонної служби відносно українського населення. Звільнили мене в ночі з 29 на 30 грудня 1945 і провели через ліс та гори у напрямку до Команчі. 30 грудня приблизно о 10 ранку я повідомив про своє повернення в Комендатурі № 38 Відтинка [Команча]. Капрал Стромияш повернувся разом зі мною. [...]

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ АРХІВ (CAW) В РЕМБЕРТОВІ,
IV-111-510, Л. 96-97.

— Звіт командира Тактичного відтинка УПА «Лемко», майора «Рена» за грудень 1945

[...] 17 грудня 1945 підрозділ 512 [...] підготував засідку на краю лісу біля дороги, що вела з Риботиче в с[ело] Кописно. [...] Військо Польське (ВП) вийшло на лінію стрільби.

Кулеметник ворога був знешкоджений першими нашими пострілами. Кулемет від нього прийняв помічник кулеметника, але він також впав від наших пострілів. Двоє офіцерів ВП наказали іншим відходити, але вони теж впали від наших куль. На полі бою залишилось троє загинувших та троє поранених, 5 втекли, з них 4 поранені. Поранений рядовий зізнався, що обидва офіцери були комуністами, і «якщо ви їх відпустите, вони потім нас повісять». Командир сотні У-4 (Ударник-4)¹² провів польовий суд і після підтвердження вини обох офіцерів їх розстріляли.

← Село Новосільці, спалене
УПА 29/30 грудня 1945

Для пораненого рядового була прислана підвода, яка доставила його в Риботиче¹³.

[...]

27 грудня 1945 сотня [У-4] відповідно до наказу зверху та з метою перейняти наступальну ініціативу з рук противника, та щоб він перестав планувати набіги на місцевості, що супроводжуються вбивствами та пограбуванням українського цивільного населення, а більше думав про оборону своїх міських центрів, [...] здійснила акцію в місті Перемишль. Акція тривала з 1:30 до 3:00. [...] Підрозділ 510 [...] зайняв водопровід без бою. Підпалили водонапірну башту, були знищені [...] гранатами вимірювальні прилади та машини, а оливу та гас у водонапірній башті підпалено. [...] Підрозділ 511 спалив [дільницю Перемишля] Кругель Великий, залишивши близько 20 будинків, населених українцями. Мінометна чота вистрілила 11 снарядів на Перемишль, з них 2 снаряди впали на залізничний вокзал Перемишля, і один з них запалив поштовий вагон, який згорів. 3 снаряди впали на казарми [...], один – на вулицю Словацького, 2 – на будинок військового госпіталю на вул. Словацького, решта в ріку Сан.

Результати акції: в Перемишлі паніка, «бандерівці стріляють з важкої зброї». В перемишлі відсутня вода, спалено зерно, заготовлене в стодолах

[...]

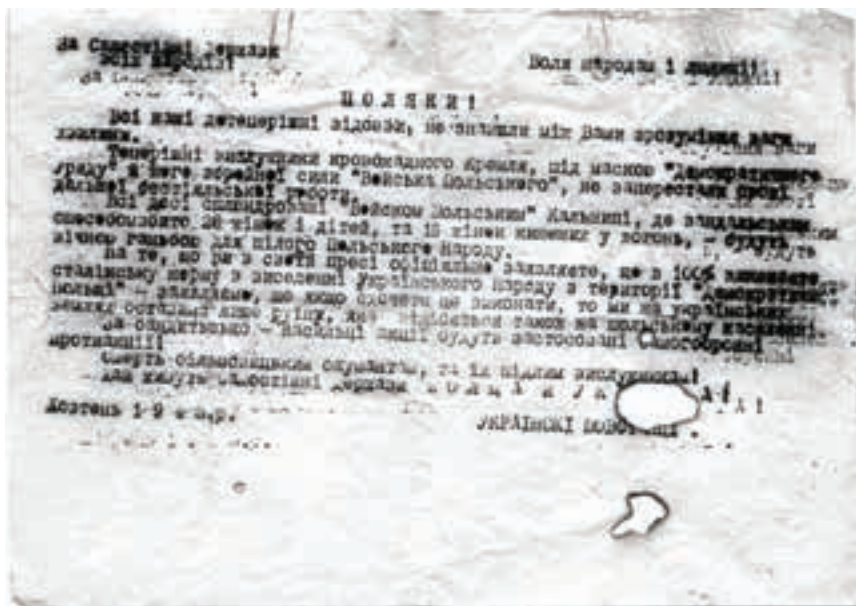
30 грудня 1945 [...] за наказом районного провідника Л.¹⁴ [...] підрозділ У-1 разом з підрозділом У-5¹⁵ між 00:15 і 01:25 ліквідували село Новосільці, яке налічувало 250 номерів і було

тепер заселена лише польськими репатріантами зі Сходу. [...] Акція розпочалася за сигналом білої ракети та вибухом на станції. Поляки відстрілювались з будинків. Були випадки, що з сокирами вони кидались на стрільців. Кулеметник «Сосна» вбив прикладом ручного кулемету (який дав осічку) поляка] який хотів вдарити його колом. Більшість поляків – це прибульці з Галичини.

Коли стрільці хотіли допомогти одному полякові винести речі та вигнати худобу – він вперся, не хотів вийти самостійно з хати і не дозволив вигнати худобу. Так, і він і згорів у хаті зі всім своїм майном.

Стрільці, що йшли на акцію, отримали інструкції, як слід під час неї діяти. Вони всім говорили: «Ми спалюємо свої хати», «Сталін – ворог поляків та українців» тощо. Коли забирали худобу з двору, заявляли, що реквізують її для «фінансування боротьби поневолених народів». Всюди роздавали листівки. Стрільці допомагали (по можливості) виносити речі. Під час акції було вбито близько 15 поляків, які чинили опір чи відстрілювались¹⁶. На вокзалі роззброєно міліціанта, а будівля станції повністю зруйнована. Під час проведення акції було затримано транспортний засіб. [...]

Розвідка повідомила, що в затриманому транспортному засобі було кілька вбитих та поранених більшовиків. Акція викликала велику паніку серед польських репатріантів, особливо в с[елі] Заршин та польських бандитських селах. Усі пограбування в українських селах поки що припинилися.

З ФОНДІВ ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ В СІНЬКУ

→ Листівка, яку розкидували під час спалення УПА села Новосільці в ніч з 29 на 30 грудня 1945

Польські солтиси ведуть розмови з нашими селами. [...]17
 СТОЯНКА, 31 ГРУДНЯ 1945
 АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ І АДМІНІСТРАЦІЇ (AMSWIA), МАТЕРІАЛИ СПРАВИ МИРОСЛАВА ОНИШКЕВИЧА «ОРЕСТА», X-8, Л. 167, 168, 165.

**О незалежні держави всіх народів!
 Свобода народам і людині!**

ПОЛЯКИ!
 Всі наші попередні звернення не здобули Вашого розуміння важливості моменту. Нинішні слуги кривавого Кремля під маскою «Демократичного уряду» і його військової сили «Війська Польського» не утрималися від подальших спроб жадливої діяльності. Всі сплюндровані «Військом Польським» Кальниці, де жорстоко вбили 28 жінок і дітей, а також кинули у вогонь 16 жінок, стануть вічною ганьбою всього Польського Народу. На погрози у вашій пресі, де ви офіційно заявляєте, що на сто відсотків виконаєте сталінську норму з виселення українського народу з території «Демократичної Польщі», ми відповідаємо, що якщо ви виконаєте цей план, то ми на українських землях залишимо самі руїни, які також вплинуть на становище польського населення.

На бандитсько-грабіжницькі акції ми відреагуємо самооборонними контропераціями. Смерть більшовицьким окупантам і їх підлим слугам!
 Нехай живуть незалежні держави ПОЛЬЩА й УКРАЇНА!
 Жовтень 1945
 УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Звіт командира Тактичного відтинка УПА «Лемко», майора «Рена» за січень 1946

[...] 19 січня 1946 о 10 годині підрозділи 507 та 509 під командуванням самого командира підрозділу [«Хріна» – примітка Г. М.] брали участь у Святі Водохреща в селі Середнє Велике. Під час освячення води було повідомлено, що через с[ело] Хотінь у напрямку на Середнє Велике переміщується польське військо чисельністю біля 100 солдатів. [...] Протягом 30 хвилин з'явився ворог. Його міномет [...] обстріляв вершину гори 658 та село Середнє Велике, і військо перейшло в наступ [...]. Підрозділ 507 розпочав наступ і відіпхнув ворога в напрямку потоку, що тече з села Хотінь в Велике Середнє. В той час підрозділ 509 з крила почав атаку на ворога, який почав відступати вздовж потоку у напрямку села Хотінь. Обидва підрозділи переслідували ворога аж до села Тисовець.
 [...]

Результати акції:

Втрати ворога: 44 вбитих [...] та багато поранених¹⁸. Крім того, у полон потрапили чотири солдати, в тому числі один лейтенант; після ознайомлення з цілями нашої боротьби та роздачі їм виданих нами листівок, адресованих Війську Польському, вони були звільнені.

Втрати власні: немає.

Трофеї: 1 міномет 82 мм [...], 3 ручні кулемети (Дегтярьова) з боєприпасами, 8 пістолетів-кулеметів (ППС), 3 пістолетів-кулеметів (ППШ), 1 російська снайперська гвинтівка. [...]

*

[...] 14 січня 1946 підрозділ Війська Польського (ВП) напав на село Поляни Суровичні, де вбив 9 осіб та пограбувало село.

22 січня 1946 підрозділ ВП напав вночі на село Ратнавиця [нині не існує], пограбував, побив та вбив 7 осіб, а кількох арештував.

23 січня 1946 ВП напало на село Бахів, пограбувало село та вбило 2 особи.

24 січня 1946 підрозділ ВП чисельністю 150 осіб напав на село Вислік Долишній, яке обстріляв з двох 82-мм мінометів, спалив 32 хати, вбив 5 осіб, 4 було важко поранено.

24 січня 1946 підрозділ ВП чисельністю 100 солдатів напав на село Карликів, спалив 11 хат та застрілив 15 осіб. Акція тривала лише 45 хвилин, тому наш підрозділ не зміг прийти на допомогу.

25 січня 1946 вночі ВП у складі близько 5 рот і 2 автомобілів з енкаведистами, а також близько сотні цивільних осіб, одягнених частково у військову форму, тихо підїхали до села [Завадка Морохівська – нині не існує село]. Вони поставили захист зі сторони лісу, оточили села Морохів, Мокре, Височани, Полонна та гори від сіл Небещани та Ратнавиця. Вони напали на село без жодного пострілу і вбили 58 дітей і жінок (проколювали їх багнетами, виколували очі, різали животи і груди, ламали руки і ноги, обрізали носи і вуха і так кидали їх у вогонь хат, що горіли¹⁹). [...]

Після [здійснення] вбивств Ляхи дуже швидко втекли, побоюючись, щоб хтось на них не напав.

25 січня 1946 ВП напало на село Полонна, спалило три хати, пограбувало та побило господарів. [...]

АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ І АДМІНІСТРАЦІЇ (AMSWIA), МАТЕРІАЛИ СПРАВИ МИРОСЛАВА ОНИШКЕВИЧА «ОРЕСТА», X-6, Л. 50, 60.

Начальник Повітового відділу інформації та пропаганди в Саніку до Воєводського управління інформації та пропаганди в Ряшеві, Санік, 4 лютого 1946

Разом з цим надаю дані про випадки в повіті, отримані від Повітського староства – Департамент з суспільно-політичних питань.

На підставі повідомлення солтиса громади Віслик Великий-Долишній повідомляється, що 25 січня 1946 військовий підрозділ, ймовірно, із 32-го полку, спалив в селі Віслик Великий 34 житлових та підсобних будинків, забрав 32 голови худоби та 30 коней. Під час цієї акції застрелено 6 осіб, а поранено 10 осіб.

25 січня 1946 військовий підрозділ, дислокований в Саніку, проходив через село Карликів. Після в'їзду в село підрозділ був обстріляний невідомими особами, внаслідок чого почалася двостороння стрілянина. Було застрелено 18 цивільних мешканців села Карликів. Підрозділ проходив далі через село Завадка Морохівська, де його обстріляли невідомі особи. 64 цивільних мешканців загинули під час стрілянини, а господарські будівлі були спалені.

30 січня вночі невідомі особи спалили 7 польських будівель в селі Репедь в присілку Заїчки, 2 мости на дорозі Резедь–Команча через річку Ославу. Виконавцями цього нападу були, мабуть, українці.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ В РЯШЕВІ, ФОНД 16, ОП. 146, Л. 2.

Звіт командира Тактичного відтинка УПА «Лемко», майора «Рена» за березень 1946 р.

[...] 20 березня 1946 о 06:45 підрозділи 94, 95а²⁰ та підрозділ Мирона²¹ напав на село Ясель, де зібралися солдати підрозділів Прикордонної служби із сіл Команча, Лупків, Радошиці та Воля Міхова. Ці солдати грабували та вбивали беззахисне українське населення.

Також у селі Поляни Суровичні пограбували та вбили 9 господарів, а в селі Віслик Долишній вбили 7 господарів та спалили 32 хати. Щоб припинити ці їх бандитські напади на беззахисне українське населення, командир підрозділу У-5 вирішив напасти на них саме тоді, коли солдати були всі разом.

Згідно з планом атаки повинні були здійснити підрозділи 513 і 514 та 501 [...]. Інші підрозділи повинні були підстрахувати їх і не випустити жодного польського солдата із села. [...] Оскільки

ВП (Військо Польське) не втікало, а прийняло бій, підрозділ 501 перейшов в атаку [...]. Коли підрозділ 501 ввійшов у село, його стрільці почали проводити обшук в хатах, в яких ховалися польські солдати, брати їх у полон і відводити в призначене місце. Під час атаки відвагою відзначились стрільці Чайка, Топор та Довгий, які першими вбігли в село і з близької відстані обстріляли хати, в яких знаходились солдати ВП. [...].

Результати бою:

Втрати ворога: 24 вбитих, 6 поранених та 79 полонених (з них 2 лейтенанти, 5 молодших лейтенантів, 1 прапорщик, плутоновий та 32 капрали).

Втрати власні: 2 легко поранені стрільці.

Трофеї: 2 міномети 54 мм [...], 7 ручних кулеметів (Дегтярьова), [...] 64 гвинтівки, 40 пістолетів-кулеметів (ППС і ППШ),

[...] 5 відер, 1 друкарська машинка, 50 кг макаронів, 50 кг борошна, 100 кг зерна, 50 кг солі, [...] 7 коней з гужового транспорту, 2 вози та архів штабу²².

АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ І АДМІНІСТРАЦІЇ (AMSWIA), МАТЕРІАЛИ СПРАВИ МИРОСЛАВА ОНИШКЕВИЧА «ОРЕСТА», X-6, Л. 233–235.

З переліку акцій УПА в 1946

20 березня 1946 курені УПА к[оманди]рів «Хріна» і «Мирона» спільно скоїли напад на Ясель. [...] Ворог був оточений і повністю розгромлений. [...] В архіві було знайдено детальну характеристику кожного члена ВП; на підставі цих даних 20 полонених було звільнено, а решту – тих, хто прославився спалюванням і вбивствами українського населення – розстріляно²³.

«УПА В СВІТЛІ ДОКУМЕНТІВ З БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ ДЕРЖАВУ 1943 – 1950 РР.», Т. II, [В.М.В.] 1960, С. 156.

Звіт командира Тактичного відтинка УПА «Лемко», майора «Рена» за березень 1946 р. (продовження) 23 березня 1946 о 01:10 підрозділ У-1 здійснив акцію в селі Команча.

Після проведеної акції атаки на село Ясель польські солдати втекли до села Радошиці, а місцеве населення почало грабувати покинуте майно. Щоб врятувати решту майна від пограбування, командир У-1 дав розпорядження про похід в село Команча. Підрозділ У-1 прибув в село Команча [...]. Перш за все, було спалено все, що могло згоріти – будівлі та залізничні будки, а також

40 вагонів (локомотив із двома вагонами втік до села Лупків). Потім було спалено: Військові казарми, будівлю Громадянської міліції (МО), молокозавод, 4 дерев'яні мости на залізничному шляху, 1 дерев'яний міст на шосе, 3 вілли на [горі] Бірча та садибу. Наступної ночі були підірвано: в'їзний та виїзний розріз стрілкового переводу, водонапірну вежу, 2 водяні помпи та залізний залізничний міст на дорозі до села Команча (міст був розбитий посередині та обвалився).

Монастир на Бірчі, після домовленості з куцовим Макаренком залишено недоторканим²⁴. Під час акції в с. Команча затримано за підозрою у шпигунстві місцеву вчительку, її сестру та чергового по переїзду [...]. Коли вони мали намір втекти, використовуючи неуважність охоронця, їх застрілили²⁵.

[...]

24 березня 1946 о 19:20 підрозділ [У-5 «Хріна»] спільно з підрозділом командира «Мирона» за наказом районного [провідника] «Левка» здійснив атаку на місто Буківсько. Метою атаки було затримання бандитів, які грабували навколишні українські села. В м. Буківсько проведено збори (зустріч) з польським населенням, на яких польське населення під загрозою контрибуції 1 млн польських злотих видало всіх бандитів. Тільки одного з виданих бандитів спіймано, бо решта частково виїхала, а частково була заарештована Управління безпеки (УВ) з Саніку. Затриманому бандитові було наказано заплатити 30 доларів США, як покарання за грабування. Окрім того, з села було забрано 6 голів худоби на продовольство для підрозділу [...]. Пізніше стрільці по вечеряли, за вечерю в ресторані було заплачено 750 злотих. [...]

АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ І АДМІНІСТРАЦІЇ (AMSWIA), МАТЕРІАЛИ СПРАВИ МИРОСЛАВА ОНИШКЕВИЧА «ОРЕСТА», X-6, Л. 235, 249.

Начальник Повітового відділу інформації та пропаганди в м. Санік до Воєводського управління інформації та пропаганди в Ряшеві, Санік, 26 березня 1946

Разом з цим надаю дані про випадки в повіті, отримані від Повітського староства – Департамент з суспільно-політичних питань.

Повідомляю, що вночі з 18 на 19 та з 19 на 20 березня 1946 бандерівці вивезли велику рогату худобу на території гміни Яслиська (Яслик), в селах: Рудавка – 14 голів, Воля Нижня – 4

← Новосільці, березень 1946.
Українці на залізничній
станції перед виселенням

голови, Мощанець – 4 голови, Суровиця – 20 голів і Домброва – 8 голів.

В цей час бандерівцями на території цієї гміни після тригодинного бою було ліквідовано пункт охорони кордону, під час якого загинули два солдати та двоє було поранено, а 100 солдатів потрапили у полон. Бандерівці проводять на території цієї гміни призов до війська та організовують військові навчання в селі Мощанець. Українська молодь ухиляється від призову, за що бандерівці забирають худобу, коней, взуття та одяг від батьків молоді, що ухиляється.

У ніч з 24 на 25 березня цього року бандерівці спалили гмінний будинок в м. Буківсько, знищили ручними гранатами будівлю колишнього суду, де знаходився постерунок Громадянської міліції та Пошту, вивезли худобу та коней та ліквідували 2 магазини. Був роззброєний постерунок Громадянської міліції. Крім того, бандерівці вимагали контрибуцію в розмірі мільйон польських злотих та повернення худоби та коней, забраних Військом Польським під час депортації українського населення з села Полонна. Під час нападу на Буківсько війська там не було. Не має більш детальної інформації через відсутність телефонного зв'язку. Тоді ж було спалено три дерев'яні мости на ріці Сянічок [...].

У ніч з 21 на 22 березня цього року бандерівці змусили пост охорони кордону в Команчі

відступити у напрямку села Лупків. Бандерівців затримали і забрали з собою одного офіцера – лейтенанта Герасіка та міліціонерів з постерунку в Команчі.

На території місцевого повіту знищено вже є три гміни: Щавне, Команча та Буківсько.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ В РЯШЕВІ, ФОНД 16, ОП. 146.

Звіт командира Тактичного відтинка УПА «Лемко», майора «Рена» за квітень 1946

[...] 4 квітня 1946 о 20:00 підрозділ [У-5 «Хріна»] здійснив відплатну акцію в м. Буківсько. Польське цивільне населення цього міста разом із більшовицько-польськими, бандитськими військами нападали на наші села, грабували, спалювали, а деяких господарів живими вкидали у вогонь. Незважаючи на наше попередження, яке відбулося на зборах [населення міста], які ми провели 24 березня 1946, бандитське населення міста Буківсько не припиняло своїх грабіжницьких набігів на навколишні українські села; тому було вирішено знищити це місто. У місті Буківсько було близько 500 будівель, у тому числі 60 кам'яних, які були підпалені протягом 16 хвилин, вони горіли два дні.

Результати акції:

Втрати ворога: невідомі.

Втрати власні: немає.

Забрано: 15 коней, 25 корів (передано українському населенню з сіл, спалених поляками).

Знищено: повністю прибр. 500 будинків, в тому числі 50 кам'яних.

[...]

Санік, 27 травня 1946

АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ І АДМІНІСТРАЦІЇ (AMSWIA), МАТЕРІАЛИ СПРАВИ МИРОСЛАВА ОНИШКЕВИЧА «ОРЕСТА», X-13, Л. 40.

Начальник Повітового відділу інформації та пропаганди в м. Санік до Воєводського управління інформації та пропаганди в Ряшеві, Санік, 8 квітня 1944

Власна інформація:

26 березня 1946 вночі відбувся напад великих українських банд на м. Буківсько. Спалено будівлю суду, де знаходився постерунок Громадянської міліції (МО). Пограбували худобу, взуття та білизну, банди погрожували спалити все Буківське після відходу. Наступного дня Військо Польське (ВП) спалило тринадцять українських сіл.

Невеликий підрозділ ВП прибув в Буківське, де вони зупинились на шість днів. Після відходу цього підрозділу вночі з 5 на 6 квітня великі українські банди напали на Буківсько та спалили майже всі будинки. Згоріло 570 домів, залишилися лише 11 домів на узбіччі у верхньому кінці села. Пограбовано більшість худоби. На запитання сільського населення чому вони спалюють і руйнують села, українські нападники відповіли: «Польська армія нищить, спалює та вбиває наше українське населення, наші батьки та матері сидять на згарищах – і ви теж будете сидіти на згарищах».

6 квітня ВП, що прибуло в Буківське, застрілило трьох українців в селі Токарня, внаслідок чого українське населення з Токарні та Волиці в паніці втекло від ВП до лісу. ВП радить польському населенню, що залишилося в Буківському, втікати в Санк від нападів українських банд з гір. Населення є безпорадне і перелякане – існують різні версії: одні кажуть, що це помста українців за спалення ВП 13 українських сіл, інші кажуть, що це робота українських банд, які знаходяться в змові з польською реакцією. Римо-католицький прихідський священник з Буківська вербує польське населення – погорільців, до виїзду на Захід.

7 квітня в Команчі був розстріляний ВП місцевий український прихідський священник з Команчі разом з сином за наявність вдома зброї.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ В РЯШЕВІ, ФОНД 16, ОП. 146.

Начальник Повітового відділу інформації та пропаганди в м. Санік до Воєводського управління інформації та пропаганди в Ряшеві:

(власна інформація)

24 травня 1946 о 8:00 на спортивному стадіоні в Саніку було страчено через повішення двох осіб з банди НЗС [Національні збройні сили – Narodowe Siły Zbrojne – підпільна військова організація руху Опору в Польщі – прим. перекладача]: Риняка та Пудліка²⁶, засуджених вирок суду, винесеним в прискореному режимі, до смертної кари за збройні напади на Постерунки Громадської міліції (МО), офіцерів Управління безпеки (УБ), польських солдатів, кооперативи та пограбування худоби. Страта справила сильне враження на місцеве населення. Про страту в Саніку кружляють різні антирадянські чутки:

1. Деякі кажуть, що вирок є занадто суворим та несправедливим, тому що «судив єврей, а совети повісили».

2. Інші вважають, що вирок також несправедливий, оскільки засуджені до смертної кари, хоча вони мали зброю та здійснювали напади, але вони не вбили нікого з цивільних осіб чи з Війська, Управління безпеки чи міліції, що також було підтверджено судом, тому вирок мав бути більш м'яким.

3. Інші стверджують, що поки що не бачили жодного публічного вироку та страти українців, які часто нападають, спалюють та вбивають польське населення та представників органів державної влади, польських солдатів та міліціантів. У цьому факту вони бачать провину советської влади, яка нібито не допускає виявлення та покарання українців, винних у злочинах проти поляків. [...]

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ В РЯШЕВІ, ФОНД 16, ОП. 164.

Інформаційний звіт провідника надрайону «Бескид» ОУН-УПА, «Мара» за період з 1 липня до 1 серпня 1946

[...]

Українська сторона

Українське населення, яке під час депортації було пригнічене та понесло істотні матеріальні втрати, знову починає повертатися до свого нормального стану. [...] Однак настрої мас це соллом'яний вогонь. Як тільки вони почують якусь інформацію, настрої населення покращується і воно чекає, що в будь-який час вибухне війна,

і в результаті покращиться їх доля, але з іншого боку, побачивши терор Війська Польського [...], маси втрачають надію і не вірять у перемогу нашої боротьби. Найбільша втрата сподівань українського населення сталася після вбивства 33 українців у селі Терка. [...]

Польська сторона

Адміністрація – польська адміністрація все ще зосереджена в основному в повітових центрах, де також знаходяться органи влади гміни. [...] Органи польської адміністрації відносяться до нас добре. Населенню вони також не роблять жодної кривди. У деяких селах гмінні управління видавали українському населенню допомогу з UNRRA. [...]

Постерунки Громадської міліції (МО) надані розміщені в повітових центрах. [...] До українського населення вони ставляться прихильно (не б'ють, не грабують). У приміських районах МО бере участь у нападах на польські та українські села разом з Управлінням громадської безпеки (УВР). У липні УВР з Саніку разом з МО заарештували близько 300 поляків та 40 українців. Арешти в Санікуському повіті привели до того, що польське населення, боячись УВР, не сплять у своїх домах і ховаються. Арештовані були звільнені частково добровільно, а частково за гроші.

Військо Польське – ВП не змінила своєї поведінки щодо українського населення. Воно грабує, б'є і вбиває на кожному кроці [...], до нас відноситься ворожо. [...]

Польське підпілля – польські підпільні групи, які весь час діяли в Санікуському повіті, були розбиті УВР та WP [...]

Слава Україні!

Стоянка, 16 серпня 1946

Мар²⁷

АРХІВ ВАРШАВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ, МАТЕРІАЛИ СПРАВИ ПЕТРА ФЕДОРІВА, 118/91/3937, Л. 105–108.

Одинадцятье засідання Крайової Національної Ради, 23 вересня 1946, 17:25

Гр. Голова [Ради]: Поновлюю засідання.

Депутатом гр. Бурдою та товаришами була подана термінова заява наступного змісту (читає):

Відповідно до ст. 18 та 19 Регламенту засідань Крайової Національної Ради депутати Польської Народної Партії (PSL) просять ухвалити наступне: «Крайова Національна Рада призначає парламентську комісію, що складається з

12 депутатів – по два від кожного парламентарного клубу – для негайного вивчення відносин, що стосуються безпеки на території Ряшівського та Люблінського воєводства, запропонування заходів щодо боротьби з бандами, що шаленіють там, запевнення особистої безпеки, безпеки майна та опікування на місцевими жителями та запропонування плану упорядкування покинутих або знищених територій».

Депутати Польської Народної Партії вважають свою заяву терміновою та вимагають надання слова заявникові, щоб обґрунтувати терміновість заяви.

Для обґрунтування терміновості заяви надаю слово депутатові гр. Бурді.

Депутат гр. Бурда: Висока Радо! Якщо ми ввійдемо на територію Ряшівського воєводства, на територію Люблінського воєводства і, особливо, повітів: Санік, Перемишль, Любачів та багатьох інших, складається враження, що війна ще не закінчилась. Ми дивимося на ці сотні, тисячі населених пунктів, ми дивимося на тисячі господарств, ми дивимося на ці величезні тисячі гектарів необроблених полів, з яких родючі землі Засяння давали стільки хліба польському населенню. Ці цифри, які я називаю тут, не є гололівними цифрами, це цифри, окроплені кров'ю та наповнені жахом, це цифри, що закликають до совісті народу, до совісті Уряду та Високої Ради, щоб негайно прийти на допомогу населенню ще до початку зими, що надходить. Це числа, залиті сльозами, числа, залиті людською кров'ю.

Тому ми просимо Високу Раду схвалити терміновість цієї заяви. (Оплески).

Гр. Голова [Ради]: Хто хоче мати слово про терміновість заяви? Чи Міністр громадської безпеки погоджується з терміновістю заяви?

Міністр громадської безпеки гр. Радкевіч (оплески): Висока Радо!

Цього разу дозвольте обмежитися лише цією конкретною заявою. Я не бачу необхідності створювати спеціальну комісію. Органи Безпеки протягом всього цього часу вели досить напружену боротьбу, особливо якщо мова йде про очищення території від українських та фашистських банд. На сьогодні ситуація, безперечно, є іншою, кращою, але все ще незадовільною, але це не такою, яка була 4–5 місяців тому, коли репатріація ще не була завершена.

Якщо б мова йшла про політичний сенс пропозиції клубу Польської Народної Партії

ФОТО: СТАНІСЛАВ ПОТОЦЬКИЙ / ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ В СЯНІКУ (3)

↑ Буківсько після нападів
УПА, вересень 1946

(PSL) – я мушу зазначити, що вона має особливий післясмак. Виникає питання, чому партія PSL виступила з такою заявою і питання безпеки обмежила лише територіями Ряшівського та Люблінського воєводств, і вказує ці повіти. Отож піднімається питання лише українських банд. Для нас, для демократичного табору, важливо очистити територію від банд, створених реакційними угрупованнями будь якого роду, незалежно від того, чи вони є українськими чи польськими, очистити як від українських, так і від польських банд.

Тому я виступаю проти терміновості заяви.

Гр. Голова [Ради]: Ставлю на голосування питання терміновості заяви.

Хто підтримує схваленням терміновості заяви, прошу підняти руку. Дякую. Хто проти терміновості? Більшість.

Заява, як звичайна буде передана в Комітет з адміністрації та безпеки²⁸.

«СТЕНОГРАФІЧНИЙ ЗВІТ З ЗАСІДАННЯ КРАЙОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ, ЩО ПРОХОДИЛО 20, 21, 22 ТА 23 ВЕРЕСНЯ 1946 РОКУ», ВАРШАВА, 1946, С. 474–476.

Опрацював
Гжегож Мотика

Переклади на українську мову
Тетяна Гомон і агенство Supertłumacz

← ↑ Село Лодина після атаки
УПА, вересень 1946

¹ На підставі: Ignacy Blum, «Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1944–1948. Szkice i dokumenty», Warszawa 1968, с. 262–263.

² Там само, с. 54–55.

³ Там само.

⁴ Ignacy Blum, «Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1944–1948. Szkice i dokumenty», Warszawa 1968, с. 182.

⁵ Там само, с. 185–186; Edmund Ginalski, Eugeniusz Wysokiński, «Dziwiąta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)», Warszawa 1984, с. 369.

⁶ «PPR w województwie przemyskim», Przemyśl 1976, с. 73.

⁷ 11 вересня 1944 року слова «Шелеста» з точністю повторив у наказі № 12/44 командир Військового округу УПА «Буг» полк. Вороний.

⁸ Провід – керівництво.

⁹ Район – одиниця в територіальній структурі ОУН, що є відповідником повіту; *куц* – включає кілька сіл.

¹⁰ Цей наказ ОУН-УПА був перехоплений польською 9 піхотною дивізією ВП, яка потім 15 вересня 1945 передала його 89 підрозділу Прикордонних військ НКВС. З української мови на російську переклав лейтенант Бородай.

¹¹ Цей наказ був виданий наприкінці серпня 1945 р. Про його положення нагадував командир Тактичного відтинка УПА майор «Rep» у березні 1946 р. у листі до своїх підлеглих. Василь-Мартин Мізерний «Rep», якого підлеглі називали «Карпатський лев» та «Лемківський ведмідь», народився в 1910 році у селі Вербів (Підгаєцького повіту). У 1945 році він став командиром відтинка «Лемко», що складався з двох куренів. У 1947 році перейшов на територію України, де працював у штабі УПА-Захід. Загинув у боротьбі проти НКВС 24 серпня 1949 в селі Либохора поблизу Дрогобича.

¹² Командиром сотні У-4 (Ударник-4) був Володимир Шигельський «Бурлака» – народився в 1917 у Львові. У червні 1944 він пішов до Карпат з усім постерунком української поліції, що знаходився в Межиці і там організував сотню УПА. У вересні 1947 р. під час операції «Вісла» прорвався зі своєю сотнею до Чехословаччини з наміром дістатися до Західної Німеччини. Там він розпустив сотню і віддав себе в руки чехословакам. Виданий польській владі, був засуджений до смертної кари в січні 1949 року.

¹³ Див. теж: Edmund Ginalski, Eugeniusz Wysokiński, «Dziwiąta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)», Warszawa 1984, с. 300.

¹⁴ Михайло Дзіман «Левко», провідник (керівник) III району надрайону «Бескид» I округу ОУН, що охоплює північну частину Саноцького та Лісківського повітів. Був схоплений вночі з 15 на 16 листопада в селі Загутинь.

¹⁵ Йдеться про сотню У-5 (Ударник-5) Степана Стебельського «Хріна» та сотню У-1 (Ударник-1) «Дідика» (прізвище невідоме). Степан Стебельський «Хрін» – народився в 1914 р. поблизу Самбора. Під впливом матері він долучився до ОУН. Восени 1945 року був направлений в Бещади, організував там сотню, що складалась з лемків. На її чолі досяг багатьох успіхів у боротьбі проти Війська Польського (WP), організував, зокрема, засідку, в якій загинув генерал Кароль Сверчевський. У 1947 році перейшов на територію України [УРСР]. Загинув 9 листопада 1949 року на чехословацько-австрійському кордоні, яку він хотів перейти разом з групою кур'єрів. Сотенний «Дідик» – прізвище невідоме. У 1945–46 роках командував сотнею У-1 (Ударник-1). У 1946 році через поганий стан здоров'я передав командування Роману Гробельському «Бродичеві».

¹⁶ В Новосільцях загинуло 19 поляків.

¹⁷ Див. теж: Eugeniusz Misiło, «Repatriacja czy deportacja», Warszawa 1996, с. 305–306.

¹⁸ Польські втрати в українському звіті були завищені – ймовірно, загинуло семеро солдатів та міліціонер. Див. теж: Henryk Dominiczak, «Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1948», Warszawa 1971, с. 209–212.

¹⁹ Документи свідчать, що умиротворення, виконувані підрозділами Війська Польського були дуже жорстокими. Однак підтвердження цього варварства немає.

²⁰ Мова йде про сотні У-1 (Ударник-1) «Дідика» та У-5 (Ударник-5) «Хріна».

²¹ Володимир Гошко «Мирон» – командир окремої сотні «Булава» в 1945–46 роках. Його сотня часто діяла у Бещадах, але оперативно підпорядковувалась командуванню УПА на Західній Україні. Загинув осінню 1948 р. в Карпатах.

²² Див. теж: Henryk Dominiczak, «Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1948», Warszawa 1971, с. 221–228.

²³ Всього тоді було розстріляно шістьдесят солдатів. Під час страсти вирватися і втекти вдалося рядовому Павлу Суднику. Ця втеча була представлена зокрема у фільмі «Сержант Калень» (реж. Єва і Чеслав Петельські, 1961); проте варто зазначити, що полонених розстріляли, а не – як у фільмі – обезголювали сокирою.

²⁴ Монастир був пощадили, бо сестри допомагали пораненим членам УПА.

²⁵ Див. теж: Henryk Dominiczak, «Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1948», Warszawa 1971, с. 232–238.

²⁶ Вони належали до підрозділу Національних збройних сил (NSZ) Антонія Жубрида.

²⁷ Степан Голяш «Мар» – з жовтня 1945 по липень 1947 провідник надрайону «Бескид» I округу ОУН. У 1947 році йому вдалося потрапити до американської окупаційної зони Німеччини, звідки він емігрував в США (на підставі: Євгеніуш Місіло, Операція «Вісла», Варшава, 1993, с. 259).

²⁸ Див. теж: «Zbigniew Nadolski, WUBP w Rzeszowie», Rzeszów 1998, с. 240.

Матеріал походить з «Карти» 29/1999.

Польські «банди УПА»

Євген Місило

У «Карті» 1 ми представили спогади Міхала Куси, свідка дивних подій: підрозділи II Армії ВП, які у 1945 році воювали з ОУН і УПА, випускали в ліс взятих у полон «учасників банд», і відбувалося це під явним впливом НКВС. Євген Місило знайшов документи, з яких випливає, що аналогічні методи застосувала дещо пізніше польська влада. Ми розраховуємо на подальші свідчення з цієї частини (пд.-сх.) сьогоденішньої Польщі. (ред.)

Провокація була одним з основних методів боротьби з підпіллям у Польщі після 1944 року. Її планували використовувати проти всієї політичної і збройної опозиції в Польщі. Провокації, безумовно, застосовувалися і щодо Організації українських націоналістів й Української повстанської армії.

На початку в 1946-47 роках для боротьби зі збройним підпіллям і цивільним населенням, що підтримувало його, використовувалися здебільшого партизанські військові загони. Вони формувалися, як правило, з солдатів – колишніх учасників комуністичного партизанського руху – перевдягнених і оснащених за зразком військових «банд». Це був перевірений метод НКВС у боротьбі з УПА на території СРСР. Щоб ці дії були ефективними, необхідно було, крім зовнішньої схожості зі своїм супротивником, завоювати довіру тієї частини суспільства, яка підтримувала підпілля.

Ідея «УБ» [Управління безпеки – прим. перекладача] і армії організувати «власний партизанський рух» зародилася, напевно, вже в 1945 році. Про це свідчить секретна методичка «Тактика боротьби з бандами», яку 5 січня 1946 представив начальник Організаційно-інструкторського

відділу ГПВУ [Головного політично-виховального управління – прим. перекладача] полковник Нойгебауер¹ начальникові Головного політично-виховного управління Війська Польського бриг. ген. Казимиру Съветліку і начальнику Генерального штабу ген. броні Владиславу Корчицу.

Методичка складалася з чотирьох частин:

1. *Тактика банд*; 2. *Тактика демократичної влади*; 3. *Результати*; 4. *Зміна тактики боротьби*. Оцінки й пропозиції, що містилися в ній, в основному стосувалися Білостоцького воєводства, але, за пропозицією полковника Нойгебауера, вони могли успішно використовуватися й у інших регіонах країни, де існує небезпека діяльності «банд». Найважливішим був пункт 4. Полковник Нойгебауер пропонував у ньому зокрема:

«– створювати з партійних активістів, робітників, солдатів, офіцерів партизанські загони, перевдягнені в цивільне, випустити в ліс з метою дезорганізації у рядах банд;

– посилити репресії щодо учасників банд та осіб, що співпрацюють. Покласти кінець безкарності селян, що приховують бандитів. На бандитський терор відповідати нашим терором. Запровадити принцип колективної відповідальності села за злочини, вчинені на його території. На злочинні діяння негайно реагувати:

а) накладенням матеріальних стягнень, конфіскацією майна;

б) масовими арештами;

в) переселеннями жителів села в західні регіони (не цілі села, а розпорешено);

г) негайним розстрілом на місці осіб, взятих зі зброєю в руках, домовласників, де було знайдено зброю;

е) у виняткових випадках, при збройному опорі села, спаленням села».

На підтримку запропонованих методів, полковник Нойгебауер послався на досвід

пацифікації на польських землях, включених після 17 вересня 1939 до складу СРСР, «коли – на його думку – навіть під час колективізації або стягнення поборів там панував абсолютний порядок і спокій»².

Нотатка заступника начальника Генерального штабу Війська Польського бригад ген. Стефана Моссора з засідання Політбюро Центрального комітету Польської робітничої партії, яке відбулося 17 червня 1946 в Бельведері³, свідчить про те, що ідеї полковника Нойгебауера не були поодинокими. У другому пункті нотатки з нагоди, присвяченої боротьбі з підпіллям у зв'язку з наближенням народного референдуму, він зазначив: «Використання громадянського партизанського руху тут і в регіонах підвищеної активності», а в пункті п'ятнадцятому – «Справа превентивних арештів і ліквідації активів супротивника»⁴.

Про те, що такі методи використовуються на практиці, свідчать численні загадкові вбивства діячів опозиції, скоєні невідомими. Ці методи були настільки ефективними, що Державна комісія безпеки⁵ визнала «використання бойових груп у цивільному одязі» головним методом у період перед виборами, й веліла, щоб операції цих груп були «строго узгоджені з мундирними підрозділами, аби уникнути непорозумінь»⁶.

Дещо пізніше, в жовтні 1946, командування Корпусу внутрішньої безпеки також видало директиву, у якій рекомендувалося зокрема: «у тактиці дій проти бандформувань застосувати конспіративну діяльність шляхом призначення спеціальних загонів у цивільному одязі»⁷.

Завдяки збереженим документам сьогодні ми можемо багато чого розказати про використання таких загонів на територіях, де діяло українське підпілля. Масштаб цих акцій був досить великим і в 1946, і в 1947 році; при цьому характерно, що ці загоны починали діяти, як правило, тоді, коли діяльність груп УПА послаблювалася або зовсім вщухала. Вперше це сталося із завершення примусового виселення українського населення в УРСР у червні 1946.

Реакція командування 8 піхотної дивізії на послаблення бойової активності підпілля була майже миттєвою. 19 липня 1946 начальник штабу 8 ПД підполковник Рошковський у відправленій до штабу оперативної групи «Ряшів» шифрограмі доповідав: «Організовані за зразком партизанського руху підрозділи дивізії виїхали

на місцевість»⁸. Скільки було таких загонів, куди і з якою метою їх відправили?

З шифрограми № 302 полковника Євченка, відправленої 29 липня 1946 до Генерального штабу, виникає, що такі групи були в кожному полку (у 8 ПД було чотири полки). Також відомо, що, наприклад, 32 пп, який входив до складу 8 ПД, станом на 27 липня мав чотири активні «партизанські» підрозділи, що діяли на території Сяноцького повіту. У цей же час в Березівському повіті діяли чотири групи з 36 пп і стільки ж з 34 пп і 37 полку легкої артилерії (пла) в Лиському повіті. У звіті від 27 липня з'являються відомості про ідентичні групи, відправлені 26, 28 і 30 піхотними полками, що входили до складу 9 ДП, в Перемиський, Ярославський і Любачівський повіти. Ці групи склалися з п'ятдесяти-ста відмінно озброєних і переодягнених у форму УПА осіб. Про їхню діяльність негайно доповідалося начальнику Генерального штабу ген. броні Владиславу Корчицу⁹. Якщо в кожному полку було по 4 групи, то разом у 8 і 9 ПД їх було 32. Аналогічні підрозділи у цьому регіоні мали і воєводські й повітові управління громадської безпеки.

Створення одного з таких загонів описав Владислав Пожого, віцеміністр внутрішніх справ у 80-тих роках, а в 1947 році – «стрілець УПА»:

«У Воєводському управлінні громадської безпеки [в Ряшеві – Є.М.] було прийнято рішення створити чоту¹⁰ за найкращими зразками УПА. Потрібно було знайти людей, які добре знають ставлення, практики, звичаї і звички українських націоналістів, відповідно підготувати їх морально і фізично, а також забезпечити обладунки й обмундирування, як у супротивника. Це було найменшою проблемою. Наші склади були переповнені трофеями, здобутими у боях з УПА. В управлінні було кілька людей, які підходили для цієї експедиції. Ще кілька привезли від сусідів [?]. Решту позичили у військових. Шукали тих, хто знав українську мову, приймали лише добровольців. Все робилося у великій таємниці.

[...] Коли група під назвою 'чота Чумака' була сформована, людей посадили в машини, щільно прикрили брезентом, вивезли в ліси, побажали удачі й лишили напризволяще. Звичайно, зв'язок було налагоджено, встановлено сигнали взаємодії, призначено людей, що наглядали за нашою чотою. [...] Я не пам'ятаю, скільки днів чота Чумака бродила теренами, поки трапилася перша стрілянина. На жаль, зі своїми ж.

Планувалося надати розголосо новому підрозділу. Хтось побився. Ми старанно обходили села, якщо знали, що там є міліціонери чи військові. Був наказ уникати зіткнень зі своїми».

А так виглядало повернення в казарми чоти після виконання завдання: «Отже була підготовлена чергова операція, що завершилася ‘успіхом’. Військові схопили чоту. Її членів зібрали у старій стодолі. [...] Ввечері під стодолу підїхали машини, забрали затриманих. Конвой попрямував у бік міста, на територію управління безпеки вїхав через задні ворота з вимкненими фарами. У темряві, посеред ночі, чота Чумака припинила своє існування. Та її члени не перестали бути потрібними: вони набралися ще більшого досвіду, який став у нагоді в наступній операції»¹¹.

Основним завданням фіктивних «бандерівських» загонів було переслідування мирного населення, безпосереднє утримання підпілля, а також дезорієнтація потенційних союзників. Цієї мети можна було досягнути тільки діями, що підривають довіру до «свого» підпілля. При цьому це був чудовий претекст, що виправдовував застосування владою найгостріших покарань, навіть репресій. Усе це породжує питання про автентичність багатьох операцій, проведених підпіллями після 1945 року. Дуже ймовірно, що оприлюднення наступних документів дозволить дізнатися правду про події, відповідальність за які досі покладалася на польське й українське підпілля.

Крім того ми публікуємо два документи від серпня 1947, які доводять, що цей метод використовувався неодноразово. Цього разу – для знищення розпорочених загонів УПА і виявлення українців, які уникли виселення під час операції «Вісла» (28 квітня – 31 липня 1947).

Рік потому, вже після повної ліквідації УПА на території Польщі, виявилось, що органи безпеки були зацікавлені відродженням Організації українських націоналістів. Місію з організації фіктивного проводу ОУН і встановлення зв'язків з українським підпіллям в СРСР, а також керівництвом ОУН за кордоном доручили агенту УГБ [Управління громадської безпеки – прим. перекладача] Леону Лапінському (псевдоніми «Зенон», «Богуслав», «Рвучий») – колишньому начальнику служби безпеки в III окрузі ОУН (Любельщина). Вся мережа, що налічувала кілька десятків людей, була викрита органами безпеки в травні 1954, а «Зенон» вчинив фіктивне

самогубство. Діяльність цієї організації, повністю контрольованої польськими й радянськими органами безпеки, а потім її ліквідація стали приводом для масових арештів і ще однією можливістю довести громадськості, що загроза з боку українських націоналістів досі існує.

—

**Нотатка заступника начальника
Генерального штабу ВП брига. ген. Стефана
Моссора з засідання Політбюро ЦК ПРП
[Польської робітничої партії – прим.
перекладача] 17 червня 1946 (Варшава,
18 червня 1946)**

Цілком таємно

1. Найбільше уваги було присвячено 2 питанням:

– єдиному управлінню 3 складових частин безпеки: управлінні безпеки (мін[істерства] і воев[одських]), військ КВБ [Корпусу внутрішньої безпеки – пер.], міліції, що досі діяли паралельно, без єдиного управління;

– кращій організації оперативної розвідки, що є основою успішної боротьби з бандитизмом.

Остаточне рішення не прийнято. Запропоновані заходи:

– кращий підбір персоналу;
– підвищення компетентності;
– ефективніше використання коштів і їх збільшення;

– пристосування розвідки до характеру села – головної бази бандформувань.

Крім того, були розглянуті наступні питання:

2. Використання громадянського партизанського руху тут і в регіонах підвищеної активності.

3. Використання цивільного одягу оперативними групами безпеки.

4. Необхідність введення санкцій на носіння форми бандами.

5. Необхідність введення санкцій щодо сімей бандитів (їхньої основи й розвідки).

6. Питання захисту залізниці – потребує принципових рішень щодо об'єднання сил безпеки та СОЗ [Служби охорони залізниці – пер.] й очищення останньої.

7. Відзначено, що питання безпеки доріг є умовою правильної організації розвідки агентства, а також знищення банд, що здійснюють напади на дороги. Це завдання воев. комітетів, а на ділянках відповідальності служби безпеки – задача КВБ.

8. Обговорено питання нестачі в міліції та необхідність її подальшого очищення.

9. Повторний акцент на роздаванні зброї серед ДРГМ [Добровольчого резерву громадянської міліції – пер.] і активу.

10. Необхідність очищення воєводських адміністрацій, захоплених ПСП [Польською селянською партією – пер.] (краківської, варшавської і, перш за все, рясівської).

11. Обговорено подальшу необхідність боротьби зі схематичними, важкими операціями й адаптації гнучких операцій до характеру місцевості і банд.

12. Необхідність завершення операцій шляхом знищення розбитих частин бандформувань і окремих бандитів.

13. Поручено питання переобтяження військ різноманітними невійськовими завданнями, а також безпеки повного припинення навчання у всіх військах на 3 місяці.

14. Обговорено необхідність співпраці воєводських комендантів з секретарями ПРП.

15. Питання превентивних арештів і ліквідації активів противника.

Бриг. ген. Моссор

[На полях документа рукописна примітка ген. Моссора:]

Ад'ютант. Вручити особисто ген. Стеці¹² до актів Комісії безпеки.

КОПІЯ, МАШИНОПИС. ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ АРХІВ (ДАЛ: ЦВА), ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ ВП, IV.111, Т. 455, К. 295.

Шифрограма № 266 начальника штабу 8-ї піхотної дивізії підполк. Рошковського начальнику штабу оперативної групи «Рясів» підполк. А. Євченку, що інформує про підсумки діяльності підрозділів ВП, сформованих за зразком УПА (Риманів-Здруй, 20 липня 1946)

Цілком таємно

Підрозділи дивізії у спеціальних групах за зразком партизанських діють у своїх районах.

У районі Вельополя (8490) і Риманів-Здруй (9060) в ніч з 19/20 VII [19]46 р. підрозділи 32 пп вступили в боротьбу з групами бандерівців, які розсіялися.

Втрат немає.

Підполк. Рошковський

ОРИГІНАЛ, МАШИНОПИС. ЦВА. ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ ВП IV.111. Т. 733, К. 252.

Наказ командувача 9-ї піхотної дивізії командирам 28 і 30 пп щодо формування загонів ВП за зразком УПА (Перемишль, 3 серпня 1947 року)

Цілком таємно

Командир дивізії наказав:

До 5.8[19]47 р. з розвідувальних взводів полку створити розвідувальні загопи чисельністю 30 осіб. Перевдягнути ці загопи в бандерівський одяг і зовні уподібнити до банд. Діяти вони будуть за партизанською системою.

Ці загопи отримають спеціальне завдання від офіцерів розвідки ОГ ВО V [оперативної групи військового округу V – пер].

Доповісти про виконання вищевказаного до 5.8[19]47 р. телефоном або по радіозв'язку.

В. О. Начальника штабу 9-ї піхотної дивізії

Начальник I відділу 9 ПД

(кап. маг. Модлінгер)

КОПІЯ, МАШИНОПИС. ЦВА, 9-А ПІХОТНА ДИВІЗІЯ, IV.310.09, Т. 38, К. 57.

Наказ № 001 штабу оперативної групи військового округу № V про створення розвідувальних загонів ВП, передягнених за воїнів УПА (Рясів, 1 серпня 1947 року)

Цілком таємно

У результаті діяльності підрозділів оперативної групи «Вісла» в повітах: Любачів, Перемишль, Санок, Леско, Новий Сонч і Горлице, бойові загопи УПА були розбиті і дезорганізовані, втратили більшу частину своїх людей, озброєння і спорядження. Частина сотень УПА (сотні «Громенка», «Бурлака» і частково «Романа») під тиском загонів ВП відступили на територію Чехословаччини, інша частина (сотні «Біра», «Хріна» і «Стаха») – на територію СРСР, де переслідуються і поступово ліквіднуються місцевими військами.

Солдати бойових загонів УПА, що залишилися, й надалі блукають у районі Рясівського воєводства, уникаючи зустрічі з військовими, діють у невеликих групах чисельністю від 2-х до 4-х людей, в основному з метою здобути продукти харчування.

Крім того, на території воєводства залишилася частина персоналу польового складу УПА: районні провідники, районні господарчі референти, районні референти сл [ужби] здоров'я, СБ, БСБ і «кущі», завданням яких є освоєння

районів, підготовка продовольчих запасів і вербування нових членів банди серед нещодавно переселених мешканців.

Для повної ліквідації залишків бандформвань і районного особового складу УПА командир оперативної групи ВО V наказав:

командирам дивізій і бригад КВБ сформувати:

1. По 5 розвідувальних загонів чисельністю від 20 до 30 осіб у кожній дивізії, по 3 – у кожній бригаді КВБ (озброєння й організаційні рекомендації – у доданій інструкції).

2. З-поміж цих розвідувальних загонів вибрати по 2 розвідувальні загони в кожній дивізії і по 1 – в кожній бригаді КВБ, які слід перевдягнути в бандерівський одяг і зовні уподібнити до банд. Діяти вони будуть за партизанською системою, намагаючись встановити якнайтісніші контакти з бандами (видаючи себе за бандерівські загони) з метою швидкого й ефективного знищення бандитських груп. Ці загони отримують завдання від офіцерів розвідки ОГ ВО V уповноважених командиром ОГ ВО V.

3. Кожному розвідувальному загону виділити конкретний, чітко визначений район ведення дій, у якому, згідно з наявною інформацією, присутні банди.

4. На час дій розвідувальних загонів звільнити райони від інших військових підрозділів, підрозділів ГМ [Громадянської міліції – пер.], ДРГМ і т. д. і звернути особливу увагу на організацію комунікації, аби виключити можливість взаємного непорозуміння і перестрілок між розвідувальними загонами з одного боку й іншими військовими загонами, ГМ або ДРГМ і т. д. з іншого.

5. Централізувати командування розвідувальних загонів.

6. Розвідувальні загони повинні весь час перебувати виключно на території своїх чітко визначених командирами ОГ ВО V, закріплених лише за ними районів ведення розвідувальної діяльності.

7. Розвідувальні загони повинні підтримувати зв'язок з материнськими одиницями лише за допомогою закодованих повідомлень.

8. Про формування розвідувальних загонів, описаних у пунктах 1 і 2, доповісти до 5.8.1947 р.

Начальник відділу розвідувальної оперативної групи ВО V полк. Євченко

Начальник штабу оперативної групи ВО V полк. Хілінський

КОПЯ, МАШИНОПИС. ЦВА, 9-А ПІХОТНА ДИВІЗІЯ, IV.310.09, Т. 11, К. 1-2.

Інструкція № 1 організації розвідувальних загонів ОГ ВО V і способу ведення дій

1. Розвідувальні загони сформувати з найкращих представників особового складу одиниць дивізії; призначити найкращі унтерофіцерські й офіцерські кадри з метою інтенсивної підготовки, аби розвідувальні загони змогли якомога швидше розпочати розвідувальні дії на місцях.

2. Озброєння: на кожен розвідувальний загін – 2-3 ЛК, 70% автоматів, 30% гвинтівок, гранати.

3. По можливості виділити розвідувальним загонам по 1 радіопередавачу малої дальності.

4. Забезпечення: для забезпечення розвідувальних загонів (які діятимуть в полі, переважно, відірвані від своїх материнських одиниць) організувати проміжні пункти забезпечення (під керівництвом спеціально призначеного офіцера), які будуть безпосередньо забезпечувати розвідувальні загони. Проміжні пункти забезпечення тримати в строгій таємниці. Підрозділи забезпечити сухим пайком.

5. Спосіб ведення дій під час розвідувальної операції: усіма доступними й можливими засобами встановити тісний зв'язок і взаємодію з органами УГБ і ГМ, а також із своїми сусідніми підрозділами. По змозі використовувати під час розвідувальних дій собак, спеціально підібраних з цією метою в ГМ.

6. Кожного підозрілого озброєного зустрічного сприймати як бандита, намагатися в першу чергу взяти його живим, якщо ж це неможливо – знищити.

Начальник розвідувального відділу ОГ ВО V полк. Євченко

КОПЯ, МАШИНОПИС. ЦВА, 9-А ПІХОТНА ДИВІЗІЯ, IV.310.09, Л. 78, К. 141.

**Документи підготував до друку
й опрацював виноски
Євген Місило**

**Переклала на українську мову
Тетяна Гомон**

¹ Полк. Нойгебауер – полк. Януш Зажицький, призначений у грудні 1946 року бригадним генералом (прим. ред.).

² Центральний військовий архів (далі: ЦВА), Генеральний штаб ВП, IV.111, т. 606, к. 20-21.

³ Засідання Політбюро ЦК ПРП проходили у Бельведері. Таким чином приховувався факт, що президент П РП Болеслав Бейрут («Томаш») належить до ПРП і є членом Політбюро.

⁴ ЦВА, Генеральний штаб ВП, IV.111, т. 455, к. 295.

⁵ Державна комісія безпеки (ДКБ) була центральним органом з питань координації боротьби зі збройним підпіллям. На чолі комісії стояла Рада Безпеки у складі: голова – міністр національної оборони, маршал Польщі Міхал Роля-Жимерський, члени – міністр громадської безпеки бриг. ген. Станіслав Радкевич, начальник Генерального штабу ВП, ген. броні Владислав Корчиц, командир КВБ ген. див. Болеслав Кеневич; головний комендант ГМ бриг. ген. Францішек Юзвяк («Вігольд»). У всіх воеводствах були створені Воеводські комітети безпеки. ДКБ існувала з лютого 1946 до грудня 1947 року.

⁶ «ЦВА, Генеральний штаб ВП, IV.111, т. 490, к. 750. Вказівки на передвибірчий період від 17 липня 1946 року, підписані міністром громадської безпеки бриг. ген. Станіславом Радкевичем і віцеміністром національної оборони ген. див. Мар'яном Спихальським; розділ, присвячений боротьбі з бандитизмом.

⁷ Там само, т. 501, к. 26.

⁸ Там само, т. 733, к. 248.

⁹ Там само, див. шифрограми, к. 252, 272, 274, 286.

¹⁰ Чота – підрозділ, що є аналогом взводу і налічує близько тридцяти людей.

¹¹ *Сім розмов з генералом дивізії Владиславом Пожогою, 1 заступником міністра внутрішніх справ, очільником розвідки і контррозвідки*, Варшава, 1987, с. 40–42, 44.

¹² Остап Стеца (1900–1978) – очільник III Операційного відділу генерального штабу ВП, що одночасно виконував обов'язки начальника штабу Державної комісії безпеки, органу, що в 1946–47 роках координував боротьбу зі збройним підпіллям.

Матеріал походить з «Карти» 2/1991.

Комбінації НКВС–УПА

ФОТО: АРКАДИЙ ШАХЕТ / З КОЛЕКЦІЇ МАРІА АНАТОЛІВНОЇ ЖИТКОВОТ-ШАХЕТ

↑ Львів, кінець липня 1944. Командир 1-го Українського фронту Іван Конєв вітає з визволенням мешканців міста. На подіум між іншими перший секретар Центрального Комітету Комуністичної партії України Нікіта Хрущов

Гжегож Мотика

В Польщі досить поширеним є переконання, що ОУН-УПА здійснювала виключно діяльність проти Польщі та поляків. Тим часом, принаймні з 1944 року головним противником цієї організації був Радянський Союз. Радянські спецслужби доклали чимало зусиль, щоб знищити «українських буржуазних націоналістів».

Метою, створеної в 1929 році Організація українських націоналістів було створення незалежної української держави із земель, які входили тоді до складу Польщі, СРСР, Румунії та Чехословаччини. Спочатку дії ОУН проти комуністів були дуже обмеженими через труднощі створення підпільних структур у Радянській Україні. У 1933 році, щоб продемонструвати протест щодо примусової колективізації в СРСР, яка привела до Голодомору в Україні (близько 4,5–5 млн жертв),

бойовики ОУН здійснили замах на радянського консула у Львові. Через помилку загинув тоді службовець консульства Олексій Майлов [замість відсутнього консула його обов'язки виконував так званий «секретар», а насправді агент радянської спецслужби Олексій Майлов – прим. перекладача]. У той же час ОУН почала боротися з впливом комуністичної партії, наприклад, «превентивно» караючи її прихильників.

Як відплату за замах НКВС втілив в життя першу «комбінацію» проти ОУН. Агентам радянських служб вдалося переконати лідера українських націоналістів Євгена Коновальця, що вони представляють антикомуністичну організацію, створену в СРСР. Ця гра закінчилась в 1938 році ліквідацією Коновальця в Роттердамі. Це вбивство було надзвичайно точним ударом. Воно призвело до розмежування ОУН на дві фракції, між якими відбувалося запекле суперництво – мельниківців та бандерівців.

У 1939 році, після включення Волині та Східної Галичини до складу СРСР, були здійснені відкриті диверсійні акції (зокрема, у грудні напад на Збараж) з метою продемонструвати світові прагнення українців до незалежності. У наступні місяці здійснювалось приготування до початку повстання, ліквідувались представники комуністичної влади та партійного активу (лише у травні 1941 було вбито 57 таких осіб). До більших успіхів ОУН належить підлив складів боєприпасів у Перемишлі.

У відповідь НКВС у березні, вересні та грудні 1940 провів чекістсько-військові операції. Найбільша акція розпочалася у квітні 1941 – вона мала на меті усунути керівників ОУН та здійснити захоплення центрів управління цією організацією. Тоді ж почалося переміщення українського населення в глибину СРСР.

У червні 1941 ОУН, в міру своїх можливостей, підтримувала вторгнення німецьких військ. Було здійснено багато диверсійних нападів на радянські підрозділи. Намагалися навіть взяти контроль над Львовом. Ці акції здійснювались українцями, які вірили, що Німеччина створить українську державу з обмеженим суверенітетом, за прикладом тогочасної Словаччини чи Хорватії. Однак жорстока німецька політика принесла їм розчарування. Бандерівська фракція ОУН знову перейшла в підпілля і наприкінці 1942 року почала формувати Українську повстанську армію на Волині, яка почала одночасну боротьбу з поляками, радянською владою та Німеччиною.

Під час німецької окупації Волині та Східної Галичини Совети уважно стежили за діяльністю українських націоналістів. Радянські партизанські формування займалися складанням списків осіб, які підтримували німців чи ОУН-УПА.

Радянській розвідці, очевидно, вдалося створити в ОУН-УПА на Волині широку мережу агентів, які набиралися з числа солдатів Червоної армії, що залишилися в цій місцевості після поразки в 1941 році. Вона [мережа] була випадково виявлена Службою безпеки (СБ) ОУН, що призвело до репресій проти колишніх червоноармійців (частина з них була розстріляна). Це в свою чергу було причиною їх масового дезертирства з УПА після приходу фронту. Однак, ці події викликають багато сумнівів. Цілком можливо, що версію про мережу радянських агентів розповсюджувала сама СБ ОУН, щоб виправдати свої криваві дії.

Інша ймовірна гіпотеза полягає в тому, що НКВС підкидало українцям фальшиві докази існування радянської мережі. Варто тут згадати, що в 1943 році в селі Дермань на Волині група СБ ОУН «Смока» (прізвище невідоме) повбивала за звинуваченням у співпраці з комуністами найбільш національно свідомих українців. Список цих ніби агентів «Смок» здобув у «випадковій» сутичці з радянськими партизанами. Успіху цієї оперативної провокації сприяла коханка «Смока», що співпрацювала з НКВС, яка після першої ліквідації також змусила його до зради. В кінці кінців їх обох було викрито та ліквідовано.¹

У 1944 році, після зайняття Західної України Червоною армією, підрозділи УПА, що налічували в той час пibližно 30 тис. осіб, розпочали широкомасштабні партизанські операції, намагаючись не допускати створення радянських органів влади. Проти УПА було спрямовано близько 40 тис. бійців військ НКВС, посилені додатково підрозділами Червоної армії та сформованої на швидкоруч допоміжної міліції, тобто так званих *истребительных батальонов* (винищувальних батальйонів). Для охорони залізничних маршрутів було направлено десять бронепоездів.

Дії військ НКВС були надзвичайно кривавими. З лютого 1944 по 1 січня 1946 вони здійснили 39773 операції проти партизанів [УПА]. Під час них було вбито 103313 і захоплено 110785 «бандитів». Крім того, було заарештовано 8370 «активних членів ОУН» та 15959 «активних повстанців». Більшість цих жертв становило цивільне населення.

Окрім дій з умиротворення, важливу роль у боротьбі з ОУН-УПА відіграла діяльність агентів. У жовтні 1944 в Західну Україну з інших частин СРСР було направлено близько 600 досвідчених оперативних працівників, що займалися, зокрема, створенням мережі агентів. Для прискорення розслідувань до Львова та Рівного було направлено дві спеціальні слідчі групи, чисельністю 25 осіб кожна. Окрім жорстокого каранья, часто використовувався підступ.

Добрим прикладом може бути знищення мережі ОУН на Буковині. Опис цієї операції, характерної для НКВС, потрапив до «окремої теки» Сталіна [містила документи з найвищим ступенем секретності – прим. перекладача] у рапортах, складених Лаврентієм Берією. 27 грудня 1944 в Чернівецькій області енкаведисти схопили діячів ОУН – Артемізію Галицьку «Мотрю» та Мирослава Гайдука «Федора». Під час затримання «Мотря» намагалася покінчити життя самогубством, але тільки поранила себе в голову. У лікарні вона зробила чергову спробу самогубства. Тоді як «Федір» досить швидко видав відомі йому структури ОУН. Офіцери безпеки, побачивши стійкість «Мотрі» та дізнавшись від Гайдука про її роль в організації – вирішили провести оперативну гру.

7 січня 1945 вночі Галицьку «викрали» з лікарні та помістили на конспіративній квартирі в Чернівцях. «Викрадачами» були офіцери НКВС – підполковник Біленко «Тарас», старший лейтенант Гончаренко «Іван» та старший лейтенант Гусак «Стецько». Вони повідомили їй, що прибули з Центрального Проводу ОУН, і дізнавшись про її арешт, організували цю втечу. «Мотря» повірила, тим більше, що енкаведистам сприяв випадок – підполковник Біленко нагадував відомого Галицькій з описів одного з членів Центрального Проводу.

Для підсилення правдивості операційної версії двічі змінювали місце перебування «Мотрі». Перший раз її перенесли на нову конспіративну квартиру у порожній шафі, другий раз – у дивані.

Коли стан здоров'я хворої дещо покращився, їй повідомили, що повинно бути проведене слідство для з'ясування її ролі у провалах і арештах, які відбулись після її затримання. В слідстві застосовано класичний поділ на «злого» та «доброго» поліцейського. «Злим» був «Іван», що допитував Галицьку, а «добрим» – «Стецько», що проявляв турботу і увагу до пораненої. «Мотря» розповідала йому те, чого не говорила Гончарен-

кові, вона також скаржилася йому на суворий хід розслідування.

Незабаром енкаведисти знали все. На основі отриманих підступом свідчень Галицької, з 1 січня по 20 лютого 1945 було вбито 123 і арештовано 99 членів ОУН. «Мотря» повернулася до в'язниці, де померла наприкінці 1945 року².

Совети розширювали також агентурні мережі, змушуючи людей співпрацювати шантажуючи їх або спокушаючи щедрою оплатою. Окрім осіб, які збирали розвідувальну інформацію, вербувались також т. зв. «агенти-бойовики», завданням яких було вступати в партизанські підрозділи [УПА] і захоплювати або ліквідувати їхніх командирів.

У великому масштабі НКВС організовував також спецгрупи, що діяли під виглядом УПА або СБ ОУН. Такі підрозділи в Польщі прийнято називати «фіктивними підрозділами» (*oddziały pozorowane*). Способи їх діяльності добре ілюструють представлені нижче документи. Перші спецгрупи були створені вже в 1944 році. Спочатку вони склалися з радянських партизанів, але незабаром до них почали залучати тих членів ОУН-УПА, які прийшли з повинною або – рідше – потрапили в полон. До складу спецгруп входили оперативні працівники НКВС. Вони повинні були, зокрема, слідкувати, щоб завербовані бійці УПА не дезертували. Спецгрупи зазвичай нараховували від 3 до 50 осіб.

Наявні документи свідчать, що в середині 1945 року в Західній Україні діяло 157 таких підрозділів, які налічували 1808 осіб. З початку своєї діяльності до 20 червня 1945 вони вбили 1980 і схопили 2013 «бандитів». Цікавим фактом є, що за цей час вони здобули: 1 станковий кулемет, 31 ручних кулеметів, 172 автоматів, 439 гвинтівок та 79 пістолетів. Можна зауважити, що здобутої зброї не вистачило б для озброєння навіть вбитих «бандитів»!

Самі енкаведисти у своїх рапортах визнавали, що члени спецгруп нерідко чинять пограбування, гвалтують та навіть вбивають. Як стверджував міністр внутрішніх справ УРСР, генерал Савченко: «Не можна посилати агентурно-бойові групи в ліс з консервами, бо їх відразу розшифрують»³. З іншого боку, майор Соколов, пишучи про перетворення однієї із спецгруп у злочинну банду, зазначив: «Незважаючи на все, цей [моральний] розклад мав свої позитивні сторони – під час крадіжок і пиятики люди об'єднувалися і не було бажання втекти [зі спецгрупи – Г. М.]»⁴.

Намагаючись протиставитись Советам, ОУН-УПА також діяла надзвичайно жорстоко. В наказі щодо боротьби з розвідувальними мережами НКВС говориться: «Ліквідувати агентів усіма доступними методами (розстріл, повішення та четвертування з написом на грудях: 'за співпрацю з НКВС'), але при цьому слід дотримуватися правди, оскільки за невинні жертви відповідатимуть ті, хто видасть наказ [про ліквідацію – Г. М.]»⁵. Нерідко, подібно до НКВС, СБ ОУН поширювала репресії на всю сім'ю реального чи підозрюваного агента. Оскільки ніяких інших методів ізоляції не можна було застосувати, їх просто ліквідували.

Незважаючи на ослаблення партизанської діяльності УПА, на місця надалі відправлялись спецгрупи. Їх було так багато, що у 1948 році військовий прокурор полковник Коширський у спеціальному рапорті ствердив, що їхня діяльність йде на шкоду радянській владі, оскільки вони створюють враження наявності сильного підпілля.

Від цього способу боротьби з підпіллям в майбутньому не відмовились, хоча кількість таких підрозділів, напевно обмежувалась. У 1950 році загинув головнокомандувач УПА Роман Шухевич, коли намагався прорватися з оточення. У 1954 році було схоплено його наступника – полковника Василя Кука, а в 1956 році на Поліссі – ліквідовано останню партизанську групу.

На початку 1950-х років спецгрупи почали видавати себе за парашутистів, що скидаються союзниками. Це було пов'язано із співпрацею ОУН на еміграції з британською та американською розвідками. Щоб протистояти цій новій небезпеці, Совети спільно з польським Управлінням безпеки (UB) розпочали операцію, відому під кодовою назвою S-1. На території Польщі було створено контрольовану [радянськими службами] організацію ОУН на чолі з радянським агентом Леоном Лапінським «Зеноном», який до недавнього часу був командиром СБ ОУН у Грубешівському та Томашівському повітах. За допомогою колишніх підлеглих, які нічого не знали, він налагодив контакт з ОУН у Німеччині. Завдяки діяльності «Зенона» були ліквідовані три українські парашутні групи, скинуті на територію Польщі та України в 1951 році. Аналогічна доля спіткала десант, доставлений у Польщу в 1952 році британським підводним човном. У свою чергу, дві двособові групи, перекинуті за допомогою повітряних куль, ввійшли в склад цієї організації; [і] були заарештовані в 1954

році, коли було ліквідовано всю фіктивну мережу. В результаті операції S-1 бандерівську фракцію ОУН було скомпрометовано перед британською розвідкою.

Це була, якщо можна так сказати, класична операція радянської контррозвідки. Точно так само поводитися в той час з польським та латвійським підпіллям. Лише випадок врятував литовське підпілля від подібної поразки (на Захід прорвався один із литовських підпільників, який знав, що людина, яка саме встановлювала контакт з американцями, співпрацює з НКВС).

У середині 50-х років голова КДБ генерал Олександр Шелепін наказав вбити лідерів ОУН, що перебували в еміграції. Спочатку у 1957 році було вбито Лева Ребета, який очолював групу діячів, які виступили за демократичні зміни в організації, відійшли від бандерівців і створили нову фракцію т.зв. «двійкарів». Через два роки, у 1959 році, був убитий Степан Бандера. (Той факт, що Ребет загинув першим, вказує на те, що КДБ бачив у ньому більш небезпечного супротивника).

У наступні роки КДБ впливав на появу багатьох публікацій щодо діяльності ОУН-УПА, неодноразово навіть фальсифікуючи історичні джерела та приписуючи цій організації не здійснені нею злочини. Останні відомі інструкції щодо цього питання надходили з КГРС до КДБ ще у 1991 році. Така дезінформація мала фатальний вплив на історичні дослідження – спроби показати справжні провини УПА часто сьогодні сприймаються як підпорядкування «фальсифікаціям КДБ» (таке абсурдне звинувачення прозвучало в деяких українських публікаціях на адресу редакції журналу «Karta» після публікації у № 23 матеріалу *Німці та УПА*).

Документи, опубліковані нижче, показують «зсередини» механізми діяльності спецгруп НКВС. Здається, що це перша такого типу публікація, і напевно, не лише у Польщі. Вони спонукають також до більш загальної рефлексії. Показують, наскільки поширеним був нагляд за населенням колишнього Радянського Союзу. Провокації силових служб застосовувались регулярно і без найменшого вагання. Це вело до розриву міжособистісних стосунків та атомізації суспільства. Те, що в таких умовах українська партизанська структура проіснувала до 50-х років, дозволяє вважати, що вона мала величезну підтримку серед цивільного населення. (Г'ЖЕГОЖ МОТИКА)

7 січня 1946, Дрогобич
Цілкою таємно
Дрогобицьке обласне управління НКВС
Відділ ББ [боротьби з бандитизмом]

До Секретаря Дрогобицького о[бласного] к[омітету] КП(б)У
 тов. Олексенка, в місці
 Інформація

Продовжуючи операцію з використання показань раніше затриманої активної оунівки «Надії», 20 грудня 1945 ми відправили в Меденицький район Дрогобицької області спецгрупу УНКВС на чолі з начальником В[ідділу] [боротьби з бандитизмом?] майором Самусем.

Зі свідчень «Надії» ми знали, що в районному відділі НКВС працює інформатор референта СБ Меденицького району – жінка на ім'я Марійка. Ми встановили її [особу] і для її арешту провели наступну агентурно-оперативну комбінацію.

Після того, як вдалося встановити, що вищезгадана «Марійка» насправді є громадянкою Куліш М., співробітницею районного управління реєстрації актів громадянського стану, яка проводить ночі поза своїм домом у різних квартирах, 21 грудня 1945 три члени спецгрупи під'їхали фурманкою до будинку меденицького РАГС-у.

Один із бійців, одягнений в мундир капітана, увійшов до РАГС-у і ламаною російською велів Куліш Марії одягнутися і поїхати разом з ним. Та, не проявляючи жодного занепокоєння, зайняла місце на підводі, яка, проїхавши через центр міста, звернула на путівець. Як тільки фурманка від'їхала кількасот метрів від центру, бойовики зав'язали Куліш очі. Потім відвезли у заздалегідь підготовлений бункер, де повідомили, що вона – в руках СБ, оскільки її підозрюють у співпраці з органами НКВС і видачі членів ОУН.

Куліш одразу почала виправдовуватися, стверджуючи, що віддано працювала в ОУН і зобов'язується так працювати й надалі. Говорючи про свою роботу в ОУН, вона розповіла, що складала списки всього апарату партії і рад Меденицького району, в тому числі й особового складу районних відділів НКВС та НКДБ, з урахуванням місця проживання, озброєння й інших основних даних. Цей список, складений за дорученням референта СБ Меденицького

району під псевд. «Туркмен», вона передала голові районного споживчого кооперативу села Криниця Герасиму.

Записавши – як СБ – всі свідчення Марії, в ніч на 23 грудня 1945 спецгрупа повела її лісом у бік Меденич. По дорозі було інсценізовано напад на «боївку СБ» і перехоплення Куліш Марії групою військових. Активістку ОУН доставили в УНКВС і під час слідства розсекретили.

Далі, в ході операції 24 грудня 1945, спецгрупа попрямувала в село Криниця Меденицького району, де встановила адресу голови районного споживчого кооперативу: Герасим Стець, син Павла, 1904 року народження, проживає в селі Криниця Меденицького району Дрогобицької області.

Вночі [спецгрупа] підійшла до будинку і, постукавши у вікно, попросила відкрити двері. Господар будинку, впевнений, що це «свої хлопці», без опору відкрив двері. Два члени спецгрупи увійшли в його будинок, наказали йому одягнутися і піти з ними. Як тільки він вийшов, йому зав'язали очі і підводою доставили в заздалегідь підготовлену криївку, де, провели допит, видаючи себе за СБ. [...]

Герасим, після довгих відмовок, упевнившись нарешті, що він у руках СБ, назвав свій псевдонім – «Крамар» – і повідомив, що він – старий український націоналіст, що вже в 1924 році вступив до «Просвіти» і відтоді підтримував контакти з організацією. Останнім часом, згідно з завданням, отриманим від референта СБ Меденицького району «Туркмена», виступав як «радянський активіст», був секретарем сільради, головою районного споживчого кооперативу і брав активну участь у зборах жителів села. Одночасно він повідомляв «Туркмену» про переміщення оперативних груп по селі Криниця, про співробітників НКВС в селі, про людей, які лояльно відносяться до радянської влади і т. д.

Про те, наскільки «Туркмен» довіряв йому, свідчить той факт, що він не раз переховувався у квартирі Герасима. Згодом Герасим зізнався, що в його квартирі знаходиться склад з речами і продуктами, приготованими для районної боївки СБ. Крім того Герасим розкрив всю оунівську мережу в селі Криниця, а також зв'язкових «Туркмена», назвавши Кравець Катерину (псевд. «Чорна») – яку затримали, допитали й, у зв'язку з її щирим зізнанням, залишили в складі

спецгрупи для подальшого використання в оперативних цілях – однією з його найактивніших зв'язкових.

У Герасима були виявлені і вилучені складені Куліш М. списки всього радянсько-партійного активу Меденицького району.

Використовуючи інформацію, отриману від Герасима, 25 грудня 1945 силами оперативної групи УНКВС в селі Криниця була проведена чекістсько-військова операція, в ході якої було затримано 15 активних членів ОУН [...], а також виявлено чотири склади з продуктами й один склад з одягом.

26 грудня 1945, продовжуючи операцію, спецгрупа попрямувала в село Кавське Меденицького району. Після прибуття на місце спецгрупа зайняла позицію в лісовому масиві за 200 метрів від села і відправила в село двох бійців, щоб ті дізналися в хатах на окраїні, чи немає в селі війська. Отримавши відповідь, що в селі нікого немає, розвідники повернулися в ліс. Потім спецгрупа в супроводі зв'язкової «Чорної» увійшла в один з будинків і попросила дівчину [що була в хаті] покликати станичного цього села під псевдонімом «Корній». Дівчина погодилася. З нею пішли два члени спецгрупи і зв'язкова «Чорна».

Станичний спав, коли вони прийшли до його хати. Почувши, що в село прибули «свої хлопці», «Корній» швидко одягнувся і вирушив з ними в місце зупинки спецгрупи на околиці села. «Корній», зрозумівши з одягу і розмов, що він має справу з оунівцями, виклав ситуацію в селі й повідомив, коли [в ньому] востаннє були солдати. Командир спецгрупи наказав «Корнієві» негайно виставити в селі охорону на випадок «появи більшовиків», забезпечити бійців, що прибули, продовольством і викликати через зв'язківців районного провідника СБ «Туркмена». [...]

«Корній» тут же організував охорону села, забезпечив групу харчами – маслом, білим хлібом, м'ясом і т.д., а потім відправив зв'язкову з естафетою по «Туркмена» з проханням, щоб той прибув о 18.00 до лісу. Через дві години зв'язкова повернулася з інформацією, що повідомлення не доставлено, адже, за її словами, у зв'язку з «більшовицькими діями» зв'язок в районі був порушений і викликати «Туркмена» неможливо.

«Корній» доповів, що всі районні очільники, не зумівши розібратися в тому, що відбувається в районі, і побачивши, як попалися ряд співробітників з низів [підпілля], в паніці втекли на територію Стрийського району.

«Корній», впевнений у тому, що він має справу зі справжньою боївкою, без опору виконував всі накази командира «боївки». Наступного дня «Корній» прибув на місце зупинки спецгрупи з однією людиною, яку він представив як активного оунівця під псевдонімом «Дубенко». Забравши з собою «Корнію» і «Дубенка», спецгрупа знову вирушила в бункер, де допитала кожного з них окремо.

«Корнія» звинуватили в невиконанні наказу боївки викликати «Туркмена» і в порушенні зв'язку. [...] Під час допиту «Корній» видав зв'язкових СБ, районний провід ОУН і станичну жіночої мережі, а також назвав [імена] 17 жителів села, активних пособників банд, які мають склади з зерном, що зберігається для бандитів.

Потім був допитаний бандит «Дубенко», ким виявився:

Равинський Пилип, син Ілька, 1924 року народження, мешканець села Кавське Меденицького району Дрогобицької області, середня освіта, член ОУН, зв'язковий районного командира СБ «Туркмена».

Після закінчення допиту 27 грудня 1945 знову було інсценізовано напад військової групи на боївку, яка пересувалася із затриманими Братцевим і Равинським до лісу. Під час інсценування «затримані» були перехоплені військовослужбовцями і доставлені в УНКВС разом з документами, нібито вилученими в «убитих бандитів», які супроводжували їх.

Використовуючи отримані під час допиту Братцева і Равинського дані про активних членів ОУН і співробітників банд, оперативна група УНКВС 28 грудня 1945 провела операцію, в ході якої в селі Кавське було заарештовано понад 20 осіб.

Одночасно було виявлено й ліквідовано вісім складів із зерном і харчами.

Всього за час проведення агентурно-оперативної комбінації в Меденицькому районі було затримано 92 людини [з числа] діючих оунівців, виявлено і ліквідовано понад двадцять бандитських бункерів і складів.

Заступник начальника Управління НКВС
Д[рогобицької] обл[асті]
Підполковник Васильєв

—
22 лютого 1946, Дрогобич
Цілко́м таємно
Дрогобицьке обласне управління НКВС
Відділ ББ [боротьби з бандитизмом]

До Секретаря Дрогобицького о[бласного] к[о-
мітету] КП(б)У

тов. Олексенка, в місці

Інформація про комбінацію, проведену спецгру-
пою Стрийського МВ [міського відділу] НКВС

10 січня цього року МВ НКВС в Стрию от-
римав від агента «Нечая» інформацію про те, що
вчителька з села Братківці Стрийського району
Грабовська має тісні контакти з керівництвом
Стрийського районного проводу ОУН.

Ця інформація була підтверджена район-
ною провідницею жіночої мережі під псевдоні-
мом «Рома», яку допитали 18 січня цього року
«під легендою СБ».

«Рома» заявила, що Грабовська має тісні
прямі контакти з районним провідником «Сом-
ком» і районним референтом СБ під псевдоні-
мом «Ромко».

Незважаючи на наявність цих даних, без
очевидних доказів приналежності Грабовської до
ОУН неможливо було отримати від неї контакти,
що нас цікавлять.

Тому Стрийський міський відділ НКВС «під
легендою СБ» вирішив допитати Грабовську,
представляючи її звинувачення у співпраці з
НКВС і видачі одного співробітника банди, який
був заарештований кілька днів тому завдяки ін-
формації, отриманій від іншого агента.

З цією метою 23 січня цього року Стрийський
МВ НКВС направив у село Братківці спецгрупу
під командуванням «Лимонки». Члени спецгру-
пи, видаючи себе за провідника ОУН з особистою
охороною, прибули в квартиру Грабовської і по-
просили вивести їх з села, щоб по дорозі не на-
трапити на охорону села й патрулі гарнізону, який
охороняв виборчий округ⁶.

Переконана в автентичності [боївки ОУН],
Грабовська з радістю погодилася виконати це
прохання. По дорозі, дійшовши до кінця села,
члени спецгрупи зав'язують Грабовській очі й ви-
водять її за межі села в задалегідь підготовлене

місце, де під копицею сіна влаштовують допит,
звинувачуючи її у співпраці з НКВС.

Аби спростувати пред'явлене обвинува-
чення, Грабовська розповіла про свої контакти
з районним керівництвом ОУН, а на доказ своєї
невинності повідомила, що зараз в селі Братків-
ці в будинку мешканця цього села Купріянца
Івана знаходиться бункер, в якому перебуває
референт пропаганди Стрийського районного
проводу ОУН «Зубенко», станичний села Брат-
ківці «Кармелюк» та його помічник «Хміль». У
них є друкарська машинка, на якій вони готують
контрреволюційні націоналістичні листівки, а
потім розповсюджують їх у місті Стрий і при-
леглих селах.

Отримавши ці дані, члени спецгрупи діста-
лися до вказаного будинку, оточили його і після
проведення детального обшуку знайшли бун-
кер, в якому затримали пом[ічника] станично-
го Братківців Чехрія Івана, сина Михайла, 1925
року народження, псевдонім – «Хміль».

У бункері було знайдено документи, що на-
лежали референту пропаганди «Зубенку», в тому
числі й свіжі контрреволюційні листівки.

Під час допиту, проведеного в бункері,
Чехрій засвідчив, що «Зубенко» довгий час за-
ймався в цьому бункері друкуванням антира-
дянських листівок і звернень, а також поши-
ренням їх у місті Стрий та прилеглих селах за
посередництвом жителів села Братківці з прі-
звищами Хлопонь і Дух. Сам «Зубенко» вийшов
з друкарською машинкою в інше село, зали-
шивши бункер приблизно за годину до початку
операції.

Після допиту Чехрія Івана спецгрупа вла-
штувала обстріл місця постою СБ, при цьому
«членам СБ» нібито вдалося втекти, а Грабовська
була затримана співробітниками НКВС.

Таким чином інсценізований допит Грабов-
ської «під легендою СБ» був законспірований.

24 січня Стрийський МВ НКВС заарешту-
вав жителів села Братківці Хлопоня і Духа, які
під час допиту зізналися, що дійсно займалися
розповсюдженням оунівських листівок, отри-
маних від станичного Братківців «Кармелюка»,
у місті Стрий.

Із затриманими, які брали участь у поши-
ренні оунівської пропаганди, триває робота зі
встановлення їхніх контактів і затримання ін-
ших активістів ОУН-УПА.

Заступник начальника Управління НКВС
Д[рогобицької] обл[асті]
Підполковник Васильєв

**Пролетарі всіх країн, єднайтеся!
Комуністична Партія (більшовиків)
України, 7 лютого 1946**

Дрогобицький Райком
Секретар Дрогобицького Обкома КП(б)У
Тов. Олексенко

Про проведені міроприємства в селі Брониця, Дрогобицького району.

Характеристика с. Брониця

Село Брониця розташовано в долині поміж бронецьким, лішнянським і снятинським лісами від райцентру 12 кілометрів, від залізничної дороги 8 кілометрів, через село шосейна дорога Дрогобич – Самбір.

Село Брониця складається з 192 дворів, які населяють 1886 мешканців, з них виборців 1053 чол.

В селі проживає 45 кулацьких господарств.

З часу звільнення Дрогобицького району від німецької окупації з 7 серпня 1944 по 20 січня 1946 з села призвано в лави Червоної Армії – 54 чол., пішло в банду 61 чол.

В наслідок боротьби з бандпроявами і профілактичних міроприємств НКВС і МДБ забито бандитів 22, полонено 9, явилось з повинною бандитів, дезертирів і нелегалів 81 чол.

Репресовано господарств 37, виявлено схронів 6, складів з продуктами – 3.

Село Брониця поражено бандою під кличкою «Бистрий», власне прізвище Харів Іван, мешканець цього села, двічі з'являвся з повинною, працював при НКВС в спецгрупі.

В селі Брониця і на її околицях за весь час проведено 37 бандпроявів в результаті яких забито партійно-радянського активу і військово службовців – 33 чол., повішено 9 чол., пограбовано магазинів 9, в яких забрано різних товарів на суму 57940 крб., ограблено активістів села 14 чол.

В вересні місяці 1945 голова сільської Ради Лесик пішов у банду, населення відвідує збори, які проводять представники району пасивно.

Враховуючи характеристику села Брониця ми рішили провести такі міроприємства:

1. Через населення село Брониця встановити зв'язок з бандою.

2. Виявити настрої населення села Брониця про відношення їх до радянської влади і до бандитських дій.

3. Протипоставити бідняків і середняків проти кулацько-заможної частини селян с. Брониця.

[...]

Цей план був схвалений генерал-майором тов[аришем] Сабуровим.

Перед виїздом для проведення міроприємств в селі Брониця було скликано в кімнату зам.нач тов[ариш] Вайзер всіх учасників перед якими було поставлено завдання, що кожний із учасників спецгрупи повинен робити і як себе поводити серед населення і на випадок сутички з бандою.

І. Спецгрупа в складі 9 чол. розподілилась поміж собою по 3 чол. 23 січня [19]46 відправились в село Брониця для виконання поставлених перед нею завдань.

З 23 в ніч на 24 січня [19]46 спецгрупа в нічну пору відвідала до 100 селянських господарств. Спецгрупа одержала вказівки ходити по хатах не підряд, а в ті хати на які був даний дозвіл з боку НКВС.

Перша ніч не дала нам бажаних наслідків відносно зв'язку з бандою або окремими бандитами. Бандитські зв'язківці до яких спецгрупа заходила, заздалегідь знаючи що це зв'язківці, нашим людям показали, що в зв'язку з перебуванням гарнізону в селі Брониця зараз в селі не перебувають.

З роботи першої ночі ми зробили висновки, що населення села Брониця добре обізнане з бандитами і їх посібниками. Наших людей в більшості хат зустрічали привітно.

Ми рішили на другу ніч направити знову наших людей в другий кінець села і зробити провокацію. Ця провокація прислудувала такі цілі:

О 6-й годині ранку, коли наші люди зайдуть в квартиру Лужецького і перебудуть там 15-20 хвилин група солдат військового гарнізону під керівництвом оперуповноваженого ВВ НКВС повинні проходити мимо цієї хати, в цей час наші люди мусять стріляти в гору і тікати. Це було виконано добре, наші люди почали тікати, а військові в погоні з ними 2-х затримали і через усе село повели до місця перебування військового гарнізону.

Населення впевнене, що це були бандити, з яких НКВС 2-х схопив вполон. Це була виконана

перша комбінація, яка б доводила на те, що наші люди залишаються зашифрованими і друга комбінація на те, що два з наших людей, які були полонені, при допиті вони нам показали, де вони і в кого були, як і хто їх зустрів. Це нам необхідно було для того, щоб на зборах розповісти селянам про стан в селі і відношення окремих господарів до бандитів.

Перед тим, як розпочати збори селян наші люди дали списки сімей і їх господарств з характеристикою про їх відношення до радянської влади і до бандитів. Характерні приклади розмови наших людей з окремими селянами села Брониця.

В ніч на 5 січня 1946 Колосовець Петро впустив трьох наших людей до хати, який був впевнений, що це були бандити, в розмові ставив питання:

Як воно друзі мої буде – поради нагнали в село військо і примушують нас ходити на збори, вивчати конституцію і Положення про вибори, щоб ми ходили на виборчу дільницю і т.п. І продовжує далі – нам говорили, щоб ми в день виборів пішли до лісу, а коли по лісах і по всіх селах військо – то що нам робити?

Наші відповіли, що це справа така, що коли ради повно в селах і лісах то, щоб не загубити себе і своєї сім'ї то треба ходити на виборчу дільницю, а як біля виборчої дільниці будуть військові то нічого не поробите, треба ходити і на збори, і на виборчу дільницю. До цього додали, що майте на увазі що представники НКВС будуть слідкувати за вами і всіма виборцями в кабіні під час голосування. Треба робити так, коли візьмете бюлетень то довго а кабіні не будьте, а тільки зайдете зараз і виходьте, бо як помітять, що ви візьмете карандаш і зачиркнете прізвисько в бюлетені – то зараз можуть вас заарештувати – робіть так як вам зручно, бо ви самі знаєте що таке НКВС.

Колосович Петро впевнившись, що розмова ведеться зі своїми почав постити. Жінка поставила на стіл: хліб, яйця, сир і двоє жарених курей. А господар поставив на стіл півлітри самогону. Коли його випили господар подав ще півлітри. Але наші пити відмовилися по причині, що є наказ начальства, який забороняє пити горілку, але півлітри забрали з собою.

Перед тим, як піти з хати наші почали прохати господаря допомогу для «УПА», господар відповів, що я недавно нашим корову віддав,

кожуха і 300 карб[ованців] грошей. Ну і вам дам чоботи і піджак, але підкреслив, що це вже за надто («я вже і так багато допоміг»).

За дві ночі наші люди зібрали в селян село Брониця: грошей – 1300 карб[ованців], полушубків – 8, чобіт – 4 пари, ботинок – 2 пари, білизни 9 комплектів, самогону 14 літрів, сало, масло, 6 кур і інше. [...]

В наслідок нічного обходу 23–24 січня 1946 нашими людьми, які за дві ночі обійшли 160 хат, де в абсолютній більшості господарів приймали наших (бандитів) т.т. Магур, Божик, Тарнавський, Сушко і інших з щирим привітанням і сердечною гостиприймністю.

24 в ніч на 25 січня 1946 ми вирішили провести збор селян з таким порядком денним:

Про підсумки 1945 сільсько-господарського року (матеріал з доповіддю тов[ариша] Хрущова) і завдання селян в підготовці до наступних виборів у Верховну Раду СРСР.

В підготовчій роботі до зборів працівники ВВ НКВС участі не приймали – так як це і було нами домовлено. Збори готував уповноважений РК КП(б)У тов[ариш] Горянський. Збори призначались на 12 годину. На призначений час на збори з'явилося 60-70 виборців, на вулицях безлюдно, видно було, що селяни являться на збори не хочуть.

Мені було ясно, що тут без наказу не обійдеться – ми зібрали десятихатників, яких в селі Брониця є 40 чол[овік], а на збори з'явилося лише 9 чол[овік]. Мною було дано таке розпорядження голові сільської ради. Посадити 9 десятихатників на коні і забезпечити явку остальних десятихатників, які в цей час відсутні і з кожної хати по одному виборцю.

На збір людей ми дали одну годину. В 13-00 дня через годину по реєстрації з'явилося десятихатників 38 чол. і два не з'явилися, які один хворий, а другий виїхав в м. Дрогобич.

Збори розпочалися в 13-00 на цих зборах було присутних 400 виборців.

На зборах моя доповідь прислідувала дві ділі:

1. Щоб всіх цих найактивніших бандпосібників скомпрометувати перед бандитами, які допомагають НКВС за, що від імені радянської влади оголосив подяку.

2. Ми мали на меті, щоб на зборах дехто з цих посібників прилюдно заявив, що мій виступ не правдивий і що вони нам не допомагають.

Цим самим ми б на зборах показали дійсне обличчя наших ворогів.

3. Показати настоящих бандпосібників, які за ці дві ночі гостили наших людей.

В своїй доповіді, я розповів селянам, що в селі перебуває банда, тут же зачитав список тих, що гостили наших (бандитів). По між людей проходить шорох, люди починають поміж собою розмовляти нишком. Далі я показав і віддячив тим, що нам допомагають. Та група людей, яку ми поставили на компрометацію перед бандитами ні питань, ні слова не задавали. Друга частина людей, які були зачитані, як бандпосібники почали говорити і виправдовувати себе, це такі громадяни: Кузь Степан, Михайлович Давид, Колосовець Петро, Комар Петро і інші.

Одноразово мною було попереджено, що для органів НКВС відомо хто допомагає бандитам харчами, одягом, пускає до хати ночувати. Тут я використав комбінацію, яка була проведена біля хати Колосовець Петро, те, що наші війська уловили двох (бандитів).

На зборах виступило 5 чоловік, яких призначені були оголошені на зборах як бандпосібників. Тут же на зборах вони зізналися, що в них були якісь невідомі для них хлопці і що цих хлопців, як будто під силою зброї вони годували і давали їм де хто, що зміг.

І тут-же на зборах заявили, що вони просять в уряді прощення і щоб уряд дав їм змогу виправдати себе перед радянською владою. Наприкінці своїх виступів закликали присутніх голосувати за виставлених кандидатів у Верховну Раду СРСР.

Перед зборами був затриманий органами НКВС [чоловік], який в жовтні 1945 прибув з Німеччини і увесь час від органів скривався. Цей самий Байба Роман з 10 години ранку був у себе на подвір'ї, мимо його хати йшов уч[астковий] уповноважений т[овариш] Бутов і два червоноармійці. Для тов[ариша] Бутова було відомо, що Байба Роман приїхав з Німеччини і крився.

Як тільки наші надійшли до двору Байба Романа, тут же помітили, що хтось побіг у хату. Тов[ариш] Бутов за ним забіг у хату, кругом обшукав і нікого не знайшов, тоді відкрив шифанер і там оказався Байба Роман.

Ми цього самого Байбу використали на зборах селян. Байба тут же на зборах заявив, що він зробив помилку перед Радянською Батьківщиною і закликав всіх тих, хто скривається

з'явитись в органи НКВС. Тут же на зборах зголося 3 чоловіки, які прибули з Німеччини і не стали на облік в РВ НКВС, вони прохали помилувати їх і дати змогу виправдати себе перед радянською владою.

На зборах виступив Яців Іван Федорович, який скривався з липня 1945 від органів НКВС. Янів Іван мав сина в Червоній Армії, якого судив військовий трибунал. Байба Роман і Яців Іван знаходяться під вартою.

Слід підкреслити, що підчас нічного обходу нашими людьми 23-24 січня хат в селі Брониця, окремі селяні про яких ми на зборах не оголошували заявляли уповноваженому РВ КП(б)У т[оваришу] Горянському, участковому уповноваженому т[оваришу] Бутову про те, що до них заходили невідомі, бандити, які просили допомогу для «УПА», гроші, одеду і харчі. Таких заяв надійшло 7, ці люди і тепер допомагають.

Наші міроприємства

Проведена комбінація була продумана і згідно плану виконана повністю. До проведення зборів, як відомо, члени виборчої дільничної комісії в тім числі голова і секретар хворіли. Після цих зборів регулярно стали чергувати на виборчій дільниці за графіком.

До зборів виборці не показувались на виборчу дільницю. За останні два дні перевірили себе в списках 601 виборців.

Голова і секретар сільської ради з ранку і до вечера працюють в сільській раді і проводять необхідні міроприємства спрямовані на підготовку до виборів у Верховну Раду СРСР і інші господарські справи.

Виборча дільниця зашклена, обладнана і наведений відповідний порядок. Зараз розпочинається робота на кутках безпосередньо серед виборців.

Райкомом КП(б)У послано 5 уповноважених з міського партійного активу на допомогу по проведенню роботи серед виборців.

В комбінації приймали участь Нач[альник] РВ НКВС тов[овариш] Єфімов, заступник нач[альника] ВВ обл[асного] управління НКВС т[овариш] Вайзбер, спецгрупа 8 чол[овик] і 3 оперпрацівники Облуправління НКВС.

З останньої перевірки видно, що селяни села Брониця після зборів активізувались в сторону прихильності радянської влади. Органи НКВС за цей час заарештували 14 осіб.

Репресивні міри і одночасово політична робота серед селян показує, що 10 лютого, явка виборців і голосування будуть проведені, як і в інших селах району.

Секретар Райком КП(б)У Котенко

Державний архів львівської області, ф. 5001, оп. 7, с. 218, к. 1–4, 21–24, 87–91.

—
**вибір матеріалів та приготування
до друку
Гжеґож Мотика**

**Тексти з польської мови переклала
на українську мову
Тетяна Гомон**

Матеріал походить з «Карти» 29/1998.

¹ Див. напр.: Данило Шумук, «За східним обрієм», Париж–Балтимор, 1974.

² Державний Архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 9401, оп. 1, Тека Сталіна, д. 94, л. 132–140.

³ Іван Білас, «Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953», т. 2, Київ, 1994, с. 475.

⁴ Там само, с. 442.

⁵ ДАРФ, ф. 9478, оп. 1, д. 126, л. 226–228, Інструкція ОУН № 1/44.

⁶ Йдеться про вибори до Верховної ради СРСР, які відбулися 10 лютого 1946 року.

Прощання зі Львовом

Альма Гечко

↑ Львів, 1944. Боротьба за місто

Альма Гечко, нар. у 1921 році у Львові. За кілька місяців до початку війни, вона здала іспити, як випускниця львівської гімназії. У травні 1945 вона та її родина приїхали в польське місто Битом, де вона живе до сьогодні. Щоденник, фрагменти якого ми представляємо, зберігається у Східному архіві (Польща).

ФОТО: ЦЕНТР КАРТА

1944

Львів, 19 квітня, середа

Над містом знову з'явилися советські літаки. Вже цілий тиждень панує важка атмосфера очікування та невпевненості. Совети, ймовірно вже недалеко.

26 квітня, середа

Виїхати чи залишитись? Ось-ось почнеться атака західних союзників і москалів. Відбуваються жахливі речі. Українці страхітливим чином винищують нас. Ввечері не можна вийти на вулицю. Брама нашого будинку увесь день зачинена на засув.

В селах українці за згодою німців убивають поляків. Палають села, селяни втікають. У нашій кам'яниці дуже багато втікачів.

Немає дня, щоб не було нальоту авіації. Людина живе у постійному напруженні. За Львовом москалі бомбардують якісь об'єкти. Кажуть, що німці перед відступом накажуть населенню покинути місто, щоб потім всіх повбивати.

Втікати? Але куди? Стільки людей, без їжі, без даху над головою... Від смерті не втечеш. У місті напевно найнадійніше. Але де, власне кажучи, є впевненість?

Виїхати, щоб десь на чужині загинути... Ні, краще залишитись у власному домі, в своєму місті. Всіх чекає однакова доля.

4 травня, четвер

Бомбардування починаються о дев'ятій вечора і тривають зазвичай дві години. Цілий день ми живемо, чекаючи смерті. Увечері охоплює панічний страх і втікаю до сховища з дитиною на руках. Я завжди маю при собі валізку з фотографіями та щоденниками з моїми записами. Літаки, артилерія, свист бомб. Я інстинктивно ховаю голову в плечі, притуляючи дитину. Бомба падає десь дуже близько. Люди моляться до Божої Матері, хтось непритомніє. Виявляється, це ще не кінець.

13 травня, субота

Люди втікають на Захід. Не відомо, від кого ця втеча – від москалів, від німців, від українців...

6 червня, вівторок

Минулої ночі союзники розпочали через Ла-Манш своє вторгнення в Європу. Нарешті!

19 липня, середа

Більшовики вже за дванадцять кілометрів від міста. Другий день чуємо звуки артилерійських обстрілів. Невідомо, як довго це триватиме. Німці можуть віддати Львів без бою, але цілком можуть чинити запеклий опір.

Немає світла, трамваї не їздять.

22 липня, субота

Львів вже оточений. Перші залпи пролунали зі сторони Збоїщ, потім ми почули звуки артилерії із західної сторони. Більшовиків не видно.

23 липня, неділя

Німці підпалили нафтопереробний завод. Чудовий вид. Сніп вогню вилетів з сичанням вгору, щохвили вибухали резервуари з бензином та

нафтою, хмари чорного диму. Вогонь вирував, летів високо до неба. Довгий шлейф диму тягнувся у сторону Замарстинова.

Панує тиша. Виглядає так, ніби місто є оточене. Години тягнуться так, що здаються тижнями. Поки ще нічого не діялося, ми жили з дня на день, а зараз, коли з години на годину сподіваємося остаточної атаки москалів, людина знаходиться на межі божевілля, нічого не робиться, плентається з кутка в куток.

Неподалік знаходяться склади, повні цукру, муки, консервів і мармеладу. Люди ходять туди і виносять, що тільки вдається.

27 липня, четвер

6.15. У Львові совети. Ми бачимо їх через вікно. Прийшли, як «союзники наших союзників». Але як ставитимуться до нас?

20.00. На ратуші та кам'яницях вивішено польські прапори. Поруч з польським висять американський та совєцький прапор. Я відчуваю, що це не те, на що ми чекаємо. Багато говорять про Василевську та її комуністичну Польщу. На вулицях видно польські патрулі зі зброєю, на рукавах у них біло-червоні пов'язки.

29 липня, субота

Москалі поставили вимогу, щоб поляки з патрулів мали на шапках зірки. Командування Армії Крайової не погодилось. Польські патрулі роззбрóили і розпустили. З ратуші знято польський та американський прапори.

23 серпня, середа

Не відомо, що відбувається з поляками, яких москалі забирають до війська. Вони називають це набором до польської армії, але справою займається совєцька комісія. Чоловіків вивозять до Росії; начебто вони там повинні пройти вишкіл, а пізніше – на фронт. У мене таке враження, що більшовики загонять поляків на роботи.

30 листопада, середа

Продовжується мобілізація. До Львова приїхала польська комісія, яка вербує добровольців – офіцерів і сержантський склад. Якщо хтось зголошиться до польського війська, вся сім'я отримує польське громадянство та має право виїхати до Польщі; до Польщі за Бугом. Кордон проходить біля Перемишля. Якмога швидше хочуть нас

виселити і на території східної Польщі утворити Україну.

Відїхав перший транспорт. Ми поки що не маємо наміру записуватись на виїзд.

1945

11 січня, четвер

Уже вісім днів тривають масові арешти. Арештовують тих, котрі мали будь-які стосунки із німцями, діяли на шкоду советам, фольксдойчів, тих, хто має на сумлінні євреїв, хто жив понад стан, хто за німецьких часів працював у судах; арештовують поляків, котрі зі страху перед бомбами втекли на Захід, а зараз повертаються додому.

Люди охоплені страхом. Вони стоять в чергах в Управлінні з репатріації та записуються на виїзд до Польщі. В цьому місяці виїдуть три транспорт. Кожна сім'я має право взяти до двох тон багажу. Найбільше шкода мені піаніно.

Ходять чутки, що на Заході не краще. Хоча боїмося, але маємо намір їхати. Невідомо, як довго ще триватимуть арешти. Ми не вчинили нічого, що могло б призвести до арешту; але їм не потрібний привід. При кожному стуканні в двері мене охоплює страх. Ми всі боїмося.

22 січня, понеділок

Ймовірно, з 1 лютого припиниться реєстрація на виїзд; потім вже нікого не випустять і вивезуть поляків в Росію. Так напевно станеться, якщо право на Львів отримає Росія. Про всяк випадок ми зареєструємось, щоб мати відкритий шлях на Захід. Оскільки випав сніг і зима добряче за нас взялась, подамо вам пізніший термін виїзду. Може до того часу закінчиться війна і Львів залишать Польщі.

31 січня, середа

Ми зареєструвались на виїзд на Захід. Плануємо оселитись в Кракові.

7 лютого, середа

Уже кілька днів триває конференція «великої трійки» – Рузвельт, Черчилль і Сталін. І лозунг: свобода усім народам. Для світу, а особливо для нас має переломне значення. Війна чи мир? Якщо мир, то що буде з нами. Львів і Вільно [Вільнюс] – польські чи совєцькі?

Якщо будемо змушені покинути Львів, залишаться спогади, закрита сторінка життя. Моя дитина взагалі не пам'ятатиме Львова.

9 лютого, п'ятниця

Чекаю, чим закінчиться конференція. Якщо війна – ясна річ залишаємось. Якщо мир, а отже втрата Львова – необхідно буде евакуюватись.

13 лютого, вівторок

Конференція закінчилась.

24 травня, субота

На другий бік ми вирішили виїхати після [Великодніх] свят. Тато майструє скриню для речей. Я продаю з дому все, що можна; постійно бракує грошей на життя та виїзд.

4 травня, середа

Вчора підписано капітуляцію Німеччини.

Люди говорять про можливу третю війну. Не відомо, що робити – залишитись, чи їхати? Ми дуже боїмось нової війни; в такому випадку я воліла би бути на тому боці. Між своїми людина почуває себе більш безпечно. Тут залишається жменька поляків, решта – це совети та українці. Чи встигнемо виїхати? Маємо страшну дилему. Залишитись не можемо, бо ми вже забрали евакуаційні карти. Їхати не хочемо. Можемо лише зволікати.

Їдемо в невідоме. Нове місце проживання, нові люди. Якщо залишимося тут, то у випадку збройного конфлікту совети вивезуть зареєстрованих поляків до Сибіру. Краще вже в невідоме, але між своїми, ніж у невідоме на Сході.

Хтось каже мені:

– Чи могли б Ви заграти щось на піаніно?

– Ах, пане, моє піаніно вже розібране і запаковане в скрині.

– Ну що ж, прийду послухати через місяць.

Він знає, що поїде, але втішає себе, обманює себе. Як і всі ми. Один одного поганяє, а в глибині душі думає: ще один день, ще година, а може щось зміниться. Ми всі так відчуваємо і нічого нічого не каже.

Мой мамі все одно: «Я втратила все – рідне місто, працю; треба їхати, ми нічого не змінимо». Тато в принципі хоче їхати, але щодня бігає до знайомого слухати радіо. Вертається із різними звістками, тільки не з тією одною, на яку ми усі чекаємо.

Вдома у нас рух, балаган; посередині кімнати стоять три величезні пачки, валізка Мартусі і лялька, яка плаче.

18 травня, п'ятниця

Завтра виїжджаємо. Це останній вечір у Львові. Пишу в їдальні, на скрині. Наближається буря, здалеку чути громи.

На останню прогулянку ми пішли під Високий Замок. Все в зелені, чудово, свічки на каштанах; прекрасний травень. Так люблю це місце, майже щодня сюди приходила. А сьогодні я востаннє дивилась на Високий Замок. Це неможливо, щоб вже ніколи я сюди не змогла повернутися.

За вікном вітер, блискавки, дощ. Усі сплять, а я пишу про кожну дрібницю. Я прожила тут 24 роки. Я народилася в кімнаті, де зараз спить моя дочка. А зараз я повинна звідси виїхати. Нас виганяють з нашої рідної землі.

Альма Гечко

На варті міста

Ришард Гансінец

Ришард Гансінец народився в 1888 році в місті Семяновіце-Сльонське в робітничій сім'ї. Він вивчав класичну та східну філологію в Мюнстерському університеті, а пізніше у Берлінському університеті, де в 1917 році здобув науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук). Під час Першої світової війни воював у прусській армії. Восени 1915 він тимчасово був відкликаний зі Східного фронту, щоб організувати вивчення класичної філології у Варшаві. Цей момент став вирішальним в виборі його наступного життєвого шляху. І прусський підданий *Richard Ganschinietz* став поляком Ришардом Гансінцем (*Ryszard Gansiniec*). З 1919 року працював професором класичної філології в Познанському університеті, а з 1920 року – у Львові. У 1940 році одружився із Зофією (нар. в 1919 році), дівоче прізвище – Пшигода, магістром філософії.

У травні 1944 Зофія разом з двома дітьми виїхала на дачу до міста Стрижова на річці Віслок. Викладала латинську мову в місцевому ліцеї. Спочатку, навіть після приходу росіян у липні 1944, чоловік міг їх відвідувати. Восени 1944 було

ФОТО: ЦЕНТРАРТА

↑ Львів, 1944. Радянські солдати розшукують міни у місті

встановлено кордони та розпочато репатріацію. Професор, залишаючись у Львові, почав вести щоденні нотатки – розмови з дружиною; він прислав їх «при нагоді» транспортом з репатрійованими особами.

Публікуємо фрагменти його «Львівських нотаток 1944–46». Ми зробили певні скорочення, в тому числі в змісті окремих записів. Назва вибраного матеріалу зроблена редакцією. Повний збір нотаток (упорядкувала їх Радосьць Гансінец – донька автора), який було відзначено на конкурсі Східного архіву «Східні креси під окупаціями 1939–45 років», має 270 машинописних сторінок. Нотатки зберігаються в фондах Східного архіву. (aw)

1944**Львів, 16 грудня**

Солдати шаленіють на вулицях – виривають годинники, сумочки, плащі, гаманці, ліхтарики, що тільки можуть. Крики, волення. Іноді постріл і гуркіт. Все для горілки. На вулиці часто лежить пограбована до гола людина – труп уже. Отож після шостої вечора в місті пусто, якщо хтось мусить вийти, то переміщається бігом. Я уникаю вечорами перебувати поза домом.

17 грудня

Англійці у Палаті громад нарешті з великим цинізмом заявили, вони повністю погоджуються на розділ Польщі, який здійснили Гітлер та Сталін, що вся Польща [на схід] від лінії Керзона, разом з містом Львовом потрапить під владу Москви. Сприймаємо це з великою гіркою. Таких ми маємо союзників. Але зі Львова ніхто не думає втікати. Одне є певне – поляки ніколи не погодяться на розділ Польщі та втрату Львова. І стало зрозуміло, що після цієї війни, перш ніж вона закінчиться, почнеться друга війна – боротьба за нашу землю з москалем. Я приєднаюся теж приєднаюся до цих рядів, дотримаю вірності землі, на якій я жив і працював.

18 грудня

Я повечеряв о першій ночі. Жити важко, але треба вижити. Міне зима, прийде наша весна із сонцем, теплом та світлом – і можна буде покинути ті каганці та гасові лампи, що псують очі.

На Краківському [ринку] ціни неймовірно: 350 рублів за кілограм цукру, за кілограм яблук платять 70, за мак – 100, тістечко коштує 8, сало – 300, масло – до 400, мука – 60 [руб.]. Ціни ростуть, тому що холодно і йдуть свята. Лише горілка, якою нас тут просто заливають, весь час дешевшає – 250 рублів за літр. Я по черзі готую собі ячмінну кашу (маю її в запасі) і пшоно; це не вимагає багато роботи. Їм це без змащування, щоб відправити Тобі трохи жиру, бо війна триватиме до пізнього літа. Додаю також відраховані кубики цукру в чай; решту відправлю вам.

21 грудня

Я забув тобі написати: яйця коштують 15 рублів. Ціни в нас «кусаються».

Зима тримається міцно. Я сиджу і пишу в плащі, капелюсі, інакше важко витримати.

Вчора в «делікатесах» було велике збіговище. Видавали нам на талони справжній цукор – нібито на свята. Оскільки цукру давно вже не було, все живе кинулось і штурмувало. Варто було це побачити. Я попросив когось, хто був вже ближче біля каси, щоб взяв також на мої картки. Ось так я без особливих проблем отримав цукор та 10 яєць..

Крім цього у нас нічого нового. Львів'яни твердо стоять за своїм Львовом.

24 грудня

Снігу випало саме стільки, щоб можна було сказати – маємо білі свята. Мороз не відпускає. А палити немає чим – йдуть дошки з парканів, а навіть стільці, щоб зготувати суп.

Сьогодні Вігілія (Святий вечір). Я мав би бути з вами – і я з вами: моє серце, мої думки, мої бажання полинули до вас. У мене є облатка [прісний коржик, прямокутної форми з білого борошна та води, яким діляться християни римсько-католицького обряду, зібравшись за різдвяним столом – прим. перекладача], з вами я хочу її ламати, кохана Зосю, бажаю тобі мужності, слави. Ламаю її з Орлятком [сином], щоб він так само гаряче, всім серцем і з відданістю любив нашу нещасливу батьківщину, як я люблю її; щоб він був добрим і завзятим поляком і їй [Польщі] приніс нову славу, щоб завжди гордо носив нашого орла. Ламаю теж з Радунею [дочкою] – я знаю, що ти чемна. Тобі, донечко, бажаю щоб ти була уважною, старанною та доброю, як інші польські жінки.

1945**4 січня**

Після лекції, прощаючись з колегами, я знову чую про арешти: в університеті – доцент Пухалік та д-р Габерле, в Медінституті – проф. Дем'яновські та д-р Кубіч, з Політехніки – проф. Сухарда (ще вчора з ним розмовляв), проф. Кучинські та д-р Пілятова; ксьондз Фірут, францисканці, бернардини, домініканці... Я мав графік занять і лекцій на цей день і вирішив не змінювати його ні на крок. Але мені не дали такої можливості. Збентежений і захеканий декан, професор Черни наздогнав мене в місті, і заподливим голосом повідомив, що я мушу негайно йти до ректорату. Оскільки він теж, як декан,

хотів звернутись до ректора щодо заарештованих, ми пішли разом. По дорозі я довідався про нові прізвища та подробиці.

Обов'язки ректора в цей час виконував товариш Бучило. Він привітався і сказав, що прошив мене пібути в дуже важливій справі. Він питав, як працює кафедра, як справи в колективі, як проходять курси. Щось охопило мене і я відповідав поверхово. Раптом чую питання:

– Чи ви, товаришу, знайомитесь з положеннями марксизму-ленінізму?

– Так, звичайно.

– Чи ви читали книгу товариша Сталіна про Вітчизняну війну?

– Я читав інші його книги.

– Ви обов'язково повинні простудіювати глибокі та чудові слова товариша Сталіна. Раптом відчиняються двері і входить молодий лейтенант Тимофеев. Товариш Бучило встає та представляє мене: «Це професор Іансінець. Товариш лейтенант має до вас термінову справу. До побачення».

Я йшов з лейтенантом через переповнену приймальню, де мої знайомі чекали в черзі на прийом до ректора і вітались зі мною. Сумно мені стало: і це трапилось зі мною в університеті, де я пропрацював 25 років! Такі сумні думки насувались мені через таке осквернення величчя університету.

Я думав, що лейтенант відведе мене зараз до в'язниці, але він сказав, що він мусить скласти протокол в мене вдома. Там він показав мені ордер на арешт. Потім заявив, що він повинен скласти опис речей і попросив мене покликати двірника та управителя [будинку], як свідків. Я вийшов – можна було не повернутись. Але я відкинув цю думку. Жодної вини за собою я не відчував – тому я розумів, що незабаром виявиться, що донос є необґрунтованим і я буду мати потім святий спокій. Молоді ризикують своїм життям, а я маю показати себе боягузом?*

24 липса

Живу як циган, оскільки не маю житла. Але я не піддаюся. З самого початку вони хотіли дати мені іншу квартиру. Я відхилив цю пропозицію і наполягаю на поверненні моєї. Намагаюся

працювати. Поки не маю власного куточка, ця праця мало вартує; відсутність послідовності та поглиблення, відсутність Твоєї атмосфери. Тепер, як ніколи раніше я розумію, чим ти є для мене, для мого життя, для моєї науки. Я не буду планів на майбутнє, тому що немає підстав для планування. Якби я прихав до Тебе, то сидів би лише Тобі на кишні та на шиї, без жодної користі. Напевно ти маєш є досить своїх труднощів, навіщо їх додатково примножувати? Знаю про твоє [теперішнє] життя стільки, скільки можу собі уявляти.

З творів мене найбільше цікавить трагедія та драматургія загалом. Збираю матеріали. Вдома було багато матеріалів, але на жаль – вони пішли на розпал. Треба почати заново.

22 серпня

Я з раннього віку мав амбіції до величчя, але не до прояву – я швидше уникав «відзнак». Можеш це зауважити в тому, як я керував кварталником «Filomata» (Філомат) [молодіжний журнал, що пропагував античну культуру, а також назва видавництва]. Я не витрачав доходи для себе, а більшу частину їх регулярно вкладав у видавництво, щоб його розширювати та запевнювати нашому народові недорогі, хороші та чудові наукові книги. Я також передав в семінарію особисту наукову бібліотеку, хоча знав, що вона буде розкратиться – і так було. Я задоволений тим, що я робив, бо завдяки цьому надбанню я спокійно можу дивитись в очі майбутнім поколінням. Журнал «Filomata» лише тепер починає подобатися і користується тут попитом.

Ти в відчаї, що я наполягаю на своєму – повір, що я маю рацію, хоча Тобі важко. Я розумію Твою ситуацію і намагаюся Тобі допомогти; якщо всього цього недостатньо – що ж, більше не маю. Надіюсь, що Ти не хочеш, щоб я помертвував рештою своєї бібліотеки. Вона одна вже варта цієї затримки.

24 серпня

Незалежно від того, що роблять інші, я установлю свою поведінку згідно власних поглядів. Я вирішив, що покину Львів лише і виключно під примусом. Таким примусом, наприклад, було

* Автор перебував у в'язниці на вулиці Лонцького у Львові до 24 травня 1945; його квартира була тоді занята росіянами (Ред.).

би бажання зробити мене советським громадянином. У всякому разі, я переконаний, що Польща навряд чи здобуде всю Верхню Сілезію та Опольщизну, і взагалі не отримає Центральної Сілезії разом з Вроцлавом, або також Нижню Сілезію з Лігницею, або Франкфурту та Щеціна. У зв'язку з цим фіаско питання Львова та Поділля знову стане актуальним. Потрібно трохи часу, але мабуть після Різдва розпочнеться дискусія [щодо цього]. У Львові є ще біля сто тисяч поляків. Великими є тиск і беззаконня. Архієпископа вигнали з палацу. Вікентіанок [дочки милосердя св. Вікентія де Поля – прим. перекладача] вигнали з монастиря. Архієпископ переніс меблі до домініканців, архіви – до бернардинів, а себе – до францисканців.

31 серпня

Сьогодні я повернувся до свого дому і зараз, після робочого дня, пишу Тобі листа у кімнаті, де знаходяться наші ліжка.

Майже всі професори виїжджають. Я дивлюся на це з жахом і смутком – ось так ламаються характери. Я залишатимусь тут якомога довше. Називай це як хочеш, для мене обов'язок завжди був на першому місці.

Кожний боїться, що приїде [в Польщу] занадто пізно і, що хтось інший обійде його в посаді. Я додаю листівку, яку прошу ретельно зберігати – Ростковські зарезервував для мене посаду службовця в Холодильних складах в Гдині. Отож як бачиш, без посади я не залишусь.

10 вересня

Весь тиждень упорядковую житло, до кінця ще далеко. Вхідні двері більш-менш привів до ладу. Довелося придбати два замки, тому що старі були поламани. Тепер ремонтую шафи. Майже всі меблі пошкоджені.

26 жовтня

Почався другий рік нашої розлуки; мені дуже цікаво, чи ти змінилась. Я пишаюся Твоєю стійкістю.

Як тільки у мене з'являться вільні гроші, почну пакувати книги. Один професор підрахував, що якщо б я замовив це комусь, довелося би заплатити близько 14 тис. рублів. А потім ще транспортні витрати...

Надіюсь, що навесні упаковка буде зроблена.

30 жовтня

Професори ще тут – вже три тижні сидять на пачках і чекають вагонів. Професор Годис поїхав, але не без пригод. Викинули його з вагону, хоча він уже заплатив попередньо 500 рублів, і наказали перевантажитись в інший вагон, що коштувало ще 1000 рублів. Усі грабують усіх.

6 листопада

У нас велике свято [Жовтневої] революції – сьогодні, завтра і післязавтра. Заняття з віторку були перенесені на неділю, в п'ятницю були збори, вчора – теж. Всюди треба було що дати: два відсотки зарплати на інвалідів або сорочки, одяг тощо. Я дав два проценти, тобто 30 рублів (сорочка коштує прибл. 200). В минулому місяці не було мила на картки, але була горілка.

8 листопада

Праця йде мені важко. Вчора пізно заснув, москалі галасували до другої години ночі. Неприємно ходити вулицями – скрізь на тротуарах сліди московської культури: всюди блювотини, а потреби справляють біля стін, так що Львів (як хтось сказав) став зовсім «зафайданим» (занедбаним). Повно п'яних, чіпляються до кожного. Весь час стукають у мої двері під різними приводами, але я не реагую. Тепер знову ревуть чутливі пісні, танцюють і п'ють. Я думав, що попрацюю в Академії – там тихо і є добра підручна бібліотека; я хотів видрукувати на машинці свою роботу. Але, 6 листопада, коли я був там єдиним працівником, прийшов керівник і сказав, що він повинен зачинити та опечатати машину.

Сьогодні минуло вже три місяці від Твого останнього листа. Весь світ здається мені нереальним, тому що я не тримаю Тебе за руку. Мені часом важко, але я стискаю зуби – не допускаю сумнівів. І якби я залишився тут єдиним поляком, я мушу залишитися і свідчити про польськість цієї землі. Залишаються ще: Курилович, який вислав сина, а книги тримає в пачках, Курхарський, сходознавець доктор Левіцкі (але він поїде); з медицини – професор анатомії Марціняк, але теж вже спакований. Залишаються Ленартовіч, Гроер, Домбковські та Макаревіч. Духівництво залишається, хоча багато священників та сестер виїжджають окремо. Монастир кармелітів зайнятий, як навчально-виховавчий заклад для хлопців; домініканський монастир,

як і монастир бернардинів будуть використані для державних архівів. В Оссолінеумі (Національній бібліотеці імені Оссолінських) ділять книги на ті, які будуть залишені, і ті, які передадуть Польщі. Багато цінних речей перевозять до Києва. Бібліотекарі в загальному залишають на своїх посадах.

Я вже практично «клапоть» людини – подібно до того одягу, який на мені розпадається. Зашиваю, латаю – але не знаю, чи він протриває до того часу, коли побачу Тебе. Все таке далеке, міфічне ...

10 листопада

В ніч з 6 на 7 листопада (святкування річниці революції) до Анатомії було привезено 40 трупів москалів, що повбивали себе в нетверезому стані; щовечора Анатомія отримує 5–7 трупів солдатів. Іноді серед білого дня б'ються п'яні. На площі Зофії людину, що лежала в калюжі крові, солдати топтали взуттям по обличчю, офіцери спостерігали і нічого не казали. Праця мені зовсім не йде. Не знаю, чому так є.

15 листопада

Поляків тут багато, зранку можна почути майже виключно польську мову, всі біжать на роботу. Настрій добрий, хоч життя є важким. Весь час агітують щодо виїзду [до Польщі]. Голова комісії з евакуації, доктор Подкоморські, написав в газеті «Czerwony Sztandar» (Червоний прапор) статтю «Польща чекає на вас»; вуличні торговки негайно на це відповіли «А ми чекаємо на Польщу».

17 листопада

Твої листи сумні. Я, звичайно не підписав контракт на наступний рік, але є дві справи: я не спакований, і в мене немає грошей ні на пакування, ні на транспорт – на це потрібно, за скромними підрахунками близько 5 тисяч рублів; я думаю, що може взагалі не треба звідси виїжджати, оскільки питання Львова насправді все ще відкрите. Оскільки транспорту зараз не дають, питання мого від'їзду наразі відкладене.

18 листопада

Ще раз перечитав Твої сумні листи. Чи Ти часом не сприймаєш це *інтермеццо* занадто трагічно?

Адже це лише епізод, у травні ми вже будемо разом, будуватимемо своє життя. Війна ще триває. Ми були такі наївні – думали, що після поразки Гітлера та Японії наступить мир. Треба прожити ще ці кілька місяців.

У мене більше десяти годин занять на день, і я не скаржусь: я рідко лягаю спати швидше, ніж о першій годині ночі. Коли ми будемо разом, я все тобі віддячу. Зможеш відмовитися від вчительства і відпочити.

19 листопада

Сьогодні я був дуже голодний – в день не було газу, отож їдальні не готували і я залишився без обіду.

Я замовив кілограм карамельних цукерок, щоб моїм трьом дітям було чим посмакувати на різдвяні свята. Виходить дорого, але принаймні це надійні цукерки і зовсім свіжі.

Я ще не спакований, бо копійки, які заробив, переслав Тобі. Тільки коли я перестану відправляти Тобі посилки, я можу придбати пачки для упаковки книг та зібрати гроші на транспорт. Наші зарплати тут невеликі, і 5 тис. рублів не вдасться швидко зібрати. Інші мали гроші, бо попродавали речі, меблі, квартиру. Я затакую з цим, не хочу занадто рано спалювати за собою мости. Не наводь мені інших прикладів, якщо лише не вважаєш ідеалом ловця за життєвою вигодою. У цей час, коли доля Польщі поставлена на карту, покажімо принаймні приклад національної гідності, дисципліни та розуму. Я знаю, що багато хто вирішив залишитися у Львові, коли дізнався, що я не збираюсь їхати. А наша філологія все ще польська, читаємо лекції – я, Шербаньські та Курилович. Я розумію, як мало все це значить – це лише незначний жест протесту, але чи Рейтан* більше зробив, знаючи безперспективність ситуації. І все ж ми з гордістю згадуємо його. Захищаймо польську гідність, якщо не зможемо зробити більше.

20 листопада

У понеділок, після обіду виплатили зарплату, тому сьогодні я нарешті міг зробити покупки. Замість 750 рублів я отримав 525; ми все ще сплачуємо військовий податок, військову позику, лотерею Червоного Хреста, добровільні

* Тадеуш Рейтан – польський політичний діяч, рішуче протидіяв анексії Російською імперією державних територій Великого князівства Литовського (прим. перекладача).

пожертви для поранених та інвалідів. При меншій зарплаті забирають навіть половину. Я взяв на картки масло і вже його перетопив; собі залишу піну, а решту надішлю Тобі – ідеально підходить для звичайної та окатої яєчні.

27 листопада

Я виймаю Твою фотографію і дивлюсь – як гарно жилося з Тобою! Я завжди згадую це, як рай. Але, незважаючи на тугу за вами, я відчуваю, що не можу поступати інакше; *noblesse oblige* (шляхетність зобов'язує), я нелегко здобував свою польськість, тому я так її ціную.

У нас повільно готуються до виборів до рад. Є юрба охочих, бо такий депутат має все безкоштовно або з великою скидкою. Він отримує талони на одяг та білизну, ліміти до «Спецторгу» – це головний пріоритет.

Професора Возьняка сьогодні приймали в партію, я мав бути на цьому заході.

Дуже багато тут війська, а військо хоче їсти, а понад усе – пити. Вони витягують в перехожих, що лише можна. Крім цього є «кальсонщики» – це поранені, що виходять у місто в кальсонах. Приходять на площу групами, оточують вуличну перекупку і не встигне вона оглянутись, а вже немає жодної булки, яблука чи цигарки; якщо вона підніме крик, кидаються на неї з милиціями та палицями. Вечорами вони чатують у віддалених місцях парку, щоб здобути одяг. Це вони вбивають найбільше людей, а здобич замінюють на горілку. В трамваях існує постійна тиснява і легко щось «втратити». Крадуть спеціалісти серед безпритульної молоді, документи повертають за оплату 300–1000 рублів – зазвичай їх приносять дитина, яка нібито це знайшла, але лише за цю суму вона погоджується віддати.

11 грудня

Я готую для Тебе посилку на різдвяні свята і прошу детально підтвердити її отримання, щоб я знав, кому це дісталось. Найважливішою є п'ятилітрової банка зі смальцем, якої, мабуть, повинно вистачити на два місяці. Про інші речі не буду писати – я старався, щоб Ти мала справді приємне Різдво та день народження, щоб розпочала новий рік у доброму та приємному настрої.

18 грудня

Сьогодні вранці на вокзалі я олівцем написав останні слова для Тебе. З цими пачками було

важко, але мені вдалось допроситись в однієї пані, яка пообіцяла завезти їх до Глівіце. Я не наважувався просити, щоб з ними поводитись обережно. Люди у вагоні, як оселедці в бочці, зім'яті, є перешкодою для речей; які зараз є всім. Кожен повинен поступитись і втиснутись у найменш зручний куточок, лише щоб скриня чи валіза помістились. Тож як мені було надіятись на жалість до моїх картонних коробок, коли вже в моїй присутності дивились на них криво, що вони займають стільки місця.

25 грудня [перший день католицького Різдва – прим. перекладача]

Сьогодні робочий день, як звичайно. Лише моє українське оточення підтримало різдвяний настрій – всюди склали мені побажання. Коли я прийшов на лекцію на першому курсі, студенти привітали мене довгим латинським поздоровленням, а потім заспівали три пісні: *Christus, Christus natus est nobis*, польську різдвяну колядку *Gdy się Chrystus rodzi* («Коли Христос родиться»), і на закінчення – українську колядку. Весь курс є українським, а університет – радянським, тому раз у раз хтось заглядав – що тут відбувається. Пізніше декан зрадив мені, що студенти вже довгий час готувались зі співанням. Я вважаю це симпатичним жестом, який порадував мене більше, ніж якийсь подарунок.

З вулиці час від часу чути різдвяні колядки, які співають діти. Це вже останній рік випробування – Зося, будьмо великими до кінця, будьмо дороговказом для інших. Випробування це пройде, але пам'ять про наше поведіння житиме вічно. На нашому прикладі виховатимуться наші діти та наступні покоління – з повагою до найвищих національних чеснот. Я знаю, що Тобі важко все це усвідомити, але на цей раз насправді кінець страждань вже недалеко. Я без великих ілюзій дивлюсь на майбутнє, і цілком реально беру до уваги можливість еміграції до Америки – не через мене, а через Тебе і дітей, бо шкода, щоб ви були змушені вегетувати в цій гидоті, будучи ще молодими і чутливими до життя, до сонця, радості, краси та добра.

26 грудня

Неймовірно, як помітними всюди є польські [різдвяні] свята – ринки майже без людей, мало руху в магазинах, менші магазини зачинені, і не зважаючи на все, скрізь чути польську мову.

Я починаю вірити, що поляків є набагато більше, ніж показують найоптимістичніші підрахунки.

На вулиці Легіонів та на площах повно жебраків, які кожного зачіпляють і дотикають милиціями, якщо хтось прикидається, що їх не бачить. Я звик до цього, але нічого їм не даю, бо вважаю за краще дати нашим бідним дітям та сиротам, яких є достатньо. Треба пройтись через місто вранці чи пізно ввечері, щоб побачити бідність. Групи дітей, мало що маючи на собі з одягу, вилазять з підвалів розвалених будинків і шукають у відходах їжу, а насамперед просять тютюн. Навіть трирічні діти палять, цигарка переходить з уст в уста. Чорний хліб їдять з таким апетитом, ніби це найсмачніший пиріг. В обідній час пори ці з них, що краще одягнені, закрадаються до їдальні та мовчки чекають; якщо хтось недоїсть суп чи картоплю, питають, чи можуть доїсти. Переважно це радянські діти, але іноді і польські – їх можн впізнати з кращих манер.

31 грудня

Наповнений сонними думками, чекаю дванадцятої години, щоб привітати Новий рік. Назовні стріляють із гармат, з револьверів та автоматів; з усіх уст виривається ревіння, як завивання степових вовків. І я бажаю Тобі, щоб після цього чорного року наступив добрий рік. Привітаймо Польщу, нехай закінчиться «Польша» [рос.].

1946

10 січня

Повір, я рахую дні до нашої зустрічі, і мені це важко усвідомлювати. Повільно все охоплює сіра безнадія. Але якщо Польща зможе оговтатись від падіння, то лише завдяки нашій наполегливій праці і безмежності нашої самопожертви.

За грудень не заплатили, і в мене залишилось лише 10 рублів – цього вистачить на хліб на кілька днів. Я протер п'яту в американському взутті і не знаю, як завтра піду [на роботу], тому що, як на зло, жодна шкарпетка вже не має п'ятки. Дочекаюсь неділі і сам зшию собі шкарпетки – латати вже немає що. Продовжую писати нариси з грецької релігії – я закінчив *Palladion* (Палладіон), починаю – *Apollon latromantis*.

15 січня

Все наше місто знову має парадний вигляд.

Скрізь портрети, плакати, афіші – йде підготовка до виборів 10 лютого. Репетиції хорів, грають оркестри, шкільна молодь співає на вулицях. Великий ентузіазм. Можна вибрати між Сталіном і Джугашвілі. Можна переконатись, до якого рівня рабства та бездумності вони довели своїх людей.

18 січня

Сьогодні ввечері ми з доктором Корнецьким зустріли на вулиці поляка, що повертався з Донбасу, всього в лахмітті. Оскільки він був зовсім без грошей, доктор дав йому 20 рублів, а я буханку білого хліба, яку щойно купив. Вони все ще повертаються. Ходять, як п'яні, неприємні.

20 січня

Найприємніший для мене час – це хвилини спілкування з Тобою, бо Ти єдина жива душа поруч зі мною. Я відчув себе сьогодні дуже самотнім, втомленим, зневіреним. Я живу з книгами та чорнильницею – це моє вузьке коло. Тільки серцем і думками я виходжу з цих стін і шукаю Вас у світі ...

Дерева казково покриті інеем. Місто обклеєне передвиборчими плакатами, на кожному будинку їх декілька. Як при найзапеклішій виборчій боротьбі. Тим часом не має ні виборів, ні вибору – лише голосування. Передвиборча комісія – тобто партія – вибирає кандидатів і все. Голосуеш, не голосуєш – кандидат у будь-якому випадку пройде.

До Львова прибув транспорт з тисячею поляків, арештованих у Польщі. Їх везуть на Сибір та на шахти Донбасу.

21 січня

Сьогодні я сидів удома, хоча втратив через це порцію хліба. Не пішов на збори, присвячені річниці смерті Леніна. Весь час та сама маячня. Тема цьогорічних читань: «20 років без Леніна під керівництвом Сталіна». Крім того, у мене були гості, звичайно непрошені гості. По-перше, прийшли українки агітувати щодо виборів. Я не впустив їх, дівохи розсердилися, і довго ще стукали і розмовляли під дверима. Потім прийшов підозрілий тип із дорученням від ректора, що зайняти квартиру для університету. Я грубо відповів йому, що або він, або ректор зійшли з розуму. Поки що я живу тут, а моя дружина планує завтра приїхати з села – і я саме збираюсь

йти до ректора і просити про працю для неї. Він вибачався, пояснивши, що ректору повідомили, що я виїжджаю.

Крім того, я їв, спав і переробляв уже написані нариси – я бачу, що з цим буде набагато більше роботи, ніж я передбачав.

24 січня

Погано, що в мене більше немає скляних банок, баночок і полотняних мішечків – доведеться придбати її на Краківському [ринку] за великі гроші. Життя там починається лише в полудень, коли вже є трохи тепліше від сонця – є перекупки, іноді якісь бідні люди із залишками свого господарства; ті, що від'їжджають, виставляють на продаж меблі. Добрих пропозицій там вже немає, хіба що якийсь солдат принесе вкрадені речі чи видавані йому продукти або екіпіровку.

У нас щодня якісь опитування та наради, крім того проводяться передвиборчі збори (мітинги). І на це йде життя. Людина хотіла би щось прочитати, написати – а фактично немає коли.

Тепер я вже на поважно візьмусь за пакування; всі гроші підуть на пачки та транспорт. Книги думаю відправити до Кракова.

Я знаю, що Ти не схвалюєш моєї поведінки, але Ти зрозумієш це через кілька років. Те, що зараз відбувається – це перехід від однієї епохи до іншої. Йдеться не про Польщу, а про цивілізацію. Тут треба бути твердим і гордим, не гнутись і не вестись на сентименти. Я знаю, що ніхто не подякує мені за мою позицію, але не для цього я це роблю. Йдеться про принцип, про обов'язок.

2 лютого

Передвиборча кампанія в повному розпалі. Великі арешти серед вчителів та учнів, великі депортації із сіл. Бандерівці кинули лозунг «бойкотувати вибори» – відповіддю є советську пацифікацію. Самі українці кажуть, що польська пацифікація порівняно з теперішньою була невинною ідилією. Вони поширюють серед своїх віщування про те, що ніби 13 квітня о 23.00 вибухне війна, охоплені військовим психозом і свято переконані, що весною має початись війна.

Перед виборами є також велика нервозність у Львові. У всіх установах керівники повинні організувати нічне чергування, нібито для охорони будівель та пам'яток старовини, а фактично для того, щоб не збирались

організатори бойкоту голосування. На Левандівці нібито було підірвано дільницю – я вважаю це казкою.

3 лютого

Мій біограф напевно напише, що я міг би зробити щось краще, ніж виписувати ніжні слова та чутки – я міг би, наприклад, скласти індекс до школи Гермогена. Але я живу не для своєї прекрасної біографії, а для Зосі, якій я розповідаю казочки великого світу, так само, як Орляткові [син автора – прим. перекладача] та Радуні розповідаю про Червону Шапочку.

9 лютого, опівночі

Нарешті розпочався день виборів. Ми в місті можемо ставитися до цього безпроблемно, але в селах є страшно. Бандерівці забороняють голосувати, тому села повні війська. Бандерівці погрожують застрілити першого з тих, що проголосує, і підпалити наступних. Селянин – я так думаю – вважає депортацію разом з майном меншим злом і не буде голосувати. Поляки, які зареєстровані [на виїзд в Польщу], отримуючи евакуаційну карту, віддали советський паспорт, а значить перестали бути радянськими громадянами і не мають права голосувати. Ті поляки, що незареєстровані, повинні голосувати, але не мусять. Оскільки заздалегідь відомо, що поляки, як найбільш інтелігентний елемент, не будуть голосувати, як правило, їх не включали до списку виборців.

10 лютого

Я не пішов голосувати. Бридка погода. Я прийняв чотири порошки «антигрипіну» без особливого ефекту. Застудився, коли упакував книги до скринь. Багато було з цим роботи, холодні кімнати, протяги.

12 лютого

В радіо постійно повторюють, що у всіх 1300 округах перемогли кандидати «блоку комуністів та безпартійних», і що жодному іншому кандидатові не вистачило голосів. Смішно! Ніби можна було взагалі уявити, що якийсь інший кандидат може пройти.

У Львові міліція вже о пів на сьому ранку заганяла людей на вибори і до пізнього вечора контролювала кожен будинок, перевіряючи, чи всі пішли. Але до мене Вони не прийшли.

13 лютого

У місті можна побачити багато дітей, які продають газети, сірники, яблука, печиво, що завгодно. Вони бідні, погано харчуються, погано одягнені. З одягу виглядають зовсім, як москалі і непристойно висловлюються так, як вони: «*курва твою мать!*». Як же я здивувався, почувши, що між собою вони розмовляли польською мовою з чистою личаківською [львівською] говіркою. Це наші.

Вчора мене відвідали з «*домоуправи*» – керівник москаль – привів до мене капітана на квартиру. Спочатку він хотів всю мою квартиру, а коли я на це не погодився, почав вимагати одну кімнату. На це я теж не погодився. Я сказав, що нікого не впускаю. Тоді капітан запропонував тисячу рублів за згоду на проживання. Я сказав, що повідомлю про провокацію в прокуратуру. Вони швидко пішли. Цей люмпен чіпляється поляків і хотіли би вже викинути нас на вулицю.

17 лютого

Явка [на вибори] у Львові (відрахувавши поляків та інших) становила начебто не більше 85 відсотків, а дійсних голосів не більше 60 відсотків, бо українці голосували проти або нищили картки. Тим часом львівська [офіційна] статистика повідомляє про таку ж явку, як і в глибині Росії, а саме 99 відсотків, а дійсних голосів – 98,6%. Кожен голова та члени комісії, дбаючи про власну репутацію та власну голову, докинули повні зменші голосів та покращили явку.

У зв'язку з виборами, звичайно у пресі з'явилися інтерв'ю та заяви різних людей, у тому числі професорів. Висловився професор Богущі з Політехніки, уродженець Львова. Ось що пише в газеті «*Czerwony Sztandar*» (Червоний прапор) від 11 лютого: «Наша справді народна радянська система створює всі умови для широкої творчої праці. Я та інші колеги з Політехнічного інституту відчували це після приходу до нас в 1939 році Червоної Армії, а з нею радянської влади. З великою радістю ми віддаємо свої знання та сили для блага народу, для нашої країни: ми хочемо збагатити радянську науку та техніку. [...] Хоча мені 75 років, незважаючи на вік, я готовий багато ще зробити для радянської науки, для підготовки молодих кадрів будівельних інженерів. Голосуючи 10 лютого за кандидатів сталінського блоку комуністів і

безпартійних, я проголосував за розквіт потужності і слави моєї вільної Батьківщини».

19 лютого

У мене значне покращення – маю дві пари шкарпеток, і до того цілих. Я з ними так добре почувуюся, що іноді цілую їх від щастя. Ти навіть не знаєш, що це значить, тому що не ходила взимку в дірявому взутті та в шкарпетках без пальців і п'ятки.

Я хотів би бути здоровим, коли Вас побачу; я дійсно сумую за Тобою, як Одиссей, хоча жодна [німфа] Каліпсо не затримує мене тут. І хоча кожен день, що минає, веде мене великим кроком до могили, я однак кинув би тепер певну жменю днів, щоб прискорити зустріч з вами.

Я взяв фахівця зо збивання скринь; п'ять вже готових до транспортування. Всього їх буде 14 або 15. Крім того, вдома залишається ще дуже багато книг, приблизно на три скрині, але це я вже залишу до часу мого від'їзду. Потім я візьмусь за скрині в домініканців, де мене чекає набагато більша і менш вігідна справа: вдома я міг займатись пакуванням ввечері при електричному світлі, а в домініканців мушу пакуватись вдень, а дні я маю повністю зайняті. Але Ти знаєш мою наполегливість – подолаю теж і ці труднощі. А зараз я з'їм свій суп і йду спати.

22 лютого

Львів починає божеволіти – на ринку діються неймовірні сцени: всі купують жир, сало, запасаються провіантом. Кажуть, що буде війна. Ціни ростуть – справжнє свято для перекупників. Особливо багато руху серед українців, важко повірити, які байки вони розповідають один одному. Що у Львові на вулиці Зеленої бачили волохатого диявола, із рогами, хвостом та копитами, *tout comme il faut*, який віщував, що через два тижні почнеться війна. Або, що в селі під Львовом українка народила дитину, яка протягом п'яти днів виросла на дозрілу людину, яка радила робити запаси, бо незабаром почнеться війна; коли мати з жахом вкинула ту велику дитину до ставу, наступного дня вона повернулася додому, а потім зникла.

Щось має статись, але не знаємо, що саме. Те, що в березні Америка починає величезні маневри всього свого флоту в Китайському [Південнокитайському – прим. перекладача] морі, теж має своє значення. Навіщо зараз маневри?

Чому саме там? Англія зі своїм флотом охороняє Європу. Схоже на те, що кожен зайняв своє окреслене місце для ведення великої гри. Якщо щось має трапитись, то це станеться до червня.

24 лютого

Знову в «домоуправах» з'явилась справа щодо протигазів та сховищ. Совети переробили укриття на свинарники і тепер підняли крик, що їм нікуди подітись із свинями; але вони мусять покинути сховище і забирають свиней до свого житла. Готується також армія, військові вже займають великі склади на вулиці Жулківській [нині вул. Хмельницького – прим. перекладача]. Безперечно щось готується. Наразі все можливо. Росія готова до війни.

В провінції велика епідемія віспи та корости. Тому випускників та студентів старших курсів медичного інституту відправлено на села – виконувати щеплення. Одна з партій поїхала до Надвірної, а через необхідність видалення вошей ненадовго повернулася тепер до Львова. В селах панує екстремальна бідність. Населення харчується пісною картоплею та капустою. Ні хліба, ні м'яса немає – забрали бандерівці. Голосування проходило там таким чином, що урну на танку з сильно озброєним екіпажем возили з хати до хати, і кожен повинен був вкинути свій голос.

25 лютого

Я настільки прив'язаний до Тебе, що виконання мого обов'язку тут – я, відверто зізнаюся, – справляє мені немало прикрість. Якби не цей почесний обов'язок, що стосується охорони кордонів, рубежів і честі нашої батьківщини, я б давно б покинув вегетування в цьому місці і полетів би до вас. Але треба затиснути зуби і витримати. Думаю, що це не триватиме довго. Живемо в психозі війни. В школах відбуваються навчання з протигазового захисту. Військові чекають на перенесення і пакуються. Ввечері не було газу – я їв хліб, запиваючи водою.

5 березня

Сьогодні я почав писати свою теорію про виникнення релігії, але важко мені це йде. Я мушу прагнути здійснити кодифікацію своїх поглядів, хоча б у вигляді нарисів. Натискають на мене в Академії, вимагаючи – зрештою відповідно до плану – показати їм, що я зробив до цього часу. І я робив усе, окрім академічної [наукової] праці.

Але я вжевзявся за неї, зрештою це цікава тема: *«Типи будинків та могил в доісторичний період на території України»*.

8 березня

Сьогодні я вперше був на зборах в академії – забрав мене туди начальник. Темою було підвищення зарплати науковим працівникам, яке вже було ухвалене в Москві. Скільки буде становити підвищення, ніхто точно не знає, але кажуть нас радіти з цього. Звичайно, це гра з метою здобути прихильність інтелігенції та пропагандистський козир для закордону, щоб запобігти втечі науковців з країн, окупованих советами. Я давно не був на жодних зборах; відчував себе там глядачем, що спостерігає за акторами на сцені. Актори грали слабо – в їхніх словах було чути примус і страх або порожню риторичку і рутину.

15 березня

Кружляє багато чуток – деякі збуджені особи вважають, що війна йде вже насправді. В Зимній Воді чоловіки віком до 50 років отримали *«повідстки»* (призов до армії), в тому числі зареєстровані поляки. Взагалі з поляками відбуваються дивні історії. На Скалці [вул. Na Skalce, нині вул. Скельна – прим. перекладача] жила офіцерська сім'я; вони вже отримали евакуаційну карту і чекали лише на транспорт. Батько офіцер був заарештований і засуджений за АК [участь в Армії Крайовій – прим. перекладача]. Син недавно зламав ногу, пізніше у нього був менінгіт, і він ще не вийшов з цього. Незважаючи на це, наказали матері та синові взяти свої речі та прибути для виїзду на Схід. Таких випадків повинно бути більше. Вони дозволяють взяти лише стільки [речей], скільки людина може самостійно внести до поїзду. Багато нових арештів, в тому числі серед поляків. Останнім часом я багато працював над поняттям «Бог». І результати були цікаві: вони ніби пояснювали походження поняття «Бог», але не пояснювали поняття божественності та духовності, тобто абстракту. Заглиблюючись в ці міркування, я натрапив на біографію Менделєєва в советській енциклопедії, і в описі його поглядів було зазначено, що Менделєєв, хоча і видатний хімік, був прихильником теорії дуалізму, оскільки він наводив тріаду: матерія – сила (енергія) – дух. Читаючи це речення, я посміхнувся і шепнув: «Як легко Менделєєву було бути моністом! Адже

сила – це лише функція матерії, а дух – символ матерії». І в цю ж мить в моїй голові з'явилося це велике розв'язання, і дещо гарячково я відразу записав цю думку, щоб вона не загубилась. Я усвідомлював важливість цієї здогадки. Вона пояснювала не лише релігію, але й будь-яку науку, поезію, мистецтво.

Перебуваючи здалека від цих [моїх] досліджень, не знаю, чи Ти можеш оцінити значення мого спостереження, яке, мабуть, є не меншим, ніж теорія відносності Ейнштейна і є гідним Нобелівської премії, оскільки створює абсолютно нові основи для методології наук, для філософії, релігії або історії. Потрібно лише тепер викласти цю ідею (думку) та показати, як її застосовувати хоча б в деяких сферах.

Я так розписався, Зосю, але Ти повинна першою довідатися про це справді велике наукове відкриття. Сама думка є так шалено простою і такою очевидною, що кожен скаже: але я це давно знав. Власне. Тепер я займаюсь написанням лекції, але не знаю, чи мені вдасться зробити це добре, бо не маю своїх старих матеріалів чи університетських кабінетів. Однак я мушу зробити це тут, у Львові; бо коли буду з Тобою і дітьми про наукову роботу не буде й мови.

20 березня

Чи пам'ятаєш, Зосю, як ми раніше вітати весну. Важко нам було – бо коли під час війни нам було легко – але для весни ми завжди мали радісний блиск в очах і широко відкрите серце. Часи зараз не легші, але вітаймо тепер весну з радісним виразом обличчям, з вірою у власну зірку. Хай живе весна, хай живе наше кохання!

Я купив собі 10 кілограмів гороху і за 100 рублів маю спокій. Цього вистачить надовго.

21 березня

Не знаю, чому весна нагадує мені Тебе, Зосю. І коли я так сидів за письмовим столом і заглянуло сонце, мені здалось, що Ти стоїш за мною – я навіть обернувся.

Тут у Львові все значно пожвавилось – танки тріщать по бруківці, по вулицях мчать польові машини, чути звуки маршів. Ось знову перед будинком стоїть авто, советська жінка завантажує свої манатки та своїх виводків, щоб вчасно втекти зі Львова. Панічна лихоманка вщухла, люди починають думати, обережніше говорити та робити запаси. Ціни все ще високі.

Професор Булянда є дуже пригнічений. Тут у Львові він при звичаївся бути центром університетського середовища, в Кракові тепер він є ніким. Його пригноблює вік (64 роки), відсутність звичних почестей (повинні би його прийняти в члени Академії знань), відсутність запрошення на кафедру, те що він мусить сам про неї старатись. Йому прикро, що професори, які виїхали за німців (Буяк, Ромер, Інгарден, Чекановські, Хибінські, Суходольські), отримали звання «заслужений діяч науки» і отримують 3000 злотих додатково до зарплати 4500 злотих. «А ми, нерозумні – пише Булянда – залишались на варті і чи варто було це робити». Мені його щиро шкода, бо люблю його, і це справді хороша людина, але мене абсолютно не хвилюють високі премії «діячів». Я більше ціную свою бідність, з радістю терплячи її для святої для мене Польщі.

22 березня

Моя ідея веде до реформування всіх гуманітарних наук, їх нового розквіту і нової епохи. Тому що моє відкриття стосується переважно їх, хоча природничі науки можуть теж мати з цього значну користь. Оскільки я працював творчо в історії медицини, фізики, хімії, магії..., я чітко бачу сферу застосування цього мого принципу. Я хотів би публічного визнання для цієї ідеї – не для себе, мене задовольнить незвичайність та світло нових знань, а для Тебе, щоб винагородити Тобі велику твою любов та віру в мене та Твою нинішню витривалість. Ти не повинна жалкувати за тим часом, і я не шкодую про це, я впевнений, що якби я не залишився у Львові, я б не зробив цього відкриття.

Праця мені не йде. Фатальні умови. Крім того, особлива складність полягає в тому, що моя інтуїція – це швидше бачення, синтез, який можна сформулювати в одному короткому реченні. Як розширити це на книгу чи хоча б на порядну наукову працю? Все, що я пишу, мені не подобається – але я пишу, і нарешті отримаю відповідне формулювання.

28 березня

Ти віддавна знаєш, що я містик і у мене бувають дивні передчуття. Можливо, завдяки цьому у мене виникають різні наукові ідеї. Тож надалі гадаю, що не віду, що це вони звідси заберуться. Хоча саме я продавав меблі, щоб мати гроші

на каракулева хутро для Тебе. Мені довелося це зробити, бо ціни на меблі різко падають: якби я їх продав місяць тому, я отримав би набагато більше, а зараз, через те, що почали надавати транспорт [для переселення в Польщу], є велика пропозиція і, отже, низькі ціни. Каракулеве хутро коштує 20–30 тисяч рублів, я отримаю 22,5 тисячі за квартиру разом з обладнанням.

Пані Ценьська мала малу кав'ярню на вулиці Академічній, 24, де продавала переважно содову (газовану) воду. Щодня о 17.00–18.00 останній з могікан університетської середовища сходились сюди, щоб випити свою каву, з'їсти тістечко, обмінятись чутками, побалакати та обговорити новини з радіо. Однак, регулярні зустрічі десятка осіб повинні були звернути увагу і сьогодні вранці прийшла санітарна комісія та зачинила кав'ярню.

30 березня

Розповідають, що тепер, перевіряючи багаж [в пункті контролю] в Медиці, москалі проколюють більші пакки багнетами, бо в них нелегально переправляли людей без еміграційного документу. Мабуть, йдеться про українців та советських євреїв, які не мали права виїжджати «в Польщу»; полякові не потрібно ховатися.

Я продовжую працювати – дві невеликі праці я хотів би закінчити у Львові, бо ніде я не міг би написати їх у такому внутрішньому спокої, який маю тут. Якщо мені вдасться закінчити їх хоча б в такому вигляді, як бачу їх очима душі, я не шкодуватиму про розлуку з вами, бо я зробив більше для Польщі, ніж хтось інший. Це буде також вагомим внеском у наше сімейне майно.

31 березня

Сьогодні я відвідав Щербаньських. Він хоче залишитися і скласти кандидатський іспит відповідно до більшовицьких вимог.

Отримав з Вроцлава листи, але песимістичні: поляки хочуть покинути Вроцлав, бо думають, що не втримають його. Я записався на виїзд, який повинен відбутись у другій половині травня. Мій багаж буде невеликим: переважно книги. Москаль, який купив мої речі, колишній учитель торгової школи, сказав, що в найближчі двадцять років увесь світ стане більшовицьким. Він переконаний у цьому на підставі закону історичної еволюції.

1 квітня

Новий місяць – час ніколи не летів так швидко, і я чесно кажучи боюся, що не встигну закінчити свою працю перед від'їздом. Я чув від кількох осіб, що німці повертаються до Вроцлава, Глівіце, Битома, а поляки змушені покинути зайняті квартири. Сьогодні я був у шкільного сторожа А. Його син в грудні виїхав до Глівіце. Дочка працює в буфеті і вчиться на другому курсі філології, хоча в 1939 році закінчила четвертий курс, але більшовики цього не признають. Сім'я виїхала б, якби молодша дочка не чинила опору. Коли в січні було оголошено про закриття реєстрації, дівчина сказала: «Зачекайте, я піду до костелу. Як Пан Бог скаже, так і зробимо». Через годину вона повернулася зі словами: «Бог надихнув мене, щоб я не реєструвалась». І так, не бажаючи розривати сім'ю, всі вирішили залишитись і власне починають працювати на своїй ділянці.

Ми якось так сильно, гаряче віримо, що не покинемо Львова. Але з іншого боку, всі бояться наступної зими, а мені сумління не дозволяє залишати Тебе самостійно боротись з життям, хоча я знаю, що ти проявляєш чудеса витривалості. Прагну залишитись тут, але готуюсь до переїзду.

Домініканцям наказали зробити інвентаризацію монастиря – це вступ до націоналізації. А в них знаходяться мої книги!

3 квітня

Сьогодні Комісія з евакуації оголосила, що ті, хто отримав евакуаційний номер (евакуаційну карту), повинні протягом 24 годин виїхати, а зареєстровані на виїзд – виїхати невдовзі. На прохання Генерального представника Польської комісії з евакуації російська влада застосує репресії проти тих, що затримуються, – заборону перебування у Львові, відібрання квартири, примусове працевлаштування, відбирання паспорту та можливості переселення.

З вчорашнього дня в квартирах проводять нічні обшуки, а вдень – на площах (ринках) і вулицях облави, після яких полякам забирають паспорти.

В монастирях гарячково готуються до виїзду. У домініканців сьогодні була комісія з Києва, в монастирі буде архів. Пригноблення та відчай. Дуже багато поляків немає коштів на виїзд. На дорогу потрібно 6–7 тисяч рублів. Ціни на меблі сильно падають.

У школах, крім теоретичних, діти мають також практичні заняття. Сьогодні хлопцям восьмого класу (14–16 років) довелося вийти на ринки та купувати цигарки чи тістечка у продавців, які не мають дозволу. За ними йшов міліціонер в цивільному одязі і в момент передачі товару арештовував продавця за незаконну торгівлю. Регулярне тренування здійснення провокацій та шпигування для поліції [міліції].

4 квітня

Львів гарячково пакується. Виявляється, був тут Хрущов, вселадний президент України, і влаштував велику прочуханку за те, що у Львові ще так багато поляків. Він розмовляв з капітаном Турчином – повноважним представником *Польщі* з питань евакуації, якому підпорядковуються Львів. Турчин повинен був запропонувати суворі дії щодо тих, хто відкладає свій від'їзд. Вважають, що капітан Турчин зовсім не поляк, а українець у польській військовій формі. Коли під час посадки в транспорт для професорського складу хтось поскаржився на організацію цієї поїздки, він зчинив страшну сварку на вокзалі і сказав: «Ви вагонами-салонами хотіли б їхати! Але я вам ще покажу, поляки, занадто добре з вами поведяться».

5 квітня

Львів тепер став справжнім пеклом для поляків: москалі кожного затримують, обшуковують, грабують – і то на вулиці, у всіх на очах. Перш за все, летять на документи – за їх повернення вимагають платити 3 тис. рублів, тож мають дуже добрий заробіток». Привід для затримання документів завжди однаковий – що вони підроблені.

7 квітня

Наскільки зможу, намагатимусь регулярно перераховувати Тобі гроші. Звичайно, тоді я не зможу робити тут якихось запасів, але Ти зможете придбати те, вважаєш, в той час як у посилках я нав'язую Тобі те, що вважаю потрібним. Я надалі дуже Тебе прошу вести домашню бухгалтерію і, взагалі, в справах витрат не дозволяла розігратись фантазії – оскільки це національний недолік поляків, який привів їх до згуби. Основою життя є здоровий економічний сенс. Але бачу, що занадто моралізую, і то Тобі, моя кохана дружино, знаючи, зрештою, що ти є зразком ретельності.

8 квітня

Я щойно зустрів професора Чурука; його син, засуджений на десять років за участь в АК (Армії Крайовій) сидить на вул. Полтв'яній [нині проспект Чорновола, йдеться про пересильний табір для відправки в Сибір – прим. перекладача], а вчора він мав з ним побачення. Син вимагає, щоб батьки виїхали. Я радив йому те саме, бо він ніяк не зможе допомогти синові, а передачі для нього може робити хтось інший.

3 квітня студенти хотіли відзначити день мого народження і прийшли до мене з великим кошиком квітів та мигдальним тортом, який – як я дізнався вчора – коштував 400 рублів. Я не впустив їх навіть на поріг і відправив з подарунками назад. Ти ж знаєш, що я завжди був проти цих провінційних звичаїв, пов'язаних з днем народження, і лише для тебе, не знаю чому, я робив виняток і святкував свій день народження.

12 квітня

Власне вертаюся від Лангів, вони дали мені лист до Тебе. У Гелени атеросклероз і швидко погіршується зір, у Казі весь час спазми. У них немає більше знайомих, відчувають себе покинутими і безпорадними. Ордер на їх квартиру отримав якийсь капітан. Мають масу речей, а важко тепер щось продати – ринки завалені [майном], Москалі утримуються від купування, щоб отримати все безкоштовно. У мене на голові лише меблі та книги, правда, є їх багато.

13 квітня

Іноді мені здається, моя чудова Зосенько, що час, який Ти мусила самотійно займатись дітьми, вважатимеш найкращим періодом свого життя, що колись, коли вже запанують нормальні умови, знову будеш з любов'ю його згадувати. Дні Твоєї самотності, однак, закінчуються – найпізніше в червні я приїду і візьму долю сім'ї безпосередньо в свої руки. Швидко пролетять два місяці – я дивлюсь на це зі страхом, бо бачу, що заплановану працю, незважаючи на всі зусилля, я не закінчу вчасно.

14 квітня

Здійснюється сильний тиск на священників та монастирі. Було засідання *комтартії* щодо ліквідації поляків у Львові. Залишають нам три костели – Св. Марії Магдалини, Кафедральний собор та Домініканський собор, інші перетворюють на

← Львів, зруйнований війною

клуби та бази. Руські (українські) церкви також ліквідуються. Будуть чотири польські школи. Є ще близько 40 тисяч незареєстрованих поляків. Москалі управляють тут так, ніби питання Малої Польщі остаточно вже вирішене.

15 квітня

Пасхальний настрій у самому розпалі. Вчора була пальмова [вербна] неділя, люди носили букети зелені та гілки верби. Українці тепер ходять до польських костелів, які завдяки цьому надалі переповнені.

У газеті «Czerwony Sztandar» (Червоний прапор) якийсь Бік – районний делегат до «реєміграції» славної *Польщі*, написав довгу статтю про необхідність негайного виїзду до *Польщі*, щоб угода, яка передбачає виїзд до 15 червня, була дотримана. Здійснюється шалений тиск, напевно, багато хто цього не витримає. На польські квартири – в тому числі мою – видаються *ордери* і, незважаючи на явне беззаконня, прокуратура не приймає скарг. Цілі сім'ї викидають на вулицю, якщо протягом 48 годин вони не виїдуть. Звільняють з посад. Міліція не продовжує польські паспорти.

16 квітня

Я обідаю в Академії незадовго до 18-ї вечора, потім вертаюся і готую пакки, щоб перенести до домініканців, де стояти скрині для упаковки. Я ношу книги в рюкзаку. З переїздом якась божа кара

– транспорт більше не їде через Медику–Перемишль, а через Раву–Руську. Там тепер проводиться дуже ретельний особистий контроль та перевірка багажу; багато речей зникає через те, що ті, хто перевіряє, нахабно крадуть. Потім відбувається пекладання багажу у «польські» вагони – знову витрати по 100 рублів для кожного; пізніше пломбування вагонів і від'їзд. При цьому перевезення триває дуже довго; останній транспорт, яким я передав Тобі гроші, ще через десять днів після цього стояв у Раві [Раві–Руській]. Якщо тим, що перевіряють не даш «в лапу», вони змушують відкривати пачку за пачкою і все перевертають.

Молодшого Паздро – сина професора права – засудженого на 10 років за АК [участь в Армії Крайовій – прим. перекладача] – відправлено в Іркутськ рубати дерева.

Усі чекають на війну, як на спасіння. Раніше молились: «Від голоду, мору та війни врятуй нас, Господи» – сьогодні ми просимо: «Пошли нам війну, Господи, навіть з голодом та чумою!». Останнє пророцтво говорить про те, що війна почнеться через один рік, один місяць, один тиждень, один день і шість годин після капітуляції Німеччини; це має бути 17 червня.

Тиск на поляків став ще більший: заборонено брати книги, як раніше. Тепер треба зробити список титулів книг та подати його для «цензури», яка підтвердить цей список печаткою. А я вже маю книги запаковані – відкрити пачку – це величезна робота.

ФОТО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦИФРОВИЙ АРХІВ ПОЛЬЩІ

→ Львів, костел бернардинів

19 квітня

Сьогодні Страсна п'ятниця, всі готуються до Великодніх свят, я дуже втомлений... Але я чую, що інші теж смертельно втомлені. Ще два місяці! Час летить, як блискавка, особливо якщо людина хоче попрацювати. Я навіть не в змозі читати. Немає новин. Я мрію про дім, як про рай.

22 квітня

Я вже йду спати – завтра я передам Тобі чутки. Твій лист я вже знаю напам'ять – без будь-якої дріб'язковості, ти пишеш саме те, що я насправді хотів знати. Мені шкода двох речей: що ти взяла для себе так багато праці і що різдвяна посылка не дійшла до вас і всі речі зіпсувались. Що поробиш – це війна.

24 квітня

Стає все важче. цілий день я пакував книги професора Булянди, щоб післязавтра їх відправити. У суботу, після резурекції [урочисте богослужіння в католицькому костелі, поєднане з процесією – прим. перекладача], архієпископа викликали до НКВС і коротко повідомили його, що він повинен покинути Львів протягом трьох днів. Попрощались з ним, не чекаючи відповіді. Сьогодні вранці його знову викликали, щоб він підписав декларацію, що покидає Львів за

власною ініціативою та добровільно. Оскільки він не хотів це підписувати, вони тримали його до вечора, а потім відпустили.

З Швеції повернувся філолог Посадський – українець, учитель української гімназії у Львові. У 1942 році, за німців він виїхав до Швеції, жив у Стокгольмі, було йому добре; тут він залишив свою дружину. Має понад сімдесят років і вже кілька днів перебуває у Львові. Він в розпачі; почувває себе, мов миша в пастці.

28 квітня

Сьогодні я спакував скриню для Тебе. Тут пишуть про голод у Польщі, тому я надсилаю Тобі різні каші. У мене ще є борошно, може надіслати його Тобі? Перш за все, я запасаю для вас жир і цукор. У всякому разі, я спробую передати гроші, Ти, думаю, купиш все, що потрібно, без особливих зусиль. Живу скромно, щоб Ти мала хоча б невеликий запас.

Сьогодні навіть спекотно. Наша «гірка» [ймовірно йдеться про природне піднесення у Львові – Повстанську гірку – прим. перекладача] зеленіє. Лазить там советське шумовиння, все нищить і засмічує. Навряд чи хтось обробляє дачні ділянки – шкода праці та часу, і тому діти все знищать або покрадуть все, коли воно дозріє. Львів став сумним і безбарвним.

29 квітня

Хіба не повіриш, але з 9 ранку до 7 вечора я стояв у *гастрономі* в черзі, щоб викупити продукти до кінця місяця. При цьому я мав сприяння польських жінок, які мені залагоджували та полегшували – керівника магазину та «блочкарки», (працівниці магазину, яка виписує чек з цінами) інакше я б не порадив собі. Советські жінки зухвалі, неймовірний вереск. Я тримаюся збоку і уникаю сварок – врешті-решт добираюсь мети, і більш гідним способом. Я мушу купити ще те чи інше, але сьогодні я вже не маю сил навіть думати про це.

Вони хочуть якнайшвидше усунути нас звідси, а потім на конференції заявити, що поляки самі виїхали і запропонують провести плєбісцит на цій території. З кожним полемом на кожній зустрічі розмова ведеться щодо виїзду.

30 квітня

І знову я радію, що будемо разом, і я, певно, ще деякий час буду Тобі швидше тягарем, ніж допомогою. Якщо чесно, зізнаюсь Тобі, я в чорних кольорах бачу влаштування життя в «Польше» [Польщі]. Звичайно, у мене немає жодного чіткого образу, оскільки з клаптиків інформації неможливо скласти про це уявлення. Я більше дбаю про моральну, ніж про матеріальну сторону життя, більше про віддалене майбутнє, ніж сьогоднішнє. Ми з Тобою блукаємо по вершинах, помітні усім. Негодиться нам поводитись як блазні, адже тисячі дивляться на нас. І навіть якби ніхто не дивився, ми завжди повинні діяти так, ніби живемо перед очима усіх.

4 травня

Незважаючи на утиски, львів'яни намагаються залишитись. Відкриті погрози: хто не виїде на захід, поїде на схід – не справляють вже великого враження, бо майже кожний або сам був на Сході, або має там когось з рідних.

5 травня

Я був на Ходорівській рампі подивитись, що з моїми пачками. Але, як звичайно повне розчарування. Люди з речами перебувають, як в таборі під відкритим небом з малими дітьми, бо в останню хвилину переїзд перенесено на завтра. До людей ставляться гірше, ніж до худоби, адже це не лише небезпека несприятливої погоди, але перш за все напади нахабної солдатні та

советської залізничної служби. Усі вже в день готуються до оборони і чергують.

Я хотів працювати, але не вдалося. Сумніваюся, зрештою, чи буду здатний до праці до кінця року; людина стає нервовою. Я надалі думаю про Тебе.

7 травня

Сьогодні я пакував книги, 10 травня мають поїхати до Кракова. Дуже втомлююче і сумне заняття – коли столяр забуває кришку в похмурій домініканській возівні, це звучить так, як забивання кришки труни.

11 травня

В костелі бернардинів працюють совети. Амвон вже демонтували. Статуя Матері Божої залишилася на Мар'яцькій площі [нині площа Міцкевича – прим. перекладача], совети відремонтували паркан. Щодня люди покладають квіти перед статуєю.

Роблять на нас облави, як колись організовували лови рабів. Якщо повинен відбутись виїзд, а до повного комплекту недостатньо добровільних бажаючих, міліція на площах і вулицях затримує людей, забирає їм паспорти і повідомляє, що вони можуть отримати їх в Еміграційній комісії [ймовірно мається на увазі Комісія з евакуації – прим. перекладача]. Там вони довідуються, що їх зареєстровано на добровільний виїзд, і вони повинні негайно отримати евакуаційні карти. Протести, лайки – все дарма. Треба йти і пакуватись. Ці сцени повторюються майже щодня. Часто чути, що люди закінчують життя самогубством у зв'язку з виїздом.

Чому я розповідаю Тобі такі сумні речі... Я знаю, що настане і моя черга, і холодом проймає мою душу. Про смерть я можу думати спокійно, як про природню необхідність, але від думок про свій виїзд звідси – кров моя закипає.

14 травня

У Львові панує масовий психоз: на вулиці Кентшинського [нині Федьковича – прим. перекладача] у вікні другого поверху з'явилася Богородиця. Натовпи пішли туди, а міліція виставляє кордони та б'є людей – все дарма, бо кожен хоче побачити Матір Божу. Міліціонери кажуть, що у вікні нічого немає, що вони нічого не бачать – а жіночки їм на то: «А то ще й язичникам повинна би об'явитись?». І далі напірають. Потім

→ Львів, вигляд з вежі ратуші

з'явилися нові чутки: на вулиці Городецькій, Жулинського [нині вул. акад. Філатова], Зофії [нині вул. Вербицького], на Зигмунтувській об'явилась Богородиця. Групи жінок та дітей стоять майже на всіх вулицях. Усі кажуть, що бачать Матір Божу у вікні. Складається враження, що нерви у львів'янок вже не витримують і в них починається стан явної галюцинації. Вони поєднують ці об'явлення з надією на визволення. Оскільки це можливо лише у випадку нової війни, роблять висновок, що вона незабаром розпочнеться. Тим часом дипломати про це навіть не думають.

Я знаю, що Ти чекаєш на мене, я явно почувую себе погано – морально і фізично. Так, мабуть, відчуває себе офіцер корабля, в який поцілила торпеда, і який, повільно набираючи воду, занурюється у безодню; все ще є промінь надії, що вдасться утримати судно на плаву, хоча розум говорить про те, щоб не вірити і рятувати себе.

23 травня

Людина ходить напівпритомна і, як і в гіпнозі, робить по черзі, все що необхідно. За неї все планує влада і мерзенна життєва необхідність.

Пишу Тобі останні сторінки свого львівського літопису, бо незабаром виїду. Нічого з

того, що хотів зробити, я не зробив. Не написав праць, я не назбирав грошей. Приїду до вас одбертий. Що ж. Ти так хочеш і нехай так буде.

Сьогодні забрали мої книги – поїдуть до Кракова, до Академії: 100 картонних коробок і 42 скрині. При перевірці дві були розбиті (відкриті).

27 травня

Щоб виїхати, необхідно пред'явити офіційне звільнення з праці в Університеті та Академії. Тому я написав ці заяви та повідомив свого керівника та ректора про свій намір. Це викликало в них сильне збентеження. Вони просто відмовились дати згоду – виявилось, що я є єдиним класичним філологом у всій Україні.

29 травня

В моєму серці таке відчуття, ніби Ти знаходишся в сусідній кімнаті, і я збирався на зустріч з Тобою. Я так відчуваюсь – але розумію, що тепер настають найважчі дні. Я мушу отримати звільнення з праці з Академії, з Університету, залагоджувати різноманітні довідки та дозволи... Крім того, іспити на першому і четвертому курсах, дипломні праці, кандидатські іспити, кандидатські дисертації. В Академії незадоволені, що я звільняюсь; в Університеті найсерйозніші

труднощі, бо вчора зауважено, що – якщо я поїду – Університет не зможе створити жодної іспитової комісії для приймання дипломних чи кандидатських іспитів. Ось чому всі налягають на мене, щоб я залишився або принаймні відклав виїзд. Обіцяють золоті гори. Все, про що я не міг допроситись протягом двох років, обіцяють мені дати за два дні. Крім того – польський паспорт з правом перебування в Польщі три рази на рік і т. п., і т. д. Але я не хочу змінювати своє рішення – хоча, якби все це я мав раніше, безперечно, б тут залишився.

30 травня

Сьогодні особи з нашого транспорту отримали евакуаційні карти. Виявилось, що для мене цієї карти немає, я повинен через два дні з'явитись і знову чекати в черзі. Потім підбити карту печаткою. Усі ці формальності дуже нагадують організацію похоронів – але це й справді похорони польського Львова.

Я впевнений, що мені було б дуже сумно, якби Ти мене покинула чи я Тебе, тому що я Тебе кохаю спонтанно і життя має чарівність для мене лише завдяки Тобі. Але я так само люблю Польщу, а Львів зараз є Польщею до мене. Серце мені крається, коли я дивлюся на красу цього благородного міста, яке повільно тоне у степовому варварстві.

В Університеті хочуть мене затримати – звернулись до *обкому* партії, який має тут найбільшу владу. Але я виїду.

1 червня

Вчора був нещасливий для мене – останній день місяць. Потрібно реалізувати талони на борошно та інші продукти, але раніше вони видавали і лише о 13:00 прийшов дозвіл на продаж. Уяви собі, що сталося: на великому складі гармидер, сварка, крики, суперечки та боротьба за місце в черзі. Потрібно стояти в трьох чергах – спочатку до «блочкарки», яка виписує чек з цінами, потім до касира, щоб заплатити, і нарешті до продавців, щоб отримати товари. Це тривало близько трьох годин. Я був майже неспритомний від спеки. Нарешті я отримав цілу гору продуктів – але як занести це додому? Рюкзак у мене не було. На щастя, я знайшов в кишені мотузку – тому я зробив з пакеті пачку і, весь спітний, добрався з цим додому. Роздягнувся і хотів помитись. Раптом стукіт в двері – прийшли

бажаючі купити спальню. Але пропонують за надто мало і після тривалого торгування пішли. І знову стукіт в двері, входить доктор Єдліч – поет, зі жменею книжок, які позичив в мене 22 роки тому. Йде. Наступний стукіт – приходить посередник з єврейською подружньою парою, вони хочуть придбати спальню, дають 12 тисяч рублів. Мало, але ціни дуже низькі, тому погоджуюсь. Вони йдуть, і я нарешті можу вмитись. Наступного дня з ранку схожа історія. Я тікаю з дому, залишаю його посередникам.

У суботу прийшов особистий секретар ректора, якийсь Коваленко, щоб переконатись на власні очі, що мене ніхто не переслідує в квартирі і що мені нічого не бракує. Спальню вже винесли, картини познімали, стелажі розібрані. Побачивши це сказав «Даремно готуетесь до від'їзду, ректор вас не відпустить. Ви єдиний спеціаліст в усьому Союзі, такого не можна відпускати. Залишайтеся по-доброму».

2 червня

Сьогодні в костелах останнє богослужіння; лише кафедральний собор залишиться діючим. Завтра від'їжджають священники та решта релігійних орденів.

Я сиджу на руїнах свого життя і переживаю тугу людини, що вмирає. Я навіть не знав, що я так вріс у цю землю, що це місто так ввійшло в моє серце. Я дивлюся на нього, і я не можу ні зрозуміти, ні повірити, що я повинен тут розлучатись з Польщею. Вся ця «ліквідація» виглядає як прибирання після померлого.

10 червня 1946 професор Ришард Ґансінець покинув Львів. Він оселився з сім'єю у Вроцлаві, а з 1948 року в Кракові, де до кінця життя викладав класичну філологію в Ягеллонському університеті. Помер у 1958 році.

Ришард Ґансінець

ОЧИСТИТИ Львів

ФОТО - ЦЕНТР МАРТА

Пьотр Міцнер

↑ Львів, 1944. Радянські солдати входять до міста

27

липня 1944 Червона Армія вступила до Львова. Почалася планова радянізація – деполонізація міста. Українці, які спочатку отримали користь від цього, незабаром отримали деукраїнізацію.

Поляки чинили опір – як правило, пасивний, що полягав у відмові виїзду «до Польщі».

Вони чекали на рішення західних альянтів, на початок третьої [світової] війни, на диво. В кварталнику «Karta» № 13 ми опублікували щоденники львів'ян, записані в 1944–46 роках. Наші співпрацівники зі Львівського університету надіслали документи різних рівнів апарату КП(б)У, що доповнюють ці записи. Це своєрідний «щоденник» життя міста, який вели партійні чиновники та працівники радянських органів державної безпеки в 1944–45 роках. Знайдемо там також цитовані (правдиві або вигадані) висловлювання львів'ян. (п. м.)

[Перший] секретар Львівського обласного комітету КП(б)У Іван Грушецький до [першого] секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова, 21 червня 1944

Зважаючи на те, що Львівська область особливо засмічена українсько-німецькими та польськими націоналістичними елементами та їх прихильниками і має дуже різноманітний соціальний склад, Обласний комітет КП(б)У вважає, що після звільнення Львівщини від німецьких окупантів необхідно провести детальний перепис населення.

Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України (ЦДАГО України) І/23/889/18 (на підставі: «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали», том 1 – 1939–1953, Київ, 1995)

[Другий] секретар Львівського міського комітету КП(б)У Чупис до відповідального організатора ЦК ВКП(б) Степанова, 28 липня 1944

У перший день після визволення Львова Червоною армією від німецько-фашистських окупантів відчувався добрий настрій серед польської частини населення, якому сприяла робота польських націоналістів. Майже на всіх будинках були вивішені національні прапори, ходили озброєні польські патрулі з пов'язками на руках.

Державний архів Львівської області (ДАЛО) З/1/63/69-70

Начальник Управління НКДБ Львівської області Волошенко до [Першого] секретаря Львівського обласного комітету КП(б)У Івана Грушецького, 29 липня 1944

На вулицях поляки підходили до офіцерів Червоної Армії та питали: «Де є польські офіцери? Де є Польська армія Берлінга?» Їм пояснювали, що Польська армія воює в Польщі, а не в західних областях України. Таке пояснення викликало невдоволення та викликало націоналістичні настрої у польської частини суспільства.

Організований 30 липня мітинг трудящих Львова, на якому відповідальні представники радянської влади підтвердили, що українське місто Львів було, є і залишиться у складі Радянської України, було погано сприйняте польською інтелігенцією.

Роззброєння так званої польської міліції, тобто підрозділів «Армії Крайової», а також арешт багатьох активних польських націоналістів були дуже погано сприйняті польською інтелігенцією.

Після інтернування радянською владою командування та деяких членів «АК» (Армії Крайової), серед [польського] населення, а особливо серед [польської] інтелігенції можна було помітити тривогу та втрату довіри. Після цих подій значна частина польської інтелігенції зайняла позицію «нейтральності» та «очікування».

Наприклад, лікар Камнебродський Владислав висловив зневажливе відношення до радянської влади та Червоної армії, заявивши: «Наявний порядок повинен змінитися внаслідок англо-американської інтервенції та переговорів Миколайчика в Москві. Радянські війська, ймовірно, відступлять, залишаючи Польщі Львів та Вільнюс. Радянська влада вважає територію Галічини українською. Було б добре, якби вони собі пішли, забравши з собою всіх українців». [...]

Але частина передової польської інтелігенції, яка під час німецької окупації вела підпільну партизанську боротьбу проти окупантів, зараз повністю відкрито говорить про утворення радянської Польщі.

Канд. мед. наук Беліньський Здзіслав, висловлюючи погляди цієї групи, висловився прямо: «Я бачу лише один шлях, яким можна вирішити так званий польсько-радянський конфлікт. Це шлях перетворення Польщі на радянську республіку, що є в інтересах кожної чесної польської трудової людини».

ДАЛО РЗ/1/68/95-100

Костянтин Литвин, Іван Грушецький та Микола Бажан до Микити Хрущова, 14 серпня 1944

Старовинне українське місто Львів, після його завоювання поляками, багато років зазнавало полонізації і було особливо заселене поляками. Нині більшість мешканців Львова становлять поляки. Для того, щоб повернуло місту його український характер, слід здійснити наступні дії.

1. Здійснити добровільне масове переселення українського населення з території Польщі у Львівську область, у тому числі українського міського населення – до Львова. Заповнити новоприбулим працю та житло.

2. Особам польської національності запропонувати добровільне переселення з території Радянської України на територію Польщі.

ДАЛО Р/З/1/163/14-16 (на підставі: «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали», *op. cit.*

Доповнення № 2 до угоди між Урядом Української РСР та Польським Комітетом національного визволення, 9 вересня 1944

Голова Ради народних комісарів [УРСР] М. С. Хрущов погодився передати польській владі польські національні пам'ятки історії, що знаходяться у Львові, пов'язані лише з історією та культурою Польщі, і водночас висловив бажання, щоб залишити у Львові пам'ятник Міцкевичу, як письменника, який користується популярністю та любов'ю українського народу.

Пан Грабський від імені польської влади висловив подяку Уряду Української РСР за цей великодушний доказ дружби.

ЦДАГО України 1/23/1464/22

Микита Хрущов до Сталіна, 29 вересня 1944

У Радянському Союзі організовано школи для польських дітей, в яких навчання відбувається польською мовою та відповідно до польських програм, тобто навчання здійснюється в дусі польської буржуазної демократичної держави. Деякі поляки ставлять питання про організацію таких шкіл також у Львові. Ми відмовили їм і вирішили, що заняття у всіх українських та польських школах мають проводитися за програмами, затвердженими Народним комісаріатом освіти УРСР.

ЦДАГО України 1/23/790/137

Начальник організаційно-інструкторського відділу Львівського обласного комітету КП(б)У Богородченко до товаришів Шомберга з ЦК ВКП(б) та Івана Зленка з ЦК КП(б)У, 5 листопада 1944

1 листопада, в день релігійного свята «День всіх Святих», польські буржуазні націоналісти організували антирадянську демонстрацію. З ранку 1 листопада поляки почали приходити на Личаківське кладовище та прикрашати могили своїх близьких квітами та запаленими свічками.

Водночас польські націоналісти, зайшовши на ту частину кладовища, де поховані «Визволителі (!) Львова» [солдати та офіцери, що загинули в 1918–21 роках у війні з Радянським Союзом],

почали прикрашати їх могили польськими національними прапорами з наклеєними польськими газетами. Багато палаючих свічок було вставлено в колби, на яких знаходились антирадянські націоналістичні написи: «Не віддамо Львів СРСР», «Слава борцям за польський Львів». З іншого боку такої колби була намальована карта східного кордону Польщі до 1939 року, а під картою та над нею напис: «Що взяла в нас чужа сила, відберемо шаблями».

Приблизно о сімнадцятій годині поляки почали збиратися на кладовищі «Визволителів Львова» на могилі «солдата, убитого в 1918 році». Коло вісімнадцятої години вони почали співати релігійні пісні. Коли потемніло, натовп у 3–4 тисячі людей почав співати гімн Польщі та пісні націоналістичного характеру. Під час співу цих пісень можна було почути такі слова:

– Не покинемо землю, звідки наш рід

– Помремо, загинемо за Львів, а буде він нашим,

– Гинули, гинули в Сибіру, а Польщу знову виборили,

– Марш, марш Домбровський – Львів буде польським.

В перервах між піснями, скандувались гасла

– Хай живе Польща!

– Хай живе Миколайчик!

– Хай живе Армія Крайова!

– Хай живуть східні кордони Польщі!

Після кожного крику натовп кілька разів викрикував: «Хай живе». Крім того, з натовпу багато разів викрикували:

– Геть більшовиків!

– Смерть більшовикам!

Після цих криків натовп швидко розійшовся. Приблизно о 21:00 кладовище було безлюдним. Оперативні працівники, присутні на кладовищі, затримали шість активних учасників.

ДАЛО РЗ/1/63/55-57

Виступ [Першого] секретаря Львівського обласного комітету [КП(б)У] Івана Грушецького на міській нараді польської інтелігенції (стенограма українською мовою), 6 грудня 1944

Як я вже говорив, польське населення повинно зрозуміти, що Львів був, є і буде радянським містом, і якщо так, то порядки у Львові буду радянськими. Ми їх реалізуватимемо на

підставі радянського законодавства. Не буде такої політики, такого флірту, як у 1939–40 роках. Це означає, що ми застосовуватимемо всі наші розпорядження без будь-яких поправок до польського населення, як до громадян Радянського Союзу. На них поширюватимуться всі радянські закони. Це означає, що мобілізація польського населення до праці для відбудови народного господарства, сільського господарства та підприємств у східних областях відноситься як до поляків, так і до українців. А це означає, що розвиток культури відбуватиметься за радянським законодавством та радянськими програмами. У всіх наукових установах, інститутах, технікумах, в університеті навчання здійснюватиметься за радянськими програмами та українською мовою. Ми не є націоналістами, ми проти цього; а оскільки ми не націоналісти, то від імені більшості ми будемо проводити народну політику за формою та соціалістичну політику – за змістом. Здійснюючи таку політику, ми надаємо всім порядним полякам, на підставі чинної угоди з Комітетом національного визволення Польщі (PKWN), можливість вільного вибору держави – якщо хтось хоче виїхати в Польщу, немає примусу, має вільну волю, може вирішувати свою долю, і якщо польському населенню не будуть подобатись наші радянські розпорядження, а, як я вже говорив, в наших навчальних закладах буде українська мова, і якщо хтось хоче, щоб його діти навчались польською мовою, він може вибрати собі інше місце, а якщо не хоче, то нехай залишається тут, але підпорядкується всім нашим радянським законам.

[...]

Ми будемо відправляти на роботу та запроваджувати строгі порядки, але перш за все будемо відправляти тих, хто ніде не працює – на підприємства чи в установи – ми відправлятимемо тих, хто надіється на повернення влади, яка була тут до 1939 року, тих, хто виводить псів на повідку та псує повітря у Львові, ми будемо відправлятимемо паразитів, які не приносять користі нашій батьківщині. У нас діє радянський принцип «хто не працює, той не їсть». Ми знайдемо працю при вирубці лісу – а деревина нам потрібна, щоб нормально діяли наші школи та лікарні, щоб життя у Львові йшло нормально.

ДАЛО РЗ/1/59/282-283

Секретар Львівського обласного комітету [КП(б)У] з пропаганди Мазепа до секретаря ЦК КП(б)У з пропаганди [і агітації] Костянтина Литвина, 23 грудня 1944

Склад інститутів Академії Наук УРСР у Львові:

За національністю: росіян – 1, українців – 37, поляків – 32, євреїв – 1. Загалом: 71. Члени партії та кандидати в члени партії відсутні.

Львівський державний університет ім. Івана Франка:

153 наукових працівників. В тому числі: професорів – 42, доценти – 41, інші – нижчі ступені (асистенти та інші). Серед них 12 членів та кандидатів в члени КП(б)У. За національністю: росіян – 6, українців – 82, поляків – 60, інших – 5.
ДАЛО РЗ/1/78/88-89, 92

Народний комісар державної безпеки УРСР Савченко до першого секретаря КП(б)У Микити Хрущова – «Інформація про переселення громадян із УРСР до Польщі відповідно до Люблінської угоди», 3 лютого 1945

Колишній професор Львівської політехніки Паздро Здіслав, член Політичної ради львівської Делегатури Уряду [Польщі], як представник Польської Народної Партії (Народно-демократичної партії), заявив: «Договір про переселення дискредитує Комітет національного визволення Польщі (PKWN), як установу, яка немає авторитету. Комітет не мав права укладати такого роду договору, так як ні в якому разі не представляє більшості поляків, і зробив без домовленості з урядом в Лондоні. Ми залишимо ці території добровільно тільки в тому випадку, якщо Москва отримає на це згоду двох інших союзників».

Паздро арештовано. Він признався до діяльності в Політичній раді Делегатури Уряду (RP-DR) та Народно-демократичної партії («ендеки»).

Мешканець Львова Янушек, поляк, 36 років, говорив: «Англія та Америка розірвуть угоду з Росією і розпочнуть з нею війну. Війна повинна розпочатися на території Польщі. Щоб запобігти соціальній підтримці війська польського, яке піде на боротьбу з Росією, більшовики почали арештовувати поляків. Тому поляки повинні їхати до Польщі, щоб бути готовими воювати проти Радянського Союзу». [...]

з Львівської області:	в загальному з України:
поляки, що підлягають переселенню: 260 000	736 661
поляки, що записалися на виїзд: 13 330	173 154
поляки, які виїхали до Польщі: 4 278	26 662

Ми помітили, що після наших арештів реєстрація поляків на виїзд значно збільшилась. Агентурна розробка та перевірка працівників польських комісій з переселення показали, що вони значно занечищені наявністю учасників польських націоналістичних організацій та інших антирадянських елементів, які проводять активну підривну роботу, спрямовану на саботаж та зрив акції переселення. [...]

Очільник польської комісії з переселення Польщі у Львові Рогер Алоїз Гнатович, 1904 рік народження, уродженець міста Рудки в Дрогобицькій області, національність – поляк, безпартійний, освіта вища, інженер, проживає у Львові, вул. Марійська, 9/3. Уповноважений з евакуації поляків у львівському представництві. В агентурно-слідчих справах згадується, як активний учасник підпілля PZR-AK.

Заарештований УНКДБ по Львівській області підполковник жандармерії Війська польського – агент Гестапо та активний учасник підпілля PZR-AK Войцикевич зізнався, що генерал Стшелецький [Казимир Маржинський-Стшелецький], колишній керівник АК (Армії Крайової) у Львові, який приїжджав з Любліна до Львова для здійснення набору офіцерів до Війська Польського, систематично зустрічався з Рогером та давав йому інструкції щодо саботажу переселення.

На підставі наявних у нас агентурних даних, Рогер за хабар в розмірі 20 тис. рублів влаштував на роботу в комісію певного Пьотровського на посаду референта з транспорту.

15 січня цього року представник української комісії з переселення Сивець відвідав Рогера і застав його при відкриванні пачки, в якій знаходились бланки декларації про виїзд в Польщу, на зворотній стороні яких було написано «Податок для патріотів» і додано 1000 рублів радянськими банкнотами. Рогер пояснив, що він ніби збирає кошти для допомоги евакуйованим.

Агентові «Леоновичу» у відповідь на його пропозицію провести роз'яснювальну роботу серед школярів та їх батьків щодо виїзду в Польщу, Рогер сказав: «Чи Ви не боїтесь, що вони потім проклинатимуть Вас? За домовленістю з

радянським урядом такий вид пропаганди заборонений». [...]

На початку січня цього року до Львова приїхав Головний представник Польщі з переселення [Владислав] Вольський. Арешти польських антирадянських елементів Вольський оцінив як «терор» щодо польської громади, виступав на захист заарештованих членів польських підпільних антирадянських організацій Польщі та спеціально відвідав начальника УНКДБ по Львівській області комісара держбезпеки 3-го рангу тов. Воронова з клопотанням про звільнення заарештованих.

У приватній розмові в присутності деяких представників української комісії з переселення Вольський заявив: «Польща не прийме жодного поляка зі Львова. До Польщі можуть виїхати лише ті поляки, які мають в Польщі родичів та знайомих. І лише сільське населення. Ви насильно висилаєте поляків в Польщу. Це – терор. Ви озброюєте поляків проти себе, а ми, зі зброєю в руках повинні ганятись за ними по Польщі і роззброювати. Ви не маєте права відправляти польських громадян до Польщі. Це справа польської сторони».

В результаті «діяльності» Вольського кількість поляків, що записувалися на виїзд в Польщу, почала зменшуватись, наприклад:

10 січня зареєструвалось 528 осіб. 11 січня – 389, 12 січня – 283, 13 січня – 192.

ЦДАГО України І/23/1466/33-46

Постанова бюро Львівського обласного комітету КП(б)У, підписана [2-м] секретарем Павлом Гапочною, 5 лютого 1945

24 січня 1945 Союз польських патріотів за погодженням з Відділом пропаганди та агітації обласного комітету КП(б)У організував вечір поезії, присвячений визволенню Варшави. Програма вечора не була підготовлена належним чином, декламовані твори були насичені песимізмом. У вступному слові та виступах артистів польського театру не наголошувалося на ролі Червоної Армії та радянського народу у визволенні польських земель, зокрема столиці Польщі – Варшави.

Через неправильний відбір осіб, які виступили, серед них були особи, недавно звільнені з арешту.

Сцена Театру, де проходив вечір, була прикрашена великим гербом Польщі, державним

прапором Польщі, палали свічки (тоді як у театрі було електричне живлення і свічки не були потрібні), не було жодних портретів керівників партії та уряду і радянських патріотів.

[...]

Постанова Бюро обласного комітету КП(б)У:

За відсутність пильності, яка виражалася в політичній недооцінці проведеного літературного вечора у зв'язку з визволенням Варшави, заступник начальника Відділу пропаганди та агітації обласного комітету КП(б)У тов. [Павло] Йова отримує догану.

ДАЛО РЗ/1/162/125-126

[Перший] секретар Львівського обласного комітету [КП(б)У] Іван Грушецький до першого секретаря КП(б)У Микити Хрущова – «Про результат боротьби з АК», 15 червня 1945

Останнім часом органи НКДБ у Львові та області конфіскували 18 радіостанцій, які використовували командири АК, підтримуючи зв'язок із польським урядом у вигнанні в Лондоні.

Останню радіостанцію було виявлено за допомогою радіопеленгатора у центрі Вінницької області.

Заарештована органами НКДБ під час праці на радіостанції радіотелеграфістка [Анна Гролінська «Бжоза»] вказала на командира АК (Армії Крайової) з псевдонімом «Віктор» [мол. інженер-лейтенант Юліан Віктор «Адам»], який – за її свідченнями – керував роботою всіх радіостанцій у Львові. За розпорядженням «Віктора» транслювались програми радіо, він також визначив місцезнаходження радіостанцій.

Крім того, було виявлено 16 підпільних квартир, в яких знаходились радіостанції та були організовані пункти [контакту] львівського району АК. Завданням радіостанції, визначеним командуванням АК, було отримання вказівок від польського уряду в еміграції та передача шпигунської інформації в Лондон.

Обладнання радіостанції англійського виробництва, було виготовлено в 1941–44 роках. Шифри та інструкції призначалися для глибокої конспірації. Зашифровані повідомлення, що передавались у Лондон, були шпигунською інформацією.

Згідно з наявними матеріалами, керівництво АК, з метою кращого конспірування

радіостанцій, постійно змінювало місця їх розташування, знаходило нові квартири, щоразу на значній відстані від попереднього місцезнаходження. Всіми цими діями керувала людина, що працювала, як інженер міської енергетичної мережі з псевдонімом «Віктор», якого було заарештовано.

Органи НКДБ працюють над розкриттям та виявленням учасників АК та власників конспіративних квартир. І перш за все, заступника [«Віктора»], що керує зв'язком між АК у Львові та Лондоні.

ЦДАГО України 1/23/1730/36

[Перший] секретар Львівського обласного комітету [КП(б)У] Іван Грушецький – «Інформація про настрої серед польських націоналістів у Львівській області», 29 липня 1945

[Виписки з кореспонденції, перехопленої органами НКДБ]

І. Сичка, викладач кафедри архітектури Політехнічного інституту, до Романа Кенера, 23 червня 1945:

«Львів спустів, центр міста зайнятий росіянами вулиці порожні. До вечора рух припиняється, кожен почуває себе безпечнішим у власному домі... Люди відчувають себе невпевнено при будь-яких контактах. Вони не інвестують, навіть не прибирають руїни. Немає грошей, я, наприклад, за цей місяць я не отримав аванс на зарплату. В Політехніці багато російських викладачів».

Марія Здун [в листі] до родички Кристини Тендей, 6 липня 1945

«На думку спадає питання – з чим їхати і навіть залишатись, що ми будемо робити там і що з нами буде тут? Скрізь безвихідь, страшна ситуація. Звичайно, нам доведеться виїхати».

Вчора ми пішли на мітинг. Москалі кажуть, що Закарпатська Україна повинна належати їм і в ім'я цього вони мучать нас на мітингах. Уяви собі, за дев'ять днів до виборів усі після праці перебувають на мітингах. Ми вже їм казали, щоб не випускали з праці та зробили [трудоий] табір на території підприємства. Війна закінчилась, і ми повинні працювати з 8:00 до 17:00, а часто нас затримують до 20:00.

[...]

Останнім часом у нас спокійно. Може це тиша перед грозою. Нам радять (але не вони)

запастися терпінням. Багато хто вже втратив надію. Однак ми завжди віримо у світле завтра. Не можна, щоб сонце для нас не засвітило. Лише іноді мені здається, що ця ніч дуже довга, занадто довга. Люди масово виїжджають на захід. Для чого і на що? Як щурі. Не можу написати Тобі про все, бо не вистарчить паперу».

Іоанна Дебітко до Гелени Червінської, 18 червня 1945

«Відчувається напруга. Кажуть, що знову буде війна з Радянським Союзом».

ЦДАГО України 1/23/630/16-19

—

Народний комісар державної безпеки УРСР Савченко до першого секретаря КП(б)У Микити Хрущова – «Спеціальна інформація щодо реакції громадськості на підписання Договору між СРСР та Польщею про державний кордон», 24 серпня 1945

Директор з господарської діяльності лікарні Львівського медичного інституту, поляк Завадзький:

«Ми не можемо протистояти більшовикам, вони сильні, і тому роблять, що хочуть, і нам залишається лише виїхати в Польщу».

Черговий по залізничній станції – Управління Львівської залізниці, поляк Мосікевич:

«Осубка-Моравський не є власником Польщі, тому він не має права віддавати частину території радянській владі. Польща належить усім полякам. Кордони ще не є остаточними. Побачимо, що буде далі».

ЦДАГО України 1/23/1630/28-33

—

[Перший] секретар Львівського обласного комітету [КП(б)У] Іван Грушецький до Микити Хрущова – «Інформація про перебування у Львові Віце-президента Крайової Національної Ради Республіки Польща Станіслава Ґрабського», 31 серпня 1945

Станіслав Ґрабський – колишній професор права, один із найвидатніших лідерів польської Народно-демократичної партії. Більшу частину свого життя провів у Львові, де багато років

керував організацією під назвою Католицька Акція. Ця організація мала на меті широку пропаганду прихильників Католицької церкви на Сході. С. Ґрабський був тісно пов'язаний з католицьким духовенством. До 1939 року С. Ґрабський залишався у Львові. Того ж року, як непримиренний ворог радянської влади, був заарештований органами НКВС та висланий до табору. Після амністії 1941 року Ґрабський виїхав в Лондон, де очолив так звану «Національну раду» і тривалий час підтримував антирадянську орієнтацію Соснковського, Рачкевича та інших.

У Львів він прибув у суботу, 25 серпня [1945]. Цього ж дня він відвідав голову обліконкому тов. Козирева. 26 серпня він зустрівся з Уповноваженим уряду Польщі з питань репатріації гр. Подкоморським. Все вказує на те, що Подкоморський поінформував Ґрабського про настрої у польських громадян у Львові, він розповів йому про Союз польських патріотів (СПП), як про організацію, з якою не варто контактуватись, бо в ній ніби «осіли комуністи».

Того ж дня Ґрабського у його квартирі відвідали представники Союзу польських патріотів – професори Мазур* та Екштейн. Ґрабський прийняв їх надзвичайно стримано. Професор Мазур розповів Ґрабському про основні напрями роботи СПП. У свою чергу Ґрабський представив мету свого прибуття до Львова. Під час розмови він підкреслив: «Мое головне завдання – переконати львівських поляків про необхідність якнайшвидше виїхати до Польщі». Тут він розповів кілька епізодів своєї поїздки до Москви в 1944 році з Миколайчиком та Ромером, а також про переговори в Москві. Зокрема, він сказав: «Ми запитали тоді Сталіна про статус Львова. Я зробив усе, щоб Львів залишився в межах польської держави. На наше запитання про Львів Сталін відповів, що ми повернемося до цього питання».

26 серпня Ґрабський відвідав Львівського архієпископа [Євгеніюша] Базяка. Є дані, що Ґрабський та Базяк довго розмовляли про заарештованих органами НКДБ поляків. Йшлося про таких особистостей, як колишні професори університету [Юліуш] Макаревич, Пшибильський та інші. [...]

* 5 березня 1945 проф. Мазур звертався в обласний комітет КП(б)У в справі арештованих польських науковців. (РЕД.)

[На зустрічі в академічному середовищі] Грабський заявив: «Польська держава тепер буде однонаціональною. Ми повинні бути вдячні за вирішення цих проблем Генералісімусу [Радянського Союзу] Сталіну, який на Потсдамській конференції надзвичайно тепло віднісся до долі Польщі та її майбутнього».

[...]

Формулюючи завдання науковців, Грабський сказав: «Ви повинні правдою служити народам, хоча ця правда може бути для вас неприємною». [...]

Певна частина реакційно налаштованих поляків була розчарована візитом Грабського. Кажуть, що він себе скомпрометував, що «зійшов з розуму».

ЦДАГО України 1/23/1464/7-16

—

Начальник організаційно-інструкторського відділу Львівського обласного комітету КП(б)У І. Богородченко до тов. Зленко з ЦК КП(б)У – інформація «Про настрої жителів Львова у зв'язку з підписанням договору про державний кордон між Радянським Союзом та Польщею», 12 червня 1947

Працівниця відділення Академії наук УРСР, канд. наук Деркач М. Д., українка, в розмові з академіком Возняком заявила:

«Ви не знаєте поляків. Вони ще більш нахабні, ніж євреї, і тому вони причепились, а Радянський Союз, який не цінує території, поступився. Якщо Радянський Союз поступається, то починають говорити про його слабкість. Найголовніше, що територіальна поступка на користь Польщі це не лише віддавання землі, але теж селян, в першу чергу українських селян під польське кріпосне право».

Професор факультету ветеринарної медицини поляк Шидловський заявив:

«Ті, хто зараз їдуть в Польщу, поступають неправильно, бо там немає ґрунту, там уже є більшовики – як і тут. Польща – це колонія СРСР».

Начальник відділу статистики клініки медичного факультету поляк Балтовського говорить:

«Нам нічого чекати, треба виїжджати в Польщу. Там встановлені вже східні кордони, і нам нема на що розраховувати»

ЦДАГО України 1/23/1630/34-36

—

Секретар Львівського міського комітету КП(б)У з пропаганди Павло Йова до [Першого] секретаря Львівського обласного комітету КП(б)У Івана Грушецького, 12 червня 1947

Львівський міський комітет КП(б)У просить представити в Раду Міністрів СРСР заяву про видачу дозволу на знесення деяких пам'ятників, споруджених у Львові за часів правління Польщі та Австро-Угорщини. Ці пам'ятки були споруджені для вшанування окремих польських та австро-угорських державних діячів і є символами націоналістичної дворянської політики Польщі та Австро-Угорщини, спрямованої на придушення української народної культури та українського національно-визвольного руху. З архітектурної точки зору ці пам'ятники не мають жодної цінності.

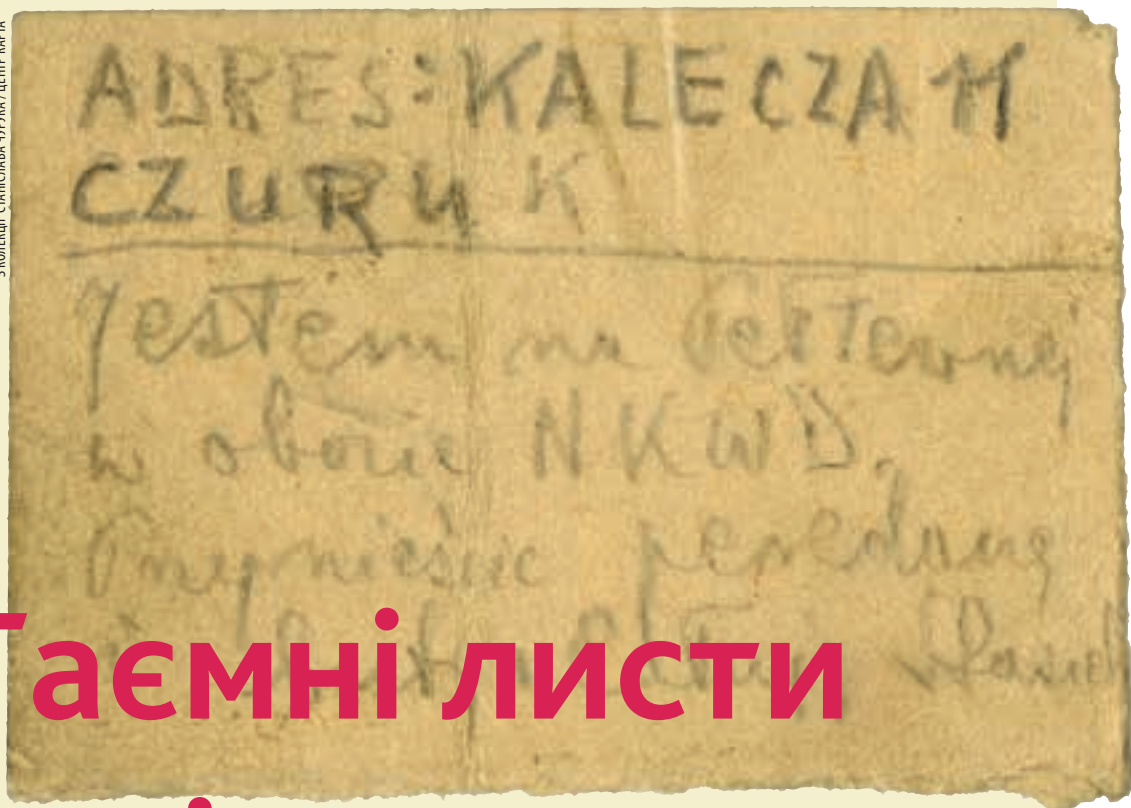
ДАЛО РЗ/2/181/67

—

добірку матеріалів підготував
Пьотр Міцнер

Документи були знайдені Олександром Луцьким, Кімом Науменком і Миколою Литвином в рамках програми «Спільне місце – Східна Європа». Копії всіх матеріалів були передані в Східний архів.

Матеріал походить з «Карті» 17/1995.

Таємні листи львівського в'язня

Станіслав Чурук

↑ Лист (грипс)
Станіслава Чурука

Ми двічі вже публікували свідчення, написані у Львові у 1944–46 роках – щоденники «Прощання зі Львовом» Альми Гечко та «На варті міста» Ришарда Ґансінця («Карта» № 13) та опрацьовану Пьотром Міцнером добірку радянських документів «Очистити Львів» («Карта» № 17). Таємні листи Станіслава Чурука є своєрідним щоденником, який становить особливе доповнення до згаданих вище документів.

У цьому матеріалі використано фрагменти вибраних таємних листів з в'язниці, написаних до сім'ї з пересильного табору у Львові (подаємо їх прямим шрифтом, з позначеннями скорочень), та розповідь, зареєстровану та записану Малгожатою Страш (курсивом). Повністю оригінальні таємні листи Станіслава Чурука зберігаються у Східному архіві. Фотознімки походять із колекції автора. (РЕД.)

З таємного листа, переданого сім'ї Львів, 14 грудня 1945

Я знаходжусь на [вулиці] Полтв'яній в таборі НКВС. Принесіть мені передачу та черевики. Цілую, Сташек.

Старайтесь зі мною зустрітись. Я отримав десять років у виправно-трудоному таборі. Але думаю, що все буде добре.

З розмови, записаної в 1996 року

Я народився у 1923 році у Львові. Мій батько був викладачем у гімназії – він викладав польську мову, історію та географію, а також присяжний перекладачем кількох європейських мов (він мав свій офіс) та викладачем російської мови на Кафедрі слов'янських мов Університету ім. Яна Казимира.

У вересні 1939 я пішов добровольцем в армію. Мені тоді було шістнадцять, я був досить високого зросту. Мене призначили до VI комісаріату поліції; я займався регулюванням руху, охороною залізничних мостів. Я спіймав двох шпигунів, був поранений під час бомбардування. Пізніше я брав участь у боях з Німцями у верхній частині Личакова. Після капітуляції гарнізону я повернувся додому.

Невдовзі до офісу мого батька почали приходити офіцери Війська Польського, розшукувані НКВС. Треба було дати їм ночівлю, нагодувати, дати їм цивільний одяг. Іноді в нашій квартирі на підлозі на матрацах ночувало навіть п'ятдесят осіб (наприклад колектив Варшавського радіо). Весь мій одяг та взуття були видані; я залишився на зиму в самих сандалях. Я допомагав перекидати цих людей до угорського кордону, де їх забирали керівники провідники. У 1941 році, коли прийшли німці, ми допомагали нашим друзям євреям.

Моя гімназія була переведена на українську мову, і я перевівся в іншу школу. У червні 1941 я склав випускні іспити. Я закінчив однорічну Торгову школу і поступив в Політехнічний інститут на «лісове господарство» – разом зі своїми друзями. Ми створили там собі парникові умови. Як нечисельні польські студенти, ми були фаворитами серед викладачів.

До підпілля я приєднався у вересні 1943. Працював у Спеціальній прокуратурі Делегатури Уряду [Польщі на Батьківщині]. Брав участь у фотографуванні німецьких аеропортів, займався розвідкою на вулицях та в

кав'ярнях, виявленням агентів Гестапо. Я був офіцером зв'язку урядового делегата Уряду, потім керівником до справ боєприпасів Делегатури, брав участь в боях з Німцями під час визволення міста.

22 липня 1944. Львів святкував визволення. Ми тоді ще не знали, що в той же день було оголошено маніфест РКWN (Комітету національного визволення Польщі)...

1 вересня я записався на четвертий курс навчання на «лісовому господарстві» та отримав посвідчення студента. 16 вересня 1944 ми гуляли з Крисею (Кристиною) Готас з Варшави та її братом в Єзуїтському саді, тоді я пішов купити квитки в кіно на вечірню сеанс. До мене на вулиці підійшов чоловік ... Добре, що я не мав при собі зброї. Під'їхав автомобіль і я опинився в будівлі советської прокуратури; наступного дня мене перевели до в'язниці на Лонцького. Вони заарештували всіх, хто був пов'язаний з Делегатурою. Ув'язнений раніше делегат уряду д-р Єжи Островський пішов спрацювати в НКВС і передав їм архів.

У перший день після арешту я сидів на стільці в кімнаті для допитів у будівлі НКВС – це недавно це був будинок Гестапо, я звільняв [від німців]. Польські війська Другої армії йшли вулицею і співали *Rozkwitaly róki białych róż*. Я ж був злочинцем, мене могли бити, навіть вбити. Коли я звернувся до слідчого, «товаришу», він відповів: «Какой я тебе товариш? Тебе товарищ сибирський волк» (Який я тобі товариш? Сибірський вовк – тобі товариш). У цей перший день я хотів закінчити життя самогубством – вистрибнути у вікно, але вони мене зловили. Потім я певною мірою звик.

У мене не було багато що сказати, ніж в моїх товаришів. Я стверджував, що я був рядовим солдатом, і небагато знаю. Вони не мали на мене жодного матеріалу. Я сказав слідчому:

– Слухай, ти мене і так не випустити.

– Ну, ні.

– То пиши, що хочеш, а я тобі це підпишу.

– А що я маю написати?

– Скажімо, що ти знайшов у мене підпільну газету.

– А звідки я візьму цю газету?

– Це вже твоя справа. Якщо даш мені свіжу газету для прочитання, то я підпишу зізнання.

Так ми і зробили. Завдяки цьому я отримав таке малий вирок. Більшість з 21 члена групи та

З КОЛЕКЦІЇ СТАНІСЛАВА ЧУРУКА / ЦЕНТРКАРТА

↑ Станіслав Чурук з батьками і сестрою, 1938

солдатів Делегатури, з якими мене судили в січні 1945, отримали 15–20 років таборів.

14 лютого нас перевезли на етапування. Величезний пересильний табір на вулиці Полтв'яній, за залізничними коліями, в довоєнних казармах для безробітних. У німецькі часи казарми належали до гетто. Тут перебувало від 5 тис. до 15 тис. ув'язнених; відбувалась постійна ротація, щотижня відходили етапи – транспорт до таборів.

18 лютого 1945

Дорогі мої! Ми пережили пекло, і те, що я зараз маю, є принаймні «добре». Завдяки вашим передачам, за які я вам дуже дякую, я ситий та веселий. Не хвилюйся за мене. Думаю, що якимось собі пораджу. Я вже працюю і єдиний зі всієї нашої групою за своєю професією – монтер водопроводу.

Не буду писати, що було, про це розповім, коли повернусь. Напишу про те, що є. Мені дали десять років «ИТЛ» (исправительно-трудовых лагерей) [рос. – виправно-трудових таборів]. [...] Разом нас тут є двадцять членів Делегатури Уряду [Польщі на Батьківщині]. Я вірю, що всі ми невдовзі звідси вийдемо. Однак, у будь-якому випадку побов'язково їдьте на захід [тобто за Буг]. Повернутись, завжди буде час. В даний час, на скільки це можливо, я маю все, що потрібно, тому дбайте не лише про мене, але і про себе. [...]

Більшість ув'язнених просто чекали на етапування. У мого батька були гроші і він зумів – добре знаючи [російську] мову – знайти спільну мову з начальником з Відділу [виправно-трудових] таборів (ОИТК) Піотровського та районним прокурором Ільченком. Бюро перекладів [батька] успішно діяло – і під час війни, і за советів – мій батько мав відкладені гроші. Тому міг підкупити начальство. Це захищало мене від відвезення зі Львова до табору, а крім того я міг працювати. На момент затримання я мав при собі фікційне свідоцтво про працю, що я є монтером водопроводу. Це було вписано в мою особову справу, і так вже залишилось.

Моя мати щодня приносила передачу. Я навіть сварився з нею, що це занадто часто, що ми не можемо стільки з'їсти. Відповідно до правил, посылку можна було передавати раз на тиждень. Моя мати мусила підкупити всіх (вона колись закінчила російську гімназію у Варшаві і добре знала мову). Я не мусів навіть ходити до чергової кімнати, «передачник» приносив мені свіжий, гарячий обід до бараку.

Свої таємні листи я передавав в торбах, в які мені приносили їжу, а я потім повертав порожні каструлі. В одній з них було подвійне дно, а в другій – розтягвані дерев'яні ручки, в які я вставляв лист. Мати домовлялася, щоб вони

особливо не шукали. Лише раз ми попались, але знову вдалося викупитись.

19 лютого

Сьогодні цілий день я працював на прочищенні каналізації. Це доволі «грязная» [брудна] праця, але ці кілька місяців зробили те, що кожна робота є для мене добра. [...] Я більше не прокидаюся вночі, коли заскрегоче замок або почую кроки в коридорі – це багато значить.

Передачу надсилайте мені два рази на тиждень, більше «не нада» [не потрібно]. У нашому баракі є 26 людей – з них 10 поляків, решта українці та росіяни. Ми живемо в добросусідських стосунках, а ввечері сидимо на койках, співаємо і розмовляємо трьома мовами – тому іноді є дуже, дуже гарно. Ось зараз через діру у стелі чути «конкурентний» наш хор наших жінок, серед яких я зустрів багато товаришок і знайомих. [...]

Передайте більше будь-якої махорки в мішечку, бо це тут дуже багато значить. Мушу закінчувати, бо вже кричать «отбой» [відбій], і треба йти спати. [...]

28 лютого

[...] Будь ласка, пишіть! Про те, що змінилося у нас вдома за ці півроку, що чути в місті, у знайомих. Загалом, кожна звістка з того давнього життя дасть мені можливість відірватися від бруду повсякденного життя, від цього всього, яке – хоч я знаходжусь тут менше трьох тижнів – вже так сильно мені остогидло. Я пишу: «з того давнього життя», бо добре знаю, що воно вже не повернеться таким, як було; по-перше – не можу, а по-друге – не хочу. Таким, як я був, навіть якби захотів, більше бути не можу. Сьогодні, коли я виношу двісті триста відер гною з підвалу протягом робочого дня, як смішно мені здається, що півроку тому мені не хотілось піти в льох за картоплею. [...]

Щодо питання мамусі про «добровільну реєстрацію до війська» показує, наскільки сильно ви не обізнані про відносини тут. Записатись до війська – це мрія, майже недосяжна для всіх нас. Мрія про те, що ти ще можеш бути людиною. Всі в це вірять, але тільки тому, що людина така паскудна звірюка і повинна в щось вірити. [...]

Тепер напишу про кілька фактів з минулого: 16 вересня 1944 о третій годині я був на [вулиці] Легіонів і помітив, що за мною поволі їде авто. Через момент я вже сидів у цій машині, їдучи на Пелчину [прокуратура на вул. Пелчинській]. Це

було, як грім серед ясного неба. Сьогодні я вже знаю, що це той Фелюсь¹, про якого, я Тобі, мамо, розповідав, – це він був їхнім агентом, але в той час я поняття про це не мав. Я був на допиті всю ніч. Але це була дурниця порівняно з тим, що я пережив, коли в нашому будинку в неділю вранці був обшук. Це були без сумніву найважчі моменти мого життя.

17 вересня, о третій годині дня, за мною зачинилися тюремні ворота і про це можна би написати цілу повість. Я ніколи не забуду вісімнадцяти допитів. На одному з них, маючи на обличчі інфекцію крові (я був схожий на бузковий місяць) та лихоманку 40 градусів, я зізнався, що читав [польську підпільну] газету після вступу Советів до Львова. [...] Це було головним козирем проти мене. Крім того, мене звинувачували у належності до організації, так званого «13 відділення» та праці у контррозвідці Делегатури Уряду [Польщі на Батьківщині]. Ось і все.

Суд над нами тривав понад тиждень, і, можете мені повірити, був наповнений надзвичайно цікавими моментами. Наприклад таким, коли голова Трибуналу читав про зайняття Варшави, і всі підсудні піднялись зі своїх місць. Потім нам прочитали вироки. [...]

4 березня

За те, що можу писати Вам цей лист, я зобов'язаний лише Божій турботі наді мною. Я впевнений, що попередній лист буде останнім, який Ви отримали від мене. Позавчора о п'ятій годині ранку мене розбудив вхід до залу «факіра», який зачитує прізвища на етапування [засуджених]. Звичайно, я не надто переймався його появою, і, повернувшись на інший бік, я пробував заснути. Раптом «факір» викрикнув моє ім'я. Я сказав повторити ще двічі, не вірячи своїм вухам. Після цього я почув сакраментальну фразу «Собирайся с вещами, скоро» (Збирайся з речами – швидко) і я вискочив в тому, в чому був, а фактично – в чому лежав, до майора. І увіть собі – він мене витягнув [з цього].

Чотири години я був у етапній камері. Я з'їв згущене молоко, «бо і так його заберуть», добре виспався, а потім – прожив «повернення до життя». З тріумфом я витягував свій [речовий] мішок – викликавши подив серед своїх та незнайомих.

Анджей Незабітовскі поїхав. Незважаючи на всі зусилля з мого боку, мені не вдалось

його витягнути. Він був веселий, наскільки це можливо, і сповнений віри, що незабаром повернеться². [...]

Будь ласка, надішліть мені дві пари теплих шарпеток для мого майора (він спалив свої на печі, трохи через мою неуважність) – по можливості найкращі. Прошу передати теж тютюн. Якщо можливо, надішліть горілку – бо це дуже багато тут значить.

Окрім грошей мого батька, від транспортування [в табір] часами рятував мене збіг обставин. Я зустрів в пересильному таборі Марусю, українку – мою знайому подругу з літньої дачі, і ми заприятелювали. Я працював тоді у лікарняній лазні. Якось Маруся приходить до мене, каже, що мене заберуть – і вручає мені сірникову коробку, загорнуту в ганчірку. Вже в корнусі для етапування я зазирнув у коробку – там було повно вошей. Я сховався за піч і висипав їх собі за сорочку. Коли зі списку прочитали моє прізвище, до мене підійшла начальниця санчастини:

– Станіслав, на етап едешь? А жалоби у тебе єсть? (Станіславе, на етап їдеш? Чи маєш якісь скарги?)

– Ніна Григорьевна – у меня воши. (Ніно Григорівно, в мене воші).

Я підняв сорочку, всі воші зібралися в мене на животі... Начальниця наказала негайно мене забрати. Завдяки цьому я залишився. Маруся поїхала з наступним етапуванням.

Іншим разом – знову перед сами етапуванням – до мене завітав знайомий фельдшер – вірменин. Я поскаржилася йому, що у мене кривава діарея. Він сказав медсестрі йти зі мною в туалет і перевірити. По дорозі я сказав дівчині, що краще нехай принесе передачу з чергової кімнати, в разом по вечеряємо. Вона повернулася і сказала лікареві, що у мене справді страшний пронос. Потім ми з'їли ще теплий обід від моєї мами. І знову мені пощастило.

28 березня

Дорогі мої! Сьогодні та завтра я працюю в кінці вулиць Під Дубом (Pod Dębem) та Кресова [нині Хімична], біля залізничного мосту. Якщо ви хочете побачити мене з досить малої відстані, прийдіть під міст. Однак будь-яка жестикуляція та махання виключені. Пам'ятайте, що для такої дурниці немає сенсу наражатись на прикромті, а може навіть на постріл з посту. [...]

4 квітня

Я пишу коротко, бо немає світла і пишу при світлі свічки. Усі веселі, розповідають анекдоти та коментують наступ та недалеке закінчення війни. Одні хроплять, інші співають. Є досить добре. Майор в білизні сидить на «кроватьи» (ліжку) і співає таким могильним голосом пісні, можна померти зі сміху. [...] Ніхто більше не думає про етапування та про тих, що поїхали. [...]

10 квітня

Швидше за все за кілька днів я поміняю працю і піду працювати пожежником. І так палитись не буде, і якщо запалиться, то немає чим гасити, тому що в трубах немає тиску.

За цей короткий проміжок часу, від мого останнього листа, відправлено два етапи – лише бандерівців. Приблизно п'ятнадцятого числа очікується наступний. Однак, я впевнений, що цього разу це мене теж омине.

У цей момент світло згасло, а при світлі однієї свічки я не мав бажання писати. Може, це й краще, бо вчора була темна камера, а сьогодні – ясний ранок у кузні. Крізь вікно підвалу я бачу золоте сонце, що виходить з-за звалищ та руїн гетто. Мені набагато легше на серці, ніж вчора, можливо тому, що знову бачу, як настає весна. Але геть з поезією; є тверда, як проза, реальність і ця реальність можна виразити лише в прозі. [...]

Будь ласка, передайте мені шарпетки на рейтузи, бо світлі спадають, і я був змушений прив'язати їх гуцульськими мотузками. Тож був схожий на тирольця з Коломні. І не хочу теж зараз носити зелені. Прошу передати якісь темні. [...]

12 квітня

[...] Ратуша в цей момент вигулькнула з ранкового туману, а з іншого боку – Високий Замок. Так близько і так далеко. Але, однак, мені не сумно. Можна сказати, що навіть весело. Адже в таборі я є обранцем долі. Я можу працювати, виходити на сонце, куди захочу і коли захочу. З усіма можу розмовляти. Це теж чогось варте, навіть багато. [...]

Передаю для Зохи [сестра] знайдену примулу – в хустинці.

квітень

[...] Один з найбільш прикрих, але водночас найцікавіших моментів табірної життя є залізнична колія. Їдуть вдень і вночі, вночі і вдень. На схід – танки, автомобілі, розспівані

З КОЛЕКЦІЇ СТАНІСЛАВА ЧУРУКА / ЦЕНТР КАРТА

↑ Художній колектив і хор в пересильному таборі. У першому ряду третій зліва Ожеховський, зправа Антоні Хрїст, у другому ряду п'ята зправа Данута Турчак, в останньому ряду четвертий зліва Станіслав Чурук

перемогою вагони – повільно – у нас є час – вже не потрібні або ще не потрібні. На захід – польські прапорці на купках манаття – мовчазні зі сльозами, а може, навіть з ганьбою прощання – повільно, з відомого в невідоме, з перелогу [поле, що не обробляється], але свого, в невідоме – щойно відібране, але чуже. І на схід – швидше, швидше – машини, котли, балки, верстати, турбіни, двигуни – адже чекають руки – тисячі рук, мільйони рук, руки в вагонах, забитих дошками... Але це про це я хотів

Чи писати. Це не має значення. Важливо, що є сонце і що я майже здоровий. [...]проф. Купіш отримав передачу через вас? Він тепер керує хором і багато чого від нього залежить. А щодо хор. Мені пригадалась пісня, яку ми склали на Лонцького [тюрма на Лонцького – політична в'язниця у Львові, нині – Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів – прим. перекладача]. Може, вам сподобається:

*Весела 40-а камера – сміється над долею вголос.
Хоч часом запирає дух – коли ведуть на «допрос».
Суддя колупається в носі, автомат у руці трима.
Після такого «допросу», «допросу» – є [параграф] 54а*

*Весела 40-а камера, повісила на квінтю носа.
Беруть її чорти, що вже нема «допроса».
Бандиту і фашисту – чому ти впертий так?
Адже за все це, адже за все це – [параграф] 54 для тебе є.*

6 травня

[...] 1 та 2 травня були вихідні. Була велика урочистість, співи, танці... Я особисто в цьому участі не брав. По-перше, через те, що я був хворий в той час, по-друге, коли я записався в хор, у мене був не дуже приємний обмін думками з [бригадиром] Вітковським, під час якого він пообіцяв мені, що я поїду з першим етапуванням. В результаті я вписався тоді з хору і лише сьогодні вперше прийшов на репетицію. А доля розпорядилась інакше – Вітковський вже далеко в глибині Азії, їде просторами Росії і ще довго буде їхати. [...]

Ми з ентузіазмом пережили тут і переживаємо крах «швабів». Так, божий млин меле повільно, але справедливо. До нас завжди доходять новини. Вчора один з енкаведистів сказав: «якщо ми хочемо щось знати, нам достатньо послухати розмови в'язнів...». [...] Однак, я хочу просити надсилати газети, будь то польською, українською чи російською мовами. Іноді важко

чекати, а так то завжди якась надія, якесь слово про нас і нашу справу.

А щодо... Якщо би існувала загроза війни з «дядьком Томом», напишіть мені коротко, що питання, яке ми обговорювали з Мамусею на обіді, стає актуальним. [...]

9 травня

[...] Сонце сьогодні – світить мені зараз просто в очі. І війна вже закінчилась. Важко повірити. Буває страшно, коли починаю розуміти, що ці жахливі шість років можуть незабаром закінчитися. Але ще страшніше, коли я думаю, що вони можуть продовжуватись далі. Ну що ж – треба чекати. [...]

[пізніше]

Всі мають гумор висельника. Оркестр виконує якусь божевільну мелодію, а за залізничною колією сиплються іскри салюту, як величезні золоті осі або як фосфоресцентні сльози. [...] Маю велике прохання. А саме, я зараз сплю поруч із познаняком, який ніколи не куштував мамаліги (кулеші). Я теж маю апетит на цю нашу «львівську страву», тому, будь ласка, передайте трохи – на солодко – з фруктами або на солоно – з цибулькою. [...]

10 травня

У нас тут є детектор [детекторний радіоприймач – прим. перекладача], так що кожне повідомлення блискавично поширюється серед нашої полонії. Ми чекаємо годину за годиною на щось, що визначить нашу долю. Це настільки неймовірно, що я особисто не вірю в це, попри все. Чому має бути ще одне розчарування? Але хто знає... Зрештою, головним мотивом звинувачення проти мене є моя присяга «на вірність урядові Міколайчика». Вони так написали. Тож ніщо не заважає мені надалі залишатися вірним цьому урядові. [...]

12 маја

Дорогі мої! Прошу якомога швидше передати блузу (толстовку), оскільки весь говорять про можливість відновлення розслідування. Вчора навіть кружляло повідомлення, яке я особисто вважаю пліткою, про те, що ми в ці дні повинні вилетіти до Москви. [...]

13 травня

Татусю, коханий! Як можна писати, що немає нічого, що могло би нас нас розрадити, і хто тут

говорить про відчай? Є сонце над нами, зеленіють дерева за дротом, які чекають на нас і здорові лапи в кишенях. Чи цього недостатньо? [...]

Сестричко! До цих довгих п'яти місяців в'язниці мені потрібно було, щоб зрозуміти, що означає життя і чого воно є варте, щоб я знав значення кожного променя сонця і кожної людської посмішки, часто теплішої за нього. Тож я бажаю тобі Зохо, щоб ти теж це зрозуміла і щоб у своїй подальшій подорожі завжди була веселою. Тоді і тобі, і іншим буде краще. Я теж довідався, Зохо, не багато – приємність, задоволення від праці, під час якої, хоч як би вона не була брудною і важкою, я можу мати стільки вражень, можу жити. Коли я прийшов сюди після того, як я протягом п'яти місяців дивився на сіру стіну або через іржаві ґрати на червоний дах та клаптики хмар на небі, у мене були біленькі руки. Ніколи більше не матиму таких рук. [...]

28 травня, 20:00

Мої дорогі! Тільки що прочитали мені, що буду етапований. Намагайтесь затримати мене всіма силами. [...]

Відразу після цього в корпусі етапування почалась перевірка. Її проводив старший наглядач Косович, з яким я був заприятельований. Коли він підійшов до мене, я витягнув руку з листом і сказав йому, щоб віддав батькові. Не сказавши ні слова, він поклав листа в кишеню а, повернувшись з чергування вранці, зайшов до моїх батьків і віддав цей «останній лист». Через годину після цього до нас додому приїхала сім'я на прізвище Рек [Reck] з Перемишля; вони хотіли мене побачити і подякувати за допомогу під час німецької окупації (не знали про мій арешт).

Отвідні з бараків вигнали всіх, кого мали етапувати – понад тисячу людей. Ми сиділи на своїх речах на площі, навколо нас бігали поліцейські собаки та солдати в білих халатах, накинутих на мундирах. За трьома столами офіцери в синіх шапках розділяли наші акти і зв'язали їх телефонним кабелем – для кожного вагону окремо. Потім акти зав'язували в простирадла. Я бачив свої документи і я знав, що поїду вагоном №1 до бухти Находка – на Колиму.

І тоді я побачив офіцера із золотими шевронами та великим черевом. Це був полковник Піотровський – якого боялись всі – і ув'язнені, і

наглядачі. Він показав на мене товстим пальцем і крикнув:

– Чурук! Що ти тут робиш? Що це за свинство! Занеси речі в барак і негайно до мене!

Начальник конвою смиренно пояснював, що акти вже зав'язано відповідно до вагонів, але Піотровський перервав його:

– Мало маєте людей? Візьміть когось іншого. Дати мені ці папери.

З моїми актами під пахвою пішов до штабу. Коли через кілька хвилин я з'явився в його кабінеті, він подивився на мене з-за столу і запитав:

– Хто такий Рек [Reck]?

– Юзеф Рек – це єврей, годинникар з Перемишля, який у 1942 році втік до Львова. Йому, його дружині та швагрові, які втекли з табору на вул. Янівській (де він був у «бригаді смерті» та спалював трупи), я допоміг врятуватись.

– Я тобі щось скажу. Я єврей, але таких ще не бачив. До мене додому прийшло сімнадцять євреїв з криком: «Що ти робиш! Він нам життя врятував, а ти його висилаєш ...!» Я мусів пообіцяти їм, що нікуди не поїдеш – вони хотіли мене побити.

33 рази брали мене на етапування. Іншим так добре не вдавалось.

30 травня

Дорогі мої! Як приємно є витягнути лист, який я написав у етапному баракі, і порвати його на маленькі клаптики. Наче я спалив ганчірку повну вошей. Я знову сиджу на тому самому ліжку, дихаю свіжим повітрям і дивлюся на сонце, що заходить над зеленим лісом. І знову розумію, що означає свобода. І знову розумію, що означає Батьківщина та власне, хоч і тверде місце на власній землі.

Це все сталося так несподівано... Я повернувся вчора до сьомої години з зони, втомлений працею, але щасливий. Я лише шкодував, що ви не були при передачах і ми не могли трохи по-розмовляти. Я був на першому поверсі і ми могли спокійно поговорити через вікно. Було сонце, зелень дерева та лісу неподалік. А потім камера, величиною в три рази більша, ніж моя маленька кімната, а в ній 96 людей. Тіснота, грабунок, бійки, в'язниця з виголоднілими та озвірілими людьми. Та ніч, коли наші, що сидять в цій камері, отримали передачі, а «кабани» влаштували за ними справжні бійки, не залишаючи власникові буквально нічого – було несамовитою. [...]

8 червня

[...] В даний час я цілий день працюю на сонці, наглядаючи за людьми, які пробивають канали, роблячи траншеї – так зване «шукання мамонта», вища геологія. Чудово почуваюсь і відчуваю себе здоровим. Поки що мої стосунки з бригадиром – зрештою з моєї причини – досить холодні, він звертається до мене лише як «Стасік» і став дуже лагідним – хоч свічки ліпи з нього. Однак важко мені забути, що я через цього бандерівського негідника міг потрапити на крайню північ. [...]

Я виписався з хору. Дотримуюсь правила, що «найкращі друзі пізнаються у біді» – а хор під час етапування мене майже не рекламував. Хоча капітан доброзичливо відноситься до мене, але я переконався, що він більше говорить про свої можливості, ніж насправді може. Тим не менш, я продовжую утримувати з ним дружні стосунки. Взагалі я переживаю це тюремне життя з лозунгом «Тітки Зосі» Коссака-Щуцької: «Шукаймо друзів». Я намагаюся не мати зовсім неприязних людей, і це мені дуже допомагає. [...]

11 червня

[...] Я сиджу на ліжку і дивлюсь у вікно. На вікні консервна банка з квасолею – така рідкісна тут зелень. А на залізничному насипі – коза. Подумати тільки, що вона може піти на ту сторону [залізничного] полотна, а я ні ... Смішно, чи не так? [...]

19 червня

Мамусю, моя найдорожча, кохана!

Колись – так давно, хоча, здається, майже сьогодні, я дивився на тюремну стіну, що є повна написів різними мовами та різного змісту. Але не них я дивився. Я дивився на стіну, щоб мої співкамерники не бачили сліз, які котились по моїх щоках. Я ніколи більше не плакав у в'язниці – однак не соромлюсь цих сліз. Адже ці сльози не були ні сльозами болю, ні гніву, ні відчаю, вони були сльозами щастя. Маленький цигарковий папірець зі словами, написаними незабутнім, коханим почерком – мов маленьке сонечко, що несподівано впало на мене, на мить схвилював мене. З цим маленьким папірцем, до моєї камери потрапили не лише Твої слова, Кохана Мамусю, слова втіхи та надії. [...]

Ви, вільні люди, ніколи не зможете уявити, як це є, коли після кількох місяців тупого оглядання стіни, витертої людськими спинами, після кількох місяців спілкування з потворністю,

людським нещастям і гнівом – раптом пригадуєш ліс та спів птахів чи сміх дівчини. Я також не знаю, чи може хтось на волі так безпосередньо, так відчутно сприйняти чийсь турботу про себе, про свою долю та своє життя. Я знаю, що я ніколи би в нормальних умовах – в тих цілком тепличних умовах не відчув би цієї турботи про мене, цього тепла, яке випливало з Твоїх слів, Кохана Мамусю. [...]

липень

Я сиджу на балці перед моєю будкою розподільної станції. Западає не дуже тихий табірний вечір. Від мене більш-менш десять метрів до дротів [дротяної огорожі]. За дротами залізнична колія та завалений міст через Полтву. А за мостом вулиця Слонечна (Сонячна). Так близько і так далеко...

А за моєю спиною ніби пекло. Якби Данте був тут, йому було б про що писати. Сотні людей під сонцем і в нічному холоді, оточені колючим дротом... бо в корпусах немає місць. Вони підбадьорюють себе тим, що невдовзі набуде чинності амністія і може, принаймні, якщо вони не звільнять усіх, це буде трохи вільніше.

Ми, живучи тут майже, як на свободі, не надто переймаємось їх долею – переважно з фронту, диких, схожих на тварин жуликів. А зрештою, що ми можемо зробити? [...]

Стояти біля мосту небезпечно, бо вартові зловлять і до карцеру, а з карцеру, де спиш на бетоні, дорога просто на етапування. Хоча кажуть, що [з вироком] десять років на етапування ніби не беруть, але «береженого Бог береже». [...]

1 серпня

Дорогі мої! Вже був «отбой» (відбій). Я сиджу на столі, який вночі є моїм ліжком, і дивлюся у вікно. За вікном зоряна ніч. Скільки зірок спаде світловою смугою по небосхилі, стільки разів я загадую своє бажання... Може дійсно збудеться.

Знову йдуть. Рівним кроком... Я заплющую очі і згадую цей крок на світанку, під нашими вікнами... Але це не військо – це в'язні, які йдуть на волю. Все нові і нові. І це переконання, що я з ними не піду. Це і біль, і певного роду гордість. Я не вийду на волю разом із вбивцями та грабіжниками. Я не піду «в зоряну ніч» – дорогою, в яку вони йдуть.

Вчора я бачив, як незабаром після виходу з табору якісь жіночки напились до чортиків, і

потім видурювались під дротами [дротяною огорожею]. Мені було їх просто жаль і соромно мені за них було.

Але одному зі своїх знайомих, я позаздрив. Він вийшов із воріт за півгодини до від'їзду поїзду на захід. Попрощавшись з ним, я вернувся в сторону колії. Яке ж було моє здивування, коли я його знову побачив. Він стояв на даху вагону, що їхав на захід, і махав шапкою, яку я купив йому. Він кричав ще щось, але вітер зносив вдалину його слова разом з димом локомотива. Лише йому я позаздрив.

серпень

[...] Зараз, напевно близько півночі. Хвилину тому стояв перед моєю будкою і розважався, роблячи «театр тіней» на її білій стіні. Я зробив пса, лебедя і навіть чорта. Але, коли поїзд, розсипаючи іскри, впав на міст, а його виття, пронизливе ревіння пронизало мене до кісток, минуло мені бажання далі робити «тваринок». Я втік до будки, лягнувши за собою двері (не те, що я боявся, але якось так неприємно, що аж мурашки пробігли по спині), і сів за стіл писати листа. Можливо, моє «дезертирство з театру тіней» також було спричинене теж жахливими прожекторами, розташованими приблизно в десяти метрах від моєї кабінки, гниди, що літають «на ланцюгу», майже в п'яти метрах від мене, з того боку дротів – і кацап зі своєю [сторожовою] вежею, невидимий у чорній темряві ночі. Чи пам'ятає китайця, зображеного на упаковці чаю Висоцького [металева коробка з чаєм компанії W. Wysocki – прим. перекладача]? Саме такий сидить з іншого боку дротів. Але замість цибуха, він тримає гвинтівку, а косичку, ймовірно, нещодавно обрізав (бо вийшла з моди), а може має її під своєю «пілотною»? [...]

серпень

[...] Я прошу вас бути готовими та спакованими, тому що вірю в те, що зможу до вас заглянути після повернення президента ЗПП (Союз Патріотів Польщі – Związek Patriotów Polski) з Москви, тобто приблизно через два тижні.

[...]

Я вірив у третю війну, але перш за все я вірив у себе. У мене був такий план, щоб мої батьки вийдуть за Буг [в Польщу], і ми втечемо, пройдемо через лінію розмежування на річці Сян або через

Карпати та Чехословаччину до Німеччини. Я був сповнений оптимізму.

Мені вдалося кілька разів вийти за територію табору – з конвоєм. Наприклад, один раз це влаштував мені мій товариш, єврей, адміністративний начальник «ОИТК» (Відділу виправно-трудова таборів), якому я раніше допоміг – він наказав солдату їхати туди, куди я захочу. Отож ми пішли до мого дому. Це було 3 серпня 1945 – іменини мого батька, повно гостей. Солдат, молодий хлопець, побачивши нашу квартиру, подумав, що мій батько є міністром. Потім ми трохи випили. Поверталися через місто, тримаючи один одного і співали... Біля поштового відділення якісь хлопці запитали мене: «Пане, чи маємо «усунути» його?» Я не хотів, боявся, що за це арештують моїх батьків.

Влітку 1945 ми почали готувати втечу. Вітольд Лазорик, інженер Львівського підприємства водопостачання та каналізації, звернув нам увагу, що поруч з «пересилкою» (пересильним табором) проходить головний канал дощової каналізації (там можна було їхати автомобілем). Ми розробили план – через каналізаційну трубу біля лазні нам треба було потрапити в дощову каналізацію, а потім вийти на поля на Замарстинові. Разом зі Сташком Пухневичем я перевіряв, чи плани каналів відповідають реальності. Ми налагодили контакти назовні, були вже приготовані одяг, криївки і навіть зброя. Втеча була запланована на 7 листопада – річницю Жовтневої революції, після вечірньої перевірки.

Я чекав, на виїзд моїх батьків [до Польщі]. Але мама боялася, що я не зможу порадити собі сам. Не завжди надлишок материнського піклування – є добрим.

15 серпня

[...] Вчора я був єдиним в таборі, хто отримав передачу. Не знаю чи ти, Мамусю знаєш про це. Коли я думаю, скільки ти, Мамусю зробила кілометрів для мене і стільки кілограмів, стільки тонн вже перенесла своїми руками, відчай і гнів переповнюють мене, з'єднуючись теж з певною гордістю – гордістю за те, що кожного дня, чи то з вуст наших людей чи з радянських вуст чую слова захоплення твоєю наполегливістю, Мамусю. Я також знаю, що я не є сам, що ви стоїте за мною. [...]

19 серпня

[...] Пам'ятаю, колись я йшов дорогою з Липників і на асфальті в Сокільниках, за кількасот метрів перед шлагбаумом було написано великими літерами «POLSKA». Так було за німців, сьогодні напис, непевно, стерли гусениці танків. Продовження...

Але це символи. Справжня цінність – лише живі людські серця, міцні руки та думаючі мізки – це найважливіше. Якщо ці мільйони рук і мізків повернуться зі Сходу, ми виграємо війну, не скажу – що переможемо. Якщо це станеться, незалежно від того, як гусениці танків стерли цей напис, залишаться серця і мізки, які його пам'ятають.

Зараз темна ніч. Місяць заходить за чорну Кортумову Гору. Донедавна там знаходився німецький крематорій. І лише таке немудре питання приходить на думку. Чому вони лежать там, на Кортумівці і для чого ми в тіні цієї Кортумівки сидимо в советській в'язниці? У цьому має бути певний сенс, бо якби сенсу взагалі не було, було б дуже шкода...

29 серпня

[...] Сьогодні у мене було денне чергування. Близько полудня до моєї станції на інспекцію прибув Піотровскі [з Управління виправно-трудова таборів – припущення перекладача], як виявилось пізніше – разом з прокурором. Після того, як я прозвітував та дав пояснення щодо арматури станції, Піотровскі запитав мене, як моє здоров'я, а потім звернувся до прокурора, вказавши, що я є сином професора університету, і наголосив на моїй діяльності під час німецької окупації, наприклад, врятування життя 29 євреїв чи годування радянських військовополонених. Прокурор, у свою чергу, запитав мене, за що мене засуджено. Я відповів правдиво, що за належність до польської підпільної організації та за допомогу, надану їй у боротьбі з агентами гестапо. Я зауважив, що прокурор, як то кажуть, боровся з думками. Він запитав мене, чи я подавав прохання про помилування. Коли я сказав, що «пока нет» (поки що ні) він порадив мені звернутись до Генерального прокурора СРСР. Варто спробувати [гірше не буде] ... [...]

31 sierpnia

[...] Я є цілком здоровий і з'їдаю, що тільки можна. Власне зараз у нас була вечеря. Оскільки вона

була досить оригінальною, описую меню. Грибний суп з шампінйонів власного вирощування. Я збираю кільканадцять цих грибів щодня. Бомбово! На друге – обід з моєї передачі. Теж бомбово! Потім бутерброди. Хліб з Винник, яйця з Рави-Руської, помідори та огірки зі Львова, овечий сир аж з Кавказу, з Вірменії, звідки привезли передачу батьки одного з наших співкамерників. На десерт – кава з кавказькими пляцками та медом, а також львівський пиріг з яблуками. Відразу після цього хтось «знайшов» книдлі зі сливами у своїй передачі ... [...] Як бачите, з голоду я не помру. [...]

1 września

Дорогі мої! І знову ця сумна річниця, і знову думка про те, що ми пережили довгі шість років – здається – зовсім непотрібно; думка, що хробаком точить душу і стискає серце. І знову світла думка [...], що, може ця осінь буде справді польською, золотою... [...]

Сьогодні вдень був концерт. Я насміявся над людським блазнюванням і клоунадою за весь минулий і принаймні на тиждень вперед. Вчора дали нам якийсь кінофільм. Взагалі виховують нас у радянському дусі, як лишень можуть. [...]

8 вересня, 8:00

На щастя, я сьогодні в ночі мав чергування, бо тільки завдяки цьому я уникнув етапування. Ходять по камерах, ці холери, і хто добре виглядає, того забирають. Забрали багато наших. [...] Я буду надалі «декуватись» [ховатись, щоб уникнути етапування], але чи мені це вдасться, не знаю.

9 вересня

Протягом останніх двох днів життя більшості мешканців табору наповнене тривогою та страхом. Всі очікують, що ось-ось прочитають його прізвище на етапування. [...] Найгірше у всьому цьому є в те, начальником до забирання на етапування призначили (після попереднього звільнення людину, який був арештований і майже рік провів у таборі. Такий все знає, що і де. Гіршого «мільйонера» не може бути. [...] Мені страшенно набридло це «ховання», очікування на те, що якийсь турок із щасливою усмішкою прочитає мені, що я повинен їхати туди, куди як вони кажуть «Макар телят не пас». Не дочекаються!

Вже північ. Як на зло, одна з численних сов, що гніздяться в руїнах гетто, прилетіла на дах

навпроти і гукає вже півгодини. [...] До якогось корпусу вертаються люди з лазні. Смішно відлунюють їх кроки по бруківці вулиці, а їх відлуння розноситься по всьому табору. За хвилину будуть гнати до лазні наступну камеру. І так без перерви – готують до етапування. Бррр ... холодно робиться. [...]

ніч з 12 на 13 вересня

Дорогі мої! А далі пишу. Але пишу також тому, бо перед мною лежать червоні кленові листки. Червоні – такі самі, які були під колесами автомобіля, до якого мене забрали після арешту. [...] Поруч з цим листям лежить «Червоний Прапор» («Czerwony Sztandar») з 12-того числа та ковбаса, яку ви мені передали. Чи ви помітили, що торбинка, в якій вона знаходиться, зроблена зі сторінки «Історії польської літератури». На одній з них є вірш, я не знаю, чий, зрештою це не має значення:

[...]

Szarawy tuman powstaje z pól,

Spadając szepce

Niech tobie powie twój wielki ból,

Dokąd człowieku masz iść!

(Сіруватий туман підіймається над полями

І шепче падаючи:

Хай тобі повідає твій великий біль,

Куди, людино, ти маєш йти!)

Папір я порвав, а ковбасу з'їм завтра. На добраніч.

14 вересня

Мої дорогі! Це етапування, на яке забирали вчора, мабуть, найстрашніше із усіх попередніх. Поїхало понад вісімсот осіб. Здебільшого українців – наших десять.

В тому числі пан Ревуцький. Ще до того, як його вивели та передали конвоєві, «жулики» перебрали його в якесь лахміття. [...]

У мене нічого нового. По-старому сиджу на станції і читаю. Ага. Прошу [передати] кілька книжок, бо мені нудно до смерті. [...]

19 вересня

[...] Щодня чути, що хтось пішов додому, що ті, що не були суджені, повинні в найближчі дні бути випущені. Прокурор викликає щодня до себе десятки осіб, що не були суджені, щоб розглянути справу. [...]

З КОЛЕКЦІЇ СТАНІСЛАВА ЧУРУКА / ЦЕНТР КАРТА

← Табір на вулиці Пелтевній,
3 жовтня 1945. Зліва:
Станіслав Пухневіч
«Герман», Мірослав
Вігерський «Ерик»,
Станіслав Чурук
«Зигмунт III»

Щодо «амністії». *По-перше* – я не знаю, чи це стосуватиметься нас чи лише наших відділень, що діють на території, яка перебуває зараз під польською адміністрацією. *По друге* – я взагалі відношусь до цього, зрештою не знаю чому, з повною недовірою. Я прошу, щоб ви відносились до цього так само. Для чого ми повинні обдурювати себе тисячу перший раз, якщо ми тисячу разів обдурювали себе. [...]

ніч з 21 на 22 вересня

[...] Чому ви так швидко забули про те, що було в моїх останніх листах, що чутки, наголошую – чутки змогли збити вас з [визначеного] шляху, змогли повністю змінити ваші плани. Адже все одно ви не можете тут залишитися, а в гіршому випадку, в сто разів краще, якщо я залишуся сам, ніж ми всі залишимося тут. Бо коли ми залишимося всі [замкнуті у в'язниці] – ніхто нам передачі не принесе. [...]

вересень

[...] Я намагаюся зайняти «посаду» грубника для опалювання в лазні. Праця з газовим палищем є дуже доброю, і в будь-якому випадку можливою. Я рішуче вирішив зірвати з каналізацією, бо по-перше мені це вже дуже *«надоело»* (набридли), а по-друге, я думаю, що є тисячі приємніших робіт. [...]

Сиджу на балці в дровитні, навколо купи стружки та трісок, під стінами козли та пляшки.

Я знову надсилаю вам кілька з них. Напишіть, чи потрібні вам літрові «монопольові» (з горілки) пляшки та скляні банки, бо їх тут ціла маса. Забирають їх в корпусах під час перевірок, щоб викинути потім в болото підвалу. Йде дощ і сонне сьвіво просочується крізь вікна підвалу. Пили також сонно співають, іноді тонким, іноді грубим голосом на колодах вільхи. Над головою суєта – у великих казанах готують обід. [...] Але я й так не буду їсти... [...]

вересень

[...] Прощу Тебе, дорога Зохо, будь доброю до батьків і допоможи їм спакуватись. Від цього багато що залежить, і мені дуже залежить на цьому. Коли я невдовзі прийду незабаром – а я дуже вірю в це – я хотів би допомогти в завершенні пакування і потрапити на «етапування» – але іншого, ніж те, яке вже так багато разів разів чекало на мене. Етапування на Захід! Звичайно, нам прикро, ми звикли до того, що це наше – але чи можна так довше жити, нервуючи, чи можна вчитися і викладати лише чужою мовою? Немає сенсу. [...]

Сьогодні з Далекого Сходу повернувся мій російський приятель, про якого я кілька разів згадував – Юрек Зиков. Він потрапив в те саме етапування, що й Вітковський, і був біля Берингового моря один місяць. Він розповідає страшні, неймовірні речі. Він сам з Іркутська постарався про відправлення його назад до Львова. Він каже, що вважає за краще сидіти тут п'ять років,

З МОЛЕКЦІЇ СТАНОСЛАВА ЧИРУКА / ЦЕНТР КАРТА

→ Львів, 1951 рік. Мати перед нашим домом (квартира з балконом)

ніж один день у бухті Находці. Каже, що там тисячі поляків. [...]

4 жовтня

[...] Зараз близько півночі. Газ, як завжди, сичить в трубах, а крім того тиша. Коли я вечеряв, кілька крихт сиру впало на підлогу. Приваблена мабуть цими крихтами мишка вилізла з кута і гуляє біля мого взуття. Дуже смішна тваринка. Цікаво, за яких обставин спостерігав за мишами Уолт Дісней, перш ніж створив свого Міккі [Мауса]. В цей момент, сприймаючи мене мабуть, як мертвий предмет, мишка залізла на моє взуття – це вже здається нахабством! Але, мабуть, знає бестія, що я нічого поганого їй не зроблю. Така кумедна кулька з неї робиться, коли вона скулиться. Нагадує розпушеного горобця, який колись заліз до нас через ґрати на Лонцького [в'язниця у Львові – прим. перекладача]. Сів на вікні і почав дзьобати крихти – виглядало це смішно, але коли цей горобець цвірінкав, у нас були сльози на очах. І вони обоє навіть не здогадувались, що перебувають у в'язниці!

Хотів би так на 15 хвилин перетворитись в таку мишку.

24 жовтня

[...] Незважаючи на те, що наближається амністія, оптимістів стає все менше. Усі починають розуміти, що вони відпустять усіх, але нас [політичних] залишать. [...]

Я знову працюю в пункті розподілу газу, просто біля лікарні. Коли кілька днів тому було проводили ремонт в лазні, пригнали, щоб викупати в лікарняній лазні 3 тисячі новоприбулих [з Шопрону в Угорщині]. Мені ніколи не було шкода росіян, а тим більше німців, але те, що відбувалось перед моєю будкою в цю жахливу ніч, неможливо описати. Достатньо сказати, що протягом трьох годин після прибуття цього етапу втратило свідомість через виснаження близько тридцяти людей, з яких вісім померли в той же день. [...]

Після прибуття цього етапу, цих людей пограбували. У таборі процвітала торгівля. За дві пайки хліба купували плащ, а за одну пайку – штани. Я взагалі не можу дивитись на цих людей. Коли я дивлюся на них, мені соромно так само, як було мені соромно тоді, коли я проходив біля мордованого гетто, мені соромно, що я є людиною.

Тут є всі національності Центральної Європи – чехи, німці, австрійці, угорці, словаки та румуни. Але європейців не видно, вони тихі, затуркані, розбиті, затоплені Азією, що взяла їх в неволю. Сьогодні в одному з корпусів я чув таку розмову російською мовою:

- Ваня, подивись, нічого собі одяг.
- Ну так, Мішка, але всередині є людина.
- Чи то проблема – «*выбросим*» (викинемо). [...]

Вчора я бачив вантажівку, яка вивозила викрадені речі з табору, тож начальник та злочинська банда – це одна мафія.

ніч з 2 на 3 листопада

І знову ніч, така сама ніч. А завтра буде такий самий день, як і вчора. [...] Я вже знаю, що завтра у мене вихідний день – можу спати, можу читати, я можу робити те, що мені подобається. Можу теж вийти і обійти табір, як це я робив мільйон разів. [...] Я не скажу, щоб мене з'їдала якась меланхолія чи інша чортівня, але життя стає страшенно нудним, мало сказати – сірим, часом зовсім безбарвним. [...]

За кілька годин до запланованої дати втечі, 7 листопада, мене перевели в інший табір – про це подбали мої батьки, яких я, звичайно, не міг повідомити про наші плани [втечі]. Я опинився в Зубрі – в таборі при промкомбінаті, де виготовляли взуття, ремонтували автомобілі та одяг для армії. Умови там були терпимі, не було голоду – тому мої батьки захотіли мене сюди перевести.

Втеча з пересильного табору відбулась згідно з планом, 24 людини втекли. Відразу після цього мене та багато інших в'язнів погнали назад на вулицю Полтв'яну.

8 листопада

[...] Я мав чергування вдень на розподільній станції. Близько дванадцятої години з'явився «шухер» [попередження] про те, що буде «шмон», тобто передріздвятий обшук. Дійсно, через мить усім наказали йти в камеру. Я був єдиним, хто залишився на посту, завантажений звичайно мішками (буквально) з ножами, голками, запальничками, годинниками та іншими «недозволенними» речами. Я порозпихав це все там, де можна, звичайно, теж моє, і з певного роду *schadenfreude* (радістю з чужого нещастя) дивився на небораків, що проходили неприємну процедуру «шмону» в дворі. Моє споглядання було перерване вереском Юзека Перніка, який несподівано з'явився і крикнув: «Стаську, дідьку, зараз тебе візьмуть». Що? Де? Чому? Потім все відбулось миттєво. Через мить я тягнув свій «пінкель» (взулик з особистими речами) до воріт табору, перед всією моєю бригадою. Поспішаючи, залишив ремінь і ніж. [...]

Нас, сімох чоловіків і сімох жінок запаковували до *воронка*, польською мовою – до «суки», і незабаром я вже був поруч з Великим театром (Оперним театром), а потім – вулиця Сикстинська [нині вул. Дорошенка], повз Оссолінських [Національний інститут ім. Оссолінських, нині

вул. Стефаніка], вулиці Академічна [нині проспект Шевченка і вул. Саксаганського], Зиблікевича [нині вул. Франка] і на вулицю Стрийську. Проїжджаючи вулицею Фридрихів [нині вул. Леся Мартовича], крізь отвір у стінці авто я побачив тебе, Мамусю, як ти йшла вулицею. Ти не могла припустити, що в цій червоній машині з чудовим написом *М'ясо їде* в невідоме твій син.

Мене привезли в Зубру [село недалеко Львова – прим. перекладача] в неділю близько 16:00, і я потрапив до свого табору [при промкомбінаті – прим. перекладача]. Спочатку це виглядало нецікаво і сумно. І справді ранкова та вечірня «*проверка*» (перевірка) на дворі, бльш строгий «режим», ніж [в таборі] на [вулиці] Полтв'яній, невелика зона та постійні крики «шільдвахів» (військових вартових) з-за дроту: «*куда идёшь?*» (куди йдеш?) – не належать, звичайно, до речей приємних. Але я, як слушно зауважила одна з наших жінок з Полтв'яної, належу до тих, які «привикнули», тож, можливо, «привикну» і тут. [...]

2 грудня

[...] Я не знаю, чи зможу я з вами будь-яким чином надалі спілкуватися, тому я вирішив написати листа. З вівторку я перебуваю на Полтв'яній – почуваю себе добре в групі знайомих. У нас є окремі камери для поляків, і проводимо дні очікування на етапування зі співом та молитвами. Так, Мамо, погано і сумно сталося, але я знаю, що інакше не могло бути. [...]

9 грудня

Мої дорогі! У нас без змін. Я сиджу в етапній камері. Є нас 126 лише поляків – це єдине щастя в нещасті. Все менше надії, що я залишусь – сьогодні записували тих, хто не має теплого одягу. [...]

Я не знаю, про що писати, хоча стільки слів приходить мені в голову. Я хотів би ще багато, багато вам сказати, але якось так недобре є... Не хочу повірити, що я вже їду, що після сонячного літа настала ця страшно болісна зима. [...]

17 грудня

Найдорожчі мої! Це, мабуть, мій останній лист звідси до вас. Я не знаю, чи це взагалі ви його отримуєте. Хвилину тому вперше прочитали моє прізвище на етапування. [...] Не надсилайте мені більше передач, якщо лише не дам вам знати, що мене залишили.

Цілую вас, Дорогі Батьки, і прощаюся. Прощаюсь – може на багато років, може, лише на кілька місяців. Я прощаюся з вірою, що Всемогутній Бог дозволить мені повернутися до Вас і поцілувати Ваші дорогі руки. Я сердечно цілую Вас з вірою, що Ви не піддастесь... що вже через кілька днів після мого від'їзду зустрінетесь з Зохою [за Бугом] і поцілуєте її від мене. Пам'ятайте, що ви повинні з нею зустрітись для того, щоб тисячі і тисячі моїх товаришів наша батьківщина звільнила з неволі. Пам'ятайте, що вона повинна домагатись цього. Інакше всі ми пропадемо. Передайте ці слова прем'єр-міністрові Миколайчику і скажіть, що ми чекаємо на його подальші накази. Останнім його розпорядженням була передача списків членів АК (Армії Крайової) керівництву НКДБ⁴. [...]

Пам'ятайте, будьте обережні і поспішайте. [...] На Вігілію (Святий вечір) я буду з вами, мої дорогі, хоча я, можливо, вже буду за Збручем; думками та серцем я завжди буду з вами. Цього-річ чорний хліб замінить нам облатку [прісний коржик, яким діляться християни римсько-католицького обряду за різдвяним столом – прим. перекладача]. Я передаю вам теплі побажання спокійного Різдва, здоров'я та кращого завтра, в яке я вірю.

Мене знову залишили, черговий раз мені пощастило. Наступний рік не приніс змін.

Батько працював в Університеті, як ординарний професор російської літератури до 1946 року, поки його не заарештували за звинуваченням в тому, що він був делегатом уряду. Тепер я знаю, що він дійсно виконував цю функцію з 1944 року; але сам батько нічого мені про це не говорив.

Він був ув'язнений на два місяці. Добре знаючи російську, він зміг вибратися; відпустили його, щоб він втік. Він поїхав до Кракова, читав лекції з російської літератури в Ягеллонському університеті. У листі до своєї сестри, що жила в м. Катовіце, він писав: «Це страшно, дорога Ядзю, але я вже не можу викладати цю мову...». Помер у травні 1950.

Мати залишилася у Львові сама. У нашої квартирі зробили дитячий садок і мама жила в кімнаті служниці біля кухні. Їй вдалося приїхати до Польщі лише у 1958 році.

Я тепер перебував під постійним наглядом і вже не виходив з табору. Вони знали, що мій батько вийхав, і я втечу за першої можливості. Мені вдалося залишитись у Львові – завдяки

маті та тому, що я вже знав людей, міг продовжувати різні комбінації.

Я знову потрапив до табору в Зубрі, там я провів рік. Потім мене перевели до колишнього монастиря кармелітів на Персенківці. Я працював там слюсарем водопроводу. Умови були терпимими, але мене пильнували. Втеча звідти була не можлива.

Я надіявся, що батько ще раз напише до Сталіна і мені зменшать вирок до п'яти років, як це вдалось декому.

17 березня 1946

[...] Я справді не знаю, про що вам писати. Чи варто писати про ці кошмарні ночі очікування на етапування, та ще більш кошмарні дні, чи варто писати про торгівлю живим товаром, навіть писати про життя, таке як і люди – погане та брудне... Я напишу вам одне слово, яке ви добре знаєте; але не знаю, чи знаєте, що воно для мене означає. Це слово: «існую!»¹, і воно означає: ми перемогли. Можливо, ще не повністю, може, навіть між сьогоднішнім і тим – омріяним, сонячним завтрашнім днем лежать тисячі небезпек і несподіванок, але дорога є вільною. [...]

11 серпня 1948, на мій 25-й день народження, мене вивезли зі Львова. Забрали тоді всіх політичних. Ми їхали в вагонах-теплушках швидким поїздом – до бухти Ваніно. Звідти на кораблі в листопаді ми прибули на Колиму. Зиму я провів в Магадані, захворів цингою. У травні мене перекинули в Нижній Сеймчан. Я працював шахтарем у шахті ім. Лазо – до 4 травня 1954. У грудні 1955 я приїхав в Польщу.

Станіслав Чурук

Сучасні спогади записала
Малгожата Страх

¹ Фелікс Добровольскі «Зигмунт І», який видав всю нашу групу і був за це його звільнили з в'язниці.

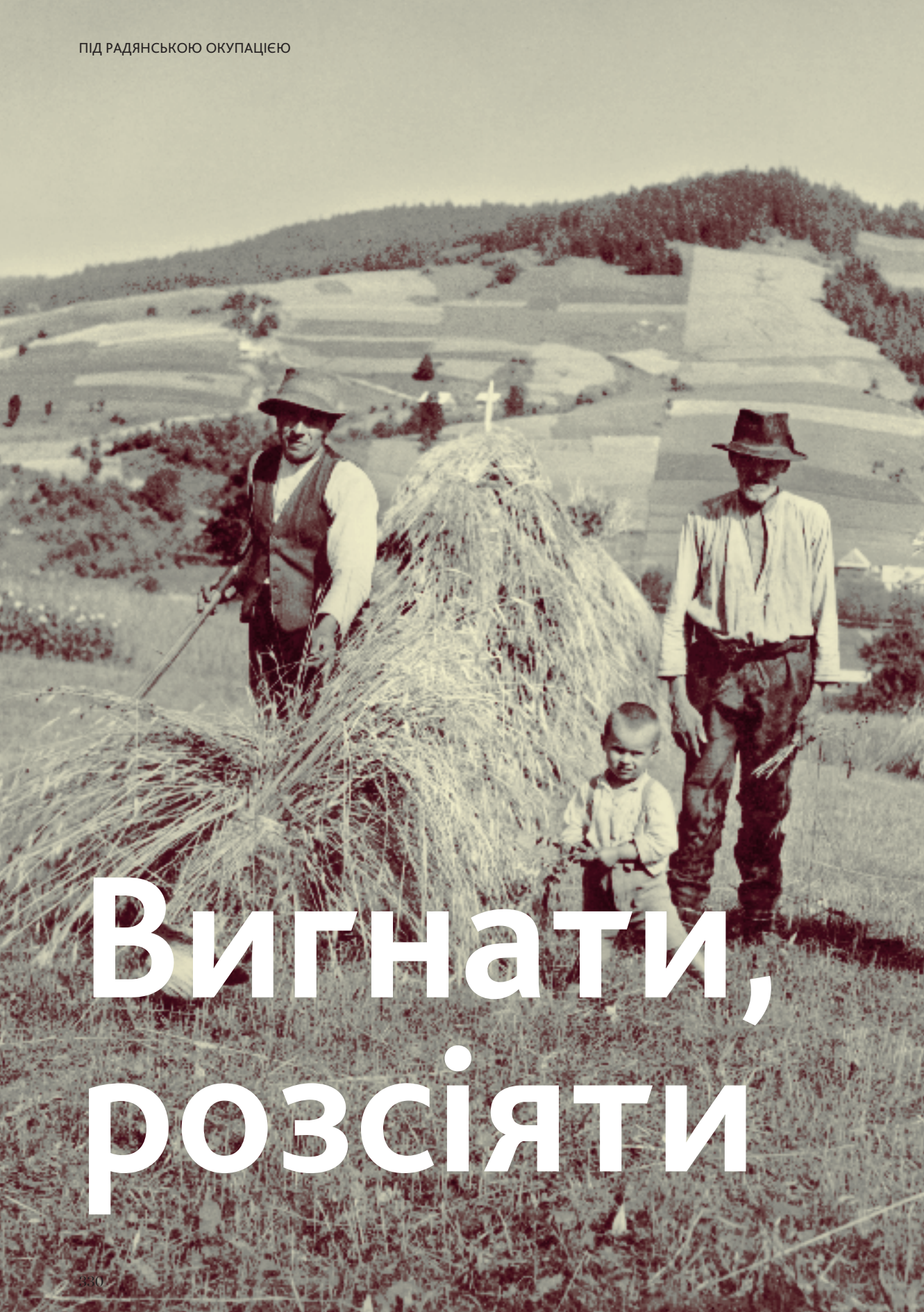
² Анджей Незабітовскі перебував у таборах на Уралі та в Воркуті, повернувся в Польщу в 1955 році.

³ Зофія Косак-Щуцька була моєю хрестною мамою, я називав її «тіткою». Вона жила в нас під час відвідувань Львова.

⁴ Ходили такі чутки, що Миколайчик пішов співпрацювати з комуністами. Нам здавалося, що оскільки він поїхав до Москви, інакше не могло бути.

↑ Нижній Сеймчан, Колима, літо 1945 (біла ніч). Станіслав Чурук після звільнення з табору, перед рестораном, де працював нічним сторожем, потім кухарем

Вигнати, розсіяти

Марія Бучило

Угоди про обмін населенням, підписані Польським комітетом національного визволення (PKWN) та урядами України, Білорусі (9 вересня 1944 р.) та Литви (22 жовтня 1944 р.), передбачали, що примус при переселенні «не може бути застосований ні прямо, ні посередньо». Операція з переселення українців з Польщі в Українську Радянську Соціалістичну Республіку розпочалася 15 жовтня 1944 р. і тривала до 2 серпня 1946 р., а її здійснення показало, що це застереження було фікцією. Польська влада заохочувала українців до виїзду, позбавляючи їх права на земельні ділянки, парцельовані в рамках земельної реформи, ліквідуючи українську освіту та греко-католицьку церкву. Додатковим «заохоченням» стали антиукраїнські акції, що проводились польським підпіллям. У рамках акції виселення до УРСР було переселено близько 488 тис. українців, траплялись при цьому смертельні випадки – військо мало наказ стріляти до кожного, хто тікав, солдати палили забудови, били мешканців, ґвалтували жінок, крали майно, іноді видавали себе за бандерівців.

Невдалі спроби продовжувати депортацію до УРСР, здійснювані польською владою вже після закінчення терміну дії угоди, спричинили те, що в Генеральному штабі Війська польського восени 1946 р. почали розглядатися варіант примусового переселення українського населення на так звані «Повернені землі». На початку 1947 р. активно велась підготовка до акції переселення.

У лютому 1947 року заступник начальника Генерального штабу Війська Польського генерал Стефан Моссор у звіті до Міністра національної оборони маршала Міхала Жимерського писав: «При розгляді ситуації на території Краківського округу виникла проблема з залишками українців. [...] здається, необхідно провести навесні енергійну акцію переселення цих осіб окремими сім'ями розкидавши їх по всіх відновлених територіях, де вони швидко асимілюються».

27 березня 1947 р. на засіданні Державної комісії безпеки генерал Моссор представив план

← Берест. Українська сім'я на жнивях

операції. Наступного дня в районі села Яблонка в Лісківському (Ліському) повіті у засідці УПА загинув заступник міністра національної оборони генерал Кароль Свєрчевський. Через кільканадцять годин після цього на спеціально скликаному засіданні Політичного бюро ЦК Польської робітничої партії було прийнято рішення: «У рамках репресивної акції проти українського населення[...]: 1. Здійснити швидке переселення українців та змішаних сімей на повернені території [...], не створюючи компактних груп і не ближче, ніж 100 км від [західного] кордону».

Смерть генерала Свєрчевського стала чудовим приводом для здійснення акції переселення, яка нібито мала ліквідувати Українську повстанську армію, а фактично – як було зазначено в Проекті організації спеціальної акції «Схід» (початкова назва операції «Вісла») від 16 квітня 1947 р. – «остаточно вирішити українську проблему в Польщі». На той час у районах, населених українським населенням, діяло менше півтори тисячі партизанів УПА (не рахуючи цивільної

мережі ОУН). Після депортації до СРСР напади українських партизанів на підрозділи армії Польщі та міліції були рідкішими, втрати, понесені польським цивільним населенням, були явно меншими (у 1947 році загинуло 16 осіб).

Операція «Вісла» розпочалася 28 квітня 1947 року о 4-й ранку (хоча раніше за наказом генерала Моссора в багатьох місцях відбувалися масові арешти українців, підозрюваних у співпраці з українським підпіллям). Часто, особливо на першому етапі, ця операція проводилась брутально.

Пропаганда того часу ефективно підбала про соціальну підтримку переселення українців: «Ми й на мить не пов'язуємо вбивців, бандитів та катів польської нації – членів УПА з українським народом. Ми бачимо в них тих, ким вони були і ким є – іноземних наймитів та фашистських різунів. Залишки жалюгідної хвилі, які історія викинула на берег безпорадності. Банкрутів, які [...] відчайдушно намагаються запобігти переселенню тих українців, які ще залишились в Польщі» («Życie Warszawy», 29 березня 1947 р.).

Іван Бішко (з села Нетреба)

Дід розповідав мені, що коли тут жили його прадіди, село ще не мало назви. Одного весняного дня один із мешканців посадив у хаті біб. Біб ріс і ріс, поки не виріс до стелі. Цей чоловік зробив у ній отвір. Біб ріс далі і майже дійшов до неба. Люди з села були дуже цікаві, що ж там є на цьому небі. Вони наказали одному молодому хлопцеві дістатись туди та перевірити. І він почав підніматись вгору по бобі. Коли вже добрався дуже близько до неба, він потягнувся і хотів доторкнутися до нього, але рука була занадто короткою. Тоді крикнув людям, які чекали внизу, щоб дали йому драбину. Люди почали подавати йому драбину, але при цьому біб став хитатись, а хлопець – втрачати рівновагу. Він зі страху вигукнув: «Не треба, не треба...», і саме так мешканці назвали своє село. [...]

Перший раз [після переселення] я приїхав у своє рідне село в 1965 році. Колись я знав тут кожен стежку, кожне криве дерево. Кілька перших хвилин я не розумів, на що я дивлюсь. Очі мої наповнились сльозами, довгий час не міг вимовити ні слова. Заорали нашу красиву Нетребу і засадили ліс...

[9]

Петро Коваль (з М'якіша Нового)

Десь у травні 1946 року почалося виселення на Україну. Незабаром виселено також українські родини з Корениці та присілків, нерушеними залишилися якось Кубелюхи, але ми перенеслися на присілок Загороди. Тут було безпечніше – мешкало кілька польських родин. [...] Жили ми в тривозі й напрузі, не знали завтрашнього дня. Ночами приходили партизани, треба було їм дати хліба й молока, хоч відомо що загрожувало за допомогу партизанам від поляків. Українців стало менше. [...]

Десь на переломі червня й липня однієї сонячної неділі почули ми на краю присілка постріли і вульгарні крики, плач жінок. Над хатами спалахнули стовпи чорного диму. [...] Незабаром до дому увійшли два вояки, почали викидати скрині, мати не хотіла випустити з рук останньої дитячої білизни, але жовнір ударив її та відіпхнув у кут. [...] Я з криком вибіг та побачив, що дим наближається до нашої хати. [...] Як гвалт закінчився, на дорозі перед нашою хатою вишикувалася колона порожніх возів. На передньому сидів високий набундючений офіцер в штивній рогативці.

– Zbiórka! Koniec akcji! Żołnierze do wozów!
– крикнув.

З усіх сторін збіглися жовніри з награваним.

– A teraz, chłopcy, jedziemy na wesele!
І рушили на село Ришкову Волю.

Цього дня у Ришковій Волі заміж віддавалася наша родичка Марія Струж. Марійка недавно вернулася з робіт з Німеччини. [...] Несподівано хату обступили польські жовніри, підпалили запальними кулями стріху. Пана молодого та кількох гостей, які не встигли втекти, побили та скривавлених кинули на фіру, де вже лежали чоловіки з Загород. Як жовніри вже мали від'їжджати, не знати звідки вибігла панна молода з вельоном на голові, у шлюбній білій сукні. Догнала колону і, плачучи, просила віддати їй мужа Івана. Жовніри засміялися, зв'язали їй шнуром руки, другий кінець зачепили за останню фіру й погнали коней. Молода бігла, потім впала і волочилася по дорозі, жовніри стріляли до неї, а потім відтяли шнурок і залишили мертву на дорозі.

Моя мама туди пішла, не могла з нервів витримати. Довідалася про це від людей, на дорозі ще лежала в закривавленій біло-червоній сукні Марійка, навколо були згарища, на яких з криком ходила, немов одуріла, Марійчина бабуса.

Жнива минули спокійно. [...] Наближалася зима, військо заповідливо шукало повстанських магазинів. [...] Зростав непокій, дедалі більше людей говорило про нове виселення. Мама стала сушити сухарі. [6]

Анна Мричко-Кульчицька (з Нового Села)

Після виїзду людей в Україну Нове Село було, ніби мертве. Невдовзі після того село село було спалене (ті хати, що стояли пусті). У селі була заснована польська поліція, до якої пішли всі молоді поляки. Кожного вечора вони підходили до наших вікон і підглядали, чи немає наших з лісу. [...] Через півтора року знову відбулось виселення, але цього разу на захід. [9]

Осип Романик (з Ваньків)

Після важкої зими досить рано прийшла тепла весна, а з нею все більше польських солдатів. В повітрі повис якийсь неспокій. У сусідніх селах посилювалися облави, а в нашому селі розмістилося чимало війська. Оскільки будова нашої хати була частково не закінчена, нам наказали звільнити кімнати та кухню. В них розмістився штаб

з переселення [przesiedleńczy sztab], а ми з нашою хворою матір'ю жили у двох недобудованих кімнатах. До штабу приводили на допити різних людей. Військові знущались над ними в stodoli. Я через щілину підглядав, що там відбувається. А відбувались там жакливі речі. Наказували дівчатам піднімати руки вверх і довго їх так тримати. На подвір'ї було багато ліщинових лозин, приготованих для штукатурення дому; солдати брали ці лозини та шмагали ними людей на допитах. Чулися жакливі крики та стогони. Кожного ранку моя сестра Розалія мусила йти туди і змивати з підлоги кров, а часто навіть фекалії. [10]

Анна Курий (з Тростянця)

На початку квітня 1947 р. Польське військо, що дислокувалось в Бірчі, оточило Тростянець. На допомогу собі взяли місцевих поляків, а також мешканців Війтківки. Того дня відбулися бої між поляками та нашими партизанами, з обох сторін були поранені. Повстанці, переконавшись, що поляки мають перевагу, відійшли в ліс, залишивши нас на милість солдатів. Нам наказали відвезти поранених до Бірчі. Я поїхала туди разом з батьком. Ми запрягли у віз волів, бо коней давно нам забрали. Ми відвезли поранених у військову будівлю і там нам забрали віз з волами. Нас затримали, начебто за те, що ми належимо до УПА та були спіймані під час сутички у Тростянці.

Вони зачинили нас у підвалі і сильно били. По черзі, мене та батька. Коли я була вже скатована, мене забрали до сусідньої кімнати, де проходили допити. Вся підлога була вкрита кров'ю. Вони наказали мені вимити її, але я не мала сил. Прийшов якийсь офіцер, схопив мене за волосся, притиснув моє обличчям до підлоги і сказав: «Злизуй цю бандерівську кров, бандерівко!» [10]

Роман Бамбурак (з Тростянця)

Дівчата ховалися від солдатів, де тільки могли. А якщо якась з них потрапляла їм до рук, вони казали, що знайшли її на горищі, на снізі, що вона бандерівка, бо ховається. Погрожували їй судом, потім завозили їх до штабу і там з затриманою дівчиною робили все, що заманеться. [10]

Роман Хомяк (з Вафки)

До мого дому прийшли польські військові [...]. Це були: лейтенант Левандовський, лейтенант Єжи Твардовський, сержант, командир взводу та ще кілька солдатів. Вони просили їжі і жінки дали

їм їсти; запитали – а може маєте щось випити; жінки дали їм півлітра горілки. Коли вони собі випили, лейтенант сказав своїй жінці: «Нехай чоловік прийде до нас, у нас до нього є справа». [...]

На другий день [...] я прийшов до парафіяльного будинку [...]; посередині стояла лава. [...] Лейтенант заревів: «Чому ти, українська худоба, не виїхав до Росії?!» Сержант [...] трічі дуже сильно вдарив мене в груди, я похитнувся, а він схопив мене за волосся і кинув на лаву. [...] Він тримав мене за волосся, ще двоє схопили мене за руки, а лейтенанти Левандовський і Твардовський били мене палицями по всьому тілу. [...] Я страшенно кричав [...], тому вони заткнули мені рот ганчіркою і придумували мене, тоді я знепритомнів [...]. Вони привели мене до тьми і знову почали бити [...]. Твардовський при цьому так стомився, що пішов відпочити на лежанці, а його місце зайняв інший. Я повторно втратив свідомість, вони полили мене водою. [...] Це трапилось в неділю, в церкві відбувалася служба, а в парафіяльному будинку мордували невинну людину.

Прийшов солдат, дав мені два відра і повів до колодязя за водою. [...] Я набрав води і поставив відра поруч із колодязем, тоді солдат крикнув: «Виродку, ти ставиш відра в болото?!» – і вдарив мене в обличчя [...]. Інший солдат сказав мені: «У Польщі добре не було і не буде. Що до біса, вони виправляють з людьми!» [9]

Ірена Олешкевич (з Жерниці)

Незадовго до переселення в 1947 році в нашому селі постійно відбувались напади. Я пам'ятаю плачі і крики людей з усіх кінців. Пам'ятаю, як били нашу маму. Вони зірвали з неї спідницю і шмагали дротом по голому тілу. Били її на наших очах і кричали: «Ти, бандерівко!» Ми, діти, страшенно плакали. Вони нас прогнали, а маму забрали до хати. [10]

Ростислав Людкевич (з Бубрки)

Це було 25 квітня 1947 року. Цього дня учні, як завжди, пішли до школи. Директор оголосив, щоб після третього уроку всі зібрались на шкільному дворі. Коли ми зібрались, директор повідомив нам, що завтра та в понеділок, 28 квітня, уроків не буде. Він також сказав, що ті, хто не живе з батьками у Ліську, повинні їхати додому. На закінчення він повідомив, що сьогодні уроків більше не буде, і ми можемо йти. Я повернувся на приватну квартиру, пообідав і весь час задумувався, чому

скасували заняття в школі. Я також думав, чи їхати до Бубрки, до батьків сьогодні чи наступного ранку. Я вирішив поїхати вранці.

У суботу, рано вранці, я вирушив додому. Негайно розповів батькам про розпорядження директора школи. Ми почали думати, що це може означати. Того дня була гарна погода, тому, незважаючи на свої турботи, я пішов купатись в Сяні. Повернувшись з річки, я застав вдома заплакану маму. Виявилось, що польські солдати, які патрулюють наші села, забрали мого батька. Я відразу побіг з дому в тому напрямку, в якому вони відійшли. Я їх побачив – спереду йшов мій батько у рясі (він був греко-католицьким священником). Але вони були вже далеко, я не міг їх наздогнати.

Я повернувся до мами. Ми думали, чи батько з'явиться на завтрашньому богослужінні. Він не повернувся. Люди зібрались в церкві, помолились і пішли додому. [10]

Анна Гучак (з села Творильне)

За кілька днів до виселення, викликали мого батька та ще близько семи чоловіків із Творильного, ніби для виготовлення паспорту (посвідчення особи). Вони поїхали в Сянік (Санок) підводою і вже ніколи не повернулися в село. Ніхто не знав, що з ними сталося. Лише через рік ми дізналися, що всіх їх було заарештовано, вони були жакливо скатовані у в'язниці в Сяніку, через деякий час вивезені до концтабору в Явожні. [...]

Батько мій був високим, сильним чоловіком. Важив понад 80 кілограмів, а коли повернувся з концтабору – важив біля 30 кг. У січні 1948 року я поїхала в місцевість Баб'як, де поселили мою маму. Я входжу і бачу свого батька. Він сидів там такий крихітний, худий – сама шкіра та кості. Він побачив мене і хотів щось сказати, але я не розуміла жодного слова. Коли я підійшла ближче, я побачила, що в нього вибиті всі зуби. [9]

Іван Шитньо (з села Творильне)

За два дні до переселення прийшло військо і зігнало всіх чоловіків до солтиса (сільського голови). Вони наказали копати траншеї, будувати бункери, ніби на випадок нападу УПА. Потім вони загнали цих чоловіків в річку Сян та змусили повзати у крижаній воді. «Лягти! Встати!» – і так без кінця. Люди з іншого [радянського] боку Сяну дивились, що там відбувається; жінки плачуть, голосять [...].

↑ Ряшівщина, 1947 рік. Пацифікація (умиротворення) села під час проведення операції «Вісла»

Вони тримали цих хлопців цілий день і ніч і, нарешті, відпустили додому. А наступного дня оголосили, що будуть нас виселяти. На зустрічі в солтиса нам повідомили, що через дві години ми повинні покинути свої домівки – і все. Якщо ми не покинемо їх з власної волі, село буде спалене. [9]

— **Анна Гучак (з села Творильне)**

Я саме збиралася пекти хліб, коли в нашу хату ввійшов солдат і наказав йти на збори в двір. [...] Через деякий час прибіг мій чоловік і каже, що через дві години все повинно бути спаковане, і ми маємо покинути село. Лише дві години! І ще нічого не приготовлено, а я лише замісила тісто на хліб. [9]

— **Гелена Шитньо (з села Творильне)**

Боже! Ми нічого не змогли забрати. Хто мав воза та коней, той щось врятував. А ми? У нас не було коня, бо забрали партизани, тому ми забрали лише те, що можна нести на спині. А скільки можна забрати в вузликах? [...] Ми взяли з собою лише дві корови. Солдати казали нам всипати зерно в мішки і залишити їх на подвір'ї біля будинку. Обіцяли, що приїдуть військові машини і

привезуть нам усе, але нічого не привезли. Вони або забрали зерно, або воно згоріло. [9]

— **Іван Шитньо**

Зігнали нас на площу біля двору. Потім ми йшли через гори, дорогою до Терки. Частина людей втекла через Сан до «руських» [на радянську територію].

[...]

Творильню спалили того ж дня. Ніби тому, щоб українські партизани не могли зробити собі запаси з залишеного добра. Ми добрались до Студеного, дивимось, а наше село вже горить. Боже! Така заграва була на небі! [9]

— **Михайло Марущак (з Арламова)**

Першого травня 1947 року до Арламова приїхало ВП, яке почало зганяти до нас людей з Ямни Горишньої. У хаті М. Ґери стояв польський штаб, там почалося тортурування невинних людей. Уденьб були допити, уночі люди сиділи в ямах, які самі собі викопали, щоб скоріше сходила пухлина від биття.

По кількох днях тортур усіх забрали до тюрми, а потім до Явожна. Солтис з Ямни, Ґрабовський, а він був поляк, вернувшись з Явожна,

ФОТО: ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ У ПОЛЬЩІ

↑ Солдати Війська польського в лісах коло Душатиної при проведенні операції «Вісла»

вирікся свого польського походження й навіть не хотів розмовляти польською мовою.

Одного дня на нашу хату наскочило з великим криком п'ятьох озброєних чоловіків з Тризубами на шапках. Закрили вікна й кричали підготувати вечерю на 40 осіб, «для наших повстанців з УПА». Але замість шикуйте, сказали «шахуйте», тож я з сестрою пізнали, що то поляки, переодягнені за УПА. Я твердо почав їм пояснювати, що ми бідні і не маємо навіть для себе харчів, а що вже говорити про 40 осіб. Нарешті поляки призналися, що вони є польськими жовнірами, один навіть був поручником ВП. Призналися навіть, що наші сусіди Дмитро і Пелагія Ґери поставили їм пляшку самогонки, намажили яєць, «a wtedy my im tak dali, że jutro ich nie poznacie». І справді я не міг їх пізнати, такі були опухлі від биття.

Два дні пізніше нас уже виселяли. [6]

Анна Маланчак (з села Криве)

Забрали від нас батька Дмитра та двох братів – Василя та Михайла. Моєму батькові було 62 роки, він був інвалідом, у нього була нерухома нога, він ходив з милицею, але вони не дозволили

йому взяти її з собою. Вони заарештували багатьох чоловіків і кудись їх вивезли.

Військові прийшли знову в перші дні червня з криком, що маємо забиратись звідси. Мама сильно плакала, ми теж – три сестри. А тут треба виходити з хати, бо вони нас поганяють. Мама зняла ікону зі стіни, збрала трохи одягу – зв'язала все це в клуночок, який зробила з перини. Ми обійшли стіл, цілючи його та заливаючись сльозами. Ми вийшли на подвір'я і все голосніше плакали, бо покидали свій дім і наші гори, нашу найкращу сусідку – малу церкву, яка тепер залишалась сама. Ми не могли забрати з собою ні псів, на котів, ні курей. Навіть сьогодні я бачу нашого пса, прив'язаного до будки, і чую його виття. [10]

Священник Василь Гриник (з Ганчови)

На П'ятидесятницю (Зелені свята) в 1947 році я вертався з Ріпок до Ганчови. [...] З літака скидали листівки польською мовою, з інформацією для наших людей, що вони без паніки повинні готуватись до переселення. Усі, хто не виїде, польською владою вважатимуться бандерівцями і будуть віддані до суду. Люди були дуже пригнічені.

Вони прийшли до мене за порадою і просили, щоб я залишався з ними до кінця. Я погодився і залишався з ними так довго, наскільки це було можливим, але не міг залишитися з ними до моменту самого виселення. [...].

Ще перед виселенням о. Ярослав Гребеняк, який виконував обов'язки декана Грибівського деканату [Греко-католицької церкви], попросив мене поїхати до Варшави, щоб узгодити з кардиналом [Августом] Глондом певні церковні питання відповідно до розпоряджень Апостольської столиці. [...] Я домовився зустрітись з Кирилом Ставицьким – швагром о. Гребеняка, щоб він приїхав за мною на залізничну станцію в Грибові. Я був там у домовлений час, але Кирила не було. Я здогадався, що Баницю вже виселили. [...]

Я пішов до міста [...] і побачив, що там польське військо конвоює вози з нашими переселенцями. Біля однієї колони не було охоронців, я підійшов до людей і почав їх випитувати. [...] Дізнався, що мешканці Баниці вже чекають за дротами на транспортування в невідомому напрямку. [...] Я вирішив повернутися в Ганчову [...]. По дорозі дізнався, що Ганчова та навколишні села вже виселені, а люди чекають на збірному пункті в Горлицях. [9]

Марія Широнь (з Боднарки)

Військо вже кілька днів приїжджало до Боднарки. Ширилася звістка, що в горах вже виселяють. Ми не вірили, що нас теж це чекає. Ми думали, що вони переселяють, як покарання, то хіба нас не повинні виселяти з рідної землі ... [8]

Григорій Притула (з Вербиці)

Так дожили ми до червня 1947 року. Приїхало військо, [...]. Питають про сотню «Шума». [...] Арештують чотирьох чоловіків з Волі й двох молодиків з самої Вербиці, поїхали до Корнів. [...] Наступного дня до схід сонця Вербиця обложена військом. Початок акції «Вісла». У Корнях довідалися, що «Шум» та його стрільці в Вербиці.

Петро Левко (з Вербиці)

В той день мої провідники «Гамалія», «Очерет», «Шамрай» і ще один «Опанас» (якого я особисто не знав) та я були в терені. Йшли ми з Тинетиск до Корнів. По дорозі розвідка донесла, що у Вербиці облава. Ми вийшли за село Корні і перебули там до вечора, а коли дізналися, що військо залишило село, «Гамалія» дав наказа йти у Вербицю. Кожен повинен був узяти на зміну білизну, поклагодити особисті справи і за годину зібратися у Притули, «Очеретового» дядька. Мені і «Гамалії» додому було найдалі. Тільки я почав змінювати білизну, як попід вікна пройшло чотири поляки і пішли в город. За хвилину – ще чотири. Дивлюся у вікно, а на дорозі повно війська. Починає розвиднятися. Що робити?

Вхід до моєї криївки – з хати. Боюся лізти, бо на ній лише 24 цалі (півметра) землі. Як буде облава і штихуватимуть землю, мене знайдуть. За селом чую стрілянину. Перебираюся за жінку, беру ведро і йду до стайні, ніби доїти корови. Вхожу до стайні – там маю добру криївку. Вліз, посидів зо дві години. Нараз чую крики поляків. Продер трохи стріху, дивлюся – село горить, скрізь стрілянина. Переодягаюся знову за жінку і через город прямую до хати, лізу в криївку. Тато замаскував вхід. За п'ять хвилин чую, що натовп людей топчеться у мене над головою. Чую, що поляки б'ють батьків. А вилізти не можу. [...]

Так я пересидів в криївці дві доби. [2]

Мирослав Омелян (з Вербиці)

7 червня 1947 року польське військо оточило село аж двома перестенями й почало бушувати та шукати криївок і повстанців. В нашому домі

ФОТО: ЯН ГЕРГАД, З АРХІВУ ЄЖИ ТОМАШЕВСЬКОГО

↑ Весна 1947 р. Польські солдати змушують українця з'їсти картку з тризубом

→ Травень 1947. Заступник коменданта пункту завантаження в селі Команча у розмові з польською сім'єю, якій приділили колишнє українське господарство

ФОТО: ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ У ПОЛЬЩІ

ще перед акцією закватувало трьох польських офіцерів. Вони вибрали нас, мабуть тому, що ми щойно вернулися з Сибіру й мали репатріантські документи. Думали ми, що залишать нас в спокою.

Однак так не сталося. Першого дня акції, з самого ранку, почали кричати до тата «який ти репатріант, а твої сини будували пам'ятники біля церкви!» (йшлося про пам'ятник Т. Шевченку й повстанцям УПА). [...]

Тоді забрали тата, мене, молодшого брата Миколу. Коли перейшли ми через село, то на площі біля дзвіниці напроти будинку «Просвіти» люди вже розвалювали пам'ятники УПА і Т. Шевченкові. [...] Як завезли нас до панського палацу, казали лягти на плечі, почали бити, де попало й випитувати, де є криївки і наші брати. [...] Збоку стояло грузове авто, на якому була радіостанція. В ході наших допитів чув я, як один жовнір надавав через радіостанцію інформацію до свого начальства, що «banderowcy podpalili wioskę». Коли подивився в напрямку села, побачив туман чорного диму. Біля палацу тримали нас цілий день. Під вечір тата і напівпритомного брата, котрого дуже били, звільнили до дому, а мене повели до млина. Як ішли ми через стави до млина, то на греблях лежало вже повно мужчин, яких військо сигнало з цілого села. Ідучи поміж ними, капітан

польського війська мав завинуті по лікті рукави [...] кричав, що кожний десятий буде мати обтяту ногу й руку, якщо не признається, де є бункри.

Мене вечором з іншими, котрих посегрегували коло млина, всадили до авта й повезли. Пам'ятаю, як авто це затрималось в Белзці, там стояло багато цивільних поляків. З авта вийшов якийсь військовий і почав кричати до зібраних там людей: «Patrzcie, wieziemy bandytów!». Тоді ті люди почали кидати в нас каміннями та кричати «bij banderowców i morderców». По якомусь часі транспорт від'їхав до Любачева, де через кілька днів вели допити, били нас немилосердно, щоб до чогось признатися. Опісля разом з іншими загнали нас до транспорту й гайда до концтабору в Явожні. [6]

— Стефанія Левко (з Вербиці)

Коло десятої години обстріляли Вербицю запальними кулями, і село запалало, як смолоскип. Люди кинулися рятувати своє майно, викидали речі надвір, але військо кидало їх знову у вогонь. Потім почали зганяти всіх до млина. А село горіло. Подекуди чути було постріли. Мого брата Якова, який мав 14 років, забрали. Я вибігла з палаючої хати. Поляк схопив мене і почав бити по обличчі, а відтак каже: «Чуєш, як твій брат смажиться?» .

Прийшли вояки і забрали нас до млина. А в млині чути плач дітей, поляки знущають над людьми, б'ють їх, катують. Потім почали сортувати: молодих виводили на двір, клали обличчям до землі, одне коло одного, і ходили по них, як по землі. Люди не витримували знущань, дехто кінчав життя самогубством – скакав під млинове колесо, топився. [6]

— Анна Солодуха (з Вербиці)

Я пам'ятаю жінку – вона пізніше приєдналася до нас, зачинених у млині. Вона весь час повторювала, що вже знає, що таке пекло, бо щойно пережила це; коли солдати забирали нас до млина, вона випадково залишилась непоміченою в своєму домі і лише потім її знайшли та провели до млина через село, яке палало. [5]

— Стефанія Левко (з Вербиці)

Тримали нас там чотири дні, а тоді відпустили додому. Наказали йти і не розглядатися по дорозі, бо хто буде розглядатися, того стрілятимуть без попередження. Коли ми вийшли з млина, то спершу я побачила копицю трупів на роздоріжжі, на присілку Волі. Ідемо далі. Скрізь, де ще недавно були селянські будівлі, залишилися одні згарища. І комини стирчать, ніби із землі вирости. Доходимо до того місця, де стояла хата моєї тітки, а там лежить мертвий братанич Василь Фащук. Розірвав себе гранатою. Не було кому й похоронити. [6]

— Анна Притула (з Вербиці)

Там [в млині] тримають до неділі, тобто 8 червня. У неділю на площу з'їжджають фіри з інших сіл. Уставили нас у два ряди. Входить польський старшина й каже: «Macie dwie godziny czasu, każdy dostanie furmankę i pojedziecie na Ziemię Odzyskane!». [...] Кожен побіг на своє подвір'я, а там нічого нема – зрабоване, будинки згоріли, худоба в полі! [6]

— Ірина Боряк (з Цеблова)

З Цеблова залишилися до вивізки в'язи вісім родин. Мене на списку не було, тож раділа, що зможу залишитися, бо мій чоловік скривався. Треба було помагати йому, так само й іншим з підпілля. Однак зрадила мене одна жінка в сам день виїзду, назвала між вояками бандерівкою, тож мене зразу виволокли з хати, кинулися за мною бігти діти, але військо стріляло вгору, я просила

за помилування принаймні для них, бо про себе вже не думала. Били мене до непритомности, а потім кинули до льоху. Як усі селяни були готові до виїзду, мене витягнули й кинули на віз, повезли до Перемислова. Там в подвалі вже були дві інші тяжко побиті жінки.

[...]

Вивели мене на допит. Старшина питається, де чоловік, каже правду сказати, показуючи на жовнірів з киями. Я мовчала, він ще раз запитався, а тоді я відкрила своє збите, скривавлене тіло й сказала: «Тепер убий мене, але нічого не знаю!». Старшина віддав документи й казав вийти, я, півпритомна, поволоклася до своїх дітей.

Вернулася до села. [...] Як наших виселили, наїхали польські родини з Білгорайщини займати покинені хати, грабувало теж військо і міліція.

[...]

Восени 1948 року віднайшов мене мій чоловік, бо прийшов туди з відділом «Прірви». [...] Почалося наше горе, перед дітьми скривали ми, хто він є, то діти називало його «паном», питалися де є їхній батько. Правду сказали ми їм аж тоді, як стали повнолітніми. [6]

— Степан Куцак (зі Старого Люблинця)

Виселення випало так, як бомба з неба. Ще два дні перед тим один сусід питає мене, чи може брати наше й чийсь поле під управу..., а наступного дня обступили село й дали розказ виїжджати. Підставили фірманки, але поляк не дасть зерна більше кинути на віз, бо віз не потягне, але так на правду тому, що польські цивілі ждуть на те зерно. Рабували те зерно на людських очах. [6]

— Анна Кіт (з Корчмина)

П'ятниця, 27 червня 1947 року. Люди ходили по своїх загородах, як непритомні, не знали як розлучитися з рідною хатою, прадідівською землею. Здавалося дайте людям зброю, а будуть боротися до загиби. [...] У сусідів наших, Маслянків, була собака. Вона завжди була прив'язана й здавалася мені дуже строгою, але тепер, коли господарів не стало, вона, зпущена з ланцюга, прибігла на наше подвір'я та стала вити. Собака чомусь здавалася мені тепер дуже лагідною, я підійшла і погладила її, а собаці текли сльози з очей, вона жалібно пищала, якби просила забрати також її з собою з місця, де вже нічого не буде. [6]

Семан Мадзелян (з Більцаревій)

Зи всхідної Лемківщини через Грибів вже ішли транспорти на захід, але так моя нова родина, як і другі селяне до кінця не вірили, що хтось без підстави буде мав право вигнати їх з рідної землі. 29-го червня 1947 року немає вже найменшого сумніву нашої трагедії. Виселяють Фльоринку, Вафку, Поляни, Берест.

На подвірю збиваю клітку на кури. На двох конях влігують польські вояки. «Co pan robi?» – питається один. «Co panowie widzą, szykują się do drogi» – відповідаю. «Coś pan, zgłupiał? Przecież wasza wioska nigdzie nie pojedzie, bo jest wyjątkowo spokojna. Weź się pan za bardziej korzystną pracę i nie panikuj». [...] 30 червня – третя година по півночі. Сильний стукіт в вікна і двері: «Wstawać i gotować się w drogę». Хоч то найкоротша ніч в році, на дворі ще темно, тільки над Верхом небо трохи посірило. До відчинених вже дверей входить кілька вояків і остро приказують, щоби за дві години стояли ми готові. [6]

Андрій Ожеховський (з села Радава)

Мій батько хотів взяти колиску для мого маленького брата Ромка, але один із солдатів наказав йому покинути її, а забрати плуг, мовляв на заході потрібно буде орати землю, а не займатись дітьми. [10]

Ірена Мішталъ (зі Щавника)

Коли тато пакував наші речі, один із солдатів ударив його гвинтівкою в спину і сказав: «Поспішай, виродку!» Він вистрілив у бік вікна. Поруч з вікном було замішане тісто для хліба. Осколки скла потрапили в нього. Я була семирічною дівчинкою, дуже це пережила.

У саду у нас були яблука, але вони не дозволили нам їх зірвати. Сказали, що все це вже не наше. [10]

Семан Мадзелян (з Більцаревій)

Зи взгляду на нашу велику родину і господарку, приділяють нам одну однокінну подводу. Решту майна ладує на два вози, котри один за другим будуть тягнути сильні воли. Сонце вже зійшло і позолотило верхи ридних гір. [...] Погода чудова – на синьому небі ні одної хмаринки, і вже о 10 годині починає добри пригривати літнє сонце. Наші нові сусіди поляки (від 45 року) дивляться через вікна вдоволені, що діється «історична»

подія, бо «Польска має бути тільки для поляків», а що станеться з нами, їм байдуже.

12-літня Ольга Репела іде коло своєї мами і в руках тримає цвітучий вазон, котрий взяла з дому. Підходить до неї старша полька і каже: «Dziedzino, daj mnie ten kwiatuśzek, on i tak już nie będzie ci potrzebny».

Під селом, на так званих Білцарках, затримують наш похід і ще раз перевіряють, чи всі є. Оказалось, що в родині Анни Костельник немає Івана Полянського – 50-літнього каліки від уродження, немова нездбний до жадної праці. [...] Його опікунка зоставила його в поляка Яська Залишевського, заплатила йому добри гроши, щоби той заопікувався ним на час пересеління, бо з ним був додатковий клопіт – не міг ходити. Виправили по него фірманку з кількома вояками, а ми на горячому сонці чекали добри дві години. [...]

І знов заскрипіли розсохлі вози на сонці, піднялася курява і ми повільно тратили ридні гори. Хтось там перед нами або за нами голосно плакав-боженкав, ревала худоба, реготалися коні, бечали вівці, квичав підсвинок, кудкудакали кури. [...] Більшість поляків в глибокій задумі мовчали, а може навіть нам співчували. Бачив я і одного старого чоловіка опертого о пліт, котрий мабуть молився і кожду переїзджаючи фірманку благословив знаком хреста. [6]

Ростислав Людкевич (з Бурки)

Нам сказали, що ми повинні взяти в дорогу лише худобу, корм для неї та харчі на дорогу, бо там, куди ми ідемо, все буде готове до нас. Ми взяли коней, корів та овець, решта тварин втекла. У коморі залишились горщики з солодким і кислим молоком, бочки з солоним сиром, сало та капуста, а в підвалі та на горищі – картопля та зерно. Нам вдалося взяти трохи сіна та соломи. Ми запрягли коней до воза і прив'язали до нього корів та овець. Я побіг до церкви і взяв кілька найважливіших речей для справляння богослужіння. [1]

Євгенія Іваник (з Гонятина)

Коли нас вивозили, наші землі зеленіли ланами жита, пшениці; на городах росла свіжа ярина, а сади буяли в цвіту. [...] І так, швидко руч, ми почали в'язати якісь тлумочки, що в рядно, що в скриню, і збиратися в дорогу. Ніхто не знав куди і на зустріч якій долі. Батько усе робив мовчки.

↑ Операція «Вісла». Виселення українського села польськими військовими

Він був білий, як стіна. По маміним обличчі весь час текли сльози, як горох. Ми з сестрою помага-ли матері – і збиратися, і плакати... [...]

Мати стала серед подвір'я лицем до хати і, охопивши руками голову, гірко-гірко вголос заридала. А потім ще раз побігла до хати і заго-лосила, прощаючись з рідною оселею. Вона поці-лувала ікону, яку залишала берегти хату, а потім ще стіни, одвірки, поріг... [...] Батько стояв серед двору, мов скам'янілий, а відтак сів на воза, пере-хрестився і ми поїхали. [6]

Іван Гудко (з Завишня)

Військо обступило селор, зігнало всіх молодих хлопців на подвір'я Івана Гнатюка. [...] А реш-ті наказали протягом трьох годин спакуватися й виїжджати, тим разом до Варяжа на станцію. Там, на вологій луці був тимчасовий збірний пункт для наших переселенців. З Варяжа пере-гнали нас до табору в Вербковичах, а прегарне село Завишень перестало існувати. Прийшли по якімсь часі сини виселюваних батьків і під-палили свої рідні хати, щоб ворог не мав де зі своїми дітьми виростати. Знову зісталася лише

церковця на горбочку. А муровану читальню, плебанію й школу розібрали вже поляки. [6]

Петро Коваль (з М'якіша Нового)

Червоний від алькоголю поручник дав наказ спа-куватися протягом найбільше півгодини. І про-стягся на бамбетлі досипати ніч. На дві родини – один віз. Пішли на нього перини, трошу одягу й харчів. Потім пішки, під багнетом і оком вояків, пішли в дорогу. Мати несла на руках тримісяч-ного брата Михася, за руку вела чотирилітнього Славця. Голосно плакала. Вітчим на мотузку вів за нами корову. Знайомі поляки, плачучи, про-щалися з нами. [6]

Ірена Олешкевич (з Жерниці)

Солдати зі зброєю гнали нас, невідомо куди. Коли настала глибока ніч, вони дозволили зупи-нитися на дорозі посеред поля. Ніч була холодна. Але нам не дозволили навіть підігріти молоко для дітей, які сильно плакали. Худоба ревіла. Втомлені та змерзлі люди збиралися в групи, щоб зігріти один одного. Вони тихо плакали. Ми не знали, куди нас женуть. [10]

Анна Бараник (з Улюча)

Народилася нам доня. Я ще нездорова, лижу на пріч, а ту прийшло військо до села, зробили зібране у панськiм городі: за двi години виселіня. Люди мліи.

Малу дитину на руки, а малу Зося за руку, муж перини несе, старенькі тато й мама теж несуть свої речі. І так ішли ми через Улюч піхотою, через Грушівку, перейшли через Сян, там були польські села Крем'янна, Темешів. Я уже страшні змучена, сонічко на заході, діти плачуть, дитину тре повити, накормити. Всього одно пішла до одної польської хати й прошу, що хочу ся огріти. Сказали, що можу прийти. Уже темно, дали мені трохи соломи на підлогу. Муж приніс хліба. Ніч переспала на соломі. [6]

Марія Островська (з Ясьонува)

Переправа через Сан – це було жахливе видовищем. Мені здалося, що люди в будь-який момент почнуть тонути. Жінки, діти та люди похилого віку насилу намагались утриматись на поверхні води. Однак ми добрались до Вари. Звідти нас повезли в Сянік, під намети. Жити в наметах було важко. Ми були голодні. Пам'ятаю, як витягали з наметів молодих дівчат і обстригали їм волосся до голої шкіри. Для них це була чудова розвага, а ми почували себе, наче зацьковані, беззахисні тварини. [10]

Галіна Древо (з Малашевичів)

Небо ніби погнівалось на нас, нещадно палило сонце, руки були важким, ноги не слухалися, було дуже душно, по обличчю стікав піт. А ми одягнені в зимовий одяг, в якому є тепло навіть у найсильніші морози. Не було шансів на відпочинок. Наша колона рухалася повільно і без перерв. Мені здавалось, що це триватиме вічність. Після кількох годин маршу ми прибули на залізничну станцію у Хотиліві. Сонце все ще гріло, від нього ніде було сховатися. Але, можливо, нам пощастило, бо якби пішов дощ, то що сталося б з нашим убогим майном на возах, а особливо з їжею ... Тато, щоб заповнити нам хоч якийсь захист від палючого сонця, зробив з ліжника щось подібне на тент.

За дротом, що огороджував наш табір [в Хотиліві], тік струмок. Діти зробили під дротом підкоп і ми могли купатися у прохолодній воді, хоча виходити з табору було заборонено, а нас постійно охороняли охоронці з гвинтівками,

готовими до стрільби. [...] Свої фізіологічні потреби ми задовольняли у викопаних ямах. У таких умовах натовп з кілька тисяч осіб – жінок, чоловіків, дітей, старих, здорових та хворих – два тижні чекав, невідомо на що. [10]

Михайло Марущак (з Арламова)

45 арламівських родин зїхало до Тростянця. Там вже були люди з інших сіл і чекали на поїзд. З нами прибула до Тростянця разом з дитиною жінка на ймення Люба Пелагія, була хвора на шизофренію. На третій день перебування в Тростянці надійшла їй зла думка й взяла вона під вечір утікати до лісу. А під лісом стояла польська сторожа, жінка не послухала польського «stój!», тож зараз там і впала разом з дітям. На другий день один жовнір нахвалаявся, як одна бандерівка втікала до свого чоловіка до лісу й він мусив її вбити. [6]

Євгенія Іваник (з Гонятина)

Наш збірний пункт був у гміні Довгобичів. Звідти нас забрали возами та військовими автами до залізничної станції Вербковичі. Біля цієї станції було десь півморґа загородженого дротом поля. І тут нас скидали. Плач стояв над полем під небеса, бо в пам'яті кожного був ще живий спогад про жидівські гетта. [6]

Євген Чубинський (з Грушівки)

Так гнали нас до збірного пункту в селі Варі. Цього дня виселяли також Яблоницю. Тримали нас разом у Варі кілька днів у stodолі. Хто не мав їжи, тому військо давало їсти, але з усіх сторін заразом пильнувало нас. Вояки сказали, що як хтось буде втікати, то зараз будуть до нього стріляти. Були з нами також польські родини з нашого села, хоч військо хотіло їх залишити тому, що вони поляки, але вони сказали ні, бо як ціле сіло, то й вони поїдуть. Поляки з нашого села не вміли добре по-польському говорити, казали на капусту «kapesta», на мішок «mieszek», на горбок «górбек». [6]

Текля Ліборська (з Черничина)

З села ми вирушили під вечір. По небі пливли сірі хмари, потім став накрапати дощ. Всім нам було тяжко на душі. Нас гнали під конвоєм з рідної землі в якесь страшне далеке, незнане. Босі, під дощем, йдемо по бруківці, женемо ті нещасні кози і бідну ялівку. Дорога

↑ Станція завантаження для транспортування переселенців під час операції «Вісла»

далека. Вночі добиваємось до збірного пункту у Вербковичах.

В загорожі з колючого дроту, з доступом до річки Гучви проводимо кілька страшних днів. Наш багаж звалений на землю, ми коло нього беззахисні, перелякані, без жодного діла, в очікуванні на найгірше. День – як рік!

До табору прибувають все нові люди. Постійно ходять між нами військові так якісь цивільні, роблять лапанки, забирають молодих людей, б'ють, арештують, грабують. Атмосфера гнітюча, страшна. Від людей з Гонятина довідуємось, що наш брат, Євген, пс. «Роман» попав у руки безпеки. Мама заломана. Рвемо й топимо в Гучві різні українські документи, свідоцтва, світлини. Приходять за нами з сестрою, арештовують. Тримають в окремих шатрах під пильним наглядом. Ведуть допити й годинами тримають в непевності. Мама у відчай хоче втопитись у річці. Її світ раптом завалився, адже троє її дітей у руках жорстоких посіпак, чоловік – Бог знає де. [6]

Степан Нісевич (з Добрій Шляхетській)

Пізно ввечері дійшли до Ліщави. Сиділи там на

луках два тижні під військовою сторожею. Нарешті вивезено нас до Залужа, куди звозили вже людей з цілої околиці. Зробилося там страшне людське муравлище, кожен старався якось здобути харчі, не втратити корови, уникнути арешту, утриматися цілою родиною. [...]

На хворих і старих не звертали вже уваги. Не можна запалити вогню, щоб зварити їсти, не вільно вийти за огорожу, нема де справити потребу, ні одного лікаря чи санітарія. Увесь санітаріят – наш Сян, до його берегу був доступ. Кинулися туди жінки по воду, самі жінки, чоловіків майже нема, вилапані або вбиті.

Недалеко за дротами стояв барак, там відбувалися в день переслухання. Наперед ішли туди мужчини, верталися ледь живими від биття, потім старші жінки, а як ставало темно, вояки забирали туди молодих жінок. Вибраних гнали під «пришніц» помитися, а потім нагих зачиняли в окремих покоях. Верталися ті дівчата й молодіці ледве живими над раном, з приказом нічого нікому не говорити про свою ганьбу. Котра завзято боронилася, уже не верталася, ішла до Явожно. За опір приписували їм співпрацю з УПА. [6]

ФОТО: ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ У ПОЛЬЩІ

→ Вагони з майном
переселенців

Ростислав Людкевич (з Бубрки)

Вся наша колона прибула в Угерців. [...] Біля дороги ми побачили великий лут, обгороджений огорожею з колючого дроту, висотою близько двох з половиною метрів. Це був табір, до якого веда одна вхідна брама; в кожному розі стояв солдат із гвинтівкою. Тут вже знаходились перші переселенці. Вони стояли по коліна в болоті. Не було води, санітарних приміщень, нічого теплого для їжі. Коли йшов дощ, ми сиділи в болоті під возом. Коли з'являлось сонце всі повертались на вози. Потреби люди задовольняли в куті, закритому якимось ліжником або простиралом. Покидати з табір було заборонено. Час від часу приходив зі списком солдат і перевіряв присутність. Іноді когось забирали і найчастіше така особа ніколи вже не поверталась. [...] Було теж так, що якщо солдатові сподобалась дівчина, вона була змушена йти з ним. [1]

Теодор Круль (з Глинного)

[В Ольшаниці] під відкритим небом вони зібрали кілька сіл у таборі, оточеному колючим дротом. [...] Худоба ревіла, бо була голодна [...]. Хто мав воза, то забрав трохи сіна і годував тварин. Ми ламали якісь куці, щоб розпалити вогнище та готували картоплю, тому що нічого іншого у нас не було. [...]

Вночі до табору приходили п'яні солдати. Вони вибирали молодих дівчат чи одружених жінок і брали їх із собою, ніби на випитування. Безкарно гвалтували їх під виглядом допиту. Деякі заміжні жінки з сорому, що були використані, повісилились.

[...]

Нас утримували в таборі сім діб. Потім прибув транспорт. Нас завантажували по чотири сім'ї у вагон. [...] Коли відбувався від'їзд, чувся великий плач, тим більше, що ми проїжджали повз наше

село. [...] Ми не знали, що з нами буде. По дорозі знову траплялись випадки ґвалтування. [3]

Іван Гудко (з Завишні)

У Вербковичах нас тримали близько двох тижнів. Табір знаходився над річкою, але вода була настільки брудною, що не можна було в ній помитись. Яма, викопана посеред табору, була призначена на туалет. Через неї перекинули грубий, круглий і слизький стовбур, з якого ми ніби мали б задовольняти свої потреби. Треба було бути добрим акробатом, щоб лише ввійти на нього, не кажучи вже про решту. Тому всі ходили в овес, при якому щоправда стояв господар і відганяв людей, але цей овес принаймні запевнював якесь укриття. Коли нарешті були подані вагони, люди казали: забирайте нас навіть у пекло, бо тут ніхто більше не витримає. [6]

Катерина Мудра (з Лазів)

Вагони самим своїм виглядом наганяли страх – були обведені колючим дротом. А всередині – бруд і сморід, бо раніше в них перевозили худобу. До нас дійшла ще група в'язнів і всіх повезли до Щакова, звідки потім ще п'ять кілометрів гнали кудись пішки. Втоmlені і сумні нарешті ми побачили перед собою табір, а на брамі напис: «Centralny Obóz Pracy w Jaworznie». [4]

Анна Солодуха (з Вербиці)

Коли ми приїхали на залізничну станцію в місцевості Белжець, люди дивувались, що серед нас майже немає чоловіків. Нашого батька забрали до Любачова. Там його допитували, і, хоч був невинний, його відправили до концтабору в місті Явожно, як і майже всіх чоловіків. [5]

Анна Прытула (з Вербиці)

Пізно вечером доїхали до Белзця. На другій день підставили вагони й казали ладуватися. У нашій вагоні 8 родин, здається, уже будемо їхати, але ні – хочуть ще когось арештувати. Дійшло до мене.

– Imię i nazwisko?

– Anna Prytuła.

– Raczej Przytuła...

– Nie, Prytuła...

– To wczoraj byłaś Prytuła, dziś jesteś Przytuła, a jutro będziesz Przytułska! [6]

Іван Біда (з села Кориння)

Після трьох тижнів допитів полонених привезли

на станцію в Белжці. Під час німецької окупації Белжець був одним із місць масового вбивства євреїв. [...] Я один раз бачив транспорт з людьми, стиснутими у вагонах із заґратованими вікнами. До таких вагонів загнали тепер заарештованих, тільки крики звучали іншою мовою.

[...]

На залізничній станції в Розвадові солдат відчинив двері і поставив відро з водою. В'язні почали штовхатись, щоб хоча руку змочити у воді. Але солдат забрав відро, сказавши, що для бандитів не варто навіть старатись.

У липні 1947 року сонце пекло немилосердно. [9]

Йосипа Жарка (з Ляхаві)

У вагоні було по п'ять родин, бо люди майже нічого не мали, дехто мав козу, мале теля. До вагонів підбігали поляки, кричали до жовнірів, щоб вивезли нас у якусь пропасть раз назавжди, кидали каміння. Жінки наші плакали й питали одна в одної, чи нас завезуть до якогось моря та втоплять. [6]

Семан Мадзелян (з Більцаревій)

По заході сонця наш транспорт рушив на захід, але як рушив? Пан машиніста, щоби також бути «bohaterem» акції «Вісла» провадив льокомотиву не звичайно, а ставав «дуба», цофав, рушав, тільки буфори перунами трискали на ціле місто, а нам дерев'яні скрині, тачки, летіли на голови чи ноги. Розливалася з відер приготовлена вода, розбивались камінні горщики з удоеним молоком, корови падали на підлогу – рвали ланьцухи.

Текля Ліборська (з Черничина)

Не маємо змоги побачити назв станцій, бо їдемо переважно ночами в закритих вагонах. Вдень поїзд затримується в чистому полі. Жінки просять в машиніста вугілля і кіп'ятять воду. Часом можуть дещо зварити. Ніхто не цікавиться нашим здоров'ям, харчуванням. Нема де і чим митися, купіль може лише приснитися, про прання – забудь! Дуже бідує наша тітка Ольга. В неї п'ятимісячна грудна дитина. За всю дорогу вона ані разу не випрала пелюшок. Брудні лежали на купі і страшно смерділи. На пелюшки витягали все чисте зі скрині, рвали й перевивали малятко. В коли в Ольштині тітка взяла брудні пелюшки і пішла десь пошукати води, то жовнір не дозволив, казав, що застрілить, і вона вернулась. [6]

Степан Нісевич (з Добрій Шляхетській)

Спереду один вагон – самі військові. На посто-ях приходили зі списками в руках, нібито щось перевіряли, а насправді – далі шукали молодих жінок. Перед від'їздом викликували їх перед вагон, тихо, але грізно наказували переходити до вагону спереду, подаючи якусь там причину. [...] І знову, як верталися, вояки пригрожували смертю, коли котрась скаже, що діялося, коли транспорт їхав до наступного постою: «Znajdziemy was i na zachodzie, jak będzie potrzeba». Однак жінкам важко були скрити на лиці що пережили, зрештою, по кількох днях дочки звірнулися старим матерям, сусідка сусідці. [6]

Володимир Ковальчик (з Волі Кривецькій)

В між часі слабі люди, старі або хворі, терпіли страшно. Люди боялися просити помочі. Вояки страшили оружжям, часом карали, били. Але треба було хоча якнебудь накормити і напоїти худобу, щонебудь зварити. Конечні продукти чи пашу збирали на постою де далось: в лісі, в рові, на фосі.

Наймолодшій 10-місячний брат Петро також не любив цієї подорожі. Видно був «добре зорієнтований», бо як знайшовся на землі під час одного з постоїв, почав іти в протилежному напрямку, як нас везли. [6]

Петро Коваль (з М'якіша Нового)

[...] Довго тривали постої, військо щось варило для нас, але наші люди бридилися їсти якусь густу мазь. Бракувало води. Пішла сверблячка, воші, між пальцями і на головах появилися пекучі струпи, по яких лазили воші. Малі діти не могли цього стерпіти, цілий час плакали, не хотіли спати. Жінки благали машиністів налити трохи води з паровоза, проте ж не для всіх вистачило її навіть до миски.

Страшенно ревіли корови – були голодні. Як потяг ставав, цілі громади жінок і чоловіків бігли на поля з плахами до стіжків і, нікого навіть не питаючи, брали сіно. [...] Так ставали ми грабіжниками.

Їхали ми переважно ночами, удень стояли на станціях. Проте вночі нам не хотілося спати, усі слухали, як стукають колеса вагонів, слухали нашої дороги. Люди сиділи при дверях і дивилися на темний простір, що лишався ззаду. Такий сам простягався перед нами. Ніхто не знав, куди їдемо, найчастіше ходили чутки, що їдемо

на Східню Пруссію. Так казали вояки. Хвалили що там рівні дороги й гарні муровані хати, проте люди не довіряли, думаючи, що через Пруссію везуть нас на Сибір. [6]

Анна Лазорко (з Гребенне)

Мама наказала мені їхати у вагоні, де були наші кури та поросля. Там було кілька осіб похилого віку. Як тільки поїзд зупинився, ми виходили і збирали різні трави, щоб погодувати тварин. Хтось із нашого вагона накосив трави, і ми мали на чому лежати. Мама давала мені трохи сухарів, і я цілу дорогу їх гризла. У моєму вагоні їхала одна корова, тому ми могли підкріплювати себе молоком, але я не любила некип'яченого молока. В дорозі іноді ми діставали трохи супу. Ось так ми їхали два тижні. [10]

Євгенія Іваник (з Гонятина)

Під кінець червня наш транспорт добрався нарешті на Мазури, до міста Гіжицька. Приїхали ми ніччю. Лець уранці посіріло, як почали люди заглядати крізь щілини в вагонах, куди нас привезли і чому стоїмо. І тоді побачили воду, якій не було ні краю, ні кінця. Це ж були величезні мазурські озера і такої води люди з діда-прадіда не бачили! Знявся страшний крик і плач, бо всі були свято переконані, що будуть нас тут усіх топити. [6]

Текля Ліборська (з Черничина)

За якийсь час привезли нас до Люблина. Тут розділили мешканців Черничина (як і інших сіл) на дві частини і повантажили до окремих поїздів. До цього моменту було нас 49 родин, таке собі невеличке село. А після поділу вже було лише дві громадки по якихось 100 осіб. Село як інтегральна одиниця, перестало існувати. [6]

Михайло Полянський (з Улюча)

Потім потяг рушив далі на північ. Як в'їхав на понімецькі землі, частіше затримувався, бо з кожного вагону когось висаджали, щоб показати місце нового поселення. Нас завезли до Бранева.

Усюди видно було сліди війни. На станції чекали на нас польські фірманки. Ми заладували одну привезеним, сіли самі, а фірман крикнув на коня. Бранево мало сумний вигляд, всюди руїни, спалені дома, груз. Потім дорогою через ліс, а в тому лісі поломані дерева, позривані вершки, кікути дерев, мов люди без рук. Переїхали з 20

кілометрів, нарешті віз скрутив на польну дорогу, якась гірка, якась долина, а посеред неї будинки. Фірман в'їхав на одно подвір'я, сказав, що це місце нашого призначення. Ми розвантажили віз, а він поїхав у свою сторону. Сівши на землю, роздивлялися навколо. Ми, діти, відразу розплакалися, потім мама. Тільки тато нічого не казав, але був сумний. [...]

Старий дід не мав вікон ані дверей, одна стіна переломана, обсипаний тринк. По подвір'ї буйний бур'ян, стайня й стодола знищені, як і сам дід. Зайшли до хати, там ні мебля, розбиті печі, розбите скло й всяке сміття, залишене шабрівницькою рукою. Це не був німецький порядок. [6]

Анна Зазуля (з Березовця)

Зі страхом приїхали ми до Битова. Розладували нас і ми мусили 20 кілометрів піхотою йти до Щиб'ятків. Хата – тільки муои, ані вікон, ані дверей. А під самим вікном була ще німка похована, бо її совіти повісили на горищі. [6]

Теодор Шевчик (з Чорної)

Ми приїхали до Легниці. Стояли на вокзалі біля двох тижнів. Вночі нас охороняли радянські солдати.

Нас порозвозили по селах. Ми їхали через Рогозьник до села Пйотрувек, де нас застала ніч. Ми знову спали поруч з возами. Вранці відізвався дзвін. У селі були радянські військові, на брамі будинку, в якому вони розміщувалися, висіла зірка. Моя сестра заплакала і сказала своєму чоловікові: «Ой, Стефано, Стефано, ти не хотів їхати в Росію, бо боявся, а тут тебе привезли під саму зірку». [7]

Володимир Фаль (з Морохова)

Нашу сім'ю направили на поселення в село Старий Борек. [...] Корови мусили пройти 5 кілометрів. треба було їх бачити – пооббивані під час їзди, виголоднілі, тягнулись до трави, падали від втоми на коліна. [10]

Тарас Михно (з Явірника Руського)

Що довше їхали – менше нас було. У різних місцевостях повіту Старгард Щецінський жменями поселяли наших людей, щоб не замовкав наш плач і страх, щоб ніколи вже не бачилися.

Наш родинний віз виладували в Інську, наказали їхати до села Границі. Одна родина на ціле

село! Потім приїхали ще дві наші родини, одна з Ванькової, друга з Завадки. Решта це поляки-забуговці. Ці сиділи вже на найкращих господарствах. А ми в найгірші – бо ми й були найгірші. По дорозі всім повипадало волосся, воші не залишили цілого шматка шкіри. Границя застала мене вже дорослим, дитинство залишилося по дорозі.

[...]

Зайнявся нашим скарбом – коровою. Зі сходом сонця виганяв її на поле. Яка зимна була роса! А я босий. А в Явірнику роса була тепла і не літали в повітрі ніякі комари! Корова на полі була всім: гріла й годувала. Влазив я в її теплу коров'ячку (навіть сердився, коли ще не зробила), а як нагрівся, влазив під корову й чмухав молоко в уста. О, як смакувало! Додому вертався – на корові. [6]

Іван Баб'як (з Явірника)

У Славнім нас виладували. І до Сетиміна, там була гміна, де нас розділяли по селах. І до Дзевенціна. Разом з нами ще три явірницькі родини. Загнали нас у поле, до пустої хати, ані вікен, ані дверей, нічого. У тій хаті вісем німців ся повісило. Але ніч. Сидимо, дитину комари б'ють, струпів по ногах дістала, бо вікен нема. Позатикали текстуром, але приходив сусіда, смотрит ся й каже: «Gorzej niż w więzieniu». Потім дав два вікна дубельтови. Уже один покій з вікнами є. Други два дав солтис. А другий сусіда, Іван з Любельського, привіз сам возом одно ліжко й стіл. Уже сме мали на чим їсти.

Ті українці з Любельського були спольщені. Його сестра ще вміла «Отче наш» по-нашому. Вони казали, же їх Пілсудський поробив поляками або же ся попереписували, жеби не їхати на Україну. Той Іван привіз ті речі й каже до жінки: «Nie płacz, ja taki sam, jak i ty», але по-нашому говорити вже не вмів. Усі вони розмовляли по-польськи. Ми їх розуміли, вони нас – ні. То нас дуже дивувало, бо ми знали, що вони сут українці. Але потім солтис Вандович співав «Розпрягайте, хлопці, коні», як ся напив. [6]

Михайло Вудкевич (з Лісків)

Після вивантаження транспорту на станції в місті Елк, Державне репатріаційне управління направило отця Мирослава Ріпецького та кілька сімей, переселених з Лісків в село Гуржекали, що знаходиться серед лісів і боліт, далеко від

залізниці, на відстані 30 кілометрів на південний захід від Елка. Можливо вони, хотіли, щоб наш священник заклав там скит. Але отець Ріпецький твердо заявив у старостві, що це несправедливо – він залишив церкву, гарний будинок парафії та дім, приїхав сюди зі своїми парафіянами, привіз церковні предмети, необхідні для справляння богослужіння, а до нього так непорядно віднеслись.

Староста видав розпорядження начальникові PUR (Державне репатріаційне управління) виділити священнику будинок школи в селі Хшанов, що знаходиться на відстані 5 км від Елка. [...] Будинок був розграбований, без вікон та дверей. У класі було облаштовано тимчасову капличку, де священник справляв богослужіння.

Перше з них відбулось 5 липня 1974. [...] Наступного дня минув перший тиждень від нашого приїзду на Мазурію. [...] Отець Ріпецький збирався розпочати богослужіння, він пошепки сказав мені, щоб я почав співати, але щось стиснуло мені горло, на очі найшли сльози ... [9]

Антоні Дубец (з Горостити)

Після розміщення сім'ї в місцевості Лельково, мій батько поїхав до нашого рідного села Горостита, бажаючи врятувати залишене майно. Це був липень 1947. Через деякий час ми отримали інформацію, що його заарештували офіцери Служби безпеки у Влодаві. Потім ми не мали від нього жодної вісті. Мама, неграмотна, загублена в новій ситуації, – чекала повернення батька, а ми, діти, не могли їй ні в чому допомогти. [...]

Наша невпевненість була перервана поверненням з [концтабору в] Явожно нашого знайомого з сусіднього села. Він розповів, що там пережив. Голод, холод, жорстоке поводження з беззахисними, катування невинних. Розповів теж про нашого батька – його побили охоронці табору. У нього були поломані ребра, кровоточив рот. Був грудень 1947 року, холодна зима. Мама швидко приготувала посылку. Я надіслав її з місцевого поштового відділення. Вона повернулася через деякий час, з покришеними пшеничними булками. Я забрав її.

Сльози позначили мій шлях від школи до дому. Вони замерзли на січневому морозі. Я зрозумів, що мого батька вже немає. На підтвердження не треба було довго чекати. Незабаром з Явожна надійшло повідомлення: «Шимон Дубец помер 4 січня 1948 року». Прислали теж особисті

речі батька. Не багато їх було – старий, подірявлений кожух та невеликий календарик – подарунок від мене. На одній зі сторінок я прочитав зроблений його рукою запис: «Сину, будь справедливою людиною у своєму житті». [10]

Григорій Сенюта (з Лісків)

На мазурській землі оселялися люди з різних сторін Польщі. [...] Також репатріанти з Білорусі та Литви. Місцевого населення було небагато. [...] Відносини з ними були різними. Деякі доброзичливо відносились до українців, навіть допомагали на роботі. [...] Були, однак, теж випадки ворожого відношення до українців. Багато шкоди у цьому відношенні завдавала інформація, розповсюджувана війтами згідно з інструкціями, отримуваними зі староства, про те, що українці це небезпечні люди. [...]

У селі Сучки, де ми деякий час проживали, одна жінка розповіла мені, що влада попереджувала мешканців, що сюди привезуть небезпечних бандитів, і що треба їх остерігатись.

Тому, і коли нас привезли – мене, мою дружину та трьох маленьких дітей до будинку управління гміни, збіглося все село. Мешканці оточили нас, щоб побачити яких бандитів до них привезли. Як же вони були здивовані, коли замість бандитів, побачили бідну, обдерту, нещасну сім'ю з маленькими дітьми, для яких тут не було жодного місця.

Недалеко управління гміни стояла хатинка без дверей, вікон і даху. Всередині – повно сміття та гною. Наше убоге майно вивантажили на цей смітник, і ми з дружиною взяли за викидання гною. Ми хотіли докопатись до підлоги, але її не було – була зірвана. Через дірявий дах ми бачили небо.

Ми вичистили хату, внесли туди свої речі, разом з кліткою з курми, вікна завісили мішками, двері – полотнищем. На цеглинах на подвір'ї зварили кашу. Після двох тижнів важкої подорожі у це була перша наша вечеря. В кожную ложку капали наші сльози.

Однак світ не без добрих людей. Першим з'явився наш сусід Костек Клюх. Він подарував нам дерев'яне розкладне ліжко. Незабаром прийшла сусідка і позичила колиску для маленького Богданчика.

Був вечір, 4 липня 1947 року. Вперше після довгої подорожі нам довелося ночувати в помешканні, вже на новій батьківщині, а точніше

на засланні. Ми пішли спати. Вночі зірвалася буря. Хату залила вода, ми сиділи з дітьми, пригнуті до стіни. Промокли до останньої нитки. Так пройшла перша ніч. [9]

Осип Романик (з Ваньків)

На станції Біньче в Члуховському повіті нам казали винести все з вагонів. І знову нам довелося чекати під голим небом, з хворою матір'ю, без гарячої страви. На другий день дали нам автомобіль, щоб перевезти маму до місця призначення – до села Цежне. Там ми провели день в stodoli солтиса (сільського голови), чекаючи на виділення дому для проживання. Наступного дня нам дали половину німецького дому (кухня та кімнати) – для всіх нас, тобто на семеро осіб та нашої хворої мами, яка, втомлена подорожжю та переживаннями, померла наступного дня.

Почалися проблеми з похоронами – де взяти труну, якого священика попросити, де поховати. Один із переселенців виготовив труну з дощок, вирваних зі stodoli. Церемонію відправив римо-католицький священик. Маму поховали в куті колишнього німецького кладовища, в місці, де ховають потопельників та самогубців. [10]

Михайло Марущак (з Арламова)

На початку червня приїхали ми до Лідзбарка Вармінського. Звідти пішки 23 кілометри до Доброго Міста, де 5 наших родин помістили в одному будинку зараз коло міліції. [...] По двох днях дві наші родини завезли до села Єсьонова. Там сказав поляк: «Tu jest wasz dom».

[...]

Як я здивувався, відкривши хвіртку, щоб запровадити корову, коли з хати вийшов великий чоловік й став по-німецькому кричати, щоб ми забиралися геть. Я німецьку мову трохи знав, бож був на роботі в Німеччині, тож став йому пояснювати, хто ми і як приїхали сюди, але німець не хотів мене слухати. Пішов я до поляка, що мене привіз. Той відразу прийшов, сів на німця з криком, ударив його в груди й загнав до одної кімнати й сказав до нього та до нас разом: «Tu jest twoje miejsce, aż cię wysiedlimy, a reszta wszystko wasze, nic mu nie dać, skurwysynowi».

[...]

Потім почали зживатися з місцевими поляками, що недавно ще мешкали в Білорусі, Литві або центральній Польщі. Було ще навіть кілька німецьких родин, а ми зі своїм німцем так

зжилися, що як він під осінь уже мусив виїжджати, то ми всі плакали.

[...]

На Пруссію я приїхав зарученим з Анною Зубальською, моєю співтоваришкою ще з підпільних структур. Хотіли ми взяти шлюб, а то не було наших отців, то звернулися до латинського священика в Добромому Місті. Він, довідавшись про моє греко-католицьке віросповідання, сказав, що аж тоді нас звінчає, коли я охрещуся в латинському обряді. [6]

Семан Мадзелян (з Більцаревій)

Рано 6 липня ми вже остаточно затрималися в малим містечку Kaszanów (тепер Хоцянув), повіт Люблін Лігніцькі. [...] Нас провадять на самий кінець села до старого опущеного маєтку. Тільки 4 родини найшли якій такий дах над головою, решті пропонують цілковиті руїни. [...] Ми першу ніч спали під каштаном. Спали ми дуже твердо по трудах горячого дня. Вийшло червоне сонце над сосновий бір і заглянуло вигнанцям в очі.

Стари люде звичайно будяться скорше від молодих, чути їх притишену розмову: «Які гнески ден Олько? – Неділя. – Як знаш? – Знам! Бо вчера была субота і велия св. Яна. – Треба примаїты хыжу! – Яку? Немає іщы хыжы! – Може нам деяку приділят?» Десь далеко захрипло вже кукат зазуля. – Чуєш Миковай? – Чую! – Рахуєш? – Нічого? – Кілько будеме жыти! – Кілько? – Барзмаво! – Не вір – гнескы юж Яна і ей ворожыня не важне, бо до вечера замінит ся в ястраба. – То правда? – Так повідают. – Снивось ти дашто? – Ні! А тобі? – Што? Бывам дома маївам ліщыном двери, але пришов незнаемий і вшытко мі здоптав в бовоті – барз ем пвакава. – Повідают же пвакати добри. – В сні – так! – Як не буде для нас хыжы, то може нас вернут домів? – Не вернут, не пото нас тивкі сьвіт везли. – Як будемо жыти? – Даяк будеме, най сь моводы тым трапят, мы юж не газдове».

Ци пречували бідни, що незадовго підуть в кращій світ, а їх діти будуть мати великий клопіт з похороном? Першого везут Миковая за село на німецькій цвинтар. Червоні воли ідуть поволі. [...] Хтось кидає камінчиком в червону домовину, чути юрбовий сьміх. На цвинтарній брамі стоїт юрба парохіянів зі своїм пробощом на чолі. Хтось кричить: «Do lasu jedźcie ze swoim banderowskim ścierwem, a nie na nasz cmentarz!». Двох синів підходить ближче до товпи – просять-благають, але

пробоц як камінна стіна – «nie!» і все. Хтось сідає на ровер і жене 6 км на комендатуру. Може по двох годинах приїздить двох міліціонерів на роверах. Один читає голосно «Dziennik Ustaw», які права носить «komunalny cmentarz». Пробоц «udaje, że nie wiedział», але вимовляє собі, щоби «схізмагика» поховано в другім кінці цвинтаря під муром.

Всі погоджуються і гасда Миковай з над церкви спочив вічним сном далеко від ридной землі. [6]

Петро Коваль (з М'якіша Нового)

Поляки в селі [Вевюрки], а були це переважно вільнюки, відносились до нас неприхильно, навіть вороже. Нікому з наших не хотіли помогти, ні разу не підвезли мами фірою, як ішла до міста. [...] Майже кожного дня, зате, приходив до нас солтис, але не питався, чи в чомусь допомогти, лише роззирався по кутках, чи чогось не скриваємо.

Мама привезла з Гурова трохи вівса, проте нікому було його сіяти, узагалі починати роботу. Нарешті вернувся вітчим. Однак не був здатний до праці в полі, був чорний і худий. По розмовах з матір'ю вирішили перенестися до фільварку П'ясти Вельке, там за роботу платили. [...] Платили за неї 800 злотих на місяць, а за це можна було купити літр горілки. Давали ще трохи картоплі, зерна й дерево на зиму. У стайні кожен мав місце на корову, проте сіно для неї треба було красти у фільваркової стодоли. Так робилися ми злодіями, щоб прожити. Аби більше заробити, на роботу разом зі старшими йшли також діти. [...] Першого року не мали ми за що купити хліба. [6]

Євген Чубинський (з Грушівки)

Поляки дуже нас боялися у цьому селі Морави, що тепер зветься Осек. Їм сказано, що ми бандити й різуні. Однак потім, коли привезли ще наших людей з Лиська, Сянока, Ярослава, Любачева й Білої-Підляської в цілу околицю, то виявилось, що ніхто поляків не ріже. На нашій колонії сталися тоді зміни. [6]

Юлія Шишко (з Волі Кречівський)

[В Асунах] мешкали також поляки, між іншим, одна польська родина з Волині. Потім той волиняк мені сказав: «Я втік з Волині від українців, а вони за мною знову приїхали». Жити з тими поляками жили ми добре, помагали собі,

побачивши такі справи, той поляк викинув з-під ліжка сокиру, яку там тримав, боячись, що наші будуть бити поляків, сам до цього признався. [6]

Михайло Полянський (з Улюча)

Як довго можна сидіти на підлозі й тримати миски в руках? Треба було роздобути меблі, тобто, інакше кажучи, познайомитися з місцевими людьми. Важка справа. Минуло чотири дні від нашого приїзду, як прийшло двоє людей до нас. То було подружжя Владислава й Анни Бельських, поляків, репатрійованих з Білорусі. Познайомились з нами, відходячи обіцяли помогти. Наступного дня з'явилися меблі: два ліжка, стіл, лава, чотири крісла. Усе стареньке, поїджене, але найважливіше: були.

Батьки задумали посіяти ярину, хоч пора була вже пізня. Заризикували. Один польський господар заорав шматочок поля, а батько засіяв його пшеницею, посадив картоплі. Усе позичене, а не знати, чи вродиться. Пшениця зійшла прекрасними будяками, ні колоска не було видно. Затє картоплі вирости ненайгірші. За почичену пшеницю й картоплі мама з батьком відробляли в польських господарів, а відробивши ще й заробляли на зерно хлібне й таки на картоплі. [6]

Йосипа Жарка (з Ляхави)

Я з родиною попала до села Бяли Здруй, до так званої земельної нерухомости, щось як пегеер. Крім нас, були там ще три наші родини, а решта – німці, яких поляки примушували до невільничої праці. Ми пішли до такої самої праці по двох днях, бо нас списували й залагоджували інші справи. Отримали ми на родину по три літри повного молока, але як нас уже списали, то молока не дали. Отримали до життя кінський зуб – кукурудзу, перемелену як для свиней. У неділю поляки поїхали до міста, до костела, тримали голови високо, а ми залишилися з німцями й пішли до праці коло корів і коней. Були ми як невільники. По праці сходилися до одної хати, переважно нашої, тихо розмовляли та й плакали. Як хотіли відкрити вікно для повітря, то все знайшовся хтось з поляків, щоб кинути каменем у вікно. [...]

Стали ми пекти, бо отримали... сім кілограмів житньої муки. Пекли раз на тиждень, відразу для всіх. Посередині села стояла велика піч, куди ми заносили вироблене тісто й пекли. До праці мусили ми за той хліб ходити всі, старші й діти. По кількох місяцях я з братом пішла до

керівника просити, щоб наша мама могла не ходити на роботу, бо ми будемо працювати на всю родину. По великих проханнях удалося отримати його згоду. [...]

Час від часу приїжджали до нас пани з міста, які мали владу, вибирали собі домові послугачки з-поміж наших дівчат. Яка дівчина погодилася взяти таку «працю», то скінчилося для неї дуже погано. [6]

Василь Сподарик (з Губинка)

Стали нас розселяти. З Губинка пішли люди по таких селах: Гожелін, Тошовиці й Мілорадзіце в Любінському повіті. Мешкали ми разом з поляками та нашими лемками, які приїхали сюди перед нами.

Тим часом УБ не спало. Солтис села Тошовиць сказав потім, що мав спокій, доки не приїхали переселенці з Любачівщини. Потім що другий день мав убєка в хаті. Можна було йому вірити, бо перед переїздом на Західні Землі був зв'язаний з АК. [6]

Ольга Сова (з Мицева)

Одного осіннього дня, коли ми з татом повернулися з роботи, вдома на нас чекала несподіванка. Приїхала [сестра] Ганя (була санітаркою Українського Червоного Хресту). [...] Згідно з існуючими тоді для нас порядками, щоб залишитись вона мусила спершу прописатись. Рано Ганя вийшла з дому і пішла на двірєць, мала ще заїхати за товаришкою. Але не доїхала, бо там на неї вже чекав міліціонер. Арештував, завіз в УБ до Битова. На щастя, вона мала при собі документ *zaświadczenie tymczasowe* і це її врятувало.

[...]

Аж однієї ночі хтось застукав у вікно, кликав Ганю. Вона вийшла і швидко повернулася. Була дуже стривожена. Сказала, що на днях її мають арештувати. Швидко одягнулася, взяла дещо і вийшла. Місцева міліція і вдень, і вночі стежила за нами. Щойно по двох тижнях приїхало УБ, зробили обшук, все поперекидали. Арештували тата, маму і мене. Вдома залишилась тільки старенька бабуня. Маму випустили через два тижні, а тата і мене повезли до Щеціна. Там я пройшла дуже тяжке слідство: як вдень, так і вночі забирали на допити, завжди страшно катували: штовхали, копали і били скрізь, особливо по голові, а найгірше по п'ятах. [...] Коли я входила в слідчу кімнату і бачила на підлозі кров, вже знала, що

тут мене чекає, це був сигнал, що кат (був там такий) сьогодні знову готовий мордувати. [...]

Але сталося чудо, мене залишили в спокої. Тепер забрали не на допити, а на десять днів в ізолятор. Мабуть тому, щоб хоч трохи загоїлись рани, бо вже тіло від костей відставало і було нелюдського кольору. Живого місця не було на ньому, тільки рана на рані. Я трохи окріпла і мене повезли до суду. [...] Я і тато отримали вироки, кожного з нас засудили на 10 років тюрми. [...] Коли затвердили вирок, перевезли до в'язниці у Фордоні. [...]

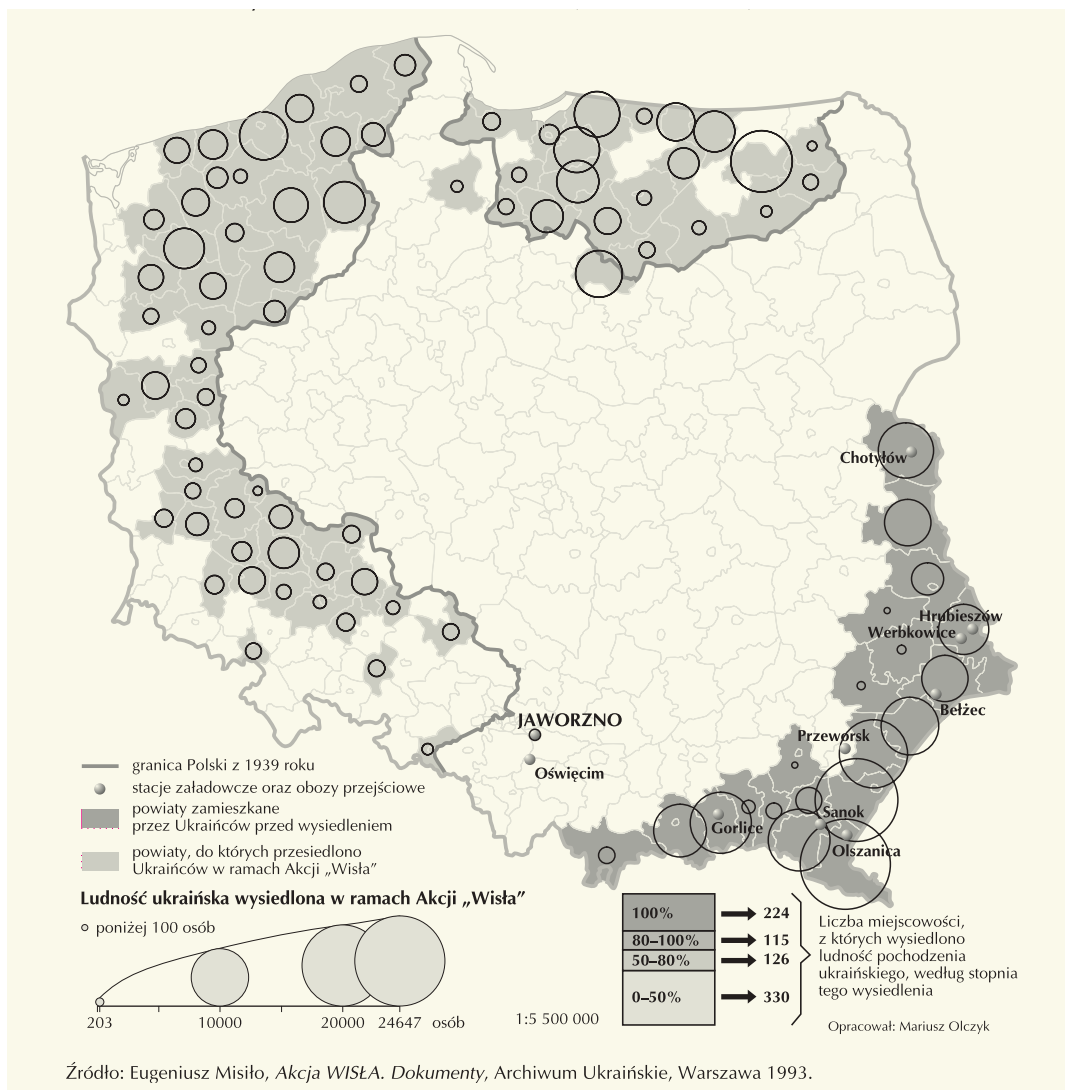
Через рік на переселили до великої групової камери. Там нас було майже 30 осіб. Пізніше нам почали давати роботу: в'язали жіночі светри з вовни, потім гаптували патки, військові відзнаки. Так минуло моїх п'ять літ у неволі.

[...]

Довели мене до канцелярії, де видали звільнення і невелику суму зароблених грошей. Я – до своїх рідних у Домбрівку. Пам'ятаю, приїхала до Битова, а далі п'ять кілометрів пішки. Серце підганяло: скоріше, скоріше, а ноги не пускали, швидко втомились, боліли, кілька разів присідала відпочити при дорозі. [...] Нарешті, вже недалеко, побачила маму, яка переходила дорогу, звідкись йшла додому. Я кричу з усіх сил. Оглянулася, побачила мене, стала як врита. Не знаю, де й взялись у мене сили і мої не слухняні ноги поспішили, підбігли. Впала я мамі в обійми і ми довго стояли, плакали, не могли говорити. [...] В неділю написала листа до тата. Десь за місяць він прийшов, худий і дуже хворий. До його теперішніх страждань додалися ще старі з I світової війни, коли він сидів у Бригідках за українську справу, за яку і тепер натерпівся. [11]

Михайло Полянський (з Улюча)

Одної ночі батькові не спалося. Вийшов надвір. По якомусь часі побачив вогник цигарки в корчах під лісом, недалеко від дому. Додумався про що йдеться. Як котрогось дня прийшов до нас Бельський, батько запитався що вони, поляки, роблять вночі в корчах під лісом. Бельський зніжковів, проте по хвилині відповів: з наказу солтиса селяни з Манастириська слідкують вночі за нами, бо до нас приходять якісь українці. Бельський, відходячи, попросив дотримати секрету розмови, проте сам, мабуть, його не дотримав, бо відтоді, крім диків, ніхто вночі під нашу хату не приходив. [6]

↑ Виселення у рамках операції «Вісла»

Марія Луцась (зі Жнятина)

Нарешті пішли діти до школи. [...] Раз приходить дитина і каже, що вчителька наказала ілюстрацію зробити, як бандерівці нападають на самохід, що їхав той генерал [Сверчевський], з палками, позарозщувані. Старший син приходить і плаче: «Мамо, як я маю нарисувати?» Я кажу: «Так, як вам тлумачила, нарисуйте самохід, повно войска, а партизанів наших?.. Хай буде і з палками, і з бородами, хай мають, як хочуть!» А діти так зробили, але знали, що то неправда.

Учили релігії. Приходить мій син: «Мамо, іду на релігію». Пополудни я йду на поле, там сидить мій синок при кіпчеві. «Синок, що ти тут робиш?» Воно, бідне, розплакалося: «Мамо, мали веже в Бога Ойца сі навчити, а я не вмю і я не йшов нині на релігію». – «Жеби-сь ся на другий раз научив по-польски, а як ні – скажи по-українски».

За три роки другий син іде на релігію. Раз приходить і каже: «Мамо, нині ксьондз запитав, хто вмє веже в Бога Ойца, а ніхто не вмів, а я встав і по-українському сказав, і дістав-ем пйонтку».

[6]

Марія Матичак (з Грабовця)

Наш дід, батько нашої матері, походить із змішаної сім'ї. Його сестри були українками, а він та його брат – поляками. Так їх виховали батьки. Дід був проти такого поділу в сім'ї, тому своїх дітей – двох дочок та двох синів охрестив в церкві, а їх виховання довірив своїй дружині – українці. Він сам щонеділі та у святкові дні ходив до польської костела, що знаходився за 2 кілометри у Михайлівці (пол. Michałowka). Там він міг порозмовляти польською мовою, бо в нашому селі це було неможливо.

Через деякий час після виселення наших сусідів на «повернені землі» (нашу сім'ю не переселили, бо дід був поляком і мав німецьку кенкарту; але наш батько потрапив до [концтабору в] Явожно), моя мама розповіла нам, що бачила, як дід співає: «Ще Польща не померла...». Розповідала, що він при цьому витягнув шию, як гусак – вона не впізнавала рідного батька, аж мурашки пробігли по її спині. Отож, при якійсь нагоді ми почали тихо жартувати з дідуся, а він тоді випрямився і звернувся до мами так: «А ти вже забула, як ти співала за німців 'Ще не вмерла Україна' і також витягувала шию?». На щастя, в цей момент хтось до нас прийшов, і розмова припинилася. Потім ми ніколи більше не поверталися до цієї теми. [10]

Перший транспорт переміщених осіб під час операції «Вісла» вирушив із залізничної станції Цавне у Яноцькому повіті та через Освенцим прибув

3 травня 1947 року до Слупська. Останній транспорт виїхав зі станції Звержинец» і 12 серпня прибув в Білогард.

За даними Генерального штабу Війська польського, під час операції у Вісла було переміщено 140 575 українців (у тому числі лемків) та членів змішаних сімей, які проживали у трьох воєводствах (22 повітах) – Краківському, Ряшівському та Люблінському. Вони були поселені у дев'яти воєводствах (71 повіті). Ці дані не враховують українців, переміщених після закінчення операції «Вісла», переважно з Люблінського воєводства, та жертв репресій, як серед цивільного населення, так і серед членів підпілля. Менш ніж за чотири місяці польські військові суди засудили в прискореному порядку щонайменше 315 українців, з них 173 – до смертної кари. До концентраційного табору в місті Явожно потрапили 3873 особи, серед них понад 700 жінок та дітей. 160 українців загинули в таборі через голод, хвороби та катування.

Вибір матеріалів та опрацювання Марія Бучило

Дякуємо за допомогу у підготовці матеріалів Богданові Гуку, Євгенові Місилу та д-рові іст. наук Гжеґожові Мотиці. (РЕД.)

Матеріал походить з «Карти» 49/2006.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Богна Бартнічка, Сильвія Чепковска, «Разом, щоб вижити», праця на 6-й конкурс «Недавньої історії» – «Чужий серед своїх. Досвід 20 століття», номер 0138-Z/2002.
2. Петро Левко, «Село Вербиця... залишилась лиш смуга пам'яті», Львів 1998.
3. Марта Мазур, Малгожата Міхальчук, Катажина Тимбарска, Анна Вайс, «Дім з іншого боку Вісли», праця на 6-й конкурс «Недавньої історії» – «Чужий серед своїх. Досвід 20 століття», номер 0206-Z/2002.
4. Катерина Мудра, «Ще раз про Явожно», «Наше Слово» 2002, nr 23.
5. Міхал Плішка, «Вирвані з корінням», праця на 4-й конкурс «Недавньої історії» – «Сім'я у вихорі історії», номер 0747-I/2000.
6. «1947. Пропам'ятна книга», ред. Богдан Гук, Варшава 1997.
7. Розповіді Анни Шевчик, Теодора Шевчика та Миколая Сокача – зареєстрував та записав Єжи Стажинські в листопаді 1990 р., Східний архів (AW), I/790.
8. Розповідь Марії Широць – зареєстрував та записав Єжи Стажинські у вересні 1990 р., Східний архів (AW), I/811.
9. Розповіді, зібрані в Українському архіві у Варшаві Євгеном Місилом.
10. Розповіді з архіву Богдана Гука в Перемишлі.
11. Ольга Сова, «Тільки з вірою надією і любов'ю», «Наше Слово» 2002, nr 18.

Про операцію «Вісла»

Ми чекали цього: бурхливої, агресивної реакції на опис зла, яке в 1947 році спричинила операція «Вісла». Тому заздалегідь, майже роком раніше, в «Карті» 46 ми поклопотались доповнити окреслений уже раніше образ звірств українців на Волині, передовсім улітку 1943. Це не тільки глибокий образ апокаліпсису, який українська сторона влаштувала полякам у той час, але й скрупульозний аналіз д-ра Гжеґожа Мотики, що проливає світло на закулісся рішень, які щодо польського населення прийняло керівництво Організації українських націоналістів. Утікачі з тих земель слушно роками обурювались, що страхітливі тогочасні втрати замовчуються.

У «Карті» 49 ми представили операцію «Ві-

сла» очима її жертв – українців. Нам видається, що доля людини, відданої в руки історичного процесу, найкраще передає характер цього явища. Тож ми не дискутували з істориками, які в цьому випадку часто входять у роль ідеологів, а дали слово самим свідкам. Наша позиція ґрунтується на переконанні, що жертви рідко розминаються з правдою...

Тож ми й діждали страхітливого хору. Представляємо найбільш категоричні міркування, що закликають нас до порядку. Наприкінці на них відповідає авторка опрацювання, Марія Бучило.

Найбільш шокує у наведених листах – те, що ніхто з їхніх авторів не помітив описаного в «Карті» 49 страждання українців. Воно не має значення? Тільки наша, польська доля важлива? Це так ми маємо будувати порозуміння?

Спершу варто було б позбутися власної ненависті. (ЗБІГНЕВ ГЛЮЗА)

ТАДЕУШ ФІЛІПКОВСЬКИЙ, речник Світового союзу вояків Армії Крайової (ССВАК)

Ми з подивом прочитали на шпальтах «Карті» текст авторства Марії Бучило «Вигнати, розсіяти». Подив наш був особливо великим, бо ми разом організовували роботу польських і українських істориків, а КАРТА видала 10 томів матеріалів, що стали плодами спільно організованих конференцій. Ці томи містять усі важливі деталі, пов'язані з операцією «Вісла», що є науковими фактами, узгодженими значущими групами науковців обох країн. На думку

Генеральної ради Світового союзу вояків Армії Крайової, текст Марії Бучило фальсифікує (чи приховує) правду і вводить читача в оману.

Ми вважаємо, що авторка, а якщо вона цього не робила, то редакція повинна повідомити читачів, що в 1943 і 1944 роках через Буг і Сян з Волині та Східної Малопольщі втікали десятки тисяч польських родин, яким через УПА загрожувала смертельна небезпека. Ці втікачі своїми оповідями наводили жах, але й розпалювали ненависть до українців, особливо до УПА. Утікачі розповідали не тільки про втрату своїх близьких, але й про жорстоку смерть, яка їх спіткала. Ці

поляки втікали в невідоме, їх не перевозили поїздами на колишні німецькі господарства разом із живою і мертвою худобою, як потім українців у 1947 році.

Марія Бучило побивається над 150 тисячами переселених українців, але не вбачає необхідності в тому, щоб згадати про причини, що зумовили це переселення – що це кількарічна антипольська діяльність УПА була прапричиною депортаційної акції. Ми гадаємо, що варто було б також поінформувати читачів, що на початку 1944 року через Буг і Сян зі сходу переправилося 11 сотень УПА, саме тих, які вчинили різанину поляків. Ці сотні спричинили з цього боку кордону криваву польсько-українську війну, яку завершила лише операція «Вісла».

Марія Бучило нічого не пише про тисячі цивільних поляків і українців, які щороку гинули під час цієї локальної війни. На її думку, польська держава, неважливо з яким політичним ладом, мала бездіяльно спостерігати, як помиратимуть наступні мешканці цієї частини Польщі.

СТАНІСЛАВ ШМІДТ (Бидгощ)

Те, що ви пишете в тексті Марії Бучило «Вигнати, розсіяти» скидається на ворожу діяльність проти польського народу.

Як можна цитувати близько ста оповідей українців, колишніх мешканців східної частини нинішньої Польщі, без жодного коментаря! Як можна писати тільки про звірства польських воєнків, поминаючи очевидні факти!

Троє моїх близьких друзів із підпільної школи і з АК в часи окупації (даю гарантію їхньої благородності) загинули в 1945–48 роках від рук катів з УПА. Від їхнього імені я вимагаю пояснення на шпальтах «Карті», що воєнки з УПА в більшості походять від прислужників гітлерівської Німеччини. Раніше вони вбивали євреїв у Белзці і в інших таборах смерті, вбивали поляків з Поділля й Волині, служили у Ваффен-СС, убивали після 1945 року власних земляків, які відмовлялися вступати в партизанські загони УПА, а коли не могли до них дістатися, то вбивали їхні родини.

Я ніколи не був прибічником народної влади, але вважаю, що ліквідація ресурсної бази для банд УПА в рамках операції «Вісла» було єдиним рішенням, щоб угамувати район Бещад і зберегти життя тисячам людей, які прагнули бути лояльними громадянами.

Текст Марії Бучило представляє польсько-українські стосунки в кривому дзеркалі й багатьох людей – і поляків, і українців – уводить в оману.

Не можна безкарно фальсифікувати історію. Не годиться це робити на шпальтах історичного часопису.

ДАМ'ЯН КАРОЛЬ МАРКОВСЬКИЙ (Гурток цінителів Львова і Східних Кресів при Історичному інституті Варшавського університету)

Як людина, яка професійно займається історією й занурена в тему польсько-українських стосунків, я з жалем констатую, що і підбір спогадів, і сам коментар [Марії Бучило] – вибіркові й заангажовані. Таким чином применшено загрозу, яку фактом свого існування в Бещадах створювали організовані угруповання УПА в південно-східній Польщі.

Я хочу звернути увагу, що операція «Вісла» вимагає об'єктивного підходу для отримання правдивого образу тих подій. На жаль, вищезгаданий текст такого підходу не виявляє. Авторство усіх спогадів належить українським мешканцям виселених сіл. Ніхто не потурбувався про те, щоб розмістити хоча б один спогад протилежної сторони. Результат таких дій може бути тільки один – введення в оману тисяч читачів і зовсім необ'єктивне транслявання власного бачення операції «Вісла».

Історичний вступ авторки не відхиляється від цього тону. Процитований у ньому вирваний із контексту уривок проекту депортаційної операції («остаточно вирішити українську проблему в Польщі»), був поданий без ширшого пояснення, що йдеться про ліквідацію УПА й істотно викривляє мету операції.

Серйозні застереження я висловлюю також стосовно термінології, яку ми бачимо у цитованих у статті спогадах. Депортовані українці говорять про бандерівців і УПА як про «повстанців» і «підпілля». Я боюся, що тут ми маємо вправу з грою на почуттях читачів, яким слова цього стибу з очевидних причин повинні мати позитивні асоціації.

У тексті ми бачимо речення: «Після закінчення депортації в СРСР напади українських партизанів на загони Війська Польського й пости міліції порідшали, відчутно зменшувалися втрати серед польського цивільного населення».

Далі Авторка посилається на дані, що вказують: у 1947 році в результаті дій УПА загинуло лише 16 осіб. Шкода, що вона не подає джерела цієї інформації. Бещадські села, розташовані в долинах, що перетинають розлогі гірські пасма, бувають важкодоступними не тільки під час війни. Заселені прихильним до бандерівців українським і (меншою мірою) лемківським населенням, вони були bastionом, людським і харчовим ресурсом для сотень і куренів УПА. Загони українських націоналістів протрималися б у цьому районі значно довше, якби не депортаційна операція.

«Неодноразово, зокрема в першій фазі, операція мала брутальний перебіг». Справді, під час виселень у результаті порушення субординації доходило до биття й гвалтування, однак вони не мали характеру якоїсь хвилі антиукраїнського терору, що випливає з тексту. Авторка уболює за жертвами пацифікаційної операції, однак жодного слова не пише про кілька тисяч поляків із бещадських сіл і південної Рясівщини, по-звірячому вбитих силами УПА, що дислокувались не деінде, а саме в українських і лемківських селах, які були охоплені пацифікацією.

Опрацювання будь-яких матеріалів і наукових робіт на тему подій штибу операції «Вісла» вимагає відповідного знання, високого рівня скептицизму щодо джерел і спогадів, а також – що найважливіше – погляду на порушувану справу з кількох точок зору. У випадку згаданого тексту особливо останнього принципу не було дотримано.

Операція «Вісла» і польсько-українські взаємини у перші повоєнні роки – це питання, щоб зрозуміти й прийняти до відома яке, необхідно багато доброї волі з обох сторін, бажання мати максимально об'єктивну історичну правду. Я боюся, що роботи з таким підходом, який ми бачимо в цьому тексті, не тільки не служить правді, а лиш віддаляє ймовірне польсько-українське порозуміння.

ВІД АВТОРКИ

Думки щодо операції «Вісла» не стали для мене дивиною. Аргументи, які у них звучать, уже стали немовби мантрою, що її повторюють у кожній дискусії про польсько-українські стосунки в ХХ столітті. Однак щоразу, коли дискусія набуває саме такого тону, мене охоплює сум. Ми не здатні читати запису страждання інших людей як просто свідоцтва страждання,

без встановлення зв'язків, хоча вимагаємо, щоб про наше польське страждання саме так писали й так його інтерпретували – без пошуку «причин», без надання слова іншій стороні.

Дивує те, що автори цих листів не помічають, як у певному сенсі застосовують принцип колективної відповідальності та виправдання зла іншим злом. А задум і форма того тексту були очевидними. Це запис досвіду конкретних людей – українців. Як колективне свідчення жертв тих подій він не мусить підлягати об'єктивності, а доповнення його спогадами протилежної, тобто польської, сторони суперечило б суті цього тексту.

У листах звучать закиди про відсутність ґрунтовного історичного коментаря, про фальсифікацію історії, а також про ігнорування плодів історичних конференцій з циклу «Польща–Україна: важкі питання» (що виходили друком у КАРТІ), які «містять усі важливі деталі, пов'язані з операцією «Вісла»». Отже, у 8 томі, що містить матеріали VIII Міжнародного історичного семінару «Польсько-українські відносини в роки Другої світової війни», присвяченого передовсім усім переселенням поляків і українців, зокрема операції «Вісла», у протоколи узгоджень і розбіжностей між польськими й українськими істориками є знаменний запис: «З огляду на значні розбіжності між польськими й українськими істориками щодо тем «Генезис і хід операції 'Вісла'» і «Політичні, економічні й національно-демографічні наслідки операції 'Вісла'» вирішено, що узгодження й розбіжності будуть сформульовані на ІХ семінарі, після попередніх консультацій істориків». Перебіг дискусії під час ІХ зустрічі польських і українських істориків, як і остаточний вигляд протоколу узгоджень і розбіжностей промовисто свідчать про те, що питання причин і перебігу операції «Вісла» не таке очевидне, як це подають автори листів.

Розбіжності в цій справі не мають національного характеру. Адже серед польських істориків можна виокремити дві групи – прибічників тези про необхідність проведення операції «Вісла» і тих, хто відстоює позицію, що примусових депортацій не можна виправдати.

Коронний аргумент перших – що ця операція була потрібна для ліквідації українського підпілля в Польщі. При цьому вони не реагують на аргументи протилежної сторони, що польське підпілля й УПА в СРСР, де вони були сильнішими й діяли на більшій території, були знищені, не

вдаючись до переселень, не відповідають на питання, чому – якщо операцію «Вісла» проведено тільки з метою боротьби з УПА – виселили лемків, які в більшості не підтримували українського підпілля, і для чого проводили виселення ще в 50-их роках, коли український партизанський рух уже не діяв.

Незрозуміла також відповідь на принципове у цьому контексті питання про чисельність партизанів, оскільки неодноразово їхня кількість завищувалась. Знавець цієї теми, автор виданої нещодавно книжки «Український партизанський рух 1942–1960-их років» д-р Гжегож Мотика наводить такі дані: «Насправді сили УПА навесні 1947 року становили близько 1400–1500 партизанів. До партизанів УПА треба ще додати 200–250 членів БСБ [Боївок служби безпеки], а також кількості членів цивільної мережі зі зброєю. Загони СКВ [Самооборонні куцові відділи] на практиці в цей період вже не рахувалися, а в цивільній мережі лише частина членів була озброєна. Це разом дає нам близько 2–2,5 тис. людей зі зброєю. Добре видно, що співвідношення українських сил щодо польських в абсолютних числах становило 1:10, а по суті був іще менший: ВП [Військо Польське] і КВБ [Корпус внутрішньої безпеки] мали більші можливості для маневрів і могли в даному регіоні досягнути ще більшої переваги, особливо коли додати до цього краще озброєння, забезпечення, зрештою підтримку авіації і чотирьох бронепоездів. До цього також додавалися чехословацькі й радянські формування, які блокували кордон»*.

Було виселено понад 140 тисяч осіб, щоб здолати неповні 3 тисячі партизанів? Чи з метою проведення операції справді тільки проти партизан УПА не достатньо було б створити в багатьох селах військові гарнізони, які блокували б контакти місцевого населення з партизанами, тобто можливість здобуття їжі? Окрім того, механізм розселення українців на західних і північних землях – коли їх розпорозували, розділяли мешканців окремих сіл, а також політика влади щодо української спільноти після операції «Вісла» – доводять, що понад 140 тисяч осіб виселили, бо хотіли позбутися українців на південно-східних теренах і докласти до того, щоб розсіяні серед польського населення вони швидко піддалися

асиміляції, завдяки чому проблема української меншини була б остаточно вирішена.

Марія Бучило

переклала на українську мову
Олена Шеремет

Матеріал походить з «Карті» 51/2007.

Текст про операцію «Вісла»: «Вигнати, розсіяти» («Карта» 49) викликав коментарі, які ми опублікували в попередньому номері. Дискусія, яку ця справа спричинила, має значно ширший характер – вона стосується підвалин у відносинах між Польщею і Україною. Представлений тут обмін правдами не вичерпує дискусії. Ми чекаємо на чергові голоси. Отримані до жовтня поточного року (також, сподіваємося, українські), ми представимо в «Карті» 54. (РЕД.)

ЧЕСЛАВ ЦИВІНСЬКИЙ, голова Світового союзу вояків АК, до Збігнева Глужи, голови Центру КАРТА

Шановний пане голову,

Дуже Вам дякую за виконання нашого прохання й публікацію у 51 номері «Карті» нашого критичного листа, що стосувався статті Марії Бучило, надрукованої у «Карті» 49. Ви також додали два інші критичні листи у цій справі.

Опублікований наприкінці «голос авторки» унаочнює, що пані Бучило не прийняла жодної із цих критичних зауваг і очевидно вважає, що її спосіб представлення теми не вимагає змін. Тож ми не будемо апелювати до цієї справи і знову пояснювати її помилкову, на нашу думку, позицію.

Натомість я б хотів зупинитися виключно на вступному слові, яке написали Ви. Твердження, які цей вступ містить, зачепили нас до тієї міри, що якусь мить ми мізкували, чи це справді Ви є автором цього тексту. Ми знайомі багато

* Grzegorz Motyka, «Ukraińska partyzantka 1942–1960», Warszawa 2006, с. 588–589.

років, багато років співпрацюємо. КАРТА була і є близьким нам співорганізатором наших семінарів «Польща–Україна: важкі питання». Ви були першим автором ідеї й організатором конференції польських і українських істориків у Подкові Лесній у 1994 році. Роками ми спостерігали гідну пошани роботу КАРТИ, її креативність і результативність. А тепер, читаючи цей вступ, ми не можемо зрозуміти, що сталося.

Прочитую думки з тексту, що викликають такі відчуття:

«Ми чекали цього: бурхливої, агресивної реакції».

Ми кілька разів прочитали всі три листи і не знайшли і них жодної бурхливої агресії. Є критика, є інша думка про те, як належить конструювати такого типу статті. Є питання, чому слово в статті надається лише українцям і немає польських свідків. Але агресії ми не знайшли.

Дуже Вас прошу вказати, яку і проти кого направлену агресію Ви мали на увазі, пишучи це речення. Проти Марії Бучило? Проти українців? Було би доречно процитувати ці начебто агресивні реакції.

«Тож ми не дискутували з істориками, які в цьому випадку часто входять у роль ідеологів, а дали слово самим свідкам. Наша позиція ґрунтується на переконанні, що жертви рідко розминаються з правдою...».

Пане голово! Отже, Ви вважаєте, що це не історики є найбільш відповідними особами, чийм завданням є виносити вердикт щодо подій шістдесятирічної давнини, а свідки? Ви справді вважаєте, що історики «часто входять у роль ідеологів» і можна не надавати їм слова? На основі цього Ви забираєте право голосу в істориків обох країн? Ви забираєте право голосу не тільки в істориків, але й у польських свідків. Ви також не вважаєте за необхідне поінформувати читачів, що операція була направлена проти тих, хто чотирма роками раніше винищили майже 100 тисяч поляків і вгнали в невідомість ще значно більше?

Ви жодним чином не поінформували читачів, що депортовані українці були підтримкою для ОУН і УПА, і без цієї підтримки не була б потрібна ніяка операція «Вісла».

Далі Ви пишете: «Тож ми діждали страхітливого хору».

Ми були би вдячні, якби Ви вказали, які слова, речення чи абзаци є цим страхітливим голосом у хорі.

Ви дорікаєте, що (як можна здогадатися: для нас) «тільки наша, польська доля важлива». Мені ж на думку спадає, що для деякого важлива тільки їхня, українська доля: 140 тисяч депортованих, а не 100 тисяч убитих і значно більше вигнаних у невідомість поляків.

Ви питаєте: «Так ми маємо будувати порозуміння?»! Кого Ви про це питаєте? Єдиний акт, що необхідний для усунення перешкод на шляху нашого подальшого омріяного зближення – це засудження Україною і українцями злочину, вчиненого ОУН і УПА проти польського населення в 1943 і 1944 роках. Польща не має на сумлінні жодного злочину проти українців. Навіть необхідне виселення 140 тисяч українців було засуджене вже в 1990 і 1998 роках польським Сенатом і двостома інтелектуалами, плюс чисельні вибачення від президента Квасневського. Нічого схожого з українського боку не було.

Ні Українська держава, ні нинішнє покоління українців не мали жодного стосунку до злочину прости польського народу. Однак ми розраховуємо на його засудження. Якщо його не буде, це буде означати схвалення цього злочину.

І наступне Ваше речення: «Спершу варто було б позбутися власної ненависті!» Чи могли б Ви сформулювати, чію і до кого ненависть Ви маєте на увазі?

Мій лист, певно, стане для Вас несподіванкою. Але для нас дуже важлива співпраця з КАРТОЮ і ми б хотіли спробувати дійти до спільної чи принаймні близької думки. Прошу сприймати цей лист як нашу позицію у справі безкінечних розбіжностей між Польщею і Україною. Без спроби дійти до узгодження поглядів у нашій співпраці можуть з'явитися небажані труднощі. ВАРШАВА, 29 ЧЕРВНЯ 2007 Р.

ЗБІГНЄВ ҐЛЮЗА у відповідь

Шановний пане голово, шановне товариство,

Дякую Світовому союзу вояків АК за цей лист. Його тональність дає нам спільний шанс на серйозну розмову про це питання... Не про справу «безкінечних розбіжностей між Польщею і Україною», а про надзвичайно важливу, дуже глибоку – як виявляється – різницю у баченні польсько-українських відносин. Виразний намір Вашого листа дозволяє мені констатувати, що в цьому не було підозри, ніби пишучи коментар у «Карті» 51, я висловлювався від імені України.

Я також дуже ціную співпрацю зі спільноту вояків Армії Крайової. А той факт, що Ваш Союз продовжує діалог із українцями в циклі семінарів «Польсько-українські відносини в роки Другої світової війни», якому нам вдалося лишень дати поштовх у 1994 році, я вважаю великим успіхом ССВАК. Серія «Польща – Україна: важкі питання» – це наше спільне творіння, яке реалізується спільними зусиллями обох організацій (зокрема часто без допомоги держави!), однак наші мотивації, як видається, відрізняються.

Цього разу маємо нагоду розглянути те, у чому ми різні. У «Карті» 51 моя реакція – як я тепер розумію – можливо була надто бурхлива і не сприяла проясненню нашого бачення справи, загострила поляризацію думок. Я радше дивуюся, що геть зовсім проігноровано присутні аргументи Марії Бучило, яка відповідала на листи, опубліковані раніше (цих обгрунтувань я не буду тут повторювати). Усе вказує на те, що ми маємо справу з фундаментальною проблемою, що стосується і суті подій минулого, і теперішніх переконань.

Що ті три листи не були страхітливим хором? Ну, що ж, агресії не було в словах, у самій формі цих листів, але їхній сенс був блискуче дискваліфікуючий. Ви не бачите агресії в реченні: «Те, що ви пишете [...] скидається на ворожу діяльність проти польського народу»? Ці листи однакостайні; вони просто відкидають підстави того образу, який ми представили в «Карті» 49.

Ми й далі рішуче наполягаємо, що наша публікація про операцію «Вісла» дає правдивий образ тієї події, а водночас служить польсько-українському порозумінню. Це була не випадковість, що висловлювались виключно українці – ми хотіли це побачити їхніми очима, зрозуміти, що їм тоді заподіяли. Ми не включили до цього монтажу «ідеологічно заангажованих» чи схильних до узагальнень спогадів – це мав бути запис самих лише фактів. Поки що нам не довелося чути думок, які ставили б під сумнів їхню правдивість.

Йшлося власне про те, щоб свідки не «винесли вердикт», як часом у цій справі роблять історики. Нам було також важливо, щоб усі ті, хто так спокійно говорить про необхідність тієї операції, поглянули безпосередньо на її перебіг. Але виявляється, що вони дивляться без емпатії, без співпереживання, вперто повторюючи: «Це була необхідність!». Коли я думаю про це зягяте, рішуче засудження навіть очевидно невинних людей, які підпадали під операцію, я роблю

висновок, що ми маємо справу з ненавистю, яка не минає... А поки вона триває в таких значних масштабах, жодного порозуміння не буде. Може бути хіба що «зближення думок». Як під час семінарів «протоколи узгоджень і розбіжностей».

Чи справді ще не пора критичніше поглянути (як багато хто з польських істориків) на те комуністичне виправдання операції «Вісла»? Уже в достатній мірі задокументовано його пропагандистський характер (це пояснювала Марія Бучило). Чи не дивно, що при повсюдній однакостайності щодо засудження сталінської політики повоєнної польської держави, саме ця її складова буває прийнятною?

Для нас найважливіше питання: «Як було?». На це запитання ми відповідали змонтованим текстом Марії Бучило. Усі Ваші застереження стосуються контексту. Попри наші пояснення, знову ті самі аргументи: ви не пишете про «Волинь»! Але ж пишемо, тільки окремо (так само словами свідків, там якраз лише поляків). Ми не порівнюємо убивств із виселенням. Ми не пишемо про причинно-наслідкові зв'язки на різних етапах польсько-українських стосунків (можна і впродовж віків...), а про істотний вимір кожного з них. Поки існують такі сильні емоції з обох сторін, неможливо інакше зрозуміти минуле. З будь-якого боку можна кидатись звинуваченнями в давній підлості іншої сторони, але – задля чого?

«Польща не має на сумлінні жодного злочину проти українців»? Як би я хотів вірити в ці слова! Як би я хотів із піднятою головою казати: «Польща не причетна до творення пекла обох наших народів». Але на цих словах я б мусив сором'язливо опустити очі, знаючи, що це неправда.

Попри все не нас мабуть стосується думка: «для декого важлива тільки їхня, українська доля». Особливо в контексті «Волині». Я не знаю, чи десь був створений точніший образ українського звірства щодо поляків у 1943 році, ніж у «Карті» 8 і 46. По суті, жах «Волині» значно перевищує зло операції «Вісла». Але неможливо зі зла зробити добро, посилаючись на інше, більше зло. Я наголошую: ми не зіставляємо цих подій, представляючи кожна з них окремо.

Власне: «операція була направлена проти тих, хто чотирма роками раніше винищили...». Але ж – не була. Родини, які виселяли з південно-східної Польщі, не нищили нікого чотирма роками раніше на Волині. Це ключова річ – чи мали ми право мститися будь-яким українцям?

Так можна було думати в 40-их, коли жахи Другої світової війни ще порушувала всі порядки речей, але не сьогодні, понад 60 років потому. У жодному разі не можна застосовувати принципу колективної відповідальності.

Злочини на Волині і в Східній Галичині були жахливими, шокуючими. Рішення тогочасних українських командувачів щодо польських мешканців тих земель – це варварство. Я розумію, що той, хто відчув на собі таку жорстокість, не може через це переступити, тим більше, що стільки років був змушений мовчати. Що оскільки досі живі вбивці (убивали також кільканадцятирічні діти), а не чути виразних слів каяття... Так, це не полегшує болю.

Конфлікти між поляками й українцями мають майже виключно історичні витоки; сама сучасність їх не множить. Однак ті не вщухнуть, поки не спаде ненависть – живуча з обох сторін. Українську неприязнь ми підсилюємо, говорячи про необхідність операції «Вісла», польську підживлює мовчання українців на тему «Волині». А молодші покоління все менше можуть щось із цього зрозуміти.

Я дуже розраховую на ваше розуміння, на спільне подолання цієї – здавалося б – бездонної прірви. Гадаю, ми можемо порозумітися, прийнявши простий принцип прав людини: усі жертви рівні, незалежно від національності. Повторюю: ми не порівнюємо жертв різанини й депортації.

Я розумію, що після прочитання цієї відповіді ми можете вирішити: і що з цього, якщо вони далі не вибачаються, мусять вибачитись! Добре видно, що вимоги чи звертання такого типу не ефективні, не можна схилити когось до національного каяття. Я якось переконаний, що було б уже достатньо не нападати, усвідомити провини також із польського боку, і зрештою відгукнувся б незалежний, несилуваний голос з українського боку: «Так, те, що українські заподіяли полякам у 40-их роках, це жахіття, яке неможливо виправдати». Під примусом вони не говоритимуть.

Збігнев Глюза

**переклала на українську мову
Олена Шермет**

Матеріал походить з «Карти» 52/2007.

У «Карті» 49 ми надрукували змонтований текст свідчень українців, виселених із південно-східної Польщі в рамках операції «Вісла» – «Вигнати, розсіяти», який підготувала Марія Бучило.

Реакції на цей запис, зокрема членів Світового союзу вояків АК, ми опублікували в «Карті» 51 і 52. Розбіжності в думках між середовищем КАРТИ і середовищем ССВАК виявилися настільки суттєвими, що ми спільно вирішили провести прями діалог на цю тему.

У дискусії, що відбулась у жовтні 2007 року, участь узяли: з боку ССВАК – Анджей Жупанський, голова Округу Волинь ССВАК, проф. Едмунд Бакуняк, д-р Збігнев Пальський і д-р Юзеф Рель, з боку КАРТИ – Збігнев Глюза, голова Центру, д-р габ. Гжегож Мотика і ред. Марія Бучило. Представляємо її основні фрагменти. (РЕД.)

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Між нами є фундаментальні різниці в розумінні операції «Вісла». Ми зустрілися, щоб їх обговорити. Ми вважаємо, що не можна представляти цю операцію без посилань на події минулого. Якщо публікуються спогади про неї, їх не можна лишати без історичного коментаря. Якщо цього немає, то в будь-якої пристойної людини складеться враження, що українці справді зазнали від поляків великої кривди.

ЗБІГНЕВ ПАЛЬСЬКИЙ

Варто додати, що після прочитання запису в «Карті» можна подумати, що ця кривда не була нічим спровокована.

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Таке прочитання цього тексту несе польській справі велику шкоду. Українці, українські націоналісти винищили під час війни майже 100 тисяч наших братів. Це скабка, яка застрягла між нами – вона заважає обох народам у процесі порозуміння. Якщо зараз у Польщі звучить голос про польську провину перед українцями, то українці в Польщі чи й в Україні не матимуть приводу поспішати із засудженням українських злочинів на Волині. Саме таке хід думок може зумовити опублікований в «Карті» матеріал.

Ми вважаємо, що по суті єдиним досі невіршеним питанням у польсько-українських відносинах є засудження українцями українських злочинів проти поляків. Звісно, нинішні покоління українців, а також українська влада не мають і не мали жодного стосунку до цієї різанини. Однак виникає питання – чи вони її засуджують? Поки що такого засудження не було. Її не засуджує і Об'єднання українців у Польщі, яке вважає, що Українська повстанська армія гідна реабілітації й нобілітації. Нещодавно голова ОУП Петро Тима на питання журналіста, чи повинна УПА отримати статус ветеранів, без вагань відповів, що так. Тобто – ідол української молоді, який воював за незалежність України, це солдат УПА, відповідальний за те масове вбивство.

ЗБІГНЄВ ГЛЮЗА

Я здивований такою реакцією ССВАК, що прямо зіставляє вбивство на Волині з операцією «Вісла». Ми в «Карті» свідомо відокремили ці дві справи, вважаючи, що їх треба описувати зосібна, вдаючись до дещо інших засобів. Різанина на Волині була описана у двох номерах часопису (8 і 46). Там ми надали слово полякам, людям, які були свідками волинського злочину. Більшість чисельних текстів у «Карті», які стосуються польсько-українських відносин, приготував чи порекомендував Гжеґож Мотика. Його текст супроводжував також матеріали про Волинь (№46) – один із найважливіших коментарів такого типу, надрукованих у «Карті», який підсумовував усю попередню інформацію на цю тему і водночас пояснював механізм подій. Матеріал про Волинь передував публікації про операцію «Вісла», тому я також не розумію закиду в односторонності.

У записах із Волині ми дали слово полякам, потенційним жертвам української акції, зазвичай дивом уцілілим. Натомість тут надали слово українцям, бажаючи їхніми очима побачити, що сталося в 1947 році. Для польсько-українського діалогу, для колективної свідомості в Польщі дуже важливо зрозуміти, що відбулося в рамках тієї операції. Коментар тут вельми стриманий, що відповідає формулі «Карті» – коментарі завжди виступають додатком, промовляти мають передовсім історичні свідчення. Нам здавалося, що коментаря авторки було достатньо. При цьому ми послалися на інформацію Гжеґожа Мотики, який стверджує, що загроза з боку українського

партизанського руху була вже тоді не така значна, щоби проводити такого типу операцію. Ми свідомо не вступали в дискусію щодо контексту.

У листах від Світового союзу вояків АК («Карта» 51 і 52) був закид, ніби ми представляємо українську точку зору, чи просто таки виступаємо в ім'я українського національного інтересу. Тож мабуть важко дивуватися нашому обуренню. У нас немає жодного приводу оцінювати ці події з української перспективи й репрезентувати українців. Ми намагаємося бути об'єктивними. Ви ж піддаєте це сумніву.

У цій точці ми торкаємося надзвичайно суттєвого питання – наш попередній діалог, опублікований на шпальтах «Карті», виявився не лише дискусією про антиукраїнську операцію «Вісла» чи про антипольську акцію на Волині, а ще й розмовою універсального, по суті – генераційного (хоча не в виключно поколінневого значенні) виміру. Команда Центру КАРТА – люди у віці 25-50 років – практично без винятку підтримали мої обґрунтування, це можна вважати реакцією молодшої генерації. У цьому сенсі цей діалог важливий для колективної свідомості в Польщі, бо ми репрезентуємо значущі середовища. Гадаю, з боку ССВАК це стосується не тільки людей АК, які воювали на Волині й бачили українські злочини на власні очі, але й людей, які пережили Другу світову війну й мають саме таку перспективу. Ми приймаємо її з усією повагою. Тому я зрадив листу ССВАК, який ми надрукували в «Карті» 52.

ГЖЕґОЖ МОТИКА

Маленьке спростування. У питанні польсько-українських відносин дуже важлива точність. В історіографії існує думка, що в 1947 році зменшувалась загроза з боку УПА. Я би хотів зазначити, що це не моя думка. Про це радше писав Євген Місило у вступі до своєї книжки «Акція 'Вісла'». Я ж вважаю, що реальна загроза існувала і треба було провести військову операцію, але вона не мала бути пов'язана із примусовими переселеннями.

ЗБІГНЄВ ПАЛЬСЬКИЙ

Пан Глюза сказав, що середовище КАРТИ стало за нього горою, коли він висловлював протилежну до середовища ССВАК думку. Це підтверджує тезу пана Жупанського, що текст, який підготувала «Карта», був такий переконливий, що викликав саме таку реакцію. Тож якщо в середовищі

КАРТИ, яке багато років працює з новітньої історією, з'явилося таке переконання, то як цей текст сприйматиме загал, серед якого люди, які цікавляться історією лише принагідно...

Ви також сказали, що тексту, який стосувався операції «Вісла» – я послідовно вживатиму термін «операція», а не «акція» – передував текст Гжегожа Мотики про Волинь. Однак погляньмо на віддаленість цих текстів у часі. Коли вийшли тексти про різанину на Волині, а коли вийшла «Карта» 49? Тут досить великий часовий проміжок.

Якщо йдеться про сам перебіг операції – по суті тут немає спірних питань. Ми знаємо, які сили були в ній задіяні з одного і з іншого боку, знаємо, кого вивезли і в якому напрямку, знаємо, скільки людей переселили. Залишається наступне питання: чи був це черговий комуністичний злочин чи ж це була необхідна самооборона польської держави, без огляду на її устрій? Іншої польської держави на той час не було. Я посмію стверджувати, що це була необхідна самооборона польської держави.

Наступне питання: чи український партизанський рух, а також пов'язана з ним Організація українських націоналістів боролися з польською державою тому, що вона була комуністична, а отже, боролися з ідеологічних причин, чи боролися з Польщею як державою? Моя теза така: неважливо, який був устрій держави, хто в ній здійснював владу, чи була це влада обрана демократично чи з подачі Кремля, це ОУН, а також УПА як її збройне плече, вели жорстоку боротьбу лише тому, що це була польська держава.

Чи можемо ми не визнавати волі українців творити власну, незалежну державу? Чи всі їхні дії ми можемо назвати безправними й позбавленими сенсу? Звичайно, ні. Українці в 1918 році були винесені за дужки історичного процесу. Це не позбавило їх права домагатися незалежної держави, але запитаймо себе – шануючи їхню волю до боротьби і незламне прагнення побудови незалежної України – чи мета виправдовує засоби? І це наступне питання: чи УПА заслуговує на статус ветеранів, чи заслуговує на те, щоб долучитись до родини усіх тих вояків підпільних армій, які боролися за визволення, за спільну свободу. Чи у випадку УПА та ідеології, яку вона собі обрала, це не перекреслює таких прагнень – у контексті не тільки польської, а ширше – європейської боротьби за свободу в часи Другої світової війни?

ЗБІГНЄВ ГЛЮЗА

При публікації збірки свідчень про операцію «Вісла» вона не передбачалась як голос у справі цілого ланцюга подій. Не було такого наміру. Ми намагаємося концентруватись на окремих епізодах, а не починати за їх допомогою дискусію про розлогий історичний процес. Зрештою, окремі етапи цього процесу в «Карті» ми описували. Останній запис про різанину на Волині на неповний рік випередив текст про операцію «Вісла», тож це не такий великий часовий проміжок, особливо для квартальника.

Описуючи цю операцію, ми не хотіли зіставляти страждання тих, кого вигнали, зі стражданням тих, кого в жорстокий спосіб убивали на Волині чи в Східній Галичині. Нас неймовірно зачепило, що ви позбавляєте права тих, кого депортували, висловити свою точку зору, вилити свій біль. Часто це були молоді люди, які не мали ще нічого спільного з політикою... Для нас не підлягає сумніву, що їхня доля гідна оповіді.

Говорячи про генераційний вимір нашого діалогу, я мав на увазі обмін переконань у листах. Реакція середовища КАРТИ стосувалася права людини проговорити свою долю. Українці, які все ж є польськими громадянами, мають право розповісти про самих себе, а обов'язок Польщі – почути їхній голос.

Той кошмар, який відбувся на Волині, звісно, важко порівняти з чим завгодно. Є величезна різниця у тому, що сталося в 1943–44 роках на Волині і в Східній Галичині і в 1947 році в південно-східній Польщі. При цьому закид, що ми відбілюємо українців, відповідальних за цей злочин, вражає. Ця думка не має права на існування в такій дискусії, ця думка взагалі не повинна була озвучуватись. У цьому контексті вириває питання про форму публічного діалогу – нинішнього і майбутніх. Як його вести, щоб не фальсифікувати історію і водночас обертатися одне до одного обличчям. Гадаю, що в польсько-українському діалозі ми з обох сторін робимо серйозні помилки.

Я також вважаю, що основна помилка передовсім з українського боку, помилка політиків і громадської думки в Україні – це відхрещування від називання злочину своїм іменем. Україна значно незріліша для такого діалогу, ніж Польща, і в якомусь сенсі його пробуксовує. Ми переконані, що такою позицією, як наша, і такими публікаціями в «Карті» ми полегшуємо цей діалог. Українська сторона радше не може не помітити

такого типу емпатії, готовності вислухати її думку. Гадаємо, що тоді їй легше буде почути польський голос. І вона відповідь на цей голос.

МАРІЯ БУЧИЛО

В історії наших двох народів є багато болючих і складних питань. Я далека від того, щоб ставити на шалі терезів страждання обох народів – особливо тих, які живуть в різних порядках – однак воно є з обох боків. Ви ж зовсім не берете цього до уваги.

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Тому нарешті я покладаю надії на цей діалог.

ЕДМУНД БАКУНЯК

Я учасник подій на Волині, що дає мені право бачити всю справу гостріше, ніж усі тут присутні. Не дивуйтеся, молодь, що в нас сидить цей досвід звірства.

Упродовж 65 років польською мовою вийшла достатня кількість публікацій, які задокументували історичний бік волинських подій, досконало показуючи, що українські націоналісти боролись не за свою батьківщину, а проти польських сусідів – убиваючи їх. Боротьба за свою батьківщину – це боротьба цивілізованими методами. Видно виразний дисонанс між поведінкою поляків і українців. Це звірство треба визнати. Спільно з українською стороною ми провели 13 семінарів «Польща-Україна: важкі питання». На жаль, ніхто з українського боку не хотів визнати цієї правди. Голос волиняків, які 65 років силкуються залагодити цю справу по-християнськи, це глас волаючого в пустулі.

ЗБІГНЄВ ГЛЮЗА

Якийсь час я брав активну участь у семінарах і у мене склалося враження, що хоч і немає такого «покаянного» голосу, але українська свідомість дуже змінюється, а перспектива діалогу стає все реальнішою. Що ці голоси все компетентніші, правдиві, хоч досі без висновків. Якщо такий процес, як семінари, нічого б не значив, то й нас запис про операцію «Вісла» нічого не змінить.

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Результат семінарів полягає в тому, що ми можемо сказати, що злочин було констатовано. Його масштаб і виконавців. Не тільки польськими істориками, але й українськими. На жаль, польська

влада не взяла до уваги, що історики обох країн спільно визначили, який був перебіг, масштаб злочину і ким були виконавці – і сама не назвала цього своїм іменем. Українська влада не має причин поспішати, що легко зрозуміти – якщо Польща мовчить і може тільки, як Ви в 1997 році, просити пробачення за операцію «Вісла».

ЗБІГНЄВ ПАЛЬСЬКИЙ

Польська громадська думка майже нічого не знає про події на Волині, натомість знає багато про операцію «Вісла» і знає, що поляки з незрозумілих причин у 1947 році завдали кривди, а може, навіть винищили українців. Знає, оскільки про це писали однобоко газети з великим накладом, передовсім «Газета Виборча».

УПА і ОУН боролись не з комуністичною державою, а з польською. Збігнєв Глюза дуже узагальнив справу, кажучи, що ми не даємо права висловити власне страждання. Звичайно, ніхто, хто мислить раціонально, не стверджуватиме, що ці переселення були приємними для лемківської й української спільноти. Звичайно, вони мають право проговорити правду про своє страждання. Йдеться тільки про збереження пропорції. Йдеться про те, щоб читачі дізналися, що це не комуністична польська держава з військовими загонами без причин кинулася на невинних людей, загнала їх у вагони для худоби й вивезла, декого до концентраційного табору. Це однобоке бачення історії, яке не завжди відповідає дійсності.

Ви казали, що не хотіли співставляти страждання волиняків із досвідом українського населення, яке виселили в рамках операції «Вісла». Однак це треба співставляти, не за принципом «хто більше постраждав», а для того, щоб показати пропорції між дикою оргією, вакханаліями звірства і необхідною самообороною держави.

ГЖЕґОЖ МОТИКА

Дискусія про операцію «Вісла», на мою думку, це розмова про те, чи перед лицем загрози територіальній цілісності повоєнної польської держави, щодо ОУН і УПА застосували відповідні методи боротьби з партизанами. Чи застосування принципу колективної відповідальності щодо всього українського й лемківського населення було необхідним. У ширшій перспективі це й полеміка про те, чи при антипартизанських заходах, неважливо, хто, де і коли їх проводить, можна застосовувати колективну відповідальність.

Польські історики мають щодо цього різні думки, прикладом чого є розбіжності у поглядах між мною і Збігневом Пальським.

Ми не сходимося не в тому, чи треба було ліквідувати УПА чи ні, а в тому, чи з цією метою треба було виселяти усе цивільне населення. Збігнев Пальський вважає, що це було необхідно, я ж стверджую, що ні. На його думку, це була вимушена оборона польської держави, на мою думку – її виразне перевищення, адже з 140 тисяч депортованих лише малий відсоток співпрацював із партизанами.

Фундаментальною річчю, яка нас тут збирала, є питання, як примирити пам'ять людей, які страждали на Волині і в Східній Галичині – з пам'яттю депортованих на землях повоєнної Польщі. Я і редакція «Карти» вважаємо, що треба говорити про всі страждання, звісно, зберігаючи пропорцію і не ставлячи знаку рівності між антипольськими акціями УПА і примусовими виселеннями українців.

Я прихильник як засудження злочину УПА, так і операції «Вісла». За цю першу позицію мене називають «типовим польським шовіністом», так само за другу до мене часом ставляться як до «зрадника народу» чи «представника польської сторони».

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Говорячи про співпрацю місцевого населення з ОУН і УПА, Ви виходите з того, що це був малий відсоток. Відомо, що депортували більше 140 тисяч, дорослих було близько 100 тисяч. Ви не можете заперечувати, що всі вони допомагали українським партизанам.

ГЖЕґОЖ МОТИКА

Абсолютно точно – не всі. Так, із головною метою організації погоджувався певний процент населення, але ще більший відсоток людей підтримував ОУН і УПА з тієї причини, що партизани захищали їх від депортації. Треба також зазначити, що деякі українці допомагали УПА під примусом. А населення Підлісся й Низького Бескиду, зокрема лемки, було налаштоване до УПА відверто вороже.

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Як так сталося, що протягом перших двох років після війни Війську Польському не вдалося вирішити проблему УПА? І чому діяльність цієї

організації припинилася одразу після виселення людей? Після ліквідації баз існування УПА було неможливим. У світлі цього, чи це не українське населення було причиною, через яку цю операцію взагалі треба було проводити...

ГЖЕґОЖ МОТИКА

Усупереч поширеним поглядам, відповідь дуже проста: оскільки головним ворогом для Польської робітничої партії була не УПА, а польське підпілля й опозиція. Не варто хвалити польську владу, що в 1947 році вона розправилася з українським партизанським рухом, варто критикувати її, що вона зробила це так пізно. Лише в ході операції «Вісла» були використані військові сили, яких було достатньо для ліквідації українських партизанів.

ЗБІГНЕВ ПАЛЬСЬКИЙ

Для діяльності партизанського руху потрібна підтримка місцевого населення. Підтримки населення неможливо здобути силою, бо це метод на коротку перспективу. Можна, звісно, застосувати терор, але через 2-3 місяці результат буде такий, що люди почнуть шукати допомоги у відділках поліції і вбивати поодиноких партизанів. Найкращий спосіб військової протидії партизанам – що довели британці під час англо-бурської війни – це відтяти їх від цивільного населення, яке їх підтримує. Можна з цією метою – як писав Гжеґож Мотика – використати систему гарнізонів, хоч би совітського штабу. Але це неефективна система, доказом чого є власне совітська діяльність в Україні до 1949 року.

Можна зрештою, коли вся територія повністю охоплена пожежею і контролюється військовою адміністрацією, а мешканці недовольні до держави, громадянами якої вони є – виселити людей, застосовуючи при цьому мінімум сили. І хоч це жорсткий метод, але найбільш ефективний і найменш кривавий. Можна було зробити так, як писав Гжеґож Мотика: створити систему стратегічних сіл під охороною. Ми пам'ятаємо, що надворі 1947 рік. Згромаджуючи людей у стратегічних селах, ми відриваємо їх від поля, але тим самим перебиваємо українським партизанам доступ до забезпечення. Партизани припиняють діяльність. Якщо ми звільнимо людей, підпілля одразу ж відродиться. Прикладом можуть бути спроби відтворити українське підпілля у надзвичайно важких умовах уже після переселення

українського населення у рамках операції «Вісла», що описано в монографії Інституту національної пам'яті «Служби безпеки Польщі і Чехословаччини стосовно українців (1945-1989)» [ред. Гжеґож Мотика, Варшава, 2005].

ГЖЕґОЖ МОТИКА

Стратегічні села успішно використовувалися британцями на Малайї, де таким чином ефективно знівелювали підтримку місцевого населення комуністичного партизанського руху. Сівити ліквідували українське й литовське підпілля, але не вивезли всіх мешканців західної України і литовців. На мою думку, неможливо обґрунтувати твердження, що тотальне виселення людей було єдиним способом ліквідації УПА. Без сумніву під час проведення антипартизанських акцій необхідно «відділити» населення від партизанів, але це не обов'язково має бути виселення.

Я вважаю, що в результаті операції «Вісла» постраждало надто багато невинних людей. Тогочасна комуністична влада до такої міри була не чутлива до долі всіх своїх громадян, що з великою легкістю їй давалося прийняття такого типу рішень. Величезне враження на мене справив один із документів, з якого випливає, що політрук Восьмої дивізії піхоти, яка діяла в Бещадах у 1946 році, пропонує виселити польське село Небещани за підтримку польського підпілля. Точно в той же час командував УПА, сотенний «Хрін», вимагає від свого командування згоди на підкріплення своєї сотні, щоб напасти на це село і спалити. Це показує, наскільки заплутаною була тогочасна ситуація. На щастя, село не виселили, а спробу його спалити зірвала польська самооборона.

ЗБІГНЄВ ПАЛЬСЬКИЙ

Повернімося до справи пропорції. З одного боку, ми мали вшанування в Порицьку [60-та річниця апогею злочинів на Волині], з іншого, не так давно вшанування в Павлокомі, де вбили близько 200 українців. Польська держава участю президента в урочистостях схиляється перед українськими жертвами цього злочину, майже поіменно. Та ж сама польська держава не може схилитися перед 100 тисячами польських жертв.

ГЖЕґОЖ МОТИКА

Гадаю, такі зустрічі треба сриймати в усьому контексті процесу примирення. Спершу все ж були заходи в Порицьку-Павлівці, де польські

й українські вояки, у присутності своїх президентів поклали вінки на могили убитих поляків. Далі відкриття цвинтаря Орлят у Львові, а вже потім вшанування в Павлокомі... Я вважаю, що цей процес повинен продовжуватися. Особисто я б дуже хотів, щоб якомога швидше вшанували пам'ять польських жертв Парослі – першого польського села, винищеного в лютому 1943-го бандерівцями. Нині до їхньої братської могили – збереженої тільки завдяки прихильності місцевих українців – можна дістатися лише по лісових стежках, зораних дикими кабанам.

ЗБІГНЄВ ҐЛЮЗА

Цей діалог наближує нас до чогось по суті важливішого, ніж оцінка сенсу операції «Вісла». Я тепер краще зрозумів цю дилему – ми не ставили операцію «Вісла» й етнічні чистки на Волині на шальки терезів, вони просто там є. Я далі вважаю, що друкуючи матеріал про операцію «Вісла», ми не допустилися фундаментальної помилки. Думаю, що поява цього тексту викликала щось значно важливіше, на чому варто зараз зосередитися.

Я не усвідомлював, що Світовий союз вояків АК, особливо ця група, яка організовувала семінари, може мати таке глибоке почуття поразки. Який закид мене найбільше переконув – що середовища, які є лідерами думок у Польщі, значно сильніше акцентують на польських провинах, ніж українських, що порушує порядок речей. Я сам підписав лист польських інтелектуалів, у якому ми перепрошували за операцію «Вісла», і вважаю, що я вчинив правильно, бо цей уклін українській стороні належить. Але власне – я хотів це бачити в контексті всієї історії. Я і точно багато людей, які підписали цей лист, думали, що це буде заклик, на який прийде відповідь з того боку. Якщо ця відповідь не приходить, то це все ж не значить, що нічого не треба робити...

ЮЗЕФ РЕЛЛЬ

Ми б хотіли, щоб історична правда дійшла до свідомості політиків, що буде корисним і для українців, і для поляків. Адже нам не йдеться про те, щоб нинішнє, молоде покоління українців висловлювало покутну жертву. Йдеться про те, щоб сказало тільки одне: ми засуджуємо волинський злочин. А українці в Україні не визнають цього, поки українці в Польщі не скажуть: засуджуємо злочин.

ГЖЕГОЖ МОТИКА

Є такі голоси засудження. Проф. Іван Лисяк-Рудницький – один із найвидатніших українських істориків – уже у 80-их, ідучи проти думки української еміграції, говорив, що те, що сталося на Волині, було етнічною чисткою. У такому ж дусі писали Ігор Ільюшин чи Ярослав Грицак, який написав дуже цікаві «Тези до дискусії про УПА». Гадаю, одна з помилок польської сторони – це ігнорування тих думок.

ЕДМУНД БАКУНЯК

Ми багато зробили у ролі камінця, який мав би сколихнути громадську думку в Польщі й Україні. Однак лавина не покотилася, цей процес наростає надто повільно, доказом цьому є ставлення кожної нової владної команди в Польщі, які не досі не прийняли як своєї позиції, що під час Другої світової війни польське суспільство зазнало від української сторони щось жахливе. Кожен наступний польський президент ніби мав щодо цього зашиті уста, ніхто з них не хоче переконувати українську сторону, що з цим треба щось робити. Кільканадцять років тому ми започаткували ініціативу, яка мала поінформувати громадську думку, що сталося в польсько-українських стосунках, а сьогодні я, як і пан Жупанський, який був ініціатором семінарів, відчуваємо, що ми зазнали поразки. Виявилось, що наші великі зусилля були даремними.

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Ми зібрались, щоб спробувати збільшити точки перетину наших поглядів. Вважаю, що ми цього не досягли. Щодо першої справи: чи депортоване українське населення було також винне в операції «Вісла» – я не отримав від вас відповіді. Не знаю, чи середовище КАРТИ вважає, що українці були також винні. У розмовах про операцію «Вісла» обов'язково треба говорити, що в першому кварталі 1944 року на територію Польщі перейшли сотні УПА, які своїм прибуттям на цей бік Бугу і Сяну запалили локальну війну. Для мене суттєво те, що ці упівці, проти яких боролися, були виконавцями злочину на Волині і в Східній Малопольщі. Якби їх не було, не було б узагалі операції «Вісла».

ГЖЕГОЖ МОТИКА

Дуже велика частина діячів ОУН і УПА, які діяли

в 1947 році на території Польщі, окрім командування цих організацій, це були місцеві.

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Це принципова різниця. Якщо Ви стверджуєте, що це були не ті самі солдати УПА, які вбивали на Волині і в Східній Малопольщі, а після переходу спричинили польсько-українську війну, якої раніше не було – то ми розходимося в наших поглядах.

ГЖЕГОЖ МОТИКА

Серед депортованих під час операції «Вісла» було дуже багато невинних і так само немало винних. Однак навіть провину винних перед вироком треба довести. Суди Народної Польщі засудили кількасот осіб.

Я б хотів, щоб ви зрозуміли: якщо хтось вважає, що у випадку операції «Вісла» було перевищено необхідну оборону, це зовсім не означає, що в той же час применшує значення злочину на Волині. Гадаю, що я можу тут говорити від імені КАРТИ – ми вважаємо, що мета ніколи не виправдовує засоби: ні на Волині в 1943 році чи пізніше в Східній Галичині, ні в 1947 році під час операції «Вісла». І це не означає, що ми ставимо знак рівності між першою і другою подіями. У випадку Волині ми маємо справу з явною екстермінацією поляків, у другому ж – із примусовою депортацією українців. Я розумію, що ви вважаєте, ніби розмови про страждання українців означають релятивізацію злочину на Волині.

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Звісно, означають. Якщо в Україні мовчать, а тут говорять про кривди, завдані українцям поляками, це одначає, що вбивства на Волині і в Східній Малопольщі неважливі, важливе виселення 140 тисяч осіб, які поїхали поїздами на колишній німецькі землі, ще й отримали фінансову допомогу. А що сталося з польськими селянами на Волині? Вони втікали, в невідоме...

Ви чудовий історик і я не можу зрозуміти, як Ви можете так займатися 140 тисячами депортованих на тлі 100 тисяч убитих. Чи Ви не відчуваєте різниці? Це ж очевидно, а ми маємо Вам це пояснювати.

ЗБІГНЄВ ГЛЮЗА

Тож пошукаймо того, що не є очевидним. Ставлення до Волині у мене таке ж, як і у Вас. Ми в

жодній мірі цього не релятивізуємо. Однак я розумію, що це можна так сприймати. Можна сприймати це як релятивізацію, так стається в публічному житті. Треба це явище в своїй діяльності брати до уваги і в цьому сенсі я готовий визнати певну односторонність. Я не думаю про посипання голови попелом, а про пошук шляху вирішення.

Після закінчення Другої світової війни, як і під час неї, застосовувались жорстокі методи, які часто були пов'язані з колективною відповідальністю. Приналежність до народу визначає людину як приятеля чи ворога. У польсько-українських відносинах кров лилася у величезних масштабах. Розумію – саме тоді почалася ця операція. Але вважати її прийнятною 60 років тому – це одне, а сьогодні – зовсім інше. Неможливо поєднувати демократію із колективною відповідальністю.

АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ

Неможливо, але треба встановлювати причини, через які відбулася операція «Вісла».

ЗБІГНЄВ ГЛЮЗА

Так, ми повернемося до них на шпальтах «Карти».

До друку приготувала Марія Бучило

Представляємо також два окремі голоси, що відреагували на монтаж свідчень, присвячених операції «Вісла», і дискусію, яку вони викликали. (ред.)

ІВО ВЕРШЛЕР

[...] Думаю, ви знаєте модний в Україні вислів, хоч його й не просувають політики: «Пам'ятай, ляше, що по Ряшів наше». У мене складається враження, що під ним, певно, підписалося б і кілька співробітників «Карти», але поки що вони воліють послуговуватися обережнішою мовою, пам'ятаючи восьму заповідь українського націоналіста – «ненавистю і безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів Твоєї Нації».

Пишу це з великою прикрістю, бо засуджуючи депортацію українців в рамках операції

«Вісла», Ви, пане редакторе, і Ви, пані Бучило, вдаєтеся до лицемірної позиції захисту постраждалих. Так один німець переконував мене, що немає значення оголошення війни Гітлером, напад на Польщу, її окупація і все те, що вона принесла полякам, бо пекло німців, яких вигнали з теперішніх західних земель Польщі, було не менше, ніж страждання поляків, а будь-яке страждання треба сприймати в індивідуальних категоріях, підходити до нього з усім почуттям гуманності.

Ви пишете, що раніше на шпальтах «Карти» з'являлися свідчення про звірські дії українців на Волині. Але мені не траплялося бачити описів того, що діялось в Східній Малопольщі в останні роки війни й перші після неї. Я родом із маленького містечка в колишньому Тернопільському воеводстві, і коли я його покидав, я мав 11 років. Я зберігаю лист свого Батька, якого він писав сестрам у Кракові. У ньому він зокрема пише: «У хвилини, коли я пишу вам цих кілька слів, ми ще живі [...]. У нас усе відносно дешево, а найдешевше людське життя». Перед датою написав «Волинь», щоб дати зрозуміти, що у нас відбувається. Різня на Волині вже не була таємницею. Невдовзі після того Батьки разом зі мною й моєї дворічною сестричкою назавжди виїхали з рідинного дому, залишаючи все, окрім того, що могли ще взяти в руки. Ніхто не надав нам вагонів, ми не поїхали у визначений район, де нас чекав би дім із подвір'ям. Прихистку ми шукали у родичів. Таких, як ми, було значно більше, ніж тих, хто підлягав операції «Вісла». А що вже говорити про тих, які втікали просто з-під ножа чи сокири? А скільки не встигло?

Марія Бучило пише про польське підпілля. Жартує чи питає шляху? Може, йдеться про тих польських відчайдушів, які намагалися захищатися попри нечувану диспропорцію сил, щоб урятувати життя своїх родин? Найчастіше безрезультатно. Дивує також аргумент, що українське підпілля Совіти знищили, не вдаючись до переселень. А депортації, які проводились на цих землях практично до 50-их років? [...]

Є ще одна причина, чому поляк має добре подумати, перш ніж приєднатися до українського хору, що вимагає у польської влади засудження операції «Вісла». Тут же не йдеться про шкоду окремим людям. Йдеться про відшкодування, тобто про гроші, які польська держава мала б заплатити. А хтось думає про те, щоб

сучасна українська держава заплатило відшкодування полякам, вигнаним із південно-східних Кресів?

Операцію «Вісла» українські націоналісти називають «геноцидом». Перебільшення кривди, якої вони зазнали від поляків – це не нова річ для української пропаганди. Вона існувала ще до війни [...]. Більше того. Процитований на початку цього листа вислів – це не жарт. В українській державі діє сильне лоббі, яке стоїть на позиції, що Польща досі окупує українські території, а їхнє повернення рано чи пізно стане доконаним фактом. [...]

І дуже боляче, що Польща дозволяє, щоб такі плани обдумувалися на шпальтах «Нашого слова», яке отримує фінансування від польської держави. Чи Ви можете собі уявити, щоб у польськомовній «Газеті Львівській» хтось насмівився написати, що на Кресах віками жили й поляки і вони мають право домагатися повернення Львова?! [...]

Треба бути свідомими, що у нас є заґаєний, жорстокий і просто таки просякнутий ірраціональною ненавистю до нашого Народу противник.

Придивіться до цієї справи спокійно й не піддавайтесь своїм враженням. Знаючи довершеність українських націоналістів у фальсифікації історії, я маю підстави обережно підходити до свідчень, які вони продукували з метою очорнити поляків, яких за будь-якої нагоди жорстоко і вправно вбивали. А що будувати на брехні – це не марґінальна справа, хай нам нагадає той факт, що жоден народ не ставить стільки пам'ятників «героям», яких єдиним справжнім «досягненням» було якраз винищення тисяч безборонних, невинних людей. Адже ні Бандера, ні Шухевич, ні інший «ватажок» не послужили українській справі якомсь інакше. Те, що сучасна Україна сягає Сяну, це без сумніву заслуга виключно Сталіна! Якби не його пакт із Гітлером і відхилення будь-яких польських звернень щодо збереження кордону 1921 року, якби не його непохитна позиція в Тегерані і Ялті, досі з нашого боку кордону були б землі, які належали Польщі віками і володіли ними ще перші наші правителі. Однак прошу не підозрювати мене в ревізійністичних поглядах. Я визнаю реалії і шаную *status praesens*. Я б лиш хотів, щоб шанувалося наше право на історичну правду.
ПОЗНАНЬ.

БОГДАН ГУК, журналіст українського тижневика «Наше слово»

[...] Ця публікація – перша польськомовна добірка фрагментів спогадів жертв операції «Вісла» – важлива й цінна. Не знаю, яку реакція вона викликати, але не таку, з якою зіткнулась команда «Карти» з боку аківсько-кресового середовища. Я хочу додати кілька власних зауваг, оскільки в текстах кожної зі сторін у дискусії – а отже, і середовища «Карти» – є тривожні спрощення, зумовлені мисленням не суто історичним, а національним чи публіцистичним.

Збігнев Глюза у «Карті» 51, у вступі до першої партії листів від читачів, написав, що «заздалегідь, майже роком раніше, в «Карті» 46 ми поклопотались доповнити окреслений уже раніше образ звірств українців на Волині, передовсім улітку 1943-го». Цим самим він зіставляє, зрівнюважує чи порівнює (!) операцію «Вісла» з убивствами поляків на Кресах. Операцію «Вісла» не можна так трактувати, тому що вона була типологічно іншим актом. Депортацію польського населення з Кресів до Польщі також не можна вважати її відповідником, бо її аналогія – це депортації українців з Польщі до СРСР у 1944-46 роках.

Операція «Вісла» – це історичний акт, який може і повинен розглядатися передовсім у контексті національної ідеології й політики повоєнної польської влади. Різноманітна нібито пара «вбивства поляків на Волині»—«операція 'Вісла'» не виявляє причинно-наслідкових зв'язків, прийнятних у серйозній історіографії, що стосується польсько-українського конфлікту в 40-их роках. Твердження, що «перед операцією 'Вісла' була Волинь» має лише ідеологічне значення, це аргумент у зіткненнях інтерпретацій, де сторони розкривають, ідеологія котрого народу була й залишається більш слушною і правомірною, а історіографія більш підпорядкована національним і націоналістичним позиціям. [...]

Я вважаю, що відповідник убивства поляків на Волині і в Східній Галичині в 1942-44 роках – це вбивства українців на тій же Волині і в тій же Східній Галичині в той самий період; польсько-українські бої на Холмщині в 1943-44 роках – це бої на Холмщині, а не операція «Вісла» чи Галичина; Перемишське і Холмське воеводства, Лемківщина і Підлісся у 1944-47 роках – це знову інша цілість; натомість операція «Вісла» – це наступний фрагмент одного конфлікту, але знову не такий, як решта. Їх поєднує можливість означити

це спільною назвою конфлікту, але його структурні риси не мають затиратися, бо перетворюються на публіцистичний хаос, в якому добре почуваються виключно польські й українські націоналісти нашого теперішнього часу. [...]

У результаті ігнорування потреби саме такого методологічного підходу – що продиктовано тягою до національних і націоналістичних торгів – в історіографії проблеми ми маємо вічне заклинання історії, конструювання перебігу на перший погляд логічних подій, пов'язаних радше нарацією авторів, ніж ретельним науковим аналізом. До чого це може призвести? Наприклад, до переконання, що операція «Вісла» відбувалася з безліччю таких же кривавих подій, як ті волинські, чого не можна сприймати серйозно.

Цікавим, хоч радше неможливим для реалізації, видається зауваження Дам'яна Марковського з «Карті» 51 про потребу «розмістити хоча б один спогад протилежної сторони». Це посутня пропозиція: бракує польських спогадів на тему операції «Вісла», наприклад, про життя у спорожнілих селах у перші роки поселення на колишніх українських землях, долю пам'яток української культури. Мемуари бещадських поселенців, видані в комуністичний період, це замало. Зрештою, не тільки про Бещади тут ідеться. Я пишу це, хоча усвідомлюю, що Марковський має на увазі польські спогади про вбивства, вчинені українськими формуваннями на Волині. На жаль, у цьому місці ми знову бачимо, до чого призводить представлене вище механічне зіставлення чистки в Бещадах із чистками на Кресах.

Я не підтримую, хоча з інших причин, ніж решта опонентів, думки Збігнева Глюзи з «Карті» 52, що «наша публікація про операцію «Вісла» дає правдивий образ тієї події». Про правдивість не може бути мови не тільки з огляду на сумнівний статус поняття правди в історичних дослідженнях, яка є радше заклинанням, ніж можливістю чи реальним станом. «Карта» опублікувала добірку уривків спогадів і нічого більше.

Думка голови ССВАК Чеслава Цивінського («Карта 52»), що «Польща не має на сумлінні жодного злочину проти українців» – відбиває бажання дискутувати. Це узагальнення аргументів і способу мислення усіх учасників дискусії з аківсько-кресового середовища. Це думка тотальна, єдина, що виключає всі інші. Але це не може бути думкою ретельного історика: у світлі помітного впродовж кількох років браку поступу у підходах

до вивчення українсько-польського конфлікту в 40-их роках минулого століття, так само в середовищі нібито науковому, ми все частіше маємо справу з особими, які не хочуть керуватися повагою до методології історії, а займаються торгами національними цінностями. [...]

ПЕРЕМИШЛЬ.

ЗБІГНЕВ ГЛЮЗА у відповідь

Думку, ніби і я, і наша команда – націоналісти (у польському розумінні – українські, в українському – польськими), я не буду коментувати. Мені теж важко вкотре реагувати на польський голос, що засуджує українців як народ. Я зберігаю віру, що це окремі випадки, що не визначають польську сторону.

Є щось у всій цій дискусії дивне – мовчання польських українців. А голос Богдана Гука це мовчання лише поглиблює. Ми публікуємо фрагменти його висловлювання, попри наше переконання, що воно ускладнить польсько-український діалог. Для польської сторони воно буде доказом байдужості польського українця до болю польських співгромадян, на яких напали колись його земляки... Це не може бути кроком до порозуміння.

Через незрозумілі для нас причини, голова Об'єднання українців у Польщі відмовився брати слово в цій розмові. Якраз він, як представник польських українців, не має права на таку позицію. У цьому контексті зникають сумніви, чи це завзяте «мовчання» Об'єднання не пов'язане з якимись розрахунками...

Що ж, я визнаю поразку. Віра в польсько-український діалог, ініційований КАРТОЮ в 1994 році, який продовжив ССВАК, починаючи з 1996 року, не дала результату. Абсолютно праві представники Світового союзу, що в цьому винна «політкоректність» польської влади, яка мчить навпростець до примирення з Україною, що унеможливорює порозуміння. І праві організатори цього діалогу, що неможливо порозумітися з іншою стороною, яка замість того, щоби сказати кілька простих слів, у кращому разі заговорюють нас «науковою» риторикою.

**переклала на українську мову
Олена Шеремет**

Матеріал походить з «Карті» 54/2008.

Польща–Україна

З ПРОФЕСОРОМ ЗДІСЛАВОМ НАЙДЕРОМ

РОЗМОВЛЯЄ ГАННА АНТОС

→ **Ганна Антос:** Спільна історія Польщі та України – це кілька сотень років спільного утворення однієї держави, мирного співіснування та культурного проникнення двох народів, але також низка неприємних конфліктів, що принесли жертви обох сторін. Наскільки ця спільна історія є присутньою та істотною в польсько-українських відносинах?

← **Здзіслав Найдер:** – Для поляків вона надалі існує і є дуже важливою. Вона є присутньою у Центральній та Західній Україні, та фактично повністю відсутньою на сході України. Але істотною вона є лише для Західної України. Немає сумнівів, що для нашої історичної та культурної ідентичності Україна є ключовим сусідом, тоді як взаємність цього зв'язку не завжди є очевидним для українців. Ця асиметрія становить одну з основних проблем у польсько-українських відносинах та при здійсненні того, що ми сьогодні хочемо називати історичною політикою.

→ **Звідки береться ця асиметрія у сприйнятті взаємного значення?**

← Українцям важко знайти власний спільний наратив, розповідаючи про минуле. Якщо вони заглиблюються в історію, аж до дев'ятого століття, то вони ще можуть будувати цей спільний наратив, але потім він розпадається і починається знову лише вісімнадцять років тому – а це дуже мало. Українці мають поважні труднощі навіть з посилання на власне минуле. А якщо

вони мають з цим клопіт, то це теж наша проблема, адже ми повинні говорити про історію разом, а не окремо.

→ **Як Ви, пане професоре, оцінюєте хід діалогу, який відбувся дотепер між нами, як сусідами? Схоже, він зводиться до заяв представників обох країн з нагоди пам'ятних подій, а не до фактичних дій та справжньої згоди. Багато ініціатив, які намагаються здійснювати, скажімо, неурядові організації, не доходять до суспільної свідомості. Наскільки ми використали цю ситуацію тепер, коли Польща вже кільканадцять років може вільно працювати над спільною пам'яттю разом з незалежною Україною?**

← В стосунках Польщі із Заходом після 1989 року ми надавали великого значення історії. Занадто часто ми згадували лише про погане в німецько-польському минулому, не звертаючи належної уваги на те, що ситуація в Європі повністю змінилася, що Німеччина теж змінилася і є частиною більшого цілого – Європейської Спільноти. Однак ми мало згадували історію, будуючи наші відносини зі Сходом. В договорах, укладених з Україною та Литвою, не було насправді мови про минуле – і це була помилка. Треба було сміливо говорити про це спільне, нелегке минуле і це принесло би плоди зараз. Я сподіваюся, що в Польщі та в Україні виростає нове покоління, яке має менше комплексів і менше опору, щоб говорити про те, що ми один одному зробили.

Ще однією польською помилкою була відсутність бачення, відсутність визначення цілей на майбутнє та фундаментальних дій, яким слід підпорядкувати багато рішень. Тепер нашою метою повинно стати хоча б часткове виправлення цих помилок, намагання відтворити багатство І Речі Посполитої так, щоб ніхто не відчував себе збіднілим, а всі збагатилися її спадщиною. Поляки часто не усвідомлюють, скільки вони колись здобули зі Сходу.

До цього часу нам не вистачало цілісного плану використання історії та поведження з нею у польсько-українських відносинах. Необхідним є чітке розуміння того, хто що може зробити. Наразі кожен діє самостійно, і з польської сторони, особливо в останні кілька років, існує недостатня координація між владними центрами та організаціями чи установами, які займаються транскордонними відносинами.

→ **Від кого може виходити таке визначення цілей та необхідних дій?**

← Це паралельно має бути обов'язком влади, і в той же час людей, які інтелектуально, а не обов'язково інституційно, беруть в цьому участь, які мають обов'язок описувати минуле і сучасне. Я думаю, що для початку потрібно точно визначити, що ми можемо зробити; відокремити те, що зазвичай називається внутрішньо-історичною політикою від зовнішньої політики. Тому що нам також потрібно визначити відношення до спільного польського та українського минулого для внутрішнього використання. Ми маємо обов'язок зробити так, щоб громадяни Польщі краще пізнали це спільне минуле.

Те, що польська культурна ідентичність дуже пов'язана з Україною, функціонує як стандартна фраза, а не як розуміння. Слід придивитися, як функціонують українські асоціації, посилення, бачення України в польській уяві. Це допоможе нам згадати, вивчити та назвати те, що було спільним.

→ **У чому повинні полягати спільні зусилля, щоб ми могли зіткнутися з минулим, як партнери в реальному діалозі, а не як сторони конфлікту?**

← Необхідно сміливо звертатись до спільного минулого та перестати боятися, що українці

сприйматимуть наші дії як потенційний ревізіонізм або загарбництво. Поки ми мало захочували українців, щоб вони підкреслювати свою належність до Європи. Великопанського поведження, якого побоювався Єжи Гедройць, у поляків же не має. Ми перегнули в іншу сторону. Ми є занадто несміливі, щоб звертатись до фактів.

Ми намагаємося заспокоювати конфлікти, а тому досить терпляче зносимо асиметрію при представленні кривд, яку ми заподіяли один одному. Польська сторона пішла надто далеко, описуючи та засудивши операцію «Вісла», і вибачилася за польську помсту під час Волинської різанини. Однак з українського боку цих жестів було значно менше. Ми також не повинні сподіватися, що українці проявлятимуть однозначну антиросійськість – це небажано для них, бо це вносить додатковий розкол між ними. Нам просто потрібно наполягати на поширенні достовірних знань про минуле.

→ **Що повинно входити в загальний проєкт завдань, пов'язаних із спільною історією Польщі та України? Який план дій має розробити Польща, щоб насправді дійти до згоди з українцями?**

← Перш за все, у нашому відтворенні історії слід звернутися до того, що є спільним. Ми колись становили одну державу, яка була зразком федеральної держави. Польща, безумовно, була частиною Заходу, а Україна частково належала до Заходу, а частково, хоча б через православ'я та зв'язки з Візантією – до Сходу. Впливи цих двох цивілізацій накладалися – це привело до появи сарматизму – оригінальної культурної формації на межі між Заходом та Сходом. Ми повинні показувати та пояснювати, як функціонували ці механізми і як багато користі мали від цього обидві культури. Українці не мають такого почуття користування з цієї спільноти [І Річ Посполита або Республіка Обох Націй – федеративна держава, що існувала протягом 1569–1795 років на теренах сучасних Польщі, України, Білорусі, Литви, Латвії, Молдови, південної Естонії та західної Росії – прим. перекладача], яке мають поляки. Ми повинні передати їм розуміння того, що ця спільнота служила обом країнам. Наше головне завдання полягає в тому, щоб спробувати відтворити суть І Речі Посполитої – багатокультурної,

багатоетнічної держави яка, в певному сенсі, була прообразом спільноти майбутнього – завдяки своєму федералізмові. Бачення можливості відтворення культури, в тому числі політичної культури, яка була хоч не ідеальним, але дуже привабливим творінням – є найважливішою.

Я хотів би, щоб ми могли переконати українців у тому, що нашою метою є лише показати багатство спільного минулого і щоб ми вміли призвести до того, що через кілька десятиліть польсько-український кордон був умовним, так як сьогоднішній польсько-німецький кордон.

Відповідальність Польщі у цьому відношенні є винятковою, особливо після 1989 року. Ми першими встали з колін, і це накладає на нас додаткові обов'язки, яких ми до цього часу уникали. Ми несемо відповідальність, тому що ми є головними спадкоємцями цієї префігурації європейського об'єднання, яким була I Річ Посполита.

→ **Діяльність Польщі слід здійснювати в «довготривалій» перспективі, тобто завжди думати на багато років вперед. Які умови повинні бути дотримані, щоб досягти успіху?**

← Найбільша складність полягає в тому, щоб усвідомити – те, що ми маємо сьогодні, є не постійним. Світ змінюється і треба сміливо уявляти собі, якою може і повинна бути наша реальність. Ми намагалися власне так думати в середині 1970-х років, коли писали програму Польського незалежницького порозуміння [законспірована організація польської демократичної опозиції, ініціатором створення якої був Здзіслав Найдер – прим. перекладача].

Намагаємось діяти так, щоб те, чого ми прагнемо, стало більш можливим. Обов'язком інтелектуалів є мислити, що саме повинно бути, але мислити реалістично, пам'ятаючи про матеріальний світ, щоб насправді відчувати цю багатонаціональну «спільну річ» [Rzeczpospolita (Річ Посполита) – походить з латини від Res Publica – українською мовою означає «справа громади» / «спільна справа» / «спільна річ» – прим. перекладача].

→ **Які найважливіші вузлові моменти діалогу – каталог питань щодо спільної історії, на які слід звернути увагу разом з українцями?**

← Таких справ є багато і їх важко визначити ієрархію їх важливості. Говорячи про спільний досвід, пам'ятаймо, що мова йшла не лише про те, щоб убивати один одного. Не можна наголошувати лише на військових чи політичних діях. Найважливішою є культура. Слід говорити, наприклад, про великий вплив польської романтичної поезії на відродження української літератури та поезії. Можна також порушити тему взаємного проникнення русинської та польської культур ще раніше, тобто у XVI столітті. Звичайно, ми повинні говорити про союз з Петлюрою, про спільну боротьбу з більшовизмом, але також про Ризький мир, який залишив сотні тисяч людей, що розмовляють вдома польською мовою поза кордонами Польщі. Це спільна історія західної частини України та Польщі.

Слід зауважити також, що іноді зв'язки українців з Польщею, навіть якщо вона сприймалася ними як окупаційна держава – допомагали. Дійсно, ми зробили багато зла українцям у Східній Галичині, але в результаті кілька сотень тисяч людей не загинули, бо не мусили голодували до смерті. Так, вони інколи сиділи в польських в'язницях, але врятували собі життя. Той факт, що в 1918–19 роках, борючись з українцями, ми утримали у Львів у польських руках, дозволило тисячам представників української інтелігенції вижити у 1920–1930-х роках. Можна би піти далі і сказати, що Львівські орлята в кінцевому результаті діяли на користь України – вони захищали Львів – місто, кохане щонайменше двома народами, від катастрофи – включення його до Радянського Союзу.

Поляки наполягали (і справедливо) на відновленні Цвинтаря Орлят (Цвинтаря захисників Львова) у Львові, трохи забуваючи при цьому, що більшість похованих там загинули на війні, яку ми вели спільно проти більшовиків. Це усвідомлення якось було втрачено, хоча і не повинно, і тому ми даремно ототожнюємо це місце переважно як цвинтар захисників Львова від українців. Насправді, це місце поховання людей, які захищали певного типу цивілізацію, яка більше сприймалась саме поляками, ніж українцями. Львів був одним з найважливіших європейських культурних центрів до 1939 року. Ми повинні надалі нагадувати українцям, що вони там сьогодні є господарями нашого спільного минулого.

Проблема, про яку ми також не повинні замовчувати – це «залицяння» президентського

центру України до найбільш націоналістичних середовищ та організацій. Ми не реагуємо на ці жести і я не зовсім розумію чому, оскільки це не відповідає ні нашим, ні українським інтересам. Ознакою нашого побоювання щодо порушення складних питань є теж уникання теми урочистостей в Україні, присвячених участі українців у формуваннях СС. Численні критичні тексти про ці події з'являються у французькій чи німецькій пресі, але не в польській. У цьому є щось неприродне ...

Слід говорити про спільність польських та українських інтересів, яке визначають два фактори. По-перше, згідно з радикальною тезою, сформульованою Збігневом Бжезінським, незалежна Україна є важливішою для Польщі, ніж наше членство в Північноатлантичному союзі; і я згоден з цим. Однак у цій тезі є певна небезпека, оскільки вона встановлює польсько-українську співпрацю в позиції есенційної антиросійськості, зводячи наші спільні інтереси до протистояння Росії.

Другий фактор спільності інтересів пов'язаний з тим, що якщо ми не утримаємо фізичного та людського зв'язку зі Львовом, Кам'янцем-Подільським, Кременцем, Хотиним чи Житомиром, ми ампутуємо частинку польськості. Необхідно говорити про те, що на Західній Україні, зокрема у колекції Оссолінеуму у Львові, є величезні скарби – живопис, скульптура, архітектура XIX століття, про що слід нагадувати, не приховуючи, що їх створення було пов'язане з тим, що відбувалося у польській культурі. Праця творців цих творів відбувалась в тісному зв'язку із Краковом, Варшавою, а також Віднем. Це спадщина нашої культурної спільноти, про яку слід піклуватися разом.

→ Чи є якась область спільного минулого занадто болісною, яку ми ще не готові порушувати?

← Ні, такої сфери немає. Потрібно лише бути пильними, як сапери, і пам'ятати, що ми входимо на «мінне поле», яким є польсько-українські відносини під час Другої світової війни, одразу після неї та трохи раніше. Дійсно, поляки робили бездумні та огидні речі у 1930-х роках, і не може бути виправданям те, що Совети робили набагато гірші речі. У той же час, з нашого боку повинні виходити тривожні сигнали щодо

масштабів та форм співпраці українців з німцями під час Другої світової війни. Тільки це є дуже складним, бо куди, скажімо, мав йти українець, який бажав незалежності, який знав, що таке Совети, і який хотів взяти участь у боротьбі, якщо не до дивізії СС? Згадаймо, що про це писав Юзеф Мацкевич.

Треба виразно сказати: ситуація була трагічною. Мало хто знає, що українців, які опинилися [в таборах для переміщених осіб] в британській, французькій та американській зонах окупації після 1945 року, відправляли прямо в Україну – майже на забій. Хіба що – і про це потрібно нагадувати – що він [українець] був громадянином Польщі в 1939 році або удавав, що є поляком. Генерал Андерс врятував життя багатьом українцям, солдатам різних формувань, видаючи їм посвідчення, що вони є громадянами Польщі. Більшість із них були, але не всі. Це свідчить про те, що історична ситуація часом була корисною для українців. Я теж знаю українця, який прикинувся поляком, і лише в 1989 році зізнався дочкам, що не є тим, яким представлявся раніше, коли повернувся до Польщі 44 років тому, оскільки просто боявся [переселення в СРСР]. Тому він вважав за краще залишатись в Польщі.

Ми маємо право обурюватись пам'ятниками Степана Бандери чи Романа Шухевича – але кому українці повинні споруджувати пам'ятники? В цій справі, не покладаючи квітів на ці пам'ятники, слід констатувати, що є проблема. Як її вирішити – я не знаю. Петлюрі теж не всі хочуть споруджувати пам'ятники. Ми можемо з ним погодитись, але одного Петлюри для українців є недостатньо. Історія між 1918 і 1948 роками є найскладнішим періодом і вимагає доброї волі з обох сторін, але не можна її замовчувати.

Отож перший етап – це дослідження. Другий етап – це визначення того, хто і яку роль повинен виконувати в реалізації історичної політики. Що стосується внутрішніх справ, ми самі повинні усвідомити ту роль, яку грала і відіграє для нас історія. На зовнішньому полі, однак, слід подумати, чи може і наскільки історія може нам допомагати чи перешкоджати в підтримці розвитку громадянського суспільства в Україні.

Українці під час Помаранчевої революції нагадали про свою суб'єктність, але вона є недостатньо інституціоналізована. І наша історична політика повинна прагнути допомогти українцям, щоб відновити та розвинути суб'єктивність.

І цю суб'єктивність потрібно чимось підсилювати, тому її слід зміцнювати, зокрема, спільним минулим без польської зверхності, яке, мабуть, вже «випарувалось» з нас, але також без українських комплексів, подібних до наших комплексів щодо німців.

Я розумію, що зарано очікувати, що українці будуть готові визнати помилки, як це вдалось зробити німцям. Я взагалі не підозрюю німців у штучності – вони справді ґрунтовно розібрались в собі. І поляки, і українці повинні спільно вчитися на німецькому досвіді, як взаємно бачити себе в подвійній ролі – гнобленого, але теж того, хто вбивав.

→ **Як практично ми можемо прагнути щоб у спільному просторі розвивати цей німецький досвід? Як підтримати українські зусилля у сфері [історичної] пам'яті?**

← Я вважаю, що Польща повинна здійснювати більш активні дії, що стимулюватимуть польське середовище або середовища, що відчувають зв'язок з польськістю в Україні. Вона повинна підтримувати їх перш за все по суті та заохочувати створення та діяльність товариств, скажімо друзів Кам'янець-Подільського чи товариства в Києві або Житомирі, де живе багато поляків.

Вже кільканадцять років я намагаюся створити музей Джозефа Конрада-Коженювського в Бердичеві. У мене є певний досвід використання самі історії для розвитку взаєморозуміння. Українська сторона реагує на це повільно. Я переконався, що для нас [поляків] культурне надбання минулого є набагато важливішим, ніж для них. Вони взагалі не мають зеленого поняття, що був хтось такий, як Джозеф Конрад, хоча це, мабуть, найвідоміша особа, народжена в Україні, можливо, що Хрущов був більш відомий, але можемо це проігнорувати.

Співпраця вимагає терплячої роботи, розширення контактів, переконування. І виявляється, що зацікавленість знизу є більшою, ніж можна було б очікувати, враховуючи негнучкість влади. Тому найважливішими є дії на місці. Однак вони стосуються лише тієї України, що знаходиться на захід від Дніпра, оскільки з тієї іншою її частиною ми вже не маємо такої великої спільної спадщини. Польща викликає велике політичне або цивілізаційне зацікавлення, до нас приїжджають люди з Дніпропетровська, вони

хочуть налагоджувати контакти, торгувати, але це вже щось інше.

→ **У якому публічному просторі має відбуватися цей діалог, щоб він не обмежувався лише деклараціями з нагоди урочистих подій, а впливав на колективну свідомість в обох країнах?**

← Ведення діалогу – це, зокрема, обов'язок представників влади та інтересів держави – президентів. Я думаю, що наш Президент повинен ясно сказати, що такі речі, як спорудження пам'ятників Бандері, не є прийнятними для нас та не покращують позицію України в Європі. Адже бандерівці або люди Шухевича вбивали поляків та євреїв. Треба відкрито говорити, що певні речі нам не подобаються, вони просто погані. Не можна перейти до порядку денного понад злочинами. Я не закликаю, щоб Президент [Польщі] виголошував заяву щодо цього, але думаю, що було б добре, якби його офіс дав зрозуміти, що Президент Польщі під час розмов з Президентом України підняв питання про націоналістичні ексцеси в Західній Україні.

Публічний діалог президентів повинні підтримувати міністри культури, розуміючи, що культурне співпраця приносить усім користь. Слід відійти від мілітарної моделі і перейти до моделі співіснування, а навіть суперництва в сфері культури.

→ **Що можна зробити, щоб заохотити обидві сторони шукати разом нові площини взаєморозуміння, якщо, як здається, ті, що існують, виявились неефективними? Те, що дають ініціативи знизу, як наприклад, польсько-українські наукові семінари, які були свого часу ініційовані Центром КАРТА, в загальних дискусіях не використовується. Чи варто організувати один захід, який мав би широкий публічний вимір та шанс з'явитись у колективній свідомості та був би урочистим вираженням бажанням досягти згоди, підсумком, підписаним обома сторонами, і водночас декларацією щодо того, що є спільним для нас і того, що нас розділяє?**

← Такий жест, як, наприклад, спільний конгрес не лише парламентарів, а й громадських чи культурних діячів, звичайно, був би

дуже корисним, і було б добре, якби ініціатива вийшла з боку Польщі. У той же час треба було б скористатися ідеями українців, які також мають бачення нашої співпраці. Людина, з якою потрібно про це розмовляти є, наприклад, віце-прем'єр-міністр України з питань європейської інтеграції Григорій Немиря. В Україні, безумовно, таких людей є більше.

Військові річниці не є, однак, добрим приводом для такої події. Організація конгресу, наприклад, з нагоди відзначення спільного походу на Київ в 1920 році, багатьма розглядалося б як нагадування про польський імперський жест та апетит «панської» Польщі на землі, що належали [раніше] польським землевласникам. Напевно, слід спочатку запитати українців, як би вони це сприйняли.

Я думаю, що нагода, тісно пов'язана з культурою, була б набагато кращою. Можливо, це має бути річниця, пов'язана зі Станіславом Мюншоком, може з Тадеушом Костюшком чи якимсь іншим білорусом. Найкраще було б знайти таку нагоду, яка дозволила б залучити також білорусів, щоб вони не залишались у кулуарах.

Ми не мусимо чекати річниці. Можемо зробити якийсь рух, який сам створить традицію, наприклад, організувати конгрес культури І Речі Посполитої. Це може мати величезний суспільний відгук. Власне зараз я усвідомив, що є письменник, про якого сьогодні мало хто пам'ятає, але свого часу він був дуже важливий для всієї цієї частини Європи, якого Стефан Жеромський називав «нашим старим Батьком», творець ідеї еміграційної Національної скарбниці, учасник повстанських дій у 1848 та 1863 роках, автор ранньої «селянської» прози і незліченна творів, героями яких є поляки, русини (українці), угорці, словаки, серби, хорвати – які всі хочуть зберегти свою ідентичність. Це Зигмунт Мілковський, літературний псевдонім – Теодор Томаш Єж, який народився в 1824 році на Поділлі. Він міг би бути почесним патроном такого заходу!

→ **Що слід зробити, щоб українська сторона не сприймала таких дій, як спробу нав'язати культурне домінування? Яких умов повинні дотримуватись поляки та українці, щоб обидві сторони були відкритими для діалогу?**

← Перш за все – нічого не нав'язувати. Потрібно допомогти людям культивувати ті традиції,

які їм потрібні. І зберігати спільні залишки, адже це сліди поляків, які жили серед русинів (українців), і не обов'язково ходили їм по головах і не обов'язково були панамі, які били українських селян. Ніхто нікому не хоче нічого забрати, адже ми повинні лише зберегти цю величезну кількість спільних слідів. Це вимагає величезної праці, в тому числі в польській державі, але також низової ініціативи, тому що це неможливо зробити діями зверху.

→ **Але як це робити, якщо польська держава переважно не прислухається до низових ініціатив?**

← Організуємо, наприклад, у 2013 році велику виставку, присвячену Січневному повстанню, яке охопило значну територію наших спільних земель. Потрібно показати, бажано спільно, що це був останній повстанський порив І Речі Посполитої.

Відсутність координації та довгострокового мислення негативно впливає на досягнення польсько-української згоди. Однак є установи, які здатні це подолати. Зразковим прикладом є інституція Оссолінеум у Вроцлаві, яка організувала виставку «Боротьба за Львів 1918–1919 роках». Ця виставка вперше показала учасників з обох сторін, українське та польське командування, символіку, відзнаки, прапори, озброєння. І добре сприймається українцями, оскільки до них ставляться як до партнерів. Обидві сторони кохали це місто. І обидві мали підстави, щоб боротись за нього. Виставка в Оссолінеумі є зразком для наслідування, також для українців.

Я вже тривалий час закликаю їх зробити гарну виставку про львівсько-варшавську школу, про математичне та філософське середовище, що було найважливішим інтелектуальним досягненням цих земель у ХХ столітті. Українці ж думають, чи Стефан Банах був поляком чи не поляком ...

Вроцлавський університет організував іншу виставку: «Сілезькі нобелівські лауреати». Усі ці лауреати були або німцями, або німецькими євреями, але вони народились і вирости на цій землі.

Українці успадкували від минулого «наш» Львів, ми успадкували Вроцлав, який, маючи львівський досвід, краще дає собі раду. Вроцлав

є зразком, на прикладі якого польська держава повинна вчитися, оскільки він здатний «використовувати» своє німецько-чесько-польське минуле так, щоб не знищувати один одному пам'ятні таблиці і не продовжувати те, що відбувалося у 1940-х та 1950-х роках – адже це було ганебне. Нам все ще дуже бракує при цьому, як і в усьому польському політичному житті, координації та довгострокового мислення.

→ **Чи Ви вважаєте, потрібно створити додаткову структуру для координації діяльності, пов'язаної з історією?**

← Можливо, швидше потрібно створити якийсь погоджувальний комітет. Найкраще, якби це робилося не безпосередньо урядом, а неурядовими організаціями, підтримуваними владою. Можна було б створити дорадчий орган, прикладом якого можуть бути ради у музеях, який би систематично збирався та надав вказівки на основі наявного досвіду.

Створення таких органів, у тому числі міжнародних, є спільним завданням для міністрів культури, департаментів вищої освіти та адміністрації президента. Вони повинні включати, перш за все, еліту культурного життя, людей з авторитетом, які є певним взірцем для наслідування, науковців, громадських діячів, людей з різних середовищ, які мають відповідні досягнення та позбавлені комплексів. Нехай це буде такий ареапаг – установа, яка якнайменше є політичною і якнайбільше пов'язаною з суспільним і культурним життям. Здійснюваний до цього часу проект, яким є Польсько-український форум, є скоріше віртуальним, і діяльність його небагато дає. Треба почати заново ...

Як має функціонувати така установа? Для цього не потрібні розмови політичного характеру. Надмірна інституціоналізація такої діяльності може лише нашкодити. Можна, однак, подивитися, як було обрано опікунську раду Королівського замку у Варшаві та як вона працює, і створювати більше таких органів, які є посередниками між державними органами та творчими колами. Можна скористатися досвідом, який мають ради, які діють у різних інших музеях, таких наприклад, як Музей Другої світової війни або Музей літератури.

Немає офіційного припису щодо консультаційних заходів, і багато ініціатив важко

передбачити. Необхідно використовувати знання та досвід видатних людей, таких як Богдан Осадчук чи Роман Шпорлук – українських патріотів, пов'язаних з Польщею, які усвідомлюють напруження, що існували в минулому. Потрібно радитись з ними, як укласти цю головоломку, щоб не втратити того спільного, що ми маємо.

Я все більше схилиюсь до того, щоб ми сміливіше говорили про це накладене на нас минуле, щоб ми не боялись когось образити. Якщо у є чиста совість, не потрібно мати комплекси. Хочу звернути увагу, однак, що не потрібно зловживати словом «Креси». Потрібно створити музей цих земель, але на мій погляд назва Музей Східних кресів [Східні креси – польська назва територій сьогоденної Західної України, Західної Білорусі і Литви, що колись входили до складу Польської республіки, «східні околиці» – прим. перекладача] є досить невдалою, бо вони є околицями для Варшави чи Кракова, але не для інших земель. З нашої перспективи це околиці, а з перспективи Білорусі чи Литви – вже ні. Потрібно знайти термін, який не буде таким фальшивим, не буде втечею від проблем і не буде надто кричущим. Потрібно однозначно вшанувати спільне минуле.

→ **Як повинен бути організований такий музей Спільних земель, щоб він міг діяти, як майданчик для справжньої згоди?**

← В першу чергу слід вирішити, чи повинен такий музей бути частиною Музею історії Польщі чи окремим об'єктом. На мою думку, було б краще, якби це була окрема установа. Представлення в МПП (Музей історії Польщі) питань, пов'язаних з руською (українською) проблематикою, [українська сторона] могла б зрозуміти, як намагання привласнити [Польщею] спільну історію. Такий музей не повинен конкурувати з МПП, а доповнювати його. Також потрібно знайти місце для нього місце, бажано десь недалеко східного кордону. Він міг би знаходитись в якомусь палаці або старовинній резиденції. Може, Красічин?

А може таку установу слід створити повністю з нуля, в нейтральному місці, бо де б ми її не розмістили, завжди будуть виникати складні асоціації. Наприклад, у Перемишлі, але ця ідея має і недолки, бо Перемишль – це місто, за яке

велась боротьба. У мене є мрія, щоб колись, через кілька десятиліть, при умові сприятливої міжнародної ситуації, такий музей був створений на українській стороні – найкраще у Підгірцях. Це чудове і прекрасне місце. Крім того, воно є символічним для єдності європейської культури, оскільки [Палац у Підгірцях] побудовано за вказівкою Станіслава Конієцьпольського, палац спроектував Андреа дель Аква (венеціанець, який отримав польські шляхетські права), проект укріплень створив Гійом ле Вассер де Боплан – француз з Бретані, який склав першу мапу України, на якій розмістив теж Підгірці ...

Працюючи над концепцією такого музею, слід пам'ятати, що для участі у проекті повинні бути запрошені всі спадкоємці Речі Посполитої. Я сподіваюся, що знайдуться не лише політики, а й українські, польські, литовські та білоруські діячі культури, з якими можна буде про це поговорити. Такий музей повинен показувати перш за все федеральний, багатоетнічний, багатокультурний та багатоконфесійний характер Речі Посполитої, що становить її надзвичайне багатство. Звичайно, ми не уникнемо показу етнічних чи соціальних конфліктів.

→ **Наразі не відбулось спільне вшанування усіх жертв конфліктів. Чому ми не можемо уникнути «торгів» стражданнями, коли одна сторона каже: «Волинь», інша каже: «оперція Вісла», і знову одна заявляє про «100 тис. вбитих», а друга – про «140 тис. брутально виселених». Як подолати схильність до поділу жертв конфлікту на «своїх» та «чужих»?**

← Ми не вміємо це зробити, тому що кожен вважає за краще бачити себе жертвою, а не співником бандитів або вбивць. Ми бачили це на прикладі погрому в Єдвабному чи злочинів в Александрові-Куявському, де після закінчення Другої світової війни топили німецьких дітей та жінок. Треба відкрито говорити про це, іншого шляху немає, треба усвідомити собі цю правду. Торги щодо кількості [жертв] є безглуздими. Якщо вбили одну невинну людину, то вже вбили на одного більше.

→ **Що слід зробити, щоб польська та українська свідомість, травмована двома тоталі-**

таризмами ХХ століття, змогла подолати згоду на анонімність жертв наших конфліктів? Чи співпраця щодо поіменного вшанування жертв репресій з обох сторін, а також жертв радянських та німецьких репресій може призвести до того, щоб фактично визнати свої провини та вибачити їх один одному? Центр КАРТА разом з українськими партнерами намагався створити таку поіменну базу даних, але не зміг продовжувати цей проект через брак коштів, але також через незрозуміння справи обох сторін. Чи підтримка такої діяльності повинна належати до основних – таких що впливають із минулого – завдань нашої держави? Наскільки спільне створення такої бази даних може бути способом зрозуміння один одного?

← Очевидно, що слід звернути увагу на кожну жертву і намагатись задокументувати її долю. Ми повинні брати в цьому участь разом з українцями, але ми знаємо, що Польща має набагато більші організаційні та фінансові можливості для здійснення такої праці. З документуванням жертв не можна зволікати. Коли відійде покоління свідків, перед нами буде набагато складніше завдання. Але сам факт, що ми разом віддамо належне всім жертвам, безумовно допоможе дійти до згоди. Ми занадто легко погодилися про анонімність цих жертв, і це треба подолати всіма нашими зусиллями, в тому числі за підтримки держави.

Однак, документуючи жертв радянських та німецьких репресій, ми не можемо ігнорувати громадян польської держави українського походження, незважаючи на різне їх ставлення до цієї держави – вони були польськими жертвами війни. Необхідно пам'ятати про них. Слід пам'ятати, що вони також лежать на польському військовому цвинтарі біля Монте-Кассіно в могилах з православною чи греко-католицькою символікою. Це погано, що вони не існують або не існували у польській свідомості, як окрема категорія жертв, при всій неоднозначності їхнього становища. Порушення цієї складної теми потрібне і Польщі, і Україні.

У той же час, якщо ми дійсно хочемо дивитися на наші відносини в довгостроковій перспективі, ми повинні знати, що Україна не вступить до Європейського Союзу, не розрахувавшись із своїм минулим. Якщо ми їм цього не

пояснимо, то на це вкажуть інші. Розрахунок з минулим є в інтересах України. «Пільговий тариф», однак, є трохи принизливим, і ми не повинні його застосовувати, адже навіть якщо це сьогодні вигідно українцям, рано чи пізно вони будуть збентежені, що до них ставляться як до недорозвинених.

→ **А як донести такий спосіб мислення до людей, які часто тимчасово втягнуті в політику, які можуть приймати відповідні рішення, але не усвідомлюють, що їм слід ці дії здійснювати?**

← Необхідно постійно їх переконувати. Обов'язково слід пов'язувати ці дві сфери – політичну та інтелектуальну. Варто разом задуматись, як минуле, наприклад, вигнання з тих чи інших земель, тобто виривання з корінням зі своєї культури та рідної землі є досвідом, який [нас] об'єднує, а не лише ділить. Шукаймо то, що об'єднує. І я сподіваюся, що цей пошук вплине на політиків. На німецьких політиків впливає зрештою атмосфера земляцтва, а також те, про що Гюнтер Грасс писав у романі «Траекторія краба»: «Це ніколи не закінчиться». Усвідомлення німецької провини ніколи не закінчиться. Думання про те, що сталося і що впливає з цього – ніколи не закінчиться. Наша роль – нагадувати про це.

На Вільнюському кладовищі на Росії, на надгробку матері Пілсудського, є цитата Юліуша Словацького: «Ти знаєш, що горді з нещастя не можуть / слідом за іншими йти тим самим шляхом». Мова йде не про страждання, а про усвідомлення, що ти є спадкоємцем катастрофи. Це перетворюється на своєрідне усвідомлення трагедії людського буття та життя народу. Це ключ до розуміння ставлення Пілсудського, яке полягало у докорі полякам, що вони занадто легко погоджуються на меншість. Поняття «горді з нещастя» допомагає зрозуміти, що минуле – це виклик. Кожен слід минулого, наприклад, Кафедральний костел в Кам'янці-Подільському зі сповідальнями, відрубаними від стіни – це зобов'язання.

ВАРШАВА, КВІТЕНЬ 2009 Р.

Матеріал походить з «Карти» 58/2009.

Розмова з професором Здзіславом Найдером у попередньому кварталнику «Карта» розпочала серію інтерв'ю, в яких ми хочемо порушити найважливіші питання польської історичної політики – потенціальної політики, оскільки держава не хоче ані її визначати, ані здійснювати. Лист Анджея Жупанського – організатора польсько-українського діалогу (див. «Карта» 54), є реакцією на це інтерв'ю. (РЕД.)

Член Президії Головної ради Світового союзу воїнів Армії Крайової до професора Здзіслава Найдера

Шановний пане професоре!

Я з цікавістю прочитав інтерв'ю з Вами у 58-му номері кварталника «Карта». Однак, читаючи Ваші висловлювання, я очікував сигналу, що Ви бачите повну неефективність політики нашої держави щодо бажаного подальшого зближення з Україною. Те, що Ви говорили в цьому інтерв'ю, по суті співпадає з напрямком цієї політики. На жаль, жодної ознаки того, що Ви помічаєте недостатній прогрес у здійсненні польських намірів, хоча минуло вже 20 років незалежності, я не знайшов.

Простіше кажучи, принципи цієї польської політики зводяться до мовчання в справі жорстокого злочину українців проти поляків, а Ви, власне кажучи, у своєму інтерв'ю про цей злочин теж не згадуєте. Коли редакторка кварталника «Карта» помилково ставить знак рівності між 100 тис. вбитими і 140 тис. брутально вигнаних, Ви не заперечуєте.

На [Східних] Кресах було вбито не лише 100 тисяч поляків, але здійснено це значною мірою жорстоким способом, окрім того вигнано в невідоме близько півмільйона інших. Звичайно, про жодні поїзди – як у випадку українців, яких переселили на влаштовані післянімецькі господарства – щодо поляків, яких виселили, не могло бути й мови. Чи дійсно у Ваших очах Ваша співрозмовниця мала рацію, кажучи про поділ жертв конфлікту на «своїх» та «чужих»?

Але як бачите, підтримувана Вами політика [польської] держави абсолютно не дає ефекту. Вона не призвела до втрати поляками пам'яті, оскільки масштаб діяльності у цій справі різних постійно створюваних організацій, що прагнуть

розкрити приховувану правду, здається переважає всі [інші] важливі теми, пов'язані з новою історією Польщі, і постійно зростає.

Вона [ця політика] підштовхнула українців і підштовхує їх далі в обійми націоналістів, які вважають себе спадкоємцями ОУН – цієї найбільш злочинної організації серед європейських націоналістів. Українська влада, не зустрічаючи заперечення Польщі, несправедливо підтримує зусилля щодо визнання вояків УПА героями України. Чи дійсно можна досягти зближення з Україною таким чином? Що буде з нею далі?

Польські політики говорять щось про якісь економічні вигоди, які Польща отримає при мовчанні щодо цих понесених [поляками] жертв. Ви теж так вважаєте? Поки що на лінії Польща – Україна не відбулось жодного покращення реальних, а не лише офіційних відносин. Щоправда, міжнародні історичні дослідження ще вісім років тому остаточно оцінили хід подій за Бугом і Сяном у 1943 та 1944 роках, і сьогодні ніхто не ставить під сумнів ці події, крім тих, хто незграбно намагається їх фальсифікувати, але, тим не менш, багато мислячих поляків живляться якимись надіями, що можна щось здобути, вдаючи, що на Кресах не відбулося нічого гідно уваги.

Світовий союз воїнів Армії Крайової, членом якого я є, вважає, що від нинішньої польської політики необхідно якомога швидше відмовитись, як від неефективної та шкідливої для України та Польщі. Нова політика повинна базуватися на правді та вимагати від України та українців засудження злочину, здійсненого в минулому. Сучасне покоління українців не мало відношення до цього злочину і за нього не відповідає. Не потрібно також у зв'язку з цим вибачень. Наш союз бачить, що слід здійснити належну підготовку, перш ніж буде оголошено про цю зміну політики.

Коли наші відносини з Україною будуть ґрунтуватись на правді, все, про що Ви говорили у своєму інтерв'ю, і що я цілком ціную, зможе напевно бути успішно здійснено.

Хтось може сказати, що між поглядами, які містяться у Вашому інтерв'ю та в моєму листі, є безодня, але насправді йдеться лише про відповідь на питання: чи можна полякові забути – щоб здобути якусь позірну політичну вигоду – про сотні тисяч співвітчизників, вбитих чи вигнаних зі своїх місць.

Проф. Здзіслав Найдер у відповідь на лист Анджея Жупанського:

Дякую Вам за лист. На жаль, на цю тему в Польщі недостатньо говорять та пишуть. Вважаю Ваш лист та позицію середовища ветеранів Армії Крайової за важливе нагадування про те, щоб влада Республіки Польща частіше та ефективніше звертати увагу української сторони на те, що не можна стирати з пам'яті кривд, завданих в минулому чи фальсифікувати історичні факти.

Урочистості в селі Павлокоми в травні 2006 року, резолюція Сенату Республіки Польща щодо операції «Вісла» та видання книг Гжеґожа Мотики свідчать про те, що польська сторона багато що зробила у цих питаннях. Недавня заява голови Служби безпеки України Валентина Наливайченка, який прирівняв Державну поліцію Другої Речі Посполитої з НКВС та гестапо, свідчить про відсутність почуття відповідальності найвищих органів влади нашого сусіда. Прошу, однак, зауважити, що наші державні органи негайно відреагували на цей факт.

Ви задаєте питання: «Чи можна полякові забути – щоб здобути якусь уявну політичну вигоду – про сотні [тисяч] співвітчизників, вбитих чи вигнаних зі своїх місць?». Я відповідаю: не можна! І ніколи та ніде ні я, ні моя співрозмовниця в квартирному «Карта» не пропонували цього. Я також не знаю жодного польського політика, який би стверджував, що мовчання про польські жертви волинської різанини, принесе нам якусь економічну користь. Такий «бартер» заслуговував би явного осуду.

Ви вважаєте, що те, про що я говорив в інтерв'ю для квартирного «Карта», «по суті збігається з напрямком польської політики щодо України» за останні 20 років, хоча, на Вашу думку, ця політика виявилася «абсолютно неефективною щодо бажаного подальшого зближення з Україною». Дійсно, так може здаватись, насправді ж наші погляди не суперечать один одному. Я хотів би звернути Вашу увагу на мою статтю «Продовження неефективності. Східна політика Республіки Польща після 1989 року», передруковану у книзі «Дивлячись на Схід» (Вроцлав, 2009). Там Ви знайдете підтвердження того, що ще в 1975 році я нагадував (у паризькому журналі «Культура») про пам'ять щодо поляків на Сході.

Основна відмінність між нами – це ієрархія важливості справ. Ви пишете, що «принципи [...]

польської політики зводяться до мовчання щодо українців в справі жорстокого злочину проти поляків». Це неправда. Так, мовчання, на жаль, є супутником багатьох наших дій. Однак, для всіх поляків має бути очевидним, що основне завдання нашої політики – є не розрахунок за кривди з минулого, а запевнення кращого майбутнього. Ось чому ми підтримуємо незалежність України, зусилля українського суспільства, спрямовані на зміцнення демократії та прагнення українців наблизитися до так званих західних структур, тобто НАТО та Європейського Союзу. Я не знаю кращого способу підвищення міжнародної безпеки Польщі. І я не знаю кращого способу, який дозволить полякам та українцям по дружньому згадувати те, що було спільним у нашому минулому. Немає кращого способу зберегти те, що залишилося в Україні від цього нашого спільного минулого.

Не забуваючи ані на мить про минуле, ми повинні усвідомлювати глибоку асиметрію характеру наших держав та суспільств. Ми, поляки, сперечаємось між собою, але ставлення до нашого національного минулого об'єднує нас, а не ділить. В Україні є інакше. Ми чуємо висловлювання українців, які обурюють нас, як поляків; але давайте послухаємо, що представники вищих органів влади України говорять один про одного, як легко вони звинувачують один одного у державній зраді. Уряд України вже протягом багатьох місяців є практично паралізований. Ми бажаємо їм добра. Мусимо проявити терпіння.

Нагадування про історичну правду – не єдиним обов'язком польської держави у міжнародних відносинах. Я повністю погоджуюся з Вами та всім середовищем ветеранів Армії Крайової, що польська влада повинна більш послідовно

і однозначно сигналізувати українцям про те, що в наших відносинах є ще багато моментів для покращення. Я вважаю, що особливо Президент Республіки Польща, який не займається поточними адміністративними питаннями, але відповідає за символічну сторону нашої державності, повинен бути більш конкретним у цій сфері. Щодо річниці етнічних чисток на Волині сталося навпаки.

Польсько-українськими проблемами я займаюся не лише на папері. Вже п'ятнадцять років мої зусилля спрямовані на створення в Бердичеві музею Джозефа Конрада-Коженьовського та його сім'ї – великої, патріотичної подільсько-волинської родини, яка багато зробила для свободи обох наших народів [професор-конрадознавець Здіслав Найдер є одним з найактивніших ініціаторів цього проекту – прим. перекладача]. Цей музей створюється для того, щоб ми навчилися терпляче шукати те, що нас поєднує. Що не означає забувати те, що колись нас розділило. Я вважаю, що це наш обов'язок не лише перед минулим, але теж і перед сьогоднішнім, перед тими сотнями тисяч українських громадян, які визнають своє польське коріння і хочуть зберегти свій зв'язок з польськістю. А також обов'язок перед тими нинішніми та майбутніми поляками, яким ми хочемо запевнити доступ до спадщини Першої Речі Посполитої – держави багатьох народів. Прийміть, будь ласка, запевнення моєї глибокої пошани до Вас та Ваших побратимів з Армії Крайової.

Матеріал походить з «Карти» 59/2009.

ВІДЛУННЯ

Магдалена і Максиміліан
Ріґамонті

ВІДЛУННЯ – це фотокнига про місця, які зникли з сучасної карти Волині в Україні, про пошуки слідів пам'яті того, чого вже немає. У 2019 році видання було визнане найкращою фотокнигою на світі в американському конкурсі Pictures of the Year International (POYi), а також найкращою польською фотокнигою у конкурсі Grand Press Photo 2019.

ВІДЛУННЯ є результатом п'ятирічної роботи титулованого фоторепортера і журналістки, лауреатки, зокрема, Нагороди ім. Даріуша Фікуса і Grand Press. Обоє вперше відвідали Волинь у 2013 році.

Зачарований і водночас уражений аурою цього регіону Максиміліан Ріґамонті повертався туди знову і знову, щоб по-новому відкривати події з 1943 року. Він відвідав села, які вже не існують. Був у Острівках, Волі Островецькій, Парослі, Липниках і багато інших. Фотографував місця, де десятки років тому були польські села, а в них будинки, школи, ринки і церкви. Сьогодні важко знайти на цих просторах будь-яку точку відліку, адже сліди людського існування поглинула природа. Тому біля світлин вказані географічні координати.

Магдалена Ріґамонті говорила з українцями, які пам'ятають ті події, з їхніми дітьми, внуками, а також з українськими істориками й польськими археологами. У книзі на дванадцяти сторінках, що розкладаються, як карта, вміщено дванадцять коротких заміток з подорожей, у яких розповідається про конкретні місця і злочини, про землі, просякнуті смертю. Кожна сторінка – це чотири чорно-білі фотографії. Єдиний колір, який з'являється в книзі, це золотий – як рами церковних образів чи літери на надгробках.

ЗМІСТ

ВСТУП

Перехід через історію ЗБІГНЕВ ГЛЮЗА

ПІСЛЯ І ВІЙНИ

ПРОТИ ПАНІВ

<i>Пани польські</i> БОГДАН ГУДЬ	4
<i>Екзекуція</i> ЕВА ЖИШЧЕВСЬКА	14
<i>Погром двору</i> БОЛЕСЛАВ ПОДГОРСЬКИЙ	20

БОРОТЬБА ЗА ЛЬВІВ І ГАЛИЧНУ

<i>Східний кордон</i> ЯНУШ ОДЗЕМКОВСЬКИЙ	30
<i>На гайдамаків</i> ЄЖИ КОНРАД МАЦЕЄВСЬКИЙ	34

ДРУГА РІЧ ПОСПОЛИТА

20-І РОКИ

<i>Друга Річ Посполита і українці</i>	52
<i>Вступне слово</i>	54
<i>Посланиці</i>	59

30-І РОКИ

<i>Пацифіковані</i> АННА РІХТЕР	64
<i>Представництво</i> ПАВЕЛ АБЛАМСЬКИЙ	72
<i>Полонізація</i> АННА РІХТЕР	80
<i>Контекст</i> ГЖЕГОЖ ГРИЦЮК	90

ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

ВОЛИНЬ 1942–44

<i>Волинь для України</i>	92
<i>Викорчовані</i> ЗБІГНЕВ ГЛЮЗА, КАТАЖИНА МАДОНЬ-МІЦНЕР	94
<i>Гута Степанська</i> ГЖЕГОЖ СОЛТИСЯК	103
<i>Польський поліцей на Волині</i> ГЖЕГОЖ МОТИКА	118
<i>Записки поліцая</i>	122
<i>План: викорчувати</i> ГЖЕГОЖ МОТИКА	132
<i>Літо 1943</i> БАРБАРА ОДНОУС	140

ДИВІЗІЯ СС «ГАЛИЧИНА»

<i>Українська дивізія</i> ГЖЕГОЖ МОТИКА	160
<i>Мобілізація у Львові</i>	164
<i>Через рік</i> ГЖЕГОЖ МОТИКА	174

НІМЦІ ТА УПА

<i>Українська орієнтація</i> ГЖЕГОЖ МОТИКА	182
<i>Документи</i>	188

ПІД РАДЯНСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

УПА / АК / НКВД

<i>Сотня «Вовки»</i> МАРІУШ САВА	204
<i>Акція Сагринь</i>	224
<i>Контекст</i> ГЖЕГОЖ МОТИКА	238
<i>Засідка</i> МІХАЛ КУСИЙ	240
<i>Українські стежки</i> АНДЖЕЙ ХМЕЛЯЖ	246
<i>Українське «повстання»</i> ГЖЕГОЖ МОТИКА	250
<i>Польські «банди УПА»</i> ЄВГЕН МІСИЛО	267
<i>Комбінації НКВС–УПА</i> ГЖЕГОЖ МОТИКА	273

ЛЬВІВ 1944–47

<i>Прощання зі Львовом</i> АЛЬМА ГЕЧКО	284
<i>На варті міста</i> РИШАРД ГАНСІНЕЦЬ	288
<i>Очистити Львів</i> ПЬОТР МІЦНЕР	306
<i>Таємні листи львівського в'язня</i> СТАНІСЛАВ ЧУРУК	314

ОПЕРАЦІЯ «ВІСЛА»

<i>Вигнати, розсіяти</i> МАРІЯ БУЧИЛО	330
---------------------------------------	-----

СПРОБИ ДІАЛОГУ

ДИСКУСІЯ

<i>Про операцію «Вісла»</i> ТАДЕУШ ФІЛІПКОВСЬКИЙ, СТАНІСЛАВ ШМІДТ, ДАМ'ЯН КАРОЛЬ МАРКОВСЬКИЙ, ЧЕСЛАВ ЦИВІНСЬКИЙ, АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ, ЗБІГНЄВ ПАЛЬСЬКИЙ, ГЖЕГОЖ МОТИКА, МАРІЯ БУЧИЛО, ЕДМУНД БАКУНЯК, ЮЗЕФ РЕЛЛЬ, ІВО ВЕРШЛЕР, БОГДАН ГУК, ЗБІГНЄВ ГЛЮЗА	354
--	-----

РОЗМОВА

<i>Польща–Україна 2009</i> З ПРОФЕСОРОМ ЗДЗІСЛАВОМ НАЙДЕРОМ РОЗМОВЛЯЄ ГАННА АНТОС	370
<i>Відповідь</i> АНДЖЕЙ ЖУПАНСЬКИЙ	377

КООРДИНАЦІЯ ПРОЕКТУ	Збігнєв Глюза
РЕДАКЦІЯ	Ганна Антос, Анна Ріхтер
ПЕРЕКЛАД	Тетяна Гомон, Юлія Марчинська, Каріна Мельницька, Юлія Целер-Щепаняк, Олена Шеремет, Тарас Шумейко, Бюро перекладів SuperTłumacz (якщо не вказано інше)
ПОШУК ФОТОГРАФІЙ	Аґата Буйновська, Ева Квецінська
ДИЗАЙН, ВЕРСТКА	 RZECZYPOBRZĄKOWE
ОБРОБКА ФОТОГРАФІЙ, ВЕРСТКА	Tandem Studio
ФОТОГРАФІЯ НА ОБКЛАДИНЦІ	Вигранка на Волині, сучасна фотографія. 11 липня 1943 відділи УПА вбили там більше 140 поляків. Фото: Максиміліан Ріґамонті

ВИДАВЕЦЬ	 Karta вул. Нарбутта 29, 02-536 Варшава тел. (48) 22 848-07-12 www.karta.org.pl
ВИДВНИЦТВО	ok@karta.org.pl
ДИСТРИБУЦІЯ	kolportaz@karta.org.pl
ІНТЕРНЕТ-КНИГАРНЯ	ksiegarnia.karta.org.pl

Варшава 2019

ISBN 978-83-65979-76-6

Rzeczpospolita Polska
Ministerstwo
Spraw Zagranicznych

Publikacja powstała w ramach zadania publicznego współfinansowanego przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP w konkursie „Dyplomacja publiczna 2019”.

Publikacja wyraża jedynie poglądy autorów i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP.